

Toijala *Br. 13.9. uk. 1811* *M.* *Viikola* *niemi* *Kello* *Kokko* *Michael* *79* *Viikola* *79* *Järvi*

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys

ISBN 978-951-609-784-1

Tampereen kaupunki

Kaupunkiympäristön kehittäminen

Julkaisu 6/2015

ISSN 1797-321X

ID-numero: 1345375

Taitto: Birgitta Helsing

Kannen kuvat: Maalaismaisema Pirilästä 1900-1919. Kuva: Pahlman, Vapriikin kuva-arkisto.
OteTeiskolan kartasta v. 1759, Zachris Cronbäck

Raportin kuvat, jos ei ole erikseen mainittu: Maakäytön suunnittelun kuva-arkisto

Paino: Juvenes Print-Suomen Yliopistopaino Oy, 2015

Sisällysluettelo

1 Saatteeksi	3
2 Johdanto	5
2.1 Lähtökohtia suunnitteluun	5
2.2 Menetelmät ja aineisto	6
2.2.2 Muu aineisto	7
2.2.3 Aineistojen hallinta	7
2.3 Sidosryhmätyöskentely	8
2.4 Kulttuuriympäristöihin liittyviä selvityksiä alueelta	8
3 Tiivistelmä	9
4 Selvitysalueesta	11
4.1 Sijainti.....	11
4.2 Aluerajojen ja väestön kehittyminen.....	12
4.2.1 Aluerajojen muodostuminen	12
4.2.2 Väestön kehityksen vaiheet.....	13
4.3 Yhdyskuntarakenne.....	15
4.4 SWOT Kulttuuriympäristön näkökulmasta	16
5 Luonnon tarjoamat lähtökohdat	19
5.1 Muinaismaisemahistoriaa	19
5.2 Maisematekijät.....	20
5.2.1 Kallioperä	20
5.2.2 Maaperä	22
5.2.3 Maastorakenne	24
5.2.4 Vesisuhteet.....	24
5.2.5 Ilmasto-olot.....	26
5.2.6 Kasvillisuus	27
5.3 Maisemarakenne.....	28
5.3.1 Maisemakuva	30
6 Eri aikojen jäljet	31
6.1 Kulttuurimaiseman kehityksen yleispiirteet keskiajalta lähtien	31
6.2 Erilliskokonaisuudet	55
6.2.1 Kirkot sekä pappilat.....	55
6.2.2 Teiskolan kartano	59
6.2.3 Kivenlouhinta ja -murskaus	65
6.2.4 Paarlahti ja Aunessilta	69
6.2.5 Tilan rakennuskannan sijoittuminen, esimerkkinä Haikka	72
6.2.6 Sotien aika ja talvisodan jälkeinen asuttaminen	76
6.2.7 Vapaa-ajan viettäminen ja virkistys.....	85
6.2.8 Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskus.....	93
7 Perinnebiotoopit	99
7.1 Johdanto.....	99
7.2 Yleistä perinnebiotoopeista	99
7.3 Aineisto ja menetelmät	101
7.4 Perinnebiotooppi-inventointi.....	101
7.5 Perinnebiotoopit muutoksessa	119
8 Muinaisjäännökset	120
8.1 Arkeologinen kulttuuriympäristö	120
8.2 Alueen arkeologisia ominaispiirteitä ja tulevia arkeologisia selvitystarpeita	131
9 Aitolahden ja Teiskon arvokkaat kulttuuriympäristöt	142
9.1 Lähtökohdat	142
9.2 Jo arvotetut alueet ja kohteet	143
9.2.2 Valtakunnallisesti arvokkaat kohteet.....	143
9.2.3 Maakunnallisesti arvokkaat kohteet	144
9.2.4 Paikallisesti arvokkaat kohteet	146
9.3 Aitolahden ja Teiskon kulttuurimaisema ja sen arvot	147
9.4 Arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien aluekortit.....	148
10 Johtopäätökset	322

1 Saatteeksi

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvityksen laadinta on ollut pitkä prosessi, joka on vihdoin saatu päätökseen. Julkaisussa on esitelty Aitolahti-Teiskon kulttuurimaisemia sekä kerrottu niiden syntyhistoriasta. Selvitystyön johtopäätöksiä on tunnustettu 23 kulttuuriympäristöltään arvokasta aluekokonaisuutta. Nämä ovat niitä alueita, jotka ovat pisimpään olleet maanviljelykäytössä ja joiden kulttuurimaisema on säilynyt eheänä näihin päiviin asti. Arvokaiden kulttuuriympäristöjen tunnistamisen lisäksi selvitys tuotti paljon muuta arvokasta ja mielenkiintoista tietoa alueen historiasta ja kulttuuriympäristöjen synnystä. Selvityksen yhteydessä kerättiin mm. mittava historiallisten karttojen kokoelma sekä paikkatietoaineisto, jotka on tarkoitus saada kaikkien aihepiiristä kiinnostuneiden käyttöön.

Julkaistu on valmisteltu maankäytön suunnittelussa, jossa työstä ovat vastanneet erikoissuunnittelijat Saija Kouko ja Milla Törmä. Selvityksen työryhmään kuuluivat johtava erikoissuunnittelija Kaarina Kivimäki, erikoissuunnittelijat Kari Korte, Saija Kouko, Erkki Kuusela, Ulla Nummi, Tuija Rönönnan ja Milla

Törmä sekä kaavoitussihteeri Henna Blåfield. Ulla Nummi on laatinut kulttuurihistoriaselvityksen ja vastannut vanhan kartta-aineiston hankinnasta ja analysoinnista. Milla Törmä on laatinut osiot 6. Eri aikojen jäljet ja 9. Aitolahden ja Teiskon arvokkaat kulttuuriympäristöt. Törmä on kehittänyt myös selvityksessä käytetyn arvokaiden kulttuuriympäristöjen arvottamismenetelmän. Kaarina Kivimäki on vastannut kappaleesta 5. Luonnon tarjoamat lähtökohdat. Kari Korte on laatinut perinnebiotooppiselvityksen sekä vastannut muista elolliseen luontoon liittyvistä osa-alueista. Kenttätöryönjohtaja Sami Raninen ja tutkija Ulla Lähdesmäki Pirkanmaan maakuntamuseolta ovat laatineet osion 8. Muinaisjäänökset. Saija Kouko on laatinut selvitysaluetta ja kulttuuriympäristöjä koskevat yleiset osiot. Tuija Rönönnan, Milla Törmä ja Saija Kouko ovat vastanneet arvokaiden kulttuuriympäristöjen määrittelytyöstä. Henna Blåfield on toiminut projektisihteerinä sekä toteuttanut kohdekorttien kartta-aineiston. Erkki Kuusela ja Henna Blåfield ovat laatineet selvityksen tilastot ja tekninen suunnittelija Maikki Jokinen on vastannut paikkatietoaineistoista. Sel-

vitysraportin taittamisesta sekä kuvien ja karttojen viimeistelystä on vastannut tekninen suunnittelija Birgitta Helsing.

Työryhmän työskentelyn tukena on toiminut ohjausryhmä puheenjohtajana yhdyskuntasuunnittelupäällikkö Hanna Montonen, jäsenenä yleiskaavapäällikkö Pia Hastio, ympäristöasiantuntija Antonia Sucksdorff, tutkija Ulla Lähdesmäki, suunnittelija Eeva Palmolahti, kaupunkikuva-arkkitehti Jalo Virkki, johtava erikoissuunnittelija Kaarina Kivimäki, kaavoitussihteeri Henna Blåfield sekä erikoissuunnittelijat Milla Törmä ja Saija Kouko.

Maaseudun maisema on muutos- ja kehityksen kohteena: viljelymaisemat vähentyvät, niityt katoavat, asuinrakennukset jäävät tyhjilleen ja maatalousrakennukset rapistuvat. Kulttuurimaiseman säilymistä ei voida pitää enää itsestäänselvytenä. Kysymys kuuluu: Halutaanko maaseudun kulttuurimaisemia säilyttää myös tuleville sukupolville? Entä mitkä ovat ne keinot, joilla maaseutu saadaan säilymään elävänä ja houkuttelevana paikkana asua ja yrittää?

*Pojat poimii tuolla kastematojaan.
Vanhus hiljaa kulkee ohi kirkkomaan.
Ensi viikkoon soutuveneeseen korjuu jää.
Kylän yllä alkaa ilta hämärtää.*

*Katson maalaismaisemaa ja ymmärrän,
Kuinka onnellinen voikaan olla hän,
Joka täällä vain saa aina asustaa.
Maalaismaisemaa en saata unohtaa.*

-Jukka Virtanen-

2 Johdanto

2.1 Lähtökohtia suunnitteluun

Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvityksen tavoitteena on selvittää kokonaiskuva alueen maisemahistoriasta, rakennetun kulttuuriympäristön vaiheista, muinaismuistoista ja perinnebiotoopeista. Historiallisen kartta-aineiston avulla esitetään peltojen, niittyjen, myllyjen, teiden ja asuinpaikkojen sijainti sekä niiden kehitys ajan kuluessa. Edellä mainittujen tietojen pohjalta määritellään, kuvataan ja arvotetaan merkittävät kulttuuriympäristökokonaisuudet ja esitellään niihin sisältyvät rakennuskulttuurikohteet, muinaisjäännökset ja perinnebiotoopit.

Tavoitteena on analysoida kyläalueiden ominaispiirteitä ja nostaa esiin eri aikakausien alueita ja kohteita ja niihin liittyviä arvoja sekä määritellä, miten näitä arvoja vaalitaan erilaisissa muutoksissa. Keskeisenä tavoitteena on kasvattaa ympäristön eri toimijoiden ymmärrystä alueiden paikallisista arvoista sekä ylläpitää yleistä keskustelua kulttuuriympäristöjen vaalimisesta ja kehittämisestä. Selvitys tuottaa runsaasti perustietoaineistoa mm. maankäytön suunnitteluun, päätöksentekoon ja opetukseen.

Selvityksen avulla herätetään keskustelua kulttuuriympäristöön liittyvistä erilaisista arvoista ja merkityksistä, vahvistetaan paikallista identiteettiä ja alueiden elinvoimaisuutta sekä luodaan mahdollisuuksia paikallisen kulttuurin moninaisuuden säilymiselle ja kehittymiselle yli sukupolvien.

Selvitystyössä päivitetään ja laajennetaan Tampereen rakennuskulttuuriraporttia (Osa II Pohjoinen suuralue, 1985). Raportissa määriteltiin rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävät kohteet.

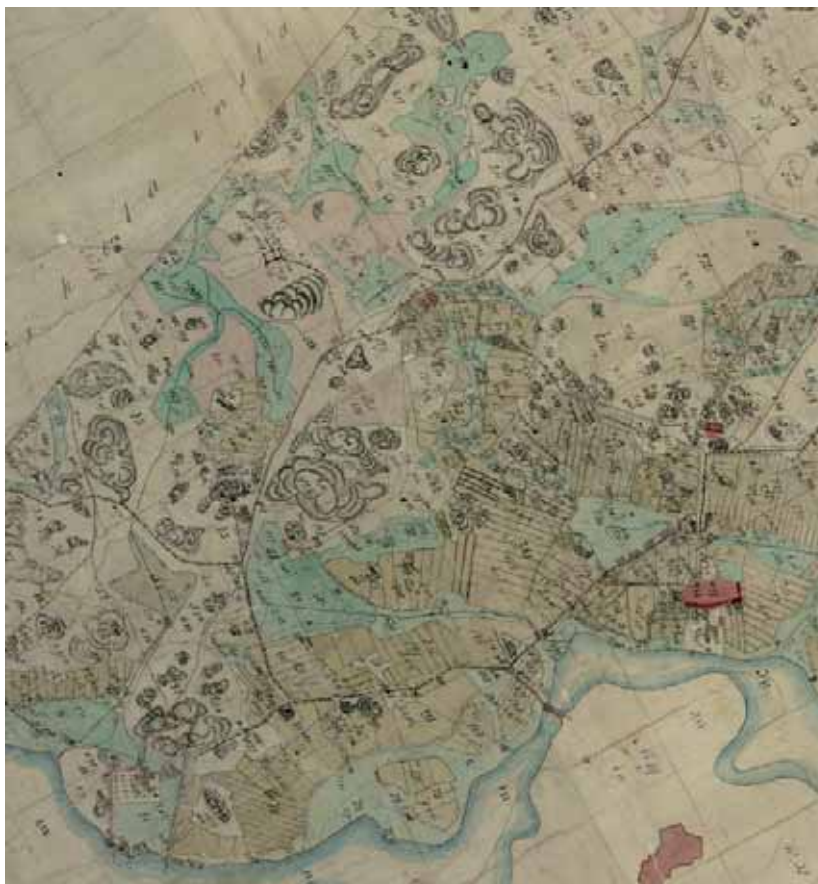
Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvityksen tavoitteet:

- edistää maiseman kulttuurihistoriallisten arvojen vaalimista
- päivittää sekä laajentaa Tampereen rakennuskulttuuriraporttia: Pohjoinen suuralue osa 2, 1985
- luoda tarkennettu kokonaiskuva Teiskon maisemahistoriasta, rakennetusta kulttuuriympäristöstä sekä perinnebiotoopeista selvittämällä alueen historiallinen kehitys ja tarkistamalla arvokohteiden nykytila
- löytää alueita, jotka ovat hyvin pitkään olleet samassa käytössä ja muodostavat näin arvokkaita kulttuuriympäristökokonaisuuksia
- kuvata ja arvottaa merkittävät kulttuuriympäristökokonaisuudet sidosryhmien kanssa ja esitellä niihin sisältyvät rakennuskulttuurikohteet, muinaisjäännökset ja perinnebiotoopit
- kasvattaa ympäristön eri toimijoiden ymmärrystä alueiden paikallisista arvoista
- lisätä yleistä tietoisuutta ja arvostusta kulttuuriympäristöjä kohtaan sekä
- kattavan ja ajantasaisen perustietoaineiston kerääminen mm. maankäytön suunnittelun, päätöksenteon ja opetuksen tarpeisiin

2.2 Menetelmät ja aineisto

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvityksen tiedot perustuvat 1700- ja 1800-luvuilta peräisin olevaan isojakokartta-aineistoon. Historiallisen kartta-aineiston tärkeimpänä osana toimivat isojakoa varten laaditut karttalehdet vuosilta 1759–1887. Isojaon kartat ovat useimmiten ensimmäinen koko kylän maita esittävä tarkkoihin maastomittauksiin perustuva kartta-aineisto.

Maanmittauslaitoksen Jyväskylän arkistosta hankitusta, lähes 150:stä, pohjoisen suuralueen 1700- ja 1800-luvun isojakokarttalehdestä, 109 kpl rekisteröitiin paikkatietoaineistoksi MapInfoon. Rekisteröinnin jälkeen kartoilta digitoitiin asuinrakennukset, myllyt, tiet, niityt ja pellot. Asuinrakennukset ja myllyt myös nimettiin. Kartoista osa jätettiin rekisteröimättä siksi, että niissä esiintyi esim. pelkkiä rajoja tai koska ne käsittivät esim. Länsi-Teiskon tai Kurun alueita tai siksi että joltakin alueelta karttoja oli kaksin kappalein. Esimerkiksi Terälahden jakokunnan alueen ”alkuperäisimmät” kappaleet olivat niin sotkuiset, että niistä olikin olemassa myös ns. renovoidut kappaleet, jotka sitten rekisteröitiin.

Isojakokartta vuodelta 1863, Teiskon kirkonkylä.

Terälahden jakokunnan alueelta on olemassa alkuperäisten isojakokarttojen lisäksi renovoituja isojakokarttoja. Vasemmalla alkuperäinen Terälahden jakokunnan isojakokartta vuodelta 1788. Oikealla kartan renovointi.

Maanmittauslaitoksen isojakokarttojen hankinnan yhteydessä ei laisinkaan hankittu karttoihin mahdollisesti liittyviä tekstiosioita, joista merkittävin on ns. jakokirja. Tosin jakokirjaa ei ole ihan kaikista isojakotoimituksista edes olemassa. Toisaalta monien karttojen ns. jakomerkittiedot saatiin helposti myös vanhasta maarekisteristä. Eräs aivan toisen tyyppinen puute ja ongelma liittyy vanhoihin Teiskon kunnan aikaisiin rekisteritunnuksiin, joita edelleen esiintyy sekä vanhassa maarekisterissä että nykyisessä kiinteistörekisterissä. Tällaisten tilojen kiinteistötunnusta ei pääse selaamaan taaksepäin. Ainakin Padustaipaleen ja Pohjankapeen kylässä esiintyy tällaisia tunnuksia. Teiskon kunnan aikaiset rekisteritunnukset eivät aukea Tampereen ns. vanhassa maarekisterissä eivätkä uudemmassa Factan kiinteistörekisterissäkään.

Jo aikaisemmin sekä Aitolahden että Sisaruspohjan ja Viitapohjan kulttuuriympäristöselvityksen yhteydessä, Kansallisarkistosta Helsingistä hankittuja vastaavan ajankohdan isojakokarttojen (36+14) rekisteröintejä ja digitoituja aineistoja jonkin verran korjailtiin ja täydennettiin vuoden 2008 aikana.

Pohjoisen suuralueen 10 pitäjänkarttaa 1920-luvulta sekä 9 peruskarttalehteä 1950-luvulta rekisteröitiin myös paikkatiedoksi MapInfoon. Näiltä kartoilta digitoitiin rakennukset, tosin hieman tarkemmalla käyttötarkoituksijaottelulla kuin isojakokartoilta, sekä tiet, niityt ja pelot. Rakennukset nimettiin joko kartassa esiintyvällä nimellä tai niille annettiin kartassa esiintyvän tilan rekisteritunnuksen mukainen nimi. Näissäkin kartta-aineistossa on pieniä puutteita, jotka ovat täydennettävissä. 1970-luvun tilanne digitoitiin paikkatietoon ns. Kansakoulukartasta. Kantatilatiedot jäljitettiin Tampereen nk. vanhasta maarekisteristä sekä uudemmassa Factan kiinteistörekisteristä. Vanhoihin karttoihin liittyvää paikkatiedoksi muutettua aineistoa on täydennetty ja tarkennettu kirjallisuudesta löytyneiden tietojen pohjalta.

2.2.2 Muu aineisto

Karttamateriaalin lisäksi selvityksen laadinnassa käytettiin apuna kaupungin omia selvityksiä alueesta, ilmakehuaineistoa, valtakunnantasolla, maakunnantasolla ja paikallistasolla laadittuja selvityksiä ja tutkimuksia sekä kaupungin paikkatietoaineistoja ja Facta-kuntarekisteriä. Facta-kuntarekisteristä poimittiin muun muassa tietoa alueen rakennuskannasta. Rakennusten tiedoissa on jonkin verran puutteita, esim. joidenkin rakennusten valmistuspäivämäärä puuttuu kokonaan tai se on korvattu rakennuksen perusparannuksen valmistuspäivämäärällä.

Tampereen kaupungista on olemassa ilmakehuaineistoa vuosilta 1946, 1956, 1966, 1974, 1987, 1995, 2006, 2011 ja 2012. Suurin osa kuvauksista kattaa kuitenkin ainoastaan Tampereen kantakaupungin alueen. Vuoden 1966, 1995 ja 2006 kuvauksissa olivat mukana Nurmin, Sorilan ja Aitolahden alueet. Ainoastaan maanmittauslaitoksen ilmakehuaineisto 2011 kattaa koko Aitolahden ja Teiskon alueen. Viistokuvien 2010 kattavuus ulottuu Aitolahden lisäksi Teiskon eteläosaan, sisältäen Paarlahden ja Asuntilan pohjoisimpana rajana.

Maastotyöskentely muodostui tärkeäksi osaksi selvityksen laadintaa.

Selvityksen tekstiosan lähteinä on käytetty runsaasti erilaista kulttuuriympäristöjen suunnitteluun liittyvää kirjallista materiaalia, joista keskeisimmät löytyvät selvityksen lopussa olevasta lähdeluettelosta.

Karttojen, paikkatietoaineistojen ja kirjallisten lähteiden lisäksi maastotyöskentely oli keskeinen osa selvityksen laadintaa. Tutustumiskäynnit suuntautuivat etupäässä selvitysalueen keski- ja pohjoisosiin, koska selvitysalueen eteläosaan oli hyvä tuntuma jo käynnissä olevien osayleiskaavojen myötä. Perinnebiotooppien kartoitus tapahtui kesällä 2011.

2.2.3 Aineistojen hallinta

Selvitys tuotti runsaasti monipuolista tietoa Aitolahden ja Teiskon alueen ympäristöstä. Tämän tiedon tallentaminen ja hallinta on erittäin tärkeä osa selvitystyötä. Selvitysmateriaali, kuten isojakokartat, viedään kaupungin paikkatietopalveluun, jonka kautta aineisto on kaikkien kaupungin yksiköiden käytössä. Selvityksen internetsivuille on tallennettuna varsinainen selvitysraportti ja muu keskeinen selvitysaineisto.

2.3 Sidosryhmätyöskentely

Alueen sidosryhmiksi katsottuihin tahoihin oltiin yhteydessä kirjeitse ja sähköpostitse keväällä 2012. Sen jälkeen järjestettiin neljä esittely- ja asukastilaisuutta Sorilan, Kämmenniemen ja Terälähdän kouluilla sekä Tampereen keskustassa Frenckellin palvelupisteessä. Tilaisuuksien tavoitteena oli kerätä alueen asukkaiden, yhdistysten ja muiden alueella vaikuttavien toimijoiden kommentteja kulttuuriympäristöön liittyvistä arvokkaaksi koetuista kohteista/alueista sekä niihin liittyvistä historiatiedoista.

Kulttuuriympäristöselvityksen teemaa pidettiin esillä Teiskon markkinoilla heinäkuussa ja joulukuussa 2012, jolloin jaettiin tietoa selvityksen tilanteesta ja pyydettiin tietoja ja valokuvia selvityksen tekijöiden käyttöön. Joulukuun markkinoilla jaettiin kulttuuriympäristöön liittyvää Symboli- ja identiteetti-kyselyä 75 kpl, mutta näistä palautui vain 8 kpl. Yleisön pyynnöstä kysely siirrettiin myös internetiin, ja sitä kautta vastauksia saatiin 5 kpl.

Syvähaastatteluita selvitysalueen omaleimaisuuteen sekä historiaan ja tulevaisuuteen liittyvistä teemoista tehtiin 6 kpl. Muutama yhteydenotto aihepiiriin liittyen tuli Teisko-Aitolahti-lehdessä olleen jutun myötä. Selvityksen laadintaan pääsi osallistumaan myös hankkeen internetsivujen kautta.

Julia Hokkanen esittelee selvitykseen liittyvää materiaalia Teiskon markkinoilla heinäkuussa 2012.

Selvitystyötä tehtiin vuorovaikutuksessa laajan asiantuntijajoukon kanssa. Yhteistyötä on tehty mm. Pirkanmaan maakuntamuseon, Pirkanmaan liiton, Pirkanmaan ympäristökeskuksen sekä Pro Agrian kanssa. Tampereen kaupungin organisaation sisällä vetovastuu kulttuuriympäristöselvityksestä on ollut kaupunkiympäristön kehittämisen maankäytön suunnittelulla; ohjausryhmään ovat osal-

listuneet edustajat rakennusvalvonnasta, viestintäyksiköstä, maakuntamuseosta sekä kaupunkikehitysryhmän Kestävä yhdyskunta-yksiköstä.

Raporttiluonnos oli nähtävillä helmikuussa 2014. Luonnosta esiteltiin kahdessa yleisötilaisuudessa.

2.4 Kulttuuriympäristöihin liittyviä selvityksiä alueelta

Kulttuuriympäristöön liittyviä selvityksiä on tehty Aitolahden ja Teiskon alueelta seuraavasti:

- Tampereen Kaanaan tuulivoimapuistoa varten on tehty Maisema- ja rakennetun ympäristön selvitys (Airix Ympäristö Oy 2013) sekä muinaisjäänneinventointi (Mikroliitti Oy 2013)
 - Tampereen kaupungin maaseutuohjelma 2020 (Tampereen kaupunki 2010)
 - Nurmi-Sorilan alueen arkeologinen täydennysinventointi (Tampereen kaupunki 2010)
 - Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri (Tampereen kaupunki 2008)
 - Hirviniemen ja Sisaruspohjan arkeologinen inventointi (Tampereen kaupunki 2007)
 - Vanhan Aitolahden kunnan alueen kulttuuriympäristöinventointi (Tampereen kaupunki 2007)
 - Nurmi-Sorilan alueen arkeologinen inventointi (Tampereen kaupunki 2006)
 - Viitapohjan ja Sisaruspohjan maisemahistoriaselvitys (Tampereen kaupunki 2004)
 - Ympäristö- ja maisemaselvitykset yleiskaavoituksessa sekä maisemasuunnittelun paikkatietoaineisto pohjoiselta suuralueelta (Tampereen kaupunki 1999)
 - Tampereen arkeologinen perusinventointi (Tampereen museot 1994)
 - Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu (Tampereen kaupunki 1985)
 - Tampereen maisemat ja luonnonsuojelu (Tampereen kaupunki 1984)
- Ranta-asemakaavoja varten on selvitetty pienialaisesti maisemaan ja arkeologiaan liittyviä seikkoja.

3 Tiivistelmä

Selvitysalue

Tampereen pohjoinen suuralue on n. 500 neliökilometriä laaja, maaseutumainen alue, jossa on n. 4500 asukasta. Alueen pinta-ala on n. 76 % kaupungin pinta-alasta, mutta asukasmäärä vain n. 2 % koko Tampereen asukasmäärästä. Asutus on melko harvaa. Alueella sijaitsee erikoisia kyläkeskuksia sekä muita asukas-tiivistymiä. Palvelukeskuksia on kolme: Terälahti, Kämmenniemi ja Nurmi-Sorila. Alueella on enemmän loma-asuntoja kuin ympärivuoden asuttavia asuntoja.

Pohjoinen suuralue koostuu Aitolahden ja Teiskon alueista. Teiskon kunta perustettiin vuonna 1865. Aitolahden kuuluneet kylät erosivat Messukylän kunnasta ja muodostivat itsenäisen Aitolahden kunnan vuonna 1924. Aitolahden liitettiin Tampereeseen vuonna 1966 ja Teisko vuonna 1972.

Aitolahden ja Teiskon maisemarakenne on erittäin monimuotoinen. Alue kuuluu nk. Järvi-Suomen maantieteelliseen osa-alueeseen. Maisemarakennetta luonnehtii pienipiirteinen ja rikkonainen maastorakenne. Maisemakuva muodostuu metsäisistä selänneistä, joita rytmittävät järvioltaat ja peltoaarekkeet. Mieleenpainuvimmat maisemakuvat suurmaisemassa syntyvät Nurmi-Sorilan pinta-alaltaan suurimmista, yhtenäisistä peltoaukeista, Paarlahden jyrkkärantaisesta vuonomaisemasta sekä Kirkkojärven- ja Kaletonjärven kumpuilevasta kulttuurimaisemasta.

Kulttuurimaiseman kehitys

Aitolahden ja Teiskon pysyvän asutuksen arvellaan syntyneen historiallisen ajan alkuvaiheessa, 1300-1400-luvulla, jolloin Vesilahden ja Lempäälän eränkävijät pitivät Suur-Pirkkalan äärialueita, Aitolahtea ja erityisesti Teiskoa, omana erä- ja takamaanaan. Vesistöjä pitkin tuolloin kulkevat metsä- ja kalamiehet ovat jättäneet selkeän jälkensä alueen luonnon- ja asutusnimistöön.

Alueella on hyvin vähän peltoja ja sen vähäinen asutus on asettunut vesistöjen varsille paikoille, mistä on löytynyt viljelyyn soveltuvaa savimaata. Peltoviljelyn myötä asutus on tiivistynyt pysyvimmiksi kylämaiksi kokonaisuuksiksi. Suurimmat ja vanhimmat kylät ovat sijoittuneet parhaille viljelymaille. Aitolahden ja Teiskon alueella on 1500-1700-luvuilla sijainnut nelisenkymmentä pientä kylää tai yksinäistalon paikkaa.

Maalaisyhteiskunta säilyi 1600-luvun alkupuolelle jokseenkin puhtaana talonpoikaisyhteiskuntana. Talonpoikien sekä muutamien lampuotien, palkollisten renkien ja piikojen ja muun tilattoman väestön rinnalla rupesi 1600-luvun puolivälissä alueella olemaan myös käsityöläisammattien harjoittajia.

Kun aatelisuus v. 1569 tuli perinnölliseksi miespuolisille perillisille, myös Teiskon ja Aitolahden alueen tiloja alettiin lahjoittaa aatelille. Teiskolan kartano on Tampereen pohjoisen suuralueen ainoa herraskartano. 1700-luvun alussa tiloja

sai ryhtyä jakamaan. Talonpojat saivat etuosto-oikeuden asumaansa tilaan ja perintötilat saivat oikeuden perustaa torppia. Teiskossa torppia oli erittäin runsaasti, ja torppareiden raivaamien ja viljelemien peltujen merkitys oli suuri. Isojakotoimitukset alkoivat Teiskossa 1700-luvun puolella. 1860-luvulla koetut suuret nälkävuodet pakottivat lisäämään karjanhoitoa ja ensimmäistä kertaa myös viljelemään heinää. Teisko, jossa suurin osa maa-alasta on metsien peitossa, koki maatalouden nousun erityisesti karjanhoidon kehityksenä ja lisääntymisenä. Torppien, mäkitupien ja tilojen määrä kasvoi, peltoa raivattiin jatkuvasti lisää, metsiä kaskettiin, soita ja lampia kuivatettiin ja asutus jatkoi etenemistään syvemmälle ”erämaihin”. Etenkin vesireittien varrelta, josta puun kuljetus oli helppoa, puuta hakattiin myyntiin.

Kirkko ja hautausmaa ovat pitkään olleet hyvin hallitseva osa maaseudun maisemaa. Teiskon ensimmäinen kirkko valmistui vuonna 1621 ja sijaitsi Teiskolan läheisyydessä. Alueella on tänä päivänä kaksi kirkkoa: Aitolahden vanha kirkko (1928) ja Teiskon kirkko (1788) Myös myllyt ovat perinteisesti kuuluneet maaseutumaisemaan, ja hieman myöhemmin niiden yhteyteen tulleet sahat. Aitolahden ja Teiskon alueelle syntyi useita myllyjä varhaisen teollistumisen aikaan 1600-luvulla. Ensimmäinen saha perustettiin Terälahteen, Kiimajoen varteen.

1800-luvun loppupuolella maaseutumaiseen rupesi nousemaan muunkinlaisia rakennuksia, kun itsenäisen Teiskon kunnan ensimmäinen kansakoulurakennus valmistui v. 1870 Padustaipaleelle.

1800-luvun loppupuolella alkaneen säännöllisen matkustajalaivaliikenteen myötä huvilakulttuuri eli voimakasta nousukautta. Perheet saattoivat asua koko kesän huvilalla, josta perheenpäät kulkivat laivoilla kaupunkiin töihin. Huviloita oli eri puolilla Teiskoa keskittyen vesireittien varsille. Erityisiä huvilakeskittyymiä olivat Aitolahden ja Hirviniemen rannat. Sotien jälkeen loma-asunnon rakentamisessa tapahtui muutoksia, joista merkittävin oli painopisteen siirtyminen ulkoisista puitteista sisäisiin; rakennusten arkkitehtuuri pelkistyi, kun keskiöön nousivat urheilu, ulkoilu, puutarhanhoito sekä keskiluokkaiset perhearvot. Huviloiden sijasta alettiin puhua kesämökeistä.

Sota-aikana elettiin säännöstelyn ja pimennysmääräysten piirissä. Koska noin puolet hevosista oli luovutettu armeijan käyttöön, turvaututtiin maataloustöissä usein naapuriapuun ja talkoisiin. Karjalan evakkoja tuli alueelle runsaasti. Myös kaupunkiväestöä oli kehotettu siirtymään maaseudulle, ja niin tamperelaisiakin tuli Teiskoon. Sotien jälkeen luovutetun Karjalan väestöä sijoitettiin eri puolille Teiskoa ja Aitolahtea. Rintamamiehille lahjoitettiin tonttimaata.

Kulttuuriympäristö ja arvokkaat kulttuuriympäristökonaisuudet

Kulttuuriympäristön määritelmän mukaan sen osa-alueita ovat rakennettu ympäristö, kulttuurimaisema, perinnebiotoopit sekä arkeologinen perintö. Aitolahden ja Teiskon rakennusperintöä

koskeva selvitys Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri valmistui vuonna 2008. Alueen arkeologisia ominaispiirteitä, muinaisjäännöksiä ja tulevia arkeologisia selvitystarpeita käsitellään luvussa 8. Tätä selvitystä varten toteutettiin kesällä 2011 perinnebiotooppiselvitys, jonka tulokset on koottu lukuun 9. Kulttuurimaiseman historiallista kehitystä esitellään läpi tämän teoksen painotuen erityisesti arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien aluekortteihin.

Perinnebiotoopiksi luetaan maataloustuotannon alue, joka on ollut laidunnettuna tai jolta on niitetty karjalle rehua. Tällaisia alueita ovat niityt, ahot, kedot, lehdesniityt, metsäniityt ja hakamaat. Karjatalouden vähentyessä moni perinnebiotooppien luontotyyppi ja sen myötä moni niistä riippuvainen eliölaji on uhanalaistunut. Alueelta löydettiin kesällä 2011 Pirkanmaan ympäristökeskuksen vuonna 1999 tehdyn selvityksen mainitsemien 20:den perinnebiotooppikohteen lisäksi 49 uutta kohdetta. Uusissa kohteissa on kolme valtakunnallisesti arvokasta, neljä maakunnallisesti arvokasta, 19 alueellisesti arvokasta, 43 paikallisesti arvokasta perinnemaisemien biotooppia, eli yhteensä 69 kohdetta. Arvokkaat perinnebiotoopit sijoittuvat tasaisesti Aitolahden ja Teiskon alueelle, etelästä pohjoiseen, kyläkeskittymien ympärille.

Arkeologit kiinnittivät huomiota nykyisen Tampereen pohjoiseen alueeseen 1970-luvulla. Ensimmäiset arkeologiset tarkastukset Aitolahdessa tehtiin vuonna 1971 Tampereen inventoinnissa, jolloin Aitolahden Hirviniemestä paikannettiin kivikautinen asuinpaikka. Riittävä ja ajan tasalla oleva inventointitieto muinaisjäänöksistä ja suojeltavista kulttuuriperintökohteista puuttuu edelleen suuresta osasta pohjoista aluetta. Inventointien

ja tarkastusten perusteella Aitolahdesta ja Teiskosta tunnetaan vuoden 2012 loppuun mennessä yhteensä 71 arkeologista rekisterikohdetta. Niistä 42 on muinaismuistolailalla rauhoitettuja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Tuhoutuneita muinaisjäännöksiä tunnetaan neljä. Muinaisjäännöksiin kuuluu asutushistoriallisia, elinkeinohistoriallisia ja liikennehistoriallisia kohteita, yksi sotahistoriallinen kohde sekä yksi muinaisjäännöksenä rauhoitettu hylky. Varmaa on, että kiinteitä muinaisjäännöksiä löytyy alueelta tulevaisuudessa lisää.

Aitolahti-Teiskon kulttuurimaiseman perusta on viljelymaisemassa ja sen avoimuudessa. Karjatalous on jättänyt jälkensä maisemaan monipuolisina laidunhakoina, katajaketoina ja muina perinnemaisemina. Alueen loivapiirteistä viljelymaisemaa rytmittävät metsäiset kumpareet ja rakennusryhmät. Rakennukset sijaitsevat tyypillisesti metsän reunassa tai rantarinteitä ja peltoaukeita pilkkovissa metsäsaarekkeissa. Viljelyalueita on vielä hyvin jäljellä samoin arvokasta rakennuskantaa. Laidunalueiden väheneminen on vaikuttanut perinnebiotooppien esiintymiseen.

Alueelta on tunnistettu 23 arvokasta kulttuuriympäristökokonaisuutta ja lisäksi kymmenen huomionarvoista erilliskokonaisuutta. Näillä kokonaisuuksilla kulttuurimaisema on hyvin säilynyttä; pellot viljeltyjä ja pihapiirit asuttuja/käytössä, maisemakuva säilynyt ehyenä ja historiallinen kerroksellisuus on hyvin nähtävissä. Alueilta löytyy arvokasta rakennuskantaa, perinnebiotooppeja ja ne edustavat alueelle tyypillistä kulttuurimaisemaa. Alueilla on jonkin verran kiinteitä muinaisjäännöksiä ja niillä on potentiaalia uusille arkeologisille löydöksille.

4 Selvitysalueesta

4.1 Sijainti

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys kattaa Aitolahden ja Teiskon alueet eli Tampereen kaupungin pohjoisen suuralueen. Tampereen pohjoinen suuralue rajautuu etelässä ja lännessä Näsijärveen, Niihamanselkään ja Näsiselkään, pohjoisessa Ruoveden kuntaan, idässä Oriveden ja Kangasalan kuntiin, sekä kaakossa valtatiehen nro 9. Tampereen pohjoinen suuralue on n. 500 neliökilometriä laaja maaseutumainen alue, jossa on 4531 asukasta (v. 2013). Aitolahti-Teiskon alueen pinta-ala on n. 76 % koko kaupungin pinta-alasta, mutta asukasmäärä vain n. 2 % koko Tampereen asukasmäärästä. Asutus pohjoisella suuralueella kyläkeskuksia lukuun ottamatta on harvaa. Rannat on Teiskossa rakennettu paikoitellen hyvinkin tiiviisti, erityisesti Näsijärven ranta-alueilla on runsaasti loma-asutusta. Alueella on ympärivuotisia asuntoja n. 2150 ja loma-asuntoja n. 2600. Alueen hyvät toimeentuloedellytykset, erityisesti viljava maaperä, ovat vaikuttaneet kulttuurimaisemien syntyyn.

Aitolahden ja Teiskon alue on laaja maaseutumainen alue, jossa metsäiset selänteet rytmittävät avoimia maisematiloja: järviä ja peltoaukeita.

4.2 Aluerajojen ja väestön kehittyminen

4.2.1 Aluerajojen muodostuminen

Suomessa oli kolme maakuntaa 1200-luvun alkupuolella: Varsinais-Suomi, Häme ja Karjala. Pirkanmaalaiset kokoontuivat käräjille Hämeen linnkaan. Pähkinäsaaressen rauhan jälkeen (1323) Suomi jaettiin hallinnollisesti linnalääneihin ja edelleen kihlakuntiin. Aitolahden ja Teiskon alueet kuuluivat Kokemäenkartanon lääniin, joka todennäköisesti vuonna 1412 jaettiin kahteen kihlakuntaan Ala-Satakuntaan ja Ylä-Satakuntaan. Aitolahden ja Teiskon alueet kuuluivat Ylä-Satakuntaan, jonka yhtenä merkittävimpänä pitäjänä toimi Suur-Pirkkala.

Suur-Pirkkalan pitäjä käsitti yli puolet nykyisestä Pirkanmaasta. Suur-Pirkkala on oletettavasti perustettu 1200-luvun puolen välin tienoilla. Suur-Pirkkalasta erosi viimeistään vuonna 1346 Pirkkala ja Vesilahti. Kangasalan suurpitäjä taas erosi Pirkkalasta vuonna 1366. Messukylä, josta muodostui Tampere ja Aitolahti, erosi Pirkkalasta vuonna 1636.

Vielä 1500-luvun alkupuoliskolla merkittiin muutamat Teiskon nykyiset kylät kuulumaan Lempäälään, vaikka ne kirkollisesti luettiin Messukylään. Teiskolaisilla on tosin ollut eräomistuksia pohjoisempana Ruovedellä ja Näsijärven toisella puolella Ylöjärvellä ja Kurussa.

1560-luvulla perustettiin Ruoveden pitäjä. Pohjankapeen kylä oli osa Ruoveden pitäjää vuoteen 1867 asti, jolloin perustettiin Kurun pitäjä, johon Pohjankapeen kylä liitettiin.

Teiskon kunta perustettiin vuonna 1865. Alun perin Teiskon kuntaan kuului alueita Näsijärven molemmilta puolilta. Vuonna 1954 Näsijärven länsipuolella sijaitsevat alueet liitettiin Ylöjärven ja Kurun ja Pohjankapeen alue Näsijärven itäpuolelta liitettiin Teiskoon kyläläisten vastustuksesta huolimatta. Vuonna 2009 kuntaliitoksen myötä Kurusta tuli osa Ylöjärven kaupunkia. Teisko liitettiin Tampereeseen vuonna 1972. Aitolahti irtautui Messukylästä vuonna 1923. Tampereeseen Aitolahti liitettiin vuonna 1966.

Läntisen Suomen hallintopitäjät vuonna 1635. Taustalla Pirkanmaan kuntakartta vuodelta 2001.

Teiskon kunnan rajat vuonna 1938.

4.2.2 Väestön kehityksen vaiheet

Vuonna 1635 Teiskossa oli henkikirjan mukaan 268 täysikäistä asukasta. Lapsia on arvioitu olevan 1,2 per aikuinen, jolloin kokonaisväkiluku on 1426 asukasta. (Arajärvi 1954)

Vuonna 1860 Teiskon virallinen asukasluku oli 3400 henkeä, joista 710 asui Länsi-Teiskossa.

Itsenäisen Teiskon kunnan aika alkaa 29.10.1865. Tuolloin Teiskon väkiluku oli 3425 (luvussa on mukana Länsi-Teiskon reilut 700 asukasta). 1860-luvulla koettiin suuret nälkä- ja katovuodet. Teiskossa, Länsi-Teisko mukaan lukien, kuoli 472 henkeä vuonna 1868.

Vuonna 1901 Teiskon kunnan alueella asui 3976 henkilöä, jotka jakaantuivat 906 ruokakuntaan. 550 ruokakuntaa, eli 2986 henkilöä, harjoitti maanviljelystä tai sen sivuelinkeinoja.

Itsenäisyyden ajan alkukymmeninä väkiluku oli 4700-4890 aina vuoteen 1938, jolloin asukasmäärä väheni

4576:een. Huomattava siirtyminen kaupunkiin oli alkanut. Sotien päättyessä v. 1944 teiskolaisia oli 4127, mutta Karjalasta muuttaneiden osuus kasvatti väkilukua, ja v. 1949 Teiskossa oli 4850 asukasta. Teollisuus ja muut kaupunkilaiselinkeinot käänsivät kuitenkin väkiluvun jälleen laskuun. Kun Länsi-Teisko v. 1954 irrotettiin Teiskosta ja siirrettiin Näsijärven länsipuolen pitäjiiin, ja samassa yhteydessä Kurun Pohjankapeen kylä puolestaan siirtyi Teiskoon, niin asukasluku väheni n. 400 henkeä. Vuonna 1960 Teiskossa oli asukkaita 3935 ja vuosittainen väen väheneminen oli keskimäärin n. 85 henkeä. Kunnan viimeisenä vuonna, v. 1971 Teiskoa asutti 2993 henkeä.

Aitolahti irtautui Messukylästä 5.7.1923, jolloin siellä asui 800 asukasta. Tuhannen asukkaan raja ylittyi vuonna 1949.

Aitolahden ja Teiskon asukasmäärä on lisääntynyt viimeisen neljänkymmenen vuoden aikana lähes tuhannella asukkaalla. Alimmillaan alueen asukasmäärä oli 1980-luvun puolivälissä, jolloin asukkaita oli alle 3100. Tällä hetkellä

asukkaita on 4531, joista Aitolahdessa 1255 ja Teiskossa 3276 (31.12.2013). Eniten asukasmäärä on lisääntynyt Kämenniemessä, Aitoniemessä ja Sorilassa. Velaatassa ja Terälähdessä asukasmäärä on vähentynyt.

Alueen asutokunnista on lapsiperheitä 29% (31.12.2013). Lapsiperheiden määrä on suurempi kuin Tampereella keskimäärin (18%). Lapsiperheiden osuus on suurin Sorilassa (37%) ja Kämenniemessä (35%). Yhden hengen asutokuntien osuus alueella on koko Tamperetta pienempi (28%/48%). Yhden hengen asutokuntien osuus on pienin Sorilassa (20%) ja suurin Poldsossa (64%).

Alueen työllisestä työvoimasta on palkansaajia 82%, maatalousyrittäjiä 3% ja muita yrittäjiä 15%. Työttömien osuus työvoimasta on 9%. Alueen väestöstä 23% on eläkeläisiä (31.12.2011). Maatalousyrittäjien ja muiden yrittäjien osuus on suurempi ja työttömien osuus pienempi kuin Tampereella keskimäärin.

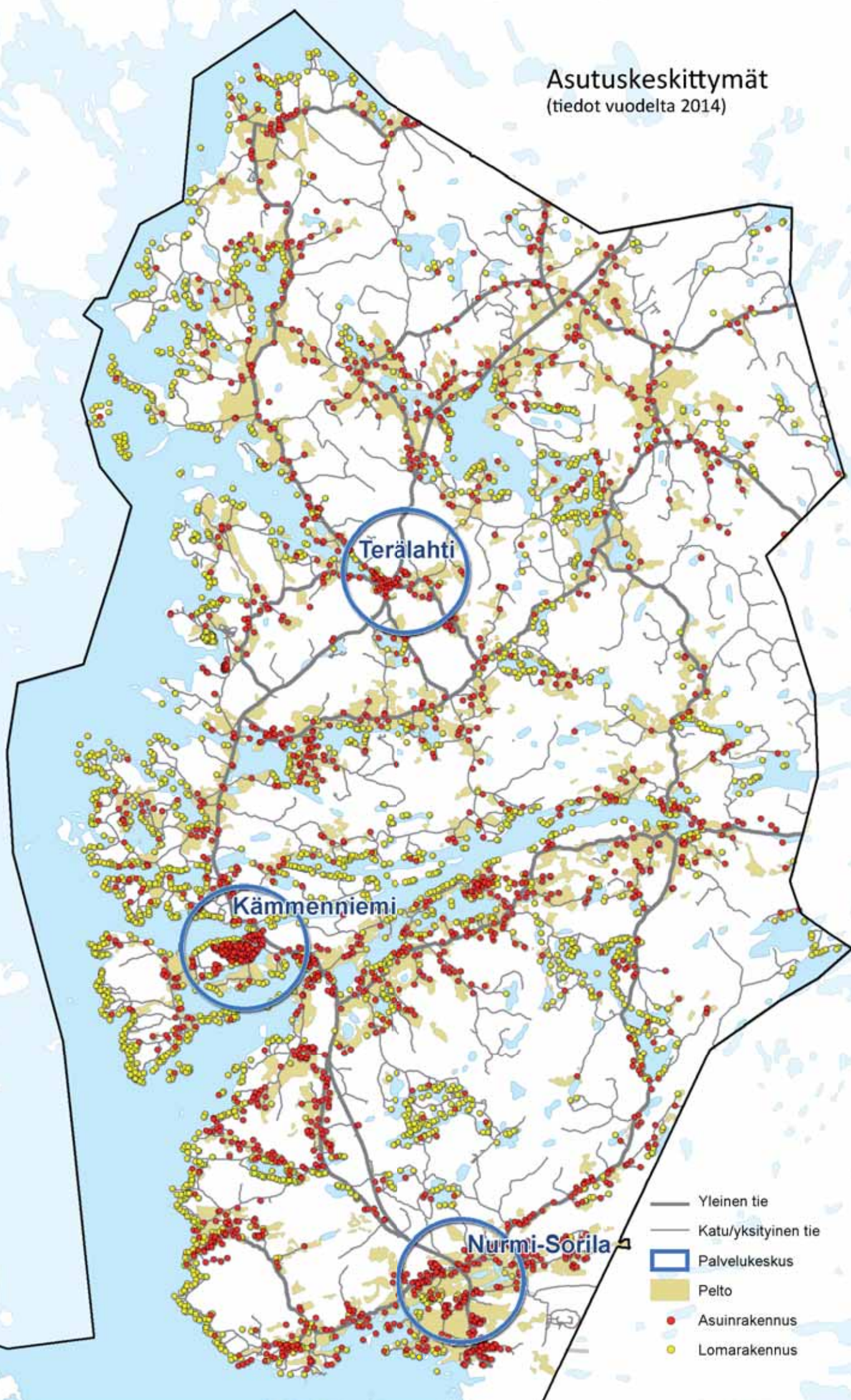
Aitolahden ja Teiskon alueen väestömäärä

	1635	1860	1901	1938	1940	1944	1945	1949	1950	1955	1960	1965
Aitolahti					639		704		1020	1092	1467	2011
Teisko	1426	3400	3976	4576		4127		4850		4288	3936	3457

Tilastoalue	1973	1975	1980	1986	1990	1995	2000	2005	2010	2013	Muutos vuodet 1973-2013	Muutos prosent- teina
Nurmi	356	335	334	343	374	360	339	392	385	381	25	7,02
Sorila	270	268	230	217	251	273	322	376	418	427	157	58,15
Aitoniemi	252	269	238	286	324	366	420	442	488	447	195	77,38
Kämenniemi	942	854	915	1003	1062	1291	1632	1806	1896	2005	1063	112,85
Viitapohja	218	207	170	151	148	167	201	240	237	240	22	10,09
Polso	113	90	116	84	121	119	160	159	158	159	46	40,71
Terälahti	625	550	478	438	413	417	445	466	463	467	-158	-25,28
Velaatta	761	758	657	567	499	491	462	450	434	405	-356	-46,78
	3537	3331	3138	3089	3192	3484	3981	4331	4479	4531	994	28,10

Aitolahti oli osa Messukylää vuoteen 1923 ja liitettiin Tampereen kaupunkiin vuonna 1966. Teisko liitettiin Tampereen kaupunkiin vuonna 1972.

Asutuskeskittymät (tiedot vuodelta 2014)

4.3 Yhdyskuntarakenne

Aitolahden ja Teiskon alue on yhdyskuntarakenteeltaan vaihteleva. Tiet kiemurtelevat kapeina nauhoina harjanteelta toiselle. Alueelle kuljettiinkin pitkään vesiteitse. Toisaalta Tampereen kaupungin läheisyydestä johtuen kylät eivät ole kehittyneet Ruoveden kaltaisiksi keskuksiksi.

Alue on rakenteeltaan maaseutu- maista. Peltoja on lähinnä Nurmin ja Sorilan alueella, muuten alue on pääosin metsän peitossa. Alueella sijaitsee eri kokoisia kyläkeskuksia sekä muita asukastiivistymiä. Pääteiden varsille on alkanut kehittyä nauhamaista tiivistyvää pientalorakennetta. Alueen sisäosien asutus on harvempaa muodostuen tilojen talouskeskuksista sekä vanhojen tilojen perillisten rakentamista asuin- ja talousrakennuksista.

Rakennusryhmät sijoittuvat väljästi suhteessa toisiinsa. Osa rakennuksista sulautuu lähes täysin metsään, osa sijaitsee pihapiireissä peltojen keskellä. Ranta-alueita luonnehtii paikoittain hyvinkin tiivis loma-asuntorakentaminen, erityisesti Näsijärven rannoilla. Peruspalvelut ovat keskittyneet Kämenniemen, Nurmi-Sorilan ja Terälahden taajamiin, jotka ovat myös alueen suurimmat asutuskeskittymät.

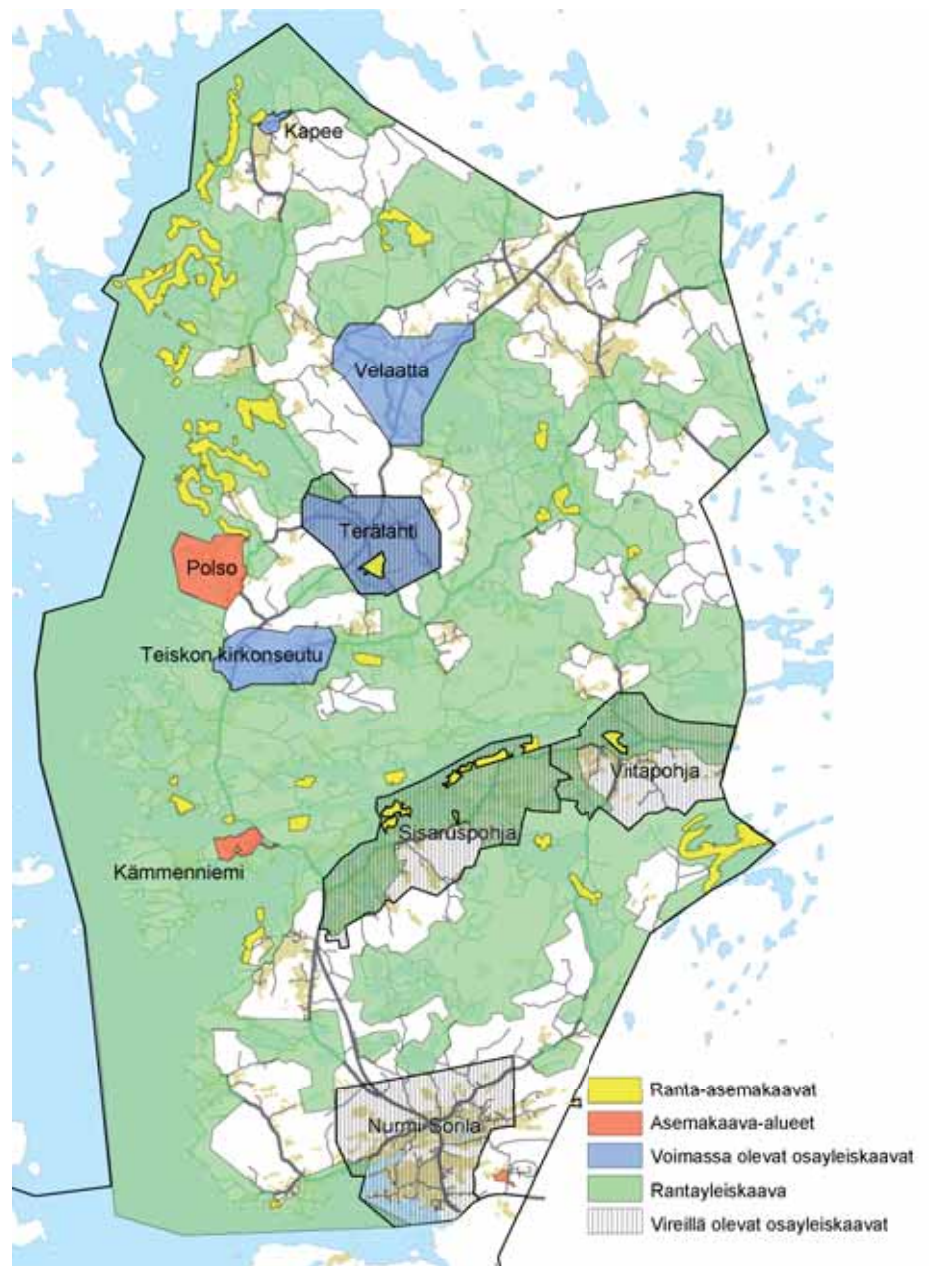
Aitolahden ja Teiskon kaavatilanne

Aitolahti-Teiskon alueella on voimassa viisi vahvistettua osayleiskaavaa. Ranta-alueilla on voimassa 1994 vahvistettu rantayleiskaava. Terälahden kylätaajaman osayleiskaava on vahvistettu ympäristöministeriössä 1996. Velaatan ja Kapeen kylätaajamien osayleiskaavat vahvistettiin ympäristöministeriössä 1997 ja Teiskon kirkonseudun osayleiskaava 1999. Nurmi-Sorilan alueella on voimassa kaupunginvaltuuston vuonna 1981 hyväksymä oikeusvaikutukseton osayleiskaava ja muulla osalla Aitolahti-Teiskon aluetta on voimassa kaupunginvaltuuston vuonna 1983 hyväksymä

Aitolahti-Teisko yleiskaava. Sisaruspohjan osayleiskaava on hyväksytty kaupunginvaltuustossa 2014, mutta se ei ole vielä lainvoimainen (5/2015).

Pohjoisen suuralueen maankäyttöä ohjataan vireille tulevien rakentamishankkeiden neuvonnalla, hakemusten perusteella sekä jatkamalla kylien kaavoitusta. Kaupunginhallitus hyväksyi joulukuussa 2010 esityksen Tampereen

pohjoisen suuralueen vesihuollon järjestämisestä, jonka pohjalta suunnittelua viedään eteenpäin. Aitolahti – Teiskon alueella on yleiskaavoituksen kaavoitusohjelmassa 2015-2016 mukana Terälahden, Viitapohjan ja Kolunkylän kyläasutusta ohjaavat osayleiskaavat sekä Nurmi-Sorilan ja Kämenniemen asemakaavoituksen pohjaksi laadittavat osayleiskaavat.

Pohjoisen suuralueen kaavatilannekartta 2014.

- < Aitolahden ja Teiskon alueella on kolme palvelukeskusta.
- < Kesämökkejä on enemmän kuin ympärivuoden asuttavia rakennuksia.

4.4 SWOT Kulttuuriympäristön näkökulmasta

VAHVUUDET

Aitolahden ja Teiskon maisemakuva on kaksiosainen: 1) läntinen Näsjärven rantavyöhykke ja 2) itäinen erämetsävyöhykke. Peltoaukeat tuovat vaihtelua ja pienipiirteisyyttä maisemaan.

- Kulttuurimaisema on mielenkiintoista ja vaihtelevaa, paikoin erittäin kaunista.
- Luonnonympäristö on helposti saavutettavissa.

Paarlahti, kapea ja omaleimainen ”sisämaavuono”; Teiskolan kartanon historia ja merkitys; Kiimajoki; Teiskon ja Aitolahden kirkot ja hautausmaat sekä Teisko–Aitolahti-lehti.

- Kulttuuriympäristön identiteetti- ja symbolimerkitykset tulevat näkyviksi.

Kesäidyllin jatkuvuus: huvilakulttuurin jatkeena kesämökkit; kesätori, juhannusjuhlat sekä markkinat.

- Paikallisten ja lomalaisten välinen vuorovaikutus rikastuttaa yhteisöä.

Aitolahtelaisilla/teiskolaisilla on selkeä käsitys siitä, mitä on olla aitolahtelainen/teiskolainen.

- Alueelle juurtuminen ja identifioituminen lisäävät kiinnostusta kulttuuriympäristöasioihin.

Matkailullinen vetovoimaisuus ja hyvä saavutettavuus.

- optimaalinen sijainti lähellä Tamperetta ja Pirkkalan lentokenttää.

Paikoitellen hyvinkin aktiivinen yhteisöllisyys, jota vaihdantatalous voimistaa.

- Kulttuuriympäristöjen hoitamiselle on kiinnostusta ja tekijöitä.

Rakennusperintöä löytyy ja sitä on selvitetty.

- Parhaimmillaan lisää kiinteistön arvoa.

Yritystoiminnan erityispiirteet: kivenlouhinta, Maisansalo, Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskus, Teiskon Viini, Taulaniemen Lomakoti ja leirintäalue.

- Lisäävät kulttuurihistorian kerroksellisuutta.

Vahva eränkäyntiperinne, jonka perusta on maisemarakenteessa.

- Metsien käyttö jahtiperinteen muodossa on säilynyt.

Toimiva maatalous.

- Kulttuuriympäristöt ovat voineet säilyä perinteisessä käytössä ja avoimena.

Pohjoisella suuralueella rakentamisen paine ei ole tähän mennessä johtanut voimakkaaseen yhdyskuntarakenteen kehitykseen. Kämenniemen taajaman ulkopuolella hajarakentamista on hallittu pääasiallisesti yleiskaavoituksen ja suunnittelutarveharkinnan keinoin. Suunnittelutarvealueiksi on osoitettu osa-alueet, joihin kohdistuu suunnittelua edellyttävää rakentamisen painetta (esim. laajeneva kantakaupunki) tai muuta yhdyskuntakehitystä (esim. vesihuoltoratkaisut) tai joilla on tarpeen suunnitella maankäyttöä erityisten ympäristöarvojen tai ympäristöhaittojen vuoksi. Maankäyttöratkaisujen tueksi on selvitetty kulttuuriympäristöön liittyviä tietoja, mm. vireillä olevien Nurmi-Sorilan osayleiskaavan sekä ns. kyläkaavotöiden yhteydessä.

- Agraarit kulttuuriympäristöt ovat säilyneet pääosin rakentamattomina.

HEIKKOUEDET

Osa asukkaista kokee, että kuntaliitosten jälkeen heidät ja heidän ympäristönsä on unohdettu. Kaupungin näkemys liitosalueisiin panostamisesta on eronnut asukkaiden näkemyksistä.

- Ihmiset ovat joutuneet olemaan pitkään ns. odottavalla kannalla, eivätkä ole saaneet ajantasaista tietoa kulttuuriympäristöistään.

Asumisen kannalta tarjonta ja kysyntä eivät kohtaa mm. siksi, että palveluita ja vuokra-asuntoja on vähän ja vesihuoltoasiat etenevät verkkiaan.

- Rakentamishalukkuutta on mm. sukhistorian kautta, mutta lupaa ei välttämättä saa uusille paikoille.

Laajemman yhteisen tahtotilan puuttuminen kyläkeskusten välillä hankaloittaa koko pohjoisen suuralueen laajempaa kehittämistä.

- Osa-alueet valvovat enemmän omia intressejään, eikä tieto laajemmista kulttuuriympäristökokonaisuuksista välttämättä kulje alueiden välillä.

Pohjoisen suuralueen pienipiirteinen maisemarakenne luo rajalliset edellytykset maatalouden harjoittamiselle.

- Hyvin laajoja, yhtenäisiä peltomaisemia ei ole voinut syntyä.

Tuotantorakennusten vähäinen kunnossapito silloin, kun elanto saadaan muualta.

- Löytyykö resursseja ja motivaatiota hoitaa rakennettua kulttuurimaisemaa.

Työpaikka- ja teollisuuskäyttöön osoitettuja alueita on vähän sekä asumisen vaihtoehdot ovat vähäiset (vuokra-asuntojen ja pienten asuntojen puute).

- Kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus pysyy yksipuolisena.

Pohjoinen suuralue on kaksijakoinen sijainnin näkökulmasta: toisaalta alue on kaupungin reuna-alueita, toisaalta maaseutua.

- Varsinkin Teisko on väliinputoaja: etäisyys Tampereeseen on liian suuri, jotta Teisko olisi kiinnostava Tampereen näkökulmasta; etäisyys on liian pieni, jotta Teisko olisi voinut kehittyä omaksi keskuksikseen.

Teiskon maisemarakenne sekä hallinnollinen historia aiheuttavat sen, että etäisyydet palveluihin ja taajamien etäisyydet suhteessa kantakaupunkiin ovat suuria.

- Vaikuttaa mm. taajamien vetovoimaisuuteen, joukkoliikenteeseen sekä alueen kehittämiseen ja sitä kautta kulttuurihistoriaan.

Avoimet kulttuurimaisemat ja rantaniittyjen ylitse avautuvat järvinäkymät kasvavat umpeen.

- Avustuksia jaetaan vähän, koska niiden määrärahat ovat vähäiset.

MAHDOLLISUUDET

Aitolahdelaiset ja teiskolaiset etsivät ja omaksuvat tietoja omasta elinympäristöstään ja sen merkityksistä sekä arvostavat kulttuuriympäristöään.

→ ”Meillä on täällä vaikka mitä mielenkiintoista!”

Kulttuuriympäristön hoitoon myönnettäviä avustuksia haetaan ja saadaan.

→ Hankkeita toteutetaan käytännössä, esim. perinnebiotooppien ja muinaisjäännöskohteiden hoito, rakennusperinnön vaaliminen.

Rakennus- ja poikkeuslupaprosesseissa tarjotaan tietoa arvokkaiden kulttuuriympäristöalueiden ja -kohteiden perusteista, tähdenetään laadukkaana suunnittelun toteuttamista laadukkaasti ja mietitään miten hajarakentamisella voidaan edesauttaa kokonaiskuvan/tavoitevision muodostumista.

→ Kulttuuriympäristöalueet ja -kohteet rikastavat yhteisöä, arkitodellisuutta sekä elinympäristöä.

Kyläalueiden maankäytön suunnittelu luo pelisäännöt alueiden kehittämiseen.

→ Väestölisäys ei tapahdu kulttuuriympäristön arvojen kustannuksella, vaan uudisrakentaminen täydentää vanhaa rakennetta tai muodostaa harkitusti omaleimaisen kokonaisuuden lisäten ympäristön kerroksellisuutta.

→ Tutkitaan olemassa olevan rakennuskannan uusiokäyttömahdollisuudet.

→ Kysyntä ja tarjonta saataisiin paremmin kohtaamaan.

Matkailuun liittyvän potentiaalın hyödyntäminen.

→ Matkailuun liittyvää osaamista kehitetään ja kulttuuriympäristö huomioidaan voimavarana esim. elämysmatkailussa.

Tarastenjärven työpaikka-alueen kehittyminen.

→ vaikuttaa alueen imagoon positiivisesti.

Etätyömahdollisuuksien hyödyntäminen tulevaisuuden ammateissa ja työtavoissa.

→ Voi asua kaukanakin työpaikaltaan, käydä siellä harvemmin ja pitää oma asuinpaikka/suvun tila asuttuna ja kunnossa eli asukkaan toiveet ja kulttuuriperinnön vaaliminen kohtaavat.

Kestävän kehityksen suosiminen.

→ Uusiutuvan energian hyötykäytön myötä kulttuurimaisemat pysyvät avoimena.

→ Asioinnissa suositaan matkaketjuja kuten tähänkin asti.

→ Työnantajat ovat suopeita etätyömahdollisuuden kokeilemiseen siihen sopivilla aloilla.

→ Lähiruoan tuottaminen.

UHAT

Poliittinen paine Aitolahden ja Teiskon kehittämiseen puuttuu.

→ Alueiden olemassa olemisen tapaa ei hahmoteta yhdessä eri toimijoiden kanssa.

→ Kehittäminen keskittyy Kämmenniemeen, muut alueet jäävät vähemmälle.

Taloudelliset näkökulmat ja ajan trendit ohjaavat rakentamista; lisäksi maaseutuasumista tarkastellaan kaupunkilaisen lähestymistavan kautta.

→ Kulttuuriympäristöön liittyvät arvot jäävät turvaamatta.

Paikallisten toimijoiden innokkuus talkoilemiseen ja omaehtoiisiin projekteihin vähenee ja yleinen passiivisuus voimistuu.

→ Vastuuta kulttuuriympäristöasioista ei oteta.

Ajattellaan vain omia, nykyhetken tarpeita tai käytetään taloudellisuutta vahvana perusteena toimintatavoille.

→ Tulevien sukupolvien oikeus kulttuuriperintöön unohtuu.

Tieto ei tavoita toimijoita arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien alueilla.

→ Lopputuloksena on ympäristöön sopeutumattomia muutoksia.

Pohjoisen suuralueen kehitys on verkkaista ja alue muuttuu.

→ Asukkaat vähenevät sekä palvelut, toiminnot ja omavaraisuus heikkenevät.

→ Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat rakennukset jäävät tyhjiilleen niin pitkäksi aikaa, että ne ehtivät tuhoutua joko kokonaan tai osittain.

Maatalouden muutokset mm. viljelytekniikoissa, lainsäädännössä ja tuotantorakenteissa ovat ennakoimattomia.

→ Epäedulliset vaikutukset tilakokoon, rakennuskantaan ja ympäristön mittakaavaan.

Oheisen SWOT-analyysin kautta on tarkasteltu Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristön vahvuuksia, heikkouksia, mahdollisuuksia ja uhkia. Kunkin alakohdan sisällä asiat ovat satunnaisjärjestyksessä. Analyysin tekemiseen ovat osallistuneet sekä kulttuuriympäristöselvityksen työryhmä että ohjausryhmä. Analyysin tavoitteena on toimia ajatusten herättäjänä aihepiiriin asioista keskusteltaessa.

5 Luonnon tarjoamat lähtökohdat

Kaarina Kivimäki

5.1 Muinaismaisemahistoriaa

Jääkaudella noin 115 000 – 10 000 vuotta sitten kilometrien vahvuinen jääkerros ulottui laajimmillaan Pohjois-Saksaan ja Pohjanmerelle asti. Vetäytyvän mannerjäätikön reuna saavutti Etelä-Suomen lämpimän kauden vallitessa noin 13 000 vuotta sitten. Ilmasto kylmeni kuitenkin vielä kolmena eri aaltona, joiden aikana jäänreuna joko vetäytyi hitaasti tai värähteli paikoillaan. Lopullisesti jää vetäytyi Suomesta jääkaudesta viimeisimmän, Veiksel-kauden, lopulla noin 10 000 vuotta sitten. Arvioiden mukaan kallio-perän pinta aleni jään painosta johtuen noin seitsemän metriä. Jää myös muovasi maaperää synnyttäen soraharjuja, moreenikerrostumia, savikoita ja järvalaitaita. Jäätikön sulaessa nykyiset järvet alkoivat maankohoamisen seurauksena vähitellen erottua Itämerestä edeltävistä järvivaiheista.

Jäätikön voima maaston muovaajana oli erittäin suuri. Jäätikön kuluttamien uurteiden perusteella on selvitysalueella todettu olleen kolme eri-ikäistä jäätikön virtausta, joiden aikana jäätikö on virrannut myös eri suunnista. Nuorimmassa vaiheessa, noin 9600 - 9800 vuotta sitten, maaston muodot vaikuttivat jäätikön virtauksiin voimakkaammin kuin aikaisemmissa vaiheissa. Jääkauden päättyessä suurin osa Pirkanmaasta jäi vielä veden alle. Jäätikö sulii selvitysalueelta noin

Jäätikövirtaukset ovat muokanneet Aitolahden ja Teiskon maisemaa. Rapautumista hyvin kestävät kivilajiaineet ovat säilyneet muuta ympäristöään korkeampina.

9800 - 9900 vuotta sitten. Jäänreuna ehti perääntyä jo Muroleen pohjoispuolelle ilmaston jälleen kylmetessä. Jäätikö eteni uudelleen Löytänjärven eteläpuolelle pysähtyen sinne 100 vuodeksi. Tänä aikana jäätikön reunalle kasaantui myös osa Sisä-Suomen reunamuodostumaa. Lopullisesti jäätikö alkoi sulaa ilmaston lämmitessä uudelleen noin 9600 vuotta sitten. Selvitysalue jäi tällöin suurelta osalta Itämeren muinaisvaiheen, Yoldiameren, peittoon. Jäänreunan seistessä Sisä-Suomen reunamuodostumalla rantaviiva oli tasolla 160 -162 metriä. Jäätikön viimeisen sulamisen aikana oli ranta reunamuodostuman pohjoispuolella jo tasolla 145 -150 metriä. Selvitysalueen suurimmat yhtenäiset veden koskemattomat alueet sijaitsivat Velaatanjärven koillispuolella.

Maankohoaminen oli jääkauden jälkeksen nopeaa. Yoldiameren aikainen rantaviiva reunamuodostuman eteläpuolella on nykyään jo lähes 170 metrin korkeudessa. Maa nousi niin nopeasti, että Näsijärvi kuroutui irti Itämerestä jo seuraavan muinaisvaiheen (Ancyclusjärvi) lopulla noin 8000 vuotta sitten. Tällöin vedenpinta oli kuitenkin vielä runsaat viisi metriä Näsijärven nykyisen pinnan alapuolella. Järven lasku-uoma sijaitsi järven pohjoispäässä laskien Lapuanjoen kautta Perämereen. Järvi kallistui pohjoisosan kohotessa järven eteläosaa nopeammin, jolloin järven eteläosassa vedenpinta nousi 4-5 metriä. Tämän seurauksena Näsijärvi mursi itselleen uuden lasku-uoman, Tammerkosken, arviolta noin 5000 - 7000 vuotta sitten. Tammerkosken syntymisestä lähtien on Näsijärven pinta ollut hitaasti laskussa, koska maan kallistumisen suuntaan virtaavat pienvedet/vesistöt pienenevät edelleen. Tammerkosken synty on ollut historian kannalta erittäin merkittävä, sillä se on osaltaan vaikuttanut asutuksen etenemissuuntaan ja luonut myös pohjan tuleville hallintorajoille.

Ancyclusjärven laajin esiintymisalue noin 6800 eKr. Mustat alueet ovat vedenkoskemattomaa maata. (Matisto&Virkkala, 1964, 119.) Kuvaa on muokattu: nykyiset vesistöt on esitetty sinisellä ja veden alla ollut nykyinen maa-ala on esitetty oranssilla.

Maankohoamisen ja rannan siirtymisen seurauksena Tampereen seudun maisemat saivat nykyisen hahmonsaa vesihistoriallisten tapahtumien vielä viimeistellössä maastonmuotojen ilmettä.

Pirkanmaan muinaisesta eliömaailmasta tiedetään erittäin vähän. Maamme vanhimmat fossiilit ovat Aitoniemen hiilipussit, jotka ovat peräisin lähes kaksi miljardia vuotta sitten eläneistä alkeellisistä levistä. Jääkauden jälkeisen ajan eliömaailmasta tietoja on tallentunut lähinnä turvekerroksiin ja vesien pohjaliejuun. Niitä analysoimalla on voitu mm. selvittää, missä järjestyksessä eri puulajit

ovat saapuneet maahamme. Jääkauden jälkeen ilmaston lämmitessä noin 4000 vuotta sitten viihtyivät tammi ja lehmus Pirkanmaalla. Siitepölyanalyysit osoittavatkin, että jääkauden jälkeiseltä lämpökaudelta periytyviä lajeja ovat kynäjälava, vuorijalava, vaahtera, metsälehmus ja pähkinä. Koivu ja mänty ovat olleet Pirkanmaalla runsaimmin esiintyvinä puulajeina peräti 10 000 vuoden ajan. Kuusi sen sijaan on levinnyt alueelle vasta huomattavasti myöhemmin.

Viimeksi kuluneiden vuosituhansien aikana ovat soistuminen sekä ihmisen toiminta vaikuttaneet eniten maastorakenteen ja maalajijakautumien muutoksiin. Asutusta on Järvi - Suomessa ollut jo kivikaudella. Elinkeinoista pitkään vallalla oli metsästyksen ja kalastuksen, mutta satunnaisen maanviljelyn oletetaan alkaneen viimeistään pronssikaudella. Maata viljelevä asutus keskittyi kuitenkin Lounais-Suomeen, joten suurin osa Järvi - Suomesta oli tuolloin vielä harvaan asuttua erämaata.

5.2 Maisematekijät

5.2.1 Kallioperä

Selvitysalueen kallioperä kuuluu vanhaan prekambreiseen Pohjois- ja Itä-Euroopan peruskallioalueeseen, Fennoskandian kilpeen, joka on vakainta ja vanhinta Euroopassa. Se on saanut piirteensä jo paljon ennen viimeisintä jääkautta. Kallioperä koostuu pääasiassa peruskalliolohkosta, joka rakentuu useista sekä iältään että kehitykseltään erilaisista osista. Muinaiset eroosiotekijät ovat muokanneet kallioperän kuitenkin miltei tasaiseksi. Kallioperästä voi tosin löytää merkkejä muinaisesta poimuvuoristosta sekä ikivanhoista maanjäristyksistä ja tulivuorista. Kallioperällä on suuri maisemallinen merkitys, sillä se ensisijaisesti määrää alueen korkeuden merenpinnasta sekä pinnanmuotojen vaihtelevuuden ja samalla vaikuttaa erittäin paljon maisemakuvaan.

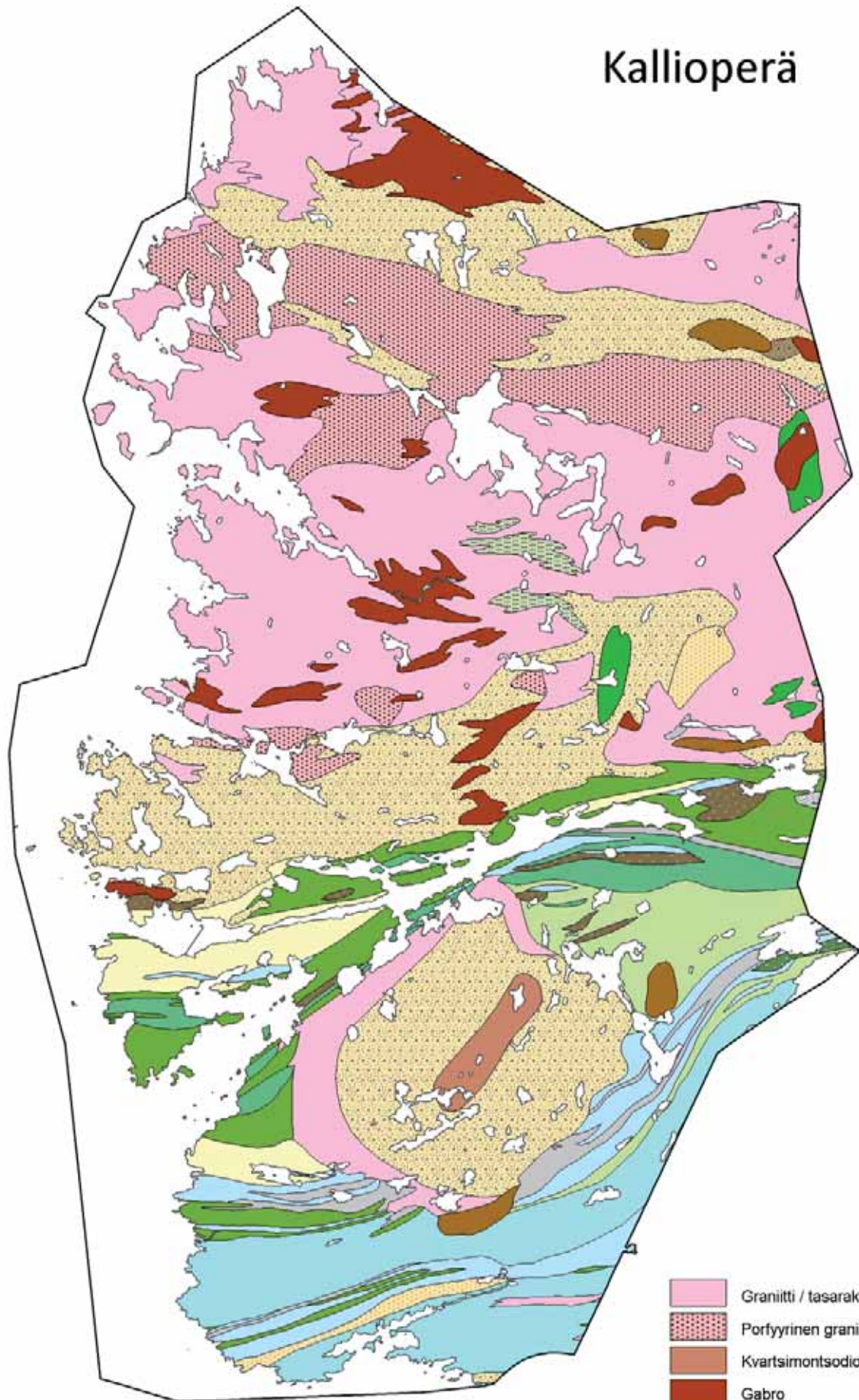
Selvitysalueen kallioperä on rikkoista, mikä ilmenee hyvin pinnanmuotojen pienipiirteisellä vaihtelevuudella sekä maisemassa ilmenevinä murroslinjoina. Selvitysalueen kallioperälle antavat leimansa alueen eteläosan savi- ja hiekkasyntyiset liuskeet sekä keski- ja pohjoisosien granitoidiset syväkivilajit, jotka kuuluvat Keski-Suomen laajan graniittialueen eteläreunaan. Selvitysalueen kallioperästä vajaa kolmannes kuitenkin kuuluu pintasyntyisiin kivilajeihin, liuskeisiin ja gneisseihin, jotka ovat iältään vieläkin vanhempia kuin granitoidiset syväkivilajit.

Kallioperän murroslinjat näkyvät selvitysalueella suoraviivaisina laaksoina, joissa sijaitsee soita ja vesistöjä. Syväkivialueen murrekset muodostavat verkkomaisia laaksostoja, mutta liuskealueilla liuskeisuuden murrekset ovat selvemmin nähtävissä ja parhaiten kehittyneitä. Tästä esimerkkeinä ovat mm. Paarlahti, Terälahti, Aitolahti ja Pulesjärvi.

Kaulamainen Vattulassa. Järvien ja soiden muoto kertoo omaa kieltänsä kallioperän suuntautuneisuudesta. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Kallioperä

- Fylliitti ja kiilleliuske
- Kiilleliuske
- Metagrauvakka, kiilleliuske, kiillegneissi, suonigneissi
- Hapan tuffiitti
- Emäksinen ja intermediaärinen tuffiitti sekä agglomeraatti

- Emäksinen ja intermediaärinen tuffiitti sekä amfiboliitti / emäksinen ja intermediaärinen tuffiitti
- Hapan tai intermediaärinen raitainen vulkaniitti
- Plagioklaasiporfyyriitti
- Uraliittiporfyyriitti

- Graniitti / tasarakeinen graniitti
- Porfyriininen graniitti
- Kvartsimontsodioriitti
- Gabro
- Gabro ja dioriitti / dioriitti
- Porfyriininen granodioriitti
- Granodioriitti
- Intermediaärinen metavulkaniitti
- Kvartsimaasälpäliuske
- Amfiboliitti tai sarvivälkegneissi

5.2.2 Maaperä

Suomen maaperä on iältään nuorta, sillä maalajit ovat syntyneet jääkauden aikana ja sen jälkeen. Maalajien esiintymiseen ovat vaikuttaneet myös kallioperän tektoniset piirteet. Maaperällä on erittäin suuri merkitys asutushistorian kannalta, sillä varhaisin kiinteä asutus sijoittui viljelyn kannalta suotuisille alueille.

Selvitysalueen maalajit noudattavat melko säännönmukaisesti maaston korkeussuhteita. Hienoimmat maalajit, savi ja siltti sekä eloperäiset maalajit, sijoittuvat pääsääntöisesti maaston alavimmille kohdille. Maalajien raekoko ja karuus kasvavat, mutta maakerrosten paksuus pienenee, ylöspäin mentäessä.

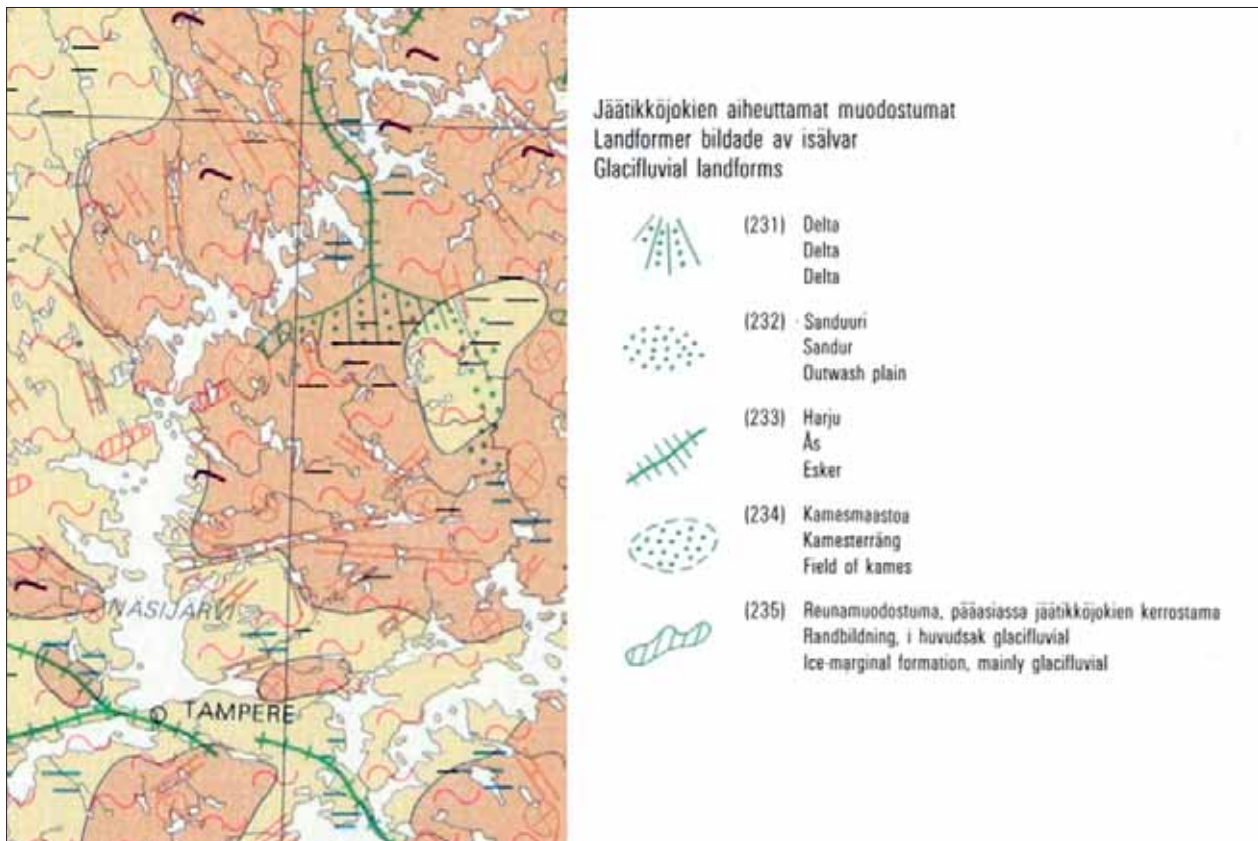
Selvitysalueella on kalliioalueita ja moreenimaita eniten, yhteensä noin 65 %. Yleisin moreenimuodostuma on

mannerjäätikön tiiviiksi puristama pohjamoreeni, joka peittää kalliomäkien rinteitä 1-5 metrin vahvuisena kerroksena. Moreenimuodostumista merkittävimpiä ovat Sisä-Suomen reunamuodostumaan kuuluvat reunavallit, jotka sijaitsevat alueen pohjoisosassa. Tärkeitä ovat myös reunamuodostumaan kuuluvat jäätikköjokimuodostuman reunadeltat, jotka lännestä itään lueteltuna ovat Kurjenvuoren läntinen ja itäinen delta, Rääkkökangas, Taalinkangas sekä Aakkulan reunaharju. Jäätikköjokimuodostuman aines on suurimmaksi osaksi hiekkaa ja hietaa.

Reunamuodostuman pohjoispuolelle jää kolme pienehköä harjua: Näsijärven Haapalahdesta ja Kapeenlahdesta nousevat harjut, jotka kumpainkin suuntautuvat Lintukankaalle, joka puolestaan on

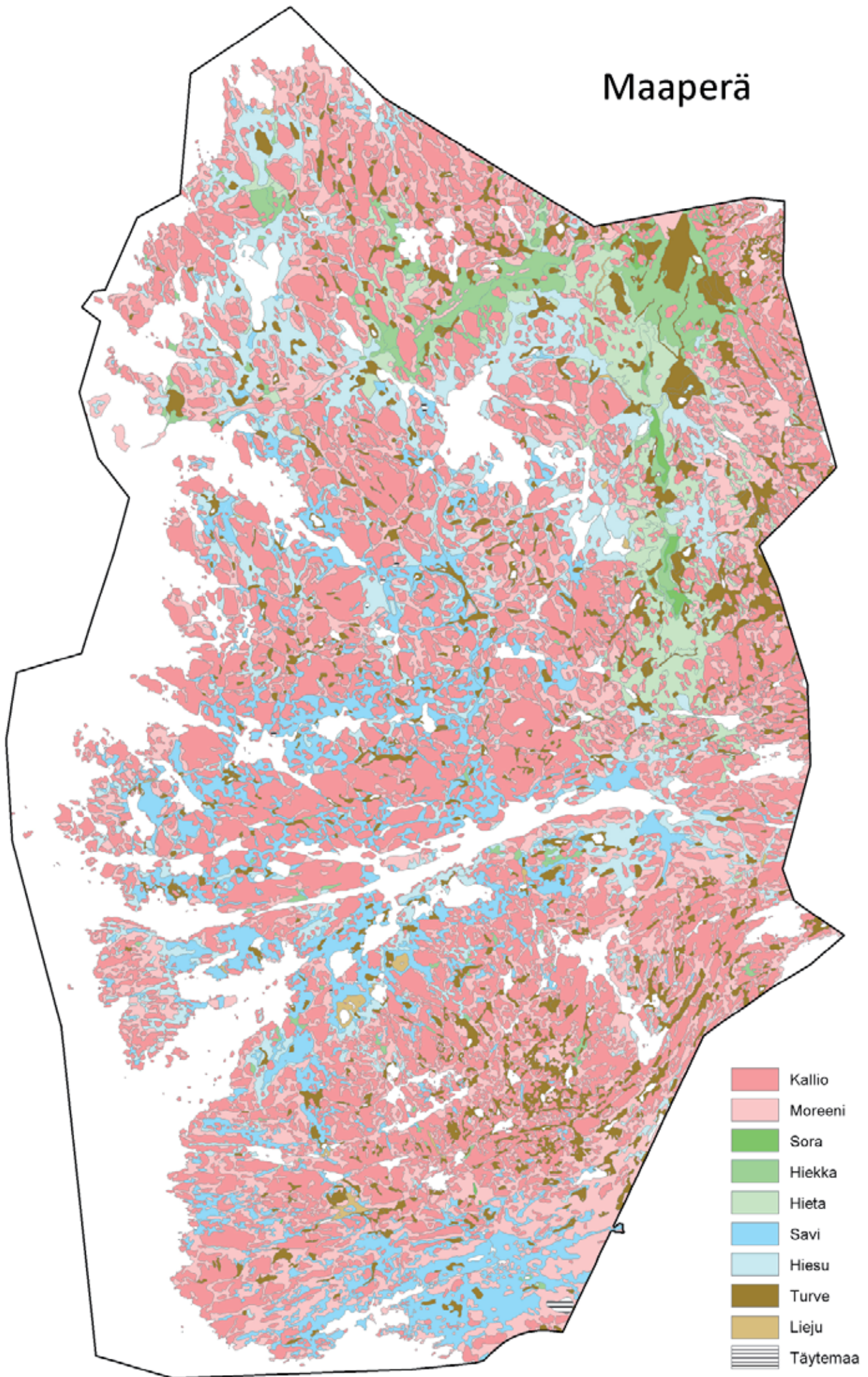
135 -140 metriin tasoittunut harjulaajentuma. Kolmas harju on Pirttijärvienharju, joka on harjumuodostumista pisin, noin 3 km.

Hienorakeisia maalajeja, savea ja silttiä, on alueella yhteensä noin 20 %, josta saven osuus on hieman yli puolet. Hienorakeisia maalajeja löytyy melko tasaisesti selvitysalueen länsi- ja keskiosista, mutta ne ovat kooltaan varsin pieniä ja sijainniltaan epäyhtenäisiä. Tämä osaltaan selittää Teiskon säilymisen pitkään erä- ja takamaana. Peltojen osuus maa-alasta on edelleenkin varsin pieni. Eloperäisiä kerrostumia, pääasiassa turpeita, on alueella 7,5 %. Turvealueet ovat pienehköjä sijaiten hajallaan kallion tai moreenin painanteissa.

Ote Suomen Kartaston geomorfologisesta yleiskartasta. Kuvassa Tampereen ja Ruoveden rajalla muinaisen jäätikköjoen muodostama delta. (Kuvälähde: Suomen geomorfologinen yleiskartta 1979).

Maaperä

5.2.3 Maastorakenne

Selvitysalue voidaan korkeussuhteiden perusteella jakaa kahteen merkittävään osa-alueeseen: Paarlahden eteläpuolen mäkimaahan, jossa suhteelliset korkeusvaihtelut ovat 20-50m sekä Paarlahden pohjoispuolen vuorimaahan, jossa korkeusvaihtelut ovat 50-200m.

Paarlahden eteläpuolta luonnehtii melko voimakkaasti suuntautunut kallio-perä, joka ilmenee koillis-lounais-suun-

taisina murroslaaksoina ja järviältaiden runsautena. Paarlahden pohjoispuolen vuorimaata sen sijaan luonnehtivat korkeuserojen suuri vaihtelu ja monin paikoin maaston verkkomainen rakenne. Selvitysalueen eteläosan korkeimmat kohdat ovat Tornivuori (182,5m) ja Viitavuori (180m), pohjoisosassa Rautavuori (195m) ja Aittovuori (189,5 m). Selvitysalueen ja samalla koko Tampereen korkein kohta, Koskelan Korkee (211,4 mpy), sijaitsee Kaanaassa, alueen koillisosassa.

5.2.4 Vesisuhteet

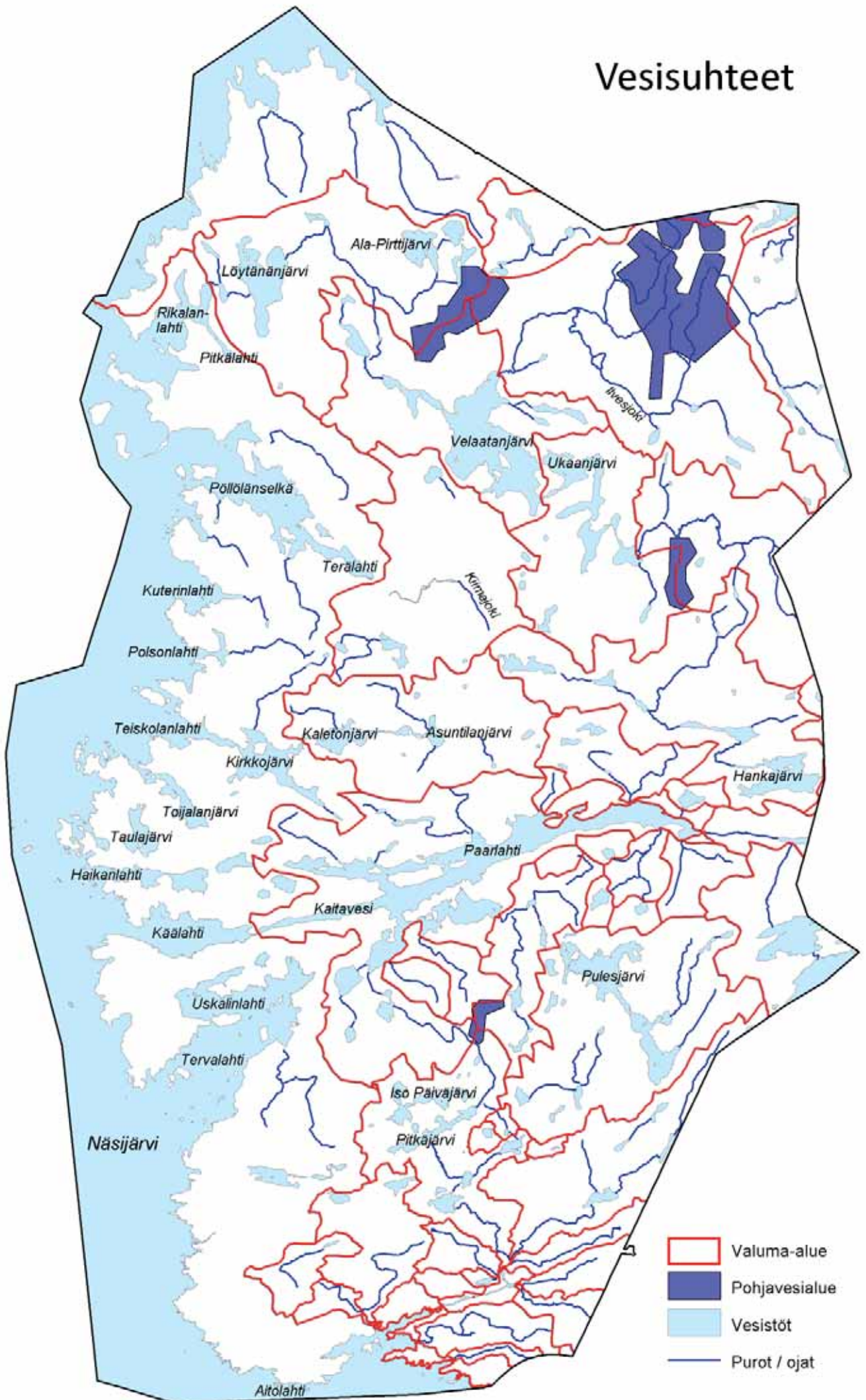
Selvitysalueen vedet kuuluva osaksi Kokemäenjoen päävesistöaluetta ja siinä Näsijärvi- Ruoveden vesistöalueeseen, jonka pinta-ala on 2451 km² ja järvisuusprosentti 19,5. Näsijärvi-Ruoveden alue on tyypiltään karua vesistöä. Veden laatu on suurimmassa osassa aluetta hyvä. Näsijärvi puolestaan on aiemmin ollut puunjalostusteollisuuden jätevesien kuormittamaa. Kuormituksen pienennettyä 1980-luvun lopulla veden laatu on selvästi parantunut myös järven eteläosassa.

Kokemäenjoen vesistön keskusjärvenä on Pyhäjärvi, johon pohjoisesta johtaa Näsijärven reitti. Näsijärven reitille ominaista on suoperäisyydestä johtuva veden tumma väri. Vesistöt ovat usein myös jyrkkärantaisia, jylhiä ja keskimäärin Pirkanmaan muita vesiä syvempiä. Teiskon suurimmat järvet ovat Velaatanjärvi, Pulesjärvi, Löytänanjärvi ja Hankajärvi. Vedenoton kannalta tärkeitä pohjavesialueita ei selvitysalueella ole.

Asuntilanjärvi. Asuntilanjärven vedet laskevat Kaletonjärven ja Kirkkojärven kautta Teiskolanlahteen.

Vesisuhteet

5.2.5 Ilmasto-olot

Suomen sijainti pohjoisilla leveysasteilla Euraasian mantereen ja Pohjois-Atlantin välillä luo edellytykset nopeille säävaihteluille ja edelleen myös sille seikalle, että ilmasto vaihtelee niin ajallisesti kuin paikallisestikin. Matala- ja korkeapaineiden sijainnista johtuvat vallitsevat ilmavirtaukset määräävät ilmaston pääpiirteet. Paikalliset vaihtelut johtuvat pääosin maaston korkeudesta ja vesistöistä. Suomi sijaitsee lauhkean ilmastovyöhykkeen pohjoisosassa, alueella, johon vaikuttavat sekä Skandinavian niemimaan rannikkoilmasto ja Golfvirta että Euraasian laajalle mantereelle luonteenomainen mannerilmasto. Koska Suomessa on piirteitä kummastakin, kuuluu maamme niin kutsuttuun väli-ilmastoon ollen kuitenkin vain heikosti mantereinen.

Veiksel-kautena, yli 10 000 vuotta sitten, Skandinavian yllä oli 2-3 kilometriä paksu jäävaippa. Koska nimenomaan

kesät kylmenivät, ei satanut lumi ehtinyt sulaa, jolloin lumiraja aleni. Lämpötilan laskusta seurasi ilmavirtausten muuttuminen, tuulien voimistuminen ja tämän seurauksena laaja kuivuminen. Suuri osa havumetsävyöhykkeestä katosi tuolloin pohjoiselta pallonpuoliskolta.

Ilmastollisesti Pirkanmaa kuuluu eteläboreaaliseen ilmastovyöhykkeeseen. Ilmastoon vaikuttavista tekijöistä merkittäviä ovat alueen pohjois-etelä-suuntainen sijainti, korkeus merenpinnasta, etäisyys merestä sekä vallitsevat tuulensuunnat. Näiden tekijöiden vaikutus näkyy myös selvitysalueella: maasto nousee etelästä koilliseen, vallitsevat tuulet tulevat etelästä ja lounaasta ja aluetta ympäröi suuri, lämpöoloja tasaava Näsijärvi. Alueen korkeussuhteiden tarkastelu osoittaa myös, että alueella on runsaasti päätuulensuuntaisia murroslaaksoja sekä pienvesien synnyttämiä kylmiä laaksopainanteita.

Vuoden keskilämpötila alueella on noin 4 astetta ja vuoden sademäärä on noin 650 mm. Hellepäiviä Pirkanmaalla on keskimäärin vain tusinan verran. Kasvukausi alkaa keskimäärin 23.4. ja loppuu keskimäärin 20.10. pituuden vaihdellessa 160 ja 180 vuorokauden välillä.

Ilmatieteen laitos otti tammikuussa 2012 käyttöön uuden ilmastollisen vertailukauden, joka kattaa 30-vuotisjakson 1981 - 2010. Vertailukaudella koko maan vuoden keskilämpötila on lähes 0,4 astetta korkeampi kuin edellisellä vertailukaudella 1971 – 2000. Edelliseen kauteen verrattaessa lämmön nousu on ollut suurinta huhtikuussa. Uudella vertailukaudella koko maan keskimääräinen sademäärä on myös hieman suurempi kuin edellisellä vertailukaudella. Paikkakunta-kohtaisia tietoja ei tältä vertailukaudelta ole kuitenkaan vielä saatavissa.

5.2.6 Kasvillisuus

Suomen kasvimaantieteellisen aluejaon mukaan selvitysalue kuuluu kokonaisuudessaan eteläboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen ja siinä suurimmaksi osaksi Lounaismaahan eli vuokkovyöhykkeeseen. Ainoastaan alueen pohjoisrajalla on kapea kaistale Järvi - Suomen kasvillisuusvyöhykettä. Vuokkovyöhyke on Pirkanmaan ilmastollisesti ja kasvistollisesti rikkainta ja rehevintä aluetta. Monipuolisimmillaan se on Näsijärven rantamailla. Aikoinaan Pirkanmaa lienee ollut lähes kokonaan metsien peitossa. Puuttomia olivat tuolloin vain nevat ja avokalliot. Ihminen eli metsästä, mutta metsän käyttömuodot eivät juuri muuttaneet luontoa. Alue oli hyvin kuuluisa riistavaroistaan ja sieltä kerrotaan viedyn runsaita riistasaaliita Pietariin saakka vielä reilut sata vuotta sitten.

Kaskeaminen vaikutti metsiin voimakkaimmin 1600- ja 1700-luvuilla. Kasken kasvovoima ehtyi kuitenkin nopeasti. Hylätty kaski muuttui ahoksi ja laidunmaaksi ja jo 20-30 vuoden kuluttua alue voitiin kasketa uudelleen. Kylien ympäristöt kaskettiin säännöllisesti, mutta välillä tehtiin myös erämaakaskia. Kaskeamisen seurauksena kyllä reunustivat harmaalepikot ja sivummalla koivua kasvavat kaskimetsät. Mäntymetsiä syntyi syrjäisille, harvoin käytetyille kaskialueille ja kuusi kaikkosi kokonaan. Kaskiviljelyä harrastettiin Pirkanmaalla vielä 1800-luvun puolivälissä, mutta 1900-luvulle tultaes-

Sorilanjokea.

sa sitä harjoitettiin hyvin harvinaisena vain maakunnan pohjois- ja itäosissa. Kaskikulttuurin väistyessä peltoviljelyn tieltä säilyi metsälaiduntaminen kuitenkin edelleen voimakkaana 1950-luvulle saakka. Laiduntaminen jätti hakametsiköihin omat jälkensä, joiden perusteella jopa vuosikymmenien takainen eläinten pito voidaan todeta. Vasta kaskeamisen päätyttyä kuusi pääsi takaisin kaskialueille. Nykyisin Pirkanmaan metsistä kuusi on valtapuuna (kuusta vajaa 48 %, mäntyä vajaa 43%), pirkkalankoivu (*Betula pendula* f. *birkalensis*) on nimikkopuuna ja tuomi maakuntakukkana.

Selvitysalueen kasvillisuus on monipuolista, sillä monet sekä eteläiset,

itäiset että pohjoiset lajit kasvavat siellä levinneisyytensä äärirajoilla. Vuokkovyöhykkeelle tyypillisiä pirteitä ovat rehevät lehdot ja runsasravinteiset järvet. Jaloista lehtipuista selvitysalueella kasvaa luonnonvaraisina lehmus, vuorijalava ja vaahtera. Yleisimmät metsätyypit ovat lehtomainen ja tuore kangas, jotka sijaitsevat alueen etelä- ja länsiosissa. Lehtojen määrä vähenee jyrkästi pohjoiseen mentäessä. Enimmillään lehtoja on Nurmi-Sorilan alueella, jossa sielläkin niitä on raivattu runsaasti viljelymaiksi. Itään päin mentäessä kuivien kankaiden osuus kasvaa metsien vähitellen muuttuessa lähes kokonaan kuiviksi, mäntyvaltaisiksi kankaiksi.

Kuivia, mäntyvaltaisia kankaita esiintyy selvitysalueen itäisemmillä alueilla.

Pienvedet rikastuttavat selvitysalueen maisemakuvaa.

5.3 Maisemarakenne

Teisko on maisemarakenteeltaan ja maisemakuvaltaan erittäin monimuotoinen. Teiskon maisemarakennetta luonnehtii pienipiirteinen ja paikoin varsin rikkonainen maastorakenne, joka ilmenee järvien sekä purojen ja ojastojen pieninä, voimakkaasti polveilevina valuma-alueina. Maisemarakenteensa perusteella selvitysalue voidaan jakaa eri osa-alueisiin riippuen siitä, mitä tekijöitä kulloinkin halutaan erityisesti painottaa.

Maisemarakenteen kiinnostavimpana elementtinä selvitysalueen keskivaiheella on itä-länsi-suuntaiseen kallioruhjeeseen syntynyt Paarlahti, jota kutsutaan Pohjolan pisimmäksi sisämaavuonoksi (pituus 10 km). Paarlahti on sekä kapea, pitkä että hyvin syvä (enimmillään 60 m) ja jyrkkärantainen. Se myös muodostaa maisemallisesti tärkeän pohjoisrajan Nurmi - Kämmenniemen osa-alueelle. Muut maisemarakenteelliset osa-alueet ovat Teisko - Terälahti ja Kaanaa - Vehokylä.

1 Nurmi - Kämmenniemen mäkimaan pohjoisrajan muodostavat Käälahden – Kaitaveden – Paarlahden – Peräjärven vesistöalueet ja etelärajan on valtatie 9. Aluetta luonnehtii Korvenvuoren – Tornivuoren leveä selännealue, jota rikkovat verkkomaisiin murroslinjoihin syntyneet soistumat ja pienet järvet. Näistä hyvänä esimerkkinä on Iso Päiväjärven ja Pitkäjärven alue, joka sijaitsee Värmälän massiivilla. Selännealue muodostuu suurimmaksi osaksi kvartsi- ja granodioriittistä. Selännettä rikkovat ranta-alueiden savi-

ja hiesumaat, joista koko selvitysalueen yhtenäisin ja samalla suurin sijaitsee Nurmi - Sorilassa. Alueella tiedetäänkin olleen useita taloja jo 1700-luvulla. Nurmi - Sorilan lähimaisemassa savikoita halkova Sorilanjoki ja siihen laskevat lukuisat oja- ja puroverkostot muodostavat maisemarakenteen ytimen ja hyvän vesivarannon alueen viljaville pelloille ja varsin laajoille, lehtomaisille pellon reunametsille. Hyvien vesireittien varrella olevat Kämmenniemen ja Sisaruspohjan rantamaat ovat myös olleet viljeltyinä 1700-luvulla.

2 Teisko - Terälahden maisema-alue alkaa Pitkälahdesta ja jatkuu Velaatanjärven lounaispuolella olevan Seinävuoreen eteläreunaa pitkin ja siitä edelleen Asuntilanjoen ja Kiimajoen laaksoja pitkin Paarlahden Pumpinlahteen. Aluetta luonnehtivat pienipiirteinen ja kumpuileva maastorakenne sekä verkkomaisista painanteista syntyvät laaksomuodostumat, joita rytmittävät järvi- ja puroverkostot. Maisemarakenteen ydinalue muodostuu Teiskolanlahti-Kirkkojärvi-Kaletonjärvi-Asuntilanvuori-akselistä, jonka tuntumasta löytyy alueen korkein kohta, Neevuori (179,2 m mpy). Maisema-alueen alimpana alueena on Kirkkojärvi (95,4 m mpy), joka on samassa korkeusasemassa Näsijärven kanssa. Laajat metsäalueet ovat pääsääntöisesti tuoreita kangasmetsiä. Asutusta 1700-luvulla oli ainakin Taulajärven, Kirkkojärven ja Asuntilanjärven ympäristöissä.

3 Kaanaa - Vehokylän maisema-alueita luonnehtii pohjoiseen, koilliseen sekä itään nouseva vuorimaa, jossa korkeuserot vaihtelevat voimakkaasti. Maasto on myös monin paikoin rakenteeltaan verkomainen. Alueen korkein kohta, Koskelankorea, on 211,4 m mpy ja Rautavuori 195 m mpy. Alueella on myös runsaasti kallioperän ruhjelaaksoja, mutta ne ovat selvästi lyhyempiä kuin Paarlahden eteläpuolella.

Maaperältään se on selvitysalueen vaihtelevinta aluetta. Sieltä löytyy moreenikerrostumien lisäksi muun muassa Sisä-Suomen reunamuodostumaan kuuluvia reunadeltoja (esim. Rääkkykangas ja Taalinkangas), jääkauden jälkeistä hiekkaa ja hietaa olevia rantakerrostumia, saven ja hiesun muodostamia seisovan veden kerrostumia sekä eloperäisiä kerrostumia (esim. Jakamaneva)

Aluetta rikkovat lukuisat ojastot ja järvet. Näistä tärkeimpiä ovat Velaatanjärvi, Löytänänjärvi, Ukaanjärvi ja Pirttijärvet sekä Rautajoki, Makkaraoja ja Ilvesjoki. Alueen laajat metsäselänteet koostuvat sekä kuivista että tuoreista kangasmetsistä. Teiskon suurimmat suot sijaitsevat alueen koilliskulmassa (esim. Jakamaneva ja Kuuselanneva).

Alue oli vielä 1700-luvulla suurimmaksi osaksi eräaluetta, mutta 1800-luvulla asutusta oli jo varsin runsaasti Rikalanlahden ja Löytänänjärven ympäristössä sekä Vehokylässä. Maastorakenteen vaihtelevuudesta johtuen alueella on sijainnut myös useita myllyjä.

Sorilanjoki siihen laskevina oja- ja puroverkostoineen muodostaa maisemarakenteen ytimen Nurmi-Kämmenniemen maisema-alueella.

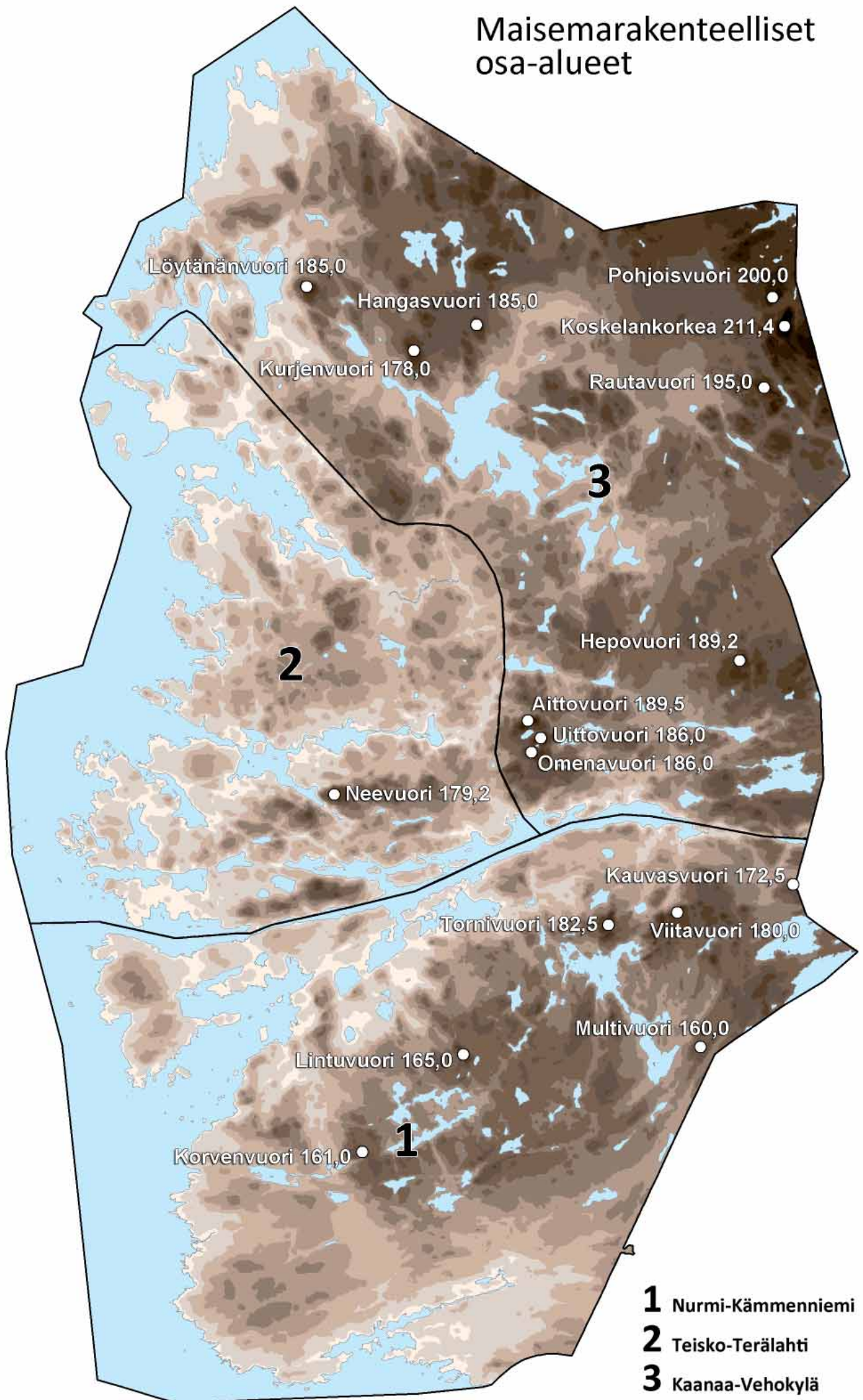

Teisko-Terälahden maisema-alueita luonnehtii kumpuileva maastorakenne, jota rytmittävät puroverkostot.

Kaanaa-Vehokylän maisema-alueen pohjois- ja koillisosissa on voimakkaita korkeuseroja.

Maisemarakenteelliset osa-alueet

5.3.1 Maisemakuva

Selvitysalue kuuluu nk. Järvi–Suomen maantieteelliseen osa-alueeseen, jolle tunnusomaista on järvien runsaus ja muutoinkin vaihteleva maisemakuva. Runsasjärvisyys liittyy oleellisesti kallioperään sekä jääkauden historiaan: maankuoren murtuessa kuorikerrokset siirtyivät lomittain ja hioutuivat jääkauden aikana painanteiksi. Selvitysalueen painanteet ovat reunoiltaan melko rikkonaisia, joten selvärajaiset järvenselät ovat alueella harvinaisia. Varhaisimmat ja tiheimmin asutut alueet sijaitsevat lähellä vesistöjä ja viljavia maita, sijaiten kuitenkin melko hajallaan.

Teiskon suurmaisemaa luonnehtivat suljettuja maisematiloja muodostavat metsäiset selänteet, joita rytmittävät avoimia maisematiloja muodostavat melko tasaisesti sijoittuneet järvioltaat ja rikkonaisia tilasarjoja muodostavat pelto-

saarekkeet. Peltosaarekkeet ovat syntyneet Ancyliusjärven laajimman esiintymisen mukaisille hienojakoisille maille.

Näsijärven ranta-alueet lukuisine lahtineen muodostavat suurmaisemassa maaseutumaisista kulttuurimaisemaa, jossa rakennetun maiseman osuus kasvaa etelään päin mentäessä. Luonnonmaisemiksi luokiteltavia osa-alueita löytyy Paarlahden eteläpuolelta (niin kutsuttu Värmälän alue) sekä Teiskon itärajan tuntumasta. Alueita luonnehtivat selänteiden lakialueiden kuivat kankaat ja niiden liepeillä olevat melko pienialaiset suopainanteet.

Mieleenpainuvimmat maisemakuvat suurmaisemassa syntyvät Nurmi-Sorilan pinta-alaltaan suurimmista, yhtenäisistä peltoaukeista, Paarlahden jyrkkärantaisesta vuonomaisemasta sekä Kirkkojärven–Kaletonjärven kumpuilevasta kulttuurimaisemasta.

Maakuntakaavassa valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi on osoitettu Kirkkojärven–Kalettomanjärven kulttuurimaisema (Teiskola). Teiskon koillisosassa sijaitseva Koivulan niitty on sen sijaan valtakunnallisesti arvokas perinnettaisemaisema.

Paarlahden ranta-alueille sijoittuva Viitapohjan kulttuurimaisema on osoitettu maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Maakunnallisesti arvokkaiksi perinnettaisemiksi on osoitettu Ala-Kapeen laitumet ja Jäpenpään niityt, jotka sijaitsevat selvitysalueen pohjoisosassa sekä Männistön kallioketo ja Iso-Murron haka Paarlahden itäosassa. Maakunnallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä ovat Hirviniemen sekä Sorilanjoen, Kulkkilan ja Taulaniemen kulttuurimaisemat, Kiviranta–Kuoranta, Yrjölänkylän kulttuurimaisema ja Taivalahden–Löytänän kulttuurimaisema.

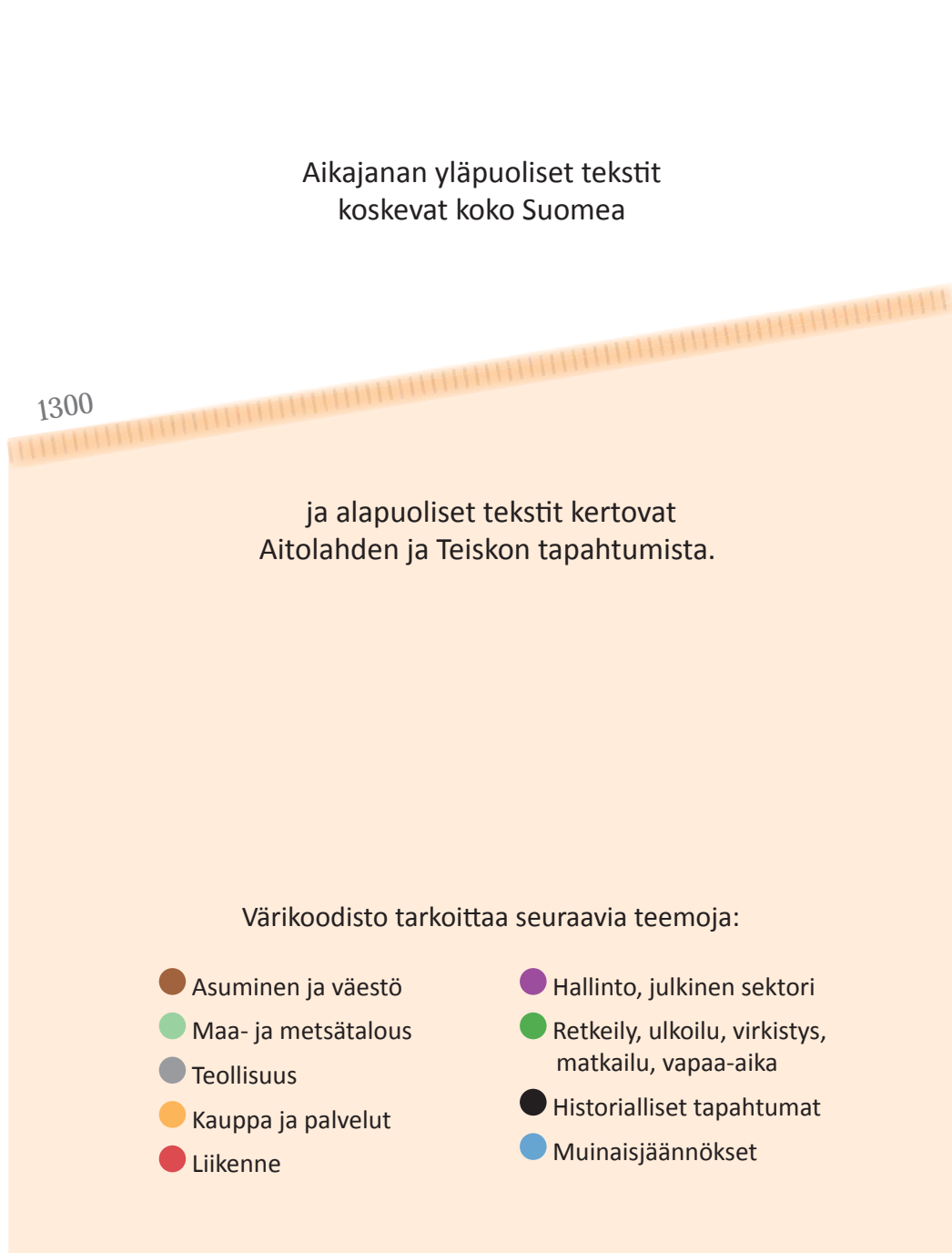
Sorilan kulttuurimaisemaa.

6 Eri aikojen jäljet

Milla Törmä, Ulla Nummi

6.1 Kulttuurimaiseman kehityksen yleispiirteet keskiajalta lähtien

Esihistoriallinen aikakausi

Kivikausi 1500-1300/1500 eKr./eaa

Asuinpaikat sijaitsivat vesistöjen varsilla ja harjujen kupeilla. Kivikauden ihminen jättää jälkeensä erilaisia työkaluja tai niiden työstöjätteitä, tulisijojen pohjia ja saaliseläinten luita. Riistan saanti edellyttää eri vuodenaikojen mukaan vaihtuvia asuinpaikkoja, mutta jossakin vaiheessa asutus muuttuu pysyvämmäksi, vaikka edelleen liikutaankin riistan mukaan.

Erätalous: metsästys, kalastus ja keräily

Vesireitit. Kivikauden kulkuneuvoja ovat reki, sukset ja ruuhi.

Yhteiskunta ja alueellinen identiteetti muotoutuu.

Pronssikausi 1500/1300–500 eKr./eaa

Pysyvä kyläasutus alkaa muodostua.

Kaskenpoltto; karjatalous ja hakamaat; lannoittaminen. Vanhimmat selvästi tunnettavat kyntöjäljet ovat ajalta 650–700 eKr. Kotieläiminä tunnetaan koira, lehmä ja lammas.

Hiidentiet.

Aitolahden ja Teiskon alueella tunnetaan viisi kivikauden asuinpaikkaa: Rimminlahti, Paksula, Piriläntie sekä Keso I ja II.

Rautakausi 500 eKr.–1300 jKr./jaa

Rautakautisia asuinpaikkoja säilyy asutuksen määrään nähden vähän, koska monissa kylissä asutus jatkuu yhtäjaksoisesti keskiajalle ja pidempäänkin hävittäen rautakautiset jäljet. Rautakauden viimeiset vuosisadat muodostavat pohjan myöhemmälle asutuskehitykselle.

Hevonen tunnetaan kotieläimenä. Vehnä viljellään aivan lounaisimmassa Suomessa.

Viljely ja asutus kulkevat pitkään käsi kädessä: asetutaan asumaan sinne, missä on viljavaa maata ja viljelylle suotuisat olosuhteet. Maan haltuunotto perustuu valtaukseen. Kun käyttö muodostuu jatkuvaksi, valtaajalle syntyy muiden tunnustama yksityinen omistusoikeus alueeseen. Yhden tai useamman kylän muodostamalla jakokunnalla on yhteisinä alueina mm. kalavedet ja laajat metsät, joiden nautinnasta on sovittu erikseen.

Ennen puusiltojen aikaa ratsupolut ja vaunutiet ylittivät vesistöt pitkospuilla, kivilatamuksilla ja lautoilla.

1155 ruotsalaiset tekevät ensimmäisen ristiretken Suomeen.

Ruotsin 1200-luvun maakuntalakien, sittemmin maanlakien, mukaan teiden ja siltojen teko kuuluu maanomistajille sekä päivätyövelvollisuutena että verona. Työn valvonnasta vastaavat pitäjänkäräjät ja -tuomari.

1200-luvulla Ruotsin valta vakiintuu ja Suomi liitetään katolisen kirkon yhteyteen.

Historiallinen, kirjallisten tietolähteiden aikakausi alkaa.

Aitolahden ja Teiskon alueella tunnetaan viisi pronssi- ja/tai rautakautista hautapaikkaa eli lapinrauniota: Kapeenniemi, Kirvessaari, Myyrysiemi, Kontusaari ja Koljonsaari. Lapinrauniot sijaitsivat usein maisemallisesti näyttävillä paikoilla saarissa ja järvien rannoilla.

Keskiaika 1300-luku–1500-luku

● Toteutetaan sarkajako, jonka seurauksena syntyvät ryhmäkylät. Rakennetaan virkataloja eli puustelleja, pappiloita ja kruununtaloja. Sarkajaossa kylän kaikki pellot yhdistetään ja kukin talo saa viljeltäväkseen sarkoja eri vainioista. Saran leveys vastaa talon verolukua. Järjestelmä pakottaa naapurit tekemään yhteistyötä samoin menetelmin, mikä hidastaa uudistuksia.

● Maataloudessa on vuoroviljelyä, metsätaloudessa tervanpolttoa. Lisäksi käydään kauppaa. Ruis syrjäyttää 1500-luvulla ohran pääviljalajina ja on tärkein leipävilja 1950-luvulle asti

● Historiallisen ajan tieverkko vakiintuu, eikä siinä tapahtunut merkittäviä linjausten muutoksia ennen Suomen itsenäistymistä.

● Kruunun verotus käynnistetään; Pirkanmaa kuuluu Kokemäen kartanon ja Hämeenlinnan keskiaikaisiin linnäläineihin

● Paikallishallinnon uudistus tehdään 1400-luvun alussa: oikeudenhoitoa varten perustetaan hallintopitäjät, joiden rajat eroavat seurakuntakuntien rajoista. Hallintopitäjät muodostavat kihlakunnan, jonka käräjillä tehdään päätöksiä. Käräjillä valitaan mm. lautamiehet, jotka valvovat tienpitoa.

1300

● Pääosin metsien peitossa olevalla Aitolahden ja Teiskon alueella on suhteellisen vähän peltoja. Niukka asutus on sijoittunut vesistöjen varsille paikoille, joista löytyy viljelyyn soveltuvaa maata. Aitolahden ja Teiskon pysyvä, maanviljelystä harjoitettava asutus syntyy oletettavasti historiallisen ajan alkuvaiheessa 1300-1400-luvuilla. Tuolloin Vesilahden ja Lempäälän eränkävijät pitävät Suur-Pirkkalan äärialueita, Aitolahtea ja erityisesti Teiskoa, omana erä- ja takamaanaan.

● Messukylän pääkylän talot valtaavat erämaikseen Aitolahden metsäseudut Aitoniemeä lukuun ottamatta. Tämän jälkeen takahuhtilaiset valtaavat Aitoniemen ja Värmälän alueet. Erämaavaltauksia seuraa vallattujen alueiden vähittäinen asuttaminen.

● Aitolahden ja Teiskon välisestä rajasta riidellään 1300-luvulta lähtien, mutta lopulta raja muotoutuu siten, että se kulkee Näsijärven rannassa olevasta Tervakivestä Korvenvuoreen. Tervakivi ja siihen liittyvä Tervakivennokka muodostavat rantavyöhykkeelle maamerkin, johon Aitoniemen kylä ja myöhemmin koko Aitolahden kunta rajautuu.

● 1523 Kustaa Vaasa tulee kuninkaaksi: kaikki maa on kuninkaan eli kruunun omistuksessa ja talonpojan vero kerätään maanvuokrana.

● 1527 Kustaa Vaasan aikana tulee uskonpuhdistus, jolloin valtio saa hallintaansa kirkon omaisuuden.

Talonpoikaisyhteiskuntaa hallitsee kirkko, jonka rakennukset nousevat hyvien kulkuyhteyksien ääreen ja maisemassa näkyvälle paikalle.

● 1539 ensimmäiset maakirjat laaditaan pitäjittäin. Niihin merkitään tilojen kruunulle suorittamat verot, jotka suoritetaan rahana, päivätyönä sekä maa- ja metsätaloustuotteina. Kruunu kerää apuveroja mm. sotien aikana. Verojen lisäksi talonpoikia rasittavat sotaväenotot.

● 1562 Elinikäisten läänitysten jakaminen alkaa. Sodassa kunnostautunut mies voi saada aateliarvon ja verovapauden eli rälssin.

1500

● Teiskosta tunnetaan neljä historiallisen ajan kyläpaikka: Mustaniemi, Taulaniemi, Kuusniemi ja Pohtola. Autiotuneet kylätontit kertovat sarkajakoisten kylien historiasta eli pysyvämmästä maanviljelyä harjoittavasta asutuksesta. Historiallisen ajan yksinäistaloja ovat Vattula, Vattulan Ylinen ja Värmälän Pirilä.

● **1500-luvulla** Aitolahdella kyliä ja taloja ovat:

Nurmi: Ketara, Nattari ja Markula eli Juopo

Palo: Hempura, Rekola ja Utukka

Laalahti: 2 tilaa, jotka myöhemmin yhdistetään Laalahden rustholliksi

Sorila: Sorri, Kulkas, Peukunen ja Korpehinen eli Korpi

Hirviniemi: Kiikkinen, Keso, Junkkari, Kölli, Lampu ja Ruokonen

Aitoniemi: Kupi ja Loima

● Suur-Pirkkalan hallintopitäjä on veronkannon helpottamiseksi jaettu neljänneksi. Keskiajan lopulla Teisko on, asutushistoriastaan johtuen, jaettu eri neljännesten kesken sen mukaan, mistä kukin Teiskon kylä tai talo on saanut ensimmäiset asukkaansa.

Takahuhdin neljännes:

Asuntila, Kiimajoki, Kulkkila, Kuusniemi, Värmälä

Messukylän neljännes:

Kämmenniemi

Keijärven neljännes: Kovero, Padustaipale, Teiskola

Pirkkalan neljännes:

Ahoinen, Jutila, Kuoranta, Saarlahti, Terälahti ja Tuhria

Pohtola kuuluu Lempäälän hallintopitäjään.

Uskali ja Vattula ovat piispan lampuotitiloja ja ne peruutettiin uskonpuhdistuksen yhteydessä kruunulle. Vattulasta tulee sittemmin Porin rykmentin vänrikin virkatalo eli puustelli.

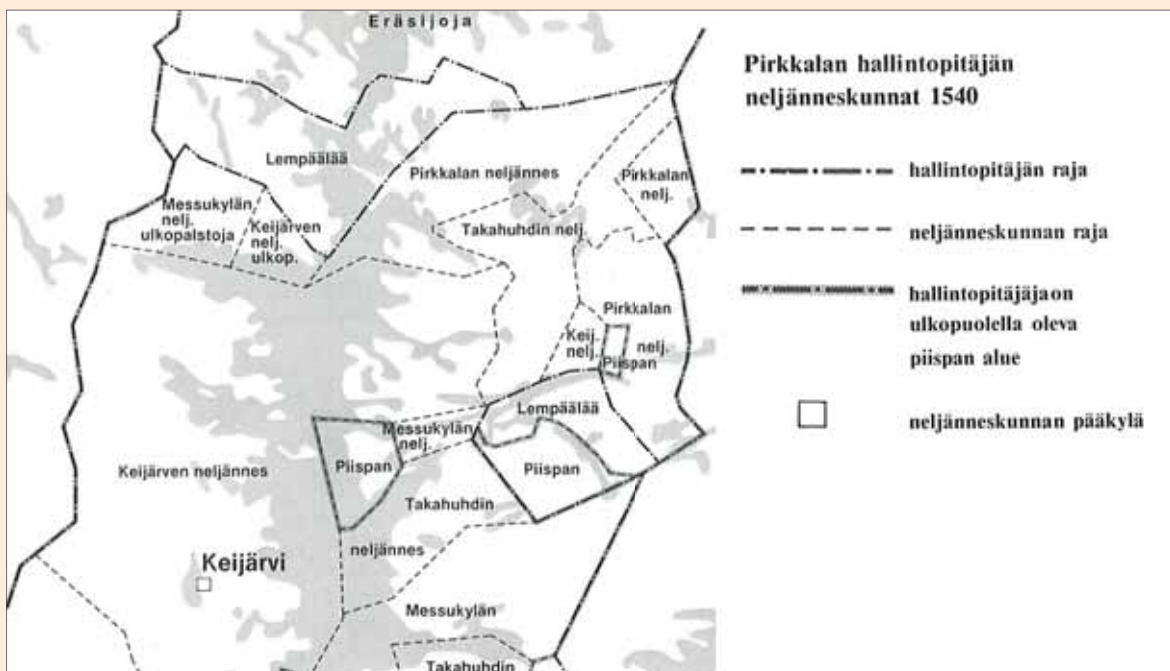
Kapeen kylä kuuluu Ruoveden pitäjään ja yhdistetään Teiskoon vasta 1945.

● Varhaisin tieto Aitolahdelle ja Teiskoon menevästä maantiestä on rovastinkäräjiltä 1574; siellä moititaan "aitolahtelaisen kirkkotien" huonoa kuntoa.

1500–1600-lukujen suurin tieurakka Hämeessä on Oriveden–Uudenkaarlepyyn tie, joka vähentää Teiskon kautta Ruovedelle johtavan tien merkitystä; monet kulkevat mieluummin Näsijärven rantoja kuin korvessa kulkevaa harjutietä.

● Teisko tunnetaan itsenäisenä seurakuntana jo 1500-luvulla.

● Teiskon pohjoisosan kautta virtaava Kiimajoki on antanut vesivoimaa jo keskiajalta lähtien. Myllypaikka tuo vaurautta sellaisen haltijalle.

Pirkkalan hallintopitäjän neljänneskunnat 1540. Kuvalähde: Alhonen et al. 1988, 166.

1600-luku

● Eräalueiden asuttaminen; perustetaan sotilasvirkataloja eli puustelleita, säteritiloja, kartanoiden varhaisimpia torppia.

● Varhainen teollistuminen; rakennetaan myllyjä, sahoja ja pajoja.

1600

● Sääntönä oli, että pääkirkosta etäämpänä oleva alue muutetaan ensin emäseurakunnan kappeliksi, johon rakennetaan oma kirkko. Myöhemmin kirkko saa oman papin. Vaikeakulkuiset maastot estävät Messukylän emäseurakunnan papiston säännölliset käynnit Teiskossa. Samasta syystä on mahdotonta vaatia seurakuntalaisten säännöllistä kirkkosakäyntiä Kivikirkolla Messukylässä. Teiskoon rakennetaan oma kirkko, joka valmistuu 1621. Teiskon kappeli syntyy tietävästi 1669, todennäköisesti siten, että samalla kun Messukylä 1636 eroaa emäkirkostaan Pirkkalasta itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi, järjestetään Teisko eli Teiskola Messukylän kappeliksi. Samaan kappeliin luetaan tällöin ja vielä myöhemminkin Ruoveden Karjula, Kapee ja Toikkola.

Asutuskartta v. 1566. Ympyrän sisällä oleva numero kertoo kylän talojen lukumäärän. Esim. Hirviniemi 6, Nurmi 7, Kämmenniemi 3 ja Kovero 7.

● Hevosvetoisten rattaiden käyttö yleistyy Suomessa. Tienpidon valvonta siirtyy kruunun virkamiehille ja lautamiehet korvataan siltavoudeilla. Kyyti- ja kievarilaitos perustetaan vuosisadan puolivälissä helpottamaan kruunun virka-asioissa kulkevien mutta myös muiden kulkijoiden matkantehtoa. Matkaaja saa korvausta vastaan majoituksen, ylläpidon ja hollikyydin. Kestikievarin isäntä voi saada vapautuksen sotaväkipalvelusta

● Etelä-Pohjanmaalta kuljetaan pitkään Tampereelle markkinoille kauppaamaan maataloustuotteita ja tervaa. Talviaikaan on sujuvampaa käyttää talvi- eli jääteitä ja soiden poikki kulkevia yhteyksiä; ne kestävät myös painavia kuormia. Talviteiden varsilla on talvikievareita. Tärkein Teiskon talviteistä on Alavudelta Virtain ja Ruoveden kautta Tampereelle johtava tie. Jutilan Alasella on Teiskon ensimmäinen majatalo, kun Niilo Tuomaanpoika 1624 saa oikeuden maksua vastaan antaa matkustaville kyytejä Ruovedeltä Pirkkalaan edestakaisin.

● Maalaisyhteiskunta säilyy vuosisadan alkupuolelle lähes pelkästään talonpoikaisyhteiskuntana. Talonpoikien sekä eräiden lamputien, palkollisten ja muun tilattoman väestön rinnalle tulee vuosisadan puolivälissä käsityöläisammattien harjoittajia, joista monet ovat talonpoikia. Ensimmäisen henkikirjan 1635 mukaan Teiskon väkiluku on 268.

● Vuoden 1649 myllytarkastuksen mukaan Teiskossa suurimpia myllyjä ovat Kalmakurjen mylly, jossa Kiimajoki ja Kuoranta ovat pääosakkaina sekä saman joen käyttämä Koveron mylly. Molemmat maksoivat tullia kaksi tynnyriä. Koveron mylly palaa 1643, mutta jo seuraavana vuonna se on saatu kuntoon. Sitä käyttävät koverolaisten lisäksi Teiskolan ja Padustaipaleen kyläläiset. Kuorannalla lienee jonkin aikaa oma mylly, joka hävitettiin 1697. Kuorantalaiset siirtyvät osakkaiksi Asuntilan myllyyn ja Kalmakurki jää Kiimajoen yksinomaisuudeksi. Kulkkila käy Asuntilan myllyssä jauhattamassa silloin kun sen oma mylly ei syksyisin ja keväisin ole toiminnassa. Savon mylly Paarlahaan pohjassa sekä Sisarus-pohjassa sijaitsevat Kämmenniemen ja Vattulan myllyt ovat toiminnassa lähes ympärivuotisesti. Vattulan myllyssä jauhattavat myös pohtolalaiset, jotka 1587 ovat menettäneet myllyn Korpulan Heikin myytyä sen Sääksniemelle. Pienempiä syksyisin ja keväisin käyviä myllyjä ovat Löytänänjoen mylly, Paavolan mylly Tervajoessa, Pirilän mylly Koskuella, Frantsin mylly Tikossa, Nallin mylly Loppisessa ja Teiskolan mylly Myllyjoessa. Teiskolan myllyn sanotaan nimenomaan toimivan vain kotitarpeiksi.

- Ruotsin suurvalta-aika.
- 1633 Olof Gangius tulee maanmittariksi Suomeen ja maanmittaustoiminta alkaa. Tiluksista laaditaan karttoja verotusta varten geometrisiin mittauksiin perustuen.
- 1634 Suomi jaetaan viiteen lääniin; tulee luterilainen uskontopakko; aloitetaan henkikirjojen pitäminen.
- 1648 lähtien alkavat ensimmäiset yhtäjaksoiset historiankirjoitukset Suomessa.
- 1655 Neljännesreduktiossa peruutetaan kruunulle takaisin 25% lahjoituksista, koska valtio tarvitsee verotuloja.
- 1682 Iso reduktio: aatelin tulee luovuttaa kruunulle pääosa saamistaan lahjoituksista. Armeijan ylläpitämiseksi on käytössä luontoistalouteen perustuva ruotujakolaitos.

● Aatelisella on yleensä asumakartano, jota nimitetään myös herraskartanoksi tai säteriksi ja jota hän itse asuu ja viljelee. Lisäksi hänen maihinsa saattaa kuulua erilluinen määrä talonpoikaistiloja rälssitiloina, joita talonpojat viljelevät lampuoteina. Lampuodit maksavat veronsa vuokrana maanomistajalle ja ovat vapautettuja sotaväenotosta. Aatelisten määrä lisääntyy huomattavasti sekä tilojen lahjoitusten että ostojen johdosta. Teiskon ja Aitolahden alueen tiloja lahjoitetaan aatelille:

1645 Hans Godhen / Kiimajoki, Koveron Nikkilä ja Asuntilan Ylinen ; peruutetaan isossa reduktiossa 1683.

1650 Hans von Tiesenhausen / Saarlahti ja Nurmen Nattari; peruutetaan isossa reduktiossa 1683.

1648 Wolmar von Schlippenbach / 16 tilaa Teiskossa; yhtä lukuun ottamatta tilat peruutetaan neljännesreduktiossa ja isossa reduktiossa.

1649 Riian kaupungininsinööri von Seulenberg / Sorilan Marttila ja Korpi sekä Palon ja Partolan kylät; palautetaan vasta 1680-90-lukujen taitteessa.

1649 Hans Rotkirch / Sääksniemi, Tuhria kokonaisuudessaan, Ahoin Knuutila, Kuitunen ja Kurjenlahti, Saarialahden Paksula ja Löytänä sekä Jutilan Ylinen ja Alin; Tuhrian Frantsi peruutetaan kruunulle neljännesreduktiossa 1660, muut myöhemmin isossa reduktiossa.

1650 Gunnar Svärdfelt / Kulkkilan ja Kuusniemen molemmat tilat; peruutetaan 1672.

1650 Ditrik von Rosen / Aitoniemen molemmat tilat; peruutetaan isossa reduktiossa 1683

1650 Gustav Wragel / Kuorannan Polso; peruutetaan isossa reduktiossa 1683.

1654 Grothusenin veljekset / Savon kylän molemmat talot; peruutetaan neljännesreduktiossa.

1654 Elias Jönsson / Asuntilan Alanen; peruutetaan neljännesreduktiossa.

1659 Ernst Johan Creutz ostamat ns. vanhaan rälssiin kuuluvat Uskali ja kaksi Paavolan tilaa; peruutetaan isossa reduktiossa.

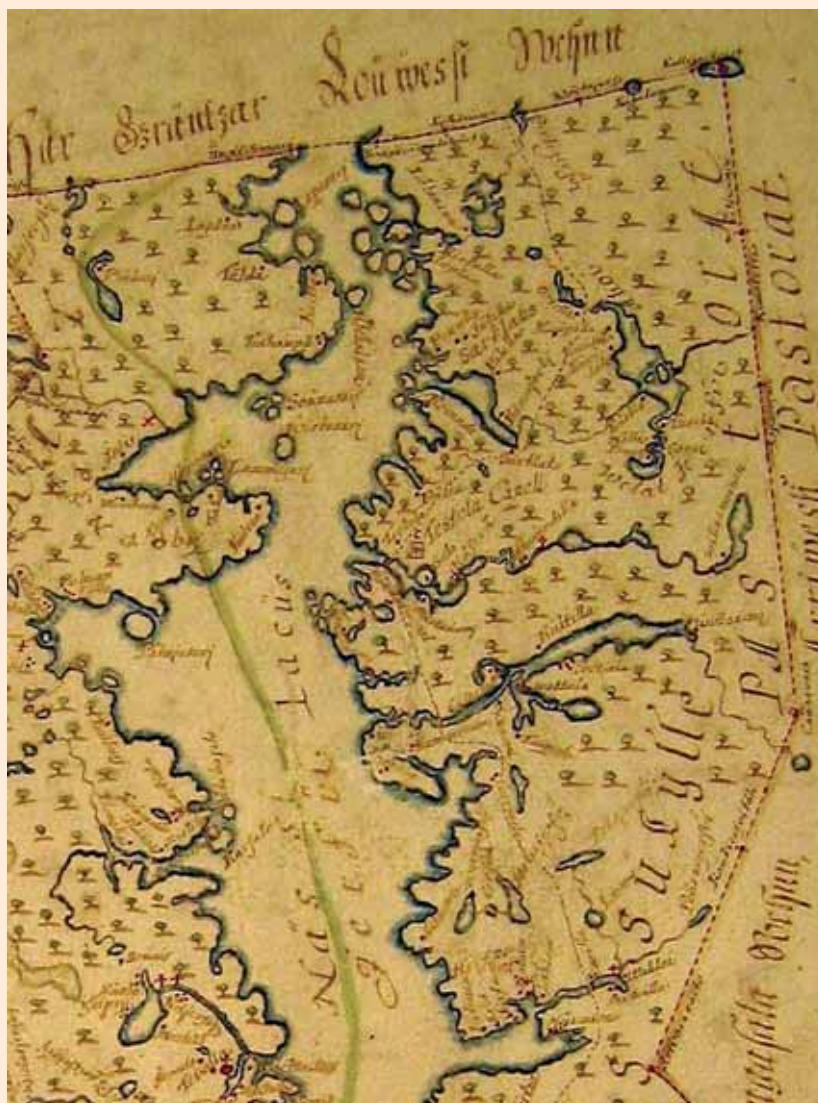
● 1696–97 Suuret Kuolonvuodet: Suomen väestöstä menehtyy noin 32% ja Messukylän väestöstä noin 45%.

● 1698 synodaalikokous päättää, että niissä pitäjissä, joihin ei rakenneta köyhäintaloja, pitäjänkokous jakaa talot ruotuihin. Ruotu huoltaa sellaiset, jotka eivät kykene huolehtimaan itsestään.

● Kruunu järjestää sotilas- ja siviilivirkamiehille virkataloja vuosisadan lopulla ruotujako- ja veropalkkalaitoksen luomisen yhteydessä. Puustelleja suunnitellaan yli oman tarpeen. Myös Kämmenniemen Kahnasta suunnitellaan puustellia, samoin Uskalista, mutta lopulta ainoastaan Vattulan Ylisestä ja Saarlahden Rantalasta tulee sellaisia. Molempia viljelee lampuotitalonpoika ja vänrikki ja kersantti asuvat tilaa puoliksi.

● Sotilastorpat perustetaan kylän yhteismaalle tai jonkun ruotutalon tiluksille. Joukko taloja eli ruotu varustaa sotamiehen ja ylläpitää sotamiestä myös rauhan aikana. Yksityisten mailla olevia sotilastorppia on mm. Hirviniemen Kesolla ja Ruokosella; Nurmin Mikkolalla, Partolalla, Pohtolan Korpulalla, Savon Viitaniemellä, Saarlahden Pöllölällä, Kiimajoen Nallilla, Tuhrian Frantsilla, Kulkkilalla ja Kuorannalla. Ruotuarmeijan lakkauttamisen jälkeen sotilastorpat jäävät yleensä talojen yhteisomistukseen tullakseen jaetuiksi isojaon uudistuksessa.

● Rustholli on vauras maakirjatalo, joka varustaa ratsuväkeen yhden tai useamman ratsaan, johon kuuluu mies, hevonen ja varusteet. Ratsumiehille järjestetään rakuunatorppia. Rusthollivelvollisuus sidotaan vakinaisesti johonkin tilaan. Rusthollin ei tarvitse osallistua ruotumiehen ylläpitoon. Ratsaan varustamisesta saa verohelpotuksia, ja jos niiden ei katsota riittävän, rustholli saa käyttöönsä yhden tai useamman augmenttitalon verot. Augmentti voi sijaita aivan eri pitäjässä kuin rustholli. Ratsumiestiloja olivat 1600-luvulla Kulkas, Laahti, Värmälä, Pirilä, Pärri, Korpula, Sääksniemi, Taulaniemi ja Kuoranta.

Hannu Hannunpojan laatima Pirkkalan kihlakunnan kartta 1650-luvulta. Teiskon kappeli on Kirkkojärven pohjoispuolella. Aitolahti ja Teisko kuuluvat Messukylän seurakuntaan. Kartassa näkyy Messukylän Takahuhdista Ruoveden Jäminkipohjaan johtaneen tien linjaus. Kuvälähde: Kansallisarkisto.

1700-luku

● Uudisasutus jatkuu; tulee mäkitupa-asutusta; itsellisiä; kirkonkyläjä sekä varhaista kaupungistumista.

● Höyrykonetta kehitetään edelleen.

● Maantiet ovat tähän asti lähinnä ratsastettavia polkuja.

● Hämeen ja Satakunnan välinen maakuntaraja siirretään Tammerkosken kohdalle.

● 1734 Kihlakunnanoikeus määrää tilojen tieosuudet ja ne vahvistaa maaherra, joka käsittelee yleisten teiden rakentamishankkeet kihlakunnankäräjillä.

1700

● 1704 rustholleja ja niiden augmentteja ovat Kovero (Paksula ja Taulaniemi), Teiskola (Toijala ja Taulaniemi), Värmälä (Pirilä, Kuusniemi Ylinen, Kulkkila) ja Laalahti (Huikas, Löytänä, Kuoranta).

● Lainsäädännölliset uudistukset vuosisadan alkupuolella edesauttavat tilojen ostamista: 1723 asetus antaa talonpojalle etuosto-oikeuden asumaansa tilaan, 1740 perintötilat saavat oikeuden perustaa torppia ja uudisasutusta edistetään verovapaudella, kruununtilan lunastussumma puolitetaan 1741 ja ratsutilan 1756.

Ruotsin armeija toteutti Suomessa laajan sotilaskartoituksen 1776–1805. Tämän ns. Kuninkaan kartaston pohjana käytettiin vanhempia geometrisia karttoja, joita täydennettiin ja korjattiin kenttätöiden yhteydessä. Kuvalähde: Alanen & Kepsu 1989.

1757 Isojako alkaa Pohjanmaalla asetuksen seurauksena. Se aiheuttaa vanhojen ryhmäkylien hajoamisen: kukin talo saa omakseen yhtenä tai muutamana lohkona peltoalaa viljeltäväkseen. Koska tilojen jakamista rajoitetaan, alkaa muodostua tilapäisansioilla toimeentulevaa tilatonta väestöä. Näin syntyvät läntisen Suomen itselliset ja itäisen Suomen loiset.

Kääntöaura keksitään vuosisadan lopulla.

Vuosisadan jälkipuolella syntyy tilallisten ja tilattomien väliin torpparien ryhmä. Torppia eli vuokraviljelmää perustetaan ensisijaisesti kartanoiden työvoimatarpeen vuoksi, ja 1747 lähtien myös suurten talonpoikaistilojen työvoimatarpeisiin.

Vuosisadan lopulla kivenkäsittelytaito on kehittänyt siten, että holvaustekniikka mahdollistaa kiviholvisiltojen rakentamisen.

1789 Talonpojille tulee omistusoikeus maahan ja mahdollisuus ostaa rälssimaata.

Kuninkaallinen kirje 1759 antaa kruunutiloillekin oikeuden perustaa torppia, ja 1762 annetaan mäkitupa-asetus. 1780-luvulla torppia on jo yhtä paljon kuin talonpoikaistiloja. Teiskossa on tällöin paljon torppia, samoin kuin torppareiden raivaamia ja viljelemiä peltoja.

1750-luvulla Messukylä–Ruovesi-tie luetaan pienempien maanteiden joukkoon. Tien merkitystä korostavat sen varrella sijaitsevat monet kestiekievarit. Aitolahden Sorilassa on vuosisadan lopulla kestiekievari Korven talossa.

Vuosisadan puolivälistä lähtien laaditaan papiston väkilukutaulukoita, joiden perusteella Teiskon väkiluku on 579.

Kirkonrakentaja Matti Åkerblomin rakentaa Teiskon puisen ristikirkon, joka valmistuu 1788.

Isojakotoimitukset alkavat lähes kaikissa Teiskon 22 maarekisterikylässä, mutta ne saadaan päätökseen vasta seuraavan vuosisadan puolella. Isojaon aikana Teiskon tilaluku on 82. Monet talot jaetaan kahteen tai kolmeen osaan ja uudet tilat ovat yleensä aluksi nimettömiä. Myöhemmin ne useimmiten nimetään Ylinen ja Alanen tai Alinen tai Yli-, Ali-, Ylä, Ala-, Iso-, Vähä- jne. -alkuisiksi tai saavat kokonaan uuden nimen.

Vuonna 1784 myllyjä on hyvä määrä. Teiskon molemmat Kalmakurjen myllyt sekä Asuntilan mylly Myllyjoessa ovat käytössä lähes ympärivuotisesti.

Isojakotoimitukset alkoivat Teiskon maarekisterikylissä 1700-luvulla. Isojakokartta vuodelta 1768, Johan Florin.

1800-luvun alkupuoli

● Kaupungistuminen ja taajamat, teollisuusyhteisöt.

● Teollisuuden läpimurto: ruukit, tehtaat, konepajat.

● Rakennetaan Keisarin tiet taajamasta taajamaan.

Rakennetaan paljon puusiltoja, koska rakennusainetta on hyvin saatavilla ja se on edullista. Tieverkko laajene huomattavasti, koska iso- ja uusjaon yhteydessä rakennetaan paljon uusia teitä kylien yhdyskuntarakenteiden hajoamisen vuoksi.

● Suomen sota käydään 1808–1809, jonka seurauksena Suomesta tulee Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta. Ortodoksinen kirkko tulee tasavertaiseksi luterilaisen kirkon rinnalle.

● 1826 Musta manifesti: keisarillisella ukaasilla Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpojista tulee vuokramiehiä.

● 1833 Useita kulkutautiepidemioita: isorokko, puna- ja lavantauti, pilkkukuume ja hinkuyskä.

● 1843 Koulujärjestys: suomen kieli tulee koulujen opetusohjelmaan.

1800

● Messukylä–Ruovesi-tiestä tulee valtion kunnossapidettävä yleinen tie 1815.

● Teiskossa toimii ns. Ahlmanin kiertokoulu 1813–52, epäsäännöllisesti opettajapulan vuoksi. Messukylän pitäjän, Nurmin kylässä Kokin tilan omistaja, opettaja Emmanuel Leistedt, pitää lapsille koulua tilansa päärakennuksessa vuosina 1820–41.

● Teiskossa ryhdytään puuhaamaan omaa sahaa 1831 Kiimajoen Mattilan aloitteesta. Muina osakkaina ovat Saarlahden Heikkilä sekä Teiskolan kartano. Sahaa anotaan perustettavaksi Kiimajoen puolelle Terälahtea. Sahan perustamislupa saadaan samana vuonna, vaikka sitä ensin vastustetaan maanomistajien kuulemisessa.

● Valtion postilaitos avaa 1846 postilinjan Tampereen ja Vaasan välillä, Ruoveden ja Alavuden kautta. Linjalla kulkee myös ns. kihlakunnan posti.

Terälahden mylly ja saha.

1800-luvun loppupuoli

● Maaseudun tilattoman väestön määrä kasvaa.

● Perinteinen maatalous

Perimätiedot ja -taidot kulkevat suvussa, oppiminen tekemällä, näkemällä ja kuulemalla

Omavaraistalous

Lehmiä pidettiin joskus jopa enemmän lannan kuin maidon vuoksi

Käsikylvö

Viljan leikkuu sirpillä tai viikatteella

Viljan puinti riihessä

● Maatalous 1870-luvulta lähtien

Uudet työvälineet ja menetelmät, mm. keinoeläinlääkitys ja torjunta-aineet, suunniteltu uudistaminen, kaupallinen ajattelutapa johtaa viljelyn tehostamiseen

Ostotuotteet ja sivutuotteet yleistyvät

Separaattori keksitään ja maidosta tulee tärkeä myyntituote

Rivikylvökone

Leikkuukone

Puimakone

● Tiedon kulku paranee mm. maamiesseurojen välityksellä.

● Raudasta valmistettu aura sekä rullaäes säilyvät perusmuodossaan vuosisadan puolivälistä 2000-luvulle.

● Jyvät jauhetaan käsin pyörítettävillä myllynkivillä. Suurempiin koskiin rakennetut vesimyllyt ovat yhden tai useamman kylän omistuksessa.

● Peltoviljelyalueiden ulkopuolella harjoitetaan vielä kaskiviljelyä, jonka loppumiseen vaikuttaa metsän myyntiarvon nousu.

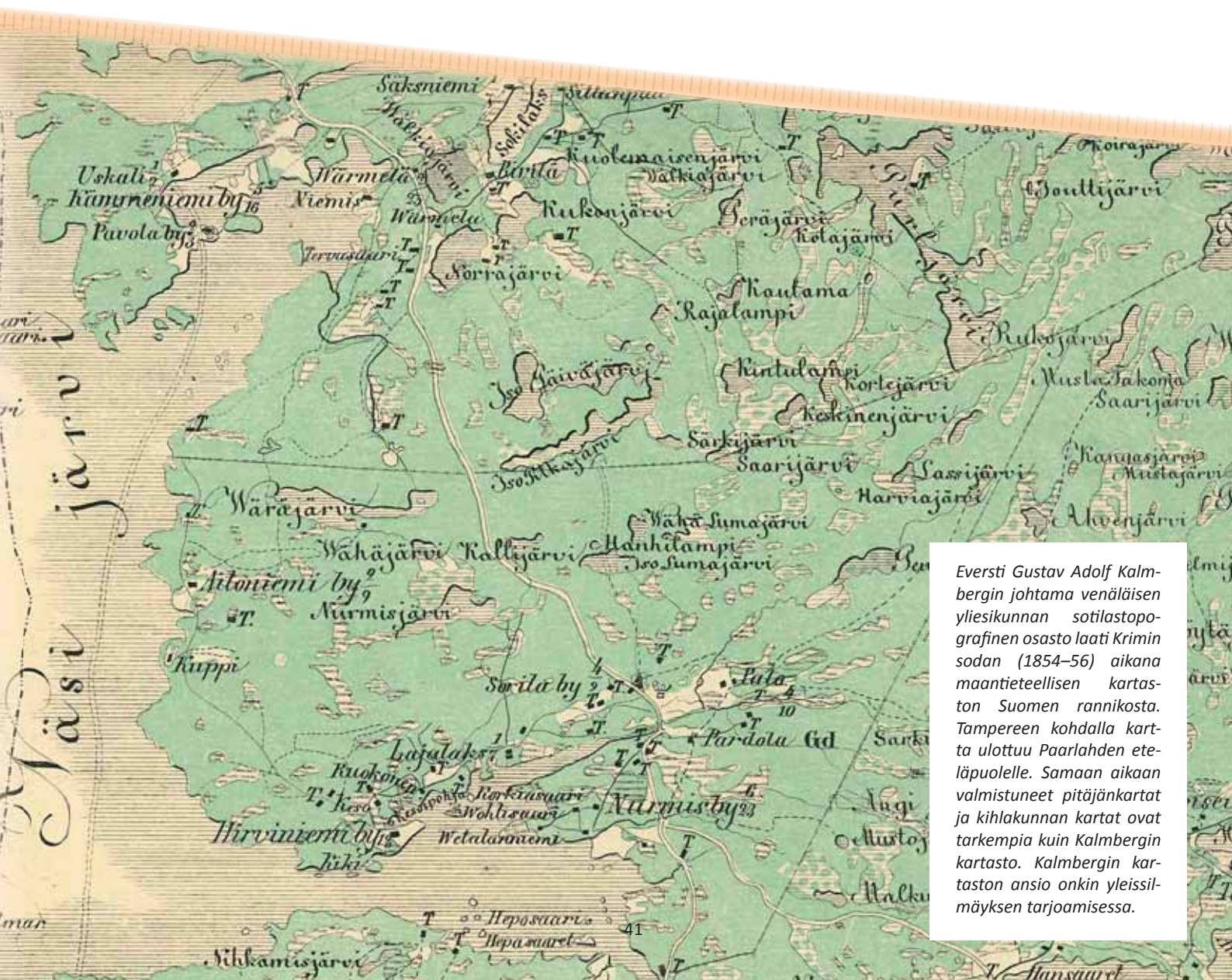
● Teollistumisen uudet keksinnöt, kuten höyrykone, poltto- ja sähkömoottori, yleistyvät.

● Vahvarakenteisia kivilaitteita rakennetaan yhä enemmän liikennemäärien kasvaessa. Otetaan käyttöön luja sementtilaasti.

● Köyhäinhoidon eläit, esim. iäkkäät palvelijat, asunnottomat vanhuksat ja orvat sijoitetaan köyhäintaloihin.

● Torpparikysymys nousee yhteiskunnalliseksi kiistaksi, koska torppareiden määrä kasvaa voimakkaasti. Torppien perustaminen vaikeutuu maa-alan rajallisuuden vuoksi ja metsien arvonnousun johdosta. Torpparisopimuksien ehdot ja vuokrat koetaan usein kohtuuttomina.

● Luonnonkauneuden ihailu yleistyy.

Eversti Gustav Adolf Kalmbergin johtama venäläisen yliesikunnan sotilastopografinen osasto laati Krimin sodan (1854–56) aikana maantieteellisen kartaston Suomen rannikosta. Tampereen kohdalla kartta ulottuu Paarlahaan eteläpuolelle. Samaan aikaan valmistuneet pitäjänkartat ja kihlakunnan kartat ovat tarkempia kuin Kalmbergin kartasto. Kalmbergin kartaston ansio onkin yleisilmäyksen tarjoamisessa.

● 1852 Vaivahoitoasetus säädetään.

● 1857 Höyrysahojen perustaminen sallitaan.

● 1859 Kaupankäynti maaseudulla sallitaan.

● 1865 Asetus kunnallisesta itsehallinnosta maaseudulla säädetään: kunta erotetaan seurakunnasta. Itsenäinen seurakunta voi muodostaa itsenäisen kunnan.

● 1866 Kansakouluasetus säädetään.

● 1867 Ruotujakolaitos lakkautetaan.

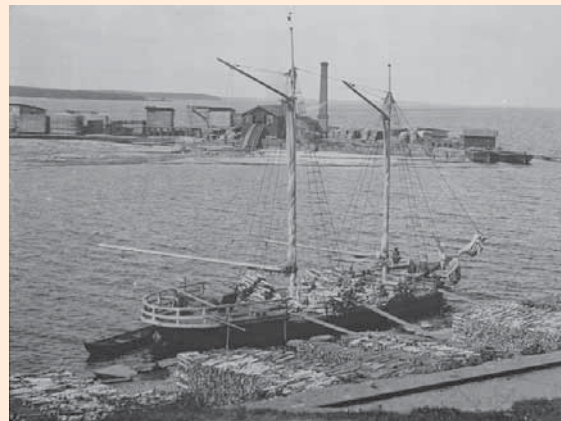
● Vesireittien perkaukset Näsijärven vesistön pohjoisosissa, varsinkin Muroleessa ja Kautussa vuosisadan puolivälissä, edistävät höyrylaivojen tuloa Näsijärvelle. Halkojaalat liikkuvat Näsijärvellä jo 1840-luvulla, ja kahdenkymmenen vuoden päästä niitä on 40. Uudet sahat ja puunjalostusteollisuus tarvitsevat puuta; tukkeja kuljetaan Poriinkin asti.

● 1860-luvulla suuret nälkävuodet pakottavat lisäämään karjanhoitoa ja, uutena asiana, viljelemään myös heinää, jota luonnonniityt eivät tuottaneet siihen tarpeeksi. Yleinen väestön kasvu vuosisadan lopulla merkitsee myös maaseudun tilattoman väestömäärän lisääntymistä. Viljan hinnan lasku 1880-luvulla lisää yhä karjatalouden merkitystä ja nopeuttaa siirtymistä uudenaikaisiin menetelmiin sekä maanviljelyssä että karjanhoidossa.

● Teisko, jossa suurin osa maa-alasta on metsäistä, kokee maatalouden nousun erityisesti karjanhoidon kehityksenä ja lisääntymisenä; etenkin hevoskanta kasvaa. Lisääntynyt karjanpito taas edellyttää entistä suurempia karjasuojia ja talousrakennuksia. Metsistä saadaan tuloja, joilla parannetaan viljelymenetelmiä, ostetaan uusia ja tehokkaita maatalousvälineitä, rakennetaan ajanmukaisia navettoja, talleja ja muita talousrakennuksia sekä uusitaan asuinrakennuksia. Maanviljely kehittyy ja teknistyy ojituksen, kääntöaurojen, rautaäkeiden sekä niitto- ja puimakoneiden myötä

Haikan tilan Anja Toijala ajaa haravakonetta 1940-luvulla. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

Halkojaala Mustalahdessa 1900. Kuva: Lomax, Vapriikin kuva-arkisto.

Höyrylaiva vetää tukkiproomuja 1937. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Kuva Haikan tilalta 1910-luvulta. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

Teiskon kunta itsenäistyi vuonna 1865. Kartalla kunnanraja on esitetty vihreällä. Karta öfver Finland Sektionen E3 vuodelta 1863.

● 1860-luvulla Kalmakurjen myllyn omistaa Messukylän Kulkas, joka on tuolloin Teiskon ainoa veromylly. Sen yhteydessä on myllyn lisäksi saha Kiimajoen Vähä-Mattilalla ja Ahoin Siltalalla. Kiimajoen mylly muutetaan ratasmyllyksi 1875 ja siitä tulee Kalmakurjen ns. Lahoon mylly. Sen omistaa nyt lahko eli toistakymmentä tilaa yhteisesti. Myllyä hoitaa vakituinen mylläri ja se käy vuoden ympäri. Talvisin myllylle kulkee tie yli Näsijärven. Vuonna 1877 Juha Vähä-Mattila saa luvan rakentaa uuden myllyn Kalmakurjen, Iso-Koveron ja Mattilan alueille.

Vuonna 1885 Ahoin Kurjenlahdessa on yhtä kiviparia käyttävä höyrymylly, Vattulassa Röömin mylly ja Pohtolassa Sipilän vesimylly. Terälahden mylly on Kohman mylly. Kivirannassa käynnistyy 1895 höyrymylly. Vähä-Kulkkilan saha alkaa pyöriä 1895. Asuntilassa myllyn sahalla valmistetaan ruumisarkkujakin. Vuosisadan loppupuolella on Saarlahdessa Rantalan puustelliilla oma vesimylly ja Kämenniemen Kahnalla ns. Paarlahden mylly.

● Teiskon seurakunta itsenäistyy 1865, samaan aikaan Teiskon kunnan kanssa.

● Kulkaan talossa toimii 1860-luvulla kestkievvari. Hämeenlinna–Tampere-rautatien rataosuuden valmistuttua 1876 kulkee yhdysliikenne Tampereen rautatieasemalle myös Teiskon kautta. Niinpä kievarilaitos on Teiskossa voimassa poikkeuksellisen pitkään ja vuosisadan loppupuolella kievareita on monta: Kuorannan Polso; Saarlahden Pöllölä, Paksula ja Heikkilä; Kämenniemen Mikkola ja Perttula; Padustaipaleen Toijala ja Jutilan Alajrjölä. Kesäaikana laivaliikenne vähentää kestkievarimatkustajien lukumäärää, mutta Teiskon kievarit pysyttelevät toiminnassa kesäkautenakin.

● Säännöllinen matkustajalaivaliikenne höyryvoimalla käyvillä laivoilla alkaa 1858. Näsijärven höyrylaivaosakeyhtiö perustetaan 1869. Laivaliikenne toimii jatkoysteinä ja helpottaa kesäaikana myös postin kulkua. Kämenniemessä posti tulee 1890 Tonin laituriin, myöhemmin se tuodaan Kämenniemen Mikkolaan.

Laivaliikenne palveli myös tavaraliikennettä. Maalaisantimia kuten maitoa, voita, kananmunia, rievviä, vihtoja, kalaa, marjoja, sieniä, metsälintuja yms. välitettiin Mustanlahden toripenkeille huomattavan suuria määriä. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

● 1867–68 Suuret nälkävuodet koetaan: Suomen väestöstä menehtyy noin 9%.

● 1869 Maakauppa vapautetaan.

● 1873 Annetaan asetus metsätuotteiden lauttaamisesta, minkä perusteella kuvernöörit vahvistavat ensimmäiset uittosäännöt. Laaja kaupallinen uitto alkaa. Uitto ja metsätalous työllistävät Suomen tilatonta väestöä ja pientilallisia.

● Karjatalouden nousu alkaa: 1877–1910 lehmien lukumäärä Suomessa kasvaa yli 40%. Kun heinää opitaan viljelemään ja katovuodet korostavat viljanviljelyyn epävarmuutta, karjaa lisätään. Maidosta tulee viljelijälle tärkeä myyntituote. Karjatalous uudistaa rakennuskantaa, kun maidontuotanto vaatii navettarakennusilta siisteyttä ja puhtautta.

● Teiskossa ei kaupan tarve tule erityisen suureksi, sillä Tampereelle tehdään matkoja kesäisin vesiteitse ja talvella jääteitä pitkin. Toisaalta metsien hyödyntäminen puutavarakaupassa on laittanut rahan liikkeelle maaseudullakin. Teiskon ensimmäinen kauppa tulee Jutilan Kauppilaan tiettävästi 1865. Seuraavalla vuosikymmenellä länsiteiskolainen kauppias Antti Toikkonen toimittaa tavaraa myös Näsijärven itäpuolen kauppiaille. Kauppiluvan saavat 1874 Alfred Ahlgvist Teiskoon ja Ida Öhman Teiskolan Mäkelän torpalle. Öhman pitää puotia Padustaipaleella 1880. Kalle Helin avaa kaupan Kiimajoelle 1875, jossa kauppa käydään joen yli myös itä-länsi-suunnassa. Helin asettuu 1878 kauppiaksi Vähä-Mattilaan ja Kalle Helin nuorempi siirtää kaupan Vähä-Mattilasta lohkotulle Peltomaalle. Sillä on niin keskeinen sijainti pitäjässä, että kauppa kutsutaan ”koko Teiskon kaupaksi”. Heikki Liuttu perustaa 1880-luvun puolessavälissä Pohtolaan kaupan, joka toimii noin kolmen vuosikymmenen ajan.

● 1878 Tyttäret ja pojat saavat yhdenmukaiset oikeudet periä omaisuutta. Tähän asti maaseudulla tytöt saivat puolet siitä mitä pojat.

● 1879 Annetaan asetus elinkeinovapaudesta.

● 1899 Suomen ensimmäinen osuustoimintaliike perustetaan.

● Rikkonainen maasto sekä harva ja hajanainen asutus pitkin välimatkoineen aiheuttaa sen, että maanteiden kunnossapito Teiskossa ja Aitolahdella on vaativaa. Yhteyksien mahdollistamiseksi täytyy rakentaa ja ylläpitää myös kalliita siltoja.

Teiskon kunnan (1865–1972) ensimmäinen siltavouti on Värmälän Carl Lindqvist, jota seuraavat Helander, Leander Syren Jutilasta, räätälistä siltavoudiksi kohoava Herman Stenberg ja viimeisenä Kalle Ruohonen Värmälästä.

Itä-Teiskossa on 1898 seuraavat sillat: Koskuen silta, Mustikkakorven silta, Niittysilta, Rantalan eli Puustellin silta, Ruutanen silta, Polson silta, Kytän silta ja Kuusojan silta. Näiden lisäksi kyläteillä on lukuisia pikkusilloja, joista kyläläisten tulee huolehtia. Terälahden vino puusilta korjataan 1872 ja se korvataan kivisillalla 1898. Teiskolanlahden ylittävä Teiskolan silta on puu- ja kivirakenteinen 1877 asti ja se korvataan kivisillalla 1894. Kivinen Aunessilta valmistuu 1899. Aitolahdella Sorilanjoen ylittävä puusilta korvataan kivisillalla 1915.

● Teiskon kunta itsenäistyy 29. lokakuuta 1865. Sen väkiluku on 3425 asukasta, joista runsaat 700 henkeä asuu Länsi-Teiskossa.

Aitolahden vaakuna

Teiskon vaakuna

● Teiskon kuntakokous päättää 1869 järjestää postinkulun Tampereen ja Teiskon välillä viikoittaiseksi. Tähän asti posti on kulkenut väliä matkailijoiden mukana. Postinkantoa Teiskossa anotaan postihallitukselta 1882. Padustaipaaleen koululle saadaan 1883 Teiskon postipysäkki, jonne posti tulee kievarikydyillä. Kysynnän lisääntyttyä Teiskoon saadaan 1899 kaksi postinkantajaa lisää: posti tulee kahdesti viikossa Kiimajoelle Helinin kauppaan, pappilaan ja Asuntilaan.

● Teiskon kunnan ensimmäinen kansakoulu-rakennus valmistuu 1870 Padustaipaaleen Pukan maille. Messukylän koulu vihitään käyttöön 1886, jolloin kouluun kirjoittautuu Aitolahdelta 12 oppilasta. Koska kirkonkylän koulu täyttyy oppilaista, tarvitaan uusi koulu. Aitolahden kansakoulu aloittaa toimintansa 1892 Sorilassa, Peukusen talossa.

● Aitolahden ja Teiskon alue kuuluu, kuten nykyäänkin, Kokemäenjoen vesistöön. Puuta hakataan myyntiin: kaupunkilaisille lämmitykseen, puunjalostusteollisuudelle ja sahoille raaka-aineeksi. Halkokaupalla on suuri merkitys Teiskossa. Porissa perustetaan 1860-1870-luvuilla useita höyrysahoja. Kokemäenjoen Uittoyhdistys perustetaan 1876.

● Purouitossa kuljetetaan pieniä määriä puuta suurella ihmistyövoimalla. Kaadetut tukit kuljetetaan hevosella uittoväylän varteen lanssille. Järviuitto on kehälauttojen hinaamista joko soutaen tai varpaten eli kelaten. Varppaamisessa puuta siirretään vedessä köyden eli varpin vintturin ja ankkurin avulla. Pienillä vesillä varpataan keluveneellä, suuremmilla järvillä käytetään ponttuuta eli suurista tukeista koottua lauttaa, jonka keskellä on vorokki eli kela. Ennen 1930-lukua Paarlahdella käytetään hevosiakertoponttoota.

Vesistön kapeikoissa, kuten Teiskolansalmessa ja Aunessalmessa, tukkilautat on purettava. Hinaaja vetää nipuiksi kootut puut määränpäähänsä, usein Lielahteen. Teiskon vesillä liikkuvat hinaajat Ukko, Louhi, Kiri, Pispala, Veto, Aure, Näsijärvi II ja Murole.

Teiskon pääuittoreitit olivat Kiimajoen reitti, Asuntilan reitti, Vaavunjoen-Peräjoen reitti sekä Paarlahden reitti. Kuvälähde: Jyri Makkonen.

Uitto työllisti ympäri vuoden. Kuvälähde: Jyri Makkonen.

Tie ja veräjä Teiskossa 1800–1900-lukujen vaihteessa. Kuva: Vapriikin kuvaarkisto.

1900-luvun alkupuoli

- Maatalouden koneellistuminen vaati peltojen salaajittamista kulkemisen helpottamiseksi pelloilla.
- Valtion tieluokitus; joko valtateihin, maanteihin sekä kantateihin; joukkoliikenteen ensivaiheet.

- Vapaa-aika tulee kaikkien ulottuville.
- 1909 Maanvuokra-asetus säädetään.
- 1914–1918 käydään ensimmäinen maailmansota.

1900

- Posti kulke 1901 alkaen kolmasti viikossa ja 1904 alkaen neljästi viikossa. Teiskon pohjoispuolen kauppiat saavat perustetuksi postipysäkit Sorrille ja Pöhlölään 1902.

Postipysäkki muuttuu postiasemaksi 1919. Postipysäkki saadaan Terälahteen 1926. Valtion postiauto alkaa kuljettaa postia Teiskon tietä 1934.

- Erkki Pirilän siirtomaatavaraliike aloittaa 1901 Kämmenniemen Perttulan mailla, Kuivaniemessä. Fredrik Mooseksenpoika Lindroos avaa kaupan Kiimajoen Sorrilla 1901. Suutari Fritiof Nieminen pitää kauppaa 1906–1929 Vattulassa Pärrin mailla. Vehokylän Vehoniemessä on kauppa pitkään, 1920-luvulla kaksikin. Vuosisadan alussa tulee Viitapohjaan, Paarlahauden pohjukan koillisrannalle osuuskauppa, joka on vuodesta 1939 Osuusliike Voima. Osuusliikkeelle tulee toinen kauppa Yrjölänkylään jo 1920-luvulla. Voiman Terälahden kauppa ei pärjää kilpailussa Helinin kaupalle. Myöhemmin Voima perustaa liikkeen Kämmenniemeen, ja sen jakelutarasto tulee Koveron kylän Koskelaan.

Teiskon Kauppa Oy perustetaan 1923 ja Mäkisen kauppa Teiskon kirkolla siirtyy heti uudelle kauppayhtiölle. Pohtolan Liuttulle saadaan 1924 toinen myymälä, jonka yhteyteen perustetaan leipomo 1925. Leipomo siirretään seuraavana vuonna Kämmenniemeen Aunessillan viereen Tonin taloon. Teiskon Kauppa Oy:llä on myöhemmin kauppoja mm. Värmlän ja Kämmenniemen alueella, Asuntilassa, Veelaatassa, Kaanaassa ja Vattulassa. Viimeinen yhtiön kauppa perustetaan Löytänään. Osa kaupoista tulee Teiskon Kaupan omistukseen ostojen kautta. Oma toimitalo valmistuu Kiimajoen töyräälle 1931.

Teiskon Kauppa Oy:n toimitalo Terälahdessa. Alakerrassa oli liikehuoneistoja ja yläkerrassa toimistotiloja kuva 1930-luvulta. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Pellon raivausta Kapeessa, Kulon tilalla 1900-luvun alussa. Kuva: Luhtala, Vapriikin kuva-arkisto.

Pieni lammaspaimen Teiskossa 1900-luvun alussa. Kuva: Tammelan-der, Vapriikin kuva-arkisto.

● 1914 Suomen leipäviljaomavaraisuus on 35–40%. Tavoitteeksi otetaan elintarvikeomavaraisuus 1920-luvulla.

● Suomi itsenäistyy 6.12.1917.

● 1918 säädetään torpparilaki: mäkitupalaiset ja torpparit saavat oikeuden lunastaa vuokra-alueensa. Lakia laajennetaan lampuoteihin sekä pappiloiden ja kruununtilojen torppareihin. Torppien lunastaminen jatkuu toiseen maailmansotaan saakka. Lain taustasyiksi osoittautuvat häädöt ja maanvuokran kohoaminen.

● Vuoden 1918 sodan syyt kytkeytyvät taloudellisen ja poliittisen toiminnan vapautumiseen, voimakkaaseen teollistumiseen ja väestönkasvuun. Sääty-yhteiskunnan rakenne muuttuu. Maa- ja teollisuustyöväestön määrä kasvaa. Sortovuosien 1899–1916 myötä voimistuvat pyrkimykset irrottaa Suomi Venäjästä. Taistelu valtiovallasta johtaa sotilaalliseen konfliktiin, jonka vastapuolina ovat työväenliike ja konservatiivi-porvaristo eli punaiset ja valkoiset.

● Tielaki säädetään 1918 ja se tulee voimaan 1921: maan- teiden kunnossapito ja tienteko siirtyvät pääasiassa valtiolle ja paikallisteiden kunnallisille tielautakunnille.

Vesimylly Aitolahden Korvella 1900-luvulla. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

● Ilvesojan koskeen tulee Uurun mylly ja saha 1900-luvun alussa. Myllyä Kalmakurjen, Iso-Koveron ja Mattilan rajojen sisällä käytetään viimeisen kerran 1923, ja 1957 mylly luovutetaan lahjakirjalla Teisko-Seuralle. Teiskossa on myös eräitä tuulimyllyjä, viimeisimpänä Kämmenniemen Perttussa, jossa se pyörii vielä 1950 luvulla.

Ote ns. Senaatin kartastosta Aitolahden kohdalta. Topografiset kartat olivat sotilaallisen merkityksensä vuoksi salaisia. Venäjän armeija kartoitti Suomessa suurin piirtein linjan Pori–Käkisalmi eteläpuolisen osan 1870–1907. Näistä kartoista muodostettuja, pienennettyjä identtisiä karttasarjoja kutsutaan Senaatin kartastoksi. Toinen karttasarja sijoitettiin Senaatin sotilastoimituskuntaan (sittemmin maanviljelystoimituskuntaan) ja toinen silloiseen maanmittausylihallitukseen. Kartat värjättiin käsin vesiväreillä. Kartastot eroavat toisistaan väritykseltään sekä tehtyjen täydennyksien ja lisäyksien suhteen.

- 1919 Elinkeinlaki säädetään.
- 1921 Oppivelvollisuuslaki säädetään.

- 1922 Maanlunastuslaki Lex Kallio säädetään.
- 1922 Autojen rekisteröinti ja ajokortti tulevat pakollisiksi.

Tampereen kaupungin sähkölaitos aloitti toimintansa 1888, ja toimitti virtaa Aitolahdelle 1910-luvulla. Teiskoon syntyi useita pieniä sähkölaitoksia 1920-luvun alussa, kun vesivoimakäyttöiset laitteet jauhoivat sähköä omiksi tarpeiksi ainakin Ilvesojan Uurun, Löytänän, Asuntilan, Viitapohjan ja Pohtolan myllyillä. Koko pitäjää varten perustettiin Teiskon Sähkö Oy 1922. Sähköistysuunnitelmassa ehdotettiin, että virta johdetaan Aitolahden Sähkö Oy:n omistamalta Nurmin muuntaja-asemalta Teiskon etelärajalle. Sähkötölpät vaikuttivat perinteiseen maalaismaiseman ilmeeseen peruuttamattomasti. Kuvassa suurjännitelinjat (yhtenäinen musta viiva) ja verkoston laajeneminen. Kuvälähde: Mäenpää 1973, 58.

Kämenniemen meijeri 1930-luvulla. Kuva Anja Haaviston kotiarkisto.

- Aitolahden kuuluneet kylät eroavat Messukylän kunnasta ja muodostavat itsenäisen Aitolahden kunnan vuoden 1924 alusta. Kylien asukkaat kokevat voimakasta yhteenkuuluvaisuutta. Aitolahdella on kunnan perustamisen aikaan noin 800 asukasta.

- Terälahdessa Teiskon Osuusmeijerin meijerirakennus otetaan käyttöön 1925 ja Etelä-Teiskon Osuusmeijerin meijerirakennus Kämenniemessä 1927. Vuonna 1928 Terälahden meijerin maitotilillä on maidontuottajina keskimäärin 75 ja Kämenniemessä 30 taloa.

- Alueellisesti uittaminen on laajinta heti sotien jälkeen. Määrällisesti uitto on suurimmillaan 1960-luvun alussa. Uiton merkitys vähenee sitä mukaa, kun rautatie- ja maantiekuljetukset kasvattavat osuuttaan raakapuun kaukukuljetuksissa. Uittoa hoitaa Kokemäenjoen Uitto-yhtiö, joka myöhemmin on Kokemäenjoen Uittoyhdistys.

- Aitolahden on noin sata vuotta sitten vielä pääasiassa maatalousvaltainen. Vireä maamiesseura on aluksi Messukylän maamiesseuran osasto, mutta itsenäistyy 1908. Pari vuotta myöhemmin aloitetaan määrätietoinen karjanjalostus.

- Aitolahden seurakunta muodostetaan samaan aikaan Aitolahden kunnan kanssa 1924. Aitolahden vanha kirkko valmistuu 1928.

Peltotöitä Aitolahdessa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Taustalla näkyvät Tampereen tehtaiden savut. Kuva: Holmstén–Heiniö, Vapriikin kuva-arkisto.

● 1928–1931 Pulakausi: maatalouden tulot laskevat ja velkaantuneet tilat joutuvat vaikeuksiin.

● 1939–1945 käydään toinen maailmansota, niukkojen hyödykkeiden säännöstelytalous.

● **Laivaliikenteen kulta-aikana, 1920- ja 1930-luvulla, liikenteessä on parhaimmillaan 11 höyrylaivaa.**

AHTI G. A. Wasastjernan rakennuttama siipirasalus ”Ahti-Ukko” Näsijärvellä 1858–1869, Tampere–Ruhala (Ruovesi)

ILMARINEN ensimmäinen rautarunkoinen laiva Näsijärvellä, missä se avustaa Ahtia alkukesän 1863

STORFURSTEN WLADIMIR 1864–1866, Tampere–Visuvesi (Ruovesi)

LAINÉ (G. O. Sumelius & Antti Toikkonen) 1870–1880, Tampere–Visuvesi

TOIVO 1870–1872, 1876–1877, Tampere–Vilppula

ELIAS LÖNNROT 1876, Mäntinranta–Paarlahti–Terälahti–Kuru

LEIWO 1882, Tampere–Vilppula

TEISKO 1891-, Osakeyhtiö Teiskon ensimmäinen laiva, Paarlahteen ja Kuruun

s/s LAHTI 1898, säännöllinen päivittäinen laivaliikenne Aitolahti–Tervalahdi

AUNE 1898, Kurun reitti ja Terälahti

s/s LAINE 1899, myöhemmin **s/s AITOLAHTI** nimisenä liikennöi Tervalahteen ja Aitolahteen

s/s LOKKI 1900, korvaa vaatimattoman Lahti-aluksen, 1911 nimeksi tulee **TERVALAHTI**

INTTI 1902, Terälahden reitti, pari kertaa viikossa Länsi-Teiskon puolelle

s/s PUIJO pienehkö alus, mukana vuosina 1903–1906, jolloin laivaliikenne on vilkkaimmillaan

TAMPERE 1874 ja **MÄNTTÄ** 1879

POHJOLA 1905–1975, Tampere–Virrat

INTO Ruovesi–Vilppula-reitillä 1908–1937

TARJANNE 1908 Tampere–Virrat, aikataulu pysyy samana lähes sata vuotta

KURU 1915–1938, Tampere–Kuru

LAITURIT

Laivaliikenteen kulta-aikoina Näsijärven rannoilla on runsaasti laitureita. Jotkut laitureista sijaitsevat yhteismailla, mutta usein ne ovat talojen laitureita. Näsijärven rannoilla on nykyäänkin jäljellä joitakin hyväkuntoisia laitureita ja osa on hävinnyt kokonaan. Vähäisen käytön ja kunnostuksen puutteen vuoksi suurin osa laitureista on rapistunut ja joistakin on jäljellä ainoastaan kiviperusta.

Laituripaikkoja eri reiteillä:

Aitolahden reitti:

Toimela, Käärmeistö, Virkkula, Hypönniemi, Pirttilä, Ensilä, Kiikinen, Pättiniemi, Kölli, Keso, Ruokonen, Tiikko, Laalahdi, Velaatanniemi, Mikkola, Juopo ja Olkahinen.

Teiskon reitti:

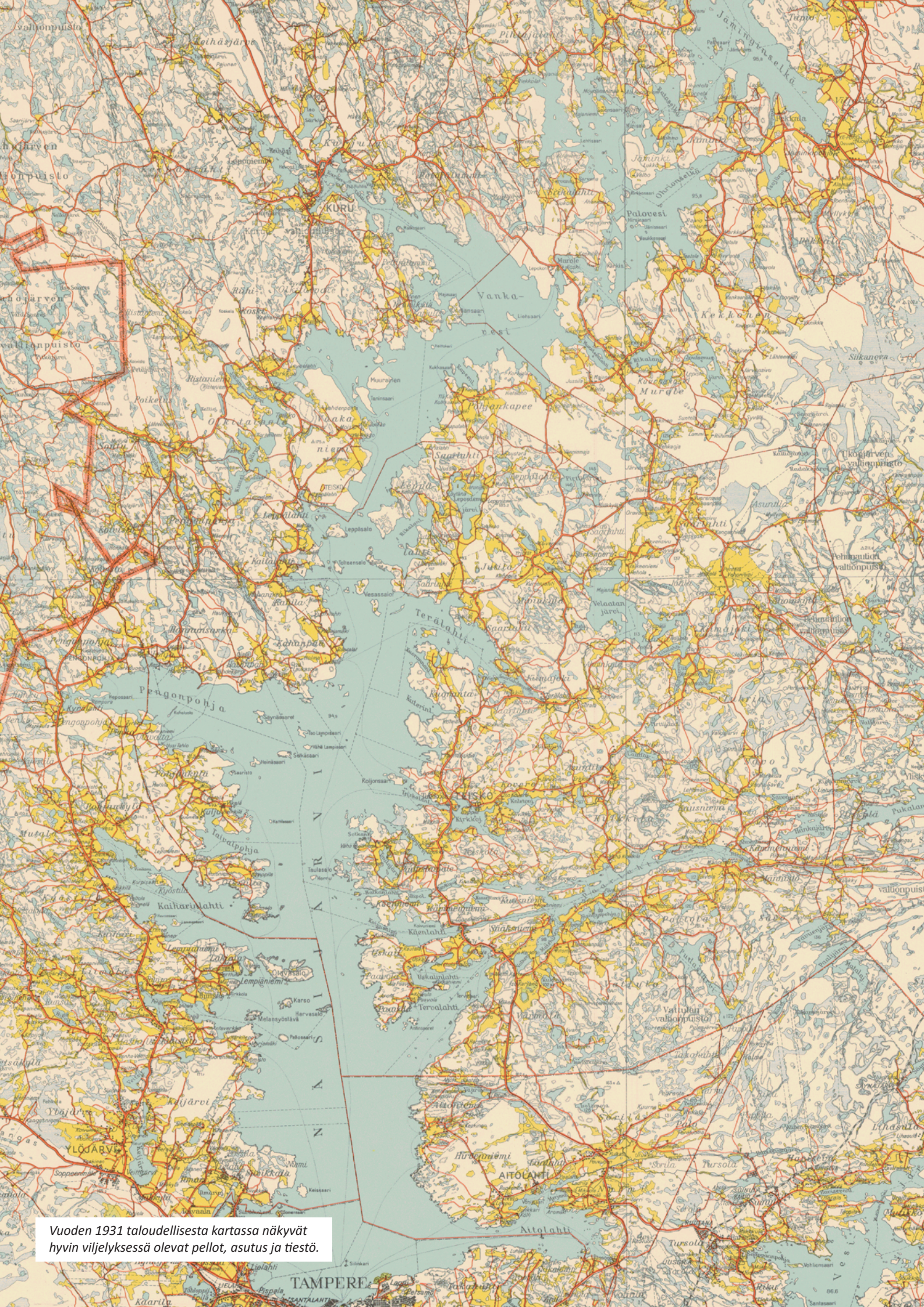
Myllyniemi, Kupi, Leponiemi, Aitoniemi, Ristiniemi, Tuuliniemi, Lavola, Vernamo, Tervakivi, Ruuskanen (Tervakivi I), Hupisaari, Antinsaari, Uittoeniemi (Tallbacken), Yli-Paavola, Kotkanniemi (Äimä), Uskali, Perttula, Niemi-Kartano, Väli-salmi ja Tervalahdi.

Tervalahdelta pohjoiseen:

Isohaka, Koivusalmi, Pajari, Liiri, Vertuu, Aunessilta, Paarlahti, Kulkkila, Viitapohja, Taulaniemi, Teiskola, Polso, Kiviranta, Koivula, Mattila, (Terälahti), Pöllölä, Kapee, Myyrysteniemi, Käenniemi, Mäkinen, Stenvall, Koivuniemi, Lepistö, Sjöholm, Aunessilta ja Käpylä.

Höyrylaiva Tervalahdi poikkeamassa laituriiin 1947. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Vuoden 1931 taloudellisesta kartasta näkyvät hyvin viljelyksessä olevat pellot, asutus ja tiestö.

● 1945 maanhankintalaki: tarvittava maa siirtoväen ja rintamamiesten asuttamiseksi otetaan ensisijaisesti valtion, kuntien, seurakuntien ja yhtiöiden maista. Peltoalasta 38% pakkolunastetaan yksityisistä maatiloista. Kartanolaitos loppuu. Lähes 30 000 viljelystilaa muodostetaan ja luovutetaan, lähinnä rintamamiehille, noin 34 000 asuntotonttia. Pientilojen määrä kasvaa.

Sisarukset pesivät pyykkiä Haukilammen rannassa 1930-luvun puolivälissä. Kuva: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

● Ennen sotia rautatiet palvelevat kaukoliikennettä ja vesireitit lähiliikennettä. Koska Näsijärvi tarjoaa erinomaiset ja ennen kaikkea edulliset kulkuyhteydet sekä avoveden että jääkelien aikaan ja Hämeessä on hyvä rautatieverkosto, myönnetään valtion varoja Hämeen teiden rakentamiseen ja kunnossapitoon muuta maata vähemmän. Teiskon läpi kulkevaa maantietä ryhdytään 1930-luvulla oikaisemaan ja kunnostamaan. Tähän tieoikaisuun liittyy myös Kurun Pohjankapeeseen kulkevan tien parantaminen. Autojen yleistyttyä majataloliikenne vähenee. Häme oli toiseksi viimeinen alue, jossa majataloliikennettä ylläpidetään vielä 1930–40-luvuilla. ● Teiskon viimeinen kesti-kievari toimii Kämmenniemen Tonilla.

● Ensimmäinen suunnitelma Kiikkisensalmen sillasta tehdään jo 1930. Sillan tarkoitus on yhdistää kantakaupungin Kauppi ja Aitolahdi toisiinsa. Näin matka Tampereen keskustasta Aitolahdelle olisi neljänneksen lyhyempi kuin aiempia reittejä pitkin. Sillan nimeksi ehdotettiin alun perin Aitoniemen siltaa.

● Tie- ja vesirakennuspiiri auraa Tampereelta Ruovedelle kulkevaa yleistä tietä 1939 jo Terälahteen saakka. Sotien aikaan talvella sivuteitä ei pidetä ajokelpoisessa kunnossa. Päätillä kulkee maito- ja postiauto Tampereelta Ähtäriin.

● Kapeen kylä kuuluu Kurun kuntaan ja yhdistetään Teiskoon vasta 1954.

● 1940-luvun jälkipuoliskolla autot alkavat olla niin yleisiä, että se vaikuttaa laivaliikenteen kannattavuuteen. Teitä parannetaan ja yksityisautot lisääntyvät voimakkaasti 1950-luvulla. Linja-autot tuovat jo 1940-1950-luvuilla matkustajat lähemmäs kotia tai kesäasuntoa kuin sisävesilaivat, joiden laiturit ovat kauempana. Teisko-laiva romutetaan 1959. Tervalahdi kuljettua Teiskoon matkaavia vielä 1961, mutta sekin romutetaan 1963.

Rekikyttä Paarlahdessa 1910. Kuva: Tammelander, Vapriikin kuva-arkisto.

Teisko–Aitolahdi–Tampere –välillä liikennöinyt linja-auto 1933. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Ukaassa Nallin tilan torppa eli Syväsen talo 1940-luvulla. Kuva: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Aitolahden kunnantalo 1947. Kuva: Kangas, Vapriikin kuva-arkisto.

1900-luvun loppupuoli

- Sähköistäminen muuttaa elintapoja.
- Omakotialueita muodostuu kaupunkiin yhä enemmän, maaseudun autioituminen alkaa.
- Tehomaatalous; viljelijän toimeentulo määräytyy yhteiskunnallisista voimasuhteista riippuvaisen politiikan kautta.
- Kestävämmät vehnälajikkeet syrjäyttävät rukiin leipäviljana.
- Matkailu tulee kaikkien ulottuville.
- Vesiliikenne elpyy matkailun kautta: Hopealinja ja Runoilijantie.
- Tukiasemat ja mastot muuttavat maisemaa.
- Pirkanmaan maakunta syntyy.
- Tielaki säädetään 1954 ja tulee voimaan 1958: kunnan- ja kylätiet tulevat Tie- ja vesirakennushallituksen eli TVH:n hoitoon yleisiksi paikallisteiksi tai valtionapua saaviksi yksityisteiksi.
- 1954 Kurun kuntaan kuulunut Kapeen kylä yhdistetään Teiskoon.
- 1957 säädetään rakennuslaki; se painottuu uudistuotantoon.
- 1963 itsenäisten pientilojen määrä alkaa vähetä.

- 1968 peltoala on suurimmillaan yli 2,7 miljoonaa ha (vuonna 2000 se on 2,2 miljoonaa ha).
- 1969 peltopakettijärjestelmä: pellonvarauslain tarkoituksena on leikata maatalouden ylituotantoa. Maatilan omistaja ja valtio voivat tehdä kolmivuotisen sopimuksen siitä, että tilan pellot jätetään viljelemättä tai metsitetään. Vastineeksi omistaja saa neljännesvuosittain maksettavan korvauksen. Metsittämisestä voi saada lisäkorvauksen. Sopimuksen kesto-aika nostetaan 15 vuoteen. 1970-luvun alussa metsänparannuslakia muutetaan niin, että pellonmetsitys saadaan metsänparannustuen piiriin. Pellonvarausohjelma päättyy 1974.
- 1989 Muroleen kolmas sulkukanava valmistuu.
- 1980-luvun loppupuolella keskustelu maatalouden ylituotannosta yltyy uudelleen. Peltojen metsityspalkkiota ja tukia nostetaan uusien pellonmetsitysohjelmien puitteissa. Toinen aktiivinen pellonmetsityskausi loppuu, kun pellonmetsityspalkkioiden maksaminen päättyy 1993.
- 1995 Suomi liittyy Euroopan Unionin jäseneksi. ● Maatalouspolitiikan tavoitteiksi nousevat Suomen elintarvikehuollon turvaaminen, viljelijöiden riittävä tulotaso ja kuluttajahintojen pitäminen kohtuullisina.

● 1950-luvun alussa Kämenniemen lakkautetun meijerin tiloihin perustetaan Teiskon Kauppa Oy:n keskusvarasto ja konttori. Samoihin aikoihin aletaan kesäasukkaita ja muitakin asiakkaita palvella myös pienellä kauppalaivalla. Meijerin kauppa siirtyy Terälahden Terälän seurataloon. Teiskon Kauppa Oy lopettaa toimintansa lopullisesti 1960-luvun puolessa välissä.

● Suurehko maantien oikaisu rakennetaan 1953-1957 tiellä Tampere–Aitolahti–Teisko–Jäminkipohja. Rakentaminen siirtää tietä niin, että Terälahden alue ja Yrjölänkyliä jäävät kulkuväylältä syrjemmäksi.

● Kun 1960-luvulla neuvotellaan Aitolahden liittämistä Tampereeseen sekä teknillisen korkeakoulun ja yliopiston sijoittumisesta, nousee Kiikkisensalmen siltahanke uudelleen esiin. Joukko aitolahtelaisia esittää, että korkeakoulu voisi sijaita Aitolahdessa ja he voisivat rahoittaa sillan rakentamisen. Aitolahden campusalueajatus hylätään, koska kunnallistekniikan toteuttaminen maksaisi liikaa. Näsjärven ylittävää siltaa on taannoin ehdotettu Kämenniemen ja Koukkuniemen väliin.

Viitapohjan Voima 1965. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Tuotannon Aitolahden liiketalo 1931. Kuva: Kyytinen, Vapriikin kuva-arkisto.

Kämmenniemen keskustassa pysäköintialueet leventävät keskustan tilajäsentelyä modernisaation mallin mukaisesti.

Kämmenniemessä uusi tielinjaus (punainen) ohittaa Kämmenniemen keskustan, joka jää vanhan tien varteen (sininen).

Terälahden liikerakennusten ja maantien välillä olevat pysäköintialueet leventävät keskustan tilakokemusta modernisaation mallin mukaisesti.

Viistokuva Terälahdesta (Aero-Kuva Oy). Karttaan on merkitty sinisellä vanha tielinjaus ja punaisella uusi tielinjaus.

● Sotien jälkeen maaseudulle tulee tarve näyttää, että on taloudellisen kasvun aika. Tämä ilmenee erityisesti liikeraikentamisessa ja laajentamisessa, jotka toteutetaan modernisaation periaatteiden mukaisesti. Ominaisia piirteitä ovat teollinen tuotanto, kaupan ja logistiikan rakennemuutos sekä tehokkuus ja liikennesuunnittelu. Teiskon alueella modernismin muutokset näkyvät selvimmin Kämmenniemessä ja Terälahdessa; molemmissa maantien oikaisu muuttaa perustavanlaatuisesti vanhoja liikkumistottumuksia. Liikerakennukset eivät enää sijoitu kadun varteen, vaan väliin tuli pysäköintialue. Tie- ja liikennesuunnittelu alkavat määrittää ympäristön mittakaavaa.

● Aitolahden seurakunta säilyy edelleen itsenäisenä, vaikka Aitolahden kunta lakkautetaan 1966, kun se liitetään Tampereeseen. Kuntaliitoksen taustasyynä on se, että Aitolahden on liian pieni itsenäiseksi kunnaksi. Tämä johtuu valtion kunnille sotien jälkeen asettamista erilaisista koulu-, huolto- ja terveydenhoitovelvoitteista. Nämä velvoitteet aiheuttavat pienille kunnille liian suuria rasituksia. Aitolahden Tampereeseen liitetyn alueen asukasluku on 2117 ja pinta-ala 89,5 km², josta maata oli 65,5 km². Maaseutumaisina pysyneen Nurmen, Sorilan ja Aitoniemen väkiluku on 1980-luvun lopussa miltei sama kuin liitosvaiheessa, eli noin 900 asukasta.

● 1968 kunnallisvaalien yhteydessä järjestetyssä Teiskon kansanäänestyksessä on neljä vaihtoehtoa: liittyminen Kuruun, Ruoveteen, Oriveteen tai Tampereeseen. Väkiluvultaan pieni ja elinkeinorakenteeltaan yksipuolinen Teisko liitetään Tampereeseen 1.1.1972. Liitetyn alueen asukasluku on 2831 ja pinta-ala 431,3 km², josta maata on 337,5 km². Maatalouden tai sen sivuelinkeinojen piirissä on 1960 kaikkiaan 74% ammatissa toimivista asukkaista. Teiskon yhteydet muualle riippuvat pitkälti laivaliikenteestä. Kun autoliikenne syrjäyttää laivaliikenteen, Teiskon kehitys hidastuu. Tähän vaikuttaa myös se, että valtakunnalliset päätetiet sekä rautatie kulkevat etäältä. Liitos Tampereeseen turvaa julkiset palvelut, mutta ei oleellisesti paranna elinkeinojen kehitysmahdollisuuksia.

● 1960-luvulla Tampere–Ruovesi-maantielle annetaan uusi nimi ”Seututie 338 Aitovuori–Jäminkipohja”. Tutkitaan ja suunnitellaan myös Orivesi–Tampere-tien rakentamista. Työt aloitetaan Orivedeltä 1968. Viimeisenä suunnitellaan tienjakso Alasenjärvi–Aitovuori, sillä kolmen sillan rakentaminen Olkahisenlahdella on vesioikeudellisesti monimutkainen; työt aloitettiin kuitenkin tällä osuudella 1972. Pääosa Teiskon ja Aitolahden alueen isojakokartoilla esiintyvistä teistä, 1700-luvun lopulta 1800-luvun puoleenväliin, on nykyäänkin käytössä. Teitä on sittemmin linjattu, oiottu, paranneltu ja rakennettu lisää.

Erilliskokonaisuudet

6.2 Erilliskokonaisuudet

6.2.1 Kirkot ja pappilat

Aitolahden vanha kirkko

Aitolahtelaiset tekivät ensimmäisen julkisen aloitteen oman seurakunnan muodostamisesta 1915, mutta saivat vielä 1921 anomukseensa kielteisen vastauksen. Seuraavana vuonna laadittu uusi hakemus tuotti toivotun tuloksen 5.7.1923. Tuolloin valtioneuvosto suostui anomukseen ja määräsi uuden seurakunnan aloittamaan toimintansa vuoden 1924 alusta. Laalahden isäntä Rurik Pihkala, joka oli toiminut seurakuntahankkeen vetäjänä, lahjoitti seurakunnalle kirkon tontin. Ruokosen Kustaa ja Ida puolestaan lahjoittivat hautausmaan tontin. Kirkon kohdalla sijaitsevat aikaisemmin Laalahden talon torppa Myllylä, joka hoiti Pihkalan-ojan myllyä.

Kirkon suunnittelutyö annettiin seurakunnan kirkonkokouksessa 10.2.1927 paikalliselle huvila-asukkaalle, arkkitehti Birger Federleyille. Keski-ikäistä harmaakivikirkkoa muistuttava kivikirkko valmistui pikavauhtia, sillä jo juhannuksena 1928 se vihittiin käyttöön. Ennen kirkon valmistumista jumalanpalveluksia oli pidetty kansakoululla ja Kulkkaan pirtissä.

Aitolahden vanhan kirkon vihkiäiset 1928. Kuva Vapriikin kuva-arkisto.

Aitolahden vanha kirkko ja tapuli.

Aitolahden vanhan kirkon hautausmaa.

◀ Kartalla on esitettyinä käsiteltävien erilliskokonaisuuksien sijainti.

Aitolahden pappila

Syksyllä 1923 Aitolahden isännät Pihkala, Hoppu, Ruokonen, Lampu ja Nattari ostivat Kiikkisen tilan, josta saatiin tontti paitsi tulevalle pappilalle, myös huvilatonnteja myyntiin. Tonttien myynnistä saadut rahat talletettiin kirkon rakennusrahastoon ja Kiikkisen tilan varsin huonokuntoisista rakennuksista korjattiin kirkkoherran asuttavaksi suuri ja kaunis pappila. Rakennus toimi tässä käytössä vuoteen 1970, jonka jälkeen se on ollut Tampereen evankelis-luterilaisen seurakuntayhtymän käytössä. Pappila ja sen pihapiirissä oleva 1800-luvun aitta on myöhemmin kunnostettu, jälkimmäinen leirikirkoksi.

Teiskon kolme kirkkoa

Teisko tunnettiin itsenäisenä seurakuntana jo 1500-luvulla.

Sääntönä on ollut, että pääkirkosta etäämpänä oleva alue on ensin muutettu emäseurakunnan kappeliksi, ja se on myöhemmin saanut oman kirkkorakennuksen ja papin. Vaikeakulkuiset maastot estivät Messukylän emäseurakunnan papiston säännöllisen vierailemisen Teiskossa. Samasta syystä oli mahdotonta vaatia seurakuntalaisten säännöllistä kirkkossakäyntiä Messukylän Kivikirkolla. Niin heräsi ajatus oman kirkon rakentamisesta Teiskoon.

Vuonna 1621 valmistunut Teiskon ensimmäinen vaatimaton kirkkorakennus palveli seurakuntaa lähes puoli vuosisataa. Se sijaitsi luultavasti seuraavan kirkon tapaan ”Teiskolan vaiheilla”, ”Teiskolan mäellä”, ehkäpä suorastaan samalla paikalla (Myllynokassa), johon 1669 kohosi seuraava kirkko.

Teiskon kappelin syntyminen ajoitetaan yleensä vuoteen 1669, todennäköisintä kuitenkin on, että samalla kun Messukylä 1636 erosi emäkirkostaan Pirkkalasta itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi, järjestettiin Teisko eli Teiskola Messukylän kappeliksi. Tähän kappeliin luettiin tällöin ja vielä myöhemminkin Ruoveden Karjula, Kapee ja Toikkola.

Isonvihan aikana (1714–21) teiskolaisten kerrotaan upottaneen Teiskolan salmeen kirkonkellonsa ja sen alle ehtoollisastiat. Kirkon tapulia oli korjattu

Teiskon kirkko 1900-luvun puolivälissä. Kuva Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskon kirkon hautausmaata.

1731, mutta 1734 tarkastuksessa havaittiin, että oli välttämätöntä rakentaa kokonaan uusi kirkko.

Kolmannen eli nykyisen puukirkon rakennuspiirustukset tilattiin kirkonrakentaja Matti Åkerblomilta ja rakennuslupaanomus lähetettiin tuomikapitulille 1779. Kustannuksia peläten teiskolaiset vaativat Åkerblomin ehdotuksessa olleen kirkon yläpuolisen tornin poistamista piirustuksista. Ajan tavan mukaan suunnitelma piti vielä alistaa viralliselle Tukholman yli-

intendenttikonttorille. Uudet piirustukset esitettiin 25.10.1780 kuninkaan hyväksyttäväksi. Uutta kirkkoa silmällä pitäen ostettiin seurakunnan kustannuksella jo 1783 Tukholmasta kirkonkello, jossa näkyy kehoitus: ”Ääneni kuule, kirkon tule, Sydän ava, ettes ijät tules pala”.

Kirkon paikan valinta osoittautui kuitenkin visaiseksi kysymykseksi. Suurin osa teiskolaisista halusi ensiksi kirkon entiselle paikalleen, Teiskolan kartanon maille. Kartanon omistaja, kruununvouti

Teiskon kirkon tapuli.

Ahlman, olisi kyllä luovuttanut paikan kirkolle, mutta maksuksi siitä hän vaati joka talolta kuusi tukkia ja kolme torpilta, kaikki Tampereelle kuljetettuina. Kirkon paikaksi esitettiin myös Polsoa ja Koveron peltoa. Polson ja Koveron etuja ja haittoja, kuten mm. kirkkomatkojen pituutta ja hankaluutta sekä etäisyyttä Asuntilan pappilasta, punnittiin tarkasti. Koveron kannattajat perivät voiton, ja maksuksi kirkon paikasta Koveron isäntä pyysi joka talolta kuusi ja torpilta kolme päivätyötä kolmen vuoden aikana.

Åkerblomin kanssa tehtiin lopullinen sopimus ja rakennusaineita ryhdyttiin hankkimaan 1786. Kirkko rakennettiin kirkkorakennusryhmissä, joka oli eräänlainen ruotujärjestelmä. Vanhan kirkon ikkunalasit korjattiin uuteen kirkkoon sopiviksi, ja vanha kirkko purettiin. Rakentaminen aloitettiin 1787 ja kaikki paitsi tapuli valmistui loppuvuodesta 1788. Kirkko otettiin käyttöön ja vihittiin kesken rakennustöiden 31.8.1787, koska silloinen käytössä ollut kirkko oli huonokuntoinen.

Tapulin rakentamisen laiminlyönnistä huomautettiin rovastintarkastuksessa 1793, jolloin perustus oli kyllä jo laskettu. Tapuli rakennettiin kesällä 1798 ja syksyllä kellot voitiin ripustaa paikalleen. Kelloja jouduttiin kuitenkin vielä laskemaan alemmas. Sitten sekä kirkko että tapuli punamullattiin. Kirkon sisätilojen maalausista vastasivat turkulaiset Gabriel Gotthard Sveidel ja Pehr Sundberg.

Kirkon ympärillä olevaa hautausmaata laajennettiin ja 1825 rakennettiin uusi neliporttinen hautausmaan muuri. Ikkunoiden kokoa ja muotoa muutettiin 1842. Paanukaton kirkko sai 1855. Sisätilojen korjaustyöt suoritettiin 1906. Sakastin yhteyteen rakennettiin pieni toimituskappeli 1960 peruskorjauksen yhteydessä. Uudet kirkonkellot hankittiin Hollannista 1981, jolloin uusittiin myös alkuperäiset urut vuodelta 1884.

Teiskon taloilla oli usein osuus myös kirkkoveneeseen, tavallisimmin talolle kuului puolet veneestä. Pöllölällä oli oma vene 1760. Torpilla oli usein 1/3 venettä.

Sisäkuva Teiskon kirkosta. Alttaritaulun maalasi Pehr Sundberg 1801–02 alkuaan kaksiosaisena. Yläosan aiheena on Vapahtaja Getsemanessa. Sakastiin nykyisin sijoitetun alaosan aihe on Pyhä Ehtoollinen.

Teiskon kirkkoon hankittiin 1865 messinkikruunu, jonka valmisti keltavaluri Leander Helander (1812–74) Kalajoella. Kalajoen Helanderit olivat merkittävän ja taitavien keltavalurien suku 1800-luvun Suomessa.

Teiskolan kirkkoveneitä 1910-luvulla. Kuva Tammelander, Vapriikin kuva-arkisto.

Kirkkoherra, papisto ja muut kirkon toimihenkilöt

Messukylän kirkkoherra oli lähes kolmesataa vuotta Teiskon kappeliseurakunnan kirkollinen johtaja. Kappeliseurakunnan itsenäistyminen saattoi tapahtua kirkkoherran viran ollessa auki kappelilaisien omasta pyynnöstä. Kun Messukylän kirkkoherran virka tuli haettavaksi 1857, oli Teiskolla mahdollisuus anoa itsenäistä seurakuntaa. Vaikka sekä Teiskon että Tampereen anomukset myöhästyi, suostui senaatti niihin, jolloin Teiskon kappeli itsenäistyi 12.11.1860 ja Tampere 13.6.1870. Kuitenkin vasta kun Messukylään 1857 valittu kirkkoherra Josef Grönberg 1903 kuoli, päättyi Teiskon kappeli-aika ja saatiin oma kirkkoherra.

Teiskon seurakunta itsenäistyi samaan aikaan Teiskon kunnan kanssa, 1865.

Teiskon kappalaisia:

1629–47 Henricus Johannis Rainenius, joka asui Teiskolassa.

1648–61 Magnus Canuti Wallaeus, joka osti heti Sääksniemen, myi sen 1669, omisti myös jonkin aikaa Kämmenniemen Mikkolaa.

1661–96 Simon Mulinus, joka asui aluksi Mustaniemessä ja myöhemmin autiona olleessa Kämmenniemen Vähä-Kahnassa johon autiopoltojen jaon yhteydessä liitettiin Iso-Kahna.

1699–1712 Clemens Simonis Mulinus, joka asui Kuusniemen Alasella kunnes kappalaisen virkatilaksi saatiin Asuntilan Alanen 1700.

1713–21 Carolus Asp, joka toimi sekä emäkirkon että Teiskon kirkon kappalaisena. Aspit olivat sotilassukua.

1722–1776 Gustav Asp.

1777–1802 Mikael Grönström, joka myös oli sotilassukua.

1803–05 Daniel Polviander.

1806–26 Sigfrid Alm, joka kuoli virantoinimituksessa.

1829–54 Johan Skogström.

1857–60 Berndt Fredrik Gedda.

1861–66 Klas Erik Inberg.

Ylimääräisinä pappeina on toiminut useampia henkilöitä.

Muita kirkon toimihenkilöitä

Tietoja Teiskon kappelin lukkareista löytyy 1636 asiakirjoista lähtien. Heillä ei ollut virka-asuntoa, mutta he asuivat käytännöllisesti kirkon lähetyvillä: Padustaipaleen, Teiskolan tai Koveron kylän mailla. Merkintä lukkarin torpasta löytyy Teiskolan isojakokartoilta.

Tietoja Teiskon kirkonväärin eli kirkonisännän varainhoidosta on 1648 lähtien. Kirkonväärinien joukossa vilahtelee tuttuja talojen nimiä: Matti, Heikki, toinen Matti ja vielä Tuomas Juusenpoi-

ka Taulaniemi, Erkki Kovero, Simo Kurjenlahti, Sipi Vattula, Yrjö Poukka, Juho Knuutila, Yrjö Asuntila, Antti Knuutila, Juho Pirilä, Juho Iso-Kartano jne.

Teiskon pappilat

Vuonna 1696 määrättiin Vattulassa autioksi jäänyt kruununtila kappalaisen puustelliiksi. Vattulasta ei lopulta kuitenkaan tehty sellaista, vaan Asuntilan Alanen katsottiin sopivammaksi. Kappalainen pääsi sinne asumaan vasta 1700. Verrattain kaukana kirkosta sijainneen pappilan rakennukset olivat huonokuntoisia ja vaatimattomia, ja vasta 1879 valmistui varsinainen pappila, joka toimi kirkkoherran asuntona. Pappila oli Asuntilassa siihen asti kunnes uusi valmistui Kirkkojärven Salonsaareen eli nykyiseen Isosaareen 1927. Pappila toimi leirikeskuksena 1982–92, jonka jälkeen se on ollut asuinkäytössä.

Teiskon kirkkomaan muuria.

6.2.2 Teiskolan kartano

Teiskola on yksi kolmesta entisen Mesukylän alueelle syntyneestä kartanosta: Tammerkosken säteri hävisi Tampereen kaupunkia perustettaessa, Hatanpään kartano tuli Tampereen kaupungin omistukseen. Kaikki kolme edustivat aikoinaan tyypillisiä lahjoituskauden kartanomuodostelmia, ja niiden isäntäväki oli aluksi aatelistoa, mutta myöhemmin myös korkeata säätyläistöä.

Teiskolan kartano sijaitsee Teiskolanlahden ja Kirkkojärven välisellä töyrällä. Sille kuljetaan salmen yli johtavan sillan kautta. Kartano sijaitsee oivien vesiyhteyksien äärellä: toisaalla yhteys Näsjärven Koljonselälle ja toisaalla Kirkkojärveen.

Teiskolan kylässä oli 1540 kaksi Teiskon tilaa sekä Lörpys eli Salo ja Kaikari eli Mustaniemi, jotka kaikki liitettiin 1600-luvun lopulla Teiskolan kartanoksi. Mikon tila liitettiin siihen parin vuoden kuluttua. Myöhemmin kylässä oli vielä yksi lyhytikäinen tila.

Teiskolan kartano on Tampereen pohjoisen suuralueen ainoa herraskartano, jolla on varsin monivaiheinen omistajahistoria. Kruunu lahjoitti 1648 ratsumestari Wolmar von Schlippenbachille 16 tilaa Teiskossa. Lahjoitukseen kuului ainakin koko Teiskolan kylä, Koveron kaikki tilat Nikkilää lukuun ottamatta, Kämmenniemen kaikki tilat kahta Kahnaa lukuun ottamatta sekä Padustaipaleesta Toijala ja Poukka. Koveron Eerola ja Padustaipaleen Poukka peruutettiin jo neljännesreduktiossa 1660.

Reduktio

Aatelisten läänitysten eli lahjoitettujen tilojen peruuttaminen eli palauttaminen kruunulle, koska valtio tarvitsi verotuloja. Neljännes lahjoituskirjoista peruutettiin 1655. Ruotsin kuningas Kaarle XI ajoi 1680, 1682 ja 1686 valtiopäivillä läpi laajemmat päätökset veronluovutusten peruutuksesta eli ns. ison reduktion. Talonpoikien enemmistö muuttui aatelin alustalaisista kruunun vuokraajiksi tai kruunulle verovelvollisiksi maanomistajiksi. (Rasila et al., 2003)

Teiskolan kartanon perustamisvuodeksi lasketaan vuosi 1663, jolloin von Schlippenbach sai säterivapauden yhdelle lahjoitustilalleen kylässä. Tämä tila, joka käsitti vain puoli manttaalia, oli sama jota Teiskon ensimmäinen kappalainen oli aikoinaan asunut. Varsinaista asumakartanoa ei tilalla liene von Schlippenbachin aikoina kuitenkaan ollut. Kartanosta mainitaan v. 1672, että siellä oli

vain yksi savupiippu, ja hoitajina olivat renki ja piika, joiden lisäksi siellä asusti Kauniiksi Naiseksi sanottu loisnainen. -- Teiskolan säterivapautta ei tästä syystä peruutettu, vaikka asetukset olisivat heikon rakentamisen vuoksi näin vaatineet.

Mahdollisesti kruununvouti Johan Spoo, joka vuokrasi Teiskolan säterin 1683, pani sen tyydyttävään kuntoon. Ruotujakolaitosta perustettaessa

Teiskolan kartano seisoo komeana Teiskolanlahden pohjoisrannalla 1900-luvun vaiheessa. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskolan kartanon pihalla pelaamassa krokettia 1900-luvun alussa. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Zachris Cronbäckin laatima kartta vuodelta 1759. Teiskolan kartano on lähellä Saunalahden pohjukan ranta, kirkko on Myllynokan niemessä, Mäkelän torppa ja Lukkarin torppa ovat lähellä toisiaan Teiskolansalmen eteläpuolella, Kirkkojärven rannan tuntumassa. Teiskolan peltoja on kartanon ympärillä sekä "kirkkoniemessä", Teiskolantien varressa sekä Mäkelän ja Lukkarin torppien ympäristössä.

1600-luvun lopussa Teiskolasta tehtiin säterirustholli, jonka augmenttitilaksi tuli Padustaipaaleen Poukka. Isossa reduktiossa peruutetuista rälssisätereistä muodostettiin säterirustholleja, jotka saivat säilyttää entiset verovapaudet lukuun ottamatta ratsuvelvollisuutta. Säterirusthollin saattoi ostaa perinnöksi.

Spoofista, joka sittemmin Ylä-Satakunnan kihlakunnantuomarina aateloitiin Spofvenhjemiksi, tuli myöhemmin Teiskolan omistaja. Teiskola tuli reduktiossa ensin palkkatilaksi Spofvenhjemille, joka ennen pitkää ilmeisesti hankki omistusoikeuden ja alkoi suorittaa ratsupalvelusta tilaltaan. Kokonaisuuteen hän sai yhdistetyksi loputkin kolme kylän tilaa, joista tosin vain yksi oli säterin aikoina laskettu rajapiiritilaksi eli säterin kanssa samaan kylään kuuluvaksi. Säterivapaus mene-

Rustholli

Ratsutila, jonka omistaja oli talonpoika tai säätyläinen (aateliset, virkamiehet, sotilaat ja papit). Rusthollari eli ratsutilallinen varusti miehen ja ratsun Ruotsin armeijan palvelukseen ja sai vastapalveluksena verovapauksia ja/tai maata. Järjestelmä syntyi 1600-luvulla kun Ruotsi oli mukana useissa sodissa. Uudistukset levisivät maaseudulle yleensä rusthollien kautta. Jos rusthollin omisti aatelinen, siitä tuli kartano. (Huovila et al., 2009; Saareheimo, 1984)

Augmentti

Lisä- tai aputila, joka maksoi maaveronsa sellaiselle ratsutilalle, jonka vero ja siten myös verohuojennus jäi niin pieneksi, että se ei vastannut ratsumiehen ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia. (Rasila et al., 2003)

Rälssi

Alun perin kruunun veroista ja väenotosta vapautettu tila, jonka aatelinen omisti, mutta jota talonpoika vuokraajana viljeli. Myöhemmin vaadittiin pieniä osia maaverosta ja sotamiehiä väenotoissa. 1600-luvun lopulla rälssitiloilla oli samat velvollisuudet ylläpitää ruotusotamiestä kuin kruunun- ja perintötiloilla. Rälssisäteri oli aatelisen asumakartano, joka oli vapautettu maaverosta, ratsupalvelusta ja kaikista muista veroluonteisista rasituksista. (Rasila et al., 2003)

Säteri

Aatelisen asumakartano. Säteriratsutila oli aatelisen tai muun säätyläisen asumakartano, joka oli verovapaa, mutta varusti ratsumiehen. (Rasila et al., 2003)

tettiin reduktiossa, mutta Spofvenhjelmin oli kunnostanut Teiskolan rakennukset, ja kun tila oli velaton, hän sai anomukselta sille v. 1691 takaisin säterivapauden. Ruotujakolaitosta perustettaessa tehtiin Teiskolasta säterirustholli. Spofvenhjelmin kuoli v. 1705, jonka jälkeen hänen leskensä ja perillisensä pitivät tilaa ainakin vielä isonvihan aikaan 1713–21.

Luultavaa on, että volontääri Gustaf Montan, jonka hallussa kartano oli ainakin v:sta 1723, osti kartanon Spofvenhjelmin perikunnalta. Montan kuoli jo 1729, ja hänen leskensä joutui taloudellisiin vaikeuksiin. Tämä myi puolet kartanosta vävyllään nimismies Magnus Gabriel Gaddille. Vuodesta 1750 Gadd omisti koko Teiskolan, mutta jo 1756 hän myi kartanon sekä siihen liitetyt Mustaniemen ja Poukan rusthollit Hatanpään omistajalle Hans Henrik Boijelle. Tämä hankki heti itselleen Teiskolaan sukuoikeuden sekä osti myös sen augmenttitilan Padustaipaleen Poukan sukuoikeuden.

Boijelta Teiskola siirtyi asessori Gabriel Ahlmanille 1779, joka osti myös Hatanpään. Ahlmanin aikaan Teiskolassa asui kruununvouti Jakob Callmeijer, joka osti 1787 sen omiin nimiinsä. Kesällä 1789 kartanon kaikki rakennukset tuhoutuivat salaman aiheuttamassa tulipalossa: päärakennus ja 14 muuta rakennusta. Vahinko oli niin tuhoisa, että Callmeijer luopui kartanosta ja myi sen 1791. Koska Callmeijer ei ollut aiemmin suorittanut koko lunastussummaa Ahlmanille, teki Ahlman seuraavatkin kauppakirjat, ensin Vesilahden komppanian majurin, vapaaherra Karl Konstantin de Carnallin kanssa ja jälleen 1793 luutnantti Johan Tammelanderin kanssa. Samoin näyttää käyneen Carnallinkin, koska Teiskolan jo v. 1793 siirryttyä Tammelandereille tehtiin kauppakirja silloinkin Ahlmanin kanssa.

Tammelanderin ensimmäisiä tehtäviä oli saada rakennetuksi kartanoonsa uusi päärakennus, ”Harmaa”. Sen pysty-

tystyöt aloitettiin 1806. Piirustukset laati ilmeisesti turkulainen maanmittari J.G. Sacklén. Rakentamisaikaan hän asui tilaan kuuluvalla Salon saarella sijaitsevilla rakennuksissa. Suomen sota (1808–09) viivytti rakennuksen valmistumista. Tilan karja yhtä porsasta lukuun ottamatta oli ajettu metsään ja rakennukset oli jätetty tyhjiilleen vihollisen saapuessa. Viholliset ryhtyivät porsaan paistoon ja päästivät tulen valloilleen keskeneräisessä päärakennuksessa. Rakennus olisi jälleen palanut poroksi, jollei Tammelander, joka oli yksin jäänyt kotiin, olisi saanut sitä sammutetuksi. Päärakennus valmistui vihdoin 1810.

Vuonna 1819 luutnantti Tammelander luovutti Teiskolan vanhimmalle pojalleen Johan Gustaf Tammelanderille, joka kuoli 1857 ehdittyään sitä ennen luovuttaa tilansa ainoalle pojalleen Johan Fredrik Tammelanderille.

Kartanon julkisivu portilta katsottuna. Kuvausaika lienee 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta. Kuva: Tammelander, Vapriikin kuva-arkisto.

Kartanon rakennuksia vuonna 1910. Kuva: Tammelander, Vapriikin kuva-arkisto.

A. Öhmanin 1862 laatimalla kartalla Teiskolan asuintontti on nykyisjoillaan kahdessa osassa siten, että maantien lounaispuolella oleva tontin osa vastaa nykyistä asuntopihaa. Kartanon ympärille on tullut lisää pelloja ja entiset ovat laajentuneet. Uusia pelloja on esim. nykyisen Annilan pohjoispuolella. Maantien varressa, Teiskolan sillan eteläpuolella on pari pienehköä rakennusta, joka ovat mahdollisesti viljamakasiineja. Myös Isosaarella on peltoa. Mäkelän torppa on etelämpänä kuin aiemmin ja sen kohdalta johtaa nyt tie myös itään, nykyisen Rakuunan metsätien tapaan paitsi, että se johtaa Rajasaaren eteläpuolella olevan lahden pohjukkaan. Mäkelän ympäristössä pellot ovat laajentuneet. Kylmäniemen ympärillä on pelloja ja Mustaniemessä on kaksi asuintonttia ja sen aiemmat peltotilkut muodostavat nyt entistä yhtenäisemmän alueen.

Teiskola perusti ensimmäisen torppansa 1735 ja 10 torppaa 1780-luvulla. Vuoteen 1810 mennessä torppia oli jo yhteensä 23 kpl. Vuoden 1835 henkikirjassa Teiskolan ja Mustaniemen torppia olivat Mäkelä, Kylmäniemi, Moisio, Touvanoja, Syvälahti, Kuuslahti, Jyväkorpi, Ilomäki, Kallionpää ja Koivisto. Vuonna 1870 mainittiin edellisten lisäksi torpat Kolmihaara ja Kuuslahti. 1900-luvun alussa torppien määrää vähennettiin; torpparivapautuslain mukaiset ehdot täytti vain yksi torppa, joka itsenäistyi 1920-luvulla.

Suurin osa Teiskolan työväestä oli tilattomia maatyöläisiä. He asuivat kartanon rakentamissa asunnoissa.

Vuonna 1874 kauppaluvan saanut Ida Öhman hoiti kauppaa Mäkelän torpassa 1870-luvun loppupuolella.

Teiskola oli 1880-luvulta lähtien pääosin karjatali. Vuosisadan vaihteen jälkeen tilalla alkoi karjanjalostus. Viljelyala kasvoi vuodesta 1880 vuoteen 1912 torppien määrää vähentämällä ja niittyjä sekä soita perkaamalla 42 hehtaarista 120 hehtaariin.

Myös metsänhoitoon alettiin kiinnittää huomiota. Kartanon metsille tehtiin ensimmäinen hoitosuunnitelma 1885.

Axel Tammela oli kiinnostunut puutarhanhoidosta ja hyötykasvien viljelystä, joiden ansiosta maille rakennettiin ensimmäiset kasvihuoneet.

Kuuslahden torppa vuonna 1910. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskola keskittyi peltoviljelyssä viljantuotantoon. Perunaa viljeltiin vain kartanon omiin tarpeisiin. Heinää tarvittiin suuria määriä. Kartanossa oli lehmä useita kymmeniä ja talolla oli oma meijeri. Lisäksi hevosten ruokinta vaati osansa heinäsadosta.

Teiskolansalmen ylittävää, 1894 valmistunutta kivisiltaa levennettiin betonikannella 1990-luvulla. Sillan kupeessa sijaitseva kartanon venekatos on 1800-luvun loppupuolelta ja pitäjänmakasiini vuodelta 1824.

Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt

Teiskolan kartano muodostaa Teiskon kirkon kanssa valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön (Museovirasto 2009). Tällaiset ympäristöt tulee huomioida alueidenkäytön suunnittelussa. Tavoitteena on turvata kulttuuriympäristön säilyminen nyt ja tulevaisuudessa sekä sopeuttaa mahdolliset muutostimet sen ominaisluonteeseen ja erityispiirteisiin.

Teiskolan kartanon ympäristöä syysväriyksessä. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

Teiskolan navettaa 1913. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Heinäntekoa Teiskolassa 1907. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Peltojen takana hämöttää Teiskola ja Teiskolan tupa, vuosi 1900. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskolan puusilta Myllyniemen puolelta 1891. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskolan viinanpolttimo eli bränneriet vuonna 1892. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Kalastajia veneessä Teiskolan kiveisillan luona 1901. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

Teiskolan kartano sillan suunnasta 1910-luvulla, etualalla venekatos. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

6.2.3 Kivenlouhinta ja -murskaus

Kivirakentamisen kehitys

Rakennusraaka-aineena puu on ollut edullinen ja sitä on ollut helposti saatavilla; siksi sillat ja rakennukset on rakennettu puusta. Hirsirakenteiset talot perustettiin nurkkakivien varaan. Kiteisiä kivilajeja ei louhittu järjestelmällisesti, vaan paikallisiin tarpeisiin esimerkiksi kirkkoa varten. Kivi oli kallis materiaali sen louhinta- ja jalostuskustannusten vuoksi.

Maamme teollinen kivenjalostus syntyi 1880-luvulla, kun Helsinkiä ja Pietaria rakennettiin. Anton von Alftan perusti 1886 Oy Granit –kiviteollisuusyhtiön, joka kasvoi nopeasti Suomen suurimmaksi kivenjalostusyriykseksi. Kiven hyödyntämiseen vaikutti myös 1879 elinkeinovapaus, yleinen teollistuminen sekä geologien ja vuorimiesten tutkimus maamme kivilajeista ja niiden sijainnista.

Ensimmäisen maailmasodan jälkeen kiviteollisuuden tuotanto tyrehtyi valtakunnallisesti, koska Venäjä sulki markkinansa. Toisen maailmansodan jälkeen kiviteollisuuden yleinen luonne muuttui: kivenjalostus siirtyi raaka-aineen viereen ja kiven kysyntä väheni, kun korvaavat materiaalit valtasivat rakennusteollisuuden markkinat. Kiviala koneellistui ja

Geologit tutustumassa maastoon 1800-luvun lopulla. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

muuttui työvoimavaltaisesta alasta pääomavaltaiseksi. Nämä yleiset muutokset näkyivät myös Näsijärven seudulla.

Luonnonkiven louhinta aiheuttaa ympäristövaikutuksia, jotka rajoittuvat louhimoalueelle ja sen läheisyyteen. Kiviaines irrotetaan räjäyttämällä ja kii-

laamalla. Pölyä, tärinää ja melua syntyy räjäytystyöstä, murskauksesta, kuormauksesta sekä työmaa- ja kuljetusliikenteestä. Nykyisin murskauslaitos voi olla siirrettäväkin. Melua voi kuulua puolen kilometrin päähän. Louhinnassa syntyvä sivukivi voidaan murskata sepeliksi, jota käytetään

Nygårdin maisema Kurussa 1894. Kuva: Tammela, Vapriikin kuva-arkisto.

KIVIVARAT AITOLAHDELLA JA TEISKOSSA

mm. vesi- ja maanrakennuksessa sekä louhimon reunojen luiskaamisessa.

Louhintaan sovellettava lainsäädäntö riippuu louhittavasta kivityypistä. Graniitin ja liuskeen louhintaan vaaditaan maaineslain mukainen ottolupa ja ympäristönsuojelulain mukainen ympäristölupa. Lupamääräyksissä määritellään mm. jätehuoltoon, pintavesien johtamiseen ja käsittelyyn, vaarallisiin jätteisiin sekä toiminnan tarkkailuun liittyviä asioita. Vuolukiven ja marmorin louhinta kuuluu kaivoslain alaisuuteen, mutta vaatii myös ympäristöluvan.

Kivivarat

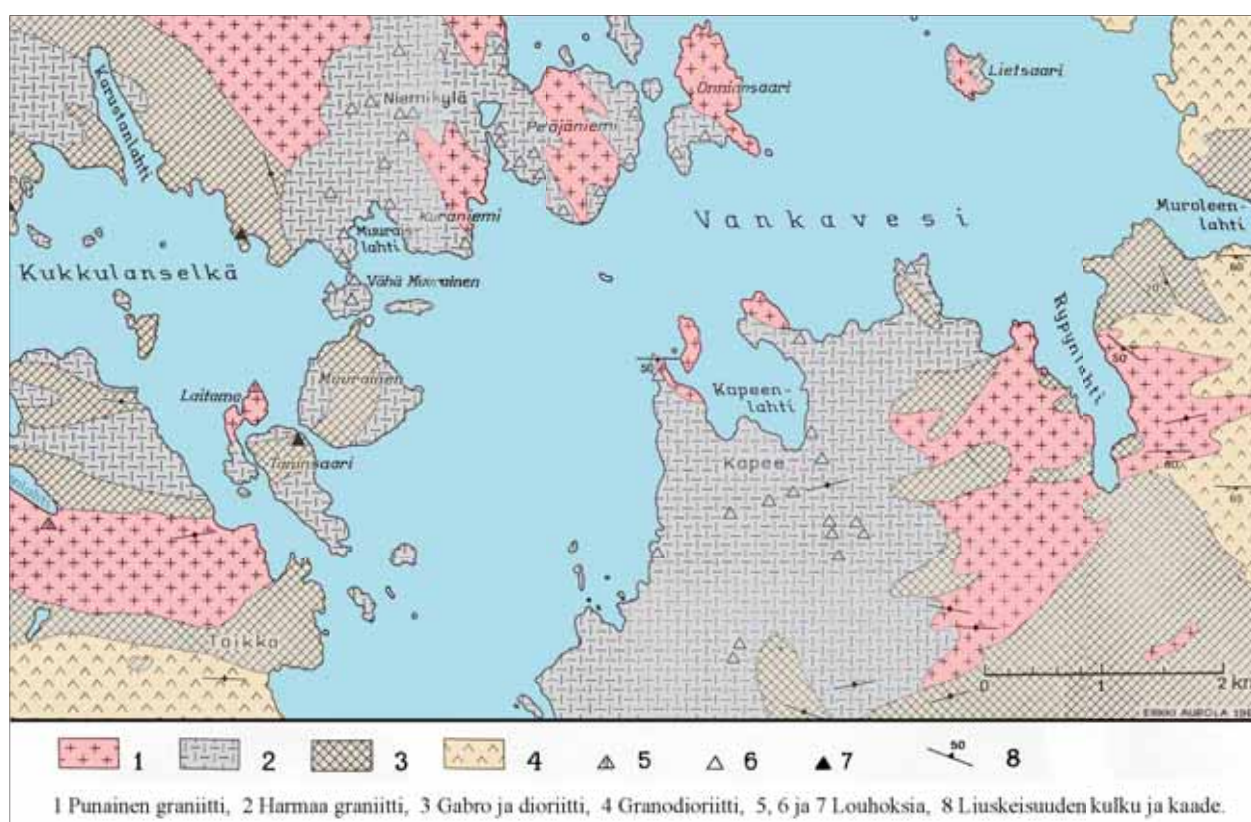
Näsijärven seudun pohjoisosat kuuluvat laajaan Keski-Suomen syväkivialueeseen. Kurun kiviteollisuusalue on sikäli harvinainen, että siellä esiintyy kaikkia kolmea Suomen kiviteollisuuden eniten käyttämää kivilaatua eli harmaata, mustaa ja punaista graniittia. Eniten louhitetaan harmaata graniittia. Koska kivivarat

KIVILAJIT	ESIINTYMISALUE	KIVILAJIN PÄÄKÄYTTÖ-TARKOITUS
Fylliitti ja kiilleliuske	Aitolahti	laattakivet
	Kämmenniemi	kovasinkivet
Graniitti (ns. Kurun harmaa)	Kapeen Hevosmäki ja Jaakkolanvuori	rakennuskivet
Graniitti	Yli-Pirilä, Värmälä, muu Teisko	rakennuskivet
Grano- ja kvartsidioriitti	Värmälä, Käälahden pohjoispuoli, Pirttijärven ympäristö	tiesora
Peridotiitti	Teiskon kirkonkylän ympäristö	tiesora
Vulkaanisytyiset eli tuliperäiset kivet (esim. basalti, obsidiaani)	Tervalahdi–Paarlahdi	ei mainintaa

(Lähde: Pirkanmaan kivivarojen ja -teollisuuden kehittämisselvitys, 1987. Taulukko on muokattu pääosin em. tekstin pohjalta.)

ovat suuret ja monipuoliset, on alueella harjoitettu kiven louhinta ja jalostusta yli sadan vuoden ajan niin paikallisiin ja valtakunnallisiin tarpeisiin kuin vientiin jo

1890-luvulta lähtien. Näsijärven seudun pohjoisosien louhinta-alueista Kuru on ollut Teiskoa tärkeämpi.

Kurun alueen rakennuskivet. Lähde: Erkki Aurola, 1967. Karttaa on rajattu niin, että Teiskon alue näkyy kokonaan ja Kurun alueesta vain osa.

Kiviteollisuus Näsijärven alueella

Paikallisiin tarpeisiin kiveä on louhittu ainakin kahdensadan vuoden ajan. 1800-luvun alkukymmeninä kiveä hyödynnettiin laajamittaisesti Teiskossa, joka tuli kuuluisaksi kovasintehtaansa tuotteista.

Kiven louhinta ja kuljetus oli vähäistä ennen höyrylaivojen yleistymistä. Säännöllinen hinausliikenne alkoi Näsijärvellä 1870-luvulla, minkä johdosta louhinta vilkastui.

Tampere kasvoi ja kaupungin rakentaminen oli tuolla vuosisadalla vilkkaimmillaan 1890-luvulla, jolloin Näsijärven alueen kivenlouhinta alkoi teollistua ja kaupallistua.

Kurun kiviteollisuusalueelta oli Tampereelle vesiteitse vain noin 40 kilometrin matka. Kivet louhittiin louhinta-alueella määrämittäiseksi, minkä jälkeen ne kuljetettiin proomulla Tampereelle. Kivaineksen edelleen jalostaminen, kuten rakennusten seinäkivien ja hautakivien hakkaaminen, tehtiin Tampereella. Kiviä tarvittiin pääosin sokkeli- ja katukiviksi sekä laivasiltoihin.

Tamperelainen Neptun Oy perustettiin 1895. Louhokset työllistivät enimmillään 200 miestä 1890-luvulla Kurun Niemikylässä, joka on nykyisin Ylöjärveä ja Kapeen louhoksilla. Kivilouhimoiden tuotanto putosi 1900-luvun alussa vuosisadan vaihteen ennätysluvuista, jolloin Tampereella ja Kurussa työskenteli arviolta 400–500 kivityömiestä toukokuusta marraskuuhun.

Louhoksille tultiin töihin eri puolilta pitäjää. Työtä tehtiin enimmäkseen kesäaikaan ja talvella miehet olivat metsätöissä. Kivi otettiin sieltä, mistä helposti sai, joten avattu ja hylättyjä kivenotto- paikkoja oli Kapeen ranta-alueilla kuten Niemikylässäkin.

Maa-ilmansotien välisenä aikana Näsijärven alueen huomattavin kivialan yritys oli Suomen Graniitti Oy, joka oli etupäässä kivenjalostusyritys. Vanhempien yksittäisten yrittäjien rinnalle perustettiin 1910-luvulla osakeyhtiöitä, kuten Näsi Oy ja Tampereen Kiviteollisuus Oy, jossa kuralainen Kalle Siltala toimi työnjohtajana kesäisin. Hän louhi kiveä Kapeen kylässä

Satakunnan siltaa ja Tammerkosken muuria rakennetaan 1890-luvun lopulla. Kuva: Gestrin, Vapriikin kuva-arkisto.

ja Niemikylässä palveluksessaan 15 työmiestä; ja kuoli tapaturmaisesti louhoksella 1935.

Sotien jälkeen Näsijärven seudun huomattavimmaksi kivialan yritykseksi nousi Näsin Kiviteollisuus Oy (1945–1956), joka jatkoi nimellä Näsin Kiviteollisuus A.I.Auvinen (1956–1969), muuttui Näsin Kiviteollisuus A.I.Auvinen Ky:ksi (1969–1979). Yritys myytiin pörssiyhtiölle ja se jatkoi nimellä Mancon Oy Näsin Kiviteollisuus (1979–1987), sittemmin Mancon Granit Oy.

Kurun ja Teiskon Kapeen kalliot työllistivät sotien jälkeenkin 60–120 kivityömiestä, koska kiveä jalostettiin alueella aikaisempaa enemmän. Teiskossa oli 1960-luvun puolivälissä 15 kivilouhimoa, joista osa oli lopettanut toimintansa. Vuonna 1986 kiviala työllisti Kapeen kylässä noin 20 henkeä.

Kivenlouhinta Paarlahden pohjoispuolella

Eräs Näsijärven alueen vanhimmista kivenotto- paikoista oli Kapeenniemi, jossa lienee ollut ensimmäinen louhos 1860-luvulla. Neptun Oy omisti louhimon Kapeen Autionlahden perässä.

Laivuri, monialayrittäjä K.J.Lindeman aloitti yhteistyön Oy Granitin kanssa 1895. Hän toimitti Kapeenvuoresta graniittia vesi- ja rautateitse Hankoon. Oy Granit myi paljon kiveä ulkomaille ja hankki louhimoita eri puolilta maata.

Kuva 1920-luvun puolivälissä, oletettavasti Ruoveden Muroleesta. Kuva: Luhtala, Vapriikin kuva-arkisto.

Oy Granit vuokrasi 1898 Ylä-Kapeen Kolkkamäen vuoren kymmeneksi vuodeksi ja ryhtyi ensimmäisenä louhimaan kalliota ampumalla; tähän asti kiven irrottamiseen oli käytetty erilaisia kiiloja. Kolkkamäestä oli rantaan yli puoli kilometriä, joten kiviä tuotiin rannan lastauspaikalle reellä vain talvisin. Koska Kapeen ranta oli matala, jouduttiin ”rääppikivistä” rakentamaan sata metriä pitkä laituri. Kivet nostettiin höyryaluksen vetämiin proomuihin raanalla eli nosturilla.

Kivilouhoksia oli 1800–1900-lukujen vaihteessa Kapeentien varrella Ylä-Kapeen mailla Kolkkamäessä ja mahdollisesti Kolkkamäen eteläpuolella Hevosmäessä sekä Ala-Kapeen mailla Jaakkolanvuoren eteläpuolella. Näsin Kiviteollisuus Oy louhi Kapeen Jaakkolan louhimolla 1930–1957.

Viljo Raittinen perusti kiviliiikkeen Kapeen kylään 1946. Raittisen työmiehet perustivat 1950 Kapeen Kivipojat. Kapeen Kivipojat Oy muodostettiin 1976. Yhtiö aloitti kivenviennin Englantiin 1960-luvun alussa. Alkuvaiheessa yritys keskittyi raakakiven louhintaan ja aloitti kivenjalostuksen 1980-luvulla.

Yhtiöllä on kaksi louhimoa. Jaakkolanvuoren louhimo sijaitsee Kankuntien varrella Jaakkolanvuoren länsipuolella. Hevosmäen louhimo sijaitsee Kapeen

Kekseliästä kiven käyttöä Teiskon metsätiellä.

paikallistien länsipuolella, Hevosmäen kaakkoispuolella. Sen lisäaluetta varten paikallistietä siirrettiin louhoksen kohdalla noin 150m itään vuosien 2007–2008 aikana. Louhosta laajennetaan koilliseen paikallistien vanhalle alueelle. Naapurissa oleva Ahti Piisterin louhimoalue yhdistyy Hevosmäen louhimoalueeseen 2010-luvulla.

Jaakkolanvuoren eteläpuolella sijaitsee louhimo. Alueelta on louhittu kalliota yli 25 vuoden ajan. Kulhanvuoren pohjois- ja kaakkoispuolella sijaitseva louhimo aloitti toimintansa alueella 1999. Alueen tarvekivien ottaminen on alkanut 1960-luvulla. Kulhanvuori on osoitettu Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa arvokkaaksi geologiseksi muodostumaksi (ge2-119, kallioalue).

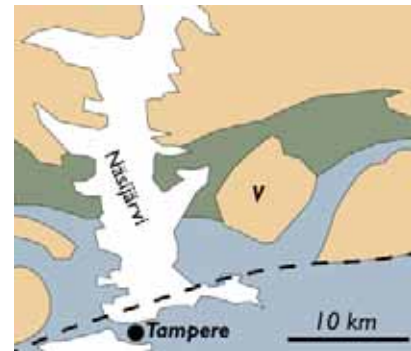
Etelä-Arolantien eteläpuolisella alueella, Hangasvuoren pohjois- ja luoteispuolella alkoi soranotto 1960-luvulla.

Sepelin louhinta tienrakentamiseen alkoi 1970-luvulla. Ukaan ja Vehokylän välillä, Ukaantien eteläpuolella ja Haukilammin itäpuolella on vanha soranottoalue, jota nimitetään Sorrin montuksi. Sieltä on ajettu maa-ainesta jo hevospelillä.

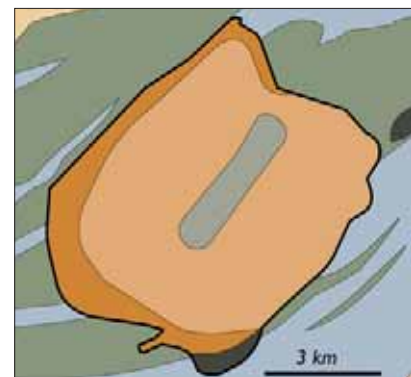
Terälähdessä Vähä-Mattilan kallioalueella alkoi louhinta vuosituhannen vaihteessa.

Kivenlouhinta Paarlahauden eteläpuolisella alueella

Värmälässä on yhtenäinen kvartsi- ja granodioriittialue, joka rajautuu Eerolansuorantiehen, Viitapohjantiehen ja Pulesjärventiehen. Em. Kivilajien käyttökohteita ovat kivijalat, sillat, aidat, monumentit, hautakivet ja julkisivuverhoilut.

Värmälän massiivin (v) sijainti Tampereen liuskevyöhykkeessä. Katkoviiva osoittaa liuskevyöhykkeen etelärajan. (Lähde: Nironen 1998, 242–243.)

	Dioriitti
	Kvartsimonzodioriitti
	Tonaliitti
	Granodioriitti
	Graniitti
	Granitoidi
	Metavulkaniitti
	Sedimentogeeninen kivi

Värmälän massiivin kivilajijakauma. (Lähde: Nironen 1998, 242–243.)

Kivenlouhinta Kapeessa 2013.

6.2.4 Paarlahti ja Aunessilta

Paarlahti on kirkasvetinen, kapea, yli 10 kilometriä pitkä Näsijärven lahti, jota usein sanotaan sisämaavuonoksi. Lahden suurin syvyys on 59 metriä. Rannat ovat paikoin hyvinkin jyrkät. Paarlahden itäpää on nimeltään Peräpohja, johon laskee Peräjärvestä Peräjoki. Peräpohjan seutua kutsutaan Viitapohjaksi, vaikka alueeseen kuuluu osia muun muassa Savon ja Männingin kylästä. Suurin talo on nimeltään Viitapohja, jolla on ollut useita torppia 1800-luvulla.

Paarlahden saaria ovat Hirsisaari, Mustasaari, Kompansaari, Isoaari, Pyörösaari, Kulkkilan Isoaari, Vähäsaari, jonka toinen nimi on Pikkusaari sekä kaksi Salmisaarta. Paikalliset käyttävät Isoaaresta nimitystä Kuusniemen saari, koska saari on kuulunut Kuusniemen talolle. Isoaaren ja länsipuolisen mantereen väliin jää kapea ja pitkä salmi, Soukko. Hirsisaaresta on aikoinaan ollut hyvin vankka metsä.

Tarinan mukaan Kulkkilan Isoaaresta ja Kompansaaresta olisi asunut muinoin lappalaisia. Nimen Kompansaari arvellaan olevan peräisin niiltä ajoilta, kun lappalaiset joutuivat riitoihin suomalaisten eränkävijöiden kanssa ja sen seurauksena siirtyivät muualle. Kompansaaren virheellinen muoto Kompasaari esiintyy kartoissa. Sitä on sanottu myös Raatoosaareksi, koska Iso-Kulkkilan kuolleiden kotieläinten jätteet haudattiin saareen.

Saari Iso-Kulkkilan lähellä 1930-40-luvulla. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Kuninkaan kartastossa Paarlahti on mainittu muodossa Paha Lahti ja siihen on merkitty kaksi nimeämätöntä saarta, jotka nykyisin tunnetaan nimillä Isoaari ja Kulkkilan Isoaari.

Kulkkilan Isoaaren omistaa nykyisin Tampereen seurakunnat ja se ostettiin leiritoimintaa varten viime sotien jälkeen. Leiriläiset ovat nimittäneet Kulkkilan Isoaaren lounaispuolella olevaa Salmisaarta Kirppusaareksi. Samalla niimellä kutsutaan ilmiänsä vuoksi myös kupe-
raselkäistä Kuuslahdessa olevaa Salmisaarta. Tämän läntisemmän Salmisaaren pohjoispuolella olevaa lahtea on sanottu

Kirkkolahdeksi sekä Lähdenkorvenlahdeksi läheisen samannimisen talon mukaan. Paarlahden rannoilla asuneet ovat vanhastaan aloittaneet kirkkomatkansa soutamalla Kirkkolahteen, kulkeneet sitten jalan Kirkkotietä, oikaisten ns. Ilomäen taipaleen kautta Kirkkojärven Mustaanlahteen, josta ovat jatkaneet matkaa taas veneellä luoteeseen Kirkkojärven yli.

Paarlahden isoimmat lahdet ovat länsipään Kuuslahti sekä eteläpään Matehinen ja Sisaruspohja. Sisaruspohja on hyvin matala ja sen rannat ovat mutaiset ja kaislikkoiset. Lahteen kerrotaan hukkuneen ainakin Ala-Pärrin talon lapsia. Sisa-

Paarlahden nimistöä.

ruspohjan itäpäässä on Pukkisaari, jossa on laidunnettu Liutun talon pukkien lisäksi vasikoita ja kuttuja.

Aunessillansalmi sijaitsee Paarlaiden Kaitaveden ja Näsijärven Käälahden välissä. Salmen yli on mennyt monta puusiltaa. Tiluskartassa 1795 lukee Aunen Silda. Aunessillasta on käytetty myös muotoja Aunensilta, Aunesilta, Aunisilta ja Aunissilta. Tarinan mukaan Suomen sodan aikana 1808–09 suomalaiset perääntyessään polttivat silloisen puusillan. Venäläiset purkivat Simunanriihen ja tekivät siitä itselleen hätäsillan.

Teiskon kunnallislautakunta käynnisti hankkeen puusillan uusimiseksi 1894. Arkkitehti Georg Schreck ehdotti, että ennen uuden sillan rakentamista salmea levennetään ja syvennetään. Hänen suunnitelmassaan kivisilta perustettiin kalliolle ja siihen tuli betonikansi. Schreckin kustannusarvio sillalle oli 50 000 markkaa.

Keisarillinen senaatti tarjosi 10 000 markan valtionavun sillan rakentamiseen. Kivisillan rakentaminen huuto-kaupattiin eli kilpailutettiin ja toisessa huutokaupassa kesäkuussa 1898 rakennusurakan sai ylöjärveläinen kivityömies Frans Malmund. Hänellä oli takaajinaan kolme ylöjärveläistä talollista. Urakkahinta oli 28 000 markkaa. Urakoitsija oli tehnyt liian alhaisen tarjouksen, eikä saanut työtään vietyä loppuun asti. Kuntakokous perusti rakennuskomitean, jonka tehtävänä oli huolehtia siitä, että silta valmistuu, sillä työ ei ollut vielä edes puolivälissä.

Aunessilta rakennettiin valmiiksi J. Niemisen toimesta sen jälkeen kun tie- ja vesirakennusten ylihallituksen Länsi-Hämeen piirin insinööri Karl Fredrik Appelgren oli ensin tarkastanut työmaan Malmundin luovuttua urakasta. Ylihallitus esitti Schreckin piirustusten muuttamista siten, että betonikansi korvattaisiin noin 15 sentin asfalttikerroksella ja muutettaisiin sillan perustuksen kiveystä hieman. Työmaata valvoi ylihallituksen rakennusmestari K. Grip. Aunessilta rakennettiin Teiskon graniitista. Kivet vedettiin hevospelillä erikoiskärryillä kiskoja pitkin Korven vuorilta, Nuorajärven eteläpuolta, Aunesjoelle. Siltaan tuli maatäyttö ja päälle tuli sepelikiviä ja sementtiä.

Matkustajahöyrylaiva Teisko saapuu Viitapohjan Viitaniemen rantaan 1910-luvulla. Kuva: Lomax, Vapriikin kuva-arkisto.

Axel Tammelanderin kuva Aunessillansalmen puusillasta vuodelta 1891. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Aunessillan rakennustyömaa 1898. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Sillan kokonaispituudeksi tuli 46,7 metriä, kaideväliksi 4,6 metriä ja alikulukorkeudeksi 6 metriä. Silta valmistui kesällä 1899 ja sen kokonaishinnaksi tuli hieman yli 68 000 markkaa. Kunta perii lääninhallituksen tuella Malmlundin takaajilta ensimmäisen urakkasopimuksen ja sillan lopullisen hinnan välisen erotuksen, minkä seurauksena kaksi takaajista joutui vararikoon.

Kivisilta oli yleisessä liikenteessä vuoteen 1983 asti, jolloin Kaitavedensilta valmistui. Entisöity Aunessilta alkoi toimia kevyen liikenteen siltana. Tiehallinnon omistamasta sillasta tuli museokohde 1982 ja Aitolahti–Teisko rantayleiskaaressa 1989 Aunessilta onkin merkitty suojeltavaksi museosillaksi. Aunessilta kuuluu myös valtakunnallisesti merkittävään kulttuurihistoriallisiin ympäristöihin. Se on yksi Pohjoismaiden korkeimmista yksiholvisista graniittisilloista, jonka kaari on 19 metrinen.

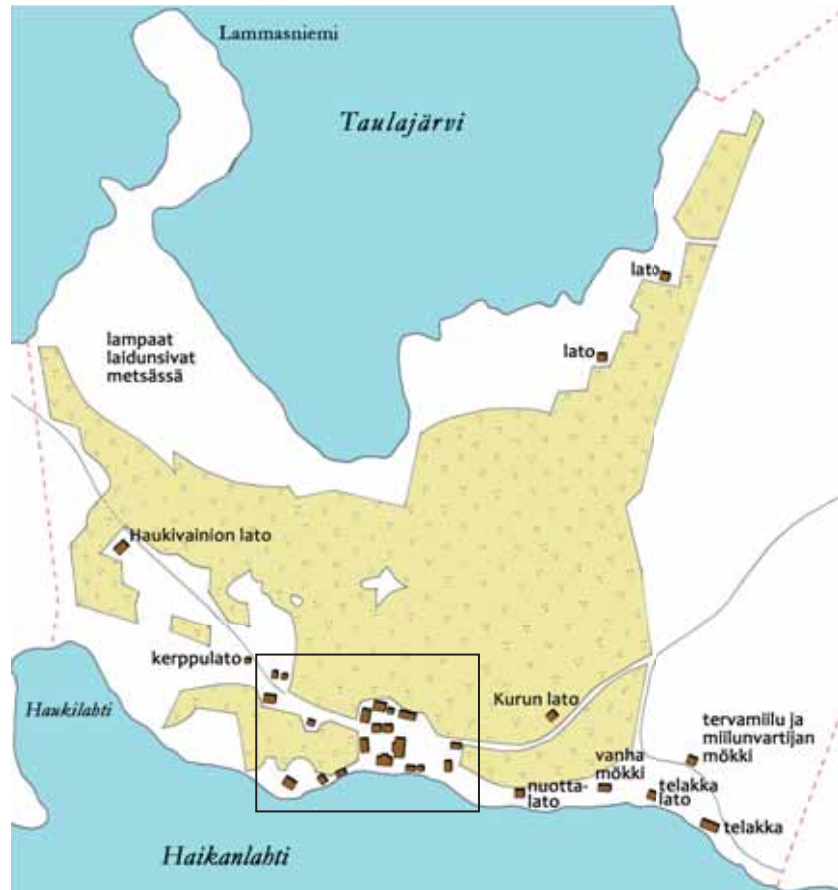
Aunessilta 1930-40-lukujen aikaan. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Höyrylaiva Teisko saapuu Aunessillan viereiselle laiturille 1938. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

6.2.5 Tilan rakennuskannan sijoittuminen, esimerkkinä Haikka

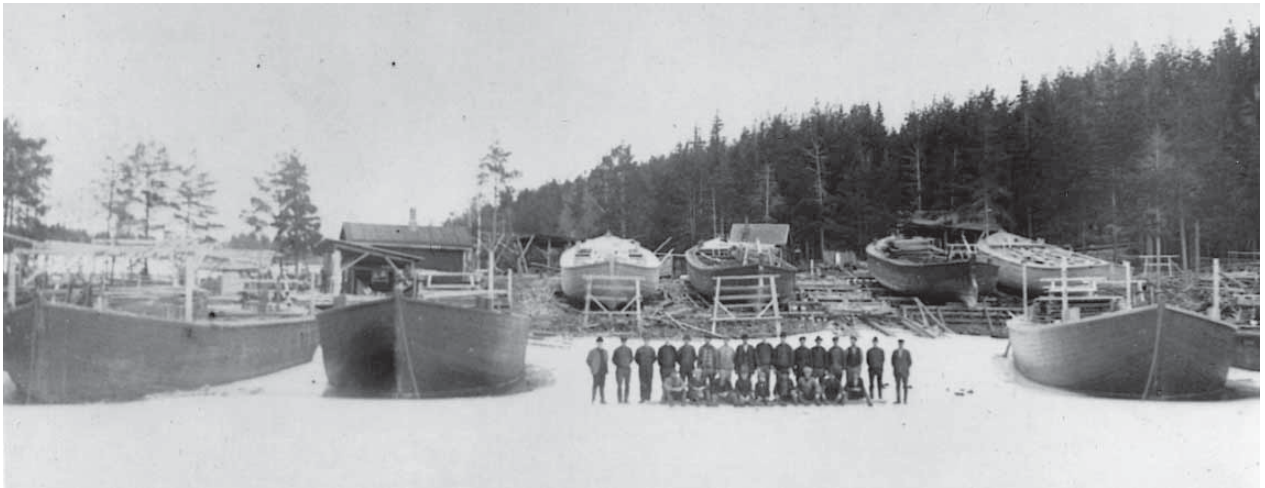
Tässä kappaleessa tarkastellaan lähemmin yhden tilan rakennuskannan moninaisuutta. Kartta kuvaa Teiskon Padustaipaleen kylän Haikan talon 1930-luvun puolivälin tilannetta, ennen perinnönjakoa. Kartan ulkopuolelle jäävät ns. läpikäytävän alue sekä rantaniitty Toijalanjärven etelärannassa. Haikka erotettiin Toijalan kantatalosta 1792 talon tyttärelle ja oli hänen suvullaan, kunnes Edvard Engström osti sen 1900. Haikassa on säilynyt vanha neliönmallinen pihapiiri. Perinteiseen tapaan kaikille toimintoille oli eri rakennus. Rakennuksia oli 1950-luvulla vielä kolmisenkymmentä, jos aitat, ladot ja erilaiset varastot lasketaan mukaan.

Haikan tilan rakennukset 1930-luvun puolivälissä. Aluerajauksen sisällä olevia kohteita esitellään tarkemmin sivulta 74 alkaen.

Haikan tila 1960-luvulla. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

Haikan telakka-aluetta 1910-luvulla. Neptun-yhtiö vuokrasi telakka-aluetta proomujen rakentamista ja korjaamista varten n. 1904–1924. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

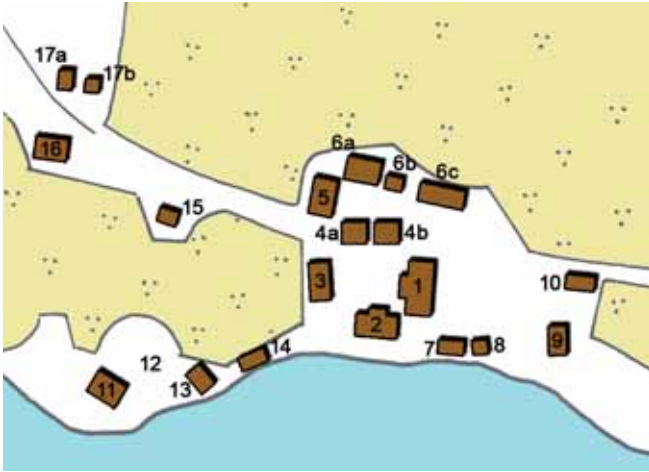
LÄHESTYMISNÄKYMÄT

Idästä pihaan. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

Lännestä pihaan. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

Haikan tilan rakennusten sijoittuminen 1930-luvun puolivälissä. Numerot viittaavat sivun valokuviin.

1. PÄÄRAKENNUS (1870-, ulkokuisti ja porrastasanne 1967-). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

2. PAKARIRAKENNUS (n. 1860-, ulkokuisti 1966-). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

2. PAKARIRAKENNUS, 1. PÄÄRAKENNUKSEN PÄÄTY järveltä nähtynä. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

3. KAMARI, SAUNA ja KOTA (karjakeittiönä) (n. 1880-, peruskorjattu 1999). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

4. PUOTIRIVI eli PIHA-AITTA (n. 1870-) (talli ja tallilato purettu 1950-luvulla). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

5-6. NAVETTA, LATO, LIITERI (1800-luvulta, uudet rakennukset 1963). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

7-8. PIENI ja ISO RANTA-AITTA (1789 ja n. 1880). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

9. VANHA SAVUPIRTTI (purettu 1960-luvulla). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

10. PERUNAKELLARI (1957-), ei kuvaa

14. UUSI SAUNA (n. 1933-). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

11. ALARIIHI (1800-1992). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

12. PERUNAKUOPPA (1800-luvulta, täytetty 1955), ei kuvaa

15. JYVÄAITTA (1800-luvulta - muutettu mökiksi 1967). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

13. SAVUSAUNA (1800-luvun alkupuolelta, purettu 1957, jolloin lähes samalle paikalle puuliiteri-ulkohuone). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

16. YLÄRIIHI (1872-), 1960-luvun ilmakuva. Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

17a. HEINÄLATO ns. puusaranalato, 17b. LATO (1800-luvulta, purettu 1930-40-luvulla). Kuva: Anja Haaviston kotiarkisto.

6.2.6 Sotien aika ja talvisodan jälkeinen asuttaminen

Vuoden 1918 sota

Vuoden 1918 sodassa punaisten Pohjoisen rintaman lento-osastolla oli 2-3 konetta Tampereen Naistenlahdella. Punaisten suorittamista lennoista on säilynyt tietoja vain vähän. Tampereelta lennettiin maaliskuussa usein Vilppulaan ja Mänttään. Maaliskuun lopulla koneet pitivät yllä omiensa taistelutahtoa.

Valkoisten Lento-osasto I:n sijoituspaikkana oli maaliskuussa 1918 Kolho Vilppulan pohjoispuolella. Osastolla oli 3-4 konetta. Kolhosta lennettyjen tiedustelulentojen reitti kulki myös Teiskon kautta. Rintama siirtyi 20.3.1918 Teiskon ja Oriveden valtauksien johdosta etelämäksi linjalle Teisko–Orivesi–Eräjärvi.

21.3.1918 luutnantti Landergren ja vänrikki Holmström lensivät Orivedeltä Teiskon seutuville etsimään eversti Hjalmarsonin osastoa. Ylipäällikön käskyn mukaisesti everstin tuli siirtyä Näsijärven länsipuolelle tukemaan eversti Linderin joukkoja. Sorilaan jäivät sinne edenneet Vöyrin pataljoona ja haupitsipatteri pitämään asemia.

Koska lentäjät eivät löytäneet Hjalmarsonia ja ilta hämärtyi, he laskeutuivat Teiskon Kirkkojärvelle Koveron kartanon rantaan. He yöpyivät kartanossa ja huomasivat seuraavana aamuna, että laskuteline oli vioittunut pimeässä ilta-

laskussa. Luutnantti Landergren matkusti hevoskyydillä etelään Nurmiin ilmoittautuen majuri Malmbergille. Rintama kulki linjalla Aitolahti–Kangasala.

23.3.1918 mekaanikko lähti Orivedeltä korjaamaan Holmströmin hoteisiin jääneen koneen laskutelinettä. Koska kone ei palannut Orivedelle, lähti vän-

rikki Wrede Teiskoon. Lentokoneita oli osastolla vain muutama, joten jokainen kone oli tärkeä. Koska kone oli startannut etelään, seurasi Wrede perässä ja löysi koneen Aitolahden jäältä. Sääesteiden vuoksi Holmström ja Wrede pääsivät lähtemään Aitolahdelta tiedustelulennolle vasta 27.3., jolloin Tampere oli kokonaan valkoisten saartama.

Lentoilmoitus n:o 5 Vilppulan päämaja 19.3.1918 klo 16,32.

Ohjaaja vänrikki Holmström, tähystäjä vänrikki Wrede

Reitti: Kolho–Ruovesi–Murole–Kuru–Teisko–Murole–Lyly–Kolho klo 2-4 ip.

Ilmoitus: Vihollinen perääntyy Muroleesta Teiskoa kohti, omat joukot marssivat Vankovedellä Muroleelle. 6-7 km Teiskon pohjoispuolella klo 3 ip. suurempia joukkoja ja kuormastoa matkalla eteenpäin.

Lentoilmoitus n:o 9 27.3.1918

Ohjaaja vänrikki Holmström, tähystäjä vänrikki Wrede

Reitti: Aitolahti–Tampere–Aitolahti

Ilmoitus: Tampereelta johtavilla rautatielinjoilla ei näkynyt junia. Lentolehtisiä heitettiin ajalla 5.00-5.40 ip.

Keväällä 1918 valkoisten Lento-osasto I:n tekemät lentoilmoitukset.

Talvisota 30.11.1939– 13.3.1940

Teisko ja Aitolahti kuuluivat Tampereen itäiseen sotilaspiiriin ja Pohjois-Hämeen suojeluskuntapiiriin II alueeseen. Sotilaspiiri ja suojeluskuntapiirit yhdessä laativat etukäteen mahdollista liikekannallepanoa varten yksiköiden kokoonpano- ja liikekannallepanosuunnitelmat. Teiskossa toimineen suojeluskunnan paikallisjohtokuntaan kuuluivat Arvid Engström, Arvo Iitu, Kalle Mäkelä, Kalervo Pispä, Väinö Syrjä ja Unto Viitanen.

Talvisotaan valmistauduttaessa joukot pyrittiin kokoamaan pitäjittäin. Teiskolaisista koottiin pääosin Jalkaväkirykmentti 17:n (1.1.1940 lähtien JR7) kolmas kiväärikomppania (3./JR17) Tampereen Lyseolla 14.10.1939. Yksiköihin tuli reserviläisiä muiltakin sotilaspiirin paikkakunnilta, mm. Messukylästä ja Aitolahdelta. Teiskolaiskomppanian päällikkönä toimi T. Mantua ja 17.1.1940 lähtien Eero Lampen. Joukkueenjohtajina olivat vänrikit J.K.Y.Leander, A.R.Karimaa, P.K.Karimaa ja H. Heikkilä. Jalkaväkirykmentin ensimmäinen pataljoona, johon 3. Komppa-

nia kuului, sai tulikasteensa Summassa. Komppania taisteli myös Viipurissa.

Jatkosota 25.6.1941– 19.9.1944

Teiskolaisten jatkosota alkoi 17.6.1941, kun suojeluskunta hälytettiin Värmälän kansakoululle. Sinne kokoontuivat kaksi päivää myöhemmin myös kutsutut reserviläiset, 300 miestä. Pääosa miehistä muodosti Jalkaväkirykmentti 27:n 2. Komppanian, jonka päälliköksi tuli Teiskon rauhanaikainen aluepäällikkö

luutnantti Kalervo Kuljula. Komppanian joukkueenjohtajista kaksi oli teiskolaisia, luutnantit Unto Viitanen ja Heimo Heikkilä.

Sota-aikana elettiin säännöstelyn ja pimennysmääräysten piirissä. Tamperetta pommitettiin talvisodan aikana useita kertoja. Kirjakaalla säällä saattoi Teiskon yläpuolella nähdä venäläisiä pommikone-
 laivueita ja kuulla pommitusten äänet. Riihivuorella toimi ilmailuvantatorni 1940.

Koska noin puolet hevosista oli luovutettu armeijan käyttöön, turvaututtiin maataloustöissä usein naapuriapuun ja talkoisiin. Koska Teisko oli sotien aikaan vielä suureksi osaksi sähköistämätön, naapurit kerääntyivät kuuntelemaan uutiset radion omistavan luokse.

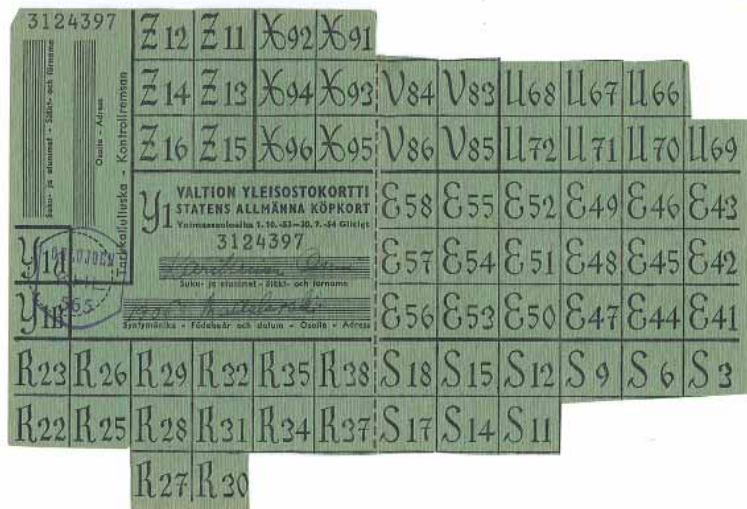
Kaupunkiväestöä oli kehoitettu siirtymään maaseudulle, ja niin tamperelaisia tuli Teiskoon. Karjalan evakkoja tuli runsaasti, osalla oli eläimet mukanaan, joten karjasuojatkin täytyivät. Työvoimasta oli pula, ja jatkosodankin aikaan muutamilla

teiskolaisilla tiloilla oli venäläisiä sotavankkeja töissä.

Kesinä 1940–44 maalla asuminen oli tavallista yleisempää. Sota-aikana auto- ja moottoriveneliikenne olivat lamassa polttoainesäännöstelyn ja –pulan vuoksi. Höyrylaivat Tervalahdi, Teisko ja Intti hoi-

tivat suurimman osan Teiskoon suuntautuneesta liikenteestä.

Kansakoulut toimivat melko säännöllisesti lukuun ottamatta talvisodan aikana ollutta taukoa. Seurakunnan rippikoulussa 1944 oli myös Inkerin pakkosiirrettyjä nuoria.

Säännöstelykortissa oli oma koodi kullekin säännöstelyn alaiselle tarvikkeelle. Kuva: Maikki Jokinen.

Syksyllä 1939 ensimmäisen maailmansodan uhatessa Näsijärven laivat tekivät mittavia kaupunkilaisten evakuointikuljettuksia Näsijärven rantapitäjiin. Evakuoituja tamperelaisia Mustanlahden satamassa 20.10.1939. Kuva: Troberg, Vapriikin kuva-arkisto.

Sota-aikana naiset matkustivat Tampereelta Teiskoon proomulla metsämarjoja poimimaan. Kuva: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Kun pääosa miesväestä oli rintamalla, hoitivat naiset kotitilan työt naapuriavun ja työvelvollisten tuella. Eniten oli maataloustöitä sekä talvella lämmitykseen kuuluvia töitä. Kuvat: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Höyrylaiva Tarjanne lähdessä Mustalahden satamasta helluntaina 1943. Kuva: Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Karjalaisten asuttaminen

Termistöä

Suomenkielinen käsite 'siirtoväki' syntyi 1940-luvulla. Vuoden 1945 maanhankintalaki määrittelee tällaiseksi pakkosiirron kohteeksi joutuneen väestön, joka on joutunut lähtemään omalta kotiseudultaan ja asettumaan pysyvästi muualle oman maan rajojen sisäpuolelle. Nimitys 'evakko' on ruotsinkielistä perua, ja sitä käytettiin erityisesti sotaa paenneesta väestöstä siirtymävaiheen aikana tai välittömästi sen jälkeen. Nimitys on nykyään yhä käytössä puhuttaessa viime sotien tapahtumista.

Sota-aikana 'siirtoväellä' tarkoitettiin kaikkia sodan vuoksi kotiseudulta poissiirtyneitä tai siirrettyjä. He saattoivat olla kotoisin sotatoimialueelta, uhanalaisista kaupungeista tai hävitetyistä Lapista. Myöhemmin, kun palaamaan kykenevät olivat niin tehneet, supistui 'siirtoväki' tarkoittamaan vain Karjalan, Petsamon, Sallan ja Kuusamon luovutetuilta alueilta siirtynyttä väestöä sekä Hangon ja Porkkalan vuokra-alueiden suomalaisia asukkaita. Siirtokarjalaiset edustivat menetetyt tai luovutetun Karjalan väestöstä.

Talvisota 30.11.1939–13.3.1940

Jo ennen talvisodan syttymistä evakuoitiin pääasiassa 1920-luvulta lähtien laadittujen suunnitelmien mukaan. Aluksi evakuointi tarkoitti sitä, että väestö siirrettiin pois sotatoimia häiritsemästä. Myöhemmin se vakiintui tarkoittamaan väestön turvaamista eli sen evakuointia vihollisen haltuun jääneiltä alueilta.

Kun talvisota päättyi 13.3.1940, suoritettiin evakuoinnit kahdessa osassa: ensin pikaevakuointina Suomen puolelle uutta rajaa ja sieltä Vaasan, Hämeen, Turun ja Porin sekä Kuopion lääneihin ns. tavoitealueille. Siirtoväkeä oli v. 1940 tullut Karjalasta, Petsamosta, Sallasta, Kuusamosta, Hangosta ja Porkkalasta kaikkiaan 430 000. Siirtokarjalaisten, jot-

ka olivat menetetyt tai luovutetun Karjalan väestöä, osuus tästä oli 407 000. Ruuhkia purettiin tasoitussiirtojen avulla. Siirtoväen pika-asutuslaki 28.6.1940 sekä siihen liittyvä kunta- ja kyläkohtainen sijoitussuunnitelma koskivat etupäässä maataloussiirtoväkeä. Lakiin perustuen valtio hankki omistukseensa kantaväestön maa-alueita ja jakoi niitä talvisodan evakoille. Lain toimeenpano keskeytettiin vuotta myöhemmin jatkosodan alkamisen vuoksi.

Jatkosota 25.6.1941–19.9.1944 ja sen jälkeinen sijoittaminen

Osa luovutetun Karjalan väestöstä palasi kotiseuduilleen sitä mukaa kun maa-alaa vallattiin takaisin. Kun sotilaallinen tilanne huononi, antoi Päämaja määräyksen perusteellisten evakuointisuunnitelmien laatimisesta. Alueet saivat evakuointikäskyn kesäkuussa 1944, mutta koska tilanne rauhoittui väliaikaisesti, palasi suuri joukko väestöä takaisin heinänte-koon ja viljankorjuuseen. Syyskuun loppuun mennessä evakuointi oli saatettu loppuun.

Siirtokarjalaiset jäivät talveksi niille alueille, joille he olivat syksyllä 1944 asettuneet. Kevään ja kesän 1945 aikana he alkoivat siirtyä muualle. Siirtymistä ohjasivat Maanhankintalaki sekä siihen liittyvä kunta- ja kyläkohtainen sijoitussuunnitelma. Suunnitelmissa maataloussiirtoväki haluttiin pitää lähtökunnittain yhdessä uskonnon ja kielen sekä luonnonolosuhteiden, liikenneyhteyksien ja taloudellisten edellytysten suhteen. Sijoittamispaikka Suomessa riippui siitä, missä asuinpaikka oli sijainnut luovutetulla alueella itä-länsi-suunnassa sekä suhteessa Viipurin ja Sortavalaan.

Suurin osa siirtoväestä oli maanviljelijöitä. Osa niistäkin, jotka eivät maanviljelijöiden tapaan olleet sidottuja noudattamaan sijoitussuunnitelmia, noudattivat suunnitelmia valitessaan asuinpaikkaa Suomessa. Maanhankintalain sijoitus-

suunnitelma oli selvästi etelä-, lounais- ja kaakkoishakuisempi kuin pika-asutuslain mukainen sijoitussuunnitelma. Myöhemmin on voitu todeta, että kaupungistuminen on ollut siirtoväestön keskuudessa voimakkaampaa verrattuna koko väestöön, ja se ajoittui 1950- ja 1970-luvuille sekä 1980-luvun loppuun.

Sakkola oli luovutetun Karjalan peruspitäjä ja se sijaitsi Etelä-Kannaksella Suvannon ympärillä. Määräys ensimmäisestä evakuoinnista tuli marraskuussa 1939. Evakuoidut sijoitettiin Urjalan liepeille. Pika-asutuslain sijoitussuunnitelman mukaan uudeksi sijoituspaikaksi tuli Tampere lähiympäristöineen. Aitolahdelle sijoitettiin Haiterman, Petäjärven ja Sakkolankylän asukkaita. Teiskoon sijoitettiin Haiterman, Keljalan, Röykkylän ja Viiksanlahden kylien asukkaita. Jatkosodan aikana 85 % sakkolalaisista palasi kotiseuduilleen, vaikka rintamalinja oli lähellä. Lopullinen evakuointi tapahtui kesäkuun alussa 1944. Maanhankintalain mukaisessa sijoitussuunnitelmassa sakkolalaisia ei asutettu Aitolahdelle tai Teiskoon.

Laatokan länsirannalla sijainnut Kaukola sai evakuointikäskyn joulun alla 1939. Pika-asutuslain sijoitussuunnitelman mukaisesti kaukolalaiset sijoitettiin Savoan. Jatkosodan aikana kaukolalaiset palasivat kotimailleen. Uuden ja lopullisen evakuointikäskyn Kaukola sai juhanuksena 1944. Maanhankintalain mukainen sijoitussuunnitelma erosi täysin aikaisemmasta ja kaukolalaiset sijoitettiin seuraavasti: Aitolahdelle osa Koverilan kylää ja Teiskoon Ignattalan kylä, Kirkonmaan kylä, osa Koverilan kylää, Munkinsalmen kylä, Rokosinan kylä sekä Tervolan kylä.

Kolunkylä Värmälässä on Iso-Kartanon ja Vähä-Kartanon entisistä torpista muodostunut kylä. 1960-luvulla talot ovat olleet siirtolaisilla: Kolu, Saarentaka, Tuomisto, Koivisto, Mäkelä, Metsämäki ja Kotimäki.

Esimerkkejä tiloista, joissa karjalaissiirtolaiset ovat asuneet.

Viitapohjantien varrella oleva karjalaissiirtolaisen talo. Pihapiiri on pääosin avoin. Kuvausvuosi ei tiedossa. Vertailukuva alla.

Tiheän kasvillisuuden vuoksi vertailukuvaa ei ole saatu aivan samasta paikasta, mutta rakennus on hyvin tunnistettavissa. Sama karjalaissiirtolaisen talo 2012.

Ylläpidettyä karjalaistilan rakennuskantaa ja pihaa Ukaassa 2012 (oikean palstan kuvat).

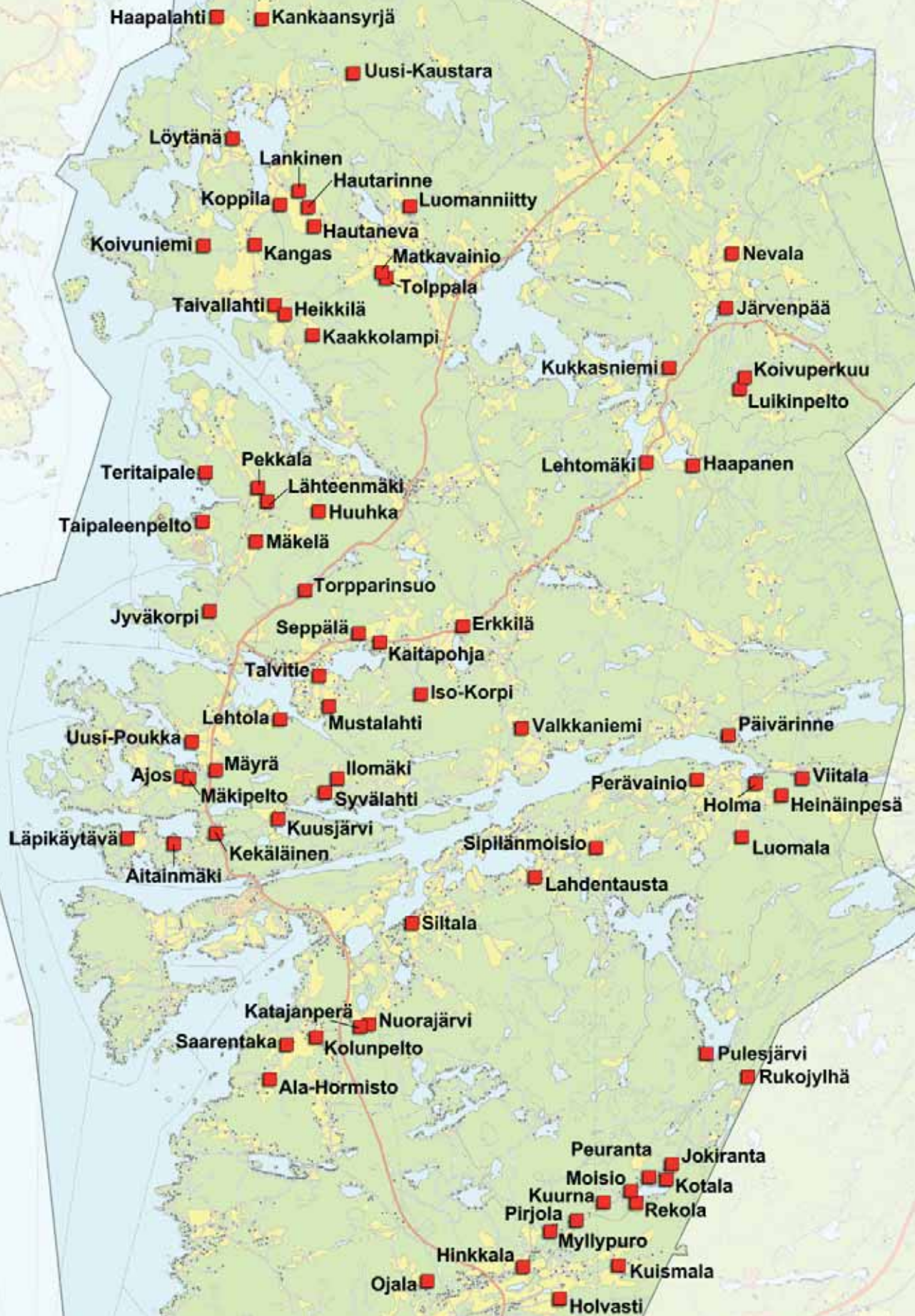

Entinen karjalaistilan päärakennus Viitapohjan suunnalla 2012.

Alueita, joille karjalaisia mm. asutettiin Aitolahdella ja Teiskossa. Kartta on laadittu yhteistyössä Teiskon Karjalaisseuran kanssa.

Karjalaistiloja

Rintamamiesten asuttaminen

Kun talvisota loppui, käynnistyi asutus- ja jälleenrakentaminen, joka jatkui 1950-luvulle saakka. Koska Suomi joutui maksamaan sotakorvauksia vuoteen 1952 asti, olivat rakentamiseen käytettävät resurssit aluksi vähäiset. Sen vuoksi rakennusaineena käytettiin paljon läheltä saatavaa ja edullista puuta.

Rintamamiestaloja ovat tiukimman määritelmän mukaan ne talot, jotka on rakennettu vuoden 1945 maanhankintalain nojalla valtion lahjoittamille tonteille. Laki säädettiin, jotta valtio pystyi pitämään lupauksensa rintamamielihil-

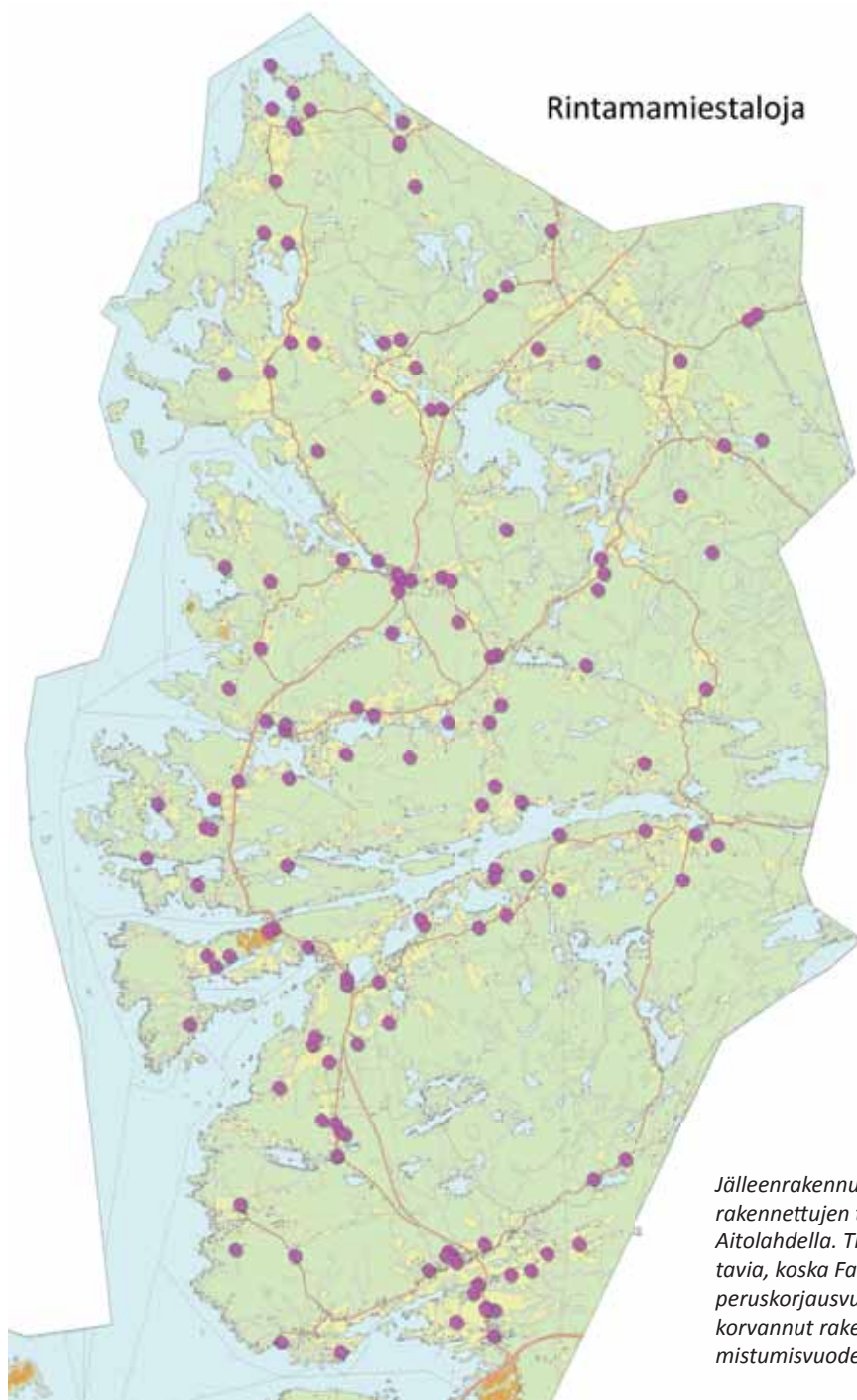
le lahjoitettavasta tonttimaasta. Yleisesti rintamamiestaloja pidetään sellaisina, joissa näkyvät jälleenrakennuskauden tunnusomaiset piirteet. Rintamamiestalon arkkitehtuuri perustuu pitkälti Sosiaali- ja maatalousministeriöiden 1939 järjestämien tyyppitalokilpailuiden ehdotuksiin. Rintamamiestalo-tyypeistä julkaistiin lukuisia, vain vähän toisistaan poikkeavia sarjoja.

Rintamamiestalo on puurakenteinen 1 ½-kerroksinen harjakattoinen omakotitalo. Rakenteiden käytännöllisyyteen, yksinkertaisuuteen ja toimivuuteen kiin-

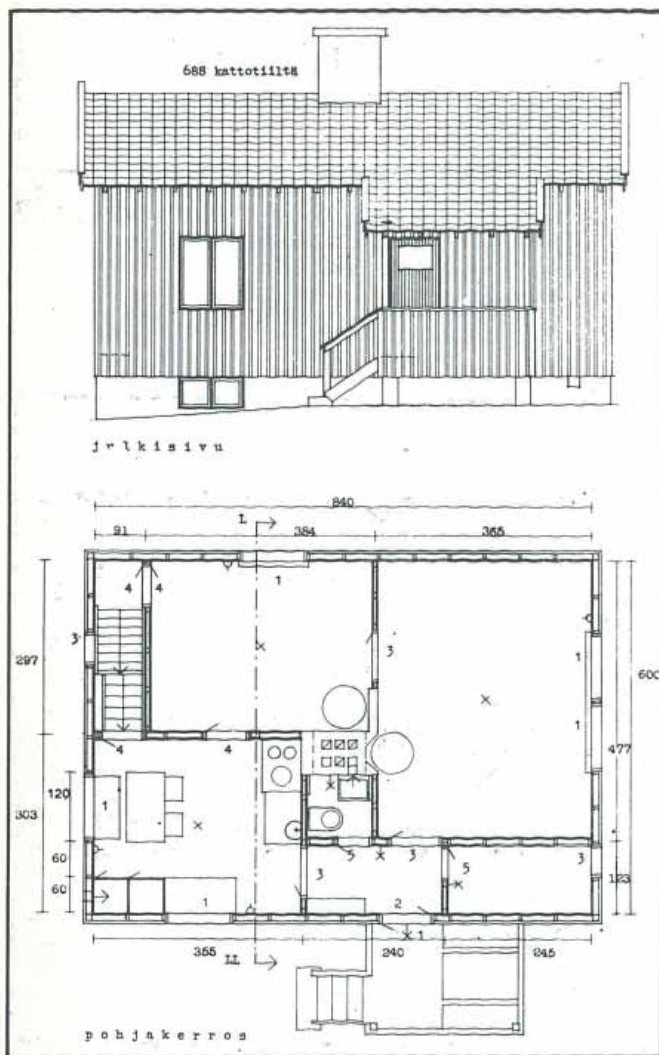
nitettiin erityisesti huomiota. Savupiippu sijoitettiin talon keskelle ja asuintilat piipun ympärille. Näin rakennuksen pohjamaoto määrittyi neliömäiseksi.

Kämmenniemen ja Uskalin maarekisterikylien rajalla on Rintamamiestentie, jonka varressa Uskalin puolella on 1950-luvun peruskarttalehdelle merkitty kolme asuinrakennusta.

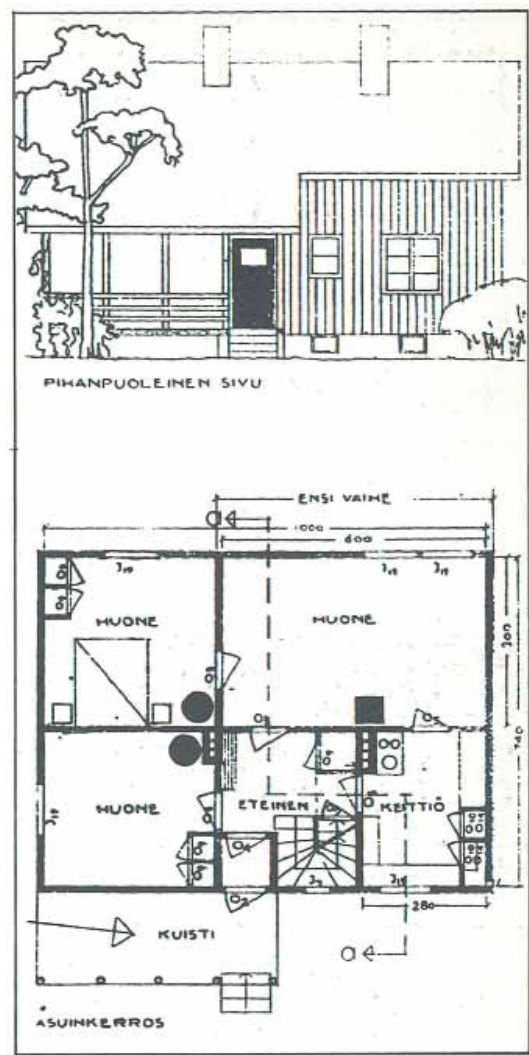
Kulkaan emäntä lina Mäkelä lahjoitti tontit viidelle muonamiehelleen Perämäentien varresta: Perämäen, Hirsimäen, Kivikon, Lepistön ja Päivölän.

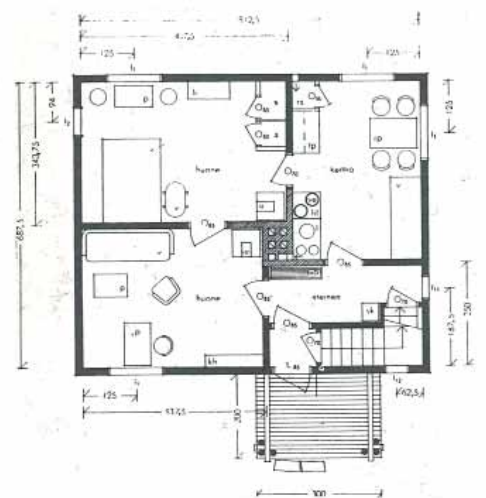
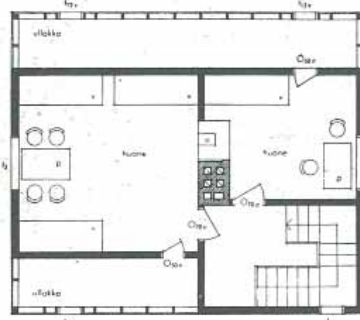
Jälleenrakennuskauden aikana 1942-52 rakennettujen talojen sijainti Teiskossa ja Aitolahdella. Tiedot eivät ole täysin luotettavia, koska Facta-kuntarekisterin mukaan peruskorjausvuosi on joissain tapauksissa korvannut rakennuksen alkuperäisen valmistumisvuoden.

Sosiaaliministeriön toimittaman tyyppiirustussarjan suunnitteli 1941 Kaj Englund, joka oli 1939 voittanut suunnittelukilpailun kaikki kolme ryhmää. Kuvassa omakotityyppi 20, jonka pinta-ala oli 49 m². Kuva: Helamaa 1983.

Maatalousseurojen keskusliiton 1941 julkaiseman valintaoppaan omakotityypissä A10 oli poikkeuksellisesti kaksi savupiippua. Tiilipula oli kova, joten tämän tyyppin toteuttaminen oli haastavaa. Kuva: Helamaa 1983.

Yrjö Lindgren suunnitteli 1944 KYMRO tyyppiirustussarjaan tyyppin Kymro 1. Se voitiin toteuttaa tontille, jolle ei saanut vesi- ja viemärijohtoa, mutta tontin tuli olla niin suuri, että sille pystyi sijoittamaan erillisen talusrakennuksen käymälöineen ja halkovarastoineen. Kuva: Helamaa 1983.

6.2.7 Vapaa-ajan viettäminen ja virkistys

Huvilakulttuuri

Suomalainen huvilakulttuuri sai muotonsa 1800-luvulla. Aikaisemmin vain säätyläisillä sekä mautilojen ja kartanoiden omistajilla oli ollut varaa viettää vapaa-aikaa kesäisin maalla; esim. 1700-luvun lopulta lähtien varakkaat porvarit saattoivat vuokrata pieniä maatiloja kesänviettoa varten. Hulppealle huvilaelämälle oli tyypillistä, että maalla asuttiin koko lämmin kesäkausi ja kesän loputtua palattiin tyhjilleen jääneeseen kaupunkiasuntoon.

Säännöllisen päivittäisen laivaliikenteen alkaminen 1898 mahdollisti huvila-asutuksen syntymisen Näsijärven rannoille, aluksi Aitolahden ja Tervalahden. Liikennöivät alukset olivat 1898 s/s Lahti, 1899 s/s Laine ja 1903–1906 s/s Puijo, 1900 s/s Lokki korvasi Lahti-aluksen. Aitolahden ranta-alueet kuuluivat 1800–1900-lukujen vaihteessa pääosin Hatanpään kartanon omistukseen. Tamperelainen herrasväki, tehtailijat, insinöörit ja kauppiat, rakennuttivat perheilleen huviloita Hirviniemeen 1900-luvun alussa.

Tonttejakin oli riittävästi tarjolla, kun Hatanpään kartanon Idmanin suvun perinnönjaon seurauksena Aitolahden Kiikisen ja Köllin tiloilta alettiin myydä huvilatontteja syksyllä 1904. Keväällä 1910 Aitoniemen Pietilän maista myytiin lohkotiloja ja huvilapalstoja. Hirviniemen–Aitoniemen–Tervalahden rannoista kasvoikin nopeasti merkittävä huvila-alue.

Höyrylaiva Dagmarin kannella 1910-luvulla. Laivat olivat sekä sosiaalisen että liike-elämän kannalta tärkeitä kohtaamispaikkoja. Herrat pankinjohtajat, kauppiat ja muut viskaalit saattoivat laivamatkan ajan pohtia liikeasioitaan, ja rouvasväki kertoa ja kuulla viimeisimmät seurapiiritapahtumat. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Perheet saattoivat asua koko kesän huvilalla, josta perheen työssäkävät kulkivat laivoilla kaupunkiin töihin. Herrasväellä oli käytössään myös omia höyrylaivoja ja huvipursia ja 1900-luvun alussa joillakin alkoi olla jo moottorikäyttöisiä veneitä. Ensimmäinen lienee ollut Hermann Kauffmannin huvihöyrylaiva Göta, jolla perhe teki kesämatkojaan Teiskolanlahden etelärannan Sommarbosta käsin.

Jo 1900-luvun alkuvuosina päivittäiset liikenneyhteydet Aitolahdelle ja aina Tervalahden saakka mahdollistivat huvila-asutuksen muodostumisen. Huvilakulttuurin kukoistuskautena laivat palvelivat kesäasukkaita ja heidän vieraitaan sekä huvilan ja kaupungin välillä kulkevia virkamiehiä.

Kävelyllä kesäisessä maisemassa 1900-luvun alussa. Kuva: Lehtimäki, Vapriikin kuva-arkisto.

Usein tulevat huvilanomistajat asuivat vuokralla valitsemassaan kesäpaikassa maataloissa tai ostamassaan torpassa yhden tai useamman kesän jo ennen oman huvilan rakentamista. Niinpä huvilan rakentamisvuosi ei välttämättä merkitse kesäasumisen alkamisen ajankohtaa.

Aitolahden ja Teiskon alueen merkittävimpiä huviloita on esitelty 2008 ilmestyneessä julkaisussa Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri. Nämä on merkitty luettelossa esim. Raku 1005, s. 16. Seuraavassa on lueteltu 1800- ja 1900-lukujen vaihteen huviloita:

OLKAHISENLAHTI

- 1895 kauppias Kusto Ojasen huvila Heposaaressa
- 1898 Lamminrahka Oy turvetehtaan huvila

NURMI

- 1902 sahanomistaja G. A. Lönnqvist **Velaatta-Mikkola**
- 1902 insinööri Josef Rengglin **Rumottaniemi**
- 1905 isännöitsijä K. B. Lindgren **Annala**
- 1905 Näsijärven Pursiseura **Valkama**
- 1906 kansak.op. F. E. Nyman (Ania) **Huvila**
- 1909 varatuomari Einar Ahlman **Elnala**
- 1913 konttoristi Alfred Engman **Aspkulla**
- 1914 kauppias Bernhard Björkman **Niemenkärki** (Raku 1025, s. 37)

HIRVINIEMI

- 1901 kauppias Bernhard Björkman **Jokela**
- 1901 tehtailija Oskar Björkell **Björknäs** (Raku 1005, s. 16) myöh. kauppaneuvos F. Klingendahl **Pättiniemi**
- 1902 kauppias, konsuli Gösta Sumelius **Pirttilä** (Raku 1007, s. 18)

- 1902 kasööri Johan Smalen **Ensilä** (Raku 1006, s. 17)
- 1904 valokuvaaja Niels Rasmussen **Fredensborg – Virkkula**
- 1904 kauppias Oscar Strandell **Bergbacka** (Raku 1008, s. 19)
- 1905 lääket.lis. Eino Ahlman **Käärmeistö** (Raku 1010, s. 21)
- 1911 kauppias Albert Fr. Iltanen **Iltala**
- 1913 tukkiasioitsija Robert Hilden **Kalliomäki**
- 1913 tehtailija Frans Suoranta **Kuusisto**
- 1913 konttoristi Emil Rautamo **Majamaa**
- 1913 puuseppä Sakari Hilden **Toivola**
- 1913 kansak.opett. Kustaa Ferd. Koskinen **Kivikuru**
- 1913 varatuomari Arvid Leiniö **Petäjälä**
- 1914 asianajaja Kaarlo Salmela **Myllyniemi**

AITONIEMI

- 1907 ravintoloitsija Johan August Erikson **Huovila**
- 1907 leskirouva Karolina Lundahl **Rantahaka**
- 1909 insinööri Kaarle Adolf Niinikoski **Pirttiniemi**
- 1909 piirtäjä Eemeli Niinikoski **Pirttiniemi II**
- 1909 konttoristi Oskar Törnroth **Liisula**
- 1909 pankinjohtaja Kaarle Välimaa **Kiviranta**
- 1910 posteljooni Kustaa Fr. Alanen **Rantainniemi**
- 1912 johtaja Johan Theodor Durhman **Tuuliniemi**
- 1912 insinööri August Huikarinen **Karila**
- 1912 isännöitsijä Uno Söderholm **Huvila**
- 1913 isännöitsijä Magnus Lavonius **Lavola**

- 1913 insinööri August Huikarinen **Vähä-Karila**
- 1913 piirtäjä Allan Valfrid Nironen **Kiviniemi**
- 1914 toimitusjoht. Pietari Helsingius **Suvipirtti**
- 1915 rak.mest. Juuse Nieminen **Kalliomäki**
- 1915 postinhoitaja Kaarle Kustaa Ahola **Ahola**
- 1915 Valma ja Tuovi Durhman **Turkkala**

VÄRMÄLÄ

- 1899 arkkitehti Lambert Petterson **Kotkaniemi**
- 1909 apteekkari Fredrik Borg **Vernamo** (Raku 1101, s. 59)
- 1909 pankinjohtaja Albert Snellman **Tervakivi** (Raku 1102, s. 60)
- 1914 Toini ja Kerttu Ruuskanen **Tervakivi I**

PAAVOLA

- 1906 kauppatkustaja Emil Sjögren **Koivumäki**
- 1912 leskirouva Hilma Syvälahti **Rientola**
- 1912 kauppias Oscar Strandell **Tallbacken** (Raku 1114, s. 73)
- 1912 kansak.opett. Johannes Still Kotkaniemessä
- 1913 varatuomari Valter Osrik Tenlen **Termilä**
- 1913 isännöitsijä Carl A. Ståhl **Ansara (Saarenpää)**
- 1915 kauppaneuvos Nikolai Tirkkonen **Saarentausta** (Raku 1115, s. 74)

USKALI

- 1905 kauppias Esaias Janhunen **Tapola** (Raku 1107, s. 68)
- 1907 Uskalin (K. H. Oksanen) vuokrattava **Rauhalinna** (Raku 1108, s. 69)
- 1911 ylikonduktööri Johannes Kerttula **Voisaari**

KÄMMENIEMI

- 1900 kirjakauppias Bernhard Julin **Väliniemi** (Raku 1106, s. 64)

Huvila-asutus alkoi jälleen vuodesta 1933 alkaen lisääntyä kaikkialla Näsijärven rannoilla. Yhtenäisempää huvila-asutusta ei vielä sotien päättymisen jälkeen ollut syntynyt muualle kuin Aitolahden ja Tervalahden väliselle rannikolle sekä Paavolan niemeen, jonne Isohaka syntyi laivalaiturin vaikutuksesta. Muualla huviloita oli yksittäin tai pareittain siellä täällä. Laivojen tarjoamat helpot kulkuyhteydet kiihdyttivät kesähuviloiden rakentamista, ja 1950-luvulla niitä rakennettiinkin runsaasti, Aitolahdella ja Teiskossa peräti 237 kpl. Yleensä uudet huvilat olivat aiempia vaatimattomampia, jolloin alettiin puhua kesämökeistä.

Loma-asutus sotien jälkeen

1930-luvulla alkoi loma-asumisen kulttuurin muutos. Vapaa-ajan asuntojen suosion kasvamisen syitä olivat mm. kaupungistuminen, ansiotason nousu, vapaa-ajan lisääntyminen, kulkuyhteyksien parantuminen ja autoistuminen. Sotien jälkeen loma-asunnon rakentamisessa tapahtui muutoksia, joista merkittävin oli painopisteen siirtyminen ulkoisista puitteista sisäisiin. Rakennusten arkkitehtuuri pelkistyi, kun keskiöön nousivat urheilu, ulkoilu, puutarhanhoito sekä keskiluokkaiset perhearvot.

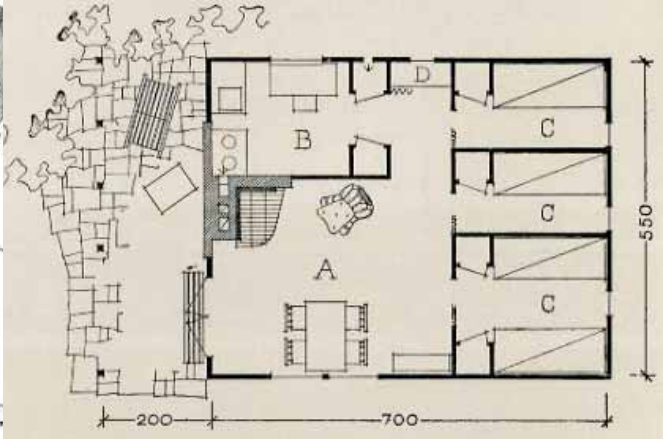
Uudenlaisessa mökkikulttuurissa loma-asunnolla vietettiin kerrallaan lyhyitä aikoja iltaisin ja viikonloppuisin. Kesäasuntoja kutsuttiinkin viikonloppu-, lauantai-, kesä- ja urheilumajoiksi. Uudet rakennustavat ja -materiaalit vaikuttivat mökkien ulkoasuun. Uusia mökkityyppejä kehiteltiin myös arkkitehtuurikilpailujen avulla. Sotien jälkeen loma-asuntojen rakentaminen lisääntyi voimakkaasti koko maassa, ja ne alkoivat sijoittua yhä enemmän ranta-alueille aiheuttaen muutoksia maisemaan. 1940–50-luvuilla vallitsevia rakennustyyppejä olivat pienet saunamökit ja viikonloppumajat. Kesäasumiseen liittyi romanttinen suhde agraarimenneisyyteen: sisustuksessa suosittiin hirsi- ja paneelipintoja, pirttikalusteita ja seinänvieruspenkkejä.

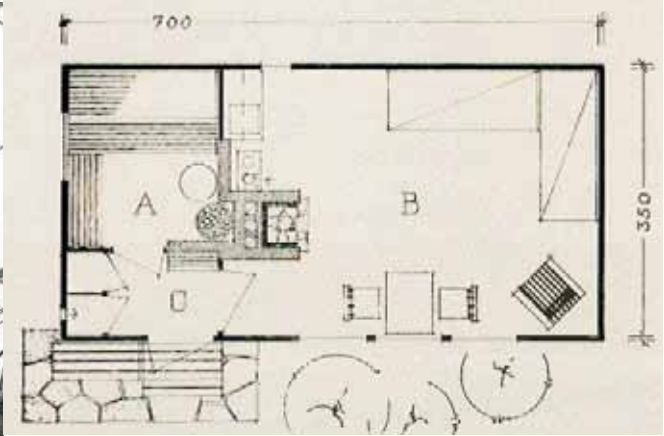
Nuoripari viettää kesälomaa Teiskossa ja ottaa rennosti lomavaatteissa. Loman loputtua on edessä lähtö Tampereelle kaupunkivaatteissa. Kuva: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Sotien jälkeen talonrakentaminen kuului vielä jokamiehen taitoihin ja loma-asunto rakennettiin usein talkoovoimin. Kuvassa perataan rantasaunan pohjaa Pirttijärven rannassa 1950-luvun puolivälissä. Kuva: Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Puutalo Oy:n tyyppi "Kesäkoto" 1950-luvulta. Asuinpinta-ala 38,5 m² sisältää olohuoneen (A), Keittiön (B), kolme ikkunallista makuukomeroa (C) sekä peseytymistilan (D). Olohuoneeseen johtavan sisäänkäynnin kohdalla on katettu kuisti 11 m². "Kesäkotoa" valmistettiin kolmea eri kokoa, joista suurin oli 49 m² + kuisti 11 m².

Puutalo Oy:n tyyppi "Saunakoto" 1950-luvulta. Rakennus on yhdistetty sauna ja kesämaja 24,5 m² ja sisältää saunan (A), olohuoneen (B) sekä eteisen (C), jossa on kaksi säilytyskomeroa. "Saunakotoa" valmistetaan kolmea eri kokoa, suurin on 28 m² ja siinä on olohuoneen yhteydessä kaksi ikkunallista makuukomeroa.

1960–70-luvuilla vapaa-ajan asuntojen rakentaminen oli kirjavaa. Talotehtaat ja hirsiveistämöt toivat markkinoille useita mökki- ja saunamalleja. Ajan modernia asuntorakentamista heijastelevat huvilamallit yleistyivät. Vuonna 1969 voimaan tullut rantalaki säätelöi mökkien ja saunojen sijoittelua rantaviivalla. Vapaa-aajan asunnoilta alettiin yleisesti vaatia enemmän väljyyttä ja mukavuuksia, jotta siellä pystyi käymään ympärivuotisesti. Kesämökkien tekninen varustetaso on kohonnut 1980-luvulta lähtien niin paljon, että ne ovat jo ympärivuotisia kak-

koskoteja. Eräällä tapaa tämä on paluuta vanhaan aikaan, jolloin kaupunkikodin ja kesäasunnon välinen ero varustetaso ja talouden ylläpidon kannalta ei ollut kovin suuri.

Retkeily-, virkistys- ja liikuntapalvelut

Tampereen kaupunki investoi ensin liikuntapaikkojen rakentamiseen ja ylläpitoon, jonka jälkeen, 1960-luvulla, perustettiin retkeilyä ja virkistystä palvelevia alueita sekä luotiin niihin liittyvä

palvelurakenne. Kaupunginhallitus asetti loppuvuodesta 1964 toimikunnan, jonka tehtäväksi tuli tehdä aloitteita ja esityksiä retkeily- ja ulkoilutoiminnan kehittämiseksi kaupungin omistamilla ulkoilualueilla. Toimikunta aloitti työnsä 15.1.1965. Kaupungin organisaatiossa em. asioita hoidettiin vapaa-aikalautakunnassa ja retkeilyjaoksessa.

Myös Aitolahdella ja Teiskossa on ollut kohteita retkeily- ja ulkoilutoimintojen palveluja varten.

Maisansalo

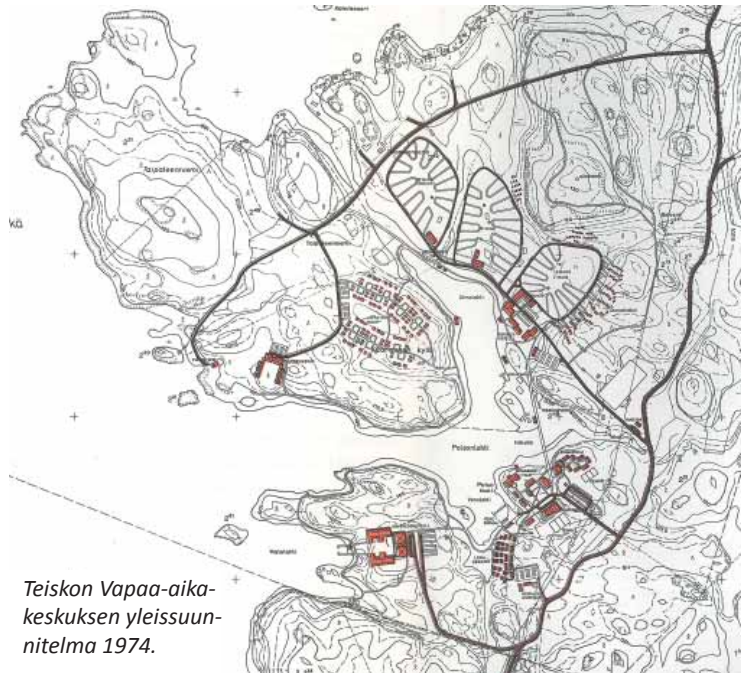
Teiskon kunta hankki Polson tilan kunnalliskotia varten 1912. Kunnan virastot sijoitettiin vanhaan yksikerroksiseen päärakennukseen, jossa ne olivat vuoteen 1960 saakka. Ne siirrettiin myöhemmin Kämmenniemeen. Teiskon kunnalliskodin toiminta lopetettiin 1976 ja rakennukset siirtyivät Maisansalon vapaa-aikakeskuksen käyttöön.

Teiskon Vapaa-aikakeskuksen suunnittelu aloitettiin lokakuussa 1972 Suomen Matkailuliiton ja Tampereen kaupungin yhteisesti asettaman toimikunnan toimesta. Sen laatima alueen esisuunnitelma valmistui 8.2.1973. Kevään kuluessa pidettiin suunnitelman pohjalta Tampereen Teknillisessä Korkeakoulussa arkkitehtipöytäkirjojen kesken ideakilpailu. Osuuskunta Ympäristösuunnittelu kehitti kilpailun tulosten pohjalta alueen yleissuunnitelmaa. Sen raportti muodosti yhdessä osayleiskaavakartan kanssa Teiskon vapaa-aikakeskuksen osayleiskaavaehdotuksen.

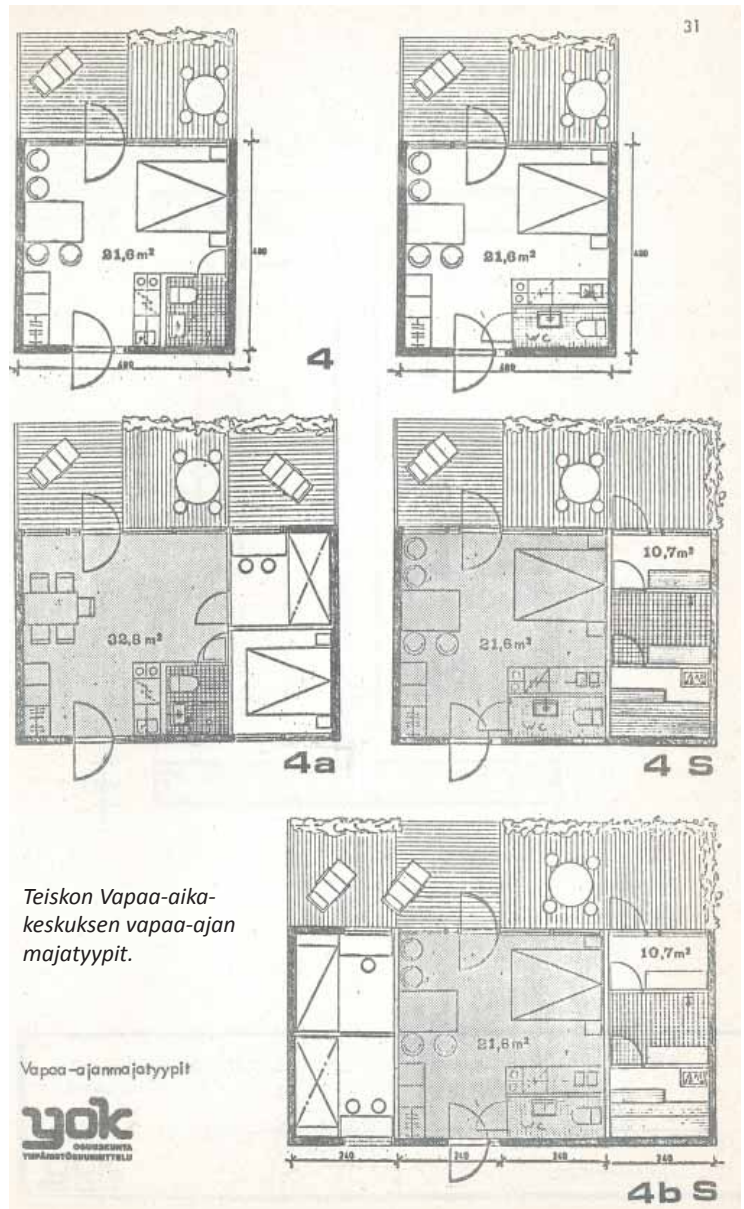
Yleissuunnitelman tavoitteena oli vastata ihmisten lisääntyneeseen vapaa-ajan viettotarpeeseen. Vapaa-aikakeskus tarjoaisi mahdollisuudet pitempiaikaiseen lomailuun, lyhyempiaikaiseen oleskeluun ja erilaisiin urheilu-, liikunta-, ulkoilu- ja kulttuuriharrastuksiin. Kaupungin maanomistus lienee vaikuttanut siihen, että juuri Maisansalo valikoitui Vapaa-aikakeskuksen sijainniksi.

Vapaa-aikakeskuksen kokonaismaa-ala oli noin 150 hehtaaria, johon liittyi lisäksi Metalliliiton 63 hehtaarin alue. Vapaa-aikakeskus oli mitoitettu 5 000 hengelle. Kokonaiskustannusarvio vuoden 1974 kustannustason mukaan oli noin 60 Mmk.

Teiskon vapaa-aikakeskuksessa oli tarkoitus rakentaa mm. leirintäalueet noin 2500 – 3000 matkailijalle, kaupunkilaisten vapaa-ajanmajoja, uimarantoja, leikkikenttiä ja toimintapuisto, urheilu- ja liikunta-alueita kuten lentopallo-, koripallo-, tennis- ja jalkapallokenttiä, kuntoreittejä, hiihtolatuja, laivalaituri ja venesatama, sisäharrastustiloja viihdepeleihin, askartelu-, kokous-, kunto- ja kulttuuriharrastuksiin, myymälöitä, kioskeja, kirjasto ja varusteiden huoltotiloja, ravintolapalveluita, tanssilava, iltanuotiopaikka sekä saunoja. Käyttäen hyväksi lähistöllä

Teiskon Vapaa-aikakeskuksen yleissuunnitelma 1974.

Teiskon Vapaa-aikakeskuksen vapaa-ajan majoitusyypit.

Vapaa-ajanmajoitusyypit

yok
OSUUSKUNTA
YMPÄRISTÖSUUNNITTELU

sijaitsevia kaupungin maa-alueita voitiin vapaa-aikakeskuksen yhteyteen suunnitella mm. laskettelurinne, luistinrata, kiintorastiverkko, luontopolku ja eräreitti. Alueelle suunniteltiin myös retkeily- ja lomahotelleja, kurssikeskusta, kongressihotellia sekä yksityisten ja yhteisöjen ostettavaksi tarkoitettuja loma-asuntoja.

Vapaa-aikakeskus oli tarkoitus toteuttaa nopeasti niin, että erilaiset toiminnot olisivat mahdollisimman täydellisinä käytettävissä lyhyen ajan kuluttua. Toteuttaminen oli jaettu kuuteen vaiheeseen. Keskus suunniteltiin kokonaan rakennettavaksi 1970 -luvulla. Teiskon vapaa-aikakeskuksen suunnittelua, kehittämistä ja rakentamista varten perustettiin 14.8.1973 Teiskon Vapaa-aikakeskus ry, jossa olivat edustettuina Tampereen kaupunki, Suomen Matkailuliitto ry, Metallityöväenliitto ry ja Pirkanmaan Matkailuyhdistys ry. Kaupunginvaltuuston 30.5.1973 tekemän päätöksen mukaan Teiskon vapaa-aikakeskuksen toteutusta varten varattiin noin 150 hehtaarin suuruinen Polson tila, joka oli tarkoitus vuokrata 50 vuoden ajaksi Teiskon Vapaa-aikakeskus ry:lle, kun alueen suunnitelmat oli hyväksytty.

Tampereen kaupunki laati yleissuunnitelman pohjalta asemakaavan Maisansaloon 1974, jossa alue osoitettiin loma-, virkistys- ja ulkoilualueeksi. 1970-luvulla Polsoon toteutettiin rivitalomuotoinen lomaosakeyhtiö, johon tuli 89 asuntoa 17 rakennukseen. Vanhaan tilakeskukseen perustettiin ravintola ja karavaanarit alkoivat kehittää leirintäaluettaan. Mökkikylä Maisakki, jossa on nykyisin 75 tonttia, on muotoutunut lähes alkuperäisen suunnitelman mukaan.

1970-luvun suuret rakentamissuunnitelmat eivät toteutuneet ja elämä Maisansalossa asettui nykyisten toimijoiden varaan. Aluetta ovat käyttäneet virkis-

Asunto-osakeyhtiö Koljonselän rakennuskantaa.

tysalueena paikalliset asukkaat ja loma-asukkaat. Kaupunki on hakenut alueen käytön tehokkaampaa kokonaisratkaisua ensimmäisestä asemakaavasta lähtien.

Kaupungin ja Lomaliiton välinen vuokrasopimus Maisansalosta päättyi 1990. Lomaliiton siirtyessä Härmälän leirintäalueen vuokramiehiksi siirrettiin myös osa Maisansalon mökeistä Härmälään. Loput mökit myytiin.

Murikka

Metallityöväen liitto osti 1975 Polson tilan maista 63 hehtaarin maa-alueen Taipaleenniemen päästä. Alueeseen kuului rantaviivaa kolme kilometriä. Alueelle rakennettiin kurssikeskus. Vuodesta 1980 lähtien tiloissa on toiminut Metallityöväen Murikka -niminen kansanopisto.

Mökkikylä Maisakin syyshorrostunnelmaa vuodelta 2012.

Taulaniemen yksityinen lomakoti- ja leirintäalue

Taulaniemi on maatilamatkailuleirintäalue, joka aloitti toimintansa ensimmäisenä yksityisenä Suomessa 1961. Taulaniemestä löytyy leirintämökkejä vuokrattavaksi sekä matkailuvaunuille ja -autoille paikkoja. Lisäksi alueella on mahdollista telttailla. Taulaniemi on suosittu häiden ja juhlien viettopaikka. Päärakennus on kartanomainen.

Kintulammen virkistys- ja retkeilyalue, Vattulan luonnonsuojelualue

Kintulammen alue on kokonaisuudessaan Tampereen kaupungin omistuksessa. Alueen kokonaispinta-ala on 657 ha, josta metsää on Tampereen kaupungin metsäsuunnitelman mukaan 602 ha. Alueen sisällä vesialuetta on n. 20 ha. Suunnittelualue koostuu yhdeksästä tilasta tai

tilan osasta. Suurin tila Vattulanmaa (4,5 km²) tuli kaupungin omistukseen 1948 valtion vaihtomaana. Kaupungin omistukseen tuli Kortejärven tila 2000 sekä tilat Myllykorpi, Maunukkakorpi ja Pelto-
korpi 2002. Kolme viimeksi mainittua retkeilyalueen eteläisintä tilaa sijaitsevat vanhan Aitolahden kunnan puolella. Kaupunki hankki 2006 omistukseensa tilat Katuneva ja Saapaslammi.

Kintulammen retkeilymajan rantasaua.

Kintulammen retkeilymaja.

Kintulammen metsämaasto 2011.

Vattulanmaa-tila muodostaa ns. Kintulammen retkeilyalueen. Kintulammen rannalla on ollut metsäkämpä useita vuosikymmeniä ennen kuin alue siirtyi kaupungin omistukseen. Tampereen vapaa-aikalautakunnan toimintakertomuksessa vuodelta 1967 kerrotaan, että pitkä latureitti pidettiin kunnossa Kaupin urheilumajalta Kintulammen retkeilymajalle, jonne tehtiin käymälätila. Kintulampi-hanke hyväksyttiin 2002 EU:n Leader+-ohjelmaan. Kehittämistukea suunnattiin patikoinnin ja hiihdon lisäksi vaellusratsastukseen, pyöräilyyn, moottorikelkkailuun ja vapaa-ajan kalastukseen. Hoito- ja käyttösuunnitelma retkeilyalueella on laadittu 2007. Alueen luontoa inventoitiin seikkaperäisesti 2011.

Kintulammin virkistysalue on Pirkanmaan oloissa poikkeavan laaja ja yhtenäinen varttuneiden ja vanhojen metsien alue. Alueella on monipuolista metsää, METSO -kriteerit täyttäviä kohteita, yli 20 metsälakikohdetta, vanhahkoa ja varttunutta metsää sekä lahoppuustoa. Kintulammin alueesta 75 % on varttunutta metsää ja vanhaa yli 80-vuotiasta metsää on 140 ha. Alue sulkee sisäänsä tällä hetkellä jo luonnonsuojelualueeksi rauhoitetun Vattulan metsän.

Vattulan luonnonsuojelualue on Vattulanmaa-tilan laidalla ja se on Tampereen kaupungin hakemuksesta rauhoitettu 30.9.1959 säästömetsäksi lääninhallituksen päätöksellä. Se on Tampereen ensimmäinen luonnonsuojelualue. Suojelualueen pinta-ala on 15,7 ha. Tampereen kaupungin ympäristövalvontayksikkö teki 2002 aloitteen

luonnonsuojelualueen laajentamisesta idän ja koillisen suuntaan 45,3 hehtaarilla, minkä ympäristölautakunta hyväksyi joulukuussa 2002 ja ympäristökeskus teki siitä päätöksen 11.9.2003.

Muita alueita

Ala-Pirttijärvi on Terälahdessa sijaitseva 200 hehtaarin ulkoilu- ja retkeilyalue kalaisen järven tuntumassa. Etäisyys Tampereelta on n. 50 km. Alue soveltuu parhaiten omatoimiseen retkeilyyn. Ala-

Pirttijärven ulkoilu- ja retkeilyalue otettiin käyttöön vuonna 1973. Keittokatos ja käymälä valmistuivat vuonna 1974.

Kortejärven tila sijaitsee Teiskossa Kortejärven rannalla n. 30 km Tampereelta. Kortejärven tilan rakennukset pihapiireineen muodostavat perinteisen hämäläisen miljöön. Alueella on päärakennus, erillinen puulämmitteinen saunarakennus suihkuineen, wc-rakennus ja grillikatos. Kortejärven ulkoilualue otettiin käyttöön vuonna 2008.

Kortejärven tilan rakennuksia ja rantaa vuonna 2010. Kuvat: Lasse Viheriäranta

6.2.8 Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskus

Teiskon Lentokentän vaiheet

Tamperelainen ilmailutoiminta järjestäytyi 1920-luvulla, kun Tampereen ja sen liikennepiirin Ilmapuolustusyhdistys perustettiin 24.5.1927. Yhdistys järjesti moottori- ja purjelentokurssien lisäksi lentonäytöksiä. 1930-luvulla lennettiin talvisin Näsijärven jäältä käsin. Tampereen Ilmailuyhdistys ry perustettiin 26.4.1948. Sotien jälkeen lentotoiminta keskittyi Härmälän ja Jämijärven kentille. 1970-luvun alussa Tampereen uutta pienkonekenttää suunniteltiin Aitovuoren pohjoispuolelle, mutta Puolustusministeriö ei puoltanut hanketta.

Tampereen kaupunki ja Valtioneuvosto sopivat Pirkkalan lentokentän rakentamisesta 1977 ja lentoliikenne Härmälän kentältä siirtyi sinne 1979. Sopimuksen mukaan Härmälän kenttä siirtyi kaupungin hallintaan tonttimaaksi, ja tämän vuoksi kaupungin tuli osoittaa harrastusilmailijoillekin uusi paikka. Kaupunki esitteli Ilmailuhallitukselle Teiskon Kaanaan kenttäsuunnitelmaa 14.10.1980 ja lähetti Ilmailuhallitukselle sen rakennesuunnitelmat hyväksyttäväksi 1982. Hankkeen nimenä oli Teiskon lentokenttä, Jakamakangas. Tampereen Ilmailuyhdistys sai käyttää Pirkkalan kenttää tietyn rajoituksen kunnes Teiskon kenttä olisi käytettävissä.

Kuva kesältä 1982. Kuvan keskivaiheilla oleva, melkein vaakasuorassa kulkeva, tie on lentokentän kiitoradan suuntaisesti kulkeva nykyinen Moottorikeskuksenhaara-niminen tie. Lentokentän alueelta on hakattu puusto pois. Moottoriurheiluratojen kohdalla on paikoin metsää.

Ilmailuyhdistys oli harkinnut muitakin kenttiä, mm. Pinsiönkangasta, Jämiä ja Pirkkalaa, tai kentän perustamista Maisansaloon. Teiskoon he saivat kuitenkin neuvoteltua riittävän ilmatilan eli oman G-purjelentoalueen. Kaupunki lupasi tukea Teiskon lentokentän kehitystyötä. Ilmailuyhdistys laati kaupungin kanssa pitosopimuksen ja tarvittava organisaatio perustettiin. Toimikuntaan kuuluivat

apulaiskaupunginjohtaja Lars Zilliacus ja suunnitteluinsinööri Risto Willgren sekä Ilmailuyhdistyksen edustajana Harri Leh-tonen. Kentän päälliköksi tuli Pekka Silvennoinen.

Teiskon kentän vieressä oli aikaisemmin lannoitus/pölytyskenttä, joka oli metsittymässä. Kaupungin terveyslautakunnan valvontajaosto myönsi sijoitusluvan lentokentälle 10.6.1981.

Lentokonehalli kiitoradan suunnasta.

Lentotoiminta Teiskon uudella, 950 m pitkällä, osin asfaltoidulla kiitoradalla alkoi 2.7.1983. Kaupunki vuokrasi leirialueen, jossa viipaleparakki toimi lennonjohto-, koulutus-, oleskelu- ja arkistotilana. Syksyllä järjestettiin Teiskon historian ensimmäinen lentonäytös yhteistyössä ilmavoimien kanssa sekä laadittiin viranomaisen vaatimat Teiskon kentän pysyväismääräykset. Yhdistyksen lentotoiminta siirtyi kokonaan Teiskoon 1986.

Kentän palvelut kohentuivat hiljalleen 1980-luvun puolivälistä lähtien. Jäsenistön osakesauna valmistui entisen tukkikämpän perustuksille Iso-Jakamajärven rannalle. Shell lahjoitti Härmälän lentoaseman maanalaisen 15 000 litran bensiniisäiliön ja leirialue sähköistettiin. Kaupungin varoilla rakennettu ja arkkitehti Antti Katajamäen suunnittelema lentokonehalli valmistui 1986. 1990-luvun puolivälissä rakennettiin rullausteitä ja pelastustie sekä laajennettiin kiitotien asfaltointia. Terminaali eli klubirakennus valmistui leirialueelle 1999.

Moottoriurheilukeskuksen alkuvaiheet

Pirkan Moottorimiehet, Tampereen Työväen Moottoriseura ja Hämeen Moottorikerho rakensivat rata-alueen Pyynikille 1952. Eteläpuiston vihkiäiskilpailu ajettiin 31.7.1953. Speedwaystä tuli suosittu laji 1960-luvulla. Lamminpään Horhan motocross-toiminta loppui 1970-luvulla. Viimeiset Pyynikin ajot ajettiin 1971. 1980-luvun alussa speedway haluttiin siirtää keskustan ulkopuolelle sen aiheuttamien meluhaittojen vuoksi. Moottoriurheilutoiminnot haluttiin keskittää samalle alueella, ja ratoja suunniteltiin useampaankin paikkaan.

Tampereen kaupungin Terveyslautakunnan valvontajaosto myönsi Moottoriurheilukeskukselle sijoitusluvan 14.4.1984. Lupa koski 700 auton paikoitusalueen, matkailualueen ja huoltorakennuksen lisäksi seuraavia ratoja: Motocross (MX, moottoripyöräilyn kilpaurheilumuoto, maastorata), Rallicross (autourheilu, osin maastorata), Road Racing (ratamoottoripyöräily, ei ole toteutunut), Formula K (mikroautoilu), Speedway (moottoripyöräkilpailu, murs-

Purjekoneita säilytetään lentokonehallissa kahdessa tasossa.

Gulfin lasikuituinen huoltoasemarakennus on tullut ilmailu- ja moottorikeskuksen alueelle lahjoituksena 1980–90-lukujen taitteessa; se on sijainnut aikaisemmin Alasjärven luona Teiskontien varressa.

kepintainen soikiorata), Radioautoradat (ei ole toteutunut).

Luvassa todettiin, että kokonaisuudessa paikalle tulee muodostumaan Teiskon Ilmailu- ja moottoriurheilukeskus. Keskus avattiin 1986. Aluksi ilmailuväellä ja moottoriväellä oli vähän yhteistoimintaa, koska molempien toiminta-alueen välissä kulkeva tie toimi luonnollisena rajana yhteiselle kanssakäymiselle.

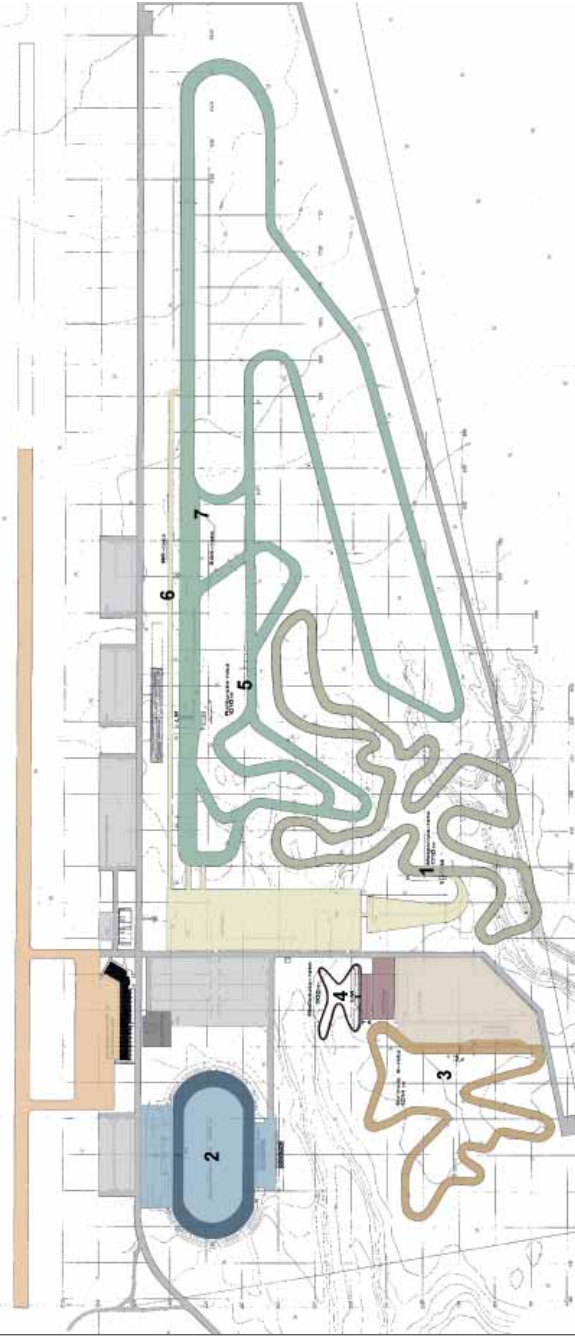
Formula1-ratahaaveet

Keke Rosberg saavutti Formula 1 -luokan maailmanmestaruuden 1982. Voitto innoitti Tampereella mm. Katajamäen

veljeksiä puuhaamaan täysimittaista F1-rataa Teiskoon.

Tampereen kaupunginhallitus asetti 29.5.1989 toimikunnan selvittämään Teiskon moottoriurheilukeskuksen toteutumismahdollisuuksia osakeyhtiöpohjaisena. Siihen, että hanke ei toteutunut, vaikuttivat investointirahituksen puute, talouslama sekä se, että radan rakentaminen ei olisi taannut F1-osakilpailun järjestämistä Suomessa; ratoja on maailmalla enemmän kuin osakilpailuja.

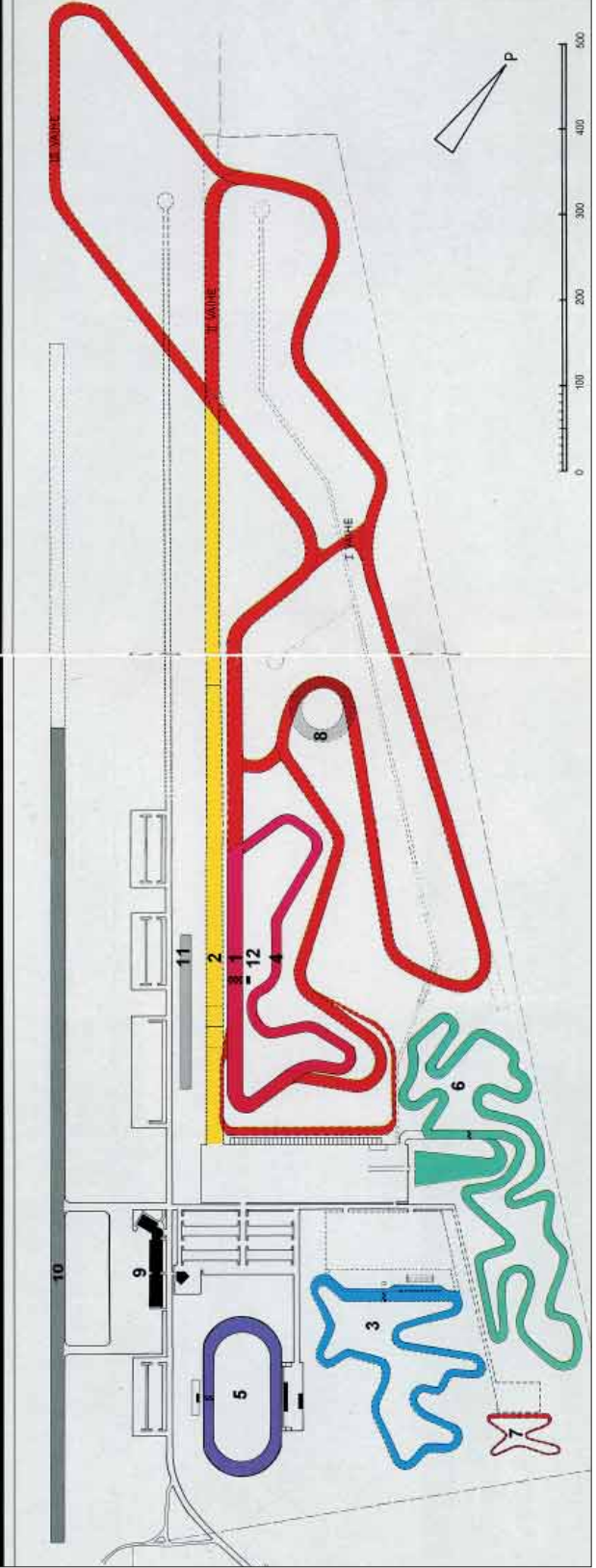
TEISKON ILMAILU- JA MOOTTORILURHEILUKESKUKSEN ASEMAPIIRROS 27.6.1984

1. Motocross-rata 1710m
2. Speedway-rata 380m
3. Formula K-rata 1014 m
4. Radioautorata 300m
5. Rallicross-rata 1010m
6. RR-rata
7. EAK-rata

Teiskon ilmailu- ja moottorilurheilukeskuksen asemapiirros 27.6.1984 (Arkkitehti- ja rakennuttajatoimisto Antti Katajamäki Ky).

TAMRING RATASUUNNITELMA

1. Asfaltirata autoille ja moottoripyörille 4000 m
Voidaan toteuttaa vaihteittain:
I vaihe 2460 m, II vaihe 3420 m, III vaihe 4000 m, leveys pääsuoralla 18 m, muualla 14 m
2. Drag-race rata 402,3 + 600 m, leveys kiikkyosuudella 20 m jarrutusosuudella 18 m
3. Formula K-rata 1000 m leveys pääsuoralla ja kaarteissa 10 m, muualla 8 m
4. Rallicrossrata 1000 m
5. Speedwayrata 380 m
6. Motocrossrata 1800 m
7. RC-autorata 300 m
8. Testirata
9. Ilmailurakennus
10. Kiitorata 950 m, varaus 1250 metriin
11. Katettu katsomo
12. Tuomaritorni

Tamring-esitteessä vuodelta 1990 esitetty ratasuunnitelma.

Ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen ympäristölupien vaiheikas muotoutuminen

- 1.3.2000 uusi Ympäristönsuojelulaki astui voimaan. Laki yhdisti aiemmat, hajanaiset ympäristölupasäännökset yhdeksi kokonaisuudeksi
- 2000 Alueellinen ympäristökeskus määräsi uudet ympäristöluvat haettavaksi asukkaan vaatimuksesta
- 2001 Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen ympäristölupahakemus vireille
- 2004 kaupungin ympäristölautakunta myönsi Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskukselle kolme erillistä ympäristölupaa:
 - 1) lentokenttätoimintojen lupa Tampereen ilmailuyhdistykselle
 - 2) speedway-, rallicross- ja motocross-ratojen ympäristölupa kaupungin liikuntatoimelle
 - 3) lupa ulkona sijaitsevalle moottoriurheiluradalle (mikroauto- eli kartingtoiminta) Action Motorsport Finland Oy:lle (vaihtui myöhemmin Kaanaa Kartingiksi)
- Ympäristöluvista valitettiin Vaasan hallinto-oikeuteen
- 2006 Vaasan hallinto-oikeus palautti luvat uudelleenkäsitteilyyn menettelyvirheen vuoksi
- 2007 kaupungin ympäristölautakunta myönsi uudet ympäristöluvat
- Ympäristöluvista valitettiin Vaasan hallinto-oikeuteen
- 2009 Vaasan hallinto-oikeus muutti lupapäätöstä. Ympäristöluvat tulivat lainvoimaisiksi Kaanaa Kartingin ja Tampereen ilmailuyhdistyksen osalta 18.12.2009.
- Valitus Korkeimpaan hallinto-oikeuteen
- 2010 Korkein hallinto-oikeus hylkäsi Vaasan hallinto-oikeuden päätöksestä tehdyn valituksen → kaupungin liikuntapalveluiden ympäristöluvasta tuli lainvoimainen 21.12.2010.
- 2020 ympäristölupamääräysten tarkistus

Ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen kehittäminen

Teiskon kentän kiitorata on 1200 m pitkä ja 18 m leveä. Nurmialueineen laskualueiden pinta-ala on kasvanut noin 2,5-kertaiseksi. Teiskon kenttä toimii Kuoreveden ja Pirkkalan lentokenttien varalaskupaikana, mutta kenttä on rakennettu kevytrakenteiseksi ja kiitoradan asfaltti kestää vain kevyet koneet. Teiskon kentän ilma-

tila on kasvanut, koska hävittäjälentokoneet Hornetit siirtyivät Pirkkalasta pois ja Hallin kentän toiminta supistui koelentokeskuksen muutettua Hallista Pirkkalaan. Tavoitteena on, että Teiskon kentästä tulisi yksi Suomen alueellisista purjelentokeskuksista.

Ympäristölupamenettelyprosessin myötä alueella on suoritettu useita rakentamis- ja kehitystoimenpiteitä. Maasuodatinkenttä rakennettiin Speedway-radan viereen 2001. Keskuksen alueelle on sijoitettu puomeja sekä kielto- ja opastekylttejä. Alueella toimii ratamestari, joka tarkistaa radan ennen ja jälkeen harjoitusten, mm. öljyvaurioiden varalta. Ympäristölupien edellyttämät selvitykset liittyvät pohjaveteen, öljyisten hulevesien hallintaan ja meluntorjuntaan.

Kaanaa kyläyhdistys on osallistunut aktiivisesti keskuksen toimintaan mm. järjestyksenvalvonnassa, liikenneohjauksessa, lipunmyynnissä sekä siistinnässä.

Yhteistyö kyläyhdistyksen kanssa on ollut merkittävää koko ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen toiminta-ajan.

Teiskon ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen yhdistyksen eli TIMOKE ry:n perustamiskokous järjestettiin 22.11.2011. Yhdistyksen perustivat Tampereen ilmailuyhdistys ry, Tampereen motocross ry, Tampereen Urheiluautoilijat ry, Lempäälän Urheiluautoilija ry, Kaanaa kyläyhdistys ry, Kaanaa Karting sekä Erikoistapahtumien Palvelut Tmi Timo Niemi. Yhdistyksen tarkoituksena on kehittää ja ylläpitää ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen aluetta.

Tampereen kaupunki järjesti vuonna 2013 ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen palvelutoiminnan kilpailutuksen, jonka voitti Tampereen VauhtiPuisto ry. TIMOKE ry oli tyytymätön kilpailutuksen järjestämiseen sekä sen lopputulokseen. Erityisesti yhdistys on huolissaan harrastajien tasapuolisen kohtelun toteutumisesta.

Ilmailu- ja moottoriurheilukeskuksen toiminnot

TEISKON LENTOKENTTÄ

- Purjelennon kerholuokan, moottoripurjehtijaluokan ja ultrakevyiden koneiden SM-kisoja, mm. purjelennon 18-metrin luokan SM-kisat 2002
- Kenttä on toiminut mm. partiolaisten tapahtumapaikkana
- Laskualueita on käytetty asuntovaunu- ja pysäköinti-alueena moottoriurheilutapahtumissa

MOTOCROSS (rata 1550m)

- Vuosittain SM-kilpailut
- 2000-luvulla eräitä moottorikelkkojen snowcrossin SM-kilpailuja
- Moottoripyörien enduroa ensimmäisen kerran vuosituhannen taitteessa. Enduroa ajetaan osin samalla ratapohjalla motocrossin kanssa
- Rallisprint 1990-luvun alussa kerran ja 2000-luvulla eräitä kilpailuja

RALLICROSS (rata 920m, 50% asfalttia)

- Radan vihkiäiskilpailu lokakuussa 1985: VIII Mansen Muhkurat
- Useita kansainvälisiä ja SM-tason kisoja 1986–93 sekä 2001, 2002 ja 2004
- FIA Inter Nations Cup 1986; rallicrossin joukkue-EM
- Jokamiesluokan SM-kilpailut 1990 ja 2006 sekä SM Liigafinaalit 1994 ja 2011
- SM-rallin erikoiskoe 1996
- Kansainvälisen rallin huoltoalueena 2005
- Rallisprint-kilpailut ovat rataosuudellaan tukeutuneet vahvasti rallicrossrataan; kesäkisat 1999 sekä talvikisat jäädytetyllä radalla 2005 ja 2006

KARTING (rata 1080 m)

Kuva: Matti Pohja

Kuva: Vesa Vehmaa

Kuva: Teppo Norrena

- Valmistunut 1990-luvun alussa
- Harrasteajoa ja kilpailuja sekä vuokra-autoja
- Kansallisia piiritason kilpailuja

SPEEDWAY (rata 380m)

Kuva: Matti Pohja

Kuva: Milla Törmä

- 1980–90-luvuilla aktiivisesti kilpailu- ja harjoitusajaja
- Yksittäisiä kilpailuja eri vuosina myös SM-tasolla

MUITA TAPAHTUMIA ALUEELLA, esimerkkejä

Kuva: Ossi-Veikko Takala

- Jukolan viesti 1986 ja 2008
- Autojen merkkikerhojen tuote-esittelyitä
- Autosuunnistuskilpailut 1990-luvulla
- Jokamiesluokan 2-päiväisellä Kardaanicunkku-kilpailulla on 20-vuotinen perinne
- 2004 Tampereen laskuvarjokerhon hyppyjä 20 vuoden tauon jälkeen, normaalisti hypyt tehdään Jämin kentällä
- 2012 koirakilpailut

7 Perinnebiotoopit

Kari Korte

7.1 Johdanto

Perinnebiotoopit ovat sekä luonteva ja saumaton osa maatalousvaltaista kulttuuriperintöömme että ehdottomasti yksi maalaismaiseman kulmakivistä. Sen lisäksi, että perinnebiotoopit ovat olennainen osa maaseutumaisemaa, on niiden huomioiminen tärkeää myös siksi, että perinteisten maatalouselinkeinojen – erityisesti karjatalouden – vähentyessä, kehittyä myös vuosisatojen aikana syntyneiden ja muovautuneiden perinnebiotooppien määrä ja laatu laskujohteisesti, mikä edelleen aiheuttaa niitä suosivan eliölajiston uhanalaistumista ja luontomme monimuotoisuuden köyhtymistä. Sinänsä myös nykyinen tehomaatalous verrattuna perinteisiin menetelmiin köyhdyttää suomalaista maaseudun maisemallista ja lajistollista monimuotoisuutta torjunta-aineineen, salaojituksen ja yhä laajempine yksipuolisine, yhden kasvilajin peltoineen

Kehitys on johtanut siihen, että pyritään yhä suurempiin tuotantoyksiköihin, joissa peltopinta-alojen ja karjalaumojen koot ovat yhä isompia, ja joiden tehokkaaseen hoitamiseen tarvitaan yhä vähemmän ihmistyövoimaa. Kun 1980 Aitolahti-Teiskon työpaikoista puolet oli vielä maa- ja metsätaloudessa, oli osuus 2006 enää 9 %. Vuonna 2010 Aitolahti-

Teiskossa oli 106 toimivaa maatilaa, joista parikymmentä oli nautakarjatilajoja ja joista edelleen 13 oli maidontuotantotiloja. Myös, tai erityisesti Tampereen kaltaisessa kaupungissa, maaseudun laskujohteinen kehitys lienee ollut Suomen keskivertoa nopeampaa. Laiduntavien eläinten (nauta, hevonen, lammas, vuohi) määrät ovat Tampereella vähentyneet 1995–2011 melkein puoleen. Poikkeavasti hevosten määrä on ratsastuksen suosi- on myötä lievässä kasvussa.

Tampereen kaupungin ympäristösuojeluyksikön tekemässä luonnonsuojeluohjelmassa perinnebiotoopit on otettu huomioon kolmessa kohteessa: Iso-Murron haka, Niemi-Kapeen rantalaidun ja Jylhänperän keto. Nämä kaikki sijaitsevat yksityisomistuksessa olevilla mailla. Näistä Iso-Murron haka ja Niemi-Kapeen rantalaidun kuuluvat Natura-alueisiin. Nämä kolme kohdetta löytyvät myös tästä selvityksestä.

7.2 Yleistä perinnebiotoopeista

Perinnebiotoopiksi luetaan maatalous- tuotannon alue, joka on ollut laidunnet- tuna tai jolta on niitetty karjalle rehua. Tällaisia alueita ovat niityt, ahot, kedot, lehdesniityt, metsäniityt ja hakamaat.

Viljapeltoja Viitapohjan Veitto-Paavolan tiluksien maisemista.

Perinteisesti ne ovat olleet kohteita, joita ei ole kannattanut viljellä tai joita ei ole voinut viljellä joko maaperän karuuden tai vaikean maaston vuoksi, ja niinpä ne annettiin karjan hyödynnettäväksi. Myöhemmin parhaimpia niittyjä alettiin jopa lannoittaa, mikä nyttemmin edistää niiden umpeenkasvua.

Karjalle tarkoitettuja alueita muokattiin laidunnuksen lisäksi niittämällä ja poistamalla puustoa. Kaiken kaikkiaan tällaisella biotoopin muokkaamisella on ollut eliölajiston monimuotoisuutta lisäävä vaikutus. Usein ne ovat kohteita, jotka eivät pysy avoimina ilman laidunnusta tai niittoa. Poikkeuksena on, että osa kuivimmista ja karuimmista kedoista saattaa pysyä jopa luontaisesti avoimina. Perinnebiotooppien kasvilajisto on yleensä runsaasti valoa vaativaa ja usein sen uhanalaistumisen syynä onkin näiden kasvupaikkojen umpeenkasvu. Ilman hoitoa tai laidunnusta moni perinnebiotooppi kokee lopulta lajistollista köyhtymistä ja häviää. Kasvilajiston varassa elää myös moni uhanalaiseksi käynyt perinnebiotooppien hyönteislaji.

Karjatalouden vähentyessä moni perinnebiotooppien luontotyyppi ja sen myötä moni niistä riippuvainen eliölaji on uhanalaistunut. ”Suomen Luontotyypin Uhanalaisuus – Osa 2” -teoksen mukaan perinnebiotoopeista erittäin uhanalaisia ovat kalliokedot, järven- ja joenrantaniityt sekä metsälaitumet ja äärimmäisen uhanalaisia ovat kedot, tuoret niityt, kosteat niityt sekä hakamaat. Kirjallisuudessa perinnemaisemien arvokkaiksi elinympäristöiksi mainitaan myös hakamaat ja metsäniityt.

Hevoset laitumella Nurmen Holvastin tilalla.

Viimeisimmän uhanalaisten eliölajien työryhmän (2010) mukaan edellä lueteltujen luontotyyppien uhanalaistumisen seurauksena perinnebiotooppien uhanalaisten ja silmälläpidettävien kasvilajien määrä kasvoi, mm. kissankäpälä siirtyi taantuneena silmälläpidettävien luokkaan. Kasvilajien taantumisen myötä myös osa niistä riippuvaisista hyönteislajeista harvinaistuu ja uhanalaistuu.

Kaiken kaikkiaan perinnebiotooppien lajien osuus Suomen uhanalaisista lajeista on 23,3 % ja silmälläpidettävistä 19,1 %, vastaavat lajimäärät ovat 524 ja 357 lajia. Perinnebiotooppien katoaminen on siis toiseksi vakavin uhanalaistumisen syy. Näyttää siltä, ettei lähitulevaisuus tuo juurikaan muutosta tilanteeseen; laiduntavien eläinten määrä jatkaa laskuaan, ainoaksi keinoksi suojella ja säästää arvokkaita perinnebiotooppeja jää ihmisvoimin tehtävät kunnostukset, mikäli kyseessä ei ole luontaisesti avoin perinnebiotooppi.

Toisinaan perinnebiotooppien arvon arvioiminen ja esittäminen voi olla vaikeaa, sillä niillä kasvava lajisto on paljolti myös tulokaslajistoa (muinais- ja uustulokkaita), lajistoa, joka kulkeutuu ihmistoiminnan mukana, yleistyen ihmisen muokkaamissa ympäristöissä. Se on siis osittain ei-luontaista lajistoa ei-luontaisessa ympäristössä. Toisaalta moni perinnebiotooppien laji on ennen ihmisen muokkaamia biotooppeja elänyt todella kapea-alaisilla, luontaisilla biotoopeilla. Tästä esimerkkinä ahonoidanlukko, jonka

Amiraaliperhonen Vanha-Savon pihakedolla.

Kuusniemen entisiä, umpeenkasvaneita, peltoja.

yhtenä luontaisena biotooppina lienee kallioiden raot, halkeamat ja painanteet, joissa on sopivat ravinne- ja kosteusolosuhteet, mutta joissa ei pääse syntymään liian voimakasta kilpailua muiden kasvilajien taholta.

Perinnebiotooppi voi olla arvokas ja edustava, vaikka siltä ei sinällään löytyisikään mitään erityisen merkittävää, yksittäistä kasvilajia. Jos kasvillisuus kokonaisuutena ilmentää pitkään jatkunutta laidunkulttuuria, on sillä oma merkityksensä, jo kulttuurihistoriallisesta näkökulmastakin. Ei-lajistollinen edustavuus saattaa silti kieliä lajistollisesta potentiaalista. Kohteita tulisi katsoa kokonaisuuksina, jotka muodostuvat lajistosta, maaston muodoista, maaperästä ja maisemasta.

Tampereen ympäristönsuojeluyhdistyksen toimesta on kunnostettu kahta Tampereen arvokasta perinnebiotooppia: Iso-Murron hakaa, joka on Natura-alue ja Jylhänperä-Koivulan ketoa. Myös Ala- ja Niemi-Kapeen niittykokonaisuus on osin Natura-aluetta. Naturen lisäksi luonnonsuojelullisen statuksen omaavia perinnebiotooppikohteita voidaan rauhoittaa luonnonsuojelulaille. Tästä esimerkkinä Sorilan katajaketo, jota myös on menneinä vuosina kunnostettu. Katajakedot

ja lehdesniityt ovat luonnonsuojelulaille suojeltuja luontotyyppisiä, mutta niiden vahvistuminen edellyttää Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen rajausta ja päätöstä asiasta, kuten Naturankin. Tampereen arvokkaimiksi luontokohteiksi on vuoden 2003 valmistuneen päivityksen mukaan nimetty 7-8 Aitolahden ja Teiskon perinnebiotooppikohdetta:

Aitolahden Laalahden laitumet
 Tarastenjärven Tiikonojan keto
 Viitapohjan Iso-Murron haat
 Viitapohjan Männistön kalliokeito
 Taulakylän Haikan rantametsälaidun
 Kapeen Ala- ja Niemi-Kapeen rantaniityt
 Jylhänperän Koivulan keto
 ehkä myös Kulkkilan Pikkuhaka

Aitolahden ja Teiskon maankäytön suunnitelmissa merkittävimmät huomioon otetut perinnebiotooppien lajit ovat erittäin uhanalaiset tummaverkkoperhonen ja lietetatar. Molemmat ovat vaikuttaneet Nurmi-Sorilan osayleiskaavaehdotukseen, kyläkaavoihin sekä joihinkin suunnittelutarveharkintoihin. Myös moni vähemmän arvokas perinnebiotooppien laji on muuttanut muun muassa suunnittelutarvehakemusten rakennuspaikkoja.

7.3 Aineisto ja menetelmät

Osa tässä raportissa esitetystä perinnebiotooppiaineistosta löydettiin kesän 2011 maastoinventointien yhteydessä. Inventointia varten tehtiin esiselvitys, jonka avulla karsittiin pois epätodennäköiset niityt, sillä muuten aineistoa olisi ollut aivan liikaa yhtenä kesänä inventoitavaksi. Ennen karsimista kohteita oli 485, mutta karsinnalla inventoitavien kohteiden lukumäärää saatiin rajatuksi huomattavasti. Lisäksi matkan varrella löytyi muutamia ennakoimattomia kohteita. Materiaalin suuren määrän vuoksi karsintaan valittiin mukaan vain kohteet, jotka ovat olleet niittyinä 1700-luvulla. Näistä seulottiin jatkoon potentiaalisimmat kohteet ottaen huomioon niiden 1950-luvun ja 2000-luvun tilanne sekä maaperän karuus, maastonmuodot karttatarkastelulla ja kohteen nykyinen tai lähivuosien merkitys laitumena. Lopulta inventoitavien kohteiden lukumäärä saatiin rajattua 142:een. Todennäköisesti paljon potentiaalisia kohteita jäi vielä löytymättä.

Kesän 2011 inventoinnin kohteiden arvottamisessa keskityttiin ensisijaisesti lajistollisiin arvoihin kasvi- ja hyönteislajistossa ja maisemallisiin tekijöihin. Vaikuttimena oli myös lajisto kokonaisuutena eli kasvillisuus, maaston muodot, avoimuus ja paahteisuus, puusto, umpeenkasvu, lajistopotentiaalisuus, kulttuurihistoriallinen arvo sekä muu edustavuus. Kulttuurihistoriallisella arvolla tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, että perinnebiotooppi muodostaa kulttuurihistoriallisten rakennusten, rakennetun ympäristön tai arvokkaan kulttuurimaiseman kannalta arvokkaan, mielekkään kokonaisuuden. Se siis omalta osaltaan täydentää kulttuurihistoriallisesti arvokasta kokonaisuutta.

Esiselvityksen kautta valittujen inventoitavien kohteiden lisäksi lähtöaineistona on ollut Pirkanmaan Ympäristökeskuksen julkaisu Pirkanmaan perinnemaisemat (1999), Tampereen arvokkaat luontokohteet (2003), Pirkanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympä-

päristökeskukselta saadut ehdokkaat maatalouden erityistukikohteiksi sekä Nurmi-Sorilan osayleiskaavaan liittyvä raportti Nurmi-Sorilan ja Tarastenjärven osayleiskaavat, Ympäristö- ja Maisemaselvitys 6.6.2008. Osviittaa haettiin myös Pro Agrian laatimasta Teiskon maiseman ja luonnonhoidon yleissuunnitelmasta (2010) sekä vanhoista kartoista.

Pirkanmaan perinnemaisemat – julkaisun kohteet on luokiteltu kolmeen luokkaan: paikallisesti, maakunnallisesti ja valtakunnallisesti arvokkaat kohteet. Tämän työn yhteydessä jouduttiin turvautumaan neljänteen luokkaan, jotta kesän 2011 kohteet saatiin sovitettua yhteen perinnemaisemajulkaisun luokituksen kanssa. Uusi luokka on ”Alueellisesti arvokas”. Luokittelu on siis seuraavanlainen:

Valtakunnallisesti arvokas:

Kohteella on luokkanimensä mukaisesti valtakunnallista merkitystä. Kohde sisältää joukon uhanalaisia lajeja tai/ ja sillä on erityistä maisemallista tai kulttuurihistoriallista arvoa.

Maakunnallisesti arvokas:

Kohteella on merkitystä Pirkanmaan maakunnan mittakaavassa.

Alueellisesti arvokas:

Kohteella on merkitystä Tampereen mittakaavassa.

Paikallisesti arvokas:

Kohteella on merkitystä kylätasolla.

Uusien tietojen valossa yksi Pirkanmaan perinnebiotoopit –julkaisun paikallisesti arvokkaista kohteista muutettiin uudessa luokituksessa valtakunnallisesti arvokkaaksi, lajiston arvon perusteella. Tämä on kohde Laalahden laitumet, jolta on tiedossa kosolti uhanalaista hyönteislajistoa. Laalahden laitumet on myös Nurmi-Sorilan osayleiskaavan Maisema- ja ympäristöselvityksessä luokiteltu valtakunnan tason kohteeksi. Tämän lisäksi samaisessa selvityksessä myös Kulkkaan laidun luokiteltiin merkitykseltään valtakunnan tasoiseksi. Kulkkaan laitumen

luokitus perustuu sen arvokkaaseen ja uhanalaiseen hyönteislajistoon, joka on ollut tiedossa jo kauan, sekä sen kulttuurihistorialliseen arvoon.

7.4 Perinnebiotooppi-inventointi

Aitolahden ja Teiskon alueelta löydettiin kesällä 2011 Pirkanmaan perinnemaisemat – raportin mainitseman 20 perinnebiotooppikohteen lisäksi 49 uutta kohtetta (liitteet 1A-1C). Uusissa kohteissa on yhden valtakunnallisesti arvokkaaksi luokitellun kohteen lisäksi alueellisesti arvokkaita 15 kpl ja paikallisesti arvokkaita 33 kpl. Kaikki tässä esitetyt arvokkaat perinnebiotoopit sijoittuvat melko lailla tasaisesti Aitolahden ja Teiskon alueelle, etelästä pohjoiseen, kyläkeskittymien ympärille. Tuloksena on siis (suluissa pinta-ala): **kolme valtakunnallisesti arvokasta** (21,07 ha), **neljä maakunnallisesti arvokasta** (11,75 ha), **19 alueellisesti arvokasta** (18,16 ha), **43 paikallisesti arvokasta** (72,36 ha) perinnemaisemien biotooppia, eli yhteensä 69 kappaletta (pinta-ala yhteensä 123,34 ha). Viisi näistä kohteista on sellaisia, jotka ovat ehdolla erityistukikohteiksi (Pirkanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus) ja 21:n on arvioitu olevan lisätutkimuksen arvoisia. Lisätutkimuksen tarve johtuu osittain kesän 2011 kiireestä aikataulusta, osittain sen myöhäisestä ajankohdasta ja osittain myös siitä, että kaikkea ei välttämättä havaitse kertäkäynnillä varsinkin kun osa lajeista saattaa pitää sapattivuosia. Potentiaalisimpia lisätutkimuskohteita ovat seuraavat, joista kolme ensin lueteltua tärkeimpinä:

Nro. 8. Myllymäen kallioketo

Nro. 11. Vanha-Savon pihapiiri

Nro. 18. Ahtelan keto

Nro. 21. Holman keto

Nro. 28. Ison Heikin mäen pihaniitty

Nro. 30. Koiramoision haka

Nro. 46. Myllymaan keto

Yllä olevista kohteista neljä ensimmäistä on luokiteltu alueellisesti arvokkaiksi, muut paikallisesti arvokkaiksi.

Kaikki 69 luokiteltua perinnebiotooppia on luokiteltu ja korostettu seuraavasti:

- V** = valtakunnallisesti arvokas
- M** = maakunnallisesti arvokas
- A** = alueellisesti arvokas
- P** = paikallisesti arvokas

Luokka-tunnuksen perässä käytetty tähti * tarkoittaa, että kohde on mukana Pirkanmaan Ympäristökeskuksen raportissa Pirkanmaan perinnemaisemat (1999). Lajinimien perässä käytetyt lyhenteet tarkoittavat niiden luonnonsuojellisia statuksia, jotka ovat seuraavat:

- eR** erityissuojeltu
- R** rauhoitettu
- CR** äärimäisen uhanalainen
- EN** erittäin uhanalainen
- VU** vaarantunut uhanalainen
- NT** silmälläpidettävä (= lähes uhanalainen)
- RT** alueellisesti uhanalainen
- Dir IV** EU:n luontodirektiivin liitteen
- IV laji** (ns. tiukan suojelun laji)
- Dir II** EU:n luontodirektiivin II laji
- Vas** Suomen kansainvälinen vastuulaji

Teiskon maiseman ja luonnonhoidon yleissuunnitelman kohteet

Keski-Suomen Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus koordinoi Härkää sarvista-hanketta, jossa edistetään laidunnusta maiseman ja luonnon hoitokeinona. Hankkeen myötä Pro Agria Pirkanmaa laati Teiskon maiseman- ja luonnonhoidon yleissuunnitelman (2010). Siinä esitetyt arvokkaat pellot, niittyalueet ja muut arvokkaat perinneluonnon monimuotoisuuskohteet käyvät ilmi liitteistä 2A-2C.

Arvokkaita peltoalueita on raportin mukaan 4 kappaletta (pinta-alaltaan 9,67 ha), niittyalueita 9 kappaletta (12,36 ha) ja muita perinnemaisemiin liittyviä luonnon monimuotoisuuskohteita 3 kappaletta (2,30 ha). Arvokkaita peltoalueita sijaitsi tämän selvityksen arvokkaan perinnebiotoopin, Haikan metsälaitumen, vierellä. Arvokkaita niittyalueita sijaitsi tämän selvityksen arvokkaan perinnebiotoopin, Teräkosken myllyn, alueella. Muita luonnon monimuotoisuuskohteita sijaitsi tämän selvityksen arvokkaiden perinnebiotooppien, Seppälän haan ja Ala-Paavolan niittyjen, ympäristössä.

Laidunalueet

Liitekartoilla 2A-2C esitetään myös tämän hetkisen tietämyksen ja havaintojen perusteella viimeisen viiden vuoden ajalla laidunnettuina olevat tai olleet alueet. Laidunnuksessa olevia vähäisiä alueita on tasaisesti ympäri Aitolahden ja Teiskon aluetta. Laidunnus on suurimmaksi osaksi hevoslaidunnusta, seuraavaksi eniten on nautakarjalaidunnusta ja vähiten lammaslaidunnusta. Laidunnettuja alueita on tämän perusteella 61 kappaletta, yhteispinta-alaltaan 505,3 ha. Näistä 48,5 ha on tässä selvityksessä arvokkaiksi perinnebiotoopeiksi luokitelluilla aloilla.

Suurimpia laidunalueita ovat:

- Laalahdessa (hevonen)
- Kulkkaan laitumella Sorilassa (nauta)
- Nurmen alueella (hevonen)
- Tervakiven tallien laitumet Vääräjärven länsipuolella (hevonen)
- Kolunkylässä (hevonen)
- Luomalan metsäniityt (nauta)
- Viitaniemen niityt (hevonen ja nauta)
- Veittoo-Paavolan niityt, (nauta)
- Jutilan niityt Löytänässä (nauta)
- Velaatan Yrjölänkylän niityt (nauta ja hevonen)
- Velaatanjärven rantamilla (nauta ja hevonen)
- useita laitumia Vehokylä-Kaanaa-akselilla (nauta ja hevonen)

Arvokkaiksi luokitelluista perinnebiotoopeista osa on jollakin tasolla sidoksissa kymmeneen laidunalueeseen; näistä 7 perinnebiotooppia on täysin päällekkäin (2. Kulkkaan laidun, 3. Laalahden niityt, 4. Niemi-Kapeen niityt, Vanha-Pärrin kallioketo, 44. Törölahden haka, 53. Luomalan metsäniityt ja 54. Viitaniemen niityt) ja yksi perinnebiotooppi vain osittain päällekkäin (8. Myllymäen kallioketo) laitumien kanssa sekä kaksi perinnebiotooppia on laidunalueen kyljessä (19. Taulanien leirintäalue ja 43. Rantalalan niityt).

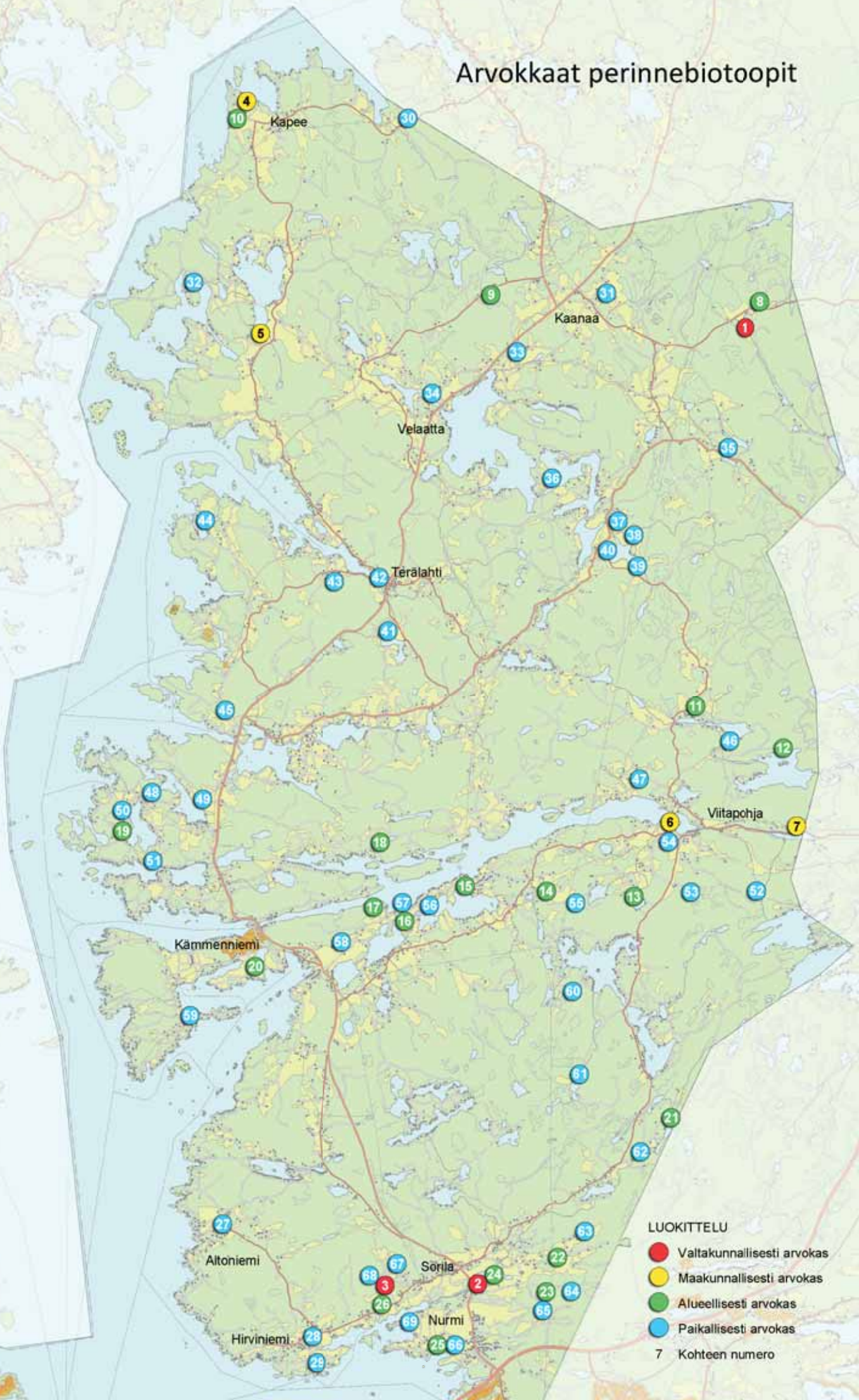

Laidunnusalueet sijaitsevat tasaisesti ympäri Aitolahden ja Teiskon aluetta. Laiduntaminen on paras tapa säilyttää perinnebiotoopin arvot.

Kartta liittyy tämän selvityksen osana laadittuun, vuosina 2011-2012 toteutettuun Teiskon-Aitolahden alueen perinnebiotooppiselvitykseen. Numerot viittaavat tekstiin.

Arvokkaat perinnebiotoopit

- LUOKITTELU**
- Valtakunnallisesti arvokas
 - Maakunnallisesti arvokas
 - Alueellisesti arvokas
 - Paikallisesti arvokas
 - 7 Kohteen numero

1. Koivulan niitty **V***

TYYPPI: Keto

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Ketonoidanlukko (NT), ahonoidanlukko (NT, Vas), pussikämmekkä (RT), ketokatkerö (EN, eR), ketoneilikka (NT), kissankäpäälä (NT) ja jäkki (NT).

MUUT LAJIT: Nurmitatar, vilukko, tuokusimake, huopaohdake, rätvänä, nurmirölli, päivänkakkara ja pikkulaukku.

MUUTA: Ketokatkerö on saatu elvytettyä jokavuotisella niitolla ja raivauksella (Tampereen ympäristön-suojelunyhdistyksen talkoot). Tästä ovat hyötäneet myös esimerkiksi noidanlukot.

2. Kulkkaan laidun **V**

TYYPPI: Keto, tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Pörrölyhytsiipi (VU, R), isolampisukeltaja (Dir IV) ja jollakin tasolla myös tummaverkkoperhonen (eR, EN).

MUUT LAJIT: Huopakeltano, ketohopeahanhikki, punanata, orvontädyke, kyläkarhiainen, jänönsara sekä 15 huomion arvoista laidun-alueiden selkärangatonta lajia ja 9 harvinaista pienvesien hyönteislajia.

MUUTA: Aluetta laidunnetaan yhä, historiallinen tienpohja, arvokas kulttuurimaisema. Aiemmin alueelta löytynyt äärimmäisen uhanalainen jymypallosesiäinen on sittemmin osoittautunut sen lähilajin edustajaksi, jonka suojelustatus on merkitykseltään lievempi: huomion arvoinen laji.

Sorilan Kulkkaan laidun.

3. Laalahden niitty **V***

TYYPPI: Niitty, haka, metsälaidun, kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT), pussikämmekkä (RT), kelta-apila (NT), tummaverkkoperhonen (eR, EN), kuningaskirvari (eR, NT), laiduntadelaakanen (VU, R), ketokultasiipi (NT).

MUUT LAJIT: Nurmi- ja ketotädyke, hiirenhäntä, mäkiarho, kevättädyke (kuva XXb), suppujäsenruoho, mäkilehtoluste, päivänkakkara, ahomansikka, särmäkuisma, tuokusimake, paimen- ja ahomatara, pukinjuuri, niittyleinikki, syysmaitiainen.

MUUTA: Aluetta laidunnetaan, rajaus epätarkka, laidunalue jatkuu metsään. Pieniä katajikkoja, luokkaa II oleva lepakkoalue.

Laalahden niittyä

Kevättädyke.

4. Ala-Kapeen laitumet **M*** (pääallekkäin Natura-alueen kanssa)

TYYPPI: Haka, rantaniitty ja tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Lietetatar (EN, R, Vas) ja jäkki (NT).

MUUT LAJIT: Aholeinikki, hentosuolake, kumina, lehtoarho, hirssisara ja luhtatädyke.

MUUTA: Tässä yhteydessä Ala-Kapeen ja Niemi-Kapeen laitumet käsitellään yhdessä. Kohde sijaitsee kulttuurihistoriallisesti arvokkaassa kulttuurimaisemassa, jossa laidunnus jatkuu tänäkin päivänä. Osittain ehdolla erityistukikohteeksi (Niemi-Kapeen puolelta).

5. Järvenpään rantaniitty **M***

TYYPPI: Rantaniitty ja haka.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Halava, tervaleppä, harmaaleppä, mesiangervo, rentukka, röyhyvihvilä, pullosara, luhtasara, kurjenjalka, mietotatar ja harmaapoimulehti.

MUUTA: Ollut hyvin pitkään laidunnettuna.

6. Männistön kallioketo **M***

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT) ja mäkirivilä (RT).

MUUT LAJIT: Kataja, karvakiviyrtti, ruotsinpitkäpalko, keto- ja kevättädyke, viherjäsenruoho, mäkiarho, hiirenhäntä, haurasloikko ja peltosauramo.

MUUTA: Kallion emäksinen kivilaji; vulkaniitti. Biotoopilla maisemaan sopiva vanha, hirsinen aittarakennus.

7. Iso-Murron haka **M*** (Natura-alue)

TYYPPI: Haka, keto ja kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketokatkeru (EN, eR), ahokirkiruoho (VU, kuva XX), ketoneilikka (NT), soikkokaksikko (R, RT), ketonoidanlukko (NT) ja ahosilmäruoho (EN).

MUUT LAJIT: Kataja, mäkiliehtoluste, rätvänä, nurmitatar, isolaukku, hernesara, aholeinikki, keltasara, korpikaisla ja lampaannata.

MUUTA: Aluetta on hoidettu niittämällä (Tampereen ympäristösuojeluyhdistys). Tähän kohteeseen on yhdistetty kaksi Pirkanmaan Ympäristökeskuksen Pirkanmaan perinnemaisemat – raportin Iso-Murron haka.

Ahokirkiruoho.

8. Myllymäen keto **A**

TYYPPI: Kallioketo ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Kissankäpäle (NT) ja ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Pukinjuuri, aho-orvokki, päivänkakkara, poimulehti, silmäruoho, lampaannata, särmäkuisma, isomaksaruoho ja ahomansikka.

MUUTA: Avoin, vanha pihapiiri. Lisätutkimusten arvoinen. Hieno kohde, jota täydentää harmaa, vanha hirsipirtti.

Myllymäen keto.

9. Hiittenhaudan keto **A**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Kissankäpäle (NT) ja ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Runsaasti muuta arvokasta lajistoa, mäkitervakko, tuoksusimake, pukinjuuri, karvaskallioinen ja kumina.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen.

10. Ylä-Kapeen niityt **A***

TYYPPI: Keto ja kallioketo.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Aholeinikki ja kevättähtimö.

MUUTA: Niittyjä laidunnetaan ja niitetään satunnaisesti. Vanha kulttuurimaisema pihapiirineen. Kevättähtimön määrityksen oikeellisuus on kyseenalainen.

11. Vanha-Savon pihapiiri **A**

TYYPPI: Keto ja kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Nurmitatar, särmäkuisma, tuoksusimake, aho-orvokki, peltohanhikki, rätvänä, lampaannata, luhtanmatara, kullero, ketohopeahanhikki, pelto-orvokki, pikkulaukku, isolaukku, lehtosinilatva ja ruoholaukku.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen. Vanha pihapiiri vanhoine, hirsisine rakennuksineen, mutta jotka alkavat olla jo huonossa kunnossa.

Vanha-Savo.

12. Hankalan niittykokonaisuus **A**

TYYPPI: Tuore niitty ja haka.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Valkolehdokki (R).

MUUT LAJIT: Valkoailakki, ahopaju, rätvänä, huopaohdake, nurmitädyke, särmäkuisma, ahomansikka, poimulehti, hiirenvirna, päivänkakkara, harakankello, aho-orvokki ja ahomatar.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen, upea kohde. Lisäksi kohteella paljon vanhoja, hirsisiä ja muita puisia rakennuksia, hieno kulttuurimaisema järven rannalla olevalla harjanteella.

Hankalan talo, taustalla puiden välistä siintää Hankajärvi.

Valkoailakki Hankalan niityllä.

13. Kaakkolammin kallioketo **A**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Keltamatara (VU) ja kissankäpälä (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, aho-orvokki, pelto-orvokki, ketohopeahanhikki, lampaannata, pukinjuuri, huopakeltano, särmäkuisma, kanerva, poronjäkäliä, karpeita sekä seinäsammal ja karvakarhunsammal.

MUUTA: Edustavan oloinen kohde. Lisätutkimisen arvoinen.

14. Sipilänmoision kallioketo **A**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Pelto-orvokki, ketohopeahanhikki, peltolemmikki, päivänkakkara, tuoksusimake, suppujäsenruoho, kelta- ja kesämaksaruoho, lampaannata, särmäkuisma, ketotädyke, huopakeltano, pukinjuuri ja kurjenkello.

MUUTA: Edustavan oloinen ja hyvin maisemassa esillä oleva kohde.

15. Vanha-Pärrin kallioketo **A***

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Hiirenhätä, punanata, nurmirölli, kelta- ja kesämaksaruoho, keltanolajeja ja siankärsämö.

MUUTA: Laidunnus jatkuu yhä. Kohteen vieressä vanha aittarakennus.

16. Ala-Vattulan rantakallioketo **A**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Kasvistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, herukat, pukinjuuri, särmäkuisma, ahomansikka, keltamaksaruoho, ketohopeahanhikki, lampaannata, karvakiviyrtti, mäkiarho, aholeinikki, kurjenkello ja ahdekaunokki.

MUUTA: Komea rantakalliotöyräs.

17. Sääksen metsälaidun **A**

TYYPPI: Metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Lehtoneidonvaippa (R); v. 2011 laskettu noin 500 yksilöä.

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Viitteitä laidunnuksesta ja viljelystä.

18. Ahtelan keto **A**

TYYPPI: Kallioketo ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT) ja lehtoneidonvaippa (R).

MUUT LAJIT: Mäkilehtoluste, lampaannata, huopakeltano, ketokelto, särmäkuisma, ketohopeahanhikki, ahomansikka, pukinjuuri, päivänkakkara, aho-orvokki, keltamaksaruoho, poimulehti ja isohopeahanhikki.

MUUTA: Lisätutkimisen arvoinen, upea kokonaisuus.

19. Taulaniemen leirintäalue **A***

TYYPPI: Metsälaidun, tuore niitty, kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Lehtoneidonvaippa (R).

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Kohde on osa Taulaniemen arvokasta kulttuurimaisemaa. Rajautuu erityistukiehdolla olevaan alueeseen.

20. Perttulan keto **A**

TYYPPI: Kallioketo, keto ja tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Suppujäsenruoho, kataja, pukinjuuri, kissankello, siankär-sämö, huopakeltano, mäkitervakko, kurjenkello, keltamak-saruoho, isomaksaruoho, ahomatara, ketohopeahanhikki, kesämaksaruoho, aho-orvokki ja lampaannata.

MUUTA: -

Perttulan keto.

21. Holman keto **A**

TYYPPI: Keto ja tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Kissankäpälä (NT).

MUUT LAJIT: Nurmitatar, mäkivirvilä, kanerva, kataja, aho-orvokki, päivänkakkara, ahomatara, särmäkuisma, pukinjuuri, mäkilehtoluste, purtojuuri, rätvänä, huopakeltano, lampaannata, ahomansikka ja ketohopeahanhikki.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen.

22. Palon Tuomiston voimalinjan alainen keto **A**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, ahopaju, kiiltolehtipaju, metsälauha, särmäkuisma, pukinjuuri, kissankello, kurjenkello, päivänkakkara, ketokeltto, ahomansikka, huopakeltano, ketohopeahanhikki ja isohopeahanhikki.

MUUTA: Lähes puuton, ekologisenä yhteytenä toimivan voimalinjan alla oleva kohde.

23. Tiikonojan keto **A**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Ahonoidanlukko (NT, Vas) ja kelta-apila (NT).

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Ahonoidanlukkoa on laskettu parhaimmillaan 105 yksilöä vuonna 2005. Uhkana kaupungin varastoalue.

*Ahonoidanlukko
Tiikonojan kedolla.*

24. Sorilan haka **A***

TYYPPI: Haka.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kymmeniä, isoja katajia.

MUUTA: Suojeltu luonnonsuojelulla katajaketona vuonna 1990, arvokkaassa kulttuurimaisemassa.

25. Kangas-Mikkolan keto **A**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, mänty, tuomi ja raita, keto-orvokki, pukinjuuri, särmäkuisma, ahomatara, nurmitädyke, ahomansikka ja ketohopeahanhikki.

MUUTA: Mahdollinen luonnonsuojelulakikohde katajaketona.

26. Laalahden kallioketo **A**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, suppujäsenruoho, ketohopeahanhikki, pukinjuuri, pikkulaukku, silmäruoho, kissankello ja punanata.

MUUTA: Puuton kallioketo katajaa lukuun ottamatta. Laidunnus jatkuu yhä.

27. Aitoniemen haka **P**

TYYPPI: Haka, metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, haapa, särmäkuisma, pukinjuuri, ahomatara, huopakeltano, ahomansikka ja harakankello.

MUUTA: Hyvässä umpeutumisvauhdissa, puusto on jo voimakkaasti varjostavaa.

28. Ison Heikin mäen pihaniitty **P**

TYYPPI: Keto ja tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kissankello, päivänkakkara, ukontulikukka, peurankello, tuokusimake, huopakeltano, pukinjuuri, lampaannata, ahomatara, aho-orvokki ja juhannusruusu.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen, biotoopiltaan erityisen potentiaalinen. Kohteella rakennettu lähde, joka talousvesikäytössä ja vanha hirsinen talouskeskus.

29. Kiikkisen Pappilan niitty **P**

TYYPPI: Niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Pölkkyruoho, ahomansikka, hiirenvirna, amerikanhorsma, pukinjuuri, siankärsämä, pelto-orvokki, kataja, ahomatara, mäkitervakko, keto-orvokki, lampaannata ja särmäkuisma.

MUUTA: Lisätutkimusten arvoinen.

30. Koiramoision haka **P**

TYYPPI: Haka ja kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Mäkiarho, keltamaksaruoho, nurmitatar, lampaannata, aho-orvokki, pelto-orvokki, tuoksusimake, kurjenkello, harakankello, päivänkakkara, rätvänä, kataja, haurasloikko ja niittyliekosammal.

MUUTA: Viitteitä laidunnuksesta. Lisätutkimusten arvoinen.

31. Kuolemannotkon metsälaidun **P**

TYYPPI: Metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Mesiangervo, nokkonen, vadelma, lehtokorte, punaherukka, haapa, raita, harmaa- ja tervaleppä ja pajut.

MUUTA: Paikoin avoin, paikoin läpikäymätöntä lehtipuu- pensastiheikköä. Ollut ilmeisesti laidunalueena joskus. On ehdolla erityistukikohteeksi.

32. Vainionmäen laitumet **P***

TYYPPI: Metsälaidun, niitty ja kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Poronjäkäälä, hiirenporras, metsälehmus, lehtokuusama, näsiä ja pölkkyruoho.

MUUTA: -

33. Joensuun kallioketo **P**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Hopeahanhikki ja poronjäkäälät.

MUUTA: Kallion tyvellä vanha lato.

34. Salmen metsälaidun ja rantaniitty **P***

TYYPPI: Metsälaidun ja rantaniitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Arvokas kulttuurimaisema.

35. Takalan niitty **P***

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Niittysuolaheinä, hietakastikka, ketohopeahanhikki ja pölkkyruoho.

MUUTA: -

36. Seppälän haka **P***

TYYPPI: Rantaniitty, metsälaidun, haka ja niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, viiltosara, järvikorte ja isolaukku.

MUUTA: Vaatii puuston raivausta. Kohde sijaitsee vanhan maatalouskeskuksen ympärillä osana arvokasta kulttuurimaisemaa.

37. Ukaan Martinlahden keto **P**

TYYPPI: Kallioketo ja haka.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, koivu, lampaannata, kurjenkello, pukinjuuri, särmäkuisma, ketohopeahanhikki ja hiirenvirna.

MUUTA: Hieno peltojen ympäröimä kallioketosaareske.

38. Korpieniemen haka **P***

TYYPPI: Haka ja niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, harmaaleppä, aholeinikki ja isolaukku.

MUUTA: Vaatisi raivausta.

39. Frantsinlammi Haapasen rantaniitty **P**

TYYPPI: Rantaniitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Suohorsma, kurjenpolvi, niittylauha, jouhivihvilä, luhtamatar, luhtalemmikki, suoputki, luhtavuohennokka, keltakurjenmieikka, terttualpi, viiltosara, rantaluikka ja vesihierakka.

MUUTA: Kohde on täysin puuton.

Frantsin niitty.

40. Frantsin niitty **P**

TYYPPI: Tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Särmäkuisma, päivänkakkara, pukinjuuri, poimulehti ja lampaannata.

MUUTA: Vanhan asuinpaikan pihapiiri.

41. Petääjärven Leppiniemen keto **P**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Harjuhäränsilmä, mäkitervakko, karvakiviyrtti, kelta- ja isomaksaruoho, särmäkuisma, ahomansikka, lampaannata, huopakeltano, harakan- ja kurjenkello, pukinjuuri ja pelto-orvokki.

MUUTA: Hieno yksityiskohta maisemassa.

42. Teräkosken myllyn niitty **P***

TYYPPI: Kallioketo ja tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Maitohorsma, keltamaksaruoho ja karvakiviyrtti.

MUUTA: Niitty sijaitsee 1800 – luvulta peräisin olevan Teräkosken myllyn pihapiirissä.

43. Rantalan niitty **P***

TYYPPI: Metsälaidun ja niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: -

MUUTA: -

44. Törönlahden haka **P**

TYYPPI: Haka ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Pölkkyruoho, paimenmatara, kurjenkello, poimulehti, kiertotatar, ahomansikka, särmäkuisma, pukinjuuri, lampaannata, huopakeltano, päivänkakkara ja peltohanhikki.

MUUTA: Laidunnetaan hevosilla yhä. On ehdolla erityistukikohteeksi.

45. Iso-Moision metsälaidun **P**

TYYPPI: Metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, särmäkuisma, ahomansikka, poimulehtilajit, aho-orvokki, nurmitädyke, kurjenkello, päivänkakkara, ahomatara ja huopahdake.

MUUTA: Vielä viitteitä vanhasta laidunnuksesta, suhteellisen valoisa, nyttemmin umpeutumassa: isot koivut, raita ja kuusi, lillukka, metsäkurjenpolvi, mesiangervo ja metsäliekosammal.

46. Myllymaan keto **P**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Ahomansikka, ojakärsämö, nurmitädyke ja sammalta.

MUUTA: Karuudessaan lisätutkimusten arvoinen, erityisen potentiaalisen tuntuinen kohde. Kohteella vanha, hirsinen aittarakennus.

Myllymaan keto jää metsän ja vanhan aitan väliin.

47. Veitto Paavolan haka **P**

TYYPPI: Haka ja metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Metsälehmus, pölkkyruoho, pukinjuuri, särmäkuisma, ahomansikka, aho-orvokki, kurjenkello, ahomatara, lampaannata, huopakeltano, ketokelto ja viuhkokeltano.

MUUTA: Näkyy kauas peltomaisemassa, avoin ja valoisa kohde. Saattaa olla, että Veitto-Paavolan nautakarja laiduntaa yhä kohteella.

48. Mustanojan niitty **P***

TYYPPI: Tuore niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: -

MUUTA: -

49. Toijalan niitty **P**

TYYPPI: Rantaniitty, metsälaidun ja haka.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, puna-apila, pukinjuuri, lampaannata, ketohopeahanhikki, särmäkuisma, huopakeltano ja peurankello.

MUUTA: Laidunnetaan yhä. Lisätutkimusten arvoinen.

50. Taulaniemen metsälaidun **P**

TYYPPI: Haka, metsälaidun ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Ketoneilikka (NT).

MUUT LAJIT: Kataja, särmäkuisma, ahomansikka, poimulehti, pukinjuuri, päivänkakkara, aho-orvokki, keltamaksaruoho, ahomatara, isolaukku, lampaannata, tuoksusimake, ketohopeahanhikki, harakankello ja kurjenkello.

MUUTA: Alempana olevaa hiekkakenttää käytetään parkkialueena, jolla kasvaa erityisen runsaasti silmäruohoa. Haka on paikalla, jolla kerrotaan sijainneen Taulaniemen alkuperäisen päärakennuksen. Maanpinnan muodot vahvistavat olettamusta.

Silmäruoho saattaa roihahtaa hyvällä paikalla valtalajiksi (kuvat ei ole Taulaniemestä).

51. Haikan metsälaidun **P***

TYYPPI: Metsälaidun ja haka.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Lehtoneidonvaippa (R).

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Kohde sijaitsee todella upean Haikan vanhojen rakennusten ympäröimän sisäpihan tuntumassa muodostaen arvokkaan kulttuurimaiseman.

52. Vaavunjärven Jylhänsuon ketomainen metsätie **P**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Rätvänä, pikkulaukku, päivänkakkara, nurmitädyke, luhtamatara, niittyhumala, särmäkuisma, silmäruoho, ahopaju, huopakeltano, kanerva, katinlieko, ahomansikka, aho-orvokki, lampaannata, polkusara ja luhtalitukka.

MUUTA: Hiekkapohjainen, karu, ketomainen. Lisätutkimusten arvoinen.

53. Luomalan metsäniitty **P**

TYYPPI: Metsäniitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Jäkki.

MUUT LAJIT: -

MUUTA: Koko metsä laidunnettu, jossa tämän kohteen ulkopuolella kissankäpäälää (NT) ja mätässaraa. On ehdolla erityistuki-kohteeksi.

Jäkki. Kuva ei ole Luomalasta.

54. Viitaniemen niitty **P**

TYYPPI: Niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Lehtopalsami ja keltamaksaruoho.

MUUTA: Ahkerassa laidunkäytössä yhä. Lisätutkimusten arvoinen. Kohde sijaitsee Viitaniemen vanhan, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ja maisemallisesti merkittävän kartanon alueella.

55. Kallionpään kallioketo **P**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Keto-orvokki, ketohopeahanhikki, heinätahtimö, kyläkarhiainen, paimenmatara, jäykkänata ja aho-orvokki.

MUUTA: Saareke viljeltyjen peltojen keskellä.

56. Ala-Vattulan kallioketo **P**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: Sammaljäkälä (NT, suullinen tieto, Matti Kääntönen 6.3.2012).

MUUT LAJIT: Mattorikko (koristelaji), keltamaksaruoho ja pelto-orvokki.

MUUTA: Kohde tarkistettava. Keto sijaitsee näyttävällä paikalla vanhan maatalouskeskuksen kulttuurimaisemassa.

57. Ala-Vattulan rantametsälaidun **P**

TYYPPI: Metsälaidun.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: Lehtoneidonvaippa (R).

MUUT LAJIT: Muuten melko metsäistä kasvillisuutta.

MUUTA: Laidunnuksen jälkiä ei ole juurikaan havaittavissa enää.

58. Ylä-Sääksin niitty **P**

TYYPPI: Kosteä niitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja lajistollinen.

STATUSLAJIT: Lehtoneidonvaippa (R).

MUUT LAJIT: -

MUUTA: -

59. Ala-Paavolan niitty **P***

TYYPPI: Kallioketo, niitty ja haka.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, ahosuolaheinä, keltamaksaruoho ja punanata.

MUUTA: Aluetta laiduntavat lampaat satunnaisesti. Kohde sijaitsee erittäin upeassa, arvokkaassa kulttuurimaisemassa.

60. Jaakkolan niitty **P**

TYYPPI: Tuore niitty ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Runsaasti isolaukkua, ojakärsämö, keltamaksaruoho ja päivänkakkara.

MUUTA: Viitteitä laidunnuksesta, maisemallisesti merkittävä pihapiiri, jolla vanhoja rakennuksia.

61. Kortejärven niitty **P**

TYYPPI: Niitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Kissankäpälä (NT).

MUUT LAJIT: Huopakeltano, ahomansikka, puolukka, kesämaksaruoho, aho-orvokki, särmäkuisma, harakankello, päivänkakkara, sammalleimu, maariankämmekkä ja mongolianmaksaruoho (koristelaji).

MUUTA: Osa biotoopista on jäänyt parkkialueen alle.

62. Lassilan keto **P**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: Kissankäpälä (NT).

MUUT LAJIT: Purtojuuri, pikkulaukku, huopakeltano, ojakärsämö, särmäkuisma ja ahomansikka.

MUUTA: Osa laajempaa niittyaluetta, joka on maisemallisesti hieno kokonaisuus.

63. Koivumäen metsäniitty **P**

TYYPPI: Metsäniitty.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kissankello, särmäkuisma, ahomatara, puolukka, ojakärsämö, rätvänä, aho-orvokki, kurjenkello ja purtojuuri.

MUUTA: Viitteitä laidunnuksesta. Lisätutkimusten arvoinen.

64. Tarasten Tiikonojan metsäniitty **P**

TYYPPI: Metsäniitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Aho- ja niittysuolaheinä, karheapillike, piennarnurmihärkki, heinätahtimö ja harakankello.

MUUTA: Vielä kohtalaisen avoin, mutta metsittymässä hyvää vauhtia. Lisätutkimusten arvoinen.

65. Tarasten kaatopaikan metsäniitty **P**

TYYPPI: Metsäniitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Mäntyä, särmäkuisma, nurmitädyke, isoaho-orvokki, ojakärsämö, lampaannata ja kurjenkello.

MUUTA: Kasvamassa umpeen. Lisätutkimusten arvoinen.

66. Nattarin keto **P**

TYYPPI: Kallioketo.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Katajaa ja mäntyä harvakseltaan, tuoksusimake, keto-orvokki, pelto-orvokki, ketohopeahanhikki, pölkkyruoho, ahomatara, mustakonna-marja, ahomansikka ja pukinjuuri.

MUUTA: Ketomainen kohde. Lisätutkimusten arvoinen.

67. Ojalan keto **P**

TYYPPI: Keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen ja maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, harjuhäränsilmä (kuva XX), ahomatara, pukinjuuri, ahomansikka, särmäkuisma, siänkärsämö, keltanolajeja, päivänkakkara, kumina, rohtotädyke ja hiirenvirna.

MUUTA: Merkittävä kohde.

Harjuhäränsilmä on komea keton ja harjunrinteiden sikurikasveihin lukeutuva, sukunsa ainoa luontainen edustaja Suomessa.

68. Täntäsen metsäniitty **P**

TYYPPI: Metsäniitty.

ARVOPERUSTE: Maisemallinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Kataja, mänty, mäkilehtoluste, särmäkuisma, karheapillike, aholeinikki, poimulehti, pölkkyruoho, ahomansikka, hiirenvirna ja tuoksusimake.

MUUTA: Lähes avoin, ilmeisesti laidunnettu. Merkittävä kohde. Lisätutkimusten arvoinen.

69. Rumootta Mikkolan niityt **P**

TYYPPI: Tuore niitty ja keto.

ARVOPERUSTE: Lajistollinen.

STATUSLAJIT: -

MUUT LAJIT: Harjuhäränsilmä.

MUUTA: Kuivahkoja niittyjä, viitteitä laidunnuksesta. Lisätutkimusten arvoinen.

7.5 Perinnebiotoopit muutoksessa

Aitolahden ja Teiskon alueen karja- ja maatalouselinkeinojen harjoittaminen lienee muuttunut voimakkaasti muutamassa vuosikymmenessä. Jos sama perinnebiotooppiarvio olisi tehty joskus 1970-luvulla, olisi arvokkaita kohteita ja samalla myös arvokkaampia kohteita kuin suurin osa tässä esitetyistä, löytynyt todennäköisesti moninkertainen määrä. Perinnemaisemien uhanalaisten biotooppien ja niistä riippuvaisten lajien tulevaisuus näyttää huonolta myös Tampereella, vaikka joitakin niittyjä pyritäänkin hoitamaan, mutta se on vain häivähdys todellisesta tarpeesta. Kun niittyjä hoitava karja vähentyy, ongelmaksi nousee työvoimapula. Kenellä tai millä instanssilla on resursseja hoitaa sellaista määrää perinnebiotooppeja, mitä Aitolahden ja Teiskon alueella on. Kuka hoitamisen maksaa, erityisesti, jos siitä ei ole osoittaa mitään suoranaista taloudellista hyötyä.

Tietyllä tasolla perinnebiotooppien muodostaman verkoston säilymisellä on oma merkityksensä myös muun muassa niillä elävän hyönteislajiston kannalta. Jos perinnebiotooppeihin erikoistuneiden hyönteisten elinympäristöt joutuvat liian eristyksiin muista vastaavista kohteista, tai ne käyvät liian pieniksi, on vaarana populaatiokoon pieneneminen alle kriittisen rajan. Tämän rajan alapuolella laji ei enää kykene riittävästi lisääntymään populaatiokoon ylläpitämiseksi (esimerkiksi tummaverkkoperhonen). Liian pienet populaatiot ovat vaarassa kadota myös erilaisten häiriötekijöiden seurauksena kuten tauteihin. On tärkeää pystyä säästämään niin yksittäisiä arvo-

kohteita kuin myös vähemmän arvokkaita kohteita verkostoksi. Parhaiten verkosto pysyy lajitasolla vahvana, jos sen arvokkaiden niittyjen ja ketojen väliset yhteydet muodostuvat peltojen tai niitymäisten kohteiden kautta. Yksittäisten perinnebiotooppien säilyttämisen lisäksi on tärkeää, että niiden ympärillä saadaan säilytettyä vastaavaa biotooppia niin yhteydeksi muihin kohteisiin kuin myös jonkinlaisena suojavyöhykkeenä.

Tässä inventoinnissa on otettu esille myös Pro Agrian Teiskon maiseman- ja luonnonhoidon yleissuunnitelmassa 2010 inventoidut arvokkaat pellot, niittyalueet ja muut arvokkaat perinneluonnon monimuotoisuuskohteet. Nämä kohteet täydentävät perinnebiotooppiverkostoa, erityisesti jos ne sijaitsevat sen välittömässä läheisyydessä. Mitä laajempina kokonaisuuksina arvokkaat alueet ovat ja lisäksi, jos ne pystytään sellaisina säilyttämään, sen vankemmalla pohjalla on arvokkaan kohteen lajistollinen pysyvyys. Sinänsä nämä kohteet on nostettu esille pääasiallisesti maisemallisten tekijöiden vuoksi, eikä Teiskon maiseman- ja luonnonhoidon yleissuunnitelmassa kohteita ole inventoitu lajiston suhteen. Monen kohteen kohdalla on kuitenkin todettava, että niiden laajuuden täytyisi kaikessa edustavuudessaan olla jopa monin verroin isompi. Näin on muun muassa Kirkkotien varrella olevien kohteiden ja Kalmakurjen myllyllä olevan kohteen osalta. Lisäksi Pro Agrian projektia vastaavilla kriteereillä Aitolahden ja Teiskon alueelta löytyisi huomattavasti enemmän arvokkaita pelto- ja niittyalueita.

Laiduntaminen on ehdottomasti paras tapa säilyttää perinnebiotoopin arvot, ja voisi ajatella, että jo laidunalueen sijainti arvokkaan perinnebiotoopin kyljessä tietyssä mitassa vahvistaa perinnebiotoopin ominaispiirteiden ja luonnon säilymistä. Laidunnettujen alueiden esittäminen on perusteltua siksi, että laidunnus itse kohteella tukee perinnebiotoopin arvojen säilymistä, ja kohteen läheisyydessä myös tavallaan laajentaa perinnebiotoopin ominaispiirteet/olosuhteet jonkinlaiseksi suojavyöhykkeeksi varsinaisen kohteen ympärille. Merkitystä on myös sillä, että näillä laidunalueilla saattaa ilmetä laidunnuksen ylläpitämiä lajistollisia arvoja, mutta myös uudelleen aloitettu laidunnus saattaa tuoda esiin kadonneita lajistollisia arvoja siemenpankista. Useat perinnebiotooppien kasvilajeista ovat lyhytikäisiä (1- ja 2-vuotisia), mutta niiden siementen itävyys säilyy pitkään.

Perinnebiotooppien häviäminen tulee todennäköisesti jatkumaan. Tätä kehitystä on hyvä pyrkiä hidastamaan säilyttämällä ainakin tässä selvityksessä arvokkaiksi luokitellut kohteet, ja jos mahdollista jopa verkostona suojavyöhykkeineen. Parhaiten kohteiden ominaispiirteiden ja arvojen säilyttäminen onnistuu laidunnuksella, mutta tarvittaessa arvokkaimpien kohteiden säilyminen tulee turvata ihmisvoimin. Tämä kaikki antaa meille aikaa pohtia ja mahdollisesti löytää keinot perinnebiotooppeihin liittyvien biologisten arvojen säilyttämiseksi. Perinnemaisemat ja perinnebiotoopit biologisine arvoineen ovat osa arvokasta kulttuuriperintöämme.

8 Muinaisjäännökset

Sami Raninen, Ulla Lähdesmäki

8.1 Arkeologinen kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristössä näkyy ihmisen pitkäaikainen toiminta erilaisissa muodoissa. Luonnonympäristöä on muokattu kiviakaudelta lähtien ja aikaisempien sukupolvien rakentamaa ympäristöä muutetaan jatkuvasti nykyisinkin. Vaikka ihmisen kyky muovata ja rakentaa ympäristöä on yhä voimaperäisempää, ympäristössä on silti säilynyt monia eri-ikäisiä muistoja aikaisemmasta asutuksesta ja väestöstä. Kulttuuriympäristö on ajallisesti ja ilmiöltään kerroksellista ja samanaikaisesti muuttuvaa. Jokainen sukupolvi jättää omat jälkensä kulttuuriympäristöön.

Kulttuuriympäristön näkyvää osaa ovat varsinkin käytössä oleva ja käytökuntoinen rakennuskanta ja erilaiset rakenteet. Vanhimmat osat ovat alkuperäisestä käytöstään kokonaan jääneitä rakenteita ja jälkiä. Ne eivät enää täytä alkuperäistä tehtäväänsä, vaan ovat

muuttuneet arkeologiseksi perinnöksi, joka kertoo aikaisemmasta asutuksesta ja menneistä sukupolvista. Arkeologinen perintö voi erottua yhä maastossa tai se on peittynyt maakerroksiin. Sitä on myös vesistöissä.

Konkreettisia menneisyyden muistoja on Tampereen seudulla yli kymmenen tuhannen vuoden ajalta. Käytöstä jääneitä asutusmuistoja on myös aivan lähimenneisyydestä. Arkeologista perintöä ovat arvoltaan, säilyneisyydeltään ja merkitykseltään erilaiset konkreettiset jäännökset. Historiallista aikaa edeltäneen vaiheen eli esihistorian (n. 8600 eKr. –1200 jKr.) muistot ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä. Ne ovat suoraan lain nojalla rauhoitettuja, koska niillä on korkea arvo ja merkitys ensisijaisina tietolähteinä omasta ajastaan. Muinaisjäännöksen arvo voi syntyä myös esimerkiksi sen symboli- ja

identiteettiärvosta, yhteiskunnallisesta merkityksestä, elämyksellisyydestä, kertovuudesta tai aitoudesta. Muinaisjäännös on paikka, johon liittyy yhteisöjen ja yksilöiden kulttuurisia merkityksiä. Vaikka niiden alkuperäinen käyttötarkoitus on päättynyt, niillä on nyky-ympäristössä uusia kulttuurisia merkityksiä.

Muinaisjäännöksiin kuuluu rakenteita ja muita ihmistoiminnan jäännöksiä, mutta myös luonnonesineitä, joihin on liittynyt tapoja, tarinoita ja muita kulttuurisia merkityksiä. Liikkuvasta pyyntiasutuksesta paikallaan pysyväksi muuttunut asutus, elinkeinot ja teknologia, liikkuminen sekä uskonnon harjoittaminen ovat jättäneet jälkeensä asuinpaikkoja, hautoja, uhripaikkoja, muinaislinnoja ja puolustusvarustuksia, teitä ja muistomerkkejä. Erilaisia muinaisjäännöksiä erotetaan suuri joukko ja niitä voi löytää

Kulttuuriympäristö käsittää rakennettua ympäristöä, perinnetäijäisiä ja arkeologisia kohteita. Aitolahden maisemassa arkeologista perintöä voi löytää esimerkiksi viljellyillä pelloilla (kivikautiset asuinpaikat), pihapiireissä (kylätontit ja torpanpaikat) ja teiden varsilta (historialliset kulkureitit). Metsissä on säilynyt mm. elinkeinohistoriallisia jäännöksiä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Kirsi Luoto.

miltei kaikkialta nyky-ympäristöstä. Jäänökset kuuluvat aina tietyn kiinteistön maaomaisuuteen, mutta samanaikaisesti ne ovat kaikille ihmisille kuuluvaa, yhteistä kulttuuriomaisuutta.

Kiinteiden muinaisjäänösten lisäksi historialliselta ajalta on säilynyt sellaisia rakenteita ja jäännöksiä, joita ei yleisyytensä, säilymistilansa tai muun perusteen vuoksi luokitella rauhoitetuiksi muinaisjäänöksiksi. Tällaisten käytöstä jääneiden kulttuuriperintökohteiden, kuten esimerkiksi eräiden nuorehkojen rakennusten perustusten, kivipenkereiden ja vastaavien, säilyminen on usein perusteltua, koska ne ilmentävät aikaansa ja ympäristön muuttumista ilmeikkäästi ja ovat osa paikan kerroksista kulttuuriympäristöä. Ympäristössä on säilynyt myös irtaimia muinaisesineitä, jotka saattavat johtaa kiinteän muinaisjäänöksen löytymiseen.

Muinaisjäänökset ja muut suojeltavat historiallisen ajan rakenteet luokitellaan arkeologiseksi kulttuuriympäristöksi siksi, että niitä paikannetaan ja tutkitaan arkeologisin menetelmin. Myös historian ja luonnontieteen tutkimus liittyvät muinaisjäänöksiin. Muinaisjäänösten ja arkeologisten kulttuuriperintökohteiden arvo määrittyy kunkin ajan ja yhteiskunnan arvopohjalta. Kulloinkin harjoitettu ympäristöpolitiikka antaa suuntaviivat sille, mitä suojellaan ja miten suojelua toteutetaan.

Arkeologisen perinnön suojeluorganisaatio

Arkeologisen perinnön suojeluhallinto toimii muusta ympäristönsuojelusta poiketen osana museolaitosta, opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalalla. Organisaatioon kuuluu valtion toimijoita ja kuntien ylläpitämiä museoita. Toimijoiden vastuut ja tehtävät on määriteltävä muinaisjäänöksiä, Museovirastoa ja museoita koskevin säädöksin sekä Museoviraston ja museoiden välisin sopimuksin. Keskeisiä toimijoita ovat valtion asiantuntijaviranomainen Museovirasto ja maakunnalliset keskusmuseot. Hallinnollisissa suojeluviranomaisen tehtävissä sopimusmuseot toimivat alueillaan

Museoviraston mandaatilla ja ne ovat maakuntansa pääasiallisia arkeologian asiantuntijoita ja suojeluviranomaisia eli museoviranomaisia. Pirkanmaalla tehtäviä hoitaa Pirkanmaan maakuntamuseo. Hallinnollisten tehtävien lisäksi museot huolehtivat useista muista arkeologisen perinnön vaalimistehtävistä.

Museovirasto valvoo muinaisjäänösten rauhoitusta ja hoitaa keskeisiä suojelualan kehittämisen ja koordinoimien tehtäviä. Eräissä tapauksissa Museovirasto huolehtii myös maankäyttöhankkeen ohjauksesta lausunnoin. Pirkanmaalla päävastuu maankäytön ohjauksesta on maakuntamuseolla, joka on osa Tampereen kaupungin ylläpitämiä museopalveluita. Suojelutehtävien ja muiden maakunnallisten tehtävien hoitamiseen kaupunki saa valtionosuutta. Maakuntamuseo huolehtii alueen maankäyttöhankkeiden ohjauksesta lausunnoin, neuvotteluin ja maastokatselmuksin, ylläpitämällä ja kartuttamalla kulttuuriympäristötietokantaa sekä tekemällä maankäyttöön ja perustutkimukseen liittyviä arkeologisia tutkimuksia ja maastotarkastuksia.

Museoviranomaisella on kiinteiden muinaisjäänösten suojelussa valvontaja asiantuntijaviranomaisen rooli. Lisäksi Museovirasto antaa eräitä muinaisjäänöksen tutkimista, hoitamista, korvausasioita ja irtaimia muinaisesineitä koskevia päätöksiä. Museo-organisaation ohella Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusten ympäristövastuualueella on joitakin muinaisjäänösten suojelun hallintotehtäviä: ne päättävät eräissä tapauksissa muinaisjäänöksen rajojen vahvistamisesta tai muinaisjäänökseen kajoamisesta museoviranomaista kuuluttuaan. Tarvittaessa ne voivat antaa erityisiä kiinteän muinaisjäänöksen arvoa turvaavia määräyksiä. Harvinaisempia tehtäviä suojeluorganisaatiossa on vielä valtioneuvostolla ja opetus- ja kulttuuriministeriöllä, jotka voivat toimia poikkeuksellisen kiistanalaisissa maankäytön ristiriitatilanteissa asian ratkaisijoina.

Museoviranomaiset tekevät yhteistyötä alueidenkäytön suunnittelun ja valvonnan asiantuntijoiden ja viranomaisien laajan toimijajoukon kanssa.

Muinaisjäänösten suojeluperiaatteet ja jäänösten vaikutus maankäyttöön

Arkeologisen perinnön suojelu on yhteiskunnan organisoimaa ja ylläpitämää. Hallinnollisen suojelun ohella kansalaiset ja muut toimijat vaalivat muinaisjäänöksiä myös omaehtoisesti ja vapaaehtoiseen aktiivisuuteen perustuen. Suojeluperiaatteet määritellään laeilla ja asetuksilla. Lakien lisäksi yhteiskunnan organisoima hallinto perustuu sopimuksiin.

Suojelu koskee ympäristöjä, joihin liittyy monia arvoja, intressejä ja omistusoikeutta. Oikeus omaisuuteen sekä kulttuuriperintöön ovat kummatkin perustuslaissa säädettyjä perusoikeuksia. Ympäristöön kohdistuvien erilaisten intressien vuoksi arkeologisten ympäristöarvojen turvaaminen ei aina ole ongelmattonta tai ristiriidatonta. Arkeologisten arvojen säilymisen ja ongelmien hallinnan vuoksi suojelu on hallinnollisesti järjestettyä ja lakitasoisesti säänneltyä. Käytännön suojelutyö perustuu lisäksi viranomaisen laatimiin ohjeisiin ja alalla vakiintuneisiin menettelyihin.

Suomessa arkeologisen perinnön arvo on tunnustettu pitkään. Löytöjen lakitasoinen sääntely alkoi jo keskiajalta, jolloin taustalla oli omistusoikeuteen liittyviä näkökohtia. Hallinnon ja normien kehittäminen jatkui 1600-luvulla, 1800-luvulla ja varsinkin viime sotien jälkeen. 1900-luvun puolivälissä sääntelyn uudistamista vauhditti toisen maailmansodan päättymisen jälkeen varsin voimallisena käynnistynyt rakentamispaine. Voimassa olevien suojeluperusteiden taustalla ovat muinaisjäänösten arvo osana identiteettiä sekä tieteellisen tutkimuksen lähteenä. Suojelu on kehittynyt alusta lähtien osana museolaitosta, johon se edelleen kuuluu. Muinaisjäänösten suojelun ja rakennussuojelun sääntelyjärjestelmät ovat historiallisista syistä eriytyneet pitkän yhteisen historian jälkeen 1960-luvulla kaksijakoiseksi. Nykyinen muinaismuistojen sääntely on sisältyneen ja oikeusvaikutuksiltaan muusta suojelu- ja maankäyttölainsäädännöstä riippumatonta.

Kulttuuriympäristö rakentuu monista aineksista. Muinaisjäännökset ja muut käytöstä jääneet asutusmuistot ovat osa kerroksista ympäristöä, jota suojellaan kokonaisvaltaisesti. Kulttuuriympäristön erilaiset ilmiöt voivat parhaimmillaan tukea ja vahvistaa toistensa ymmärrettävyyttä ja arvoa. Muinaisjäännöksiä koskee aina lisäksi joukko suoraan muinaismuistolaista tulevia suojeluperiaatteita.

Muinaismuistolaki (295/1963, ks. www.finlex.fi) rauhoittaa kaikki kiinteät muinaisjäännökset automaattisesti eikä rauhoitus edellytä erillistä päätöstä. Kiinteän muinaisjäännöksen lain vastainen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen on kielletty (1 §). Suomen muinaismuistolaki vastaa eurooppalaista yleissopimusta arkeologisen kulttuuriympäristön suojelusta (ns. Maltan sopimus). Muinaisjäännosten suojelusjäännöksiä on myös maankäyttö- ja rakennuslaissa (132/1999; erityisesti 5, 9 ja 137 §:n säännökset kulttuuriympäristön arvojen huomioon ottamisesta). Tärkeimmät muinaisjäännosten muut suojeluohjeet koskevat historiallisen ajan

muinaisjäännöksiä (v. 2009) ja arkeologisten kenttätöiden laatuvaatimuksia (v. 2013).

Tieto muinaisjäännöksestä on sen säilymisessä olennaista. Tietoa tarvitaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa maankäyttöä suunniteltaessa. Arkeologista perintöä on inventoitu systemaattisesti 1900-luvun puolivälistä lähtien. Muuttuvassa ympäristössä tiedon ajantasaisuus edellyttää inventointien tekemistä säännöllisesti. Tampereen arkeologinen inventointi alkoi vuonna 1948 ja jatkui uudestaan 1970-luvun alussa ja 1990-luvun puolivälissä. Vaikka Aitolahdessa tehtiin inventointia jo 1971, entisen Teiskon laaja alue on useista syistä toistaiseksi heikosti inventoitu.

Yleisessä työhankkeessa maankäyttäjän velvollisuus on aina selvittää, saattaako hanke tulla koskemaan kiinteää muinaisjäännöstä (13 §). Jäännöksiä löytyy järjestelmällisen inventoinnin tuloksena, mutta myös ennakoimattomasti erilaisissa tilanteissa. Mikäli maata kaivettaessa löytyy ennestään tuntematon muinaisjäännos, työ on sen kohdalla viipymättä pysäytettävä ja asiasta tulee olla heti

yhteydessä museoviranomaiseen (14 §). Nopea yhteydenotto on välttämätön myös silloin, kun löytää muinaisesineen (16 §). Nämä lain periaatteet on otettu käyttöön, jotta turvattaisiin maankäyttäjän oman oikeusturvan ja arkeologisen kulttuuriperinnön säilymisen toteutuminen.

Tiedot rauhoitetuista muinaisjäännöksistä saa museoviranomaisilta, joita ovat Museovirasto ja Pirkanmaalla maakuntamuseo. Muinaisjäännosten valtakunnallinen rekisteri ja maakuntamuseon ylläpitämä Siiri-tietokanta sisältävät olennaiset tiedot kohteiden sijainnista ja ominaisuuksista. Kaikki arkeologiset kohteet eivät kuitenkaan omaa rauhoitetun muinaisjäännöksen asemaa. Kunkin kohteiden arvon ja merkityksen ratkaisee museoviranomainen, jolta saa lisätietoja kaikista muinaisjäännöksiin liittyvistä asioista. Rauhoitettuja kohteita on perinteisesti luokiteltu rauhoitusasteen mukaan. Rauhoituksen asteen sekä muinaisjäännöksen laajuuden ja arvon ratkaisee aina museoviranomainen.

Tieto jäännöksistä karttuu vaihteittain arkeologisissa tutkimuksissa. Ensi

Kämenniemen kivikautisen asuinpaikan merkiksi pystytetty kivi.

vaiheessa hankitaan perustiedot useimmiten kajoamatta itse jäännökseen (inventointi). Inventointi tehdään tavallisesti kaavoitusvaiheessa tai muun maankäyttösuunnitelman yhteydessä. Kun inventointitietoja pitää tarkentaa, otetaan käyttöön kajoavat menetelmät kuten koekaivaus. Kaivausten toteutustavat vaihtelevat selvitykselle asetettavien tavoitteiden ja kohteiden mukaan. Kaikki muinaisjäännöksiä koskevat tutkimukset ovat arkeologien tekemiä. Inventointi tuottaa tiedon siitä, mitä jäännöksiä selvittävällä alueella on sekä antaa alustavan arvion jäännösten laajuudesta. Inventoinnin perusteella museoviranomainen määrittelee kohteen rauhoitusluokituksen, arvon ja suoja-alueen. Suoja-aluetta tarvitaan aina turvaamaan muinaisjäännöksen säilyminen ehjänä sekä sen arvon ja merkityksen kannalta (4 §).

Koekaivaus tehdään, kun maankäyttösuunnitelman johdosta on tarpeen tietää jäännöksen laajuus, säilyneisyys ja arvo. Kajoavat selvitysmenetelmät edellyttävät aina lupaa Museovirastolta (10 §). Tutkimustuloksen perusteella museoviranomainen ratkaisee, mitkä ovat edellytykset maankäyttösuunnitelman jatkolle. Mikäli hanke koskee muinaisjäännöstä, ensisijainen menettely on, että hankkeen toteutuspaikka siirtyy riittävän etäälle jäännöksestä. Poikkeuksellisesti maankäyttöhankkeen johdosta osa jäännöksestä voidaan tutkia pelastuskaivauksessa. Tutkimus tuhoaa aina peruuttamattomasti muinaisjäännöstä ja korvaamatonta kulttuuriperintöä. Hanke voi edellyttää koekaivauksen asemesta valvontaa, jolloin arkeologi seuraa kaivutyötä tai muuta kajoamista ja dokumentoi havaintoja. Valvonnassa museoviranomainen ratkaisee, voiko paikalle toteuttaa maankäyttöhankkeen riittävien tutkimusten jälkeen. Tällöin tehdään pelastuskaivaus, jonka jälkeen tutkitussa kohdassa ei ole enää muinaismuistolaista johtuvaa estettä maankäyttölle.

Yksityisen kiinteistönomistajan pienessä työhankkeessa arkeologisten tutkimusten kustannuksista vastaa museoviranomainen, joka ratkaisee tutkimusten luonteen ja ajankohdan. Yleisten ja suurrehkojen yksityisten työhankkeiden tutkimuskustannuksista vastaa lain mukaan hankkeen toteuttaja (15 §). Tutkimuksen kustannukset arvioidaan hankekohtaisesti, koska toteutukseen ja kustannuksiin vaikuttavat useat tekijät. Museovirastosta ja maakuntamuseosta saa tietoja arkeologisten tutkimusten tekijöistä.

Alueidenkäyttöä suunnittelevat ja valvovat useat ympäristöhallinnon toimijat monien ympäristölakien pohjalta. Muinaisjäännösten suojelussa kaavoitus on oleellinen väline järjestää maankäyttö muinaisjäännösalueen ympäristössä ja turvata kohteiden säilyminen tuleville sukupolville. Suomessa on käytössä vakiintunut lausunnonantomenettely, jolla museoviranomainen ottaa kantaa erilaisiin julkisyhteisöjen ja yksityisten tahojen alueidenkäyttösuunnitelmiin. Ne voivat koskea esimerkiksi kaavoitusta, tienrakentamista, energia-, tietoliikenne- ja vesihuoltohankkeita, maa-ainesten ottamista, vesistöjen rakentamista, maa- ja metsätalouden toimenpiteitä sekä rakentamisen lupia ja ilmoituksia. Hankkeen toteuttajan tulee pyytää lausunto (13 §), jossa maakuntamuseo antaa tiedot hankkeeseen vaikuttavasta muinaisjäännöksestä ja sen säilymisen turvaamisesta suunnitelman osalta. Lausunnossa informoidaan tarvittavista selvityksistä ja hankkeen toteuttamisen mahdollisista ehdoista. Museoviranomaisen muinaisjäännöksiä koskevat ohjeet eivät ole vain suosituksia vaan velvoittavia. Säädösten vastaisesta toiminnasta on säädetty rangaistukset muinaismuistolaissa (25 §) ja rikoslaissa (48 luku 6 § 2 momentti). Lausuntojen ja neuvottelujen lisäksi suuri merkitys on aina sillä, että maankäyttäjät ja museoviranomainen tapaavat ja keskustelevat maankäyttöhankkeen toteutuksen tavoista ja vaihtoehdoista silloin, kun suunnitelma-alueella on muinaisjäännöksiä.

Aitolahden ja Teiskon alueen arkeologiset tutkimukset ja selvitykset

Arkeologit kiinnittivät huomiota nykyisen Tampereen pohjoiseen alueeseen 1970-luvulla. Aitolahdelta ja Teiskosta ei tunnettu muinaisjäännöksiä vielä 1800-luvulla samaan tapaan kuin keskustan ympäristöstä (vrt. Lapinniemen ja Myllysaaren lapinrauniot). Vanhin historiallinen tieto nykyisen Tampereen alueella sijaitsevasta muinaisjäännöksestä on peräti 1700-luvun lopulta (Lentävänniemen Reuharinniemen lapinraunion merkitseminen isojakokarttaan). Ensimmäiset arkeologiset tarkastukset Aitolahdessa tehtiin vuonna 1971 Tampereen inventoinnissa (J. Rätty), jolloin Aitolahdesta paikannettiin kivikautinen asuinpaikka (Keso I-II) ja saatiin tiedot tuhoutuneesta lapinrauniosta Laalahdessa. Teisko ei tuolloin kuulunut vielä Tampereeseen.

Kämmenniemen Aunessillansalmen varressa tarkastettiin kivikautinen asuinpaikka vuonna 1972 ja 1975 (Museovirasto, A-L. Hirviluoto ja M. Suni). Kivikauden asutusjäännöksiä löytyi lisää 1970-luvulla Saarlahden Paksulasta ja Värmälän Iso-Kartanosta. Pirkanmaan maakuntamuseon tekemässä Tampereen arkeologisessa perusinventoinnissa vuonna 1994 (T. Nurminen), tarkastukset ulotettiin jo Teiskoonkin. Pääpaino oli kuitenkin tuolloinkin toisaalla Tampereella. Inventoinnissa paikannettiin 5 ennestään tuntematonta kohdetta Aitolahden ja Teiskon alueelta. Valtaosa oli lapinraunioita. Niiden määrä karttui vielä 1990-luvulla, jolloin myös uusia kivikautisia kohteita löytyi lisää. Ensimmäiset historiallisen ajan kyläpaikat inventointiin vuonna 2002 (Pirkanmaan maakuntamuseo, historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi 1. maakunta-kaavoituksen yhteydessä). Inventoitujen kyläpaikkojen määrä lisääntyi huomattavasti 2000-luvun lopulla historiallisen ajan muinaisjäännösten suojeluohjeiden tarkennuttua.

Riittävä ja ajan tasalla oleva inventointitieto muinaisjäänöksistä ja suojeltavista kulttuuriperintökohteista puuttuu edelleen suuresta osasta pohjoista aluetta. Tietoja esihistoriallisista ja historiallisen ajan muinaisjäänöksistä on Nurmi-Sorilan, Hirviniemen-Sisaruspohjan ja Tarastenjärven osayleiskaava-alueilta. Lisäksi eräiden yksittäisten rakennushankkeitten lupakäsittelyn yhteydessä on tehty suppea-alaiset arkeologiset tarkastukset.

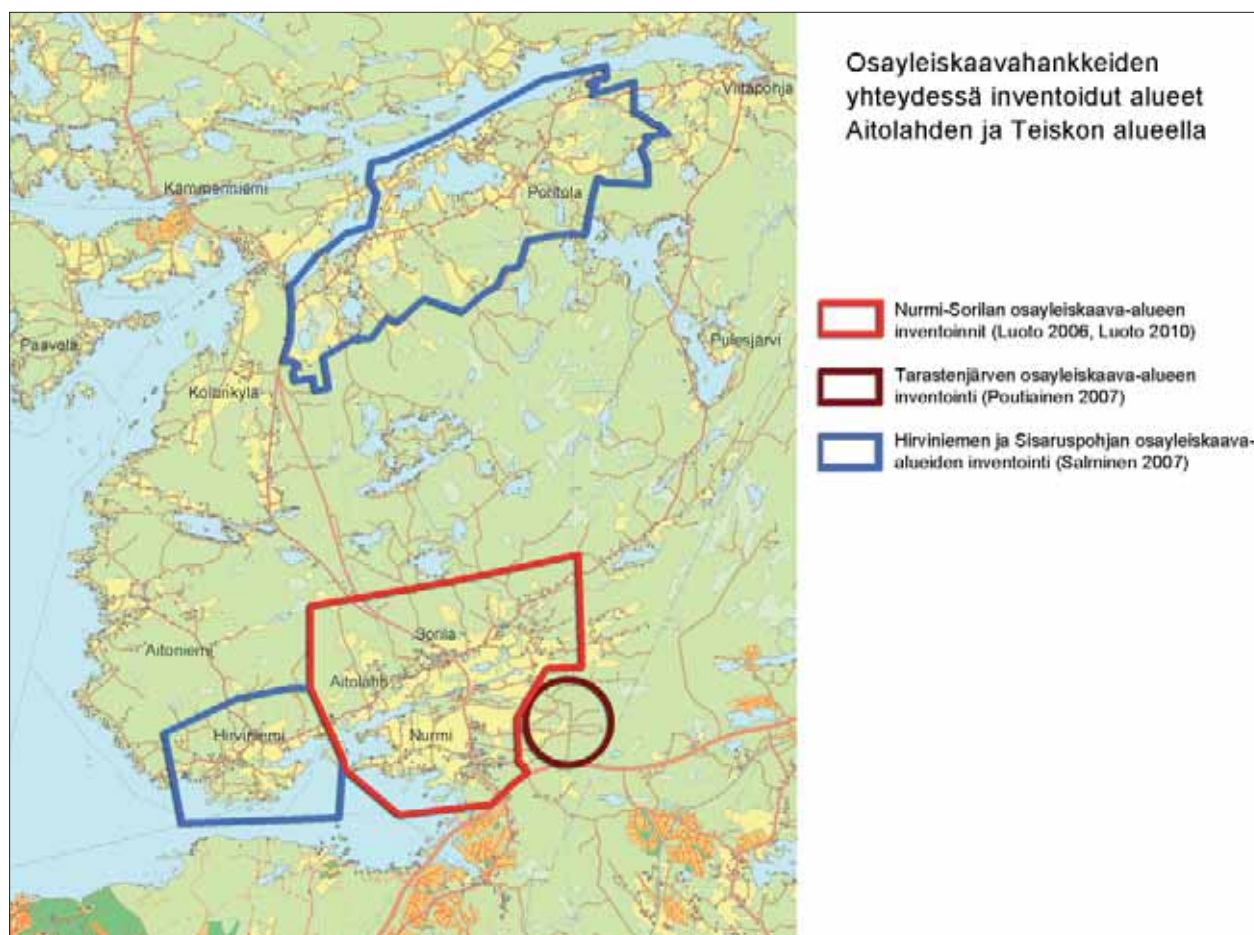
Kokonaisuutena tarkastellen Aitolahdella ja Teiskossa on ollut kohtalaisesti arkeologista aktiviteettia. Valtaosa arkeologisista selvityksistä on ollut inventointeja. Tarkempaa tietoa tuottavia koetutkimuksia ja pelastuskaivauksia on tehty vain Teiskon Kämmenniemen kivi-kautisella

asuinpaikalla 1980-luvun alussa uuden maantiesillan rakentamisen johdosta. Lisäksi vuonna 2012 tehtiin koetutkimus Nurmi-Sorilan osayleiskaavoituksen johdosta, jolloin selvitettiin Messukylästä Ruovedelle johtaneen, käytöstä jääneen merkittävän historiallisen tielinjan säilyneisyyttä ja arvoa.

Tieto arkeologisista kohteista karttuu myös kansalaisten ilmoittaessa museoon löytämistään muinaisesineistä tai maastossa tekemistään havainnoista erilaisista rakenteista, joita he epäilevät ihmistekoisiksi. Tällaisia ilmoituksia on esimerkiksi Sorilasta Pitkäjärven eteläpuolelta (kiviröykkiötä kalliolla metsämaastosta), Koljonselän Lapinkorkeen saaresta, mahdollinen kiviröykkiö Iso-Ripojärven luo-

teispuolelta, joukko kuopanteita Näsijärven Taulasalosta. Lisäksi ilmoituksia mahdollisista historiallisista asutusjäänöksistä on tehty Pohjois-Teiskosta Löytänjärven ympäristöstä. Pirkanmaan maakuntamuseoon tehdyistä yleisöilmoituksista saa tarkempia tietoja museon Siiri-tietokannasta, joihin niitä on päivitetty.

Kun Aitolahden ja Teiskon alueella tehdään arkeologisia inventointeja, löytöilmoitukset tulee selvittää maakuntamuseosta ja tarkastaa kohteet maastossa. Osa kohteista on ennestään tuntemattomia muinaisjäänöksiä ja osa saattaa osoittautua luontaisiksi ilmiöiksi. Vaikka ei olisi varma, onko esine tai rakenne ihmisen tekemä, siitä on aina syytä ilmoittaa maakuntamuseoon.

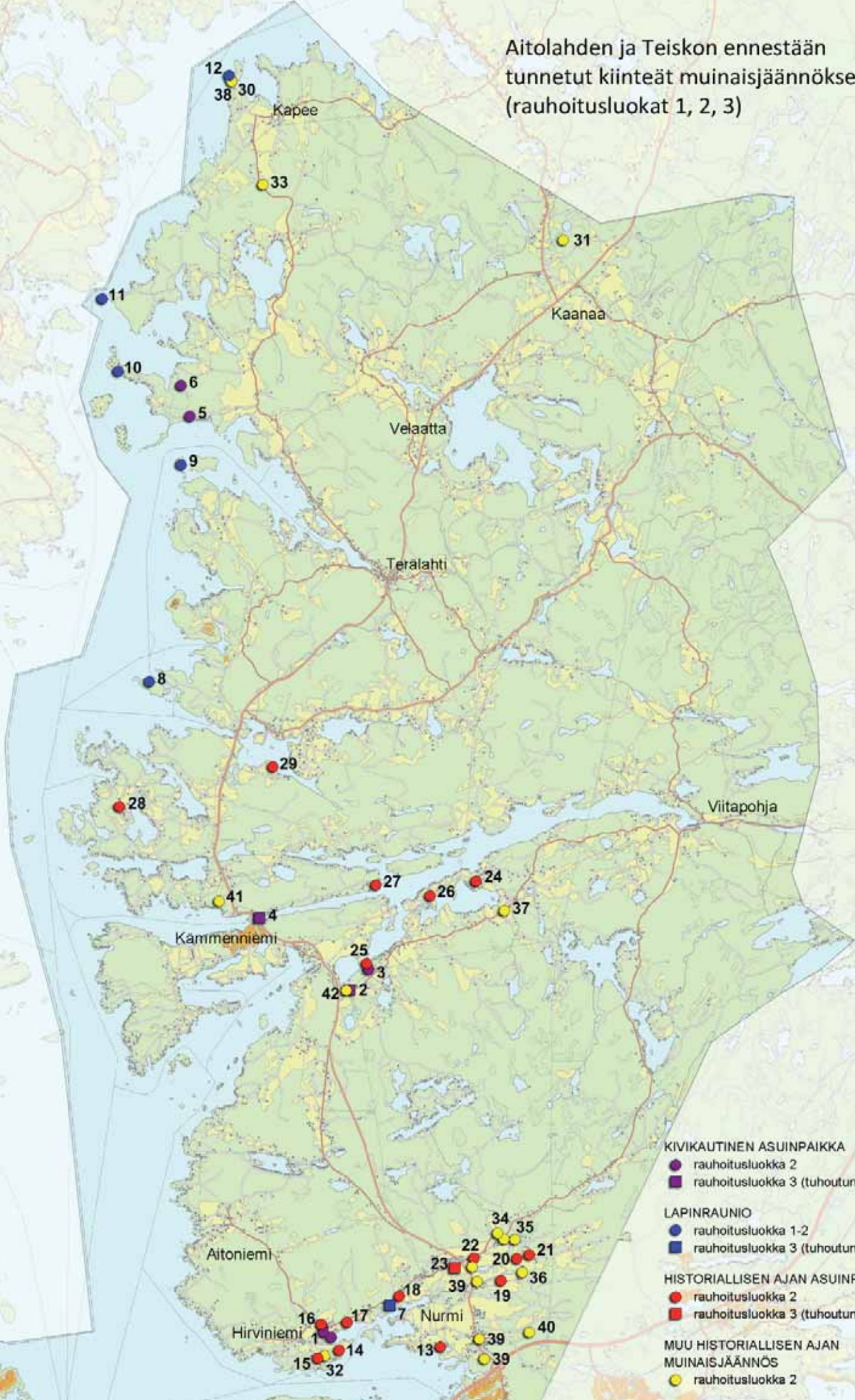
Luettelo arkeologisista tarkastuksista, inventoinneista ja kaivauksista vuosina 1971 – 2012

- **Tampereen arkeologinen inventointi,**
Museovirasto/Jouko Rätty 1971
- **Tampereen arkeologinen perusinventointi,**
Tampereen museot/ Teija Nurminen 1994
- **Tampereen Teiskon, Tottijärven, Valkeakosken ja Viljakkalan inventointi,**
Museovirasto/ Maarit Suni 1975
- **Tampereen Teiskon Kämmenniemen kivilautisen asuinpaikan kaivaus,**
Museovirasto/Pekka Honkanen 1981
- **Teiskon Kämmenniemen Riihivuoren luontaisen kivikon ja siirtolohkareen tarkastus,**
Museovirasto/Panu Nykänen 1991
- **Tampereen Teiskon Saarlahden Metsisianmäen röykkiön tarkastus,**
Tampereen museot/Juha-Matti Vuorinen 1995
- **Tampereen Teiskon Myyrysiemen röykkiön tarkastus,**
Museovirasto/Tuula Heikkurinen-Montell 1999
- **Tampereen Rimminlahden kivilautisen asuinpaikan tarkastus,**
Tampereen Museot/ Antti Bilund 1998
- **Inventointi**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Tuija-Liisa Soininen 1999
- **Tampereen Teiskon Nujulantien ampumahautojen tarkastus,**
Museovirasto/Olli Soininen 2000
- **Pirkanmaan historiallisen ajan muinaisjännösten inventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Timo Jussila 2002
- **Tampereen Teiskon Asuntilan Huhtavantien arkeologinen tarkastus,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Ulla Lähdesmäki 2003
- **Tampereen Nurmi-Sorilan osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Kalle Luoto 2006
- **Tampereen Teiskon Niinikosken sahanpaikan tarkastus,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Ulla Lähdesmäki 2006
- **Tampereen Tarastenjärven osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Hannu Poutiainen 2007
- **Tampereen Hirviniemen ja Sisaruspohjan arkeologinen inventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Hanna-Leena Salminen 2007
- **Tampere, Teisko, Kapeenniemi, arkeologinen osainventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Ulla Lähdesmäki 2009
- **Tampereen, Teiskon Isosaaren uuden rakennuspaikan arkeologinen inventointi,**
Mikroliitti Oy 2009
- **Tampereen Vehkasuon kivirakenteen tarkastus,**
Museovirasto/Olli Soininen 2010
- **Tampereen Vehkajärven kivirakenteitten tarkastus,**
Museovirasto/Olli Soininen 2010
- **Tampereen Nurmi-Sorilan osayleiskaava-alueen arkeologinen täydennysinventointi,**
Pirkanmaan maakuntamuseo/Kirsi Luoto 2010
- **Tampere, Nurmi, Vanhan tielinjan kartoitus,**
Mikroliitti Oy 2012

Luettelo Aitolahden ja Teiskon ennestään tunnetuista kiinteistä muinaisjäännöksistä
(rauhitusluokat 1, 2, 3)

Kohteen numero kartalla ja nimi	rauhitusluokka	mj.rek.nro	tyyppi
● 1. Keso I – II	2	8370100303	2 kivikautista asuinpaikkaa
■ 2. Iso-Kartano	3	837010041	kivikautinen asuinpaikka
● 3. Piriläntie E	2	1000011514	kivikautinen asuinpaikka
■ 4. Kämmenniemi	3	837010035	kivikautinen asuinpaikka
● 5. Paksula 1	2	837010036	kivikautinen asuinpaikka
● 6. Rimminlahti	2	837010051	kivikautinen asuinpaikka
■ 7. Ämmämäki	3	837010032	lapinraunio
● 8. Koljonsaari	1	837010045	lapinraunio
● 9. Kontusaari	1	837010046	lapinraunio
● 10. Myyrysiemi	1	837010048	lapinraunio
● 11. Kirvessaari	1	837010049	lapinraunio
● 12. Kapeenniemi	1	837010044	2 lapinrauniota
● 13. Nurmi (Nurmis)	2	1000008706	historiallinen kylätontti
● 14. Hirviniemi (Hirviniemi)	2	1000011518	historiallinen kylätontti
● 15. Hirviniemi Kiikkinen	2	1000011515	historiallinen talotontti
● 16. Hirviniemi Keso III	2	1000011517	historiallinen talotontti
● 17. Hirviniemi Ruokonen	2	1000011516	historiallinen talotontti
● 18. Laalahti (Laianax)	2	1000018819	historiallinen kylätontti
● 19. Partola (Pardola)	2	1000018821	historiallinen kylätontti
● 20. Palo (Pahlo) Rentto	2	1000018824	historiallisen kylän talotontti
● 21. Palo (Palho)	2	1000018823	historiallinen kylätontti
● 22. Sorila (Sorrila)	2	1000018820	historiallinen kylätontti
■ 23. Sorila (Sorrila) Peukunen	3	1000018840	historiallisen kylän talotontti
● 24. Teisko Pohtola	2	1000011519	historiallinen kylätontti
● 25. Värmälä Pirilä	2	1000011526	historiallinen talotontti
● 26. Vattula Ylinen	2	1000011520	2 erillistä historiallista talotonttia
● 27. Teisko Kuusniemi	2	1000002005	historiallinen kylätontti
● 28. Teisko Taulaniemi	2	1000002007	historiallinen kylätontti
● 29. Teisko Mustaniemi	2	1000002006	historiallinen kylätontti
● 30. Kapeenniemen kivirakenne	2	1000018709	kivi-uuni/-kellari
● 31. Metsisianmäki	2	837010047	historiallinen kiviröykkiö
● 32. Uusi-Köllä	2	1000011539	historiallinen rajakivi
● 33. Kapeen rajakivi	2	(uusi kohde)	rajamerkki
● 34. Myllylampi	2	1000008708	vesimyllyn paikka
● 35. Myllymoisio	2	1000018825	vesimyllyn paikka
● 36. Holvasti	2	1000018882	vesimyllyn paikka
● 37. Lahdentausta	2	1000011540	vesimyllyn paikka
● 38. Kapeenniemen kivilouhokset	2	1000018711	kivenlouhinnan jälkiä
● 39. Messukylä – Ruovesi–tie	2	1000018836	historiallinen tielinja
● 40. Näätäsuu	2	1000012283	tervahauta
● 41. Teisko Nujulantie	2	1000002002	ampumahautoja (v. 1918?)
● 42. Valkeämäki	2	1000011543	5 kpl viljelyröykkiöitä?

Aitolahden ja Teiskon ennestään tunnetut kiinteät muinaisjäännökset (rauhitusluokat 1, 2, 3)

- KIVIKAUTINEN ASUINPAIKKA**
 - rauhoitusluokka 2
 - rauhoitusluokka 3 (tuhoutunut)
- LAPINRAUNIO**
 - rauhoitusluokka 1-2
 - rauhoitusluokka 3 (tuhoutunut)
- HISTORIALLISEN AJAN ASUINPAIKKA**
 - rauhoitusluokka 2
 - rauhoitusluokka 3 (tuhoutunut)
- MUU HISTORIALLISEN AJAN MUINAISJÄÄNNÖS**
 - rauhoitusluokka 2

Muut inventoidut arkeologiset kohteet (osa säilytettäviä kulttuuriperintökohteita)

Kohteen numero kartalla ja nimi	rauhoidusluokka	mj.rek.nro	tyyppi
▲ 43. Aitoranta	ei määritelty	1000018838	Viljelyröykkiö
▲ 44. Jokivalkamantie	ei määritelty	1000018841	Viljelyröykkiö
▲ 45. Juoponlahti 1	ei määritelty	1000008709	Kivikellari
▲ 46. Juoponlahti 2	ei määritelty	1000008710	Viljelyröykkiö?
▲ 47. Kovapää	ei määritelty	1000018839	Historiallinen asuinpaikka
▲ 48. Nurmi- Kangasala Nurmi	ei määritelty	1000018837	Historiallinen tielinja
▲ 49. Perämäentie	ei määritelty	1000008713	Rakennuksen perustus
▲ 50. Sorila	ei määritelty	1000008711	Rakennuksen perustus
▲ 51. Tiikko 1	ei määritelty	1000018843	Vesimyllyn paikka
▲ 52. Tiikko 2	ei määritelty	1000018844	Vesimyllyn paikka
▲ 53. Tiikonniemi	ei määritelty	1000018842	Torpan paikka
▲ 54. Tuomisto	ei määritelty	1000018845	Viljelyröykkiö
▲ 55. Vehkajärvi	ei määritelty	1000017950	2 röykkiötä, rajamerkkejä
▲ 56. Vehkasuo	ei määritelty	1000017951	kiviröykkiö, rajamerkki
▲ 57. KiiKKinen 2	ei määritelty		kaivanto
▲ 58. Ruokonen 2	ei määritelty		kaivanto
▲ 59. Loukamo	suojeltava rakenne		kivilouhos
▲ 60. Kapeen laivalaituri	suojeltava rakenne		laituripaikka
▲ 61. Kukkosaari	suojeltava rakenne		kivilouhos
▲ 62. Kuusniemi	ei määritelty		kuoppa
▲ 63. Tiikonoja	ei määritelty		kuoppa (ei kartalla)
▲ 64. Sorri	ei määritelty		historiallinen röykkiö
▲ 65. Osa Messukylä-Ruovesi-tiestä	otetaan tarvittaessa huomioon maankäytössä		historiallinen tielinja
▲ 66. Vattula Vattula	ei määritelty		yksinäistalo
▲ 67. Kapeenniemen kellarit	ei määritelty		2 kivikellaria

Hylty muinaisjäännösrekisterin mukaan

● 68. Otava	2	2153	tervahöyryn hylky
▲ 69. Teiskon Pohtola	ei määritelty	2141	proomun hylkyjä
▲ 70. Teiskon Viitapohja	ei määritelty	2142	halkoproomun hylky
▲ 71. Wellamo	ei määritelty	2154	teräsrunkoisen aluksen hylky

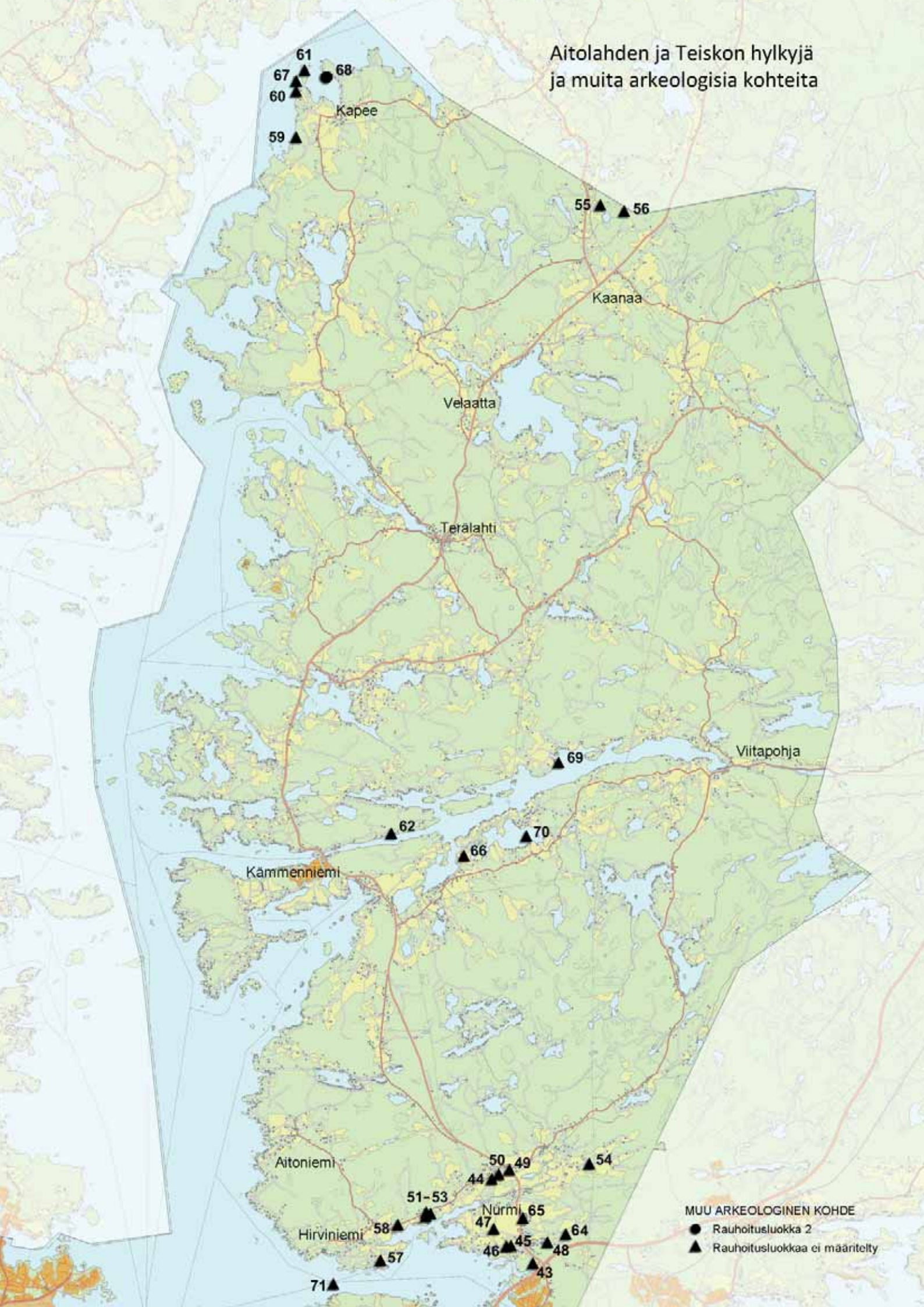
KIINTEIDEN MUINAISJÄÄNNÖSTEN RAUHOITUSLUOKAT:

Rauhoitusluokka 1: Valtakunnallisesti merkittävä kohde, jonka säilyminen on turvattava kaikissa olosuhteissa

Rauhoitusluokka 2: Kohteen arvon selvittäminen vaatii lisätutkimuksia, joiden jälkeen se voidaan siirtää rauhoitusluokkaan 2 tai 3 (eräänlainen muinaisjäännösten yleisluokitus)

Rauhoitusluokka 3: Kohde ei enää aiheuta suojelutoimia tuhoutumisen takia tai riittävästi tutkittuna

Aitolahden ja Teiskon hylkyjä ja muita arkeologisia kohteita

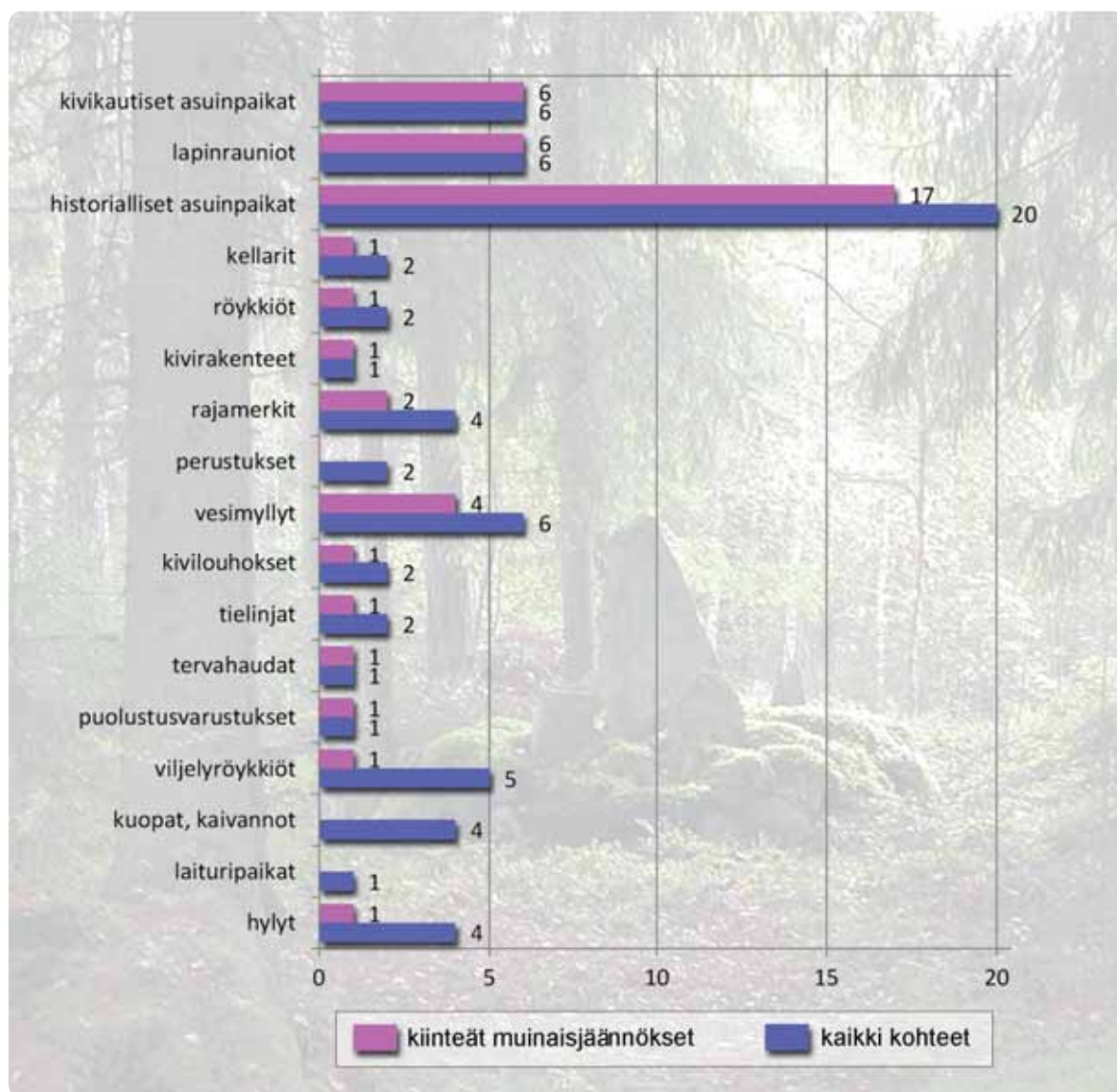

- MUU ARKEOLOGINEN KOHDE**
- Rauhoitusluokka 2
 - ▲ Rauhoitusluokkaa ei määritetty

Inventointien ja tarkastusten perusteella Aitolahdesta ja Teiskosta tunnetaan vuoden 2012 loppuun mennessä yhteensä 71 arkeologista rekisterikohdetta. Niistä 42 on muinaismuistolailla rauhoitettuja kiinteitä muinaisjäänköksiä. Samassa kohteessa saattaa sijaita useita yksittäisiä kiinteitä muinaisjäänköksiä. Tuhoutuneita muinaisjäänköksiä tunnetaan neljä. Kaikki muut ennestään tunnetut muinaisjäänkökset vaikuttavat edelleen maankäyttöön ja ne tulee ottaa huomioon muinaismuistolain edellyttämällä tavalla erilaisia maankäyttösuunnitelmia laadittaessa ja toteutettaessa.

Valtaosa kaikista arkeologisista kohteista sijaitsee asutuilla paikoilla tai pelto- ja metsämaastossa. Vain neljä jäännöstä tunnetaan vesistöistä. Muinaisjäänköksiin kuuluu asutushistoriallisia, elinkeinohistoriallisia ja liikennehistoriallisia kohteita, yksi sotahistoriallinen kohde sekä yksi muinaisjäänköksenä rauhoitettu hylky. Loput kohteet ovat arvoltaan tai esimerkiksi säilyneisyydeltään sellaisia, että niitä ei suojella kiinteinä muinaisjäänkösinä. Tähän ryhmään ei kuulu esihistoriallisia jäännöksiä. Osa näistä kohteista omaa kuitenkin asutus- ja elinkeinohistoriallisesti tai muun ilmiön vuoksi kult-

tuurihistoriallista arvoa ja ne säilytetään ympäristön muutoksessakin kulttuuriperintökohteina. Historiallisen ajan arkeologisten jäännösten arvottaminen on haastava tehtävä, jota museoviranomaiset kehittävät parhaillaan. Esimerkiksi yksittäisten historiallisten kylätonttien tai yksinäistalojen paikkojen suojelutatus saattaa myöhemmin muuttua arvottamisen edetessä ja suojeluohjeiden täsmentyessä. Museoviranomaiselta saa aina ajantasaisimman tiedon siitä, mitkä historialliset jäännökset ovat muinaismuistolailla rauhoitettuja tai muutoin suojeltavia kulttuuriperintökohteita.

Aitolahden ja Teiskon arkeologiset kohteet.

8.2 Alueen arkeologisia ominaispiirteitä ja tulevia arkeologisia selvitystarpeita

Kivikautiset muinaisjäännökset

Kivikausi vallitsi Suomen alueella noin vuosina 8600 – 1500 eKr. Kivikaudella ilmasto ja ympäristöolosuhteet kokivat suuria muutoksia, ja Suomen alueen kivikautinen väestö voidaan sekä ajallisesti että alueellisesti jakaa useisiin erilaisiin kulttuureihin. Suomen aluetta asuttaneet monenlaiset ihmisyhteisöt hankkivat ravintonsa suoraan luonnosta metsästyksen, kalastuksen ja keräilyn keinoin. Kivikauden jälkipuolella maanviljely ja karjanhoito todennäköisesti jo opittiin tuntemaan Suomenkin alueella.

Kivikauden tyypillisin kiinteä muinaisjäännös on asuinpaikka. Asuinpaikka-käsitteen alle kootaan monenlaisia kohteita, joista osa liittyy pitkäkestoiseen asumiseen, osa tilapäiseen leiriytymiseen tai oleskeluun. Asuinpaikka saattaa erottua maan pinnalle isoina laakeina painanteina, mikäli paikalla on sijainnut kuoppamaisia asumuksia. Muuten asuinpaikan tunnistaa lähinnä liikutellusta tai kaivetusta maasta löytyvästä pienikokoi-

sesta kvartsisiesineistöstä tai saviastianpaloista. Kivikautiset asuinpaikat sijaitsivat meren tai ison sisävesistön ympärillä silloisen rantaviivan läheisyydessä – mieluiten etelään avautuvalla loivalla rinteellä, jonka maapohja on hiekkaa. Hiekkaranta oli siis tyypillinen kivikautinen asuin- ja oleskeluympäristö, vaikka niitä tunnetaan myös savimaalta. Kivikauteen ajoittuvien kiinteiden muinaisjäännösten etsimisessä muinaisten rantaviivojen tunteminen on tärkeä lähtökohta.

Teiskon-Aitolahden alueella rantaviivakaksijakoisuus on kaksijakoinen. Kivikauden alussa Näsijärven tilalla oli Ancylysjärvenä tunnetun Itämeren edeltäjän lahti, joka työnty syvään sisämaahan. Ancylysjärven rannat sijaitsivat Teiskon-Aitolahden alueella korkeimmillaan noin 115 metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella, kun Näsijärven nykyinen pinta sijaitsee noin 95,5 metrissä. Maankohoamisen seurauksena Ancylysjärven vesiraja kuitenkin vetäytyi varsin nopeasti. Kun se oli laskenut alle 90 metrin korkeudelle nykyisestä merenpinnasta, Näsijärvi kurotui erilliseksi järvioltaaksi (Salo 1988,

Maastosta löytyvä kivikirves voi olla merkki alueella sijaitsevasta kivikautisesta asuinpaikasta. Tällainen ns. irtolöytö on muiden tietolähteiden lisäksi tärkeä vihje arkeologille inventoinnin suunnittelussa. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

Kivikautinen asuinpaikka löytyy usein kynnöspellolta. Pellon pintapöiminnässä löytyy asuinpaikalla olleita kvartsi-iskoksia. Piriläntien asuinpaikka Värmälässä Matehisenlahden tuntumassa. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Hanna-Leena Salminen.

63). Kivikauden kuluessa Näsijärvenkin rannat ehtivät muuttua huomattavasti. Maankohoamiseen liittyvän maanpinnan kallistumisen seurauksena vesimassoja on kasaantunut järvioltaan eteläosaan, jossa vedenpinta on noussut peittäen uudestaan jo kertaalleen kuivuneita rantoja. Toisaalta Tammerkosken muodostuminen laski Näsijärven vedenpintaa joksikin aikaa. Sisävesistöjen historian yksityiskohtainen selvittäminen onkin yleensä varsin monimutkainen tehtävä. Kun puhutaan Aitolahden ja Teiskon kivikautisen asutuksen rantasidonaisuudesta, on siis selvennettävä, tarkoitetaanko Ancylysjärven vai muinaisen Näsijärven rantoja. Lisäksi on muistettava, että tiettyjen kivikauden vaiheiden rantaviivat ja niiden vierillä oletettavasti sijainneet asuinpaikat ovat nykyisin Näsijärven pinnan alla.

Kivikautisen asutuksen rantasidonaisuus ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteinen asia. Lounais-Suomessa esiintyi noin vuosina 3200–2500 eKr. nuorake-raaminen kulttuuri, jonka asuinpaikkojen sijoittumisessa rannan läheisyys ei ollut olennainen tekijä. Myös rantasidonnaista asumista suosineet kivikauden kulttuurit jättivät jälkiään silloisten rantavyöhykkei-

den ulkopuolellekin. Asuinpaikka saattoi joskus sijaita useiden satojen metrien päässä silloisesta rannasta, ellei kauempanakin (**Kriiska & Jussila 2006**). On myös tietoja korkean ja jyrkkärinteisen maastonmuodon laella sijainneista kivikautisista asuinpaikoista, jotka kenties liittyivät tähystykseen tai puolustautumiseen (**emt**). Lisäksi pyyntielinkeinoiniin liittyviä rakenteita, kuten peuranpyyntikuoppia, voitiin kivikaudella tehdä metsävyöhykkeelle kauaskin rannasta. Sellaisetkin ovat lain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä.

Aitolahden ja Teiskon alueelta tunnetaan kuusi kivikautista asuinpaikkaa (kohdeet 1-6). Niiden sijaintikorkeudet vaihtelevat noin 97–105 metriä merenpinnan yläpuolella. Useimmat asuinpaikoista sijaitsevat Näsijärven itärannan läheisyydessä lahtien ympärillä tai niemillä.

Iso-Kartanon (kohde 2) ja Piriläntien (kohde 3) asuinpaikat ovat kuitenkin Valkeajärven ympärillä hieman etäämmällä Näsijärven nykyisestä rantaviivasta. Kaksi Aitolahden ja Teiskon kivikautisista asuinpaikoista (kohdeet 2 ja 4) on tuhoutunut, joten ne eivät ole enää rauhoitettuja. Kämmenniemen tuhoutunut (kohde 4) asuinpaikka kuului ilmeisesti nuorakraamiselle kulttuurille (noin 3200–2500 eKr). Muiden kohteiden tarkempi ajoittaminen on vaikeaa. Ainakin osa niistä on todennäköisesti Ancyliusjärven rannan läheisyydessä sijainneita varhaisen kivikauden (mesoliittisen kivikauden) asuinpaikkoja (**Salo 1988, 142–143**). Kivikautisten asuinpaikkojen läheisyydestä löytyy joskus myös hautoja, mutta toisista sellaisia ei tunneta Aitolahden ja Teiskon alueelta.

Hyvin todennäköisesti kivikauden asuinpaikkoja on Aitolahdessa ja Teiskossa löydettävissä enemmän. Luultavasti niitä myös sijaitsee laajemmalla alueella kuin vain Näsijärven itärannan lähetyvillä. Aitolahden ja Teiskon alueelta on 1800-luvulta lähtien kertynyt useita irtaimia kivikautisia muinaisesinelöytöjä. Sellaisia on saatu muun muassa Paarlahauden ja Velaattajärven läheisyydestä. Tämä viittaa kiinteidenkin kivikauden muinaisjäänösten esiintymiseen näillä alueilla. Aitolahden ja Teiskon itä- ja pohjoisosien metsäalueilta kivikautisia muinaisesinelöytöjä ei tunneta. Se kuitenkin voi johtua modernin maankäytön vähäisyydestä näillä alueilla (**Salo 1988, 63**).

Hirviniemessä sijaitseva kivikautinen asuinpaikka hahmottuu muinaisena rantaterassina taustalla olevalla pellolla. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Hanna-Leena Salminen.

Pronssi- ja rautakauden muinaisjäännökset

Pronssikaudesta (noin 1500–500 eKr.) ja rautakaudesta (500 eKr.–1200 jKr.) on Aitolahden ja Teiskon tapauksessa syytä puhua yhdessä. Alueelta tunnetuista kiinteistä muinaisjäännöksistä näihin ajanjaksoihin kuuluvat lähinnä ns. lapinrauniot (kohteet 7-12). Ne ovat järvimaisemassa sijaitsevia isoja kiviröykkiöitä, jotka lienevät pääasiassa hautoja. Koska yhtään lapinrauniota ei ole tutkittu, ei tiedetä, ovatko ne pronssi- vai rautakautisia. Pirkanmaan muissa osissa, kuten Tampereen Reuharinniemellä, tehdyissä lapinrauniotutkimuksissa on saatu lähinnä rautakauteen viittaavia ajoituksia.

Pronssi- ja rautakaudella Suomen aluetta asuttaneet yhteisöt voidaan hyvin karkeasti jakaa kahteen pääryhmään. Osa yhteisöistä suuntautui voimakkaasti, vaikka ei yksinomaan, maanviljelyyn ja karjanhoitoon, jotka mahdollistivat aiempaa tiheämmän asutuksen. Toiset yhteisöt pitäytyivät pikemminkin metsästyksessä ja kalastuselinkeinoissa. Maatalouselinkeinojen leviämiseen ja yleistymiseen liittyy monenlaisia avoimia kysymyksiä. Pirkanmaalla tapahtui jonkinlainen murros noin vuosina 300–500, jolloin Nokianvirran ja Pyhäjärven eteläosien ympärille vakiintui uudenlainen, rannikon suunnasta levinnyt kulttuurimuoto. Tämän rautakautisen ”kalmistokulttuurin” tunnetuimpia muinaisjäännöksiä ovat hautapaikat eli kalmistot, joihin vainajat usein haudattiin aseiden ja korujen kera. Kalmistojen läheisyydessä sijaitsivat kalmistoja käyttäneiden yhteisöjen asuinpaikat ja viljelysmaat, mutta niitä on tutkittu vähemmän. Suhteellisen niukalle tutkimukselle ovat jääneet myös muinaislinnat, jotka ovat puolustautumisen tarpeesta kertovia rautakautisia muinaisjäännöksiä.

Teiskon ja Aitolahden alueelta ei ainakaan toistaiseksi tunneta edellä mainittuja rautakautisen ”kalmistokulttuurin” kiinteitä muinaisjäännöksiä. Sellaisia on kuitenkin suhteellisen lähellä, sillä rautakautisia kalmistoja tunnetaan Ylöjärveltä ja Itä-Tampereelta (Messukylä ja Takahuhti). Alueella pronssi- ja rautakautta edustavat siis edellä mainitut lapinrauniot. Niitä tunnetaan kuusi

Teiskon Kapeenniemen lapinrauniot ovat hyvin säilyneitä, monumentaalisia muinaisjäännöksiä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

kappaletta viidestä eri kohteesta, jotka kaikki sijaitsevat Teiskon länsiosassa, Näsijärven pistävillä niemillä tai järven saarilla. Myös Aitolahden rannalla Ämänniemellä on sijainnut lapinraunio, mutta se on tuhoutunut (kohde 7). Kaikki muut lapinrauniot kuuluvat korkeimpaan rauhoitusluokkaan 1. Lapinrauniota esiintyy Järvi-Suomen eri osissa, ja ne on tutkimuksessa yhdistetty pääasiassa metsästäjä-kalastaja-väestöön. Tämän perusteella Teiskon ja ehkä Aitolahdenkin alue olisivat pronssi- ja rautakaudella olleet lähinnä metsästäjä-kalastajien reiviä. Mielenkiintoista kyllä lapinrauniota ei tunneta Ylöjärven rannikolta: oliko Näsijärven itärannalla jotenkin erityinen merkitys pronssi- tai rautakauden ihmisille? Teiskosta tunnetaan myös kolme irtainta rautakautista muinaisesinelöytöä, kaikki Näsijärven lähetyviltä. Yksi näistä löydöistä (kirves 600- tai 700-luvulta) on peräisin Myyrysniemeltä (kohde 10), jolla sijaitsee myös lapinraunio.

Alueelta on oletettavasti löydettävissä lapinraunioita rakentaneen väestön asuinpaikkoja. Kivikauden asuinpaikkojen tavoin ne ovat todennäköisesti useimmi-

ten sijainneet rannalla tai rannan tuntumassa, lähellä nykyisiä isoja vesistöjä. Säännöstä voi kuitenkin olla poikkeuksia (Kriiska & Jussila 2006). Asuinpaikan tunnistaminen onnistuu parhaiten liikutelusta tai kaivetusta maasta löytyneiden saviastianpalojen avulla. Myös pronssi- ja rautakautisten pyyntikuoppien löytyminen metsäalueilta on mahdollista.

On myös mahdollista, että lähiseutujen rautakautiseen ”kalmistokulttuuriin” kuuluva väestö piti Aitolahtea ja Teiskoa nautinta-alueenaan hyödyntäen säännöllisesti sikäläisten metsien ja vesien resursseja, kuitenkin ilman vakiintuneen tai pitkäkestoisen asutuksen muodostumista alueelle. Tällainen takamaa-alueen hyödyntäminen on voinut jättää jälkeensä kiinteitä muinaisjäännöksiä esimerkiksi erilaisten leiri- ja oleskelupaikkojen (”eräsijojen”) muodossa – otaksuttavasti lähinnä järvenrantojen tuntumaan. Sellaisen erottaminen metsästäjä-kalastajaväestön asuinpaikoista ei välttämättä ole helppoa.

Rautakautisen ”kalmistokulttuurin” asutusjälkien löytyminen alueelta ei ole täysin poissuljettua, vaikka siihen ei ny-

kyisessä tutkimustilanteessa juuri mikään viittaakaan. Muualla Pirkanmaalla maata viljelevän rautakautisen asutuksen jäljet keskittyvät vesistöjen läheisyyteen, mutta eivät kuitenkaan rantavyöhykkeelle. Rautakautisten maanviljelijäasuipaikkojen välittömässä läheisyydessä on yleensä nykyaikaista haja-asutusta ja viljelymaisemaa. Asuinpaikka voi sijaita etelänpuoleisella mäenrinteellä, joskus savikollakin. Maan pinnalle asuinpaikasta tuskin erottuu mitään, mutta liikutellussa tai kaivetussa maassa voidaan havaita esimerkiksi nokea, saviastianpaloja ja palanutta savea. Asuinpaikan läheisyydessä saattaa olla kalmisto, jollaiset joskus erottuvat maan pinnalle esimerkiksi matalina kiviröykkiöinä. Rautakautiset kalmistot eivät kuitenkaan voi olla alueella yleisiä, koska maankäytön yhteydessä ei ole tehty ilmoituksia maasta löytyneistä rautakautisista aseista tai koruista. Kaskiviljely eli metsän polttoviljelyä voitiin harjoittaa kaukanakin asutuksesta. Rautakautinen kaskiviljely on voinut jättää jälkeensä ns. kaskiröykkiöitä, mutta nämä muinaisjäännökset ovat yleensä nuorempia ja niitä käsitellään tuonnempana.

Muualla Suomessa tehtyjen löytöjen perusteella rautakautisia hautoja voi joskus paljastua myös yllättäviltä paikoilta. Esimerkkeinä mainittakoon järvenranta-kivikko ja suoalueen keskellä sijaitseva metsärinne. Tässä yhteydessä voidaan huomauttaa, että aivan Teiskon pohjoisrajalla, Vehkasuon ja pienen Vehkajärven ympärillä, sijaitsee mäkien laella neljä kiviröykkiötä. Kolme niistä on merkitty peruskarttaan ”muinaishautoina”, koska kiviröykkiöt ovat usein pronssi- tai rautakautisia hautoja. Näiden röykkiöiden sijainti syrjäisillä metsämäillä kaukana isoista vesistöistä on kuitenkin epätyypillinen esihistoriallisille röykkiöhaudoille. Kyseiset kohteet onkin merkitty muinaisjäännösrekisteriin joko käyttötarkoitukseltaan epäselvänä ja ajoittamattomana muinaisjäännöksenä (Metsisianmäki, kohde 31) tai todennäköisinä historiallisen ajan tilusrajamerkkeinä (Vehkajärvi, Vehkasuo, kohteet 55 ja 56).

Teiskon ja Aitolahden Itä- ja pohjoisoiden suoalueita ajatellen voi vielä mainita, että suossa sijaitsevan kiinteän muinaisjäännöksen olemassaolo on täysin

mahdollista. Esimerkiksi eräät rautakautiset ja keskiaikaiset löydöt eri puolilta Suomea osoittavat, että soihin kätettiin erilaisia puuesineitä joko uhraamisen tai säilyttämisen takia. Lisäksi kivikautisia asuinpaikkoja sekä vanhoja pyyntilaitteita ja kulkuvälineitä on jäänyt suon alle. Suokohteiden tutkimuksellista merkitystä korostaa puu- ja luuesineiden hyvä säilyminen. Suomesta tunnetaan toistaiseksi 70 suoarkeologista kohdetta, mutta todellinen määrä on epäilemättä paljon suurempi. Museovirasto on lokakuussa 2012 antamassaan tiedotteessa korostanut, että kulttuuriperintönäkökohdat olisi otettava huomioon suoalueisiin kohdistuvaa maankäyttöä suunniteltaessa.

Keskiajan ja varhaisen uuden ajan muinaisjäännökset

Viimeistään keskiajalla (noin vuodet 1200–1520) alueelle vakiintui maata viljelevä asutus. Asutuksesta kuitenkin alkaa olla runsaasti asiakirjatietoa vasta 1500-luvun puolivälistä alkaen. Varhaisella uudella ajalla (tässä yhteydessä noin vuodet 1520–1850) asutus tihentyi ja voimistui. Tekstilähteiden perusteella tiedetään, että Aitolahden alueella oli 1500-luvun puolivälissä yhdeksän pientä kylää, joissa sijaitsi yhteensä 29 taloa eli maatilaa. Teiskossa oli 30 kylää, joihin kuului yhteensä 60 taloa. Useimmissa kylissä oli vain 1–3 taloa. Yhden talon ”kylää” voi tietysti kutsua yhtä hyvin yksinäistaloksi. Suurimmat kylät olivat Kovero (6 taloa), Sorila (6 taloa) ja Nurmi (7 taloa). Aitolahdelle ei syntynyt uusia kyliä enää tämän jälkeen ja Teiskoonkin niitä syntyi vain muutama. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että keskiajalla ja varhaisella uudella ajalla erilaiset ihmisten asuin- ja toimintapiirit ulottuivat jokseenkin jokaiseen Teiskon ja Aitolahden kolkkaan. Sen mukaisesti historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä saattaa löytyä melkein mistä tahansa. Poikkeuksen muodostavat tietysti modernin maankäytön hävittämät paikat.

Tarkempia tietoja historiallisen ajan muinaisjäännöksistä ja niiden suojeluperiaatteista sisältyy Museoviraston julkaisemaan teokseen *Historiallisen ajan*

kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojelu (saatavilla pdf-muodossa verkko-osoitteesta <http://www.nba.fi/fi/File/685/hist-ajan-muinaisjaannokset.pdf>). Seuraavassa käydään läpi joitakin Pirkanmaalle ominaisia muinaisjäännöstyyppejä, joita alueelta tunnetaan tai joita sieltä voidaan olettaa löytyvän.

Historialliset kylätontit muinaisjäännöksinä

Kiinteiden muinaisjäännösten joukossa historialliset kylätontit ansaitsevat erityistä huomiota. Niillä voi olla suuri vaikutus erilaisiin maankäyttöasioihin, koska niitä on paljon, ja niiden sijainneista voidaan muodostaa ennakkokäsitys 1600- ja 1700-luvun karttälähteiden perusteella ilman arkeologista maastotyötä. Historiallisilla kylätonteilla tarkoitetaan alueita, joilla vanhojen kylien asuin- ja talousrakennukset sijaitsivat lukuun ottamatta saunoja, riihiä ja pajoja. Viimeksi mainittu sijoitettiin palovaarallisuutensa takia usein kylätontin ulkopuolelle.

Joissakin tapauksilla kylätontilla tai ainakin sen välittömässä läheisyydessä on ollut asuinpaikka jo rautakaudella (esim. Pirkkalan Pirkkalankylä, Tampereen Takahuhti). Lähes kaikki historialliset kylät syntyivät viimeistään keskiajalla tai 1500-luvun alkupuolella. Kokemus eri puolilta Suomea on kuitenkin osoittanut, että keskiaikainen kyläpaikka voi sijaita muutaman sadan metrin päässä 1700-luvun kartan osoittamasta kylätontista. 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun kuluessa kylätontit usein autoitoivat kokonaan tai osittain isonjaon ja uusjaon seurauksena. Joskus kylän talot saattoivat jo tätä ennenkin sijaita selvästi erillään. Esimerkiksi teiskolaiseen Jutilan kylään kuuluneet talot sijaitsivat hajallaan Näsjärven Taivallahden sekä Velaattajärven Nuutilanlahden ja Kurjenjärven välisellä kannaksella.

Kylätontit ovat säilyneet parhaiten silloin, kun ne ovat autoituneet kokonaan. Autoituneisiin kylätontteihin kohdistuu kaikkein voimakkain rauhoitustarve. Kylätontilla saattaa erottua maan pinnalle esimerkiksi rakennusten perustuksia, mutta se ei ole välttämätöntä. Myös peloksi raivatulta kylätontilta voi kyntöker-

Nurmin 1500-luvun kylätontilla on nykyisin vanhaa rakennuskantaa. Edelleen asuttujen tonttienkin alueella voi pitkään jatkuneesta maankäytöstä huolimatta olla säilynyt vanhimman kyläasutuksen jäännöksiä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Kirsi Luoto.

1500-luvulle palautuva Palon (Pahlo) kylätontti 2000-luvun asussa. Vanha rakennuskanta ja maan alla säilyneet kylän vanhimmat osat ovat kerroksista arvokasta kulttuuriympäristöä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

Keskiajalta peräisin olevan Palon (Pahlo) kylätontin autioitunutta osaa tien molemmin puolin kuvan keskellä. Tällainen kylätontti on rauhoitettu muinaisjäännös. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Kirsi Luoto.

rosten alapuolelta löytyä hyvin säilyneitä arkeologisia kerroksia. Usein historialliset kylätontit ovat kuitenkin kärsineet vahinkoa modernin maankäytön seurauksena. Yleensä kylätontit eivät ole autioituneet kokonaan, vaan niillä sijaitsee nykyaikaisia tai vielä vähän aikaa sitten käytössä olleita tilakeskuksia tai omakotitaloja. Kylätonteille on vedetty vesijohtoja ja sähkökaapeleita. Taajama-alueilla ne ovat voineet jäädä jopa kerrostalojen alle. Tällaisissakin tapauksissa joitakin kohtia kylätontista on silti usein säilynyt erilaisten modernien kaivantojen välissä.

Museoviraston ohjeistuksen nojalla rakennettuna tai viljeltyinä olevaan historialliseen kylätonttiin voidaan yleensä suhtautua muinaisjäännöksenä – kuitenkin siten, että pelloksi raivatulla kohteella viljely saa jatkaa. Tämä pätee ensisijaisesti useamman kuin yhden talon sisältäneisiin kylätontteihin. Myös historiallisten yksittäistalojen tontteihin voidaan suhtautua muinaisjäännöksinä, mikäli on syytä olettaa, että paikalla on voinut säilyä jotain merkittävää. 1700-luvun puoliväliä nuorempia talonpaikkoja kuitenkin pidetään muinaisjäännöksinä vain poikkeustapauksissa ja erityisen perustelluista syistä. Joskus kylätontti tai yksittäistalon paikka on katsottava täysin tuhoutuneeksi (esim. kerrostalojen tai nykyaikaisten pientaloalueiden alle kokonaan jääneet kohteet).

Teiskon ja Aitolahden alueella on 1500–1700-luvuilla sijainnut nelisenkymmentä pientä kylää tai yksinäistalon paikkaa. Moni niistä epäilemättä sijaitsee keskiaikaisen asutuksen paikalla tai läheisyydessä. Kaikkia niitä voi pitää potentiaalisina muinaisjäännöksinä, mutta niiden säilyneisyydestä ja täsmällisistä sijainneista ei ole tehty riittävää selvitystä. Tietokantoihin on toistaiseksi viety 18 historiallista kylätonttia tai talonpaikkaa, joiden luona on suoritettu maastotarkastus. Yhtä tuhoutuneeksi katsottua talonpaikkaa lukuun ottamatta ne on rauhoitettu. Muinaisjäännösalueen raja-
us on joissakin tapauksissa tehty varsin suurimittakaavaisen karttalähteen perusteella, joten raja-
us on epätarkka. Kaikki 1700-luvun kartta-aineistossa kuvatut kylätontit ja talonpaikat tulisi tarkastaa

maastossa. Mikäli tällainen kylä- tai talotontti joutuu maankäyttöhankkeiden kohteeksi, useissa tapauksissa vähintään koekuoppien kaivuut sisältävä tarkkuusinventointi on tarpeen muinaisjäännöksen säilyneisyyden ja pelastuskaivaustarpeen selvittämiseksi.

Tiivistäen voidaan todeta, että alueella historialliset kylätontit sijaitsevat nykyisten tilakeskusten ja omakotitalojen läheisyydessä. Tämä pätee myös kääntäen: nykyisen haja-asutuksen läheisyydessä sijaitsee varsin usein kylätontti tai jokin muu ”kylätonttiajan” asuinpaikka, kuten torppa, joita on kuvattu jonkin verran jo 1700-luvun kartoissa. Joskus kylätontilla on yhä rakennuksia, joskus kylätontti on raivattu pelloksi ja joskus se on jäänyt maankäytöstä syrjään muuttu-

en metsäiseksi tai vesaikkoiseksi joutumaaksi. Historialliset kylätontit sijaitsevat usein matalan mäen laella. Monet niistä sijaitsevat Näsijärven niemillä tai lahtien läheisyydessä. Niitä on myös etäämpänä Näsijärvestä, esimerkiksi Velaattajärven ympäristössä. On myös alueita, jotka ovat saaneet vakinaisen asutuksen tai kesäasutuksen vasta niin myöhään, että muinaisjäännöksinä pidettävien kylätonttien levinneisyys ei ulotu niille. Sellainen on esimerkiksi Ison Päiväjärven, Pulesjärven ja Vaavunjärven välinen laaja metsä- ja suoseutu lähes kokonaan (yhtä Pulesjärven rannalla sijainnutta taloa lukuun ottamatta). Toinen esimerkki on Kaanaan alue Teiskon pohjoisosassa. Kuitenkin tällaisiltakin alueilta voi löytyä muunlaisia kiinteitä muinaisjäännöksiä.

Torpat, poikkeukselliset asuinpaikat ja rajamerkit

Kaikki 1700-luvun maaseudun ihmiset eivät asuneet kylä- tai talotonteilla. Torppareiden eli osatilanvuokraajien asumukset, torpat, sijaitsivat tavallisesti erillään kylätontista. Sama pätee myös mäkitupiin eli palkollisten asumuksiin sekä ruotuarmeijan sotamies- ja rakuunatorppiin. Museoviraston ohjeiden mukaan ennen 1750-lukua perustettujen torppien autioituneet paikat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä. Myös 1750-lukua nuoremman torpan paikka voidaan luokitella kiinteäksi muinaisjäännökseksi, mikäli siihen on erityisiä perusteita ja kohde on hyvin säilynyt sekä edustava. Alueelta on rekisteröity kahden 1700-lu-

Mustaniemen tilan ja Kylmäniemen torpan 1700-luvun sijaintipaikat nykyisellä peruskartalla. Mustaniemen paikalla tai sen välittömässä läheisyydessä on yhä rakennuksia. Torpan paikka rantametsikön eteläpuolella on peltona. Pohjakartta: ©Maanmittauslaitos.

Teiskon pohjoisosasta löytyy hyvin säilynyt pitäjien välinen rajamerkki, jonka pystypaadessa on useita kaiverroksia. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

vun jälkipuolella perustetun torpan paikat (Tiikonniemi, kohde 53 ja Kovapää, kohde 47), mutta niitä ei ole luokiteltu muinaisjäännoiksi. Nämä edustavat vain murto-osaa kaikista potentiaalisista kohteista. Vuoteen 1810 tultaessa Aitolahdelle oli perustettu jo 46 torppaa ja Teiskoon 59 (**Arajärvi 1954, 231–232**). Tämän jälkeen torppien määrä kasvoi vielä voimakkaammin. 1750-lukua vanhempia torppia alueella oli kuitenkin vain kolme (**emt, 231**). Torppapaikkoja voi järjestelmällisesti etsiä historiallisten karttalähteiden avulla. Koska torppia oli hyvin paljon, niiden paikkoja löytyy sieltä täältä, mutta suurinta osaa niistä ei ole tarpeen rauhoittaa. Sotamies- ja rakuunatorppia perustettiin jo 1600-luvun lopulla, joten sellaisten sijaintipaikat ovat autioiduttuun usein muinaisjäännoiksi. Niidenkin etsiminen onnistuu parhaiten karttalähteiden avulla.

Myös Teiskolan kartanon sekä Teiskon pappilan ja vanhojen kappelinpaikkojen

yhteyteen saattaa liittyä 1600-luvulle tai myöhempään aikaan ajoittuvia rakenteita tai maanalaisia kerroksia, joita olisi kohdeltava muinaisjäännoiksi. Historialliseen asutukseen liittyviä muinaisjäännoiksi ovat myös kyljen rajamerkit, kun taas kiinteistöjen rajapyykkejä ei pääsääntöisesti pidetä muinaisjäännoiksi. Alueelta muinaisjäännoisrekisteriin on toistaiseksi viety neljä rajamerkkiä tulkittua kohdetta, Uusi-Köllli (kohde 32) ja Kapee (kohde 33) sekä edellä mainitut Vehkajärvi ja Vehkasuo (kohteet 55 ja 56). Uuden-Köllin ja Kapeen rajakivet on rauhoitettu. Kaksi muuta kohdetta on rekisteröity ”mahdollisina muinaisjäännoiksi”.

Elinkeinohistorialliset muinaisjäännökset

Keskiajan ja varhaisen uuden ajan muinaisjäännoisiin lukeutuvat erilaiset taloudellisen toiminnan jäljet. Sellaisia voi löytyä niin nykyasutuksen läheisyydestä

kuin metsän keskeltäkin. Tällaiset elinkeinohistorialliset kohteet katsotaan muinaisjäännoiksi, kun niiden iäksi voidaan arvioida noin sata vuotta. Vanhan agraari-Suomen elinehto oli tietenkin maatalous, joka on jättänyt maastoon monenlaisia jälkiä. Vanhat käytöstä jääneet pellot voidaan joissakin tapauksissa luokitella muinaisjäännoiksi, mutta Tampereella niin ei ole toistaiseksi tehty. Melko yleisiä ovat peltojen pientareille syntyneet kiviröykkiöt tai -latomukset (pelto- eli viljelyröykkiöt), joihin pellostä on kerätty isoja kiviä. Nykyisin viljelyröykkiö ei välttämättä enää sijaitse viljelymaisan keskellä, koska pelto, jonka pientareelle se on aikoinaan koottu, on voinut päästä metsittymään. Viljelyröykkiöt voivat vanhimmillaan olla jopa rautakautisia, mutta usein ne ovat vasta 1800- ja 1900-luvulla koottuja. Viljelyröykkiöiden suojelussa on käytettävä harkintaa. Muinaisjäännoiksi tulee Museoviraston nykyisten ohjeiden mukaan kohdella lähinnä sellaisia viljelyröykkiöitä, jotka sijaitsevat vähintään sata vuotta sitten käytöstä jääneiden peltojen yhteydessä. 1700–1900-luvun kartat ja vanhat ilmakuvat voivat auttaa selvittämään, milloin pelto on jäänyt pois käytöstä. Alueella on rauhoitettu viisi viljelyröykkiötä Valkeamäessä (kohde 42). Lisäksi Nurmi-Sorilan osayleiskaava-alueelta on rekisteröity viljelyröykkiöitä, jotka on kuitenkin arvioitu nuoriksi, ja joita ei näin ollen ole luokiteltu muinaisjäännoiksi. Viljelyröykkiöitä on varmasti paljon enemmän eri puolilla, mutta epäilemättä vain osaa niistä on tarpeen kohdella muinaisjäännoiksi.

Värmälässä säilynyt viljelyröykkiö on muisto aikaisemmasta pellonraivauksesta. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Hanna-Leena Salminen.

Peltojen äärille syntyneiden röykkiöiden kaltainen ilmiö on kaskiröykkiöt, joita on koottu kaskimaiden eli polttoviljeltyjen metsäalueiden ympärille. Usein ne muodostavat isoja, jopa kymmenien röykkiöiden ryhmiä. Kaskiröykkiön halkaisija vaihtelee yleensä 1-3 metrin välillä korkeuden ollessa tavallisesti enintään puoli metriä. Kaskiröykkiöt voivat vanhimmillaan olla jopa rautakautisia (**Taivainen 2008**), nuorimmillaan 1800-luvun lopusta tai 1900-luvun alusta. Tampereella ei ole toistaiseksi rekisteröity yhtään kaskiröykkiötä, vaan lähimmät sellaiset sijaitsevat Lempäälässä. Hyvin luultavasti niitä kuitenkin olisi Tampereenkin metsistä löydettävissä. Varsinkin Teisko oli kaskiviljelyaluetta, jossa kasket antoivat merkittävän osan viljasta vielä 1600- ja 1700-luvuilla (**Arajärvi 1954, 326–327**). On syytä mainita myös nauriskuopat, jotka olivat nauriin talvisäilytykseen ja hauduttamiseen käytettyjä isoja, pituudeltaan jopa kaksimetrisiä maakuoppia. Nauriskuoppiakaan ei Tampereelta tai lähikunnista ole rekisteröity, mutta luultavasti niitä on tälläkin seudulla. Muualla Suomessa tehtyjen havaintojen perusteella tiedetään, että nauriskuopat sijaitsevat hyvin usein kaskialueiden läheisyydessä – naurishan oli yksi kaskessa viljeltyistä lajeista. Vielä isompia kuoppamaisia muinaisjäänöksisiä ovat sudenkuopat, joiden avulla karjataloudelle vahingollisia susipopulaatioita pyrittiin hävittämään. Tampereelta katsottuna lähin muinaisjäänöksrekisteriin sisältyvä sudenkuoppa sijaitsee Pälkäneellä. Lähempänäkin niitä on ollut, kuten Ylöjärvellä sudenkuoppaan vuonna 1704

Tarastenjärven jäteaseman länsipuolella metsämaastossa on säilynyt perinteisen elinkeinotoiminnan muistona tervanpolttopaikka. Lapion kohdalla ja vasemmalla puolella erottuu edelleen ns. rännihaudan kuopat. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Hannu Poutainen.

pudonneen ja sinne kuolleen kirkkohera Johannes Ericuksen kohtalo osoittaa (**Saarenheimo 1974, 663**).

Tärkeä vanhaan maatalouteen liittyvä muinaisjäänöstyyppi on vesimyllyjen paikat. Alueella kuusi 1700-luvun karttalähteissä kuvattua myllynpaikkaa on tarkastettu ja viety tietokantoihin. Niistä neljä on rauhoitettu (kohteet 34-37). Kahden muuta myllynpaikkaa ei ole luokiteltu muinaisjäänöksiksi, koska niissä ei enää ollut havaittavissa myllyn tai myllypadon jäännöksiä. Vesimyllynpaikat sijaitsevat historiallisen asutuksen lähetyvillä jokien äärellä. Kuohuvien koskien ohella myllyjä on rakennettu melko vaatimattomienkin purojen varsille. Aitolahdella

ja Teiskossa on muitakin myllynpaikkoja kuin tarkastetut kohteet.

Toisenlaista taloudellista toimeliaisuutta edustaa tervahauta, jollainen on rekisteröity ja rauhoitettu Aitolahden Näätäsuolla (kohde 40) lähellä Tarastenjärven jätteenkäsittelylaitosta. Se erottuu maassa puolisen metriä syvänä kaivantona. Tervanpolto alkoi Suomessa jo keskiajalla. 1600-luvulta 1900-luvun alkuun se oli vaihtelevilla Suomen alueilla hyvin merkittävä talonpoikaisen kotiteollisuuden muoto ja lisätulon lähde. Näätäsuon tervahauta edustaa vanhaa rännihautatyyppiä, joten se voi olla suhteellisen iäkäs (**Poutainen 2008**). Tampereella ja sen naapurikunnissa rekisteröidyt terva-

Sorilassa oleva vesimyllyn paikka sijaitsee molemmin puolin Pulesjärventietä. Kuvat Pirkanmaan maakuntamuseo, Kalle Luoto.

haudat ovat harvinaisia, mikä lisää niiden paikallista arvoa. Ainakin Teiskossa kuitenkin täytynee olla useita löytämättömiä tervahautoja. Tiedetään, että 1600- ja 1700-luvulla sikäläinen tervantuotanto ylitti ainakin ajoittain kotitarvekulutuksen (**Arajärvi 1954, 353–354**). Virroilta tervahautoja tunnetaan useita. Siellä ne sijaitsivat yleensä järvenrannan läheisyydessä, mutta joskus myös Näätäsuon tervahaudan tapaan metsä- ja suoseudulla syrjässä asutuksesta.

Tervahautojen ohella monenlaisten muidenkin vanhojen ”kotiteollisuuslaitosten” jäännöksiä saattaa löytyä. Sellaisia ovat muun muassa hiilimiilut, kalkkiuunit, potaskauunit ja raudanvalmistuspaikat. Näihin tyyppeihin lukeutuvia muinaisjäännöksiä ei toistaiseksi ole rekisteröity alueella. Löydettävissä olisi luultavasti ainakin hiilimiiluja (sysimiiluja), jollaisia tunnetaan useita esimerkiksi Ylöjärveltä. Siellä ne sijaitsivat yleensä järvenrannan läheisyydessä, mutta joskus myös metsäalueella, etäämmällä rannasta. Maassa hiilimiilu erottuu leveänä ja laakeana painanteena. Puuhiilen eli sysien valmistaminen oli yksi tärkeimmistä talonpoikaisen kotiteollisuuden muodoista. Etäällä asutuksesta sijainneiden elinkeinonharjoittamiseen liittyvien kohteiden läheisyydessä voi myös olla tilapäisasumusten jäännöksiä, kuten kiukaita.

Eränkäyntikin jatkui Teiskon alueella talonpoikaisväestön sivuelinkeinona pitkään (**Arajärvi 1954, 63–70**). Sen jälkien tavoittamisessa on suurta hyötyä 1500-luvun eräsijoja koskevista tekstiilähteistä ja eräaiheisestä paikannimestöstä. Eräsijoihin viittaavaa nimestöä voivat olla muun muassa maja- ja pirtti-alkuiset nimet, kuten Paarlahden perukan Majaniemi ja Pohjois-Teiskon Pirttijärvet. Teiskossa on myös pyyntielinkeinon harjoittamiseen viittaavaa nimestöä. Esimerkkeinä mainittakoon Hangasvuori (viittaa hirvieläinten pyynnissä käytettyyn pyyntiaitaan) tai Matehisen, Haukilammin ja Ahvenjärven kaltaiset kalastusnimet (**emt, 63**). Näiden lähteiden avulla on luultavasti mahdollista päästä kiinni keskiaikaiseen ja jopa rautakautiseen eränkäyntiin.

Eräsijojen kaltainen muinaisjäännösr ryhmä ovat ns. lappalaisasuinpaikat, jotka liittyvät myöhäisrautakautiseen

ja keskiaikaiseen metsästäjä-kalastajaväestöön, lapinraunioiden rakentajien jälkeläisiin (**esim. Jussila 2002, 9–13**). Tätä ”lappalaisväestöä” mahdollisesti eli Pirkanmaalla vielä keskiajalla (**esim. Salo 2000, 52–53**), joten Teiskostakin saattaa periaatteessa löytyä heidän jättämiään jälkiä.

Eräsijojen ja lappalaisasuinpaikkojen arkeologinen tutkimus ei ole vielä päässyt erityisen pitkälle. Se kuitenkin olisi kiinnostava ja tärkeä aihepiiri, jossa Teiskon alueella on oma potentiaalinsa. Eräsijalla saattaa joskus erottua maan pinnalle esimerkiksi kiukaan jäännös. Liikutellusta tai kaivetusta maasta voi löytyä esimerkiksi saviastianpaloja.

Liikennehistorialliset muinaisjäännökset

Omana ryhmänään on mainittava historialliset tielinjat. Alueen tieverkko alkoi varmasti muodostua jo keskiajalla maata viljelevän asutuksen vakiintuessa. 1700-luvun kartoissa on kuvattu suuri määrä erilaisia asutuksen, myllyjen ja metsäalueilla sijaitsvien niittyjen välillä risteileviä teitä ja polkuja. Osa niistä on säilynyt joko käytöstä jääneinä tienpohjina tai yhä liikennöityinä teinä. Käytöstä jääneisiin tieosuuksiin voidaan suhtautua muinaisjäännöksinä, mikäli ne ovat historiallisessa tai maantieteellisessä mielessä huomattavia. Tämä tarkoittaa ensisijaisesti maantieosuuksia, mutta vähäisemmätkin kulkuväylät voidaan joissakin tapauksissa katsoa huomattaviksi. Vaikka käytössä olevat tiet saattavat seurata historiallisia tielinjoja, niillä ei ole muinaisjäännöksen statusta. Niihin saattaa kuitenkin sisältyä muinaisjäännöksinä kohdeltavia historiallisia tierakenteita tai rakennekerroksia. Tiekerroksiin kajottaessa sellaisten dokumentointi voi olla tarpeen.

Alueelta on toistaiseksi viety muinaisjäännösrekisteriin kahden historiallisen tien osuuksia Nurmi-Sorilan osayleiskaava-alueella. Aitolahden Nurmesta Kangasalan Nurmeen johtaneen tien linjaa (kohde 48) vastaa nykyinen Lintukalliontie. Tielinja on rekisteröity mahdollisena muinaisjäännöksenä. Messukylän ja Ruoveden välisestä historiallisesta tielinjasta (kohdeet 39 ja 65) on rajattu ja rauhoi-

Nurmin eteläosassa metsästä voi vielä löytää käytöstä jääneen, Messukylästä Ruoveden pitäjään johtaneen historiallisen maantien hahmon. Peitteisen tieuran lisäksi tällaiseen muinaisjäännökseen voi liittyä oja ja kivipenkereitä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

Kahden vanhan pitäjän välisen käytöstä jääneen historiallisen tien kohdalla voi nykyisin löytyä kapea peltotie tai metsäpolku, kuten tämä tässä kuvassa Sorilasta. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Kirsi Luoto.

Alueen varhaisin merkittävä kulkutie Messukylästä Ruovedelle on monin paikoin jäänyt yleisestä käytöstä ja muuttunut metsä- tai peltotieksi. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Kirsi Luoto.

tettu erillisiä tieosuuksia. Suurinta osaa historiallisesta tieverkosta ei ole vielä inventoitu.

Historiallisten teiden varsilla sijaitsi keskiajalta lähtien majataloja, krouveja ja kievareita. Sellaisten paikat katsotaan kiinteiksi muinaisjäännoiksi, mikäli ne on perustettu ennen 1800-luvun puoliväliä. Alueella tällaisia kohteita ei ole inventoitu. Teiskon ensimmäinen majatalo aloitti toimintansa vuonna 1624 Jutilan kylässä (**Arajärvi 1954, 144**). Lisäksi teihin liittyvinä muinaisjäännoksina on mainittava siltojen jäännökset sekä välimatkapylväät ja ns. manttaalipyökit (tienhoitoon liittyvät merkkikivet). Sellaisia ei ole toistaiseksi rekisteröity alueella.

Modernisoituvan maaseudun ”nuoret muinaisjäännökset”

1800-luvun keskivaiheilta lähtien suomalainen maaseutu modernisoitui muun muassa väestönkasvun, uusien viljelymenetelmien, perinteisten kylätonttien hylkäämisen, kulkuyhteyksien parantumisen ja teollisuuslaitosten perustamisen myötä. 1800-luvun jälkipuolen tai vielä lähemmän menneisyyden näkyvimmit jäljet ovat pystyssä olevia rakennuksia. Sellaiset sisältyvät rakennettuun kulttuuriperintöön eivätkä ole kiinteitä muinaisjäännoiksi. Kuitenkin myös 1800-luvun jälkipuolelle tai 1900-luvulle ajoittuvia käytöstä jääneitä tai raunioituneita rakennelmia voidaan tietyissä tapauksissa kohdella kiinteinä muinaisjäännoksina. Muinaisjäännoksen määrittelyssä sadan vuoden ikäraja on eräänlainen ohjeellinen yleiskriteeri. Sitä ei kuitenkaan voida käyttää johdonmukaisesti. Kaikkia 1800-luvulle tai 1900-luvun alkuun ajoittuvia kohteita ei ole mielekästä eikä mahdollista rauhoittaa muinaisjäännoksina.

Toisaalta joissakin tapauksissa sataa vuotta nuoremmankin historiallisen kohteen suojelu muinaisjäännoksenä voi olla perusteltua. Kuten edellä todettiin, 1700-luvun puoliväliä nuorempia maaseudun yksinäistalon- ja torpanpaikkoja on kohdeltava muinaisjäännoksina vain, jos siihen on erityisiä tapauskohtaisia perusteluja. Elinkeinojen harjoittamiseen liittyviin kohteisiin pätee yleensä sadan vuoden ohjeellinen ikäraja. Joidenkin muinaisjäännoisryhmien kohdalla oh-

jeellinen ikäraja on asetettu 1800-luvun puoliväliin (esim. kievarien ja krouvien paikat). Sataa vuotta nuorempien kohteiden suojelu muinaisjäännoksina on toistaiseksi tullut kyseeseen lähinnä sota- ja teollisuushistoriallisten kohteiden yhteydessä.

Tällä hetkellä alueella on rauhoitettu yksi kirjoittamishetkellä alle satavuotiaaksi ajoitettu muinaisjäänno. Kyseessä ovat Kämenniemen Nujulantien kaivannot (kohde 41), jotka todennäköisesti ovat Suomen sisällissodan (1918) aikaisia ampumahautoja. Kohteen suojelemista kiinteänä muinaisjäännoksena voidaan perustella sen yhteydellä merkittävään sotahistorialliseen tapahtumaan, Tampereen taisteluun. Toinen suhteellisen

nuori, mutta silti muinaisjäännokeksi luokiteltu ja rauhoitettu on Kapeenniemen kivilouhokset (kohde 38). Ne ovat olleet käytössä viimeistään 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. Museoviraston ohjeiden mukaan historiallisesti merkittävät kivilouhokset ovat muinaisjäännoiksi. Kapeenniemen kivilouhosten tapauksessa historiallista merkittävyyttä voidaan perustella ainakin kivenlouhinta-alueen laajuudella ja louhinnan yhteydellä Tampereen kaupungin historiallisiin kivirakennuksiin. Lisäksi asiaan liittyy maisemallinen ja elämyksellinen tekijä: Kapeenniemen lapinrauniot sijaitsevat kivilouhosten lähellä, joten alueella ovat näkyvästi läsnä ja rinnatusten kahden eri aikakauden jäljet.

Kapeen kylässä edelleen harjoitettavan perinteisen kivenlouhinnan vanhimpia muistoja löytyy esimerkiksi Kapeenniemen rannasta. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

Kapeen kylän Kukkosaaressa on louhittu katurakentamisessa käytettyjä reunakiviä. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo, Ulla Lähdesmäki.

Lopuksi on todettava, että useita alueella sijaitsevia kohteita on viety tietokantoihin joko ”mahdollisina muinaisjäännöksinä” tai ”ei muinaisjäännöksinä” eli käytöstä jääneinä kulttuuriperintökohteina. Joukossa on kellareita, rajamerkkejä, laitureita, rakennusten perustuksia ja viljelyröykkiöitä. Tällä tavoin luokitellut kohteet ovat usein vaikeasti ajoitettavia tai epämääräisiä. Useat niistä kuitenkin lienevät suhteellisen nuoria, 1800-luvun lopulta tai 1900-luvulta. Mahdollisiksi muinaisjäännöksiksi luokiteltujen kohteiden tapauksessa rauhoitustarpeen toteaminen vaatii lisäselvityksiä.

Vanhat kiviaidat ovat hyvä esimerkki hankalasti arvoitettavasta kulttuuriperintöilmiöstä. Vanhimmat kiviaidat ovat jo keskiaikaisia, nuorimmat 1900-luvulta. Museoviraston nykyisten ohjeiden mukaan kiviaitaa voi pitää muinaisjäännöksenä, jos se on jäännös ”jo kauan sitten” lakanneesta asutuksesta, viljelystä ja muusta toiminnasta. Nykyiseen tai

1900-luvun asutukseen tai maankäyttöön kiinteästi liittyvä kiviaita ei ole muinaisjäännös, vaikka voikin olla merkittävä ja säilyttämisen arvoinen osa kulttuurimaisemaa.

Vedenalaiset muinaisjäännökset

Omana ryhmänään on mainittava vedenalaiset muinaisjäännökset. Tunnetuimpia vedenalaisia muinaisjäännöksiä ovat laivojen ja veneiden hylyt. Muinaismuistolain mukaan hylt katsotaan muinaisjäännöksiksi, kun niillä on ikää vähintään 100 vuotta. Veden alla saattaa sijaita myös kiinteitä rakenteita, kuten kalastuslaitteiden ja laitureiden jäännöksiä. Yli 100 vuotta vanhat kiinteät kalastuslaitteet, kuten esimerkiksi liistekatsikat, ovat muinaisjäännöksiä. Vanhoja laituriin jäännöksiäkin voitaneen joissakin tapauksissa kohdella muinaisjäännöksinä, jos sille on erityisiä syitä. On myös muistettava se

edellä mainittu seikka, että kivikautisia asuinpaikkoja on jäänyt maankallistumisen seurauksena kohonneiden järvenrantojen alle. Otaksuttavasti näin on käynyt myös Näsijärven altaan eteläpäädyssä.

Näsijärven alueella, kuten sisävesialueilla yleensäkin, vedenalaisiin muinaisjäännöksiin on alettu kiinnittää kunnolla huomiota vasta 2000-luvulla. Vesistöalueiden vedenalaisista muinaisjäännöksistä ei tiedetä paljoakaan. Tervahöyry Otavan hylky (kohde 68) on rauhoitettu muinaisjäännöksenä. Lisäksi neljä 1900-luvulla uponneen aluksen hylkyä (kohteet 69-71) on viety muinaisjäännösrekisteriin, mutta ne eivät nuoren ikänsä takia ole vielä saaneet muinaisjäännöksen asemaa. Koska Näsijärvellä on ollut vesiliikennettä kivikaudelta lähtien, voidaan olettaa, että myös Teiskon ja Aitolahden rantojen edustalla on enemmänkin eri-ikäisiä hylkyjä.

Alueella on säilynyt kiinteitä muinaisjäännöksiä kivikaudelta lähtien, ja on varmaa, että niitä löydetään vastaisuudessa paljonkin lisää. Muinaisjäännöksiä voi löytyä jokseenkin koko alueelta. Erityyppisten maisema-alueiden tapauksessa voidaan karkeasti ennakoida, mitä niiltä todennäköisimmin on odotettavissa. Kyseessä on kuitenkin pelkkä suunta-antava arviointi, joka ei suinkaan kata kaikkia potentiaalisia muinaisjäännöksiä.

- Näsijärven ja muiden merkittävien vesialueiden rantaseudut: metsästäjä-kalastaja-väestöön liittyvät asuinpaikat kivikaudelta keskiajalle, rautakautiset tai keskiaikaiset eräsjat, tervahaudat, hiilimiilut.
- Nykyinen haja-asutus- ja viljelymaisema: historialliset kylätontit, talonpaikat ja torpanpaikat, viljelyröykkiöt, rajamerkit, historialliset tieosuudet, ehkä myös rautakautiset asuinpaikat.
- Metsäalueet: elinkeinonharjoitukseen liittyvät muinaisjäännökset, kuten tervahaudat, hiilimiilut, kaskiröykkiöt, nauriskuopat, kiukaat ja muut tilapäisasumusten jäännökset, rajamerkit, pyyntilaitteiden jäännökset (esim. pyyntikuopat) kivikaudelta lähtien, ehkä myös kivikautiset asuinpaikat.
- Joet ja purot: vesimyllyn paikat, siltojen jäännökset.
- Tiealueet: käytöstä jääneet historialliset tieosuudet nykyisten teiden läheisyydessä, historialliset tiejäännökset nykyisten tiepenkereiden alla, ehkä myös kievarinpaikat ja muunlaiset teihin liittyvät jäännökset, kuten sillat ja välimatkapylväät.
- Lisäksi mielessä on pidettävä vedenalainen ja suoalueisiin liittyvä aineellinen kulttuuriperintö.

9 Aitolahden ja Teiskon arvokkaat kulttuuriympäristöt

Ulla Nummi, Milla Törmä, Saija Kouko, Tuija Rönöman

9.1 Lähtökohdat

Tässä kappaleessa tarkastellaan ensin, millaisissa selvityksissä ja inventoinneissa esiintyy Aitolahden ja Teiskon kohteita/alueita ja mitä kohteet/alueet ovat. Tämän jälkeen tutustutaan siihen tapaan, millä kriteereillä tässä selvityksessä esiintyvät kulttuurimaisemat on valittu. Koko selvityksen tärkein osa muodostuu selvitysalueen arvokkaiden kulttuuriympäristöjen aluekorteista, joissa esitetään kunkin arvoalueen perustelut.

Teokset Tampereen maisemat ja luonnonsuojelu (1984) sekä Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu (1985) esittelevät liitekartassaan pohjoisen suuralueen kulttuurimaisemat. Edellinen julkaisu sisältää kartan, johon on merkitty maisemallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti

arvokkaat kohteet. Aluerajausten (13 kpl) perusteita ei kuitenkaan ole kirjoitettu auki. Vain neljältä alueelta on suppea sanallinen kuvaus ja mustavalkoiset kartat, joissa esitetään vesistöt, pellot, metsät, kantatilat ja muut rakennukset sekä näköalasuunnat.

Kulttuuriympäristön määritelmän mukaan sen osa-alueita ovat rakennettu ympäristö, kulttuurimaisema, perinnebiotoopit sekä arkeologinen perintö. Tässä selvityksessä päivitetään Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöön liittyvät tiedot pois lukien rakennetun ympäristön kohteet, jotka on käsitelty tämän selvityksen parina toimivassa Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuurissa (Jaakola 2008). Rakennuskulttuuri-teoksessa käsitellään sitä osaa pohjoisen

suuralueen rakennusperinnöstä, jonka säilyminen koetaan erityisen tärkeäksi tai jonka kohdalla on ollut kyse kohteen historiallisesta dokumentoinnista (kun purkaminen on ollut vain ajan kysymys).

Rakennuskulttuuri-inventointi päivitti omalta osaltaan teosta Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu. Aitolahden ja Teiskon tyyppillisintä ja arvokkainta rakennuskantaa olivat tilakeskukset. Uusia kohteita oli 65 eli kaikkiaan esitellään noin 150 kohdetta. Kohteet eivät edusta kaikkea arvokasta rakennuskulttuuria Aitolahdella ja Teiskossa; esim. pihapiirit, jotka on inventoitaessa luokiteltu ei-edustaviksi, voivat sisältää yksittäisiin rakennuksiin tai yksityiskohtiin liittyviä arvoja.

Kulttuuriympäristön osa-alueita ovat rakennettu ympäristö, kulttuurimaisema, perinnebiotoopit sekä arkeologinen perintö.

9.2 Jo arvotetut alueet ja kohteet

9.2.2 Valtakunnallisesti arvokkaat kohteet

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY

Museovirasto on laatinut rakennetun kulttuuriympäristön osalta valtakunnallisen inventoinnin, joka on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttövoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen.

Inventoinnissa on kartoitettu ja luokiteltu vuoden 1993 inventointiin pohjautuen rakennustaiteelliselta, historialliselta ja ympäristölliseltä kannalta arvokkaat rakennetut kokonaisuudet yhtenäisesti koko valtakunnan tasolta. Tavoitteena on näiden kohteiden ja niiden ympäristön säilymisen turvaaminen sekä mahdollisen täydennysrakentamisen ja muiden muutosten sopeuttaminen alueiden ominaisluonteeseen ja erityispiirteisiin.

Valtakunnallisten alueidenkäyttövoitteiden mukaisesti alueiden käytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Aitolahden ja Teiskon alueelta valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä ovat museosilta **Aunessilta** sekä **Teiskon kirkko** ja **Teiskolan kartano**.

Valtakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt ja -kohteet

Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa on Aitolahden ja Teiskon alueelta osoitettu valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi **Teiskon Kirkkojärven-Kalettomanjärven kulttuurimaisema (Teiskola)**, joka on luokiteltu rakennushistoriallisesti merkittäväksi ja maisemakokonaisuudeksi. Valtakunnallisesti arvokas kulttuurikohde **Aunessilta** on luokiteltu liikennehistoriallisesti merkittäväksi ja miljöökohteeksi.

Valtakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat

Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa on Aitolahden ja Teiskon alueelta osoitettu yksi valtakunnallisesti arvokas perinnemaisema, **Koivulan niitty** (kts. tämän selvityksen luku 8 Perinnebiotoopit, kohde 1).

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Suomessa on yhteensä 156 valtakunnallisesti arvokasta maisema-alueita. Arvokkaiden maisema-alueiden varaukset perustuvat valtioneuvoston vuonna 1995 tekemään päätökseen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista. Aitolahden ja Teiskon alueella ei ole valtioneuvoston päätöksen mukaisia valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita.

Aunessilta sekä Teiskon kirkko ja Teiskolan kartano ovat valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä.

9.2.3 Maakunnallisesti arvokkaat kohteet

Maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristökohteet

Maakuntaliitot vastaavat maakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen inventoinneista ja alueiden huomioimisesta maakuntakaavatasolla. Valtioneuvosto on vahvistanut 29.3.2007 Pirkanmaan 1. maakuntakaavan. Siinä on osoitettu arvokkaat maisema-alueet, perinnemaisemat, arvokkaat kulttuuriympäristöt ja muinaisjäännökset.

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet on valittu maisema-alueetöryhmän aineiston, Pirkanmaan liiton, ympäristökeskuksen, maakuntamuseon ja kuntien välisten neuvottelujen sekä Pirkanmaan liiton maisema- ja ympäristöselvityksen (2006) pohjalta. Maakuntakaavassa on osoitettu myös maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti edustavat ja ainutlaatuiset maisemanähtävyydet. **Viitapohjan kulttuurimaisema** on valittu maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Valmistetta olevan Pirkanmaan maakuntakaava 2040 –työn yhteydessä on toteutettu Pirkanmaan arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi (ehdotus 2013). Maakunnallisesti arvok-

kaaksi maisema-alueeksi on ehdotettu edelleen Viitapohjaa (vanhaa rajausta on tarkistettu).

Maakuntakaavassa osoitetut **arvokkaat kulttuuriympäristöt** pohjautuvat valtakunnallisten kohteiden osalta museoviraston ja ympäristökeskuksen julkaisuun ”Rakennettu kulttuuriympäristö” (RKY 1993). Maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt pohjautuvat Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet –julkaisun tarkistettuihin tietoihin sekä kuntien omiin selvityksiin ja inventointeihin. Arvokkaihin kulttuuriympäristöihin on liitetty myös museotiet. Aitolahti-Teiskon osalta maakuntakaavassa on osoitettu yhdeksän arvokasta kulttuuriympäristöä, joista Teiskola ja Aunessilta on osoitettu valtakunnallisesti arvokkaiksi kulttuuriympäristöiksi. Maakunnallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä ovat: **Hirviniemen kulttuurimaisema, Kulkilan kulttuurimaisema, Taulaniemen kulttuurimaisema, Yrjölän kylän kulttuurimaisema, Kiviranta-Kuoranta, Taivalahti-Löytän kulttuurimaisema ja Sorilanjoen kulttuurimaisema**. Pirkanmaan maakuntakaava 2040 –työn yhteydessä on laadittu arvokkaiden rakennettujen

kulttuuriympäristöjen sekä kulttuurimaisemien selvitykset. Kulttuurimaisemat 2014 –selvityksessä 1. maakuntakaavan kulttuuriympäristöihin on lisätty Uskalin-Paavolan-Kämmenniemen kulttuurimaisema sekä rakennettuihin kulttuuriympäristöihin Aitolahti-Teiskon rantahuvilat sekä Terälähdän alue.

Maakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat

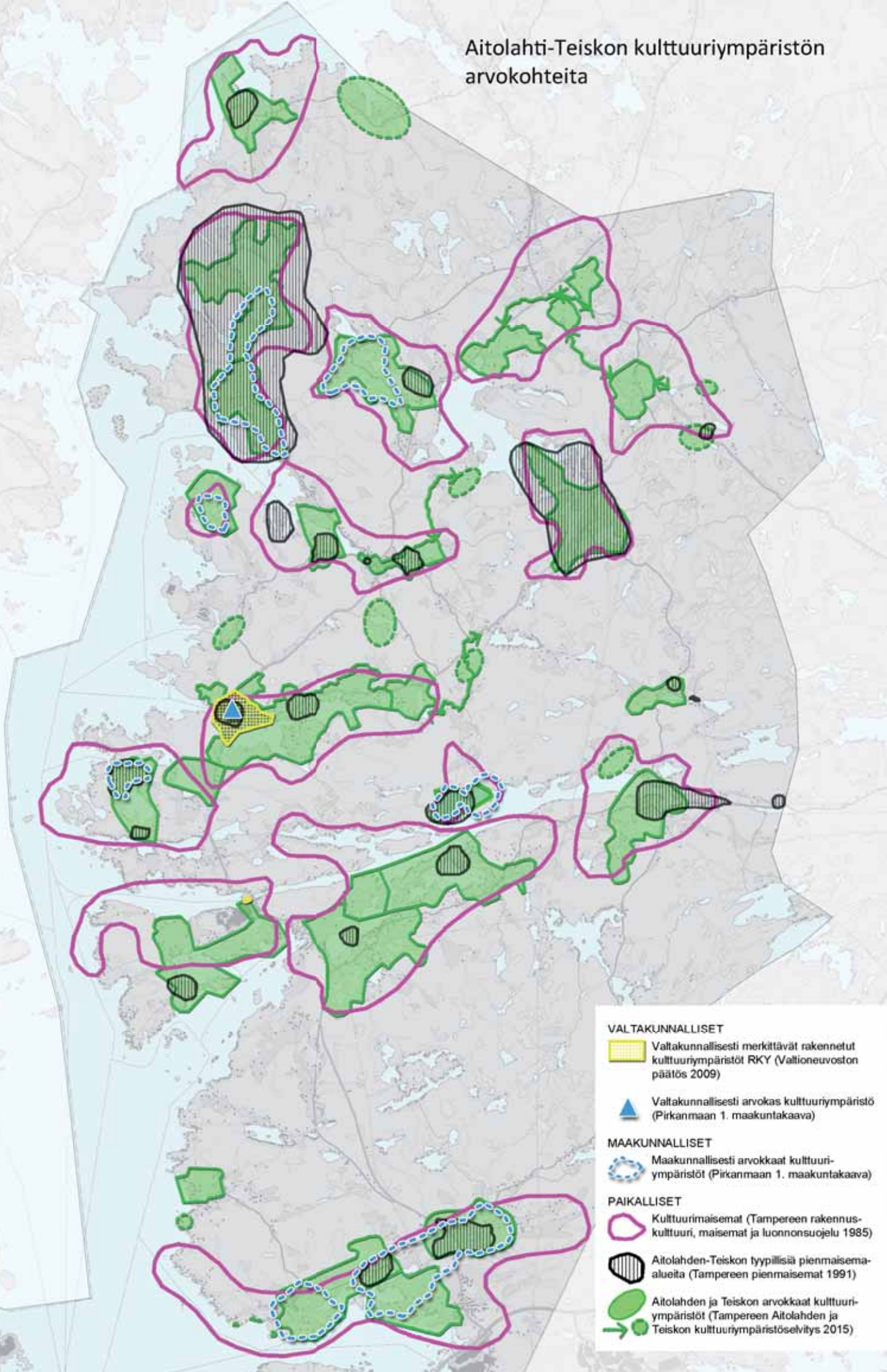
Maakuntakaavassa on osoitettu myös Pirkanmaan perinnemaisemat. Kohdevaraukset perustuvat Pirkanmaan perinnebiotooppi-inventointiin vuosilta 1992–1997 sekä ympäristöministeriön arvokkaat maisema-alueet selvitykseen (1993). Maakuntakaavassa Aitolahden ja Teiskon alueella on viisi perinnemaisema-aluetta, joista neljä on osoitettu maakunnallisesti merkittäväksi kohteeksi: **Ala-Kapeen laitumet, Järvenpään rantaniityt, Männistön kallioketo ja Iso-Murron haka** (kts. tämän selvityksen luku 8 Perinnebiotooppi, kohteet 4–7).

Muinaisjäännöksistä kts. luku 8.

Viitapohja on maakunnallisesti arvokas maisema-alue. Kuva: Katariina Koski.

Aitolahti-Teiskon kulttuuriympäristön arvokohteita

9.2.4 Paikallisesti arvokkaat kohteet

Paikallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt

Paikallisesti merkittävien kulttuuriympäristökohteiden tarpeellisista selvityksistä vastaa kunta. **Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu** –julkaisussa (1985) on koko Tampereen alueelta inventoitu rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävät kohteet. Samassa selvityksessä on käsitelty myös Aitolahden ja Teiskon kulttuurimaisemia. Selvitystä päivitettiin ja laajennettiin Aitolahden ja Teiskon alueiden osalta siten, että vuonna 2008 ilmestyi julkaisu **Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri**. Rakennuskulttuuri-julkaisussa Aitolahden ja Teiskon merkittävien rakennuskanta on inventoitu tavoitteena löytää se osa rakennusperinnöstä, jonka säilyttäminen koetaan erityisen tärkeäksi. Laajan alueen rakennuskannan määrän ja selvitysresurssien puutteen vuoksi koko rakennuskantaa ei ole inventoitu. Julkaisussa on mukana 155 kohdetta. Tämä selvitys

ja Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri –julkaisu muodostavat kokonaisuuden.

Aitolahden ja Teiskon alueen maiseman arvoja on kartoitettu vuonna 1991 ilmestyneessä julkaisussa ”**Tampereen pienmaisemat**”. Tampereen kaupungin EU-rahoitteisessa **Life-projektissa** kehitettiin kokonaisvaltaisia ja ympäristötietoisia suunnittelumenetelmiä haja-asutusalueilla kestävän kehityksen periaatteita noudattaen. Projektin yhteydessä syntyi useita Aitolahtea ja Teiskon käsitteleviä selvityksiä, joista kulttuuriympäristöjen kannalta merkittävimpänä julkaisu ”**Ympäristö- ja maisemaselvitykset yleiskaavoituksessa**” (1999).

Yleiskaavan kulttuuriympäristöjä koskeva tieto

Yleiskaavojen yhteydessä on laadittu ja päivitetty kulttuuriympäristöjä koskevaa selvitysaineistoa. Nurmi–Sorilan osayleiskaava-alueelta on laadittu arkeologinen

inventointi (2006) ja sen täydennysinventointi (2010) sekä kulttuuriympäristöinventointi (2007).

Viitapohjan ja Sisaruspohjan alueelta on laadittu kulttuuriympäristöinventointi (2004). Lisäksi Sisaruspohjasta sekä Hirviniemestä on laadittu arkeologiset inventoinnit (2007 & 2007). Selvitysalueen luonto- ja maisematietoa on myös päivitetty yleiskaavahankkeiden yhteydessä.

Paikallisesti arvokkaat perinnebiotoopit kts. luku 7. Muinaisjäänöksistä kts. luku 8.

Luontokohteet

Aitolahti-Teiskon alueella on 11 luonnonsuojelualuetta, neljä Natura-aluetta, seitsemän luonnonmuistomerkkiä ja kymmeniä arvokkaita luonnonalueita. Alueelta tavataan harvinaista ja uhanalaista tummaverkkoperhosta sekä vaarantunutta, uhanalaista liito-oravaa, joka on Suomen erityisvastuulaji. Tampereen arvokkaat luontokohteet 2003 -raportissa esitellään selvitysalueella sijaitsevat luontokohteet.

Värmälän kulttuurimaisema on tämän selvityksen yksi 23 arvokkaasta kulttuuriympäristökokonaisuudesta. Kuva on Kuolemäen-järven länsipuolelta. Kuva: Katariina Koski.

9.3 Aitolahden ja Teiskon kulttuurimaisema ja sen arvot

Kulttuurimaisemalla tarkoitetaan kokonaisuutta, joka on syntynyt ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksesta. Voidaan erottaa maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena kaupunki- eli urbaani maisema (tai taajamien rakennettu kulttuuriympäristö). Maaseudun agraarimaisemaan on tallentunut suuri määrä ainutlaatuisia kulttuuriperintöä. Kulttuurimaiseman perusta on viljelymaisemas- ja sen avoimuudessa. Kulttuurimaisema se on aina alueellinen ja ajallinen kokonaisuus.

Aitolahden ja Teiskon kulttuurimaisemalle tyypillistä on maisemien monimuotoisuus ja pienipiirteisyys. Maisemaa luonnehtivat metsäiset selänteet ja niitä rytmittävät avoimet järvioltaat sekä rikkonaisia tilasarjoja muodostavat peltosaarekkeet. Karjalaisuus on jättänyt jälkensä maisemaan monipuolisina laidunhakoina, katajaketoina ja muina perinnemaisemina. Tiet kiemurtelevat kumpuilevassa maastossa. Perinteinen kylänpaikka on selänteiden notkomainen satulakohta, josta on hyvät yhteydet vesistöille ja viljelyalueille.

Kulttuurimaisema on oman historiallisen kehityksensä tulos, jota tässä selvityksessä tarkastellaan seuraavien

kriteerien avulla: **säilyneisyys, maisemarakenteellinen sijainti, maisemakuvan eheys ja maiseman historiallinen kerroksellisuus.**

Avoimen, eheän ja tyypillisen **kulttuurimaisemakuvan säilymisellä** samankaltaisena tarkoitetaan tässä selvityksessä sitä, että pellot ovat edelleen viljelyssä, pihapiirit asuttuja ja rakentaminen sijoittuu perinteisesti metsien reunamille tai peltoalueen keskeltä nouseville kumpareille, vanha tiestö on edelleen käytössä.

Kulttuurimaiseman sisältämät maisemarakenteelliset merkitykset ilmenevät muun muassa **maiseman solmukohtina** (esim. vesistön, laakson ja selänteiden leikkaukset ja pääteet ovat tyypillisesti myös kulttuurikerrostumiltaan monipuolisia). Metsäiset selänteet ovat perinteisesti rajanneet pelto- ja kyläalueet erilleen toisistaan, omiksi kokonaisuusiksi.

Maisemakuvan eheydestä tarkastellaan säilyneitä sekä säilytettäviä, rai-vattavia näkymiä (maiseman avoimen potentiaalin mahdollinen palauttaminen). Näkymät voivat suuntautua kylille, kartanolle, kirkolle, vesistöjen yli ja vesistöiltä maalle. Maisemakuvan eheyteen vaikuttavat myös muutokset tiestössä ja

yhteyksissä vesistöön sekä uudisrakentamisen sopivuus perinteiseen rakennuskantaan sekä ympäristöhäiriöt.

Kun maisemakuvassa on nähtävissä eri aikakausien merkit voidaan puhua **maiseman historiallisesta kerroksellisuudesta**. Myös uudisrakentaminen voi maisemaan ja arvokkaaseen rakennuskantaan sovitettuna tuoda maisemaan positiivista kerroksellisuutta.

Kulttuurimaisemien arvottamisessa käytetään jaottelua valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti arvokas kulttuurimaisema. Tiedot pohjautuvat Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa osoitettuihin arvokkaiden kulttuuriympäristöjen kaavamerkintöihin. Selvitysalueelta ei ole osoitettu valtakunnallisesti arvokkaita kulttuurimaisemia. Maakunnallisesti arvokkaita kokonaisuuksia ovat:

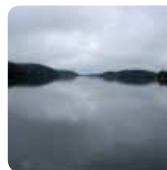
Hirviniemen kulttuurimaisema, Kulkilan kulttuurimaisema, Taulaniemen kulttuurimaisema, Yrjöläskylän kulttuurimaisema, Kiviranta-Kuoranta, Taivallahti-Löytänä kulttuurimaisema ja Sorilanjoen kulttuurimaisema. Maakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen rajaukset löytyvät sivun 145 kartalta.

Selvitysalueen kulttuurimaisemia voidaan luonnehtia seuraavien maisematyyppien avulla:

KIRKON TAI PAPPILAN MAISEMA

- Teiskon kirkko ja pappila
- Aitolahden vanha kirkko ja pappila
- Asuntilan pappila

”VUONO”MAISEMA

Paarlahden ympäristö: Pohtola, Vattula, Viitapohja.

KARTANOMASEMA

- Teiskola

VILJELYMAISEMA

Vesireittien varsilla sijainneet viljavat alueet, erityisesti Näsijärven rannat ja lahdet.

HUVILAMAISEMA

Erityisesti Näsijärven rannat Aitolahdessa ja Hirviniemessä.

METSÄMAISEMA

Selvitysalue on suurimmaksi osaksi metsää. Yhtenäisimmät ja laajimmat metsäalueet sijaitsevat alueen itäosissa. Metsällä ollut tärkeä taloudellinen merkitys -> mahdollistanut maatalouden investoinnit.

VESISTÖMAISEMA, VESIREITTI, TALVITIE

Näsijärven rannat ja lahdet. Tärkeiden pienvesien rannat, erityisesti Ilvesjoen ja Kiimajoen vesireitit.

9.4 Arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien aluekortit

Aluekorttien karttatarkastelu

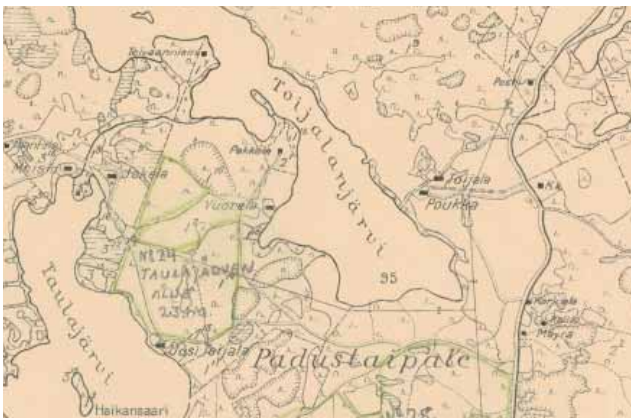
Arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien aluekorteissa kuvataan kunkin alueen maisemahistorian kehitys, mikä tarkoittaa maankäytön historiaa: mihin asutus, tiestö, viljely ja elinkei-

not ovat sijoittuneet. Tässä käytetään karttamateriaalia, josta on valittu läpileikkaukset seuraavasti:

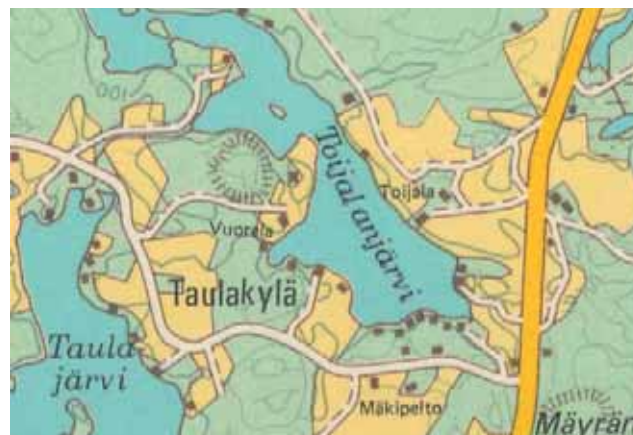
Isojakokartat ja mahdolliset täydennysjakokartat 1700- ja/tai 1800-luvuilta; isojakokartta on ensimmäinen tarkka kartta, koska se on tehty verotusta varten.

Pitäjänkartat 1920-luvulta; teollistuminen alkoi 1800-luvun puolella ja se vaikutti maaseudun elinkeinojen kehitykseen.

Peruskartat 1950-luvulta; tämä näyttää tilanteen sotien jälkeiseltä ajalta, kun siirtolaiset ja rintamalla olleet oli asutettu ja ennen kuin suuri maaltamuutto kaupunkiin alkoi.

Ns. Kansakoulukartta 1970-luvulta; maaseutu alkaa tyhjentyä ihmisten muuttaessa taajamiin, myös yhteiskunnan modernisaatio näkyy liikenneväylien ja kaupan rakenteen muutoksena.

Nykytilan kuvaus

Nykytilan kuvaus tarkoittaa alueen ominaispiirteiden kuvausta.

Kulttuuriympäristökokonaisuuksien rajaaminen

Selvitysalueelta on tunnistettu 23 maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokasta kulttuuriympäristökokonaisuutta. Tämän lisäksi alueelta on rajattu kymmenen huomionarvoista erilliskokonaisuutta, joista osa liittyy arvokkaisiin kulttuuriympäristökokonaisuuksiin pienvesien välityksellä.

Arvoalueiden tunnistamisessa tarkastellaan erityisesti rakennetun ympäristön, muinaisjäännösten, viljelymaisemien sekä perinnebiotooppien arvoesiintymiä sekä sellaisia arvokkaita luontokohteita, jotka ovat sidoksissa kulttuuriympäristöön.

Arvoalueiden rajaamisen lähtökohtana ovat kylä ja sen tilakeskukset peltoineen ja niittyineen. Tiedot kylätonteista löytyvät maakirjoista, isojakokartoilta sekä muilta alueen vanhoilta kartoilta. Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi luokiteltavat kylätontit löytyvät muinaisjäännösrekisteristä sekä tämän selvityksen muinaisjäännöksiä koskevasta osakokonaisuudesta. Selvitysalueelta voidaan tunnistaa kaksi eri kylätyyppiä: ryhmäkylät ja yksinäistilojen muodostamat kylät. Ryhmäkylä on sijainnut alueella seuraavasti: Nurmi, Sorila, Hirviniemi, Pohtola ja Kämmenniemi.

Viljelyalueista mukaan on otettu ne, jotka ovat pisimpään olleet samassa käytössä. Vanhimmat karttatiedot viljelyalueista löytyvät selvitysalueen isojakokartoista 1600- ja 1700-luvuilta. Joihinkin kohteisiin on maisemakuvallisista syistä otettu mukaan myös uudempiä peltoaukeita.

Arvokkaat rakennukset ja rakennusryhmät on pyritty rajaamaan kokonaisuuksiin mukaan. Arvokortteihin kirjatuihin rakennuskulttuurikohteissa esiintyvä lyhenne ”Raku” viittaa vuonna 2008 julkaistuun Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri-teokseen.

Rajauksissa on otettu huomioon isojakokartoilta digitoitu vanha tieverkko. On pyritty löytämään ne vanhat tielinjat, jotka ovat edelleen käytössä sekä sisällyttämään ne mahdollisuuksien mukaan kulttuuriympäristökokonaisuuksien rajauksiin.

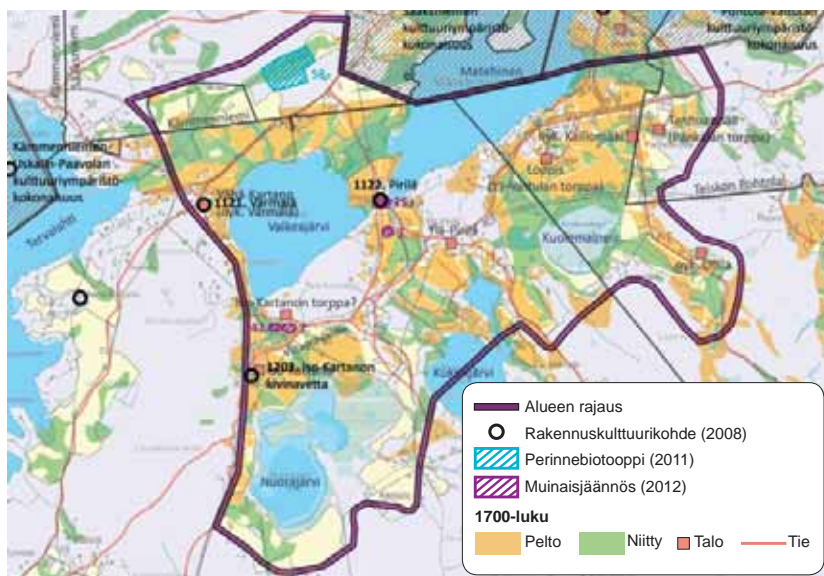
Arvokkaat perinnebiotoopit pohjautuvat tätä selvitystä varten laaditun erillisen perinnebiotooppiselvityksen tietoihin. Arvokkaista luontokohteista on erityistä huomiota kiinnitetty tummaverkkoperhosen ja muun harvinaisen hyönteistön suosimiin niittyihin ja pientareisiin sekä kulttuuri-vaikutuksesta hyötävien lepakoiden ja lintujen elin- ja ruokailualueisiin.

Muinaisjäännöksistä ei ole laadittu erillistä selvitystä, vaan tiedot perustuvat aiemmin tehtyihin inventointeihin ja tarkistuksiin.

Avoimen ja eheän maisemakuvan turvaamiseksi rajaukseen on sisällytetty suojavyöhykkeeksi kapeat metsäiset selänteet sekä metsän reunavyöhyke, joka on leveydeltään n. 30–50 metriä ja jota tarkastellaan pääosin maastonmuotojen mukaisesti.

Arvokortti

Nykytilan kuvauksen jälkeen esitetään arvokortti, joka kertoo kunkin alueen kohdalta siellä olevat mahdolliset arvokerrokset. Mitä useampia arvoja alueella on, sitä arvokkaampi, arvokerroksisempi alue on. Kartalla esitetään vanhimpien peltojen ja niittyjen sijainti, arvokkaat rakennuskulttuurikohteet, arvokkaat perinnebiotoopit sekä muinaisjäännökset. Samat asiat löytyvät myös aukikirjoitetuina kohteeseen liittyvästä arvotaulukosta.

Esimerkinä Värmälän kulttuuriympäristökokonaisuuden arvokartta ja perustelut (alla).

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Värmälä ja Mäntylä (Raku 1121, s. 80) • Pirilä (Raku 1122, s. 82) • Iso-Kartanon kivinavetta (Raku 1203, s. 170)

KULTTUURIMAISEMA Kantatalot pihapiireineen ja lähipeltoineen sekä niiden yhteydet vesistöihin • Vanha talvitie: Tervalhti-Valkeajärvi-Matehinen-Paarlahti

PERINNEBIOTOOPIT 58. Ylä-Sääksin niitty. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen ja lajistollinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET 2. Iso-Kartano, kivikautinen asuinpaikka • 3. Piriläntie E, kivikautinen asuinpaikka • 25. Värmälä Pirilä, historiallinen talotontti • 42. Valkeamäki, 5 kpl viljelyryötkiöitä?

Toimenpidesuosituksukset

Alueet koostuvat moninaisista osa-alueista ja elementeistä, joiden muutoksensietokykyä/herkkyyttä on arvioitu arvojen ja historiallisen ymmärrettävyyden säilymisen kannalta. Toimenpidesuosituksukset pohjautuvat alueiden ominaispiirteisiin ja muutoksensietotarkasteluun.

Arvoalueilla käytetään kaksiportaista herkkyystar-kastelua. Tarkasteluun sisältyvät suositukset löytyvät

alla olevista toimenpidesuosituksista. Arvokkaassa kulttuuriympäristökokonaisuudessa sovelletaan lähtökoh-taisesti yhtä toimenpidesuosituksista. On kuitenkin kohteita, joissa molemmat toimenpidesuosituksista ovat käytössä. Huomionarvoisissa erilliskokonaisuuksissa sovelletaan alemmaa suositusta (Alue/kohde kes-tää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla).

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein.
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

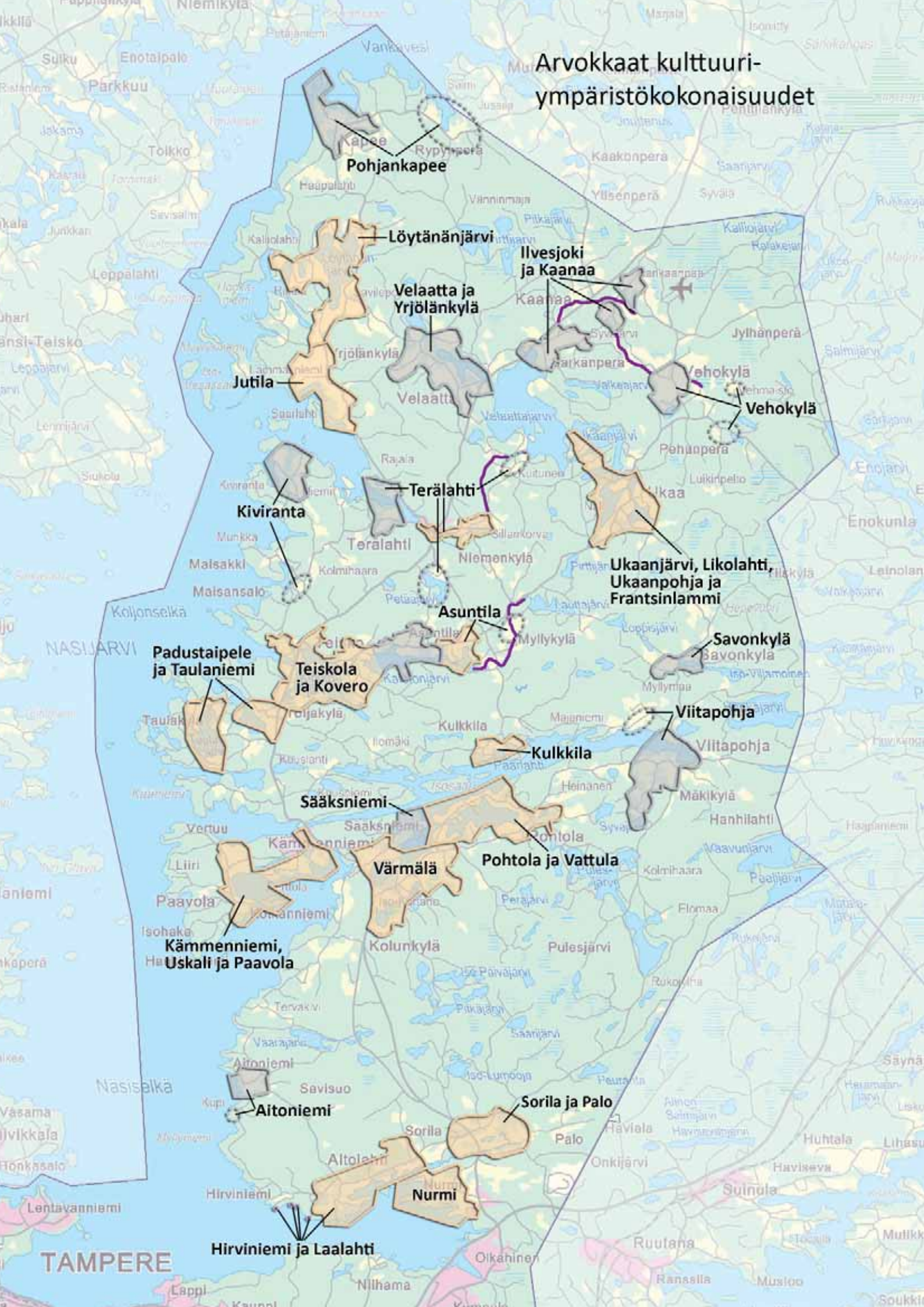
Alue/kohde kestänee muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristön osa-alueet, yhteenveto

SELVITYS	KRITEERIT	TYYPPILOUKITUS	ARVOLUOKITUS
<p>Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuri 2008</p> <p>Kohteita 155 kpl</p>	<ul style="list-style-type: none"> Tilakeskuksen rakennusten ikä ja tyyllinen edustavuus, rakennusryhmän paikka Esimerkkejä torpista, mäkituvista, työväenasunnoista, asutustiloista, rintamamiestaloista Julkisten rakennusten harvinaisuus, kulttuuriarvo, ikä Esimerkkejä kaupoista, meijereistä, myllyistä ja lainamakasiineista; kulttuuriarvo, ikä Huviloiden ja loma-asuntojen tyyllinen edustavuus, ikä, suunnittelija Nykyarkkitehtuurin tyyllisesti edustavat kohteet 	<p>H = henkilöhistoria (valtakunnallisesti merkittävä henkilö tai elämäntyö)</p> <p>K = kulttuurihistoria, asutushistoria, liikennehistoria, historia (tavanomaisesta asumiskäytöstä poikkeava historia)</p> <p>M = maisema, ympäristökokonaisuus (näyttävyyden, merkittävyys kulttuuri-maisemassa)</p> <p>R = rakennushistoria, rakennusperintö, rakennustaide (tyyillisesti ominaisuudet ja niiden edustaman rakennusperinteen merkittävyys)</p> <p>T = teollisuushistoria (maaseutumaisuus teollisessa toiminnassa, merkittävyys)</p>	<p>I = suojeltu lailla tai valtakunnallisesti merkittävä</p> <p>II = erittäin merkittävä, alkuperäisyysaste suuri</p> <p>IIv = erittäin merkittävä, alkuperäisyysaste vähentynyt tai ympäristökokonaisuus kärsinyt</p> <p>III = merkittävä, alkuperäisyysaste suuri</p> <p>IIIv = merkittävä, alkuperäisyysaste vähentynyt tai ympäristökokonaisuus kärsinyt</p>
<p>Perinnebiotoopit 2011</p> <p>Kohteita 69 kpl</p>	<ul style="list-style-type: none"> Kohteet, jotka ovat olleet niittyinä 1700-luvulla, huomioiden 1950-luvun tilanne ja nykyinen tilanne Maaperän karuus Maaston muodot Kohteen viimeaikainen asema laitumena. Kasvillisuus Liittyminen muuhun kulttuuriympäristöön 	<ul style="list-style-type: none"> Lajistolliset arvot (kasvit ja hyönteiset) Maisemalliset arvot (maaston muodot, sijainti ja laajuus sekä maisemallinen edustavuus pb:ien näkökulmasta) Lajistolliset ja maisemalliset arvot (lajisto kokonaisuutena lajistopotentiaalisuus, puusto, avoimuus/paahteisuus, umpeenkasvu) Kulttuurihistorialliset arvot (mielekäs kokonaisuus kult.hist. rakennusten, rakennetun ympäristön tai arvokkaan kult.maiseman kanssa) 	<p>V = Valtakunnallisesti arvokas</p> <p>M = Maakunnallisesti arvokas</p> <p>A = Alueellisesti arvokas (Tampereen mitta-kaavassa)</p> <p>P = Paikallisesti arvokas (kylätasolla)</p>
<p>Muinisjäännökset 2012</p> <p>Kohteita 42 kpl (kiinteät muinisjäännökset) ja 29 kpl (muut inventoidut arkeologiset kohteet)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Ikä Harvinaisuus Tyypillisuus Edustavuus Uhanalaisuus Säilyneisyys Kerroksellisuus Alkuperäisyys Alueellinen erityisilmiö Tutkimuksellinen merkitys Merkitys historiallisena tietolähteenä Symboliarvo Identiteetti-arvo Yhteys historialliseen henkilöön tai tapahtumaan Yhteisön antama sosiaalinen tai kulttuurinen merkitys 	<ul style="list-style-type: none"> Asuinpaikat Kertovuus Hautapaikat Kirkkorakenteet Kivirakenteet Kulkuväylät Kultti- ja tarinapaikat Luonnonmuodostumat Löytöpaikat Maarakenteet Muinisjäännosryhmät Puolustusvarustukset Raaka-aineen hankintapaikat Taide, muistomerkit Tapahtumapaikat Teollisuuskohteet Työ- ja valmistuspaikat Alusten hylät 	<p><u>Rauhoitusluokka 1:</u> Valtakunnallisesti merkittävä kohde, jonka säilyminen on turvattava kaikissa olosuhteissa</p> <p><u>Rauhoitusluokka 2:</u> Kohteen arvon selvittäminen vaatii lisätutkimuksia, joiden jälkeen se voidaan siirtää rauhoitusluokkaan 2 tai 3 (eräänlainen muinisjäännostien yleisluokitus)</p> <p><u>Rauhoitusluokka 3:</u> Kohde ei enää aiheuta suojelutoimia tuhoutumisen takia tai riittävästi tutkittuna</p>
<p>Arvokkaat kulttuuri-maisemat 2015</p> <p>Aluerajauksia 23 kpl (arvokkaat kulttuurimaisemat) ja 10 kpl (huomionarvoiset erilliskokonaisuudet)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Säilyneisyys: pellot viljeltyjä, pihapiirit asuttuja/käytössä, rakentaminen sijoitunut perinteisesti (metsien reunamille tai peltokumpareille) Maisemakuvan eheys: säilyneet näkymät ja pihapiirit sekä tiestö, yhteys vesistöön, vanhaan rakennuskantaan sopiva uudisrakentaminen, ympäristöhäiriöt Kerroksellisuus: eri aikakausien merkit läsnä Sijainti maiseman solmukohdassa 	<ul style="list-style-type: none"> Kirkon tai pappilan maisema Kartanomaisema Huvilamaisema Vesistömaisema, vesireitti, talvitie "Vuono"maisema Viljelymaisema Metsämaisema 	<p>Valtakunnallisesti arvokas</p> <p>Maakunnallisesti arvokas</p> <p>Paikallisesti arvokas</p>
<p>ARVOKKAAT KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDET eli ARVOALUEET 2015</p> <p>Aluerajauksia 23 kpl (arvokkaat kulttuurimaisemat) ja 10 kpl (huomionarvoiset erilliskokonaisuudet)</p>	<p><u>Tärkeimmät kriteerit:</u> Edustavuus ja säilyneisyys</p> <p><u>Lisäksi:</u> Vaihtelevuus eli monipuolisuus</p>	<ul style="list-style-type: none"> Ryhmäkylät Yhden talon kylät eli yksinäistilat 	<p>Arvoalueet ovat keskenään samanarvoisia, ne on nostettu esille Aitolahden ja Teiskon edustavimpina ja säilyneimpinä alueina</p> <p><u>Muutoksensietokyky:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi Alue/kohde kestävä muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

Arvokkaat kulttuuri- ympäristökokonaisuudet

Alueelta on tunnistettu 23 arvokasta kulttuuriympäristökokonaisuutta, joita on laadittu aluekortit. Lisäksi on tunnistettu 10 huomionarvoista erilliskokonaisuutta. Kokonaisuuksien maantieteellinen sijainti on esitetty viereisellä kartalla. Kartalla on nähtävissä aluekokonaisuuksien sijoittuminen muutoksensietokykynsä pohjalta kahteen eri toimenpidesuositusluokkaan.

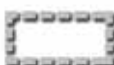
Arvokas kulttuuriympäristökokonaisuus

Suositus: Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

Arvokas kulttuuriympäristökokonaisuus

Suositus: Alue/kohde kestävä muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

Suositus: Alue/kohde kestävä muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla.

Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Sisältää vanhoja myllynpaikkoja sekä vanhoja nauhamaisia niittyalueita, jotka on myöhemmin raivattu pelloiksi.

Arvokkaiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien aluekortit

Aitoniemi	s. 154
Asuntila	s. 160
Hirviniemi ja Laalahti	s. 168
Ilvesjoki ja Kaanaa	s. 176
Jutila	s. 182
Kiviranta	s. 190
Kulkkila	s. 196
Kämmenniemi, Uskali ja Paavola	s. 202
Löytänänjärvi	s. 210
Nurmi	s. 218
Padustaipele ja Taulaniemi	s. 226
Pohjankapee	s. 234
Pohtola ja Vattula	s. 240
Savonkylä	s. 248
Sorila ja Palo	s. 254
Sääksniemi	s. 262
Teiskola ja Kovero	s. 268
Terälahti	s. 278
Ukaanjärvi, Likolahti, Ukaanpohja ja Frantsinlammi	s. 286
Vehokylä	s. 294
Velaatta ja Yrjölänkylä	s. 300
Viitapohja	s. 306
Värmälä	s. 314

Aitoniemen kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Aitoniemi 500

Aitoniemen otaksutaan olleen pirkkalalaisten eränkäyntimaita. Aitolahtea kutsuttiin aikaisemmin myös Aitalahdeksi tai Aittolahdeksi. Aitolahti erosi Messukylästä 1924, mutta Aitolahden rannoilla sijainneet kylät olivat jo pitkään olleet liittyneinä yhteen syrjäisen sijaintinsa takia.

Maakirja 1540 / Kupi (Raku 1001, s. 12) eli Hara eli Arikkila, Aitoniemi (Raku 1002, s. 13) eli Juho Loiman tila, sekä lyhytikäinen Sikkani tila, joka jaettiin 1553 Aitoniemen ja Kupin kesken. Maakirjoihin oli vielä 1541 merkitty pieni 1/24 kookun Erkin tila, joka kuitenkin hävisi parin vuoden kuluttua.

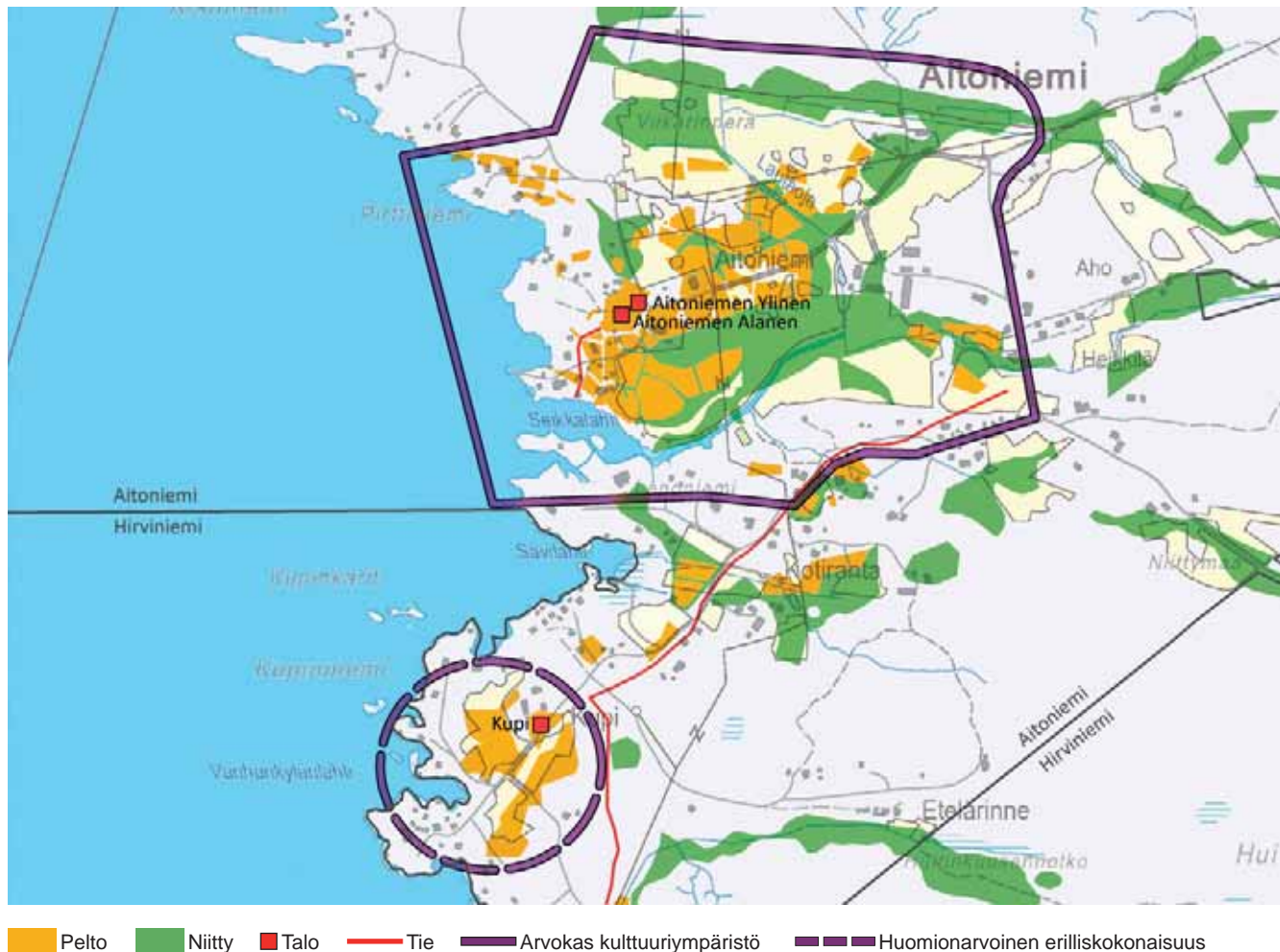
1700-luku

Tiluskartta Aitoniemen kylä 1765 Olof Rehström / Aitoniemen kylän Aitoniemi. Samalla suoritettiin Aitoniemen tilan halkominen veljesten Juhon ja Matin kesken Alaseen ja Yliseen siten, että myös talon vanha tontti jaettiin kahtia. Alasesta tuli Erkkilä 1909 (Raku 1003, s. 14).

Aitoniemen Kupi on mukana Hirviniemen kylän tiluskartassa 1765 Olof Rehström.

Isojakokartta Hirviniemen kylä 1781 Johan Florin / Isojaossa Aitoniemen Kupi kuului Hirviniemen jakokuntaan.

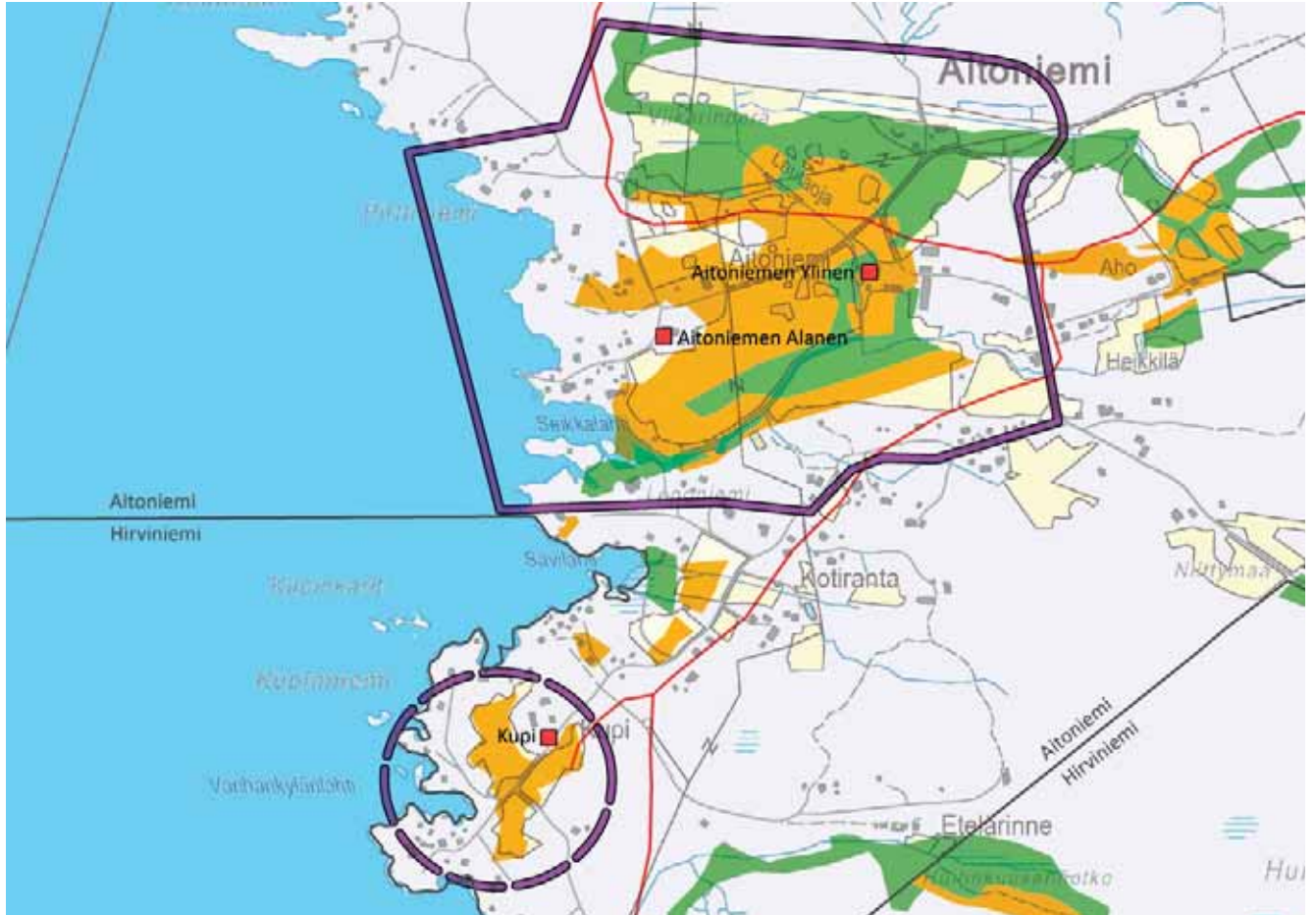
Aitoniemen ja Hirviniemen isojakoa viivästyttivät rajariidat. Aitoniemeläiset esittivät laamannintuomion 1578 rajoista, mutta hirviniemeläiset kiistivät asiakirjan sisällön, koska se esitettiin todistamattomana jäljennöksenä.

1800-luku

Kupin pellot ja niityt eivät ole juurikaan laajentuneet. Aitoniemen Alasen ja Ylisen peltopinta-ala on kasvanut ja uusi niitty on lähellä

Vääräjärveä ja muutamia niittyjä järven länsipäähän johtavan tien läheisyydessä.

■ Peltö
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

Aitoniemen ympäristöä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1920-luku

Vanhan Kupin kantatilan alue

Maanviljelystilat: Kupi, Jutila, Savio ja Heikkinen

Huvilat: 11 kpl, nimettyjä Liisula, Aittosalo, Töyry, Kallio ja Vuoria

Pienet asumukset: 3 kpl, nimetty Ahola.

Kupin ympäristössä on uusien tilojen pieniä peltotilkkuja.

Vanhan Aitoniemen kantatilan alue

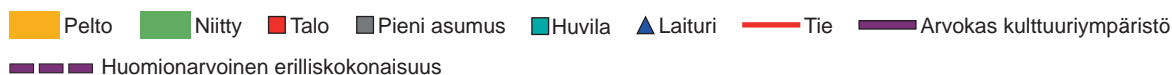
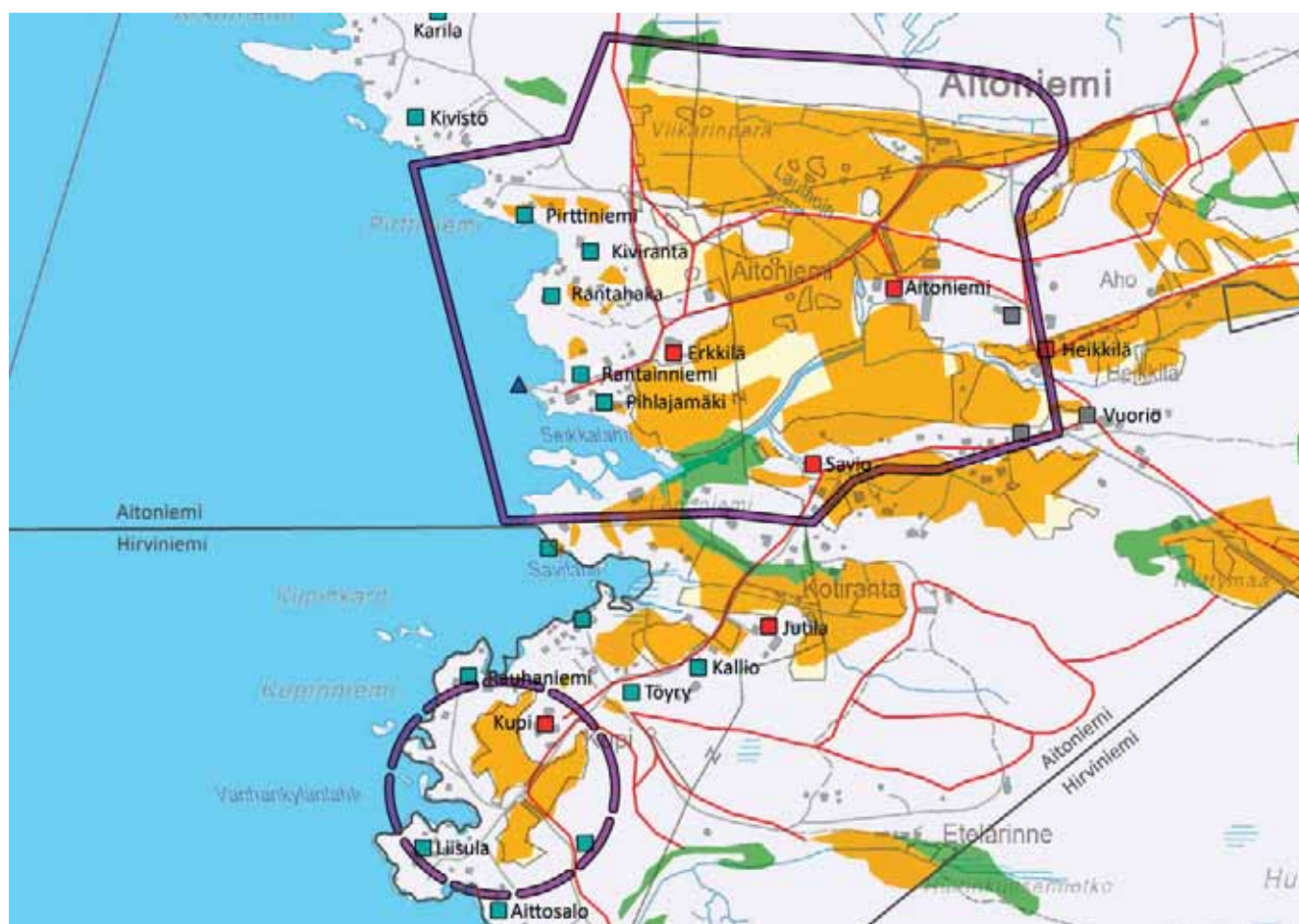
Maanviljelystilat: Erkkilä, Aitoniemi, Kivelä, Järvensivu, Kalliomäki, Ahola, Rantala, Koivuniemi ja Uusitalo.

Huvilat: 10 kpl, nimettyjä Kivistö, Karila ja Leiniö

Pienet asumukset: 4 kpl

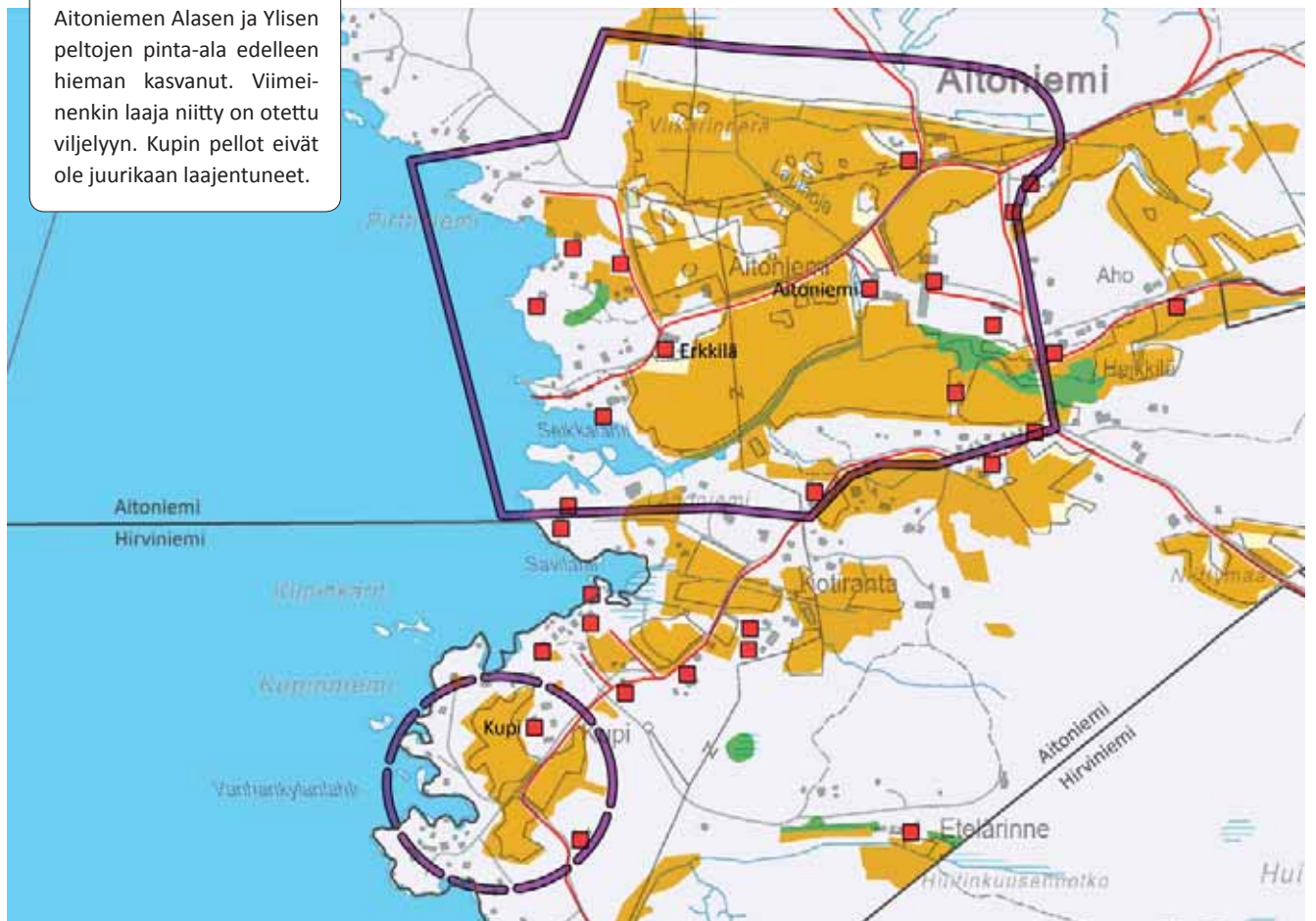
Aitoniemen tilojen tuntumassa pellot muodostavat melko laajan yhtenäisen alueen. Etäämmällä sijaitsevilla uusilla maanviljelystilloilla on omia pienehköjä peltotilkkuja. Vääräjärven eteläpuolella on edelleen niitty.

Lintuniementieltä lähtee reitti pohjoiseen, Vääräjärven rannassa olevalle Koivuniemen maanviljelystilalle. Erkkilän ja Katilan rannassa on laivalaituri, lisäksi on kaksi muuta laivalaituria.

1950-luku

Aitoniemen Alasen ja Ylisen peltojen pinta-ala edelleen hieman kasvanut. Viimeisenkin laaja niitty on otettu viljelyyn. Kupin pellot eivät ole juurikaan laajentuneet.

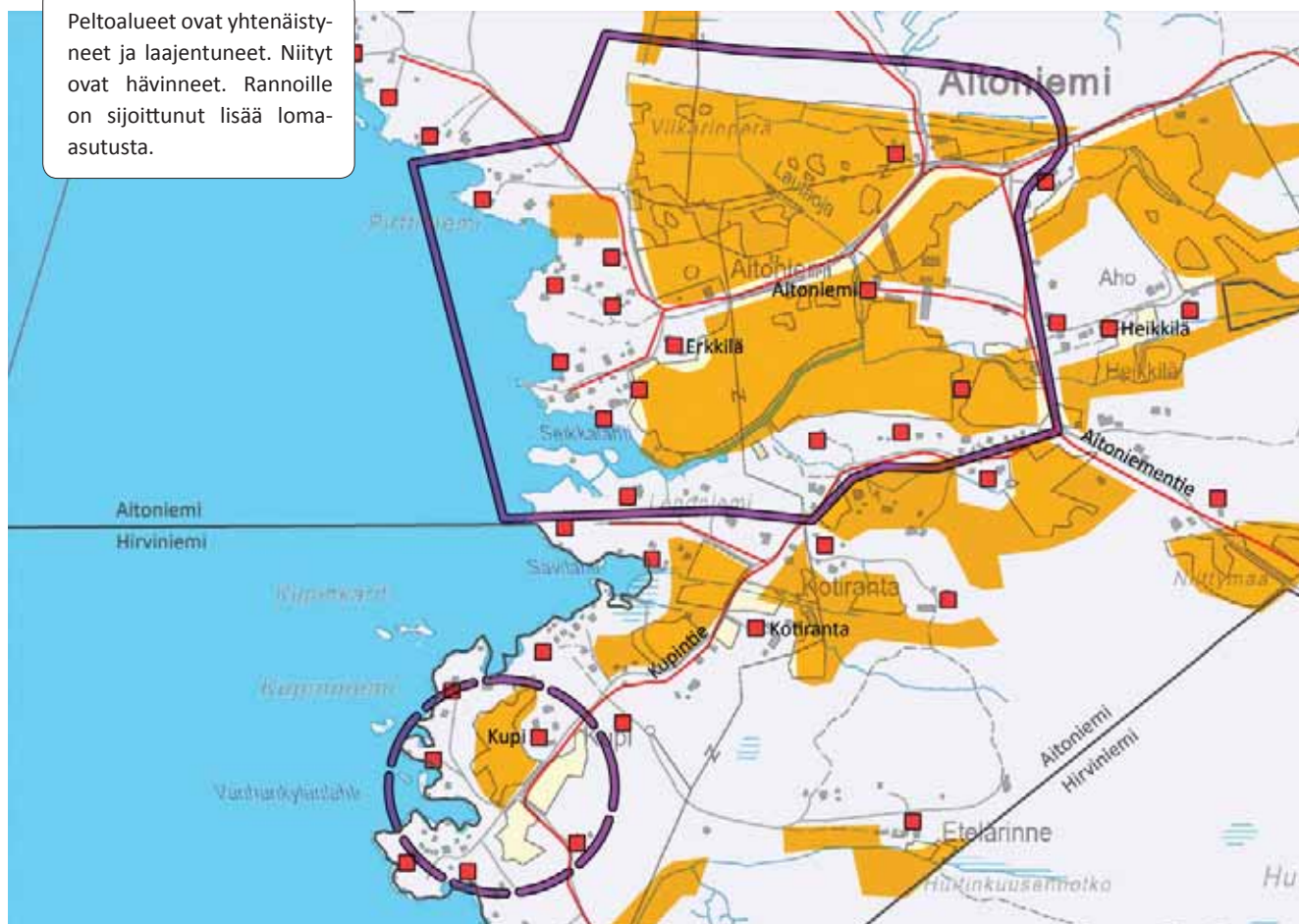
■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 Alueen rajaus
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

Kupin ympäristöä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

Peltoalueet ovat yhtenäistyneet ja laajentuneet. Niityt ovat hävinneet. Rannoille on sijoittunut lisää loma-asutusta.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

NYKYTILA

Aitoniemen kylässä isojaon aikaisia asuinpaikkoja ovat Kupi ja nykyinen Erkkilä. Molemmat ovat nykyään vapaa-ajan-asuntona. Erkkilän tila sijaitsee alkuperäisen Aitoniemi-nimisen kantatilan paikalla. Nykyisellä Aitoniemen tilalla (Aitoniemen Ylinen eli Pietilä) on asuttu 1830-luvulta lähtien. Alueella on yksi toimiva maatila, jossa on mm. hevosia. Aitoniemen kylän uudempi asutus on sijoittunut Kupintien, Aitoniementien, Ristinientien, Suviristintien ja Tervakiventien varsille. Loma-asutus sijoittuu ranta-alueille.

Melko pitkä pätkä Kupintietä esiintyy jo ensimmäisellä isojakokartalla.

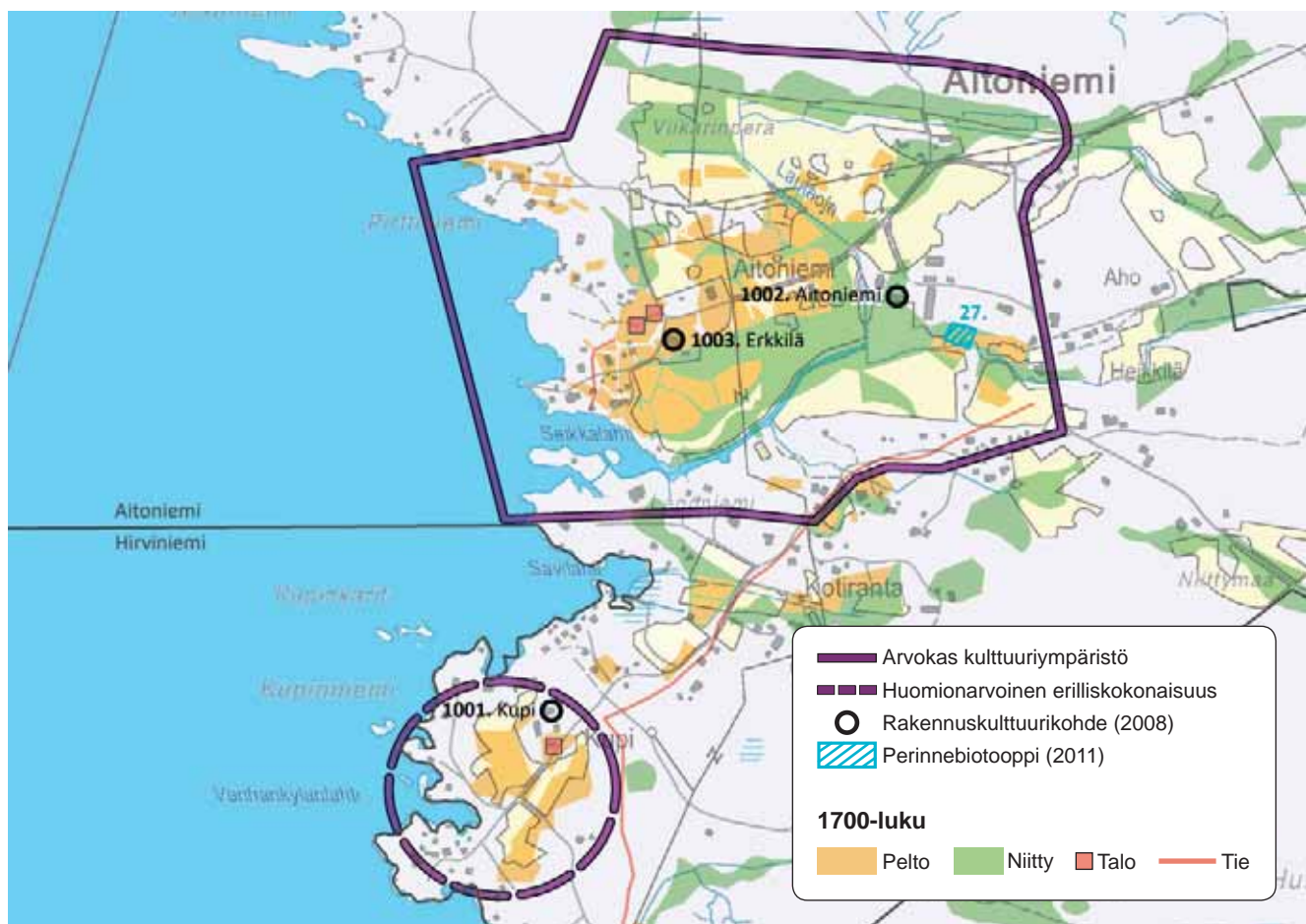
Isojaon aikaan Aitoniemen kantatalojen pellot sijaitsivat aivan talojen välittömässä läheisyydessä.

Kupin kantatila sijaitsee Kupintien varressa peltoaukeiden ympäröimänä muuta maastoa korkeammalla mäentöyräällä. Pihapuu-

ton varjoon jäävät rakennukset muodostavat avoimen ja laajan neliöpihan. Peltojen reunavyöhykkeet ovat jonkin verran pusikoituneet, eivätkä peltoalueet rajaudu enää selkeästi maisemassa. Rannoilla on loma-asutusta, joka jää kuitenkin maisemassa ranta-metsän suojaan.

Nykyinen Aitoniemen tila sijaitsee Ristinientien peltoalueiden itäreunan laajalla kumpareella. Pihapiiriä rajaa idässä kuusimet-sävyöhyke. Peltoalueiden länsipäässä, lähempänä järvenrantaa, loivassa etelärinteessä sijaitsee Erkkilän tila. Pellot ovat muodostuneet Seikkalahden hyvin kapean lahdenpohjukan ja sen jatkeena virtaavan Lautaojan muodostamaan laaksoon. Maisemasta tekee viehättävän peltoaukeiden, pienten metsäsaarekkeiden ja niistä pilkistävien asuin- ja maatilarakennusten vuorottelu loivasti Lautaojan laskevassa maastossa.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI KUPI (Raku 1001, s. 12) • AITONIEMI (Raku 1002, s. 13) • ERKKILÄ (Raku 1003, s. 14)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalon pihapiirit lähipeltoineen. Vanha talvitieyhteys pohjoiseen ja etelään Näsijärven kautta.

PERINNEBIOTOOPIT 27. Aitoniemen haka, paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: kasvistollinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa

LUONTOKOhteet: Alueella on havaintoja tummaverkkoperhosista.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehtoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita (**erityisesti Erkkilästä rantaan sijaitsevan entisen kulkutien kohdalla*).
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Asuntilan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Asuntila 701, Kulkkila 705

Asuntila on kylä melkein keskellä Teiskoaa. Koveron tiluskartassa 1761 nimellä Asmundila. Kylän keskellä olevaa järveä kutsutaan Asuntilanjärveksi tai Asuntilanlahdeksi; siihen laskee Asuntilanjoki Lauttajärvestä. Jokea on kutsuttu myös Kulkkijokeksi, koska se sijaitsee Kulkkilan ja Asuntilan kylien rajalla sekä Myllyojaksi, koska sen varrella oli myllyjä. Asuntilanjärvestä länteen vesi laskee Purnuojaa eli Purnujokea pitkin Purnulampeen. Purnu tarkoittaa suosilmäketä eli suopurnua.

Maakirja 1540 / Asuntila: Ylinen ja Alanen. Vuosina 1625–66 Alasen isäntänä oli kuuluisa seppä Matti Matinpoika, jolle tuotiin töitä naapuripitäjästäkin. Myös Matin poika Klemetti oli seppä ja hän piti tilaa 1669–96.

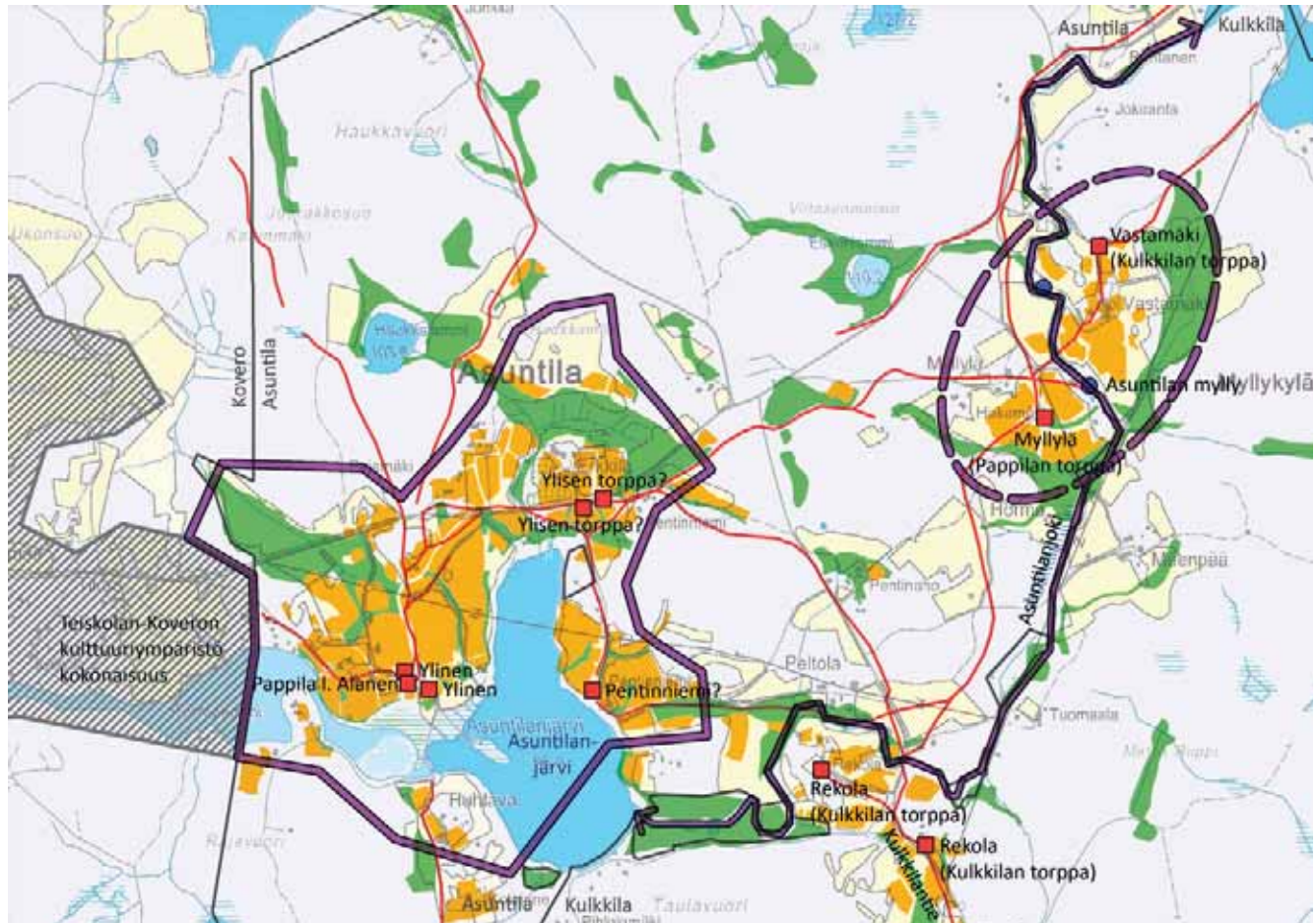
1700-luku

Asuntilan Alanen ostettiin kappalaispappilaksi v. 1700.

Ns. peltokartta 1759 Zachris Cronbäck / Asuntilan Ylinen jaettiin v. 1758.

Isojakokartat 1783–86 Nathanael Lilius / Asuntilan Pappila, Alanen ja Ylisen kaksi nimetöntä osaa rekisteröitiin isojaon yhteydessä v.1786.

Teiskon maanomistajista Asuntilan Ylisen isäntä Matti oli ainoa, joka köyhyytensä takia ilmoitti, että ei voinut kannattaa isojakoa.

■ Peltö ■ Niitty ■ Talo ● Mylly — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö — Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Asuntilan kulttuuriympäristökokonaisuus

Alanen (rek. 1786) ostettiin 1700-luvulla kappalaispappilaksi, jona se toimi vuoteen 1927 asti. Alasen ulkomaat olivat niin laajat, että isojaossa Pappilasta erotettiin kruunun uudisasutukseksi Ikkala.

Isojakartoilla Alasen eli Pappilan sekä kahdessa osassa olevan Ylisen pellot ja niityt peittivät koko niemen, ja nykyinen Teiskon kirkkotie kulki tuolloin asuintonttien kautta. Ylisellä oli peltotilkkuja ja pieniä niittyjä myös Asuntilanjärven etelärannan puolella,

Huuttavan ja Tähtiniemen puolella. Asuntilan itärannan asuintontti oli oletettavasti Ylisen torppa Pentinniemi. Kartoilla näkyi jo myös Kulkilaan johtavan Kulkilantien linjausta noudattava tie.

Asuntilanjoen varren Myllykylässä oli Asuntilan mylly sekä Myllylä-niminen torppa. Myllykylän kohdalla, Asuntilanjoen itäpuolella oli myös kaksi Kulkilan torppaa (mm. Vastämäki) peltoineen ja niittyineen. Alueen tiet kulkivat Myllykylän kautta.

Teiskon kirkkotien eteläpuolen kumpuilevaa peltomaisemaa.

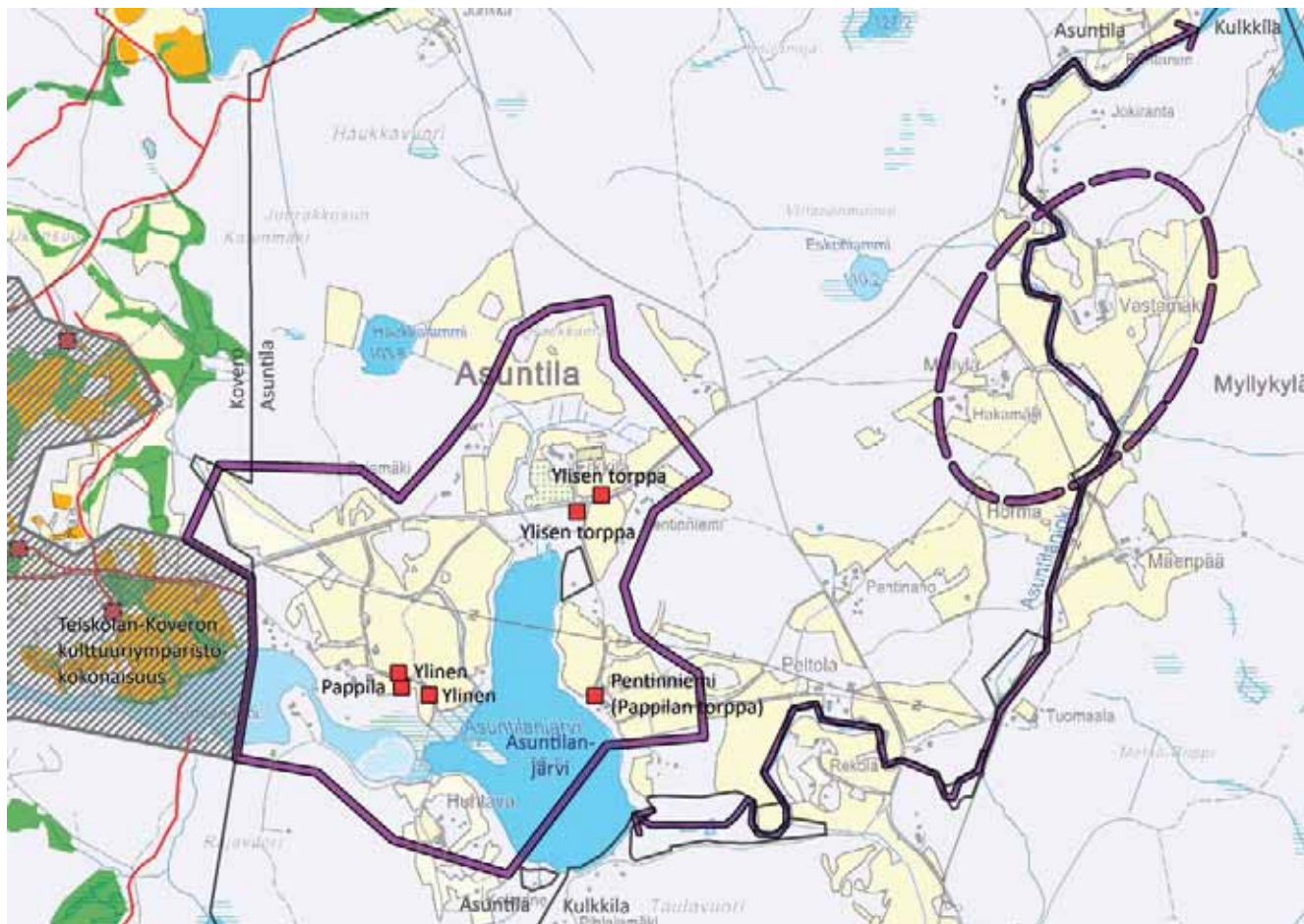

1800-luku

Henkikirjat 1835 / Toisella Ylisellä (Johan) ei ollut lainkaan torppia mutta toisella Ylisellä (Gustaf Stefansson) oli Mäkelä-niminen torppa sekä pitäjänräättäli Gustaf Wallenius.

Henkikirjat 1870 / Toisella Ylisellä (Taatala) mainittiin pitäjänräättäli Gustaf Eklund ja pitäjänsuutari C. G. Lind.

Alasen eli Pappilan kappalaisen virkatalon kartta 1886 J. H. Juvelius / Alasen/Pappilan torpat Pentinniemi ja Myllylä jakautuivat kumpikin 1820-luvulla kahtia. Vuosien 1835 ja 1870 henkikirjojen mukaan Pappilan torppia olivat Penttillä, kaksi Pentinniemeä (Yli- ja Ali-Pentinniemet), Ikkala ja Myllylä sekä Jokela (Suomen Asutuksen Yleisluettelo 1780–1809).

■ Talo — Arvokas kulttuuriympäristö - - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1920-luku

Alasen/Pappilan viereinen pieni asumus lieenee Taatala, jossa aloitettiin 1923 toimintansa Asuntilan kansakoulu (Raku 1159, s. 123) Kun pappila vapautui, kunta osti sen kansakouluksi, joka vihittiin käyttöön 1928.

Maanviljelytilat: Ylisestä muodostettu Erkkilä

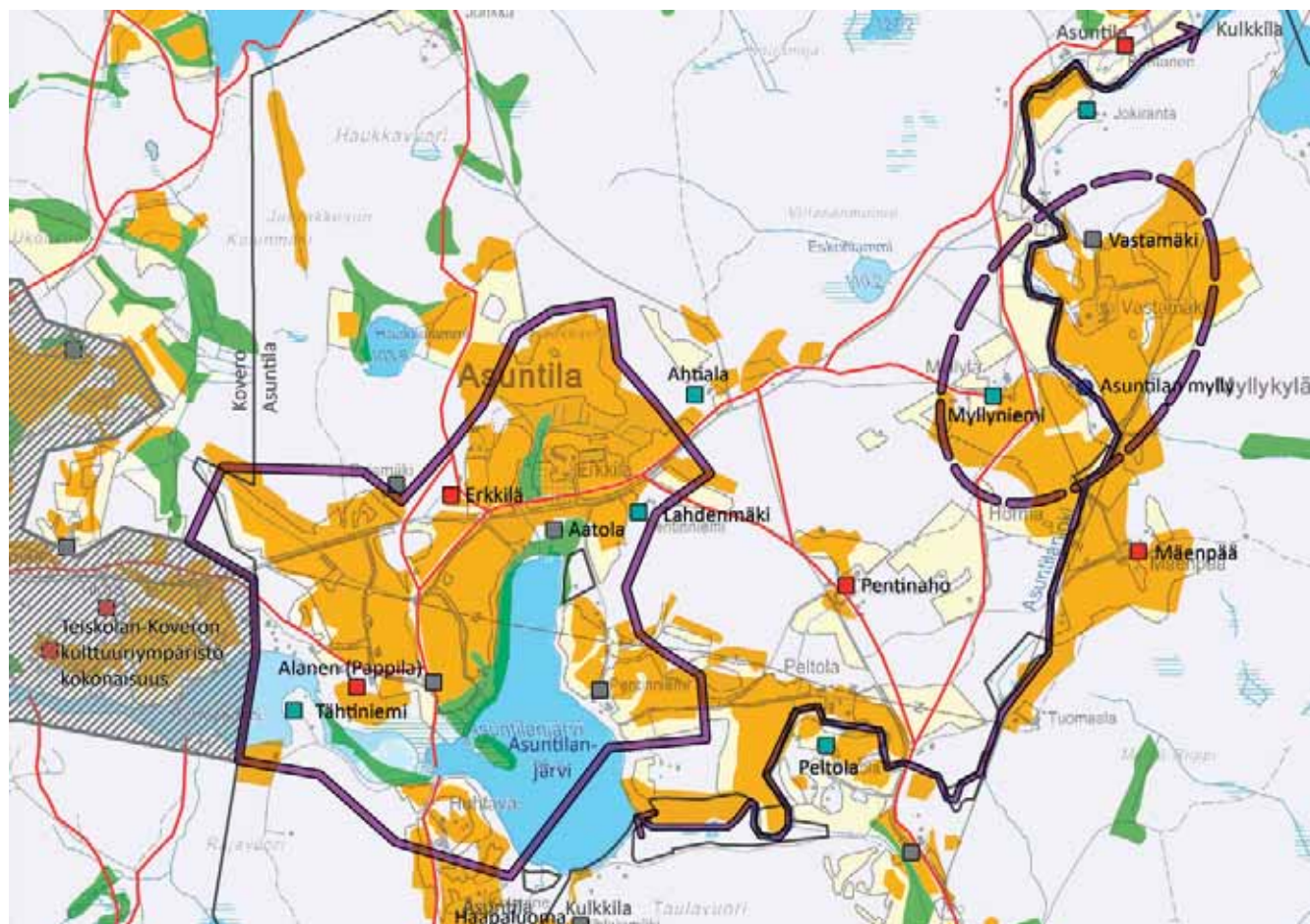
Huvilat: Niemelä, Alatalo, Lahdenmäki, Tähtiniemi, Rantanen, Koivisto ja Ahtiala

Pienet asumukset: Syväoja

Pentinniemi, Pentinaho ja Myllylä (Myllyniemi) olivat Asuntilanjärven ja Asuntilanjoen tuntumassa. Asuntilanjoessa oli edelleen mylly. Pentinniemeen saatiin kauppa 1933.

Hammar, joka oli lukkari-urkurina 1874–1905, asui 1800-luvun lopulla Alasen Erkkilässä kunnes osti Tähtiniemen ja pystytti sinne Ukaan Frantsilta ostamansa päärakennuksen, tallin ja navetan.

Peltoala kasvoi huomattavasti Asuntilanjärven ympäristössä ja Erkkilän pohjoispuolella sekä Myllykylässä. Lähiniityt jäivät peltojen alle.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
- - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus
↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Viistokuva Asuntilasta vuodelta 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

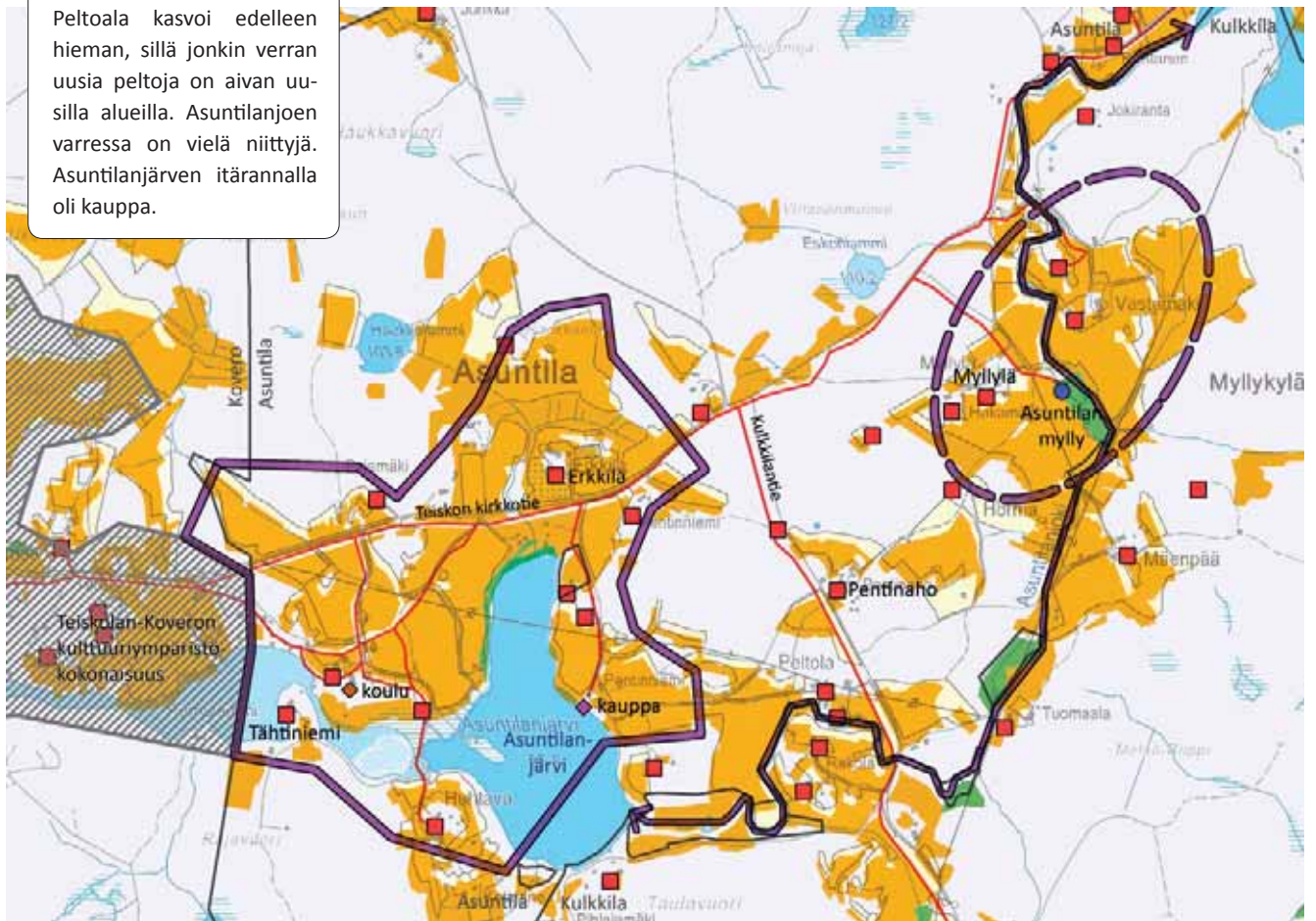
Peltonäkymä Huhtavantien varrelta Asuntilanjärven luoteispuolelta.

Näkymä Asuntilanjärvelle lännestä.

1950-luku

Peltoala kasvoi edelleen hieman, sillä jonkin verran uusia peltoja on aivan uusilla alueilla. Asuntilanjoen varressa on vielä niittyjä. Asuntilanjärven itärannalla oli kauppa.

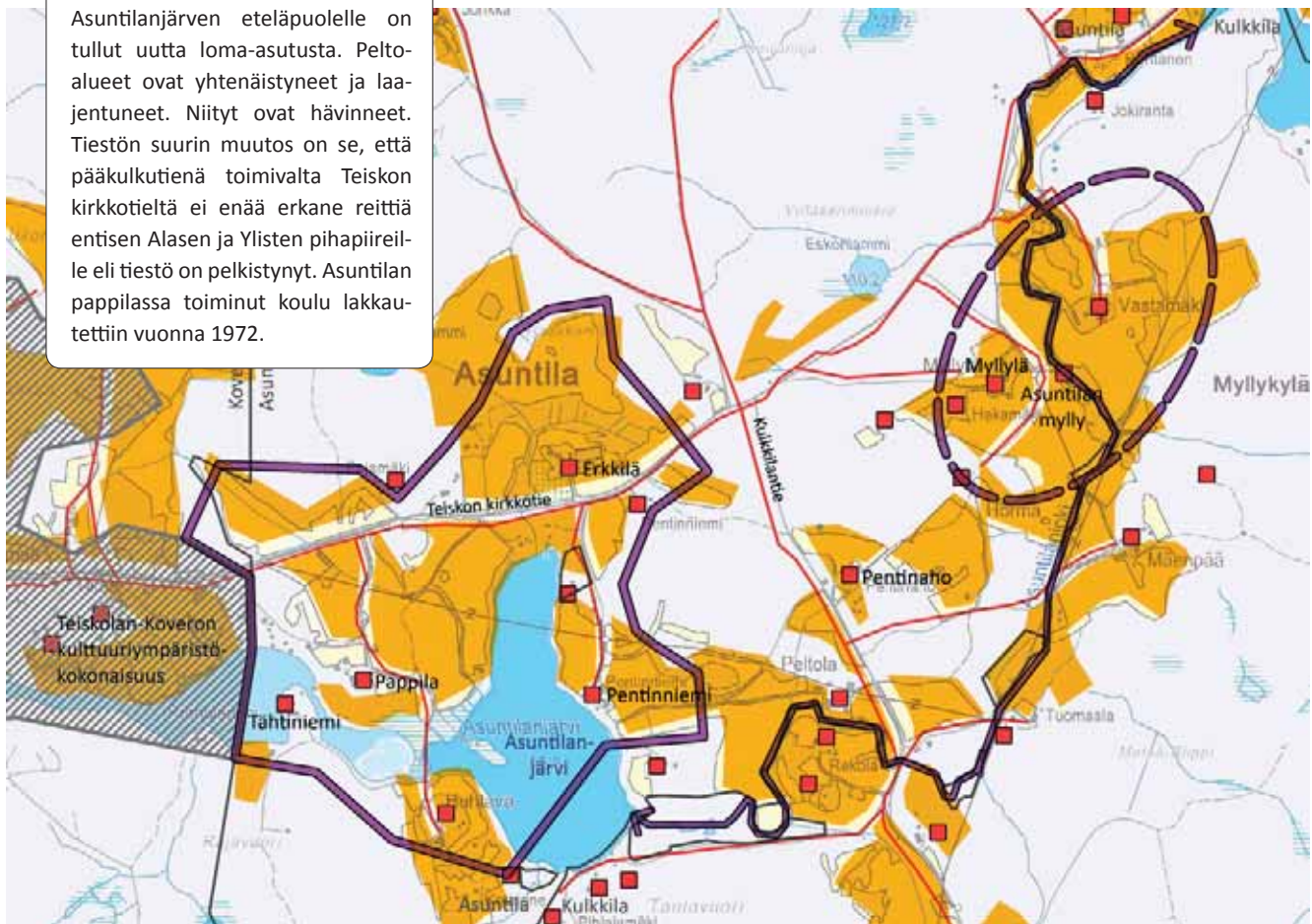
- Pelto
- Niitty
- Talo
- Koulu
- Kauppa
- Mylly
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus
- Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Näkymä Asuntilanjärvelle Teiskon kirkkotieltä lounaaseen.

1970-luku

Asuntilanjärven eteläpuolelle on tullut uutta loma-asutusta. Pelto-alueet ovat yhtenäistyneet ja laajentuneet. Niityt ovat hävinneet. Tiestön suurin muutos on se, että pääkulkutienä toimivalta Teiskon kirkkotieltä ei enää erkane reittiä entisen Alasen ja Ylisten pihapiireille eli tiestö on pelkistynyt. Asuntilan pappilassa toiminut koulu lakkautettiin vuonna 1972.

■ Pelto
 ■ Talo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
 — Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

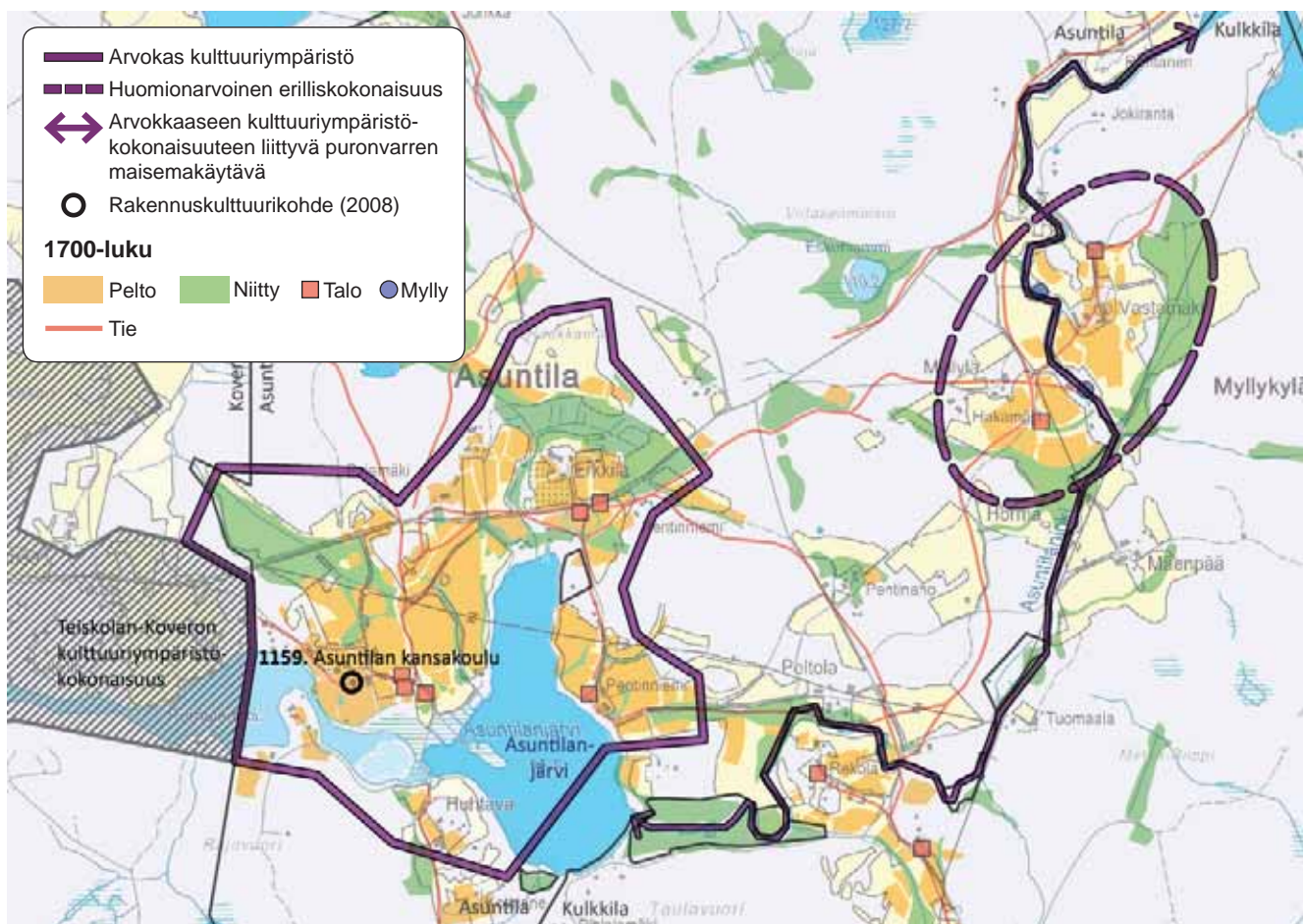
↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

NYKYTILA

Asuntilan alueen pellot ovat vielä varsin laajalti viljelyskäytössä. Asuntilanjärven pohjoispuolen, Asuntilan koulun eteläpuolen ja Asuntilajoen varren pelloista osa on poistunut viljelyskäytöstä. Loma-asutus on edelleen lisääntynyt. Laajimmat ja yhtenäisimmät, jo 1700-luvulla viljelyskäytössä olleet Myllykylän ja Pappilan pellot ovat edelleen viljeltyjä. Pappilan niemekkeen peltoja on viime aikoina metsitetty.

Asuntilan viljelyalueiden maisemakuva on säilynyt hyvin ennallaan tähän päivään asti. Paikoin voimakkaastikin kumpuilevassa maisemassa vaihtelevat sulkeutuneet metsäsaarekkeet ja avoimet peltoalueet. Tiealueilta, puiden lomasta voi nähdä Asuntilanjärven pilkkottavan.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Asuntilan kansakoulu (Raku 1159, s. 123)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Vanha talvitieyhteys Vehokylään ja Savonkylään

PERINNEBIOTOOPIT Ei ole tiedossa.

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

LUONTOKOhteet: Alueella on havaintoja tummaverkkoperhosista.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää (**entisen Alasen ja Ylisten sekä Myllykylän alueet*).
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (**entisen Alasen ja Ylisten kohdalla*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Hirviniemen ja Laalahden kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Hirviniemi 501 ja Laalahti 503

Aitolahden kylä, joka esiintyy kartoissa ja muutamissa asiakirjoissa muodossa Hirviniemi. Virallisesti Hirvenniemi. Laskiaisena tavattiin ennen vanhaan huutaa: Nurmin nuppurat, Sorilan tappurat, Hirvenniämen pitkät pellavat.

Laalahti on Näsijärven sijaitseva lahti, johon Sorilanjoki laskee. Lahden kapeampaa peräosaa kutsutaan Kapeajoeksi ja leveämpää alkuosaa Leveäjoeksi. Pienempiä lahtia Laalahden rannoilla ovat Vehkalahti, Kylänalanen ja Nikinlahti. Alunperin nimi on ollut Laajalahti, sillä ensimmäisissä maakirjoissa 1540–1557 Laalahti on ollut muodoissa Ladiälax, Ladhilax, Laialachden ja Laiaalax.

Maakirja 1540 / Hirviniemi: Ruokonen (Raku 1019, s. 30), Keso (Raku 1017, s. 28), Kiikkinen (Raku 1011, s. 22), Kölli (Raku 1014, s. 25), Junkkari (Raku 1013, s. 24) ja Lampu (Raku 1015, s. 26), 1553–1556 lisäksi merkitty Sarkki.

Laalahti: kaksi tilaa, joista toinen ilmeisesti liitettiin Laalahden kantatilaan (Raku 1022, s. 34) 1600-luvun alkupuolella. Laalahtea isännöivät varakkaat sepät. 1600-luvulla tila oli ratsumiestila, josta 1600-1700-lukujen vaihteessa tuli rustholli. Se säilyi talonpoikaisomistuksessa ja sen augmentteja olivat Teiskon Kuoranta ja silloisen Messukylän Huikas ja Löytänä.

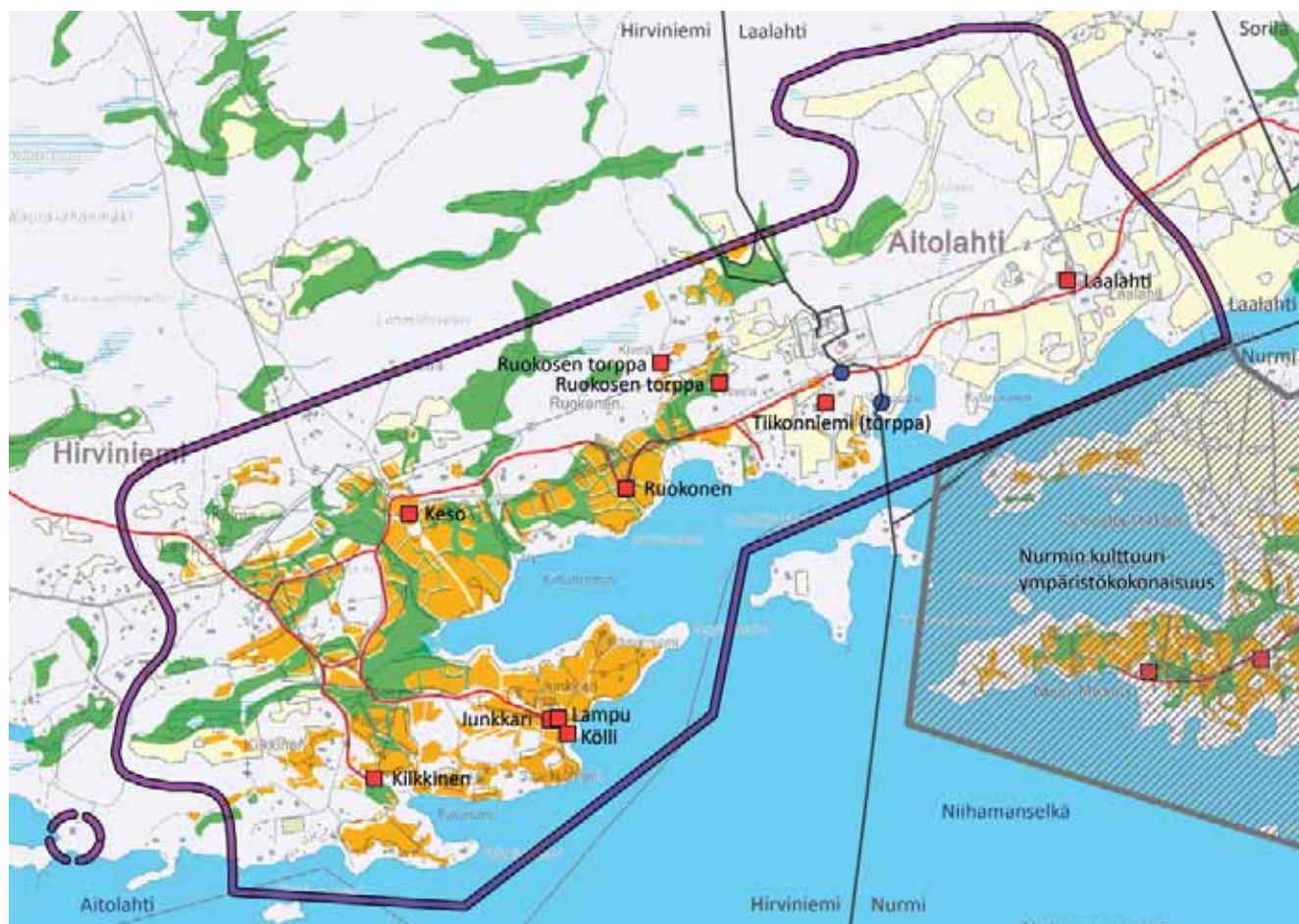
1700-luku

Tiluskartta Hirviniemi 1765 Olof Rehnström ja isojakokartta 1781 Johan Florin / Kölli, Junkkari ja Lampu muodostivat kolmen talon ryhmäkylän; Ruokonen, Keso ja Kiikkinen sijaitsivat erillään ryhmäkylästä. Ruokosen mailla oli 1765 kaksi pientä tonttia nykyisen Kivelän kohdalla. Ruokosen mailla oli sotilastorppa sekä 1795 Räättäli-niminen torppa. Köllin ja Kiikkisen yhteinen torppa Tiikonniemi esiintyi molemmilla isojakokartoilla.

Ruokosen ja Keson peltotilkut sijaitsivat kylätien eteläpuolella. Junkkarin, Lampun ja Köllin ryhmäkylän pellot sijaitsivat Hirviniemen itäosassa. Kiikkisen pellot olivat Björknäsiin ja Ensilään ulottuvalla niemekkeellä ja hieman pohjoisempaan. Niityt sijaitsivat peltotilkujen lomassa ja niiden ympärillä.

Laalahdesta Hirviniemeen johtavan kylätien linjaus poikkesi jonkin verran nykyisen Aitonientien linjauksesta. Keson talolta kulki myös reitti Lampun nykyiselle tontille, jonka länsipuolelta kylätie jatkui kohti Aitonien Kupia.

Isojakokartta Laalahti 1764 Olof Rehnström / Pellot ja niityt sijaitsivat tien ja rannan välissä, aidattu alue ulottui myös tien pohjoispuolelle. Hirviniemeen johtavan tien pohjoispuolella oli kolme rakennusta. Tielinjaus noudatteli lähes nykyistä Aitonientien linjausta.

Pelto Niitty Talo Mylly Tie Arvokas kulttuuriympäristö Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1800-luku

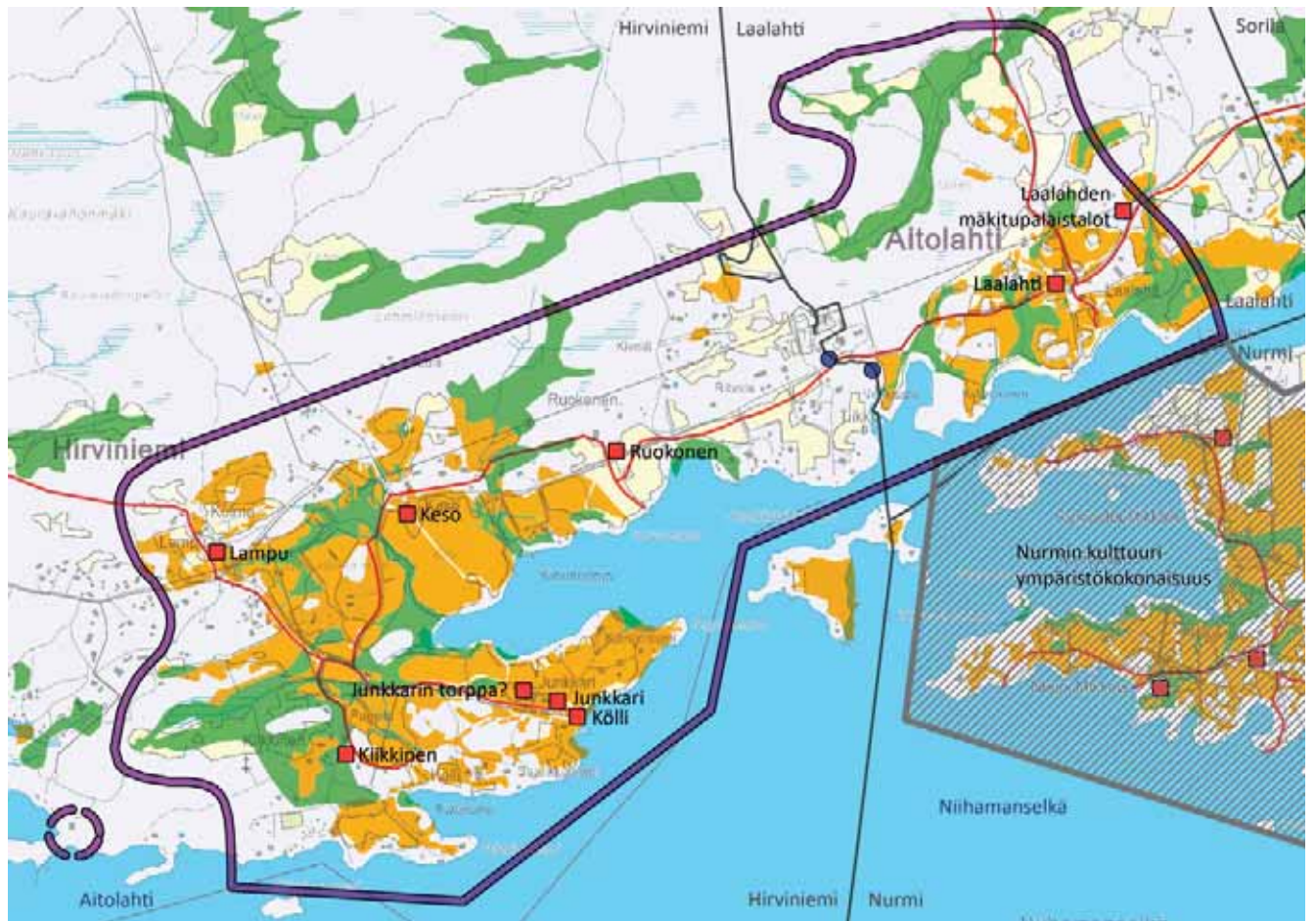
Isojaon täydennys- ja järjestelykartta Hirviniemi 1863 Axel Abraham Öhmann / Lampu siirtyi nykyiselle paikalleen oletettavasti 1820-luvun alussa. Junkkarin mailla oli myös pieni tontti. Ruokosen rakennusryhmä siirtyi 1820–1840 vaiheilla nyk. Aitoniementien pohjoispuolelle.

Ruokonen oli ottanut uuden niemenkärjen peltoviljelylle, ja Voh-linsaaressa oli Kiikkisen pelto. Etäämmällä sijaitsevien niittyjen pinta-ala kasvoi jonkin verran.

Keson ja Lampun välinen lyhin reitti oli hävinnyt.

Tiluskartta Laalahti 1803, 1846 Anders Wilhelm Zitting/ Pääosa pelloista sijaitsi edelleen rantarinteillä ja niemekkeillä. Muutamia peltoja oli myös Tervajärveä kohti johtavan tien varrella ja Pihkalanojan mutkassa. Niittyjä oli lahdenpoukamissa sekä Pihkalanojan rannassa.

Kartta sisälsi myös Laalahden mäkitupaistalojen (Raku 1023, s. 35) tontin. Laalahden talouskeskuksen kohdalta kulki reitti sekä etelään eli alas rantaan sekä pohjoiseen kohti Tervajärveä, josta Johan Florin Hirviniemen isojakokartalla 1781 käytti nimeä Hurmajärvi.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
 — Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1920-luku

Maanviljelystilat: Ruukonen, Keso, Junkkari, Kölli, Lampu sekä Kiikkisestä lohkottu Tiikko (Raku 1020, s. 31). Laalahti ja lohkotila Ojala.

Huvilat: Ruukosesta muodostetut Kivelä ja Sanki; Kesosta muodostetut Heino, Koivunen sekä 2 kpl nimeämättömiä; Köllistä muodostettu Kivikuru; Junkkarista lohkotut Kulma ja Kasperila; Lampusta muodostettu Iltala; Kiikkisestä lohkotut 20 kpl, joista nimettyjä Pirttilä (Raku 1007, s. 18), Metsälä, Lauren, Saarinen, Vaarinnemi, Rapakivi, Toivola ja Kalliolahti sekä 1905 lohkotut Ensilä (Raku 1006, s.17) ja Björknäs (Raku 1005, s.16). Laalahden mäkitupalais-talojen tontti.

Pieni asumus: Nykyinen Vanha Kiikkinen; Ruukosesta ja Kesosta muodostetut asumukset; Junkkarista lohkotut Kallio, Mustikkamäki, Rinta ja Lassila; Köllin maista lohkottu Mäkelä.

Kiikkisestä lohkottiin Pappila (Aitolahden pappila Raku 1012, s. 23). Lampun maista muodostettiin tontti Hurman koululle (Raku

1016, s. 27), joka toimi Aitoniemen ja Hirviniemen omana kouluna 1915–1966. Aitolahden kirkko (Raku 1021, s. 32) valmistui 1928.

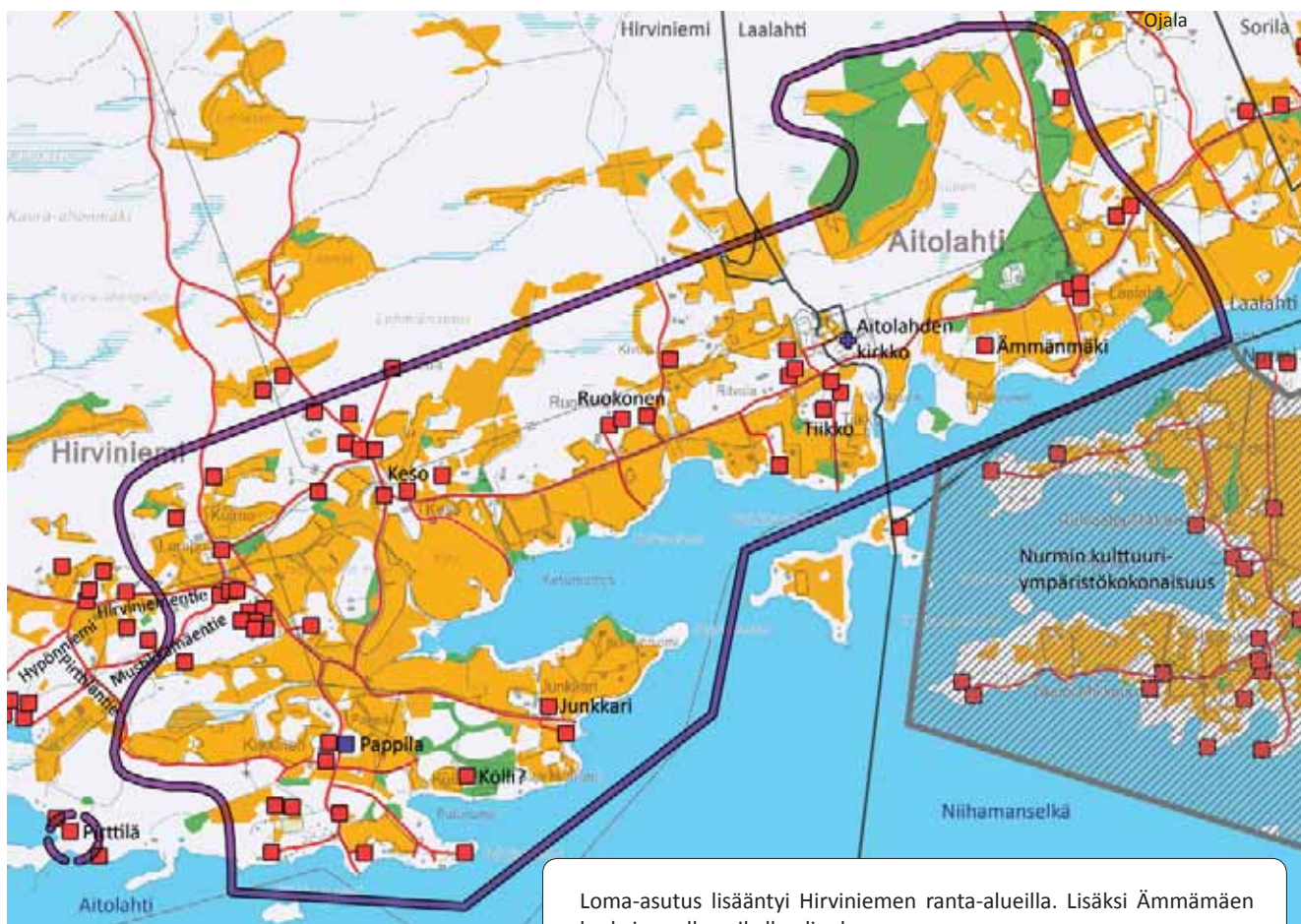
Pellot muodostivat aiempaa suurempia yhtenäisiä kokonaisuuksia. Ruukosella oli uutta peltoa Laalahden rajan tuntumassa. Hurmajärven kuivauksen 1911–1921 tuloksena saatiin noin 45 hehtaaria peltoa. Kuivatustyön johtomiehenä toimi Laalahden isäntä professori Rurik Pihkala. Työhön ottivat osaa kaikki Hirviniemen talot sekä Sorilan Peukunen.

Kylätie kääntyi Aitoniemeä kohti heti Keson talouskeskuksen jälkeen. Tie jakoi Keson talouskeskuksen siten, että päärakennus jäi tien pohjoispuolelle ja navetta eteläpuolelle. Myös Keson ja Lampun välille oli tullut uusi reitti. Huvilatonteille ei ollut vielä kunnan reitistöä. Ruukosen, Köllin ja Kirjoniemen sekä Laalahden rannassa oli laivalaiturit. Laalahden tila oli siirtynyt tien eteläpuolelle. Laalahden kylän kohdalla Hirviniemeen ja Aitoniemeen johtavan tien linjaus on saattanut hieman vaihdella aikojen kuluessa.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ■ Pieni asumus ■ Huvila + Kirkko ■ Pappila ● Mylly ▲ Laituri — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1950-luku

- Pelto
- Niitty
- Talo
- Kirkko
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

Loma-asutus lisääntyi Hirviniemen ranta-alueilla. Lisäksi Ämmämäen korkeimmalla paikalla oli rakennus.

Uusia peltoja oli lähellä Aitoniemen rajaa, nykyisen Savisuontien itäpuolella sekä Hurmanniitylle johtavan tien ja Pihkalanojan lähialueilla.

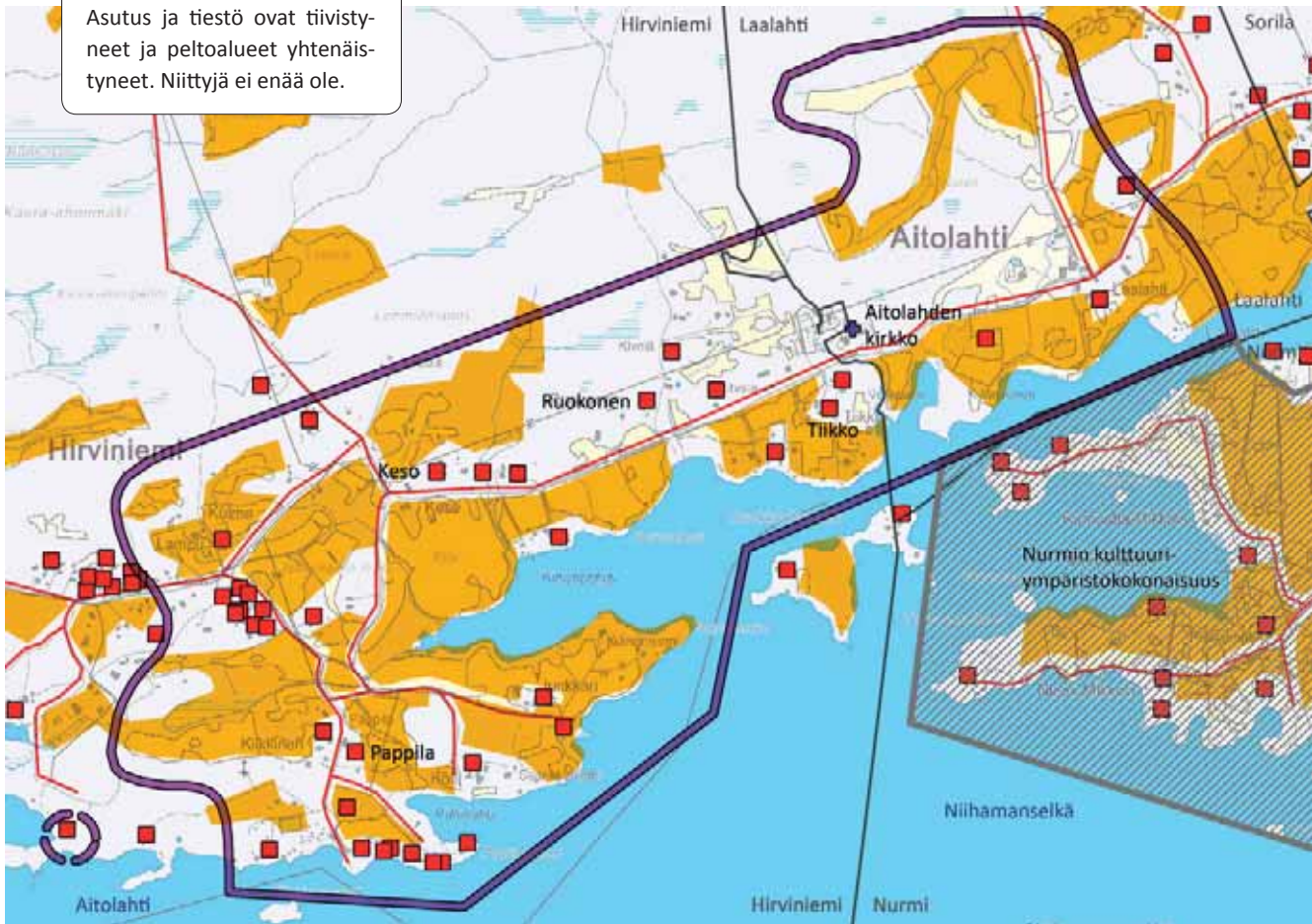
Kartalla oli jo patkä Hirviniementietä ja Kirjoniementietä sekä Mustikkamäen-, Hypönniemen-, Pirttilän- ja Hurmajärventie. Laalahdesta oli tieyhteys Ojalaan. Laivalaitureita oli tullut lisää mm. Tiikon ja Keson rantaan, ja nyt myös pienemmät laiturit merkittiin karttaan.

Kilunpohjan pohjoisrannan pellot ovat edelleen viljelykäytössä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

Asutus ja tiestö ovat tiivistyneet ja peltoalueet yhtenäistyneet. Niittyjä ei enää ole.

■ Pelto
 ■ Talo
 + Kirkko
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

NYKYTILA

Hirviniemen runsas uudempi asutus on sijoittunut melko tasaisesti kaikkialle kylään, hyvien tieyhteyksien varsille. Erittäin runsas loma-asutus on luonnollisesti keskittynyt ranta-alueille.

Alueen maisemakuvaa hallitsevat Näsijärven rantavyöhykkeelle levittäytyvät kumpuilevat viljelysaukeat. Maisema on pienipiirteistä ja näkymät siten kulttuurimaisemassa suhteellisen lyhyitä. Avoimia maisematiloja jäsentävät järvellä saaret ja peltoaukeilla puolestaan mäenkumpareet metsikköineen ja pihapiireineen. Vanhat maatalot, pappila ja huvilat sijaitsevat kylänraitin varrella, rantarinteillä, niemien kärjissä tai viljelysten keskellä kohoavilla mäenkumpareilla. Näkymiä peltojen yli Näsijärvelle estää rannan kasvillisuusvyöhyke.

Hirviniemessä tiet risteävät nykyisellään Uuden-Keson pihapiirin keskellä. Asutus on tiiveintä kyläraitin varrella, Lampulta länteen, Hypönniemeen johtavan tien ja Hirviniementien risteuksen tuntumassa. Uudempaa rakennuskantaa löytyy erityisesti Hirviniementien eteläpuolen pelloilta.

Laalahden kylän uudempi asutus on sijoittunut Sorilan rajan läheisyyteen ja Ojalan alueelle. Tien ja rannan välissä sijaitsevat pellot ovat perua viimeistään 1760-luvulta.

Aitolahden kirkko sijoittuu kuohuvan puron ja tien muodostamaan ikivanhaan solmukohtaan.

Kiikkisensalmentien ympäristöä. Pättinniemessä sijaitsee Tampereen ev. lut. seurakunnan leirikeskus. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

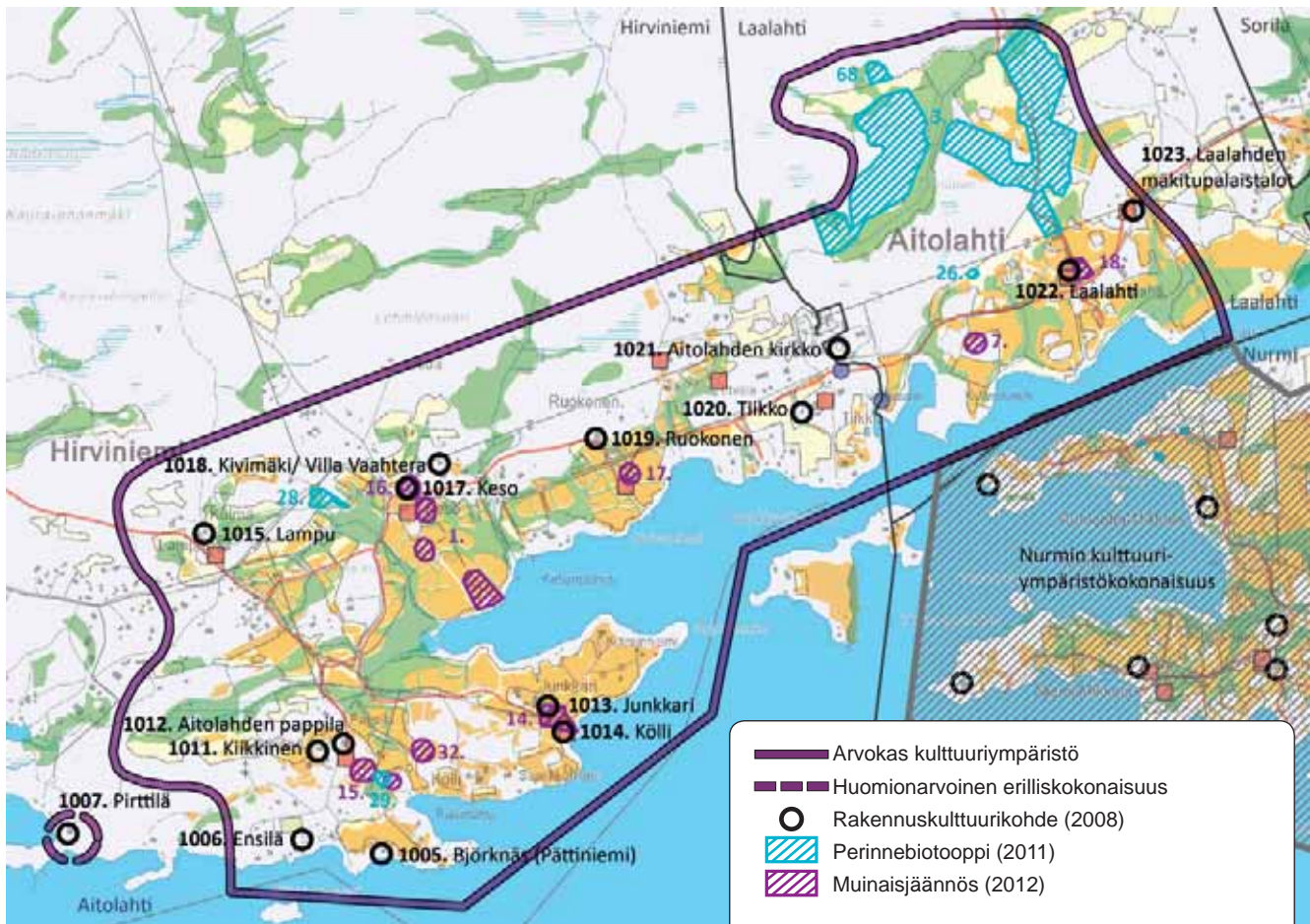

Hirviniemen vanha ryhmäkylä sijaitsi Kilunpohjan ja Saunalahden välisellä niemikkeellä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

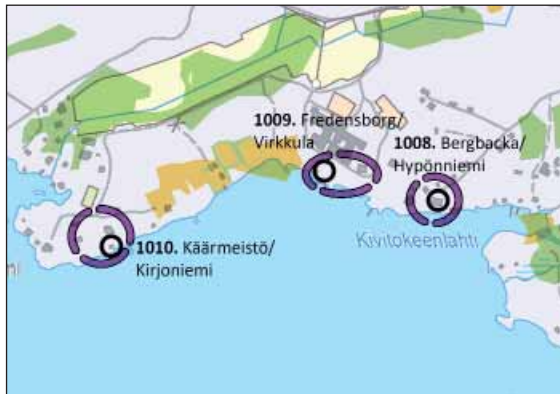

Näkymä Junkkarintieltä Näsjärvelle.

Arvot

HIRVINIEMEN HUVILAT

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Björknäs (Raku 1005, s.16) • **Ensilä** (Raku 1006, s.17) • **Pirttilä** (Raku 1007, s. 18) • **Bergbacka/Hypönniemi** (Raku 1008, s. 19) • **Fredensborg/Virkkula** ja **Diabeteskeskus** (Raku 1009, s. 20) • **Käärmeistö/Kirjoniemi** (Raku 1010, s. 21) • **Kiikkinen** (Raku 1011, s. 22) • **Aitolahden pappila** (Raku 1012, s. 23) • **Junkkari** (Raku 1013, s. 24) • **Kölli** (Raku 1014, s. 25) • **Lampu** (Raku 1015, s. 26) • **Keso** (Raku 1017, s. 28) • **Kivimäki/Villa Vaahtera** (Raku 1018, s. 29) • **Ruokonen** (Raku 1019, s. 30) • **Tiikko** (Raku 1020, s. 31) • **Aitolahden kirkko** (Raku 1021, s. 32) • **Laalahti** (Raku 1022, s. 34) • **Laalahden mäkitupalaistalot** (Raku 1023, s. 35)

KULTTUURIMAISEMA

Pisimpään, ainakin isojaon ajoista lähtien, samalla paikalla pysyneitä ja yhä asuttuja paikkoja ovat kantatalot Junkkari ja Kölli sekä Tiikko (joka isojaon aikaan oli Kiikkisen ja Köllin yhteinen torppa, Tiikonniemi). Myös nykyisen Kivelä-nimisen tilan paikalla lienee asuttu yhtäjaksoisesti isojaon ajoista lähtien.

Laalahden kantatalo lienee sijainnut jokseenkin samalla paikalla ainakin isojaon ajoista lähtien.

Kantatalojen pihapiirit lähipeltoineen. Vanhan ryhmänkylän alue Aitolahden rannassa. Huvilahistoria. Aitolahden kirkolla vahvat identiteetti- ja symbolimerkitykset.

PERINNEBIOTOOPIT

- 3. Laalahden niityt.** Valtakunnallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.*
- 26. Laalahden kallioketo.** Alueellisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.*
- 28. Ison Heikin mäen pihaniitty.** Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*
- 29. Kiikkisen Pappilan niitty.** Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen.*
- 68. Tántäsen metsäniitty.** Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET

1. Keso I-II, 2 kivikautista asuinpaikkaa • **7. Ämmämäki**, lapinraunio (tuhoutunut) • **14. Hirviniemi**, historiallinen kylätontti • **15. Hirviniemi Kiikkinen**, historiallinen talotontti • **16. Hirviniemi Keso III**, historiallinen talotontti • **17. Hirviniemi Ruokonen**, historiallinen talotontti • **18. Laalahti**, historiallinen kylätontti • **32. Uusi-Kölli**, historiallinen rajakivi

LUONTOKOHEET: Alueella on tummaverkkoperhosia, lepakoita ja arvokkaita hyönteisiä; niiden arvokeskittymä sijaitsee Laalahdessa. Laalahdesta löytyy myös arvokas kasvialue. Lepakoita on Laalahden lisäksi Hirviniemen Kilunpohjan pohjoispuolella.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 163) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 112): Hirviniemen alueen rakennukset ilmentävät rakennushistorian arvoja ja yhdessä alueen maiseman kanssa ne muodostavat maakunnallisesti merkittävän kulttuuriympäristön.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuuri-kohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (**erityisesti Aitoniementien eteläpuoleiset pellot*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Ilvesjoen ja Kaanaan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Terälahden jakokunta (Ahoi 700, Jutila 702, Kiimajoki 703, Kuoranta 706, Saarlahti 715)

Nimi Kaanaa ei ole virallinen, sillä siihen kuuluu osia yhteensä kahdeksasta Teiskon kylästä. Koko Koillis-Teisko lasketaan usein Kaanaaksi, suppeammin käsitettynä siihen kuuluu Mäki-Hiedan ja Kiviojan välinen alue. Nimelle on useita selityksiä:

Kun Velaatasta tullut asukas löysi hyvät ja viljelyskelpoiset maat, hän lienee sanonut ”Mää löysin oikeen kaanaan” • Nimi viittaa alueen rikkaisiin metsästysmaihin, ”Kanan maa” eli kanalintujen maa • Messukylän papit kulkivat sinne suksilla ja reellä ja mielsivät paikan yhtä vaikeakulkuiseksi kuin Raamatun Kaanaan.

1700-luku

Isojakokartat Ilvesjoen suu 1795, Ilvesjoen yhteismaat 1788 Johan Florin

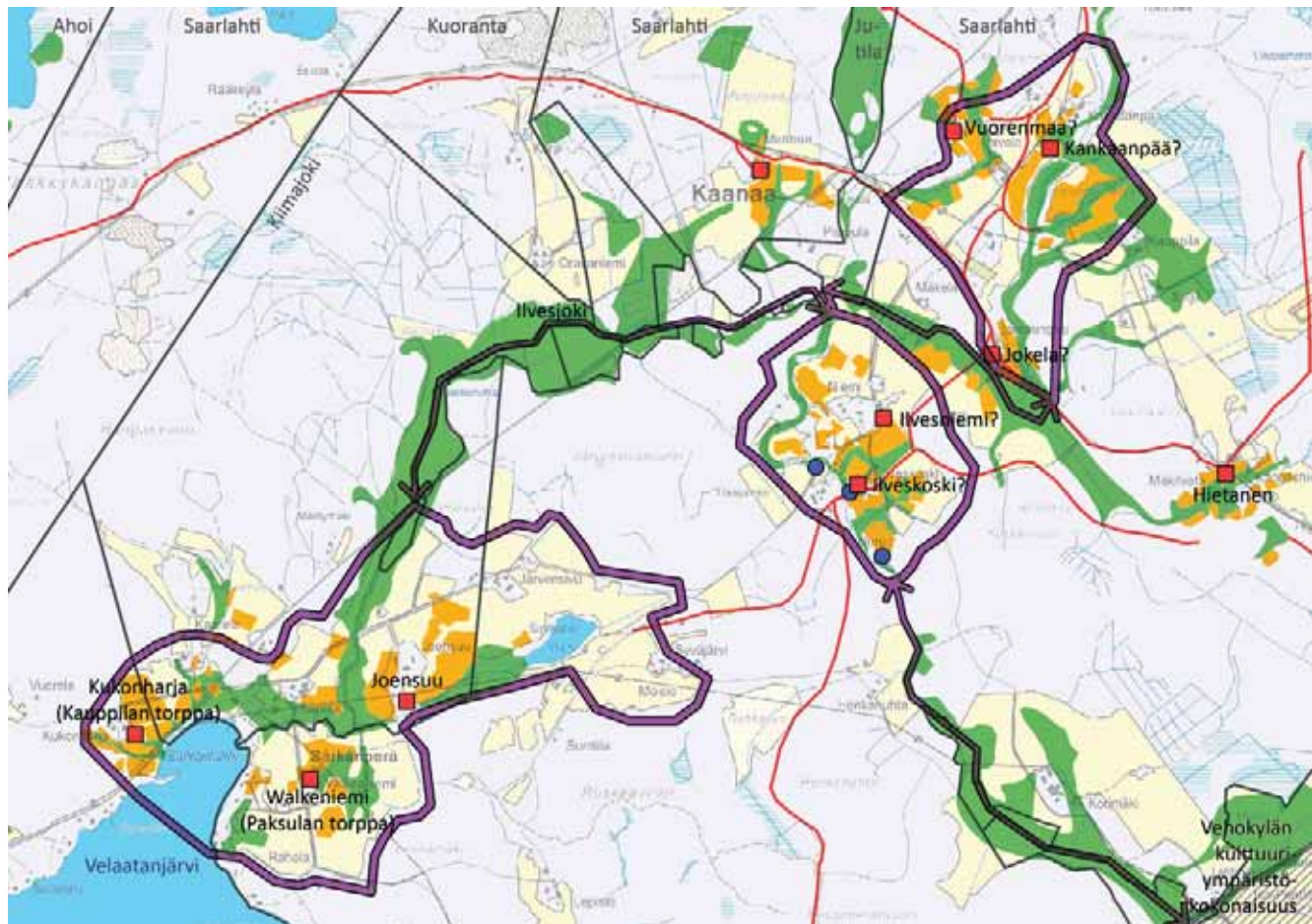
Ilvesjoen suu

Velaatanjärven pohjoisimman lahden, Särkänlahden rantamalla oli isojaossa kolme peltojen ja niittyjen ympäröimää asumusta: Kukonharjan (Raku 1190, s. 156), Walkeniemi (Raku 1191, s. 157) ja Joensuu. Isojakokartalla ei esitetty minkäänlaisia tieyhteyksiä näiden asumusten kohdalla.

Ilvesjoen yhteismaa

Terälahden jakokunnan ns. Ilvesjoen yhteismaalla oli jakokuntaan kuuluneilla viiden kylän neljällätoista talolla yhteisiä metsiä, lisäksi jotkut talot olivat perustaneet sinne torppia. Laajojen metsäaluiden asuttamiseksi kruunu halusi osoittaa osan niistä itselleen.

Asetuksella ns. liikamaista 1775 määrättiin, että taloille jaettiin enintään 1200 tynnyrinalaa mantaalia kohden. Ylijäämä erotettiin jaettavaksi uutisasukkaille, mikäli jakokunnan talolliset eivät olleet halukkaita maksamaan siitä veroa ja raivaamaan sitä määräjassa. Alueelle asettuneet torpparit olivat usein halukkaita ryhtymään uutisviljelijöiksi eli maksamaan veroa kruunulle ja saaden siten raivaamansa alueet nimiinsä. Jokseenkin Ilvesjoen puolen välin paikkeilla oli isojakokartoille merkitty kolme myllyä nykyisten Niemen (Ilvesniemi), Kosken (Ilveskoski) ja Uurunkosken kohdalle. Ilveskosken (nyk. Jokiranta ja Koski) kohdalla tie ylitti Ilvesjoen. Alueen muut tiet, Moottorikeskuksentietä lukuun ottamatta, eivät noudattaneet nykyisen tiestön linjauksia. Myllyjen ja teiden tuntuessa oli pieniä peltolämpäreitä ja niittyjä sekä oletettavasti myös jakokuntaan kuuluneiden talojen torppia.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ● Mylly — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

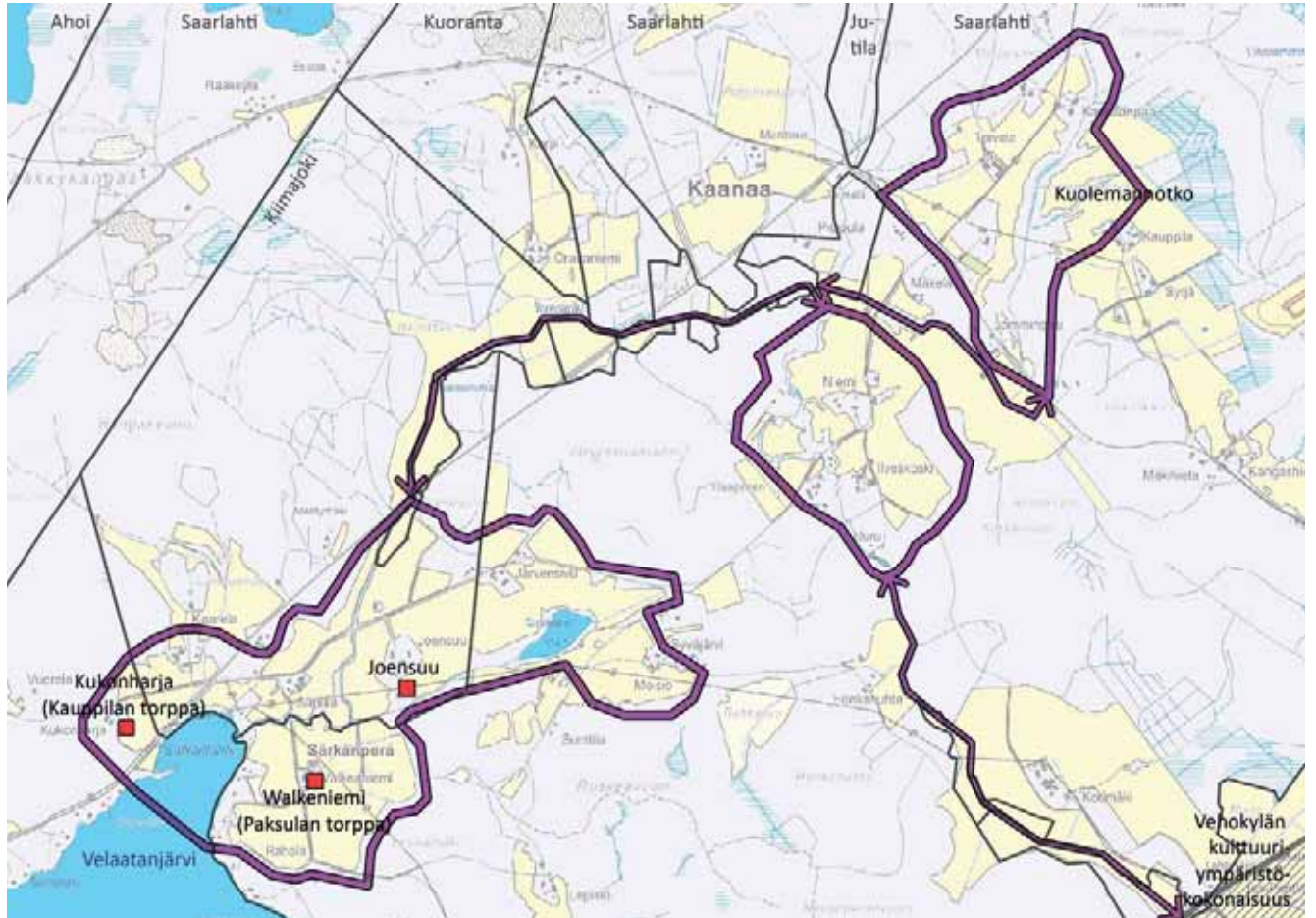
1800-luku

Ilvesjoen suu

Henkikirjat 1835 ja 1870 / Kukonharja mainittiin Jutilan Kauppilan torppana • Saarlahtien Paksulalla oli torppa Walkeniemi 1870 • Kiimajoen maarekisterikylän talo Joensuu rekisteröitiin 1819.

Ilvesjoen yhteismaa

Vuonna 1830 perustettiin uutistilat Hietanen, Ilveskoski, Ilvesniemi, Jokela, Kankaanpää ja Vuorenmaa.

■ Talo — Arvokas kulttuuriympäristö ↔ Arvokaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Aluerajauksen pohjoisin peltoalue koillisesta lounaaseen, vasemmalla Kuolemannotko.

1920-luku

Hietasen, Ilveskosken, Ilvesniemen ja Jokelan metsät olivat metsäyhtiön omistuksessa. Alueen peltoalueet olivat laajentuneet ja kartalla oli myös uusia niittyjä.

Ilvesjoen suu

Maanviljelytilat: Kukonharja; Valkeeniemi; Joensuu ja siitä muodostettu Kaarela; Majaniemi (Ahoiin Kurjenlahden ent. torppa); Särkkä (Kiimajoen Mattilan ent. torppa); Rahola; Järvensivu (Saarlahden Paksulan ent. torppia) sekä Paksulasta muodostettu Syväjärvi.

Peltoalue oli laajentunut ja niityt hävinneet lähes kokonaan.

Alueelle johti lännestä Savikorventie. Särkän kohdalta lähti tie etelään, kohti Valkeeniemeä ja Raholaa, muutoin tie jatkui kohti Joensuun taloa ja edelleen siitä koilliseen. Särkän kohdalle johti tie koillisesta jo isojakartoilla.

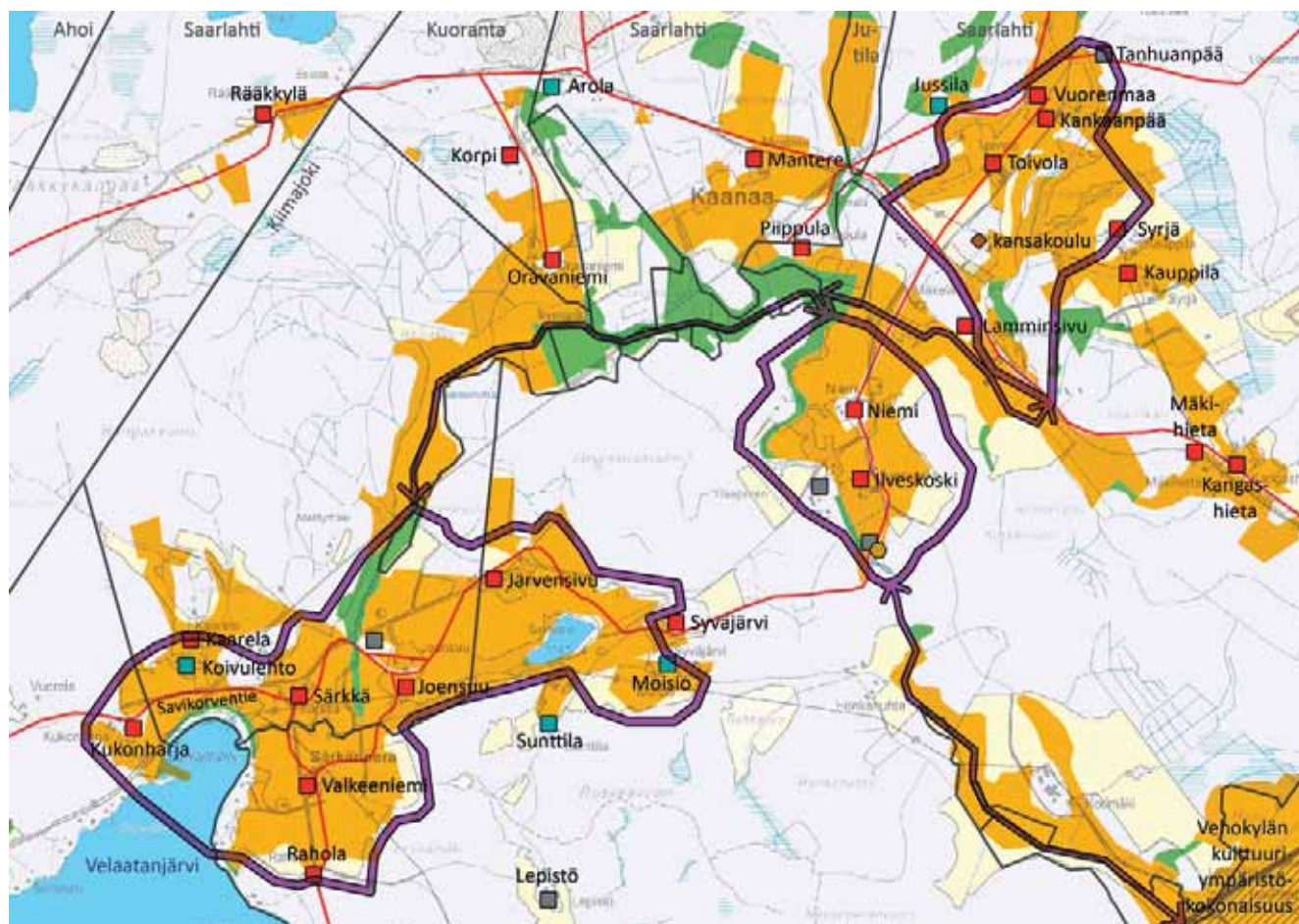
Ilvesjoen yhteismaa

Maanviljelytilat: Hietasesta muodostetut Mäkihieta ja Kangashieta; Ilveskoski; Ilvesniemestä muodostettu Niemi (Raku 1192, s. 159); Jokelasta muodostettu Lamminsivu; Kankaanpää; Vuoremaa ja siitä muodostettu Toivola; lännempänä Saarlahden Rantalasta muodostettu Mantere; Jutilan Kauppilasta muodostettu Piippula; Kuorannan Vähä-Kivirannasta muodostettu Oravaniemi sekä siitä edelleen lohkottu Korpi; pohjoisosassa Saarlahden Heikkilästä muodostetut Kivioja, Aakkula ja Hakola.

Ns. Ilvesjoen yhteismaan alueella on myös pieniksi asumuksiksi ja huviloiksi merkittyjä rakennuksia.

Kankaanpään talon maista 1926 lohkotulla tontilla oli kansakoulu, Kaanaan koulu (Raku 1193, s. 160).

Uurun koskessa oli saha ja mylly (Teiskon ensimmäinen sähkövalo syttyi täällä 1919). Tiestö oli jokseenkin nykyisen kaltainen.

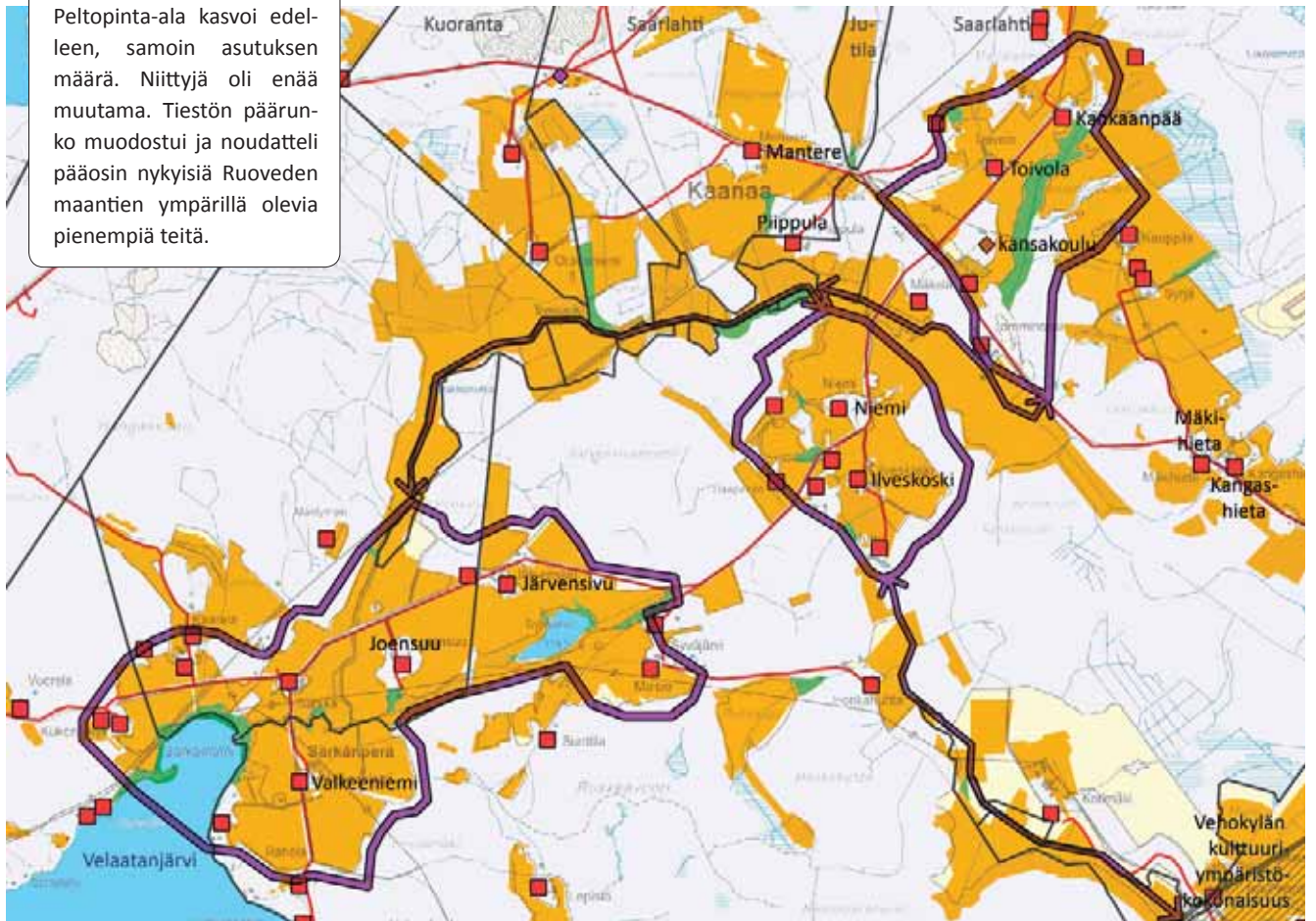

Pelto
 Niitty
 Talo
 Pieni asumus
 Huvila
 Koulu
 Saha
 Tie
 Alueen rajaus

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1950-luku

Peltopinta-ala kasvoi edelleen, samoin asutuksen määrä. Niittyjä oli enää muutama. Tiestön päärunko muodostui ja noudatteli pääosin nykyisiä Ruoveden maantien ympärillä olevia pienempiä teitä.

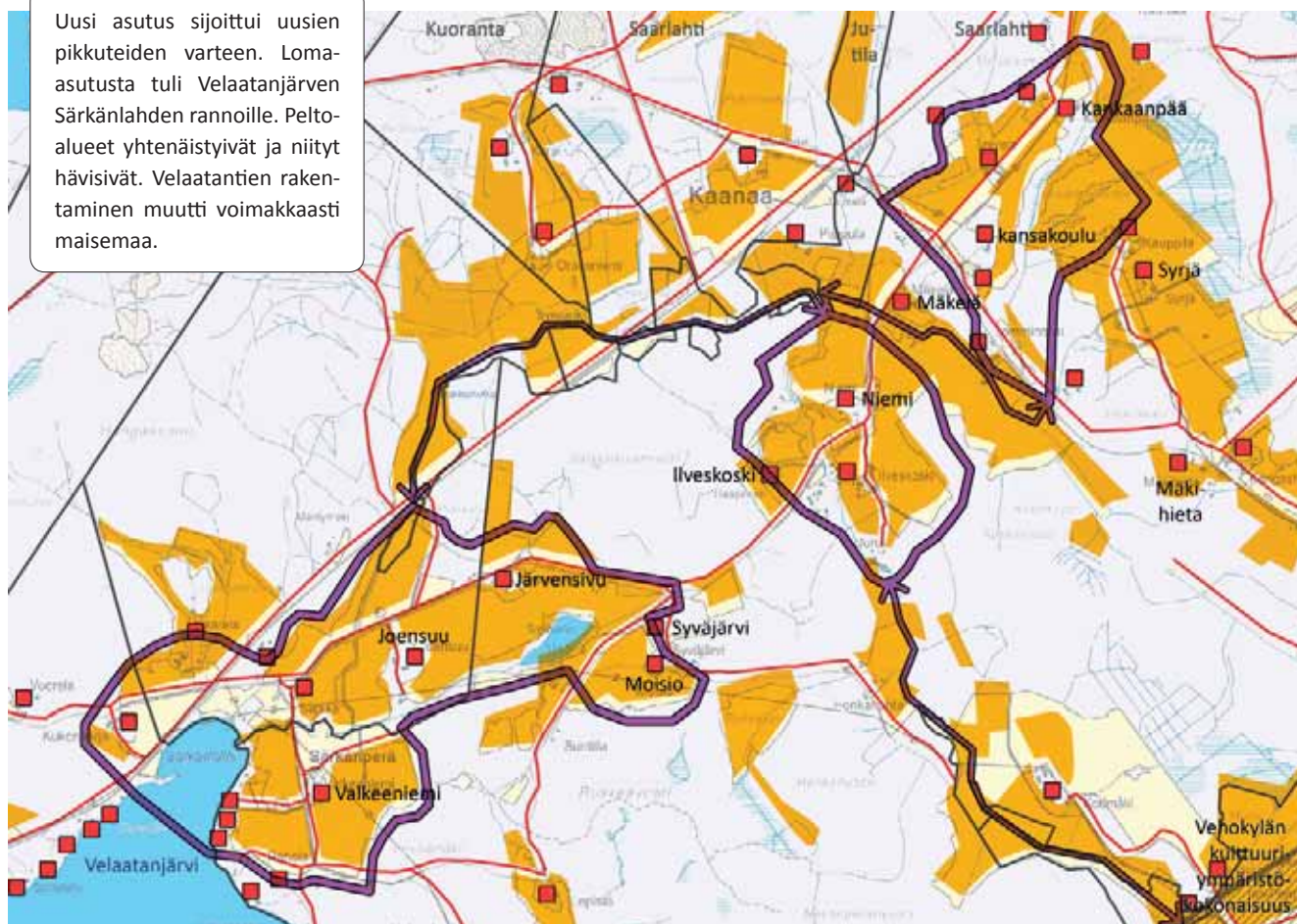
- Pelto
 - Niitty
 - Talo
 - Koulu
 - Tie
 - Arvokas kulttuuriympäristö
- ↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Aluerajauksen eteläisin peltoalue, Savikorventietä itään (yläkuva) ja vastakkaiseen suuntaan, Ilvesperäntietä länteen (alakuva).

1970-luku

Uusi asutus sijoittui uusien pikkuteiden varteen. Loma-asutusta tuli Velaatanjärven Särkänlahden rannoille. Pelto-alueet yhtenäistyivät ja niityt hävisivät. Velaatantien rakentaminen muutti voimakkaasti maisemaa.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

NYKYTILA

Alueen pellot olivat laajimmillaan 1950-luvulla. Merkittävä osa alueen pelloista on edelleen viljelykäytössä. Entisten yhteismaiden pohjoisemmista peltoalueista osa on metsitetty. Ilvesjoen suun ympäristön viljelymaisema on laajuudessaan edelleen hyvin säilynyt. Velaattajärven ja Valkeejärven rannoilla on paljon loma-asutusta. Erityisen hienoja maisemia löytyy Ilvesperäntien varrelta: korkeuserot ja mutkitteleva, vanhojen rakennusten pihapiirejä viistova tie vievät kulkijan keskelle kulttuurimaisemaa. Valkeeniemen ympäristön laajojen peltoaukeiden yli avautuu hienoja, pitkiä näkymiä.

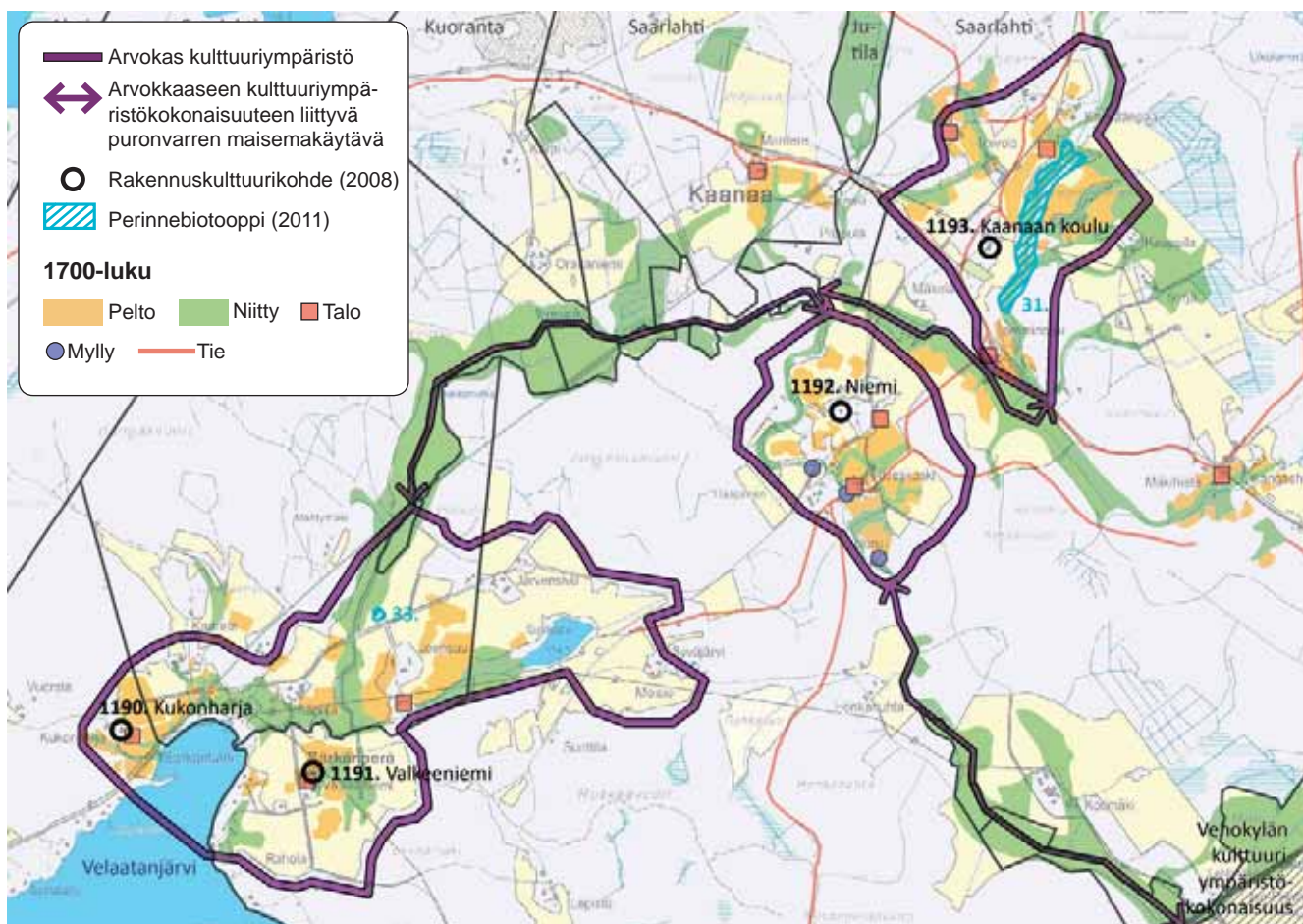

Aluerajauksen eteläisin peltoalue, Majaniementietä pohjoiseen.

Ilvesjoen suualueen keskeistä peltoaluetta, Ilvesperäntietä lounaaseen.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Kukonharja (Raku 1190, s. 156) • Valkeeniemi (Raku 1191 s. 157) • Niemi (Raku 1192, s. 159) • Kaanaan koulu (Raku 1193, s. 160)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Yhteismaiden sijoittuminen vaikuttanut alueen pirstalemaiseen luonteeseen. Ilvesjoki toiminut alueita yhdistävänä tekijänä • Ilvesjoki ja myllyt • Vanha talvitieyhteys Kaanaasta Velaatanjärven kautta etelään.

PERINNEBIOTOOPIT 31. Kuolemannotkon metsälaidun. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen. 33. Joensuun kallioketo. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Jutilan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Jutila 702, Saarlahti 715

Maakirja 1540 / Saarlahten maarekisterikylän talot Pöllölä (Raku 1173 s. 137) ja Paksula (Raku 1174 s. 139) luettiin kuuluvaksi Terälähten kylään.

Jutilan kylä: Kauppila, Yrjölä, Alanen ja Ylinen (Raku 1175 s. 140).

1700-luku

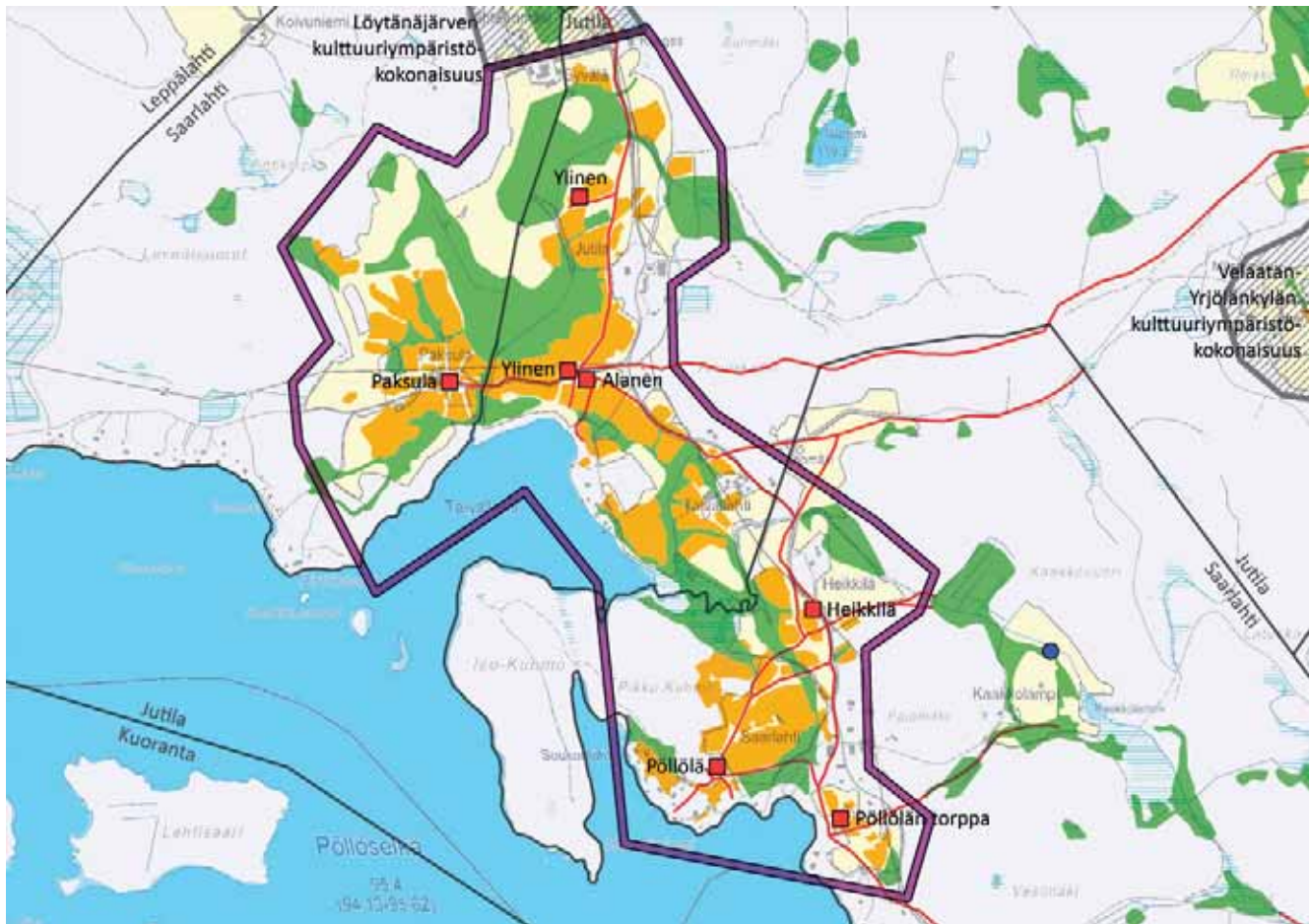
Isojakokartat (Terälähten jakokunta), Jutilan kylän Alanen ja Ylinen sekä Saarlahten kylän Pöllölä ja Paksula 1795 Johan Florin / Saarlahten Paksula (rek. 1817) ja sen melko laajat pellot ja niityt esiintyivät jo Jutilan Alasen ja Ylisen läntisenä naapurina Terälähten jakokunnan isojakokartoilla.

Saarlahten Pöllölä sijaitsi 1700-luvulla hieman nykyistä lännempänä.

Jutilan Alanen (rek. 1817) sijaitsi Paksulaan johtavan tien (nyk. Myyrysiementie) eteläpuolella. Alasen pellot olivat talon etelä- ja pohjoispuolella. Niittyjä Alasella oli eteläisten peltöjen ja Harakkamäen välissä sekä laajemmin nykyisen Jutilan koillispuolella. Alasella oli kestikievari 1770-luvulle saakka.

Jutilan Ylinen (rek. 1817) sijaitsi Paksulaan johtavan tien (nyk. Myyrysiementie) ja Alasen talon pohjoispuolella. Ylisen peltöjä oli Paksulaan johtavan tien eteläpuolella ja varsinkin pohjoispuolella alueella, jolla oli myös runsaasti niittyjä, jopa enemmän kuin peltöjä. Nykyisen Jutilan talon luoteispuolella oli toinen Yliselle kuullut asuintontti, oletettavasti torppa, jonka ympäristössä oli peltöjä ja niittyjä.

Tampereelta Ruoveden ja Virtain kautta Alavudelle johtanut talvitie kulki pohjois-etelä-suunnassa Jutilan kautta.

■ Peltö ■ Niitty ■ Talo ■ Tie ■ Arvokas kulttuuriympäristö

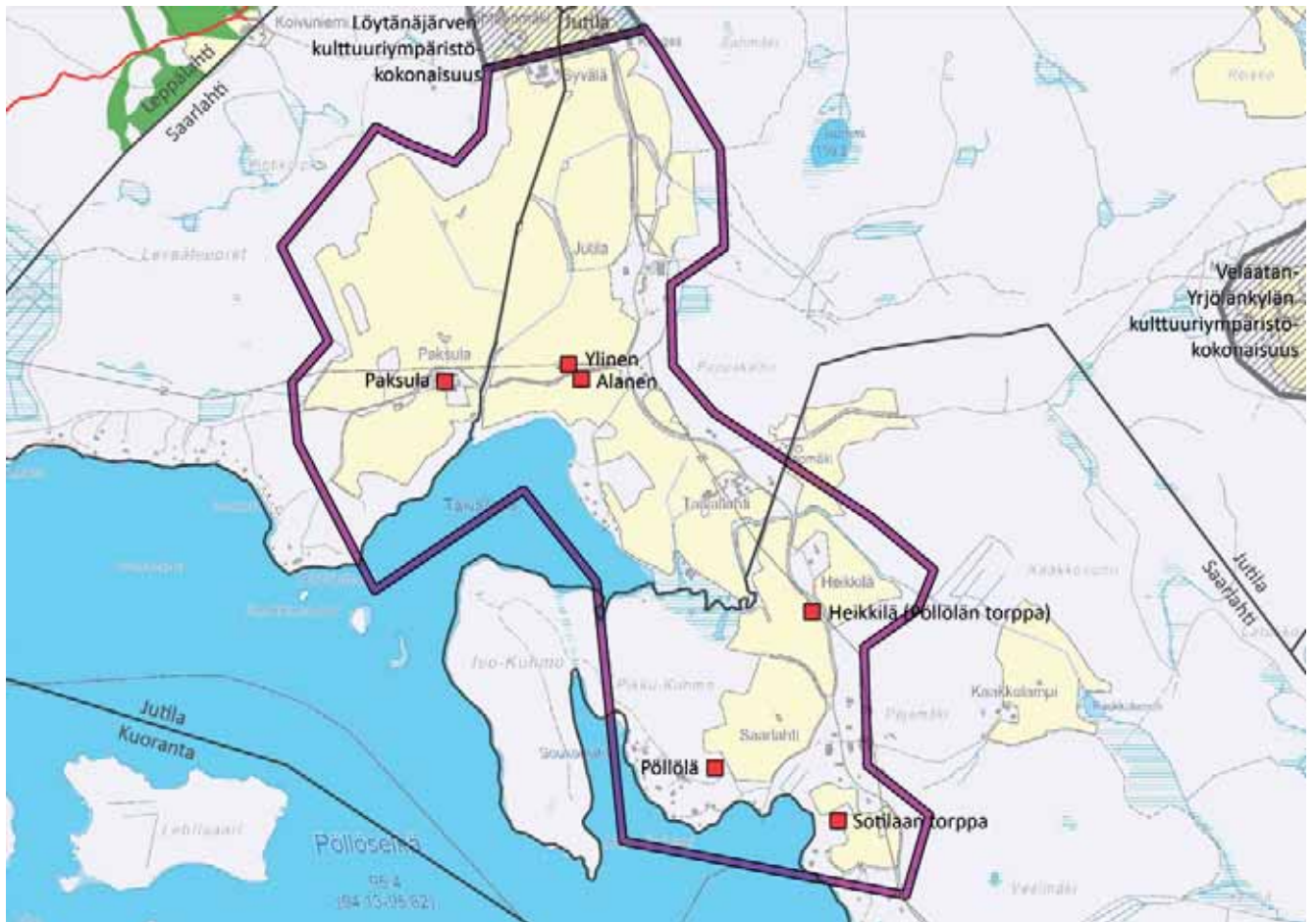
1800-luku

Saarlahden Pöllölä sijaitsi edelleen 1800-luvulla hieman nykyistä lännempänä ja sen lähistöllä oli muutama sille kuulunut torppa.

Henkikirjat 1835 / Paksulalla oli torpat Ilveskoski ja Joensuu eli Järvensivu, lisäksi olivat pitäjänsuutari Henric Malm ja pitäjänseppä Gustaf Helenius • Pöllölällä oli torpat Pajula, Räkylä, Rajala ja Kahala • Alasella oli puusepän leski Kaisa • Ylisellä oli torpat Erkkilä, Haavisto, Walkilahti, Pitkälahti, Malm, Marjala ja Wuoren-

maa, joka oli Jutilan Ylisen ja Saarlahden Pöllölän yhteinen torppa ja sijaitsi kaukana Terälähdän jakokunnan suurella Ilvesjoen yhteis- maalla.

Henkikirjat 1870 / Paksulan torppia olivat Walkeniemi, toinen Walkeniemi eli Rahola sekä Joensuu eli Järvensivu. Paksulassa oli talvikievari 1876 • Pöllölällä oli torpat Heikkilä, Pajula, Wesalasal- lin, Räkylä ja Rajala • Alanen oli merkitty Hatanpään alaisuuteen • Ylisellä oli torpat Haavisto ja Pitkälahti

■ Talo ■ Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat: Paksula ja siitä muodostettu Lähtenmäki (sijaitsee lähellä Jutilan koulua); Savilepo; Jutila (nyk. paikallaan Kapeentien varressa); Salminiemi (ent. Jutilan Ylisen torppa Pitkälahti, Pitkälähdän suulla) ja siitä muodostettu Mäkelä.

Huvilat: Paksulasta muodostettu Pirttiniemi (Pöllölänselän rannalla).

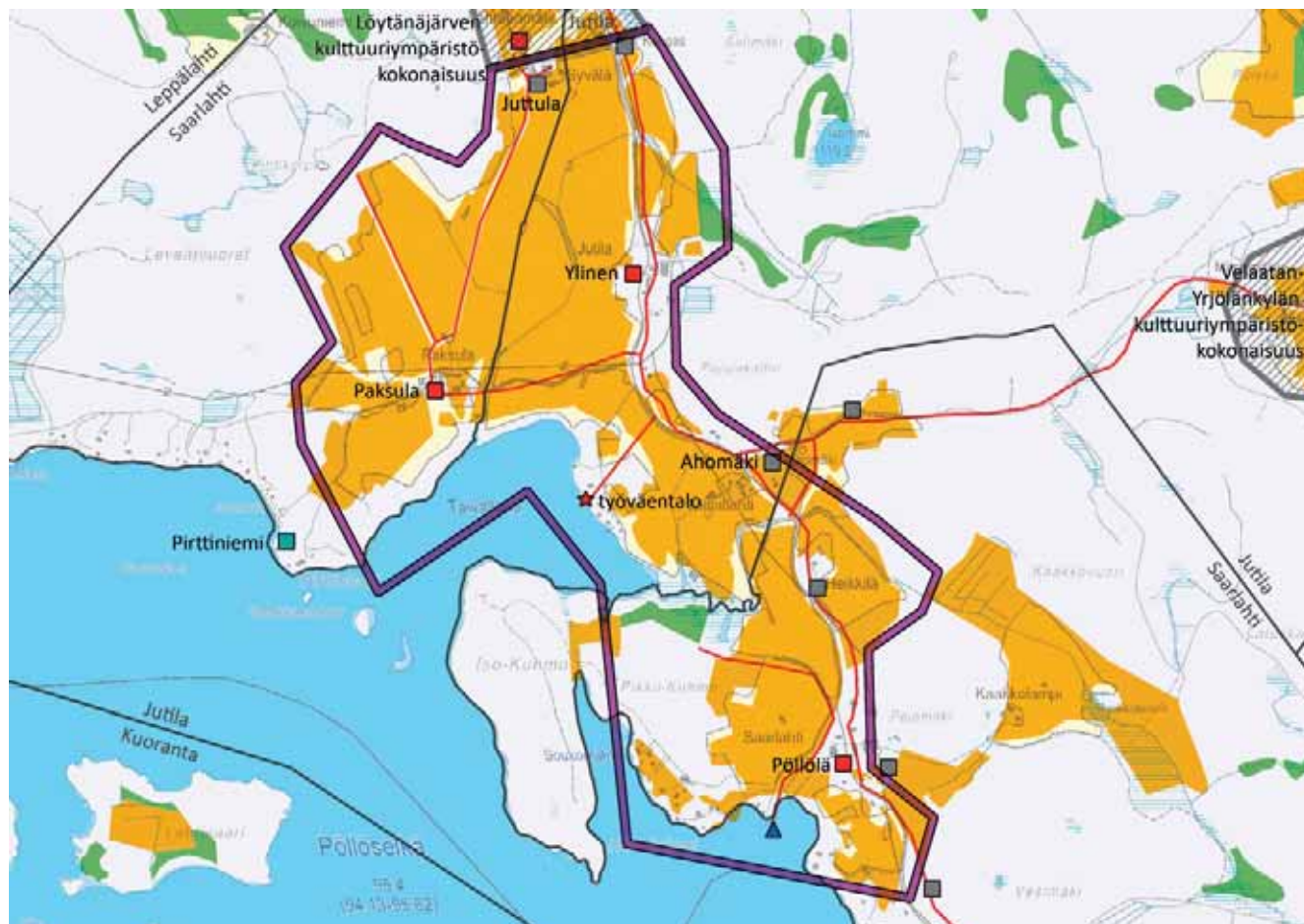
Pienet asumukset: Juttula (Paksulan mailla lähellä Lähtenmäkeä).

Jutilan Alasen vanha päärakennus oli vuokratontilla Taivallahden rannassa ja uudessa käyttötarkoituksessa, se oli nyt Työväentalo

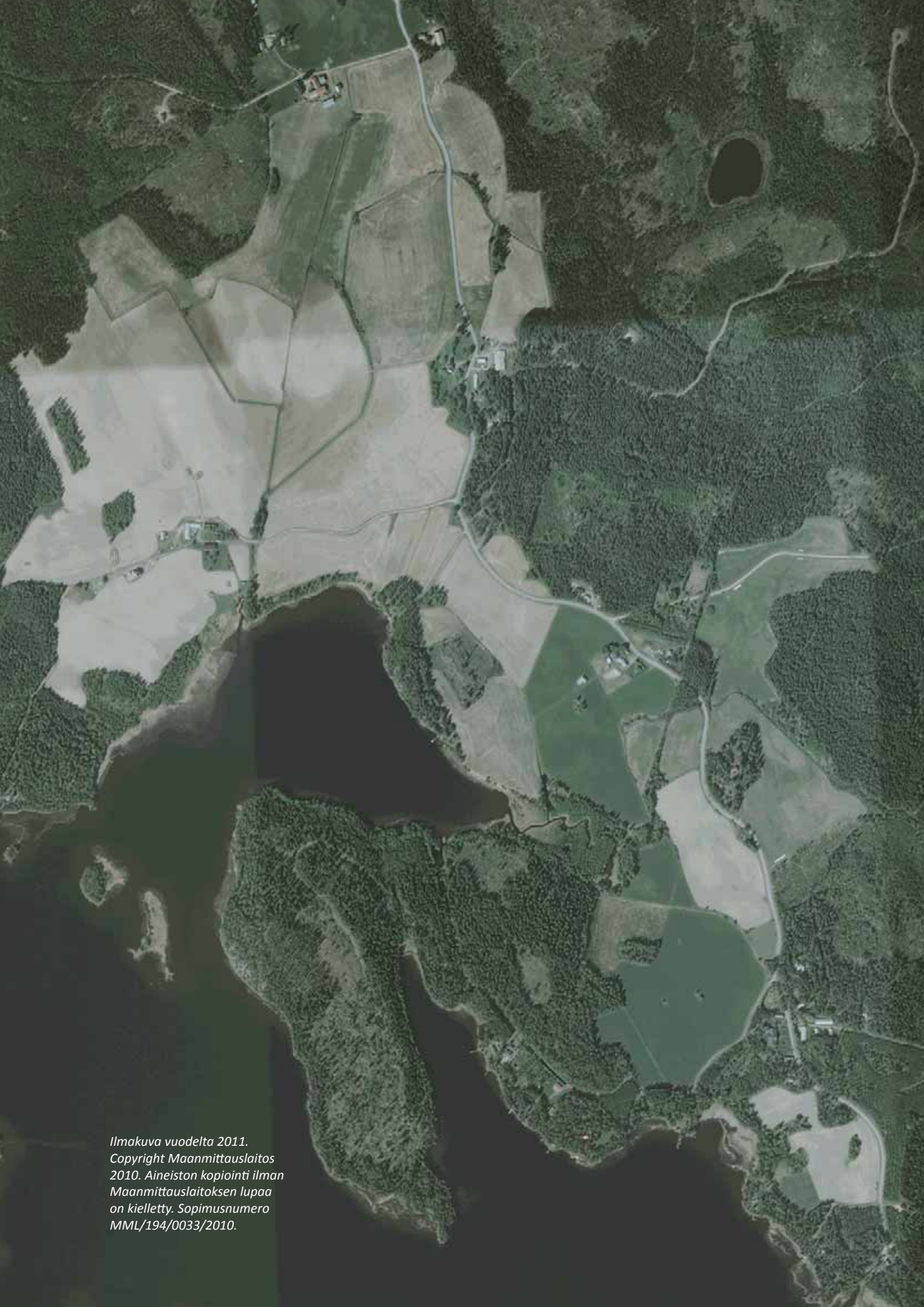
(käyttövalmis 1899). 1920-luvun lopulla Työväentalo siirrettiin vielä kolmannenkin kerran, eli nykyiselle paikalleen Törmä-nimiselle tilalle, Tolppalantien ja Etelä-Arolan tien risteykseen.

Saarlahden Paksulan ja Pöllölän peltopinta-alat olivat kasvaneet huomattavasti 1920-luvulle tultaessa. Jutilan kaikki niityt, Taivallahden rantaniittyjä lukuun ottamatta, olivat jääneet kasvaneen peltoalan alle, ja peltoala oli muutenkin laajentunut.

1900-luvulle tultaessa niityt ovat jokseenkin hävinneet.

Peltto
 Niitty
 Talo
 Pieni asumus
 Työväentalo
 Laituri
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

Ilmakuva vuodelta 2011.
Copyright Maanmittauslaitos
2010. Aineiston kopiointi ilman
Maanmittauslaitoksen lupaa
on kielletty. Sopimusnumero
MML/194/0033/2010.

1950-luku

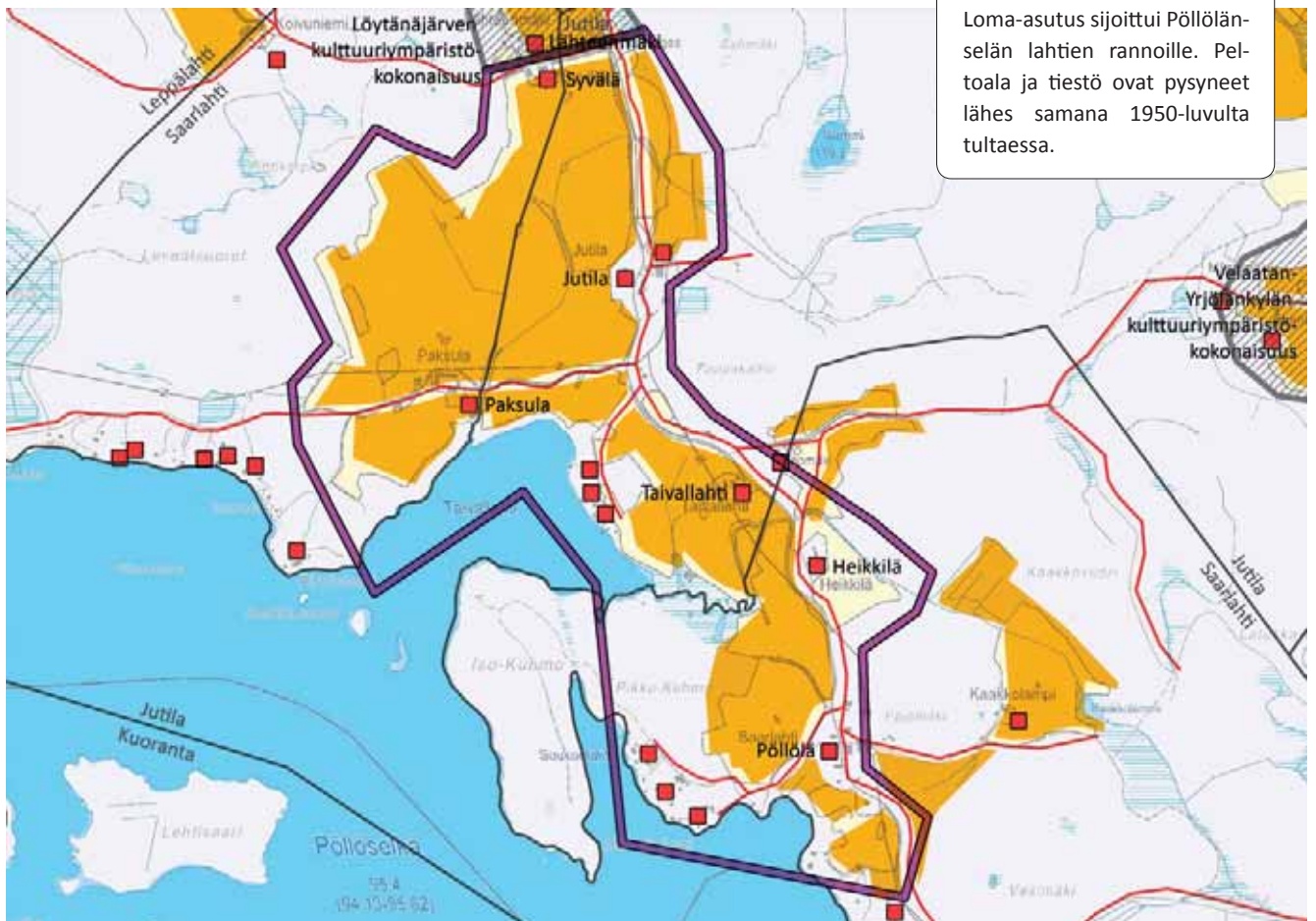
Viljelyala kasvoi aina 1950-luvulle asti. 1950-luvulle tultaessa Jutilan Alasen niityt olivat lähes hävinneet, lukuun ottamatta Taivallahden rannan rantaniittyä. Salmi- niemen ja Mäkelän ympärillä peltoalue laajeni 1950-luvulle tultaessa. Tielinjaus, joka noudatteli nykyistä Myyrysniemen- tietä, jatkui Paksulasta länteen.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Peltonäkymä Kapeentietä lounaaseen kohti Paksulaa.

1970-luku

Loma-asutus sijoittui Pöllölän-selän lahtien rannoille. Peltoala ja tiestö ovat pysyneet lähes samana 1950-luvulta tultaessa.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

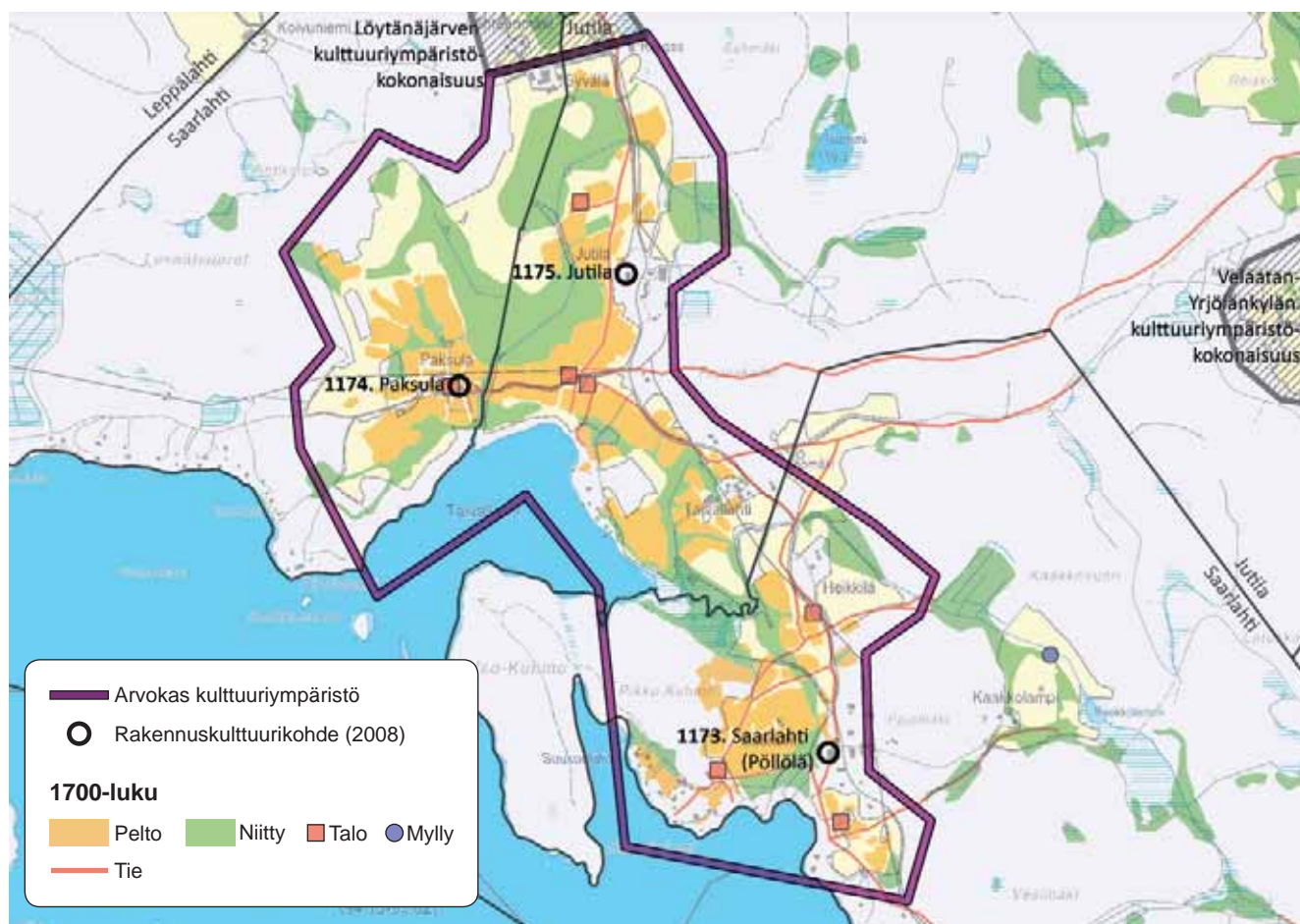
NYKYTILA

Saarlahden Pöllölä ja Paksula sekä Jutilan Alanen ja Ylinen ja kaikkien niiden pellot, mutta etenkin niiden niityt, ovat isojaon ajoista alkaen muodostaneet laajan yhtenäisen alueen, joka jatkuu Löytänäjärven eteläosista aina Taivallahden pohjukan pohjois- ja koillisrannoille asti.

Paksulan peltopinta-ala on pysynyt jokseenkin ennallaan 1950-luvulta ihan näihin päiviin asti. Jutilan pellot ovat edelleen viljeltyinä.

Saarlahden Paksulan ja Pöllölän sekä Jutilan Alasen ja Ylinen muodostamalta alueelta on pitkään, ainakin isojaon ajoista asti, ollut tieyhteys paitsi pohjoiseen kohti Löytänäjärven ympäristöä ja Kapteen kylää niin myös länteen kohti Vetämäkannanniemeä ja Lammanniemeä. Itään eli Yrjölän kylään on ainakin 1700-luvulta asti johtanut tie samoin etelään, kohti Kiimajoen Mattiloita ja Terälähtea. Tielinjaukset ovat hämmästyttävän vähän muuttuneet reilun 200 vuoden kuluessa.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISSUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Pöllölä (Raku 1173, s. 137) • Paksula (Raku 1174, s. 139) • Jutila/Ylinen (Raku 1175, s. 140)

KULTTUURIMAISEMA Kantatalojen pihapiirit ja niiden peltojen muodostama avoin viljelymaisema. Vanha talvitieyhteys etelästä pohjoiseen.

PERINNEBIOTOOPIT Ei ole tiedossa.

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

LUONTOKOhteet: Rajauksen vieressä Pöllölänselän rannalla on luonnonsuojelualue Iso-Kuhmo, joka kuuluu valtakunnalliseen lehtojen-suojeluohjelmaan.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 186) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 122): Alue on rakennustai-teellisesti ja maisemallisesti merkittävä.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (**näköyhteydet kantatiloilta vesistöille*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Vuoden 1928 pitäjänkartta Jutilan ympäristöstä.

Kivirannan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Kuoranta 706

Kuoranta kuului aikoinaan Vesilahden erämaihin. Kantatalosta Kiviranta on käytetty myös nimiä Iso Kiviranta, Kuaranta ja Kuoranta.

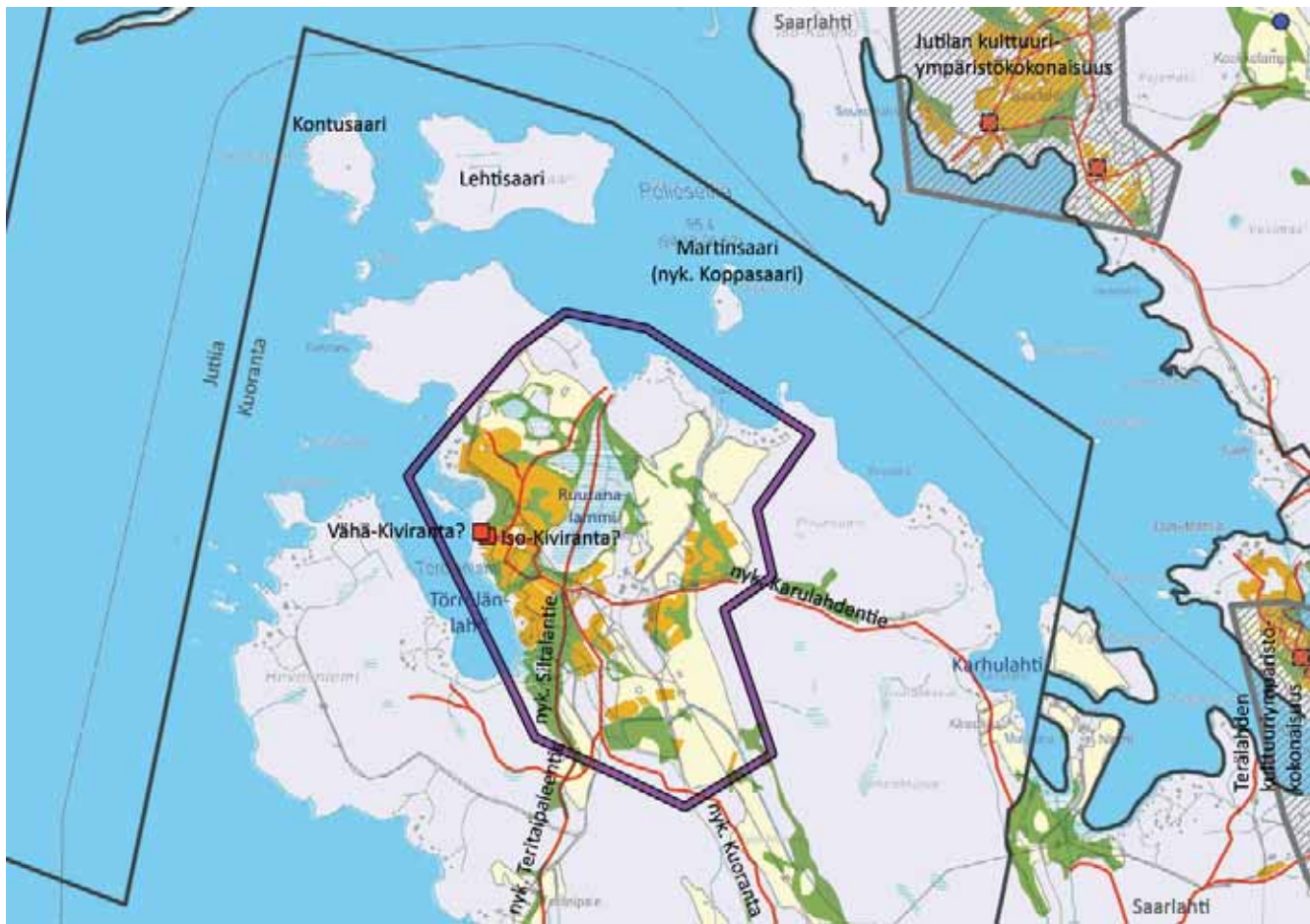
Maakirja 1540 / Kuorannan kylässä oli yksi tila, Kiviranta (Raku 1162, s. 127), joka isovihan jälkeen 1727 jaettiin, mutta yhdistettiin jälleen 1884. Kuorantaan luettu Polso esiintyi maakirjassa 1569.

1700-luku

Isojakokartat Kuoranta 1759 Zachris Cronbäck, Iso-Kiviranta ja Vähä-Kiviranta 1787 Johan Florin / Isojaossa Kuoranta kuului Terälähdien jakokuntaan. Kivirannan asuintontit sijaitsivat Kivirannaniemessä, Kuorannalahden (nykyinen Törönlahti) itärannalla. Niiden peltoja oli talojen välittömässä läheisyydessä ja jo jonkin verran myös lähempänä Kivirannan pihapiirin nykyistä sijaintia. Niittyjä oli peltojen laitamilla, Ruutananlammin ympärillä sekä muun muassa Heinäsuolta alkavan Kuorannalahden pohjukkaan laskevan ojan varressa.

Itään, Terälähdien suuntaan johti tie Karulahdentien tapaan, samoin etelään nykyisten teiden Siltalantie, Teritaipaleentie ja Kuoranta linjauksia noudatellen. Myös Hevosniemeen ja Pöllölänselän rantaan oli tieyhteys.

Kivirannan kautta kulki Alavudelta Virtain ja Ruoveden kautta Tampereelle johtanut talvitie, ja Kivirannassa on ollut myös kestiekievari.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ■ Tie ■ Arvokas kulttuuriympäristö

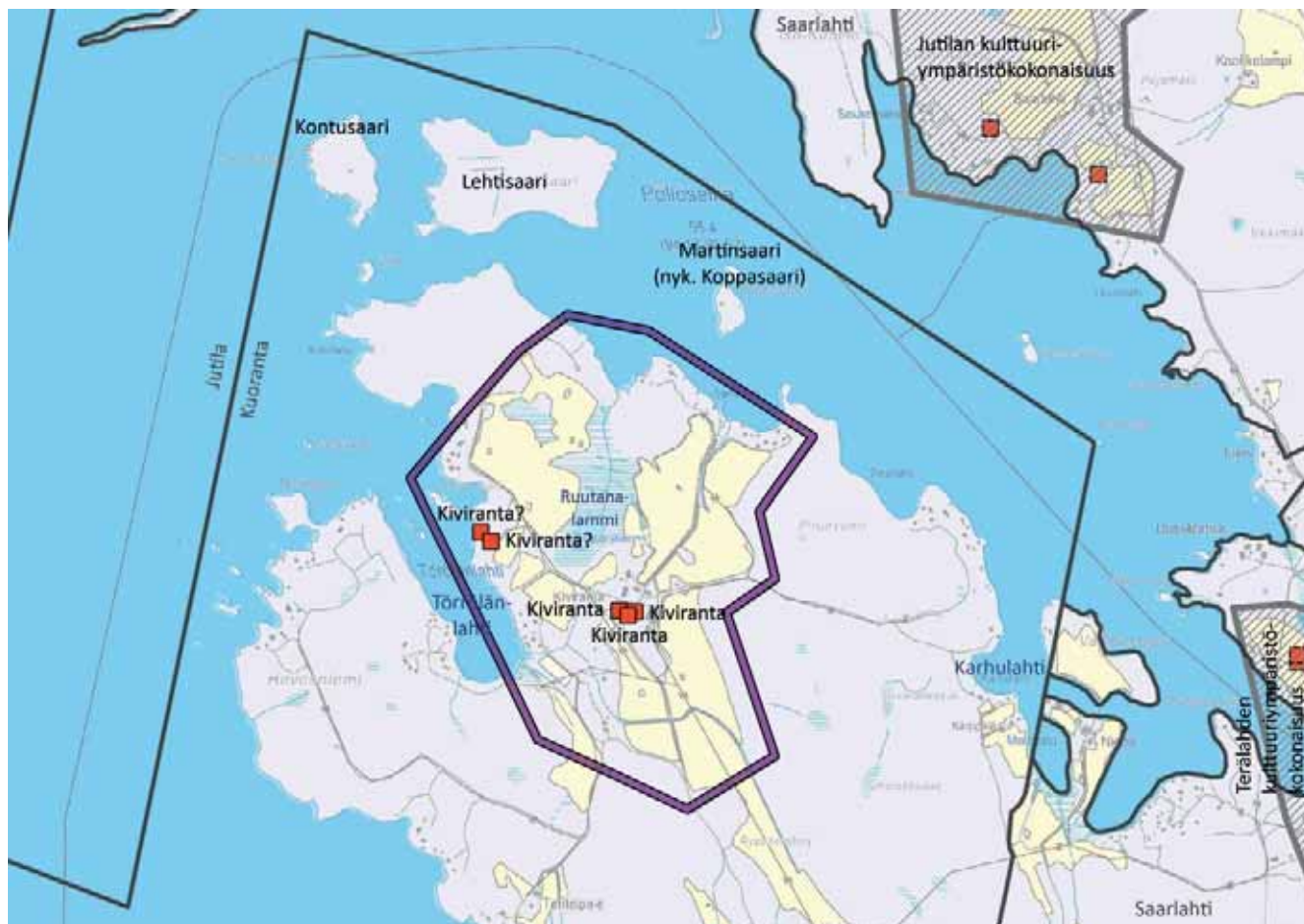
■ Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

1800-luku

Vuodesta 1897 Kiviranta oli Korven suvun omistuksessa.

Henkikirjat 1835 / Kivirantojen torppia olivat Jokela, Pekkala, Walkikoski, Jussila, Pohjois-Jussila, Oravaniemi ja Kulmala.

Henkikirjat 1870 / Kivirantojen torppia olivat Pekkala ja Oravaniemi. Tuohon aikaan Kuorannassa asui myös pitäjänsuutari Gustaf Björkqvist sekä pitäjänpuusepän leski Aina Eliander. Myöhemmin oli suutari Kalle Solin.

■ Talo — Arvokas kulttuuriympäristö - - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

Ruutanalammin länsipuoleista peltoaukeata, taustalla Ruutanalammi.

1920-luku

Maanviljelytilat: Kiviranta (nykyisellä paikallaan Ruutananlammin kaakkoispuolella); Pölsosta muodostettu tila (Kuorannantien varrella).

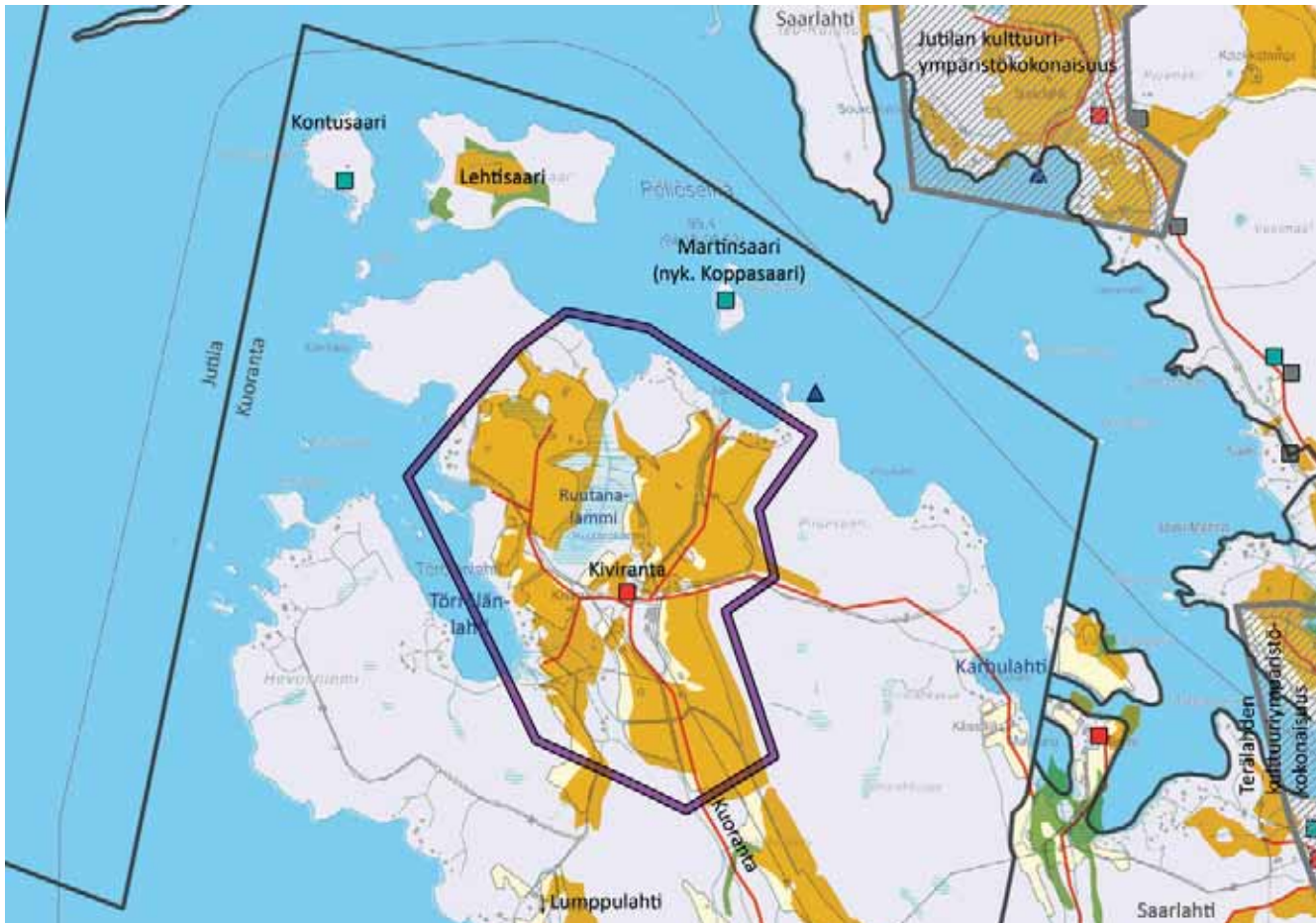
Huvilat: Kontusaarella ja Martinsaarella (nykyisessä Koppasaarella); Metsävuori (lähellä Kulmalaa)

Pienet asumukset: Kuterinsaarella; 3 kpl (nykyisen Pekkalan kohdalla); Kulmalan lähellä, Lumpplahden rannalla

Kivirannan peltoala kasvoi huomasti ja niityt olivat lähes hävinneet.

Nykyisen Kuoranta-nimisen tien linjaus johti etelästä suoraan talon pihapiiriin ja jatkui siitä vielä kohti pohjoista, Pöllölänselän rantaa. Terälahden suuntaan kuljettiin entistä reittiä.

Ruutananlammista oli vielä vesiyhteys Pöllölänselälle.

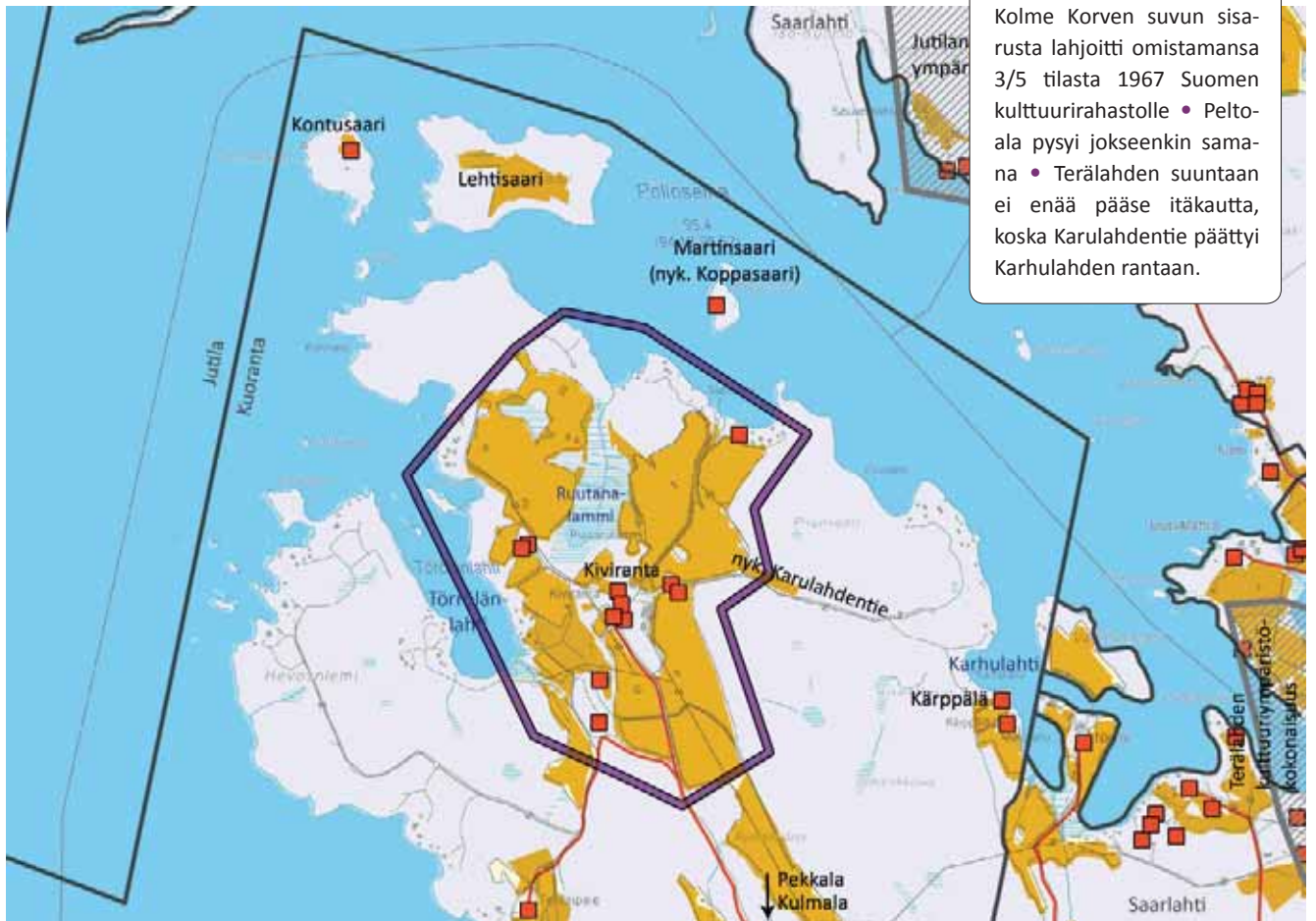

- Pelto
- Talo
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huvila
- Laituri
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

Uutta peltoaukeata Kivirannan tilan itäpuolella.

1950-luku

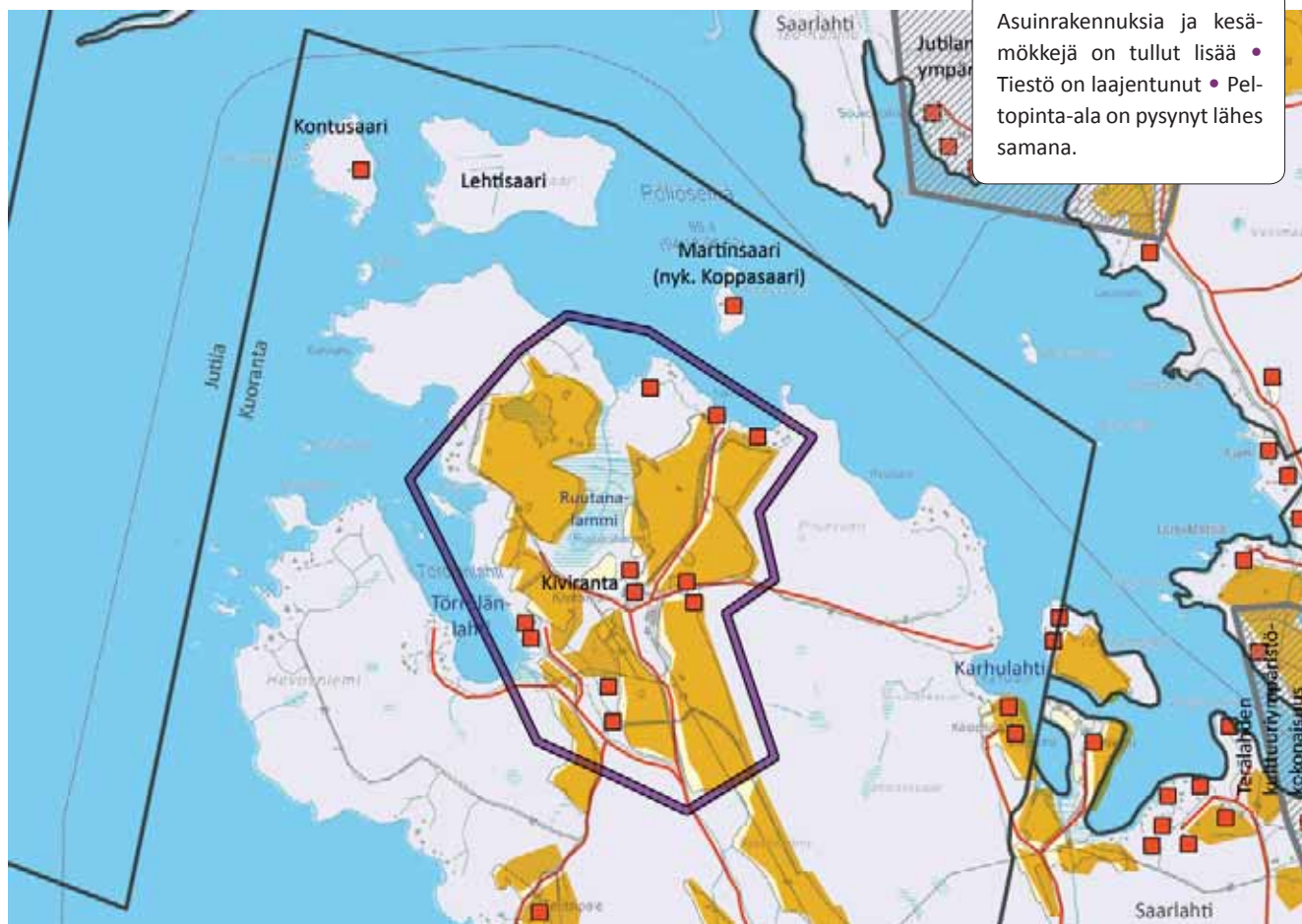
Kolme Korven suvun sisarusta lahjoitti omistamansa 3/5 tilasta 1967 Suomen kulttuurirahastolle • Pelto-ala pysyi jokseenkin samana • Terälahden suuntaan ei enää pääse itäkautta, koska Karulahdentie päättyi Karhulahden rantaan.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

Peltoaukeata eteläkaakkoon Kivirannasta.

1970-luku

Peltö
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

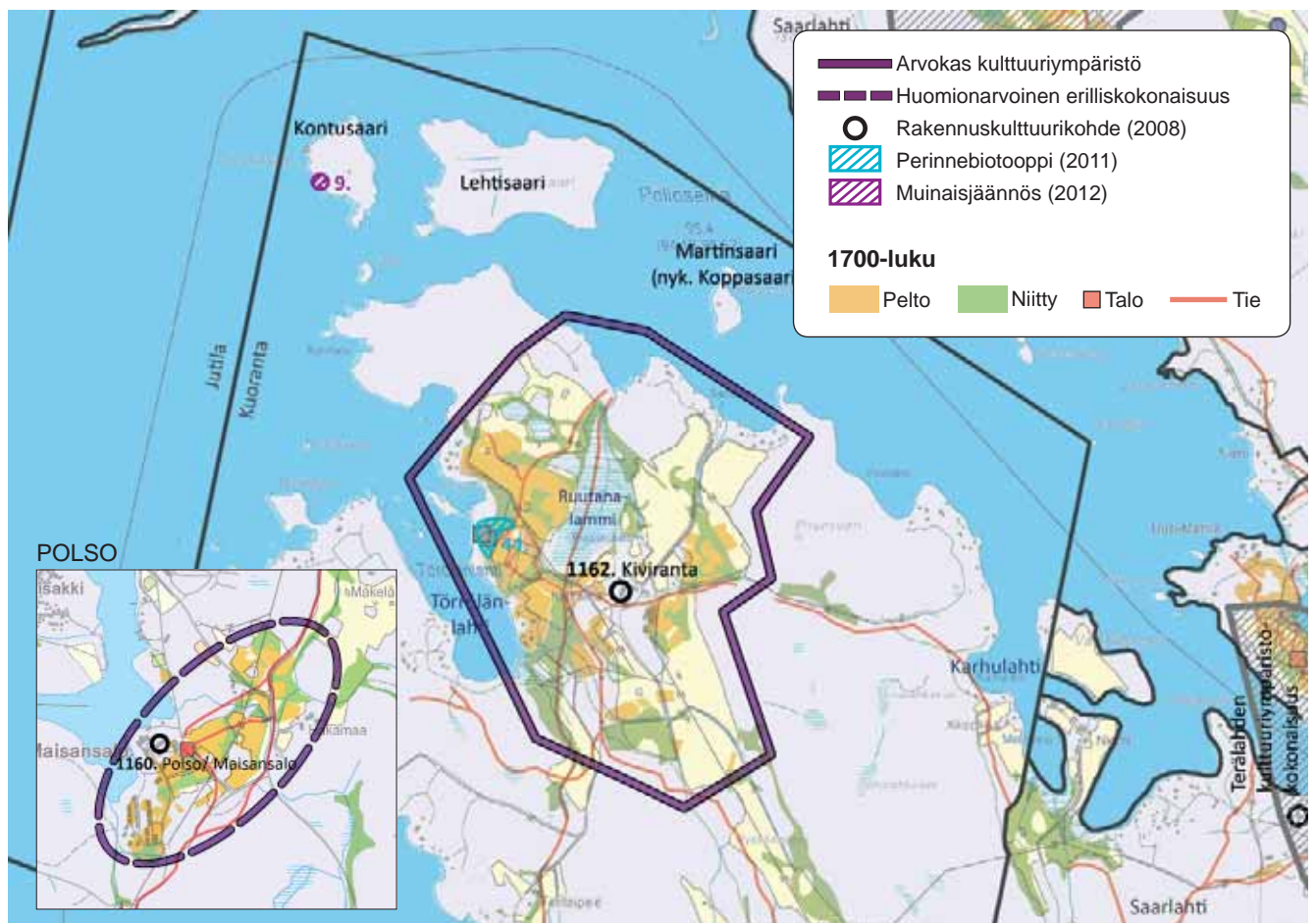
NYKYTILA

Isojaon aikaiset pellot ja niityt ovat säilyneet avoimena viljelymaisemana. Avoin alue on laajentunut 1900-luvun alussa nykyisen Kivirannan itäpuolelle. Pellot ympäröivät Ruutanalammin kosteaa painannetta. Kivirannan talo sijaitsee metsäisellä mäellä, josta aukeaa hienot näkymät länteen Näsijärvelle. Pihapiirin eteläpuolisia pelloja on metsitetty. Rannoille on sijoittunut lisää loma-asutusta.

Kuorannan päärakennus lännestä päin.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Kiviranta (Raku 1162, s. 127) • Polso (Raku 1160, s. 125)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalon pihapiiri lähipeltoineen • Vanha talvitieyhteys etelään ja pohjoiseen

PERINNEBIOTOOPIT 44. Törönlahden haka. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei tiedossa

LUONTOKOhteet: Ruutanalammi on arvokasta kasvialuetta.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 183) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 122): Mielenkiintoinen ja arvokas rakennushistoriallinen kokonaisuus, jolla myös maisemallista merkitystä.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Kulkkilan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Kulkkila 705

Kulkkilan kylä käsittää vanhaan Kulkkilan taloon muinoin kuuluneet torppa- ja maa-alueet.

Maakirja 1540 / Kulkkilan kylässä oli kaksi tilaa, jotka yhdistyivät n. sadan vuoden kuluttua. Kantatila jaettiin veljesten kesken 1770-luvulla.

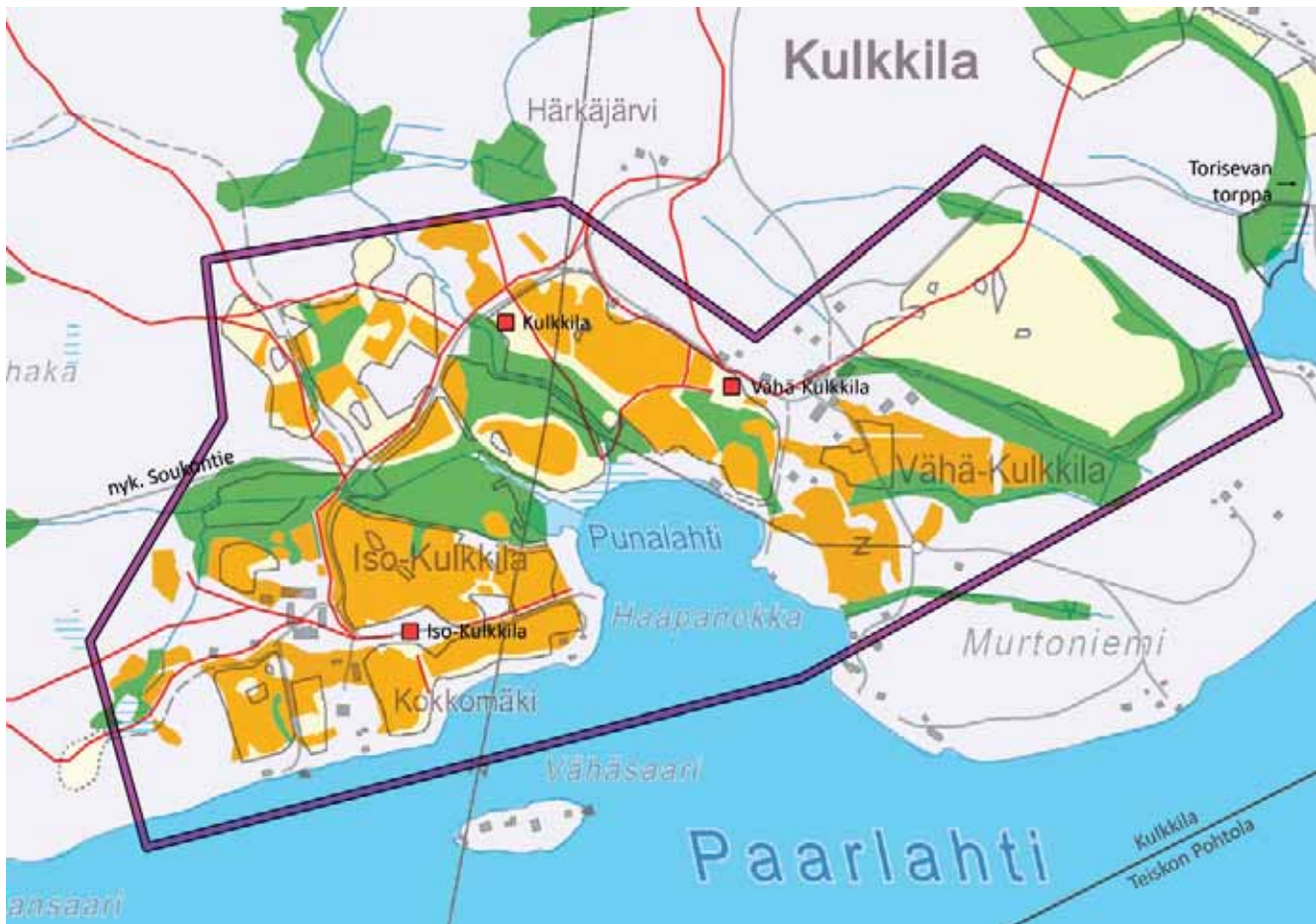
1700-luku

Isojakokartat Kulkkilan maarekisterikylä 1798 Nathanael Lilius / Isojaon yhteydessä veljesten kesken jaetun kantatilan tilat olivat aluksi nimettömiä, sittemmin Iso-Kulkkila (rek. 1800) (Raku 1143, s. 104) ja Vähä-Kulkkila (rek. 1800) (Raku 1142, s. 103).

Isojakokartalla Iso- ja Vähä-Kulkkilan asuintontit olivat jokseenkin nykyisillä paikoillaan. Lisäksi niiden välissä, reilut 100 metriä Kulkkilantien ja Vähä-Kulkkilantien risteyksestä lounaaseen, sijaitsi kolmas asuintontti, jonka kohdalta johti tie suoraan Punalahden rantaan.

Pellot sijoituivat talojen ympärille. Niittyjä oli peltojen välissä ja niiden ympärillä sekä etäämmällä ojien ja kosteikkojen tuntumassa.

Kulkkilantie johti Iso-Kulkkilasta pohjoiseen Asuntilan suuntaan. Kulkkilantielle puolestaan oli yhteys sekä Vähä-Kulkkilasta että Torisevan torppalta (nyk. Torintie). Iso-Kulkkilasta suora tieyhteys länteen kulki isojaon aikoihin etelämpänä kuin nykyinen Soukontie.

Pelto Niitty Talo Tie Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

Henkikirjat 1835 / Iso-Kulkkilan ja Vähä-Kulkkilan torppia olivat Moisio, Korkema, Mäenpää, Rekola, Wastamäki, Kaonpää, Toriseva ja Idänpää, lisäksi olivat pitäjänsuutari Johan Kandolin ja opettaja Gabriel Emmanuel Sjöstedt.

Henkikirjat 1870 / 1870-luvulla mainitaan samat torpat Moisiota ja Wastamäkeä lukuunottamatta.

Kulkkilan kumpuilevia peltoja Kulkkilantieltä kohti Vähä-Kulkkilaa kuvattuna (2014).

Näkymä Vähä-Kulkkilantieltä lounaaseen kohti Iso-Kulkkilaa (2014).

1920-luku

Maanviljelystilat: Iso-Kulkkila ja siitä muodostettu Mäenpää • Vähä-Kulkkilasta muodostetut Toriseva ja Kaonpää

Huvilat: Iso-Kulkkilalle kuuluvat Jokiranta ja Peltola

Pienet asumukset: Iso-Kulkkilalle kuuluvat Haapaluoma (Asuntilanjärven etelärannalla) ja Vastamäki, sekä nykyinen Rekola ja Kartano • yksi nimetön Kulkkilantien varressa • yksi Hirvijärven koillispuolella • Vähä-Kulkkilalle kuuluvat 2 kpl Torintien varrella • yksi lähellä laivarantaa • yksi Murtoniemessä

Murtoniemessä, aivan rannalla oli myös Kulkkilan saha, joka käynnistyi 1895. Saha on merkitty myös 1920- ja 50-luvun kartoille. Punalahden molemmilla rannoilla oli laivalaituri.

Kulkkiloiden ympäristöön, etenkin pohjoispuolelle, on tullut paljon lisää peltoalaa. Lähiniityt olivat jääneet niiden alle. Pohjoisempana Mäenpään ja Vastamäen ympärillä oli myös uusia peltoja.

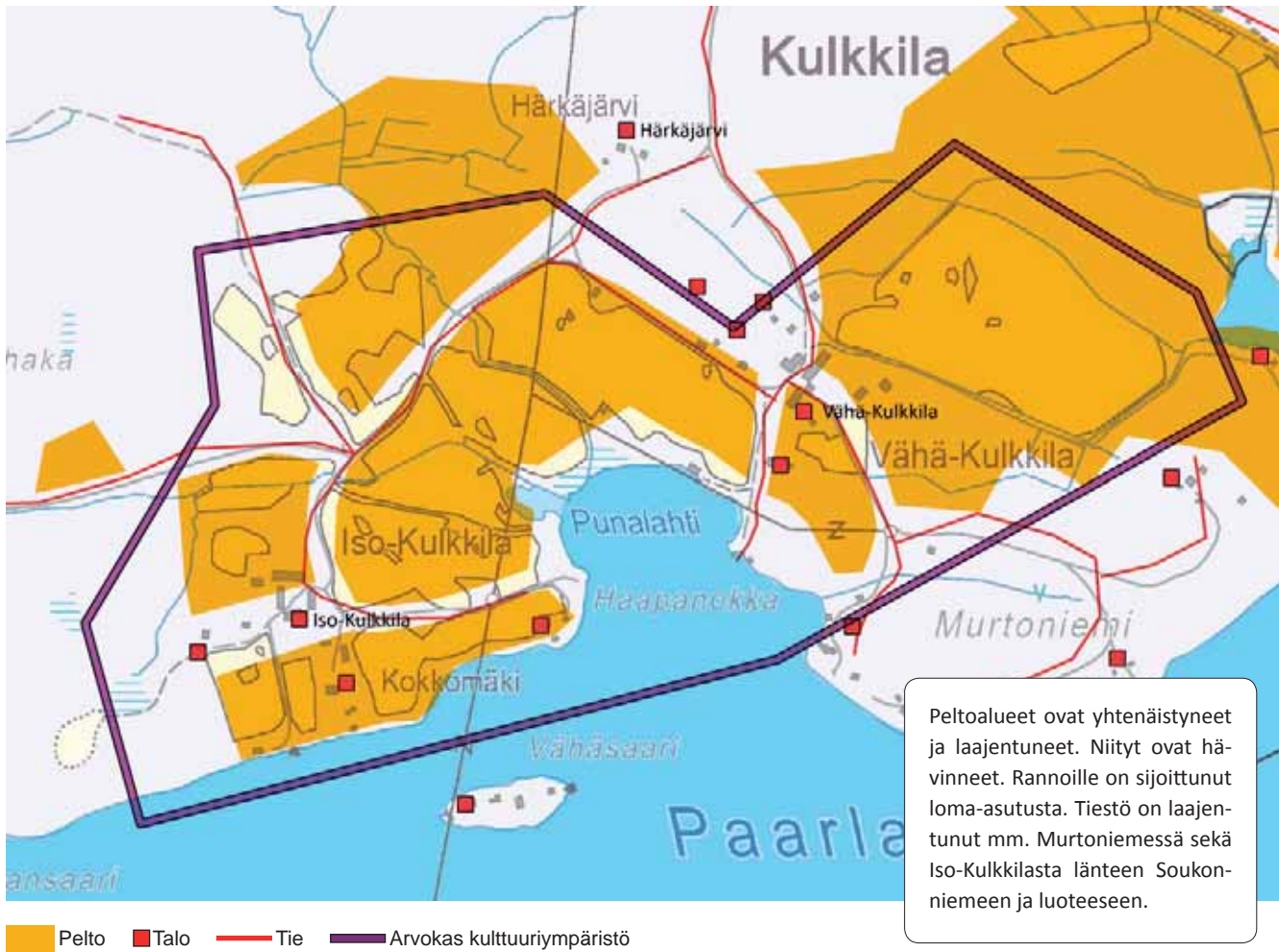
Pelto
 Niitty
 Talo
 Pieni asumus
 Saha
 Laituri
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

Viistokuva 2010 Iso-Kulkkilasta. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

NYKYTILA

Iso-Kulkkilan ja Vähä-Kulkkilan tilat sijaitsevat Paarlahden Punalahden vastakkaisilla puolilla, moreenikumpareilla. Tiloja ympäröivät pellot laskevat kohti Punalahden rantaa.

Iso-Kulkkilan pellot ovat edelleen avoimena ja viljelyssä. Vähä-Kulkkilan ympärillä ja Kulkkilantien varressa peltoja on metsitetty. Kulkkilantie johtaa nykyään, kuten jo isojakokartoilla, Iso-Kulkkilasta pohjoiseen Asuntilan suuntaan.

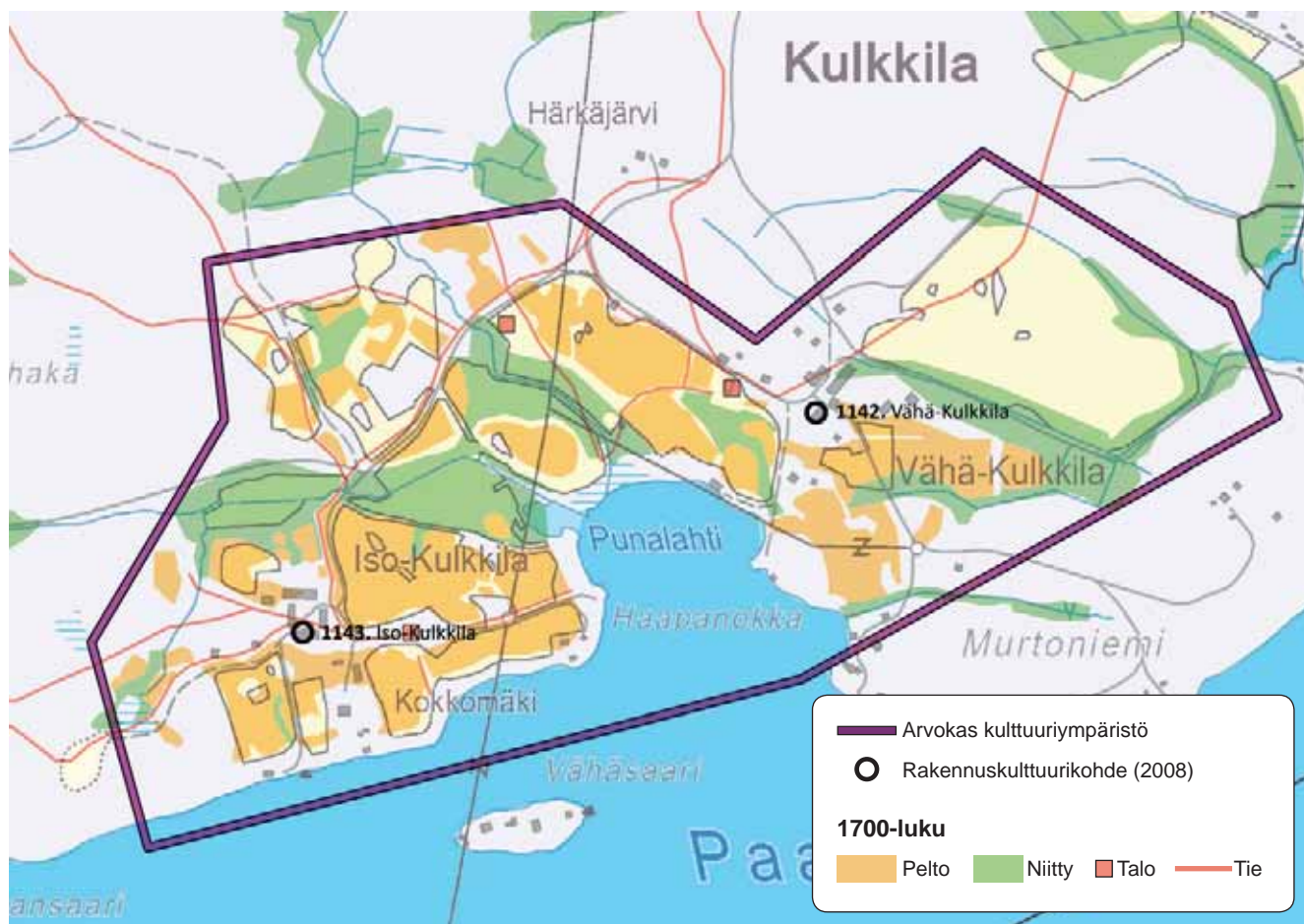
Punalahden rinteiden peltoaukeat ja niiden takana välkehtivä järvi-maisema sekä ylempänä rinteillä sijaitsevat vanhat talonpoikaisajan

rakennusryhmät muodostavat hienon ja tasapainoisen maisemakokonaisuuden Paarlahden pohjoisrannalla.

Viistokuva 2010 Vähä-Kulkkilasta. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Arvot

RAKENNUSKULTTUURI Vähä-Kulkkila (Raku 1142, s. 103) • Iso-Kulkkila (Raku 1143, s. 104)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Yhteys Paarladden rantaan (laivalaiturit ja saha) • Vanha talvitieyhteys Paarladhelle ja Kirkkojärvelle

PERINNEBIOTOOPIT Ei ole tiedossa

MUINAISJÄÄNNÖKSET 69. Teiskon Pohtola, proomun hylkyjä Murtoniemen itäpuolella.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 171) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 116): "Kulkkiloiden rakennushistoriallisesti merkittävät rakennukset yhdessä viljelymaiseman kanssa saavat aikaan tasapainoisen kulttuurimaiseman".

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (*Iso-Kulkkilan kulkuyhteys Punalahden rantaan).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Kämmenniemen, Uskalin ja Paavolan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Kämmenniemi 708, Uskali 720, Paavola 711

Maakirja 1540 / Kämmenniemen kylä: Perttula eli Heikkilä, Mikkola eli Mäyrä, Toni, Vähä-Kahna sekä Nikkilä, joka hävisi seuraavan vuosisadan vaihteessa. Iso-Kahna sai alkunsa 1557, jolloin kylässä oli myös Sirkan tila ja Antti Ladmandin tila, jotka kuitenkin muutaman vuoden kuluttua hävisivät. Rekola, joka isonvihan jälkeen liitettiin Perttulaan, muodostui vasta 1600-luvulla. Koko Kämmenniemi oli autiona 1647–1655, monet tiloista pidempäänkin. Jälleen 1690 kaikki Kämmenniemen talot Tonia lukuun ottamatta olivat autiona.

Paavolan kylä: kylän kaksi piispan lampuottilaa merkittiin maakirjaan 1557. Toisesta tuli Ylinen, joka isojaon yhteydessä jakaantui Yli-Paavolaksi (rek. 1797) ja Veitto-Paavolaksi (aluksi nimetön, rek. 1797), ja toisesta tuli Alanen (rek. 1797) eli Ala-Paavola.

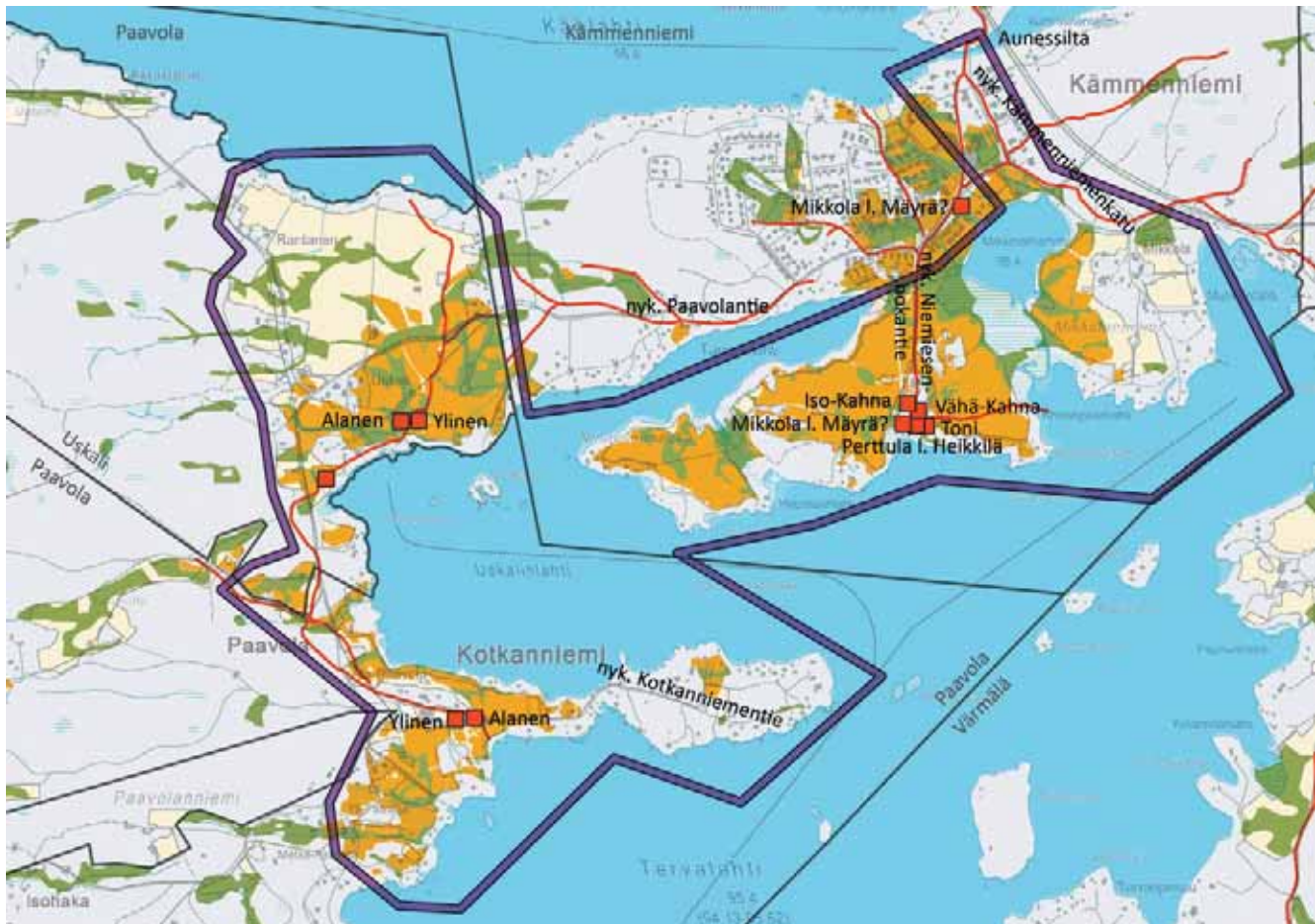
Uskalin kylä: kylän yksinäistila oli piispan lampuottilana vuoteen 1557, jolloin se vasta merkittiin maakirjaan.

1700-luku

Peltokartta Uskalin pelloista 1770 Carl Chrusell, Isojakokartta Kämmenniemi 1795–97 Pehr Henrik Pelander/ 1700-1800-lukujen vaihteessa Kämmenniemen kylän talot Iso- ja Vähä-Kahna, Toni, Perttula sekä mahdollisesti myös Mikkola olivat muodostaneet tiiviin ryhmäkylän aivan Tervalahden pienen lahden (Kylä lax) rannassa. Mikkola tai jokin sen rakennus on saattanut sijaita myös Mikkolanlammin (Lammin järvi) pohjoispuolella lähellä nykyistä Kämmenniemenkadun ja Paavolantien risteystä. Mikkolan talon nykyinen paikka kasvoi tuolloin vielä metsää. Mikkolan maat olivat Lammin järven ympärillä.

Lähes koko niemi kylän ympärillä oli peltoa ja osittain niittyä. Peltoa on myös Tapoonlahden pohjukan, Mikkolanlammin ja nykyisen uimarannan välinen alue.

Nykyinen Kämmenniemenkatu noudatteli täysin Messukylän Takahuhdista Ruoveden Jäminkipohjaan jo 1750-luvulla johtaneen maantien linjausta. Aunessillan edeltäjän paikalla luki Aunen Silda. Paavolantien linjaus oli jo tuolloin ollut olemassa, samoin ryhmäkylään johtanut ja päättynyt osa Niemisenokantietä.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talonpaikka ■ Tie ■ Arvokas kulttuuriympäristö

Isojakokartta Paavola ja Uskali 1796 Pehr Henrik Pelander / Paavolan Alasen peltoja oli Kotkanniementien pohjoispuolella ja Uskalinlahden pohjukassa. Yli-Paavolan peltoja oli Kotkanniementien eteläpuolella Tervalahden rannalla. Niittyjä oli peltojen lomassa sekä etäämmällä.

Tie Uskalista Paavolaan kulki aivan Uskalinlahden rantaa noudatellen kunnes se lahden pohjukan jälkeen kääntyi ensin kohti etelää hieman kiemurrellen ja sitten lopulta länteen kohti Ylisen ja Alasen asuintontteja, jotka sijaitsivat vieretysten nykyisen Kotkanniementien varressa. Alasen Kotkanniemi oli vielä tuolloin saari. Kotkanniemen kautta kulki talvitie.

Uskalin asuintontit sijaitsivat aivan Uskalinlahden rannan tuntumassa paikalla, johon Uskalin nykyisestä pihapiiristä itään lähtevä

tie päättyi. Tuolloin Uskalin taloille johti tie koillisesta, halki peltojen, kohdasta, jossa on nykyisin lato Paavolantien tuntumassa, keskellä nykyistäkin peltomaisemaa. Samasta kohdasta nykyistä Paavolantietä isojakokartalla lähti tie myös kohti pohjoista eli Käälahden (Koivulahden) rantaa. Tämä tie oli talviakaan osa Alavudelta Virtain ja Ruoveden kautta Tampereelle johtavaa talvitietä. Uskalissa oli ollut myös kestikievari. Uskalin asuintonttien jälkeen kylätie jatkui rantaa noudatellen kohti Paavolan kylää. Tien varressa, aivan lahden pohjukassa, vedenrajassa on pienehkö mahdollinen asuintontti. Isojakokartalla Uskalin talon nykyinen paikka kasvoi vielä metsää. Uskaliilla ei mainita torppia. Isojakokartalla Uskalien pelto sijaitsivat talojen välittömässä läheisyydessä rannan ja nykyisen Paavolantien rajaamalla alueella, tosin peltotilkkujen välissä on niittyjä. Niittyjä oli myös etäämmällä.

Kämmenniemen historiallisen kylätontin ympäristöä vuonna 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

Pelto- ja metsäalueiden mosaiikki Paavolassa vuonna 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

1800-luku

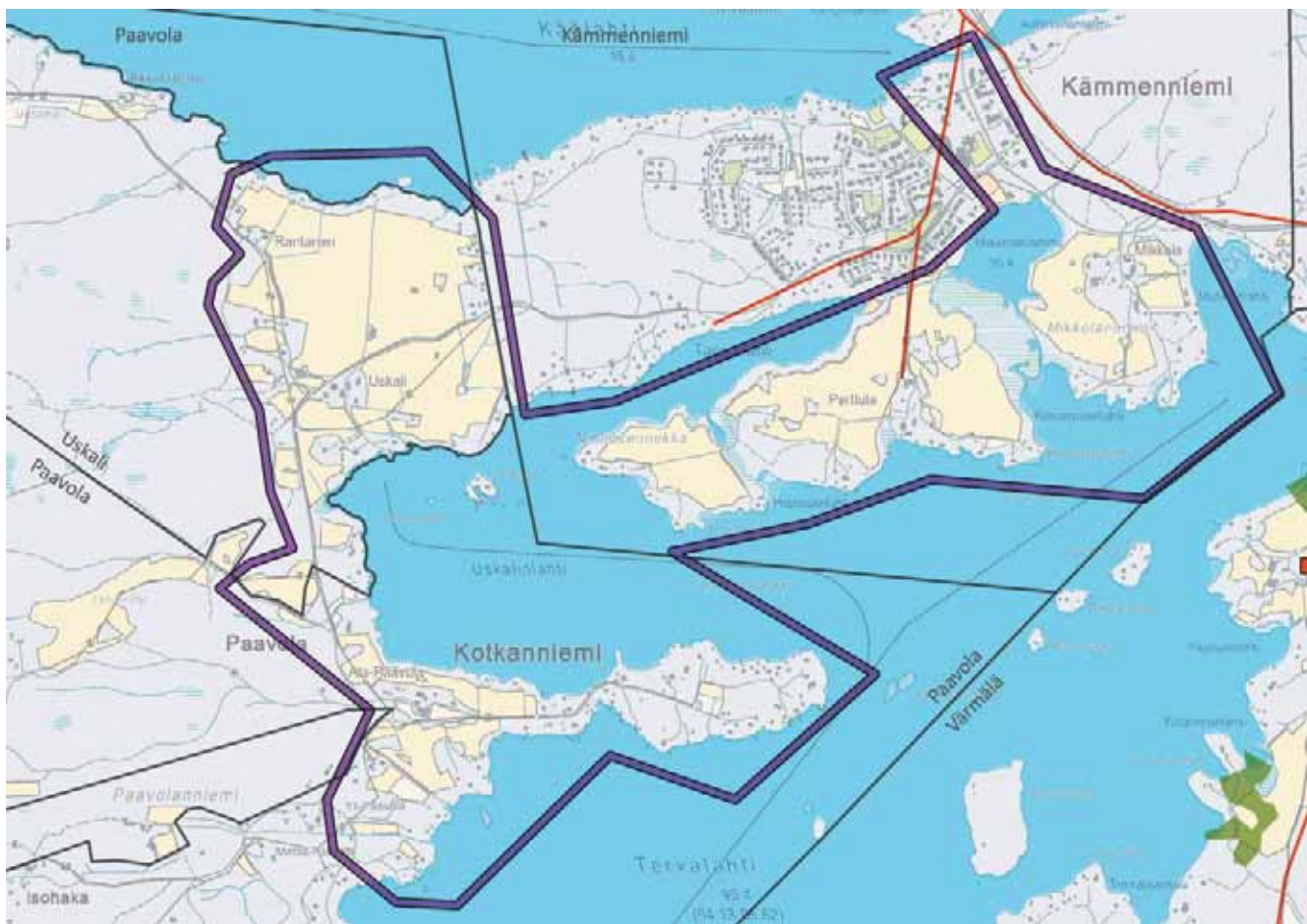
Henkikirjat 1835 / Kämmenniemen Iso–Kahnalla (rek. 1797) ja Vähä–Kahnalla (rek. 1797) oli torppa Myllymaa sekä pitäjänräätäli Matts Hällström ja pitäjänkelloseppä Johan Wallenius. Tonilla oli torppa Mäenpää. Mikkolalla oli torpat Hangajärvi ja Majaketo sekä pitäjänräätäli Johan Söderlund.

Henkikirjat 1870 / Kämmenniemen Kahnojen torppia olivat Kuusoja, Aitainsuo, Palttala, Piittala ja Myllymaa. Tonilla oli edelleen torppa Mäenpää. Mikkolalla oli edelleen torpat Hangajärvi ja Majaketo.

Paavoloilla ei mainittu torppia, paitsi 1870-luvun henkikirjaan Wieto Yliselle oli merkitty Frigärd (Karl Efraimsson och hustrun Mina?).

Maanmittari A. Öhman isännöi Kämmenniemen Perttulan taloa 1858–60. Perttulan torppia olivat Keronen, Sillanpää, Murto ja Peräjärvi. Perttulan torppia olivat Keronen, Sillanpää ja Kuivaniemi, lisäksi oli pitäjänräätäli Hermann Haggren, sekä maininta Kämmenniemen jauhomyllystä.

Kievarin pito annettiin viideksi vuodeksi yleensä talolle, joka oli tarjonnut eniten. Mikkolassa oli kievari 1876, 1890 ja 1900, Kahnalla 1865–1869, 1895, Perttulassa oli talvikievari 1884. Etelä-Teiskon viimeinen kievari oli 1930-luvulla Tonilla. Teiskon viimeisimpänä tuulimyllynä mainitaan Perttulan mylly, joka pyöri mahdollisesti vielä 1950-luvulla.

— Tie — Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat: Kämmenniemen Perttula, Kahna ja Toni • Mikkola (Raku 1105 s. 63) • Tonista muodostettu Luonankorpi (Kaitaveden rannalla) • Paavolan Yli–Paavola

Huvilat: Kämmenniemen Tonista muodostettu Terva (vanhassa ryhmäkylässä laiturin tuntumassa) • Lähteenmäki (Käenlahden rannalla) • 1 kpl Kaitaveden rannalla • Jussila (Mikkolan itäpuolella) • Mikkolan eteläpuolella Väliniemi (Raku 1106 s. 64) • Kahnasta muodostetut Pajula ja Rantanen (Ripolahden rannalla) • Kuusoja • Perttulasta muodostettu Riposaari (Riposaareissa)

Paavolan Koivumäki • Koivuniemi II • Antinsaari • Raikula; Ala–Paavolan Kotkaniemessä • Tervalahden rannalla Kotkaniemi (nyk. Kotkanranta) (Raku 1112 s. 71), Rientola, Örnäs, Ihaniemi ja Linskola (Raku 1113 s. 72)

Kämmenniemen nykyisen keskustan tuntumassa Tonista muodostettuja tiloja ovat Nekala, Äyräs, Perttula, Kivistö ja Ylinen (merkitty 1920-luvun kartoilla huviloiksi). Kaitaveden rannalla oli Tonista muodostetulla tilalla Kämmenniemen meijeri, jonka rannassa oli myös laivalaituri

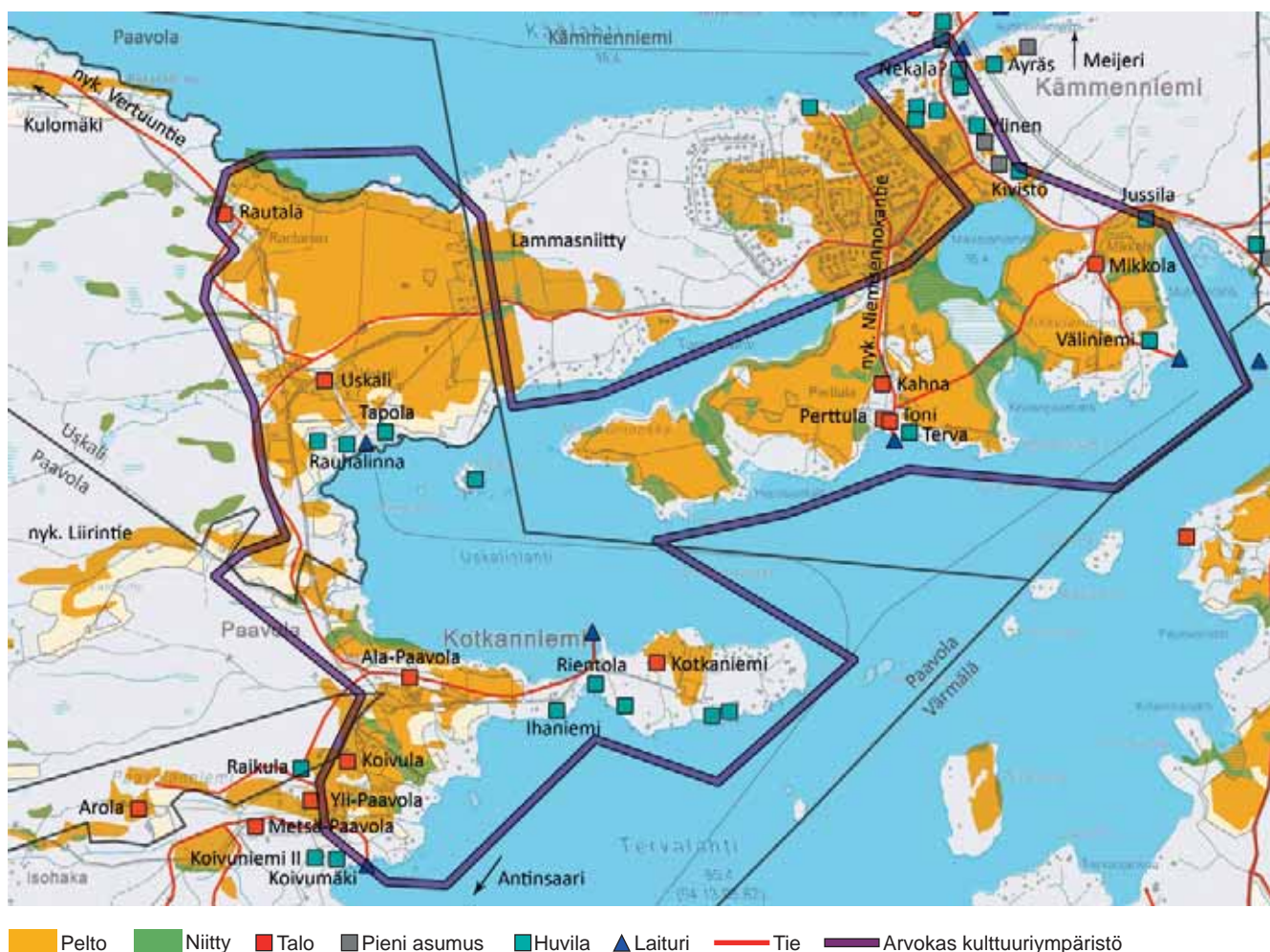
Perttulan laajimmat ja vanhimmat peltoalueet sijaitsivat Niemiennokantien molemmin puolin, lisäksi sillä oli uudempia ja laajentuneita peltoja Käenlahden eteläpuolella. Tonin peltoa oli vanhan ryhmäkylän kaakkoispuolella sekä laajentunut peltoalue Perttulan peltojen välissä Käenlahden eteläpuolella.

Uskalin kylän rajan tuntumassa, Lammasniityn alueella, oli uutta peltoa, niityt olivat jääneet peltojen alle. Mikkolan vanhimmat pelot ympäröivät Lammiä. Mikkolan itä- ja eteläpuolella oli uutta peltoa.

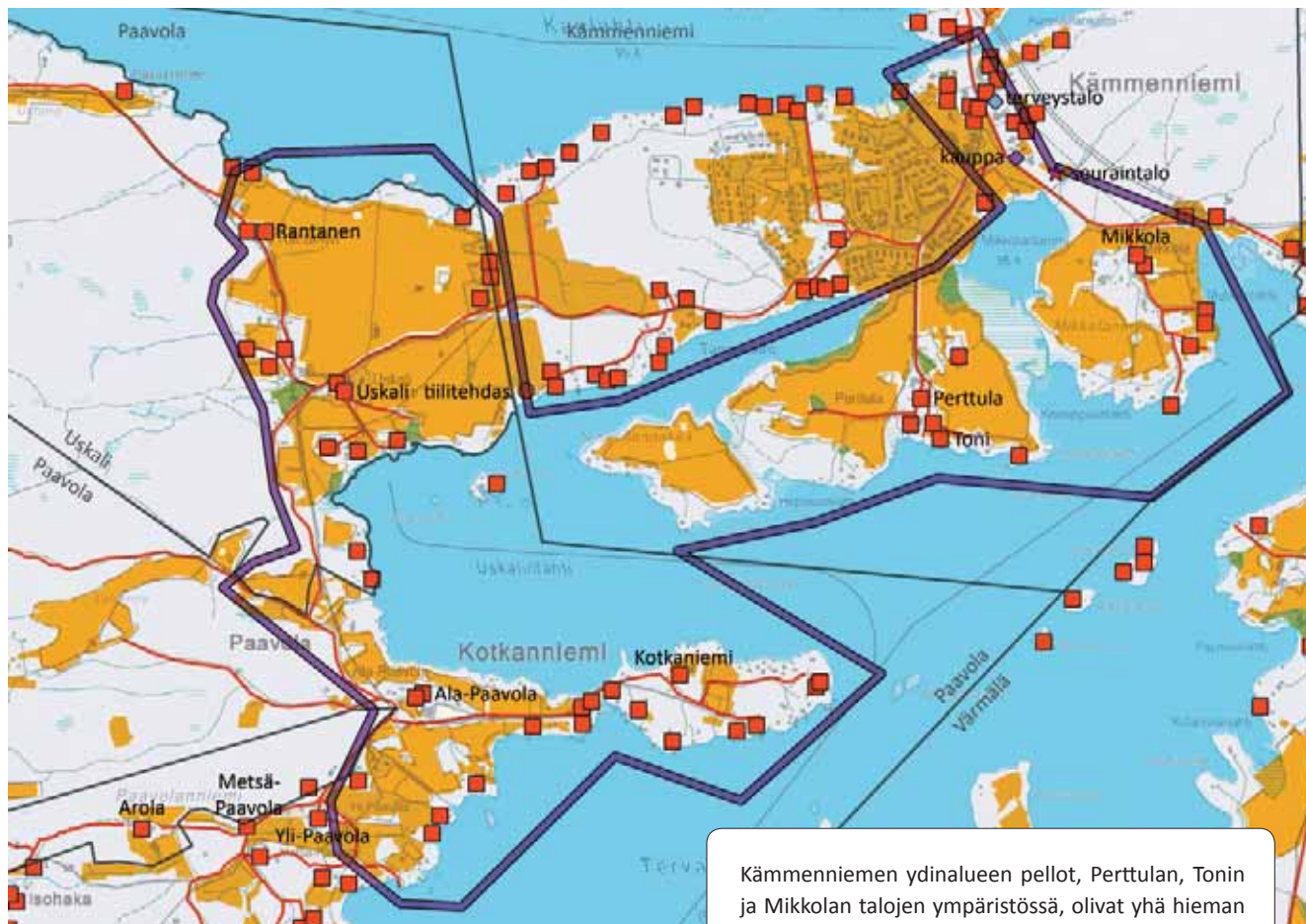
Paavolan kylässä oli Yli–Paavola, Metsä–Paavola ja Koivula. Tallbacken–Uittoniemessä oli laivalaituri. Ala–Paavola (Raku 1111 s. 70) sijaitsi nykyisellä paikallaan ja laivalaituri oli Uskalinlahden puolella.

Sekä Yli–Paavolan että Ala–Paavolan peltoalueet olivat laajentuneet. Ala–Paavolalla oli nyt peltoa myös Liirintien molemmin puolin alueilla, jotka aiemmin olivat niittyä sekä Isohakan alueella. Yli–Paavolalla oli uusia peltoja etelämpänä Haukkaniementien varrella.

1920-luvun pitäjänkartalla maanviljelytila Uskali (Raku 1108 s. 67) sijaitsi nykyisellä paikallaan Paavolantien varressa. Uskalinlahden rannalla ovat huvilat Rauhalinna (Raku 1110 s. 69) ja Tapola (Raku 1109 s. 68), myös Voisaareissa on huvila samoin Rauhalinnan luoteispuolella. Etelämpänä, keskellä Paavolan kylän maita on Uskalista muodostettu maanviljelytila Arola. Vertuuntien päässä sijaitseva Kulomäki on merkitty maanviljelytilaksi, samoin Rautala, joka kiinteistörekisterin mukaan kuitenkin on nimeltään Rantanen. Kulomäen lähellä on pieni asumus. Uskalin peltot ulottuvat nyt Käenlahden rantaan asti, lännessä rajana on nykyinen Vertuuntie. Rantasella ja Kulomäelläkin on pienet peltotilkut samoin etelässä Arolalla.

1950-luku

- Pelto ■ Niitty ■ Talo ◆ Terveystalo ★ Seuraintalo
◆ Kauppa — Tie ● Tiilitehdas
— Arvokas kulttuuriympäristö

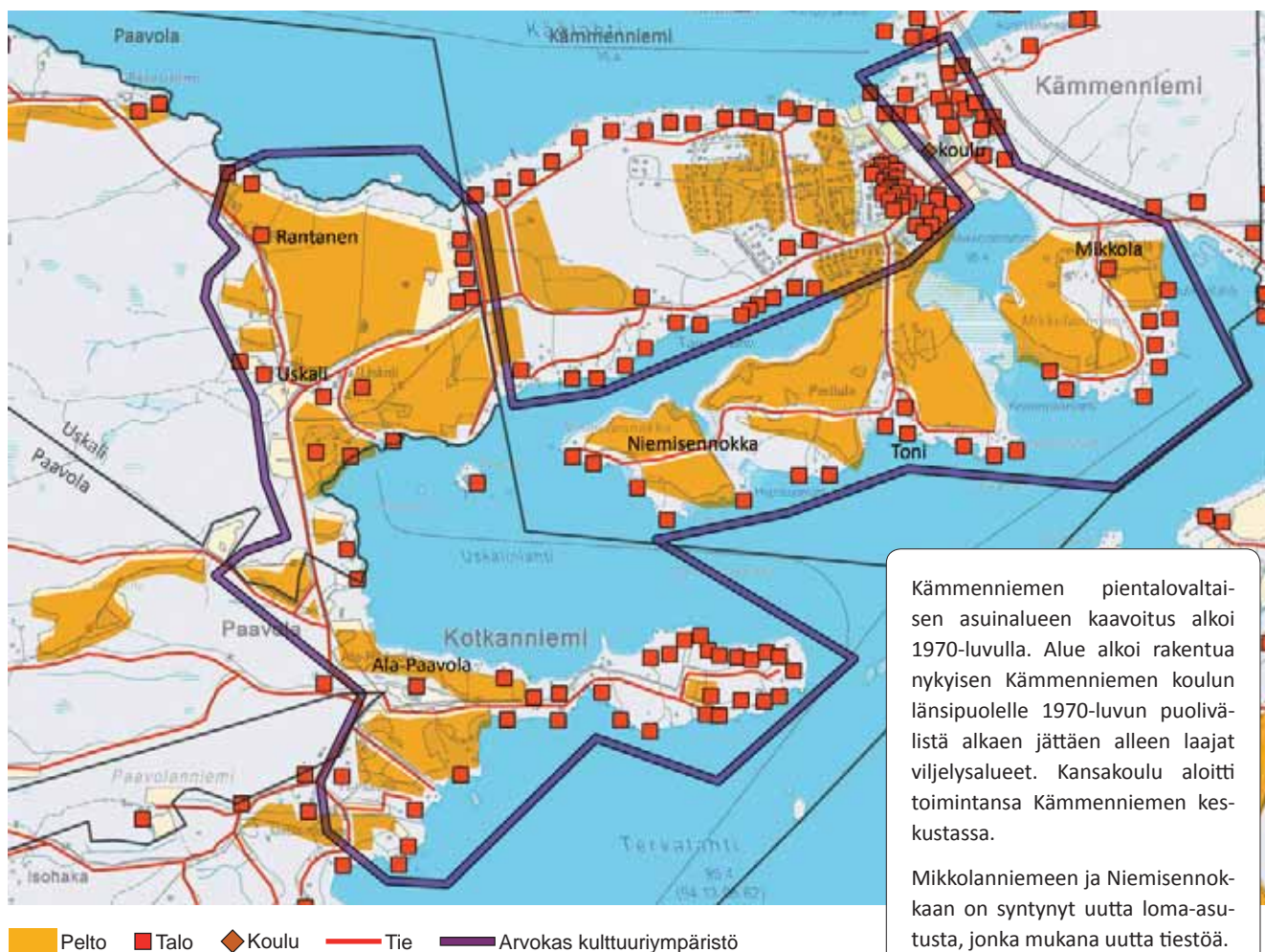
Kämmenniemen ydinalueen pellot, Perttulan, Tonin ja Mikkolan talojen ympäristössä, olivat yhä hieman laajentuneet. Kahnan mailla, uuden nykyisen Terälahdentien oikaisun molemmin puolin peltoalueet olivat lisääntyneet. Aunessillan luona oleva laivalaituri oli jokseenkin nykyisellä paikallaan, eikä enää entisen meijerin rannassa. Nykyisen Kämmenniemenkadun itäpuolella oli terveystalo, kauppa ja seuraintalo. Lähin kansakoulu oli Värmälän kylän puolella.

Paavolan peltoala ei ollut kovin paljoa kasvanut. Kesäasuntojen määrä rannoilla lisääntyi merkittävästi.

Uskalin peltoala ei juurikaan enää kasvanut. Sen sijaan Vertuun rannoille tuli runsaasti kesäasutusta ja Rintamamiestentien varteen ympärivuotisia asuinrakennuksia.

Tapoonlahden rannalla (nyk. Tiilitehtaantie) sijaitsi tiilitehdas.

1970-luku

Kämmenniemen pientalovaltaisen asuinalueen kaavoitus alkoi 1970-luvulla. Alue alkoi rakentua nykyisen Kämmenniemen koulun länsipuolelle 1970-luvun puolivälistä alkaen jättäen alleen laajat viljelysalueet. Kansakoulu aloitti toimintansa Kämmenniemen keskustassa.

Mikkolanniemeen ja Niemisenokkaan on syntynyt uutta loma-asutusta, jonka mukana uutta tiestöä.

Paavolan ympäristössä peltopinta-ala on hieman pienentynyt. Alueen tiestöä on parannettu.

NYKYTILA

Kämmenniemen kaupunginosa on edelleen laajentunut metsä- ja peltoalueille.

Uskalin kylään ja Paavolantiehen rajautuvan Lammasniityn alueen pellot kasvat nykyisin koivua. Sen sijaan sekä Niemisenokan alue että Mikkolanlammin ympäristö ovat yllättävän hyvin pysyneet viljeltyinä.

Paavolan kylässä Ala–Paavolan peltoja viljellään edelleen, mutta Yli-Paavolan pelloista on jäljellä se kaikkein pisimpään viljeltyinä ollut alue Kotkanniementien eteläpuolella.

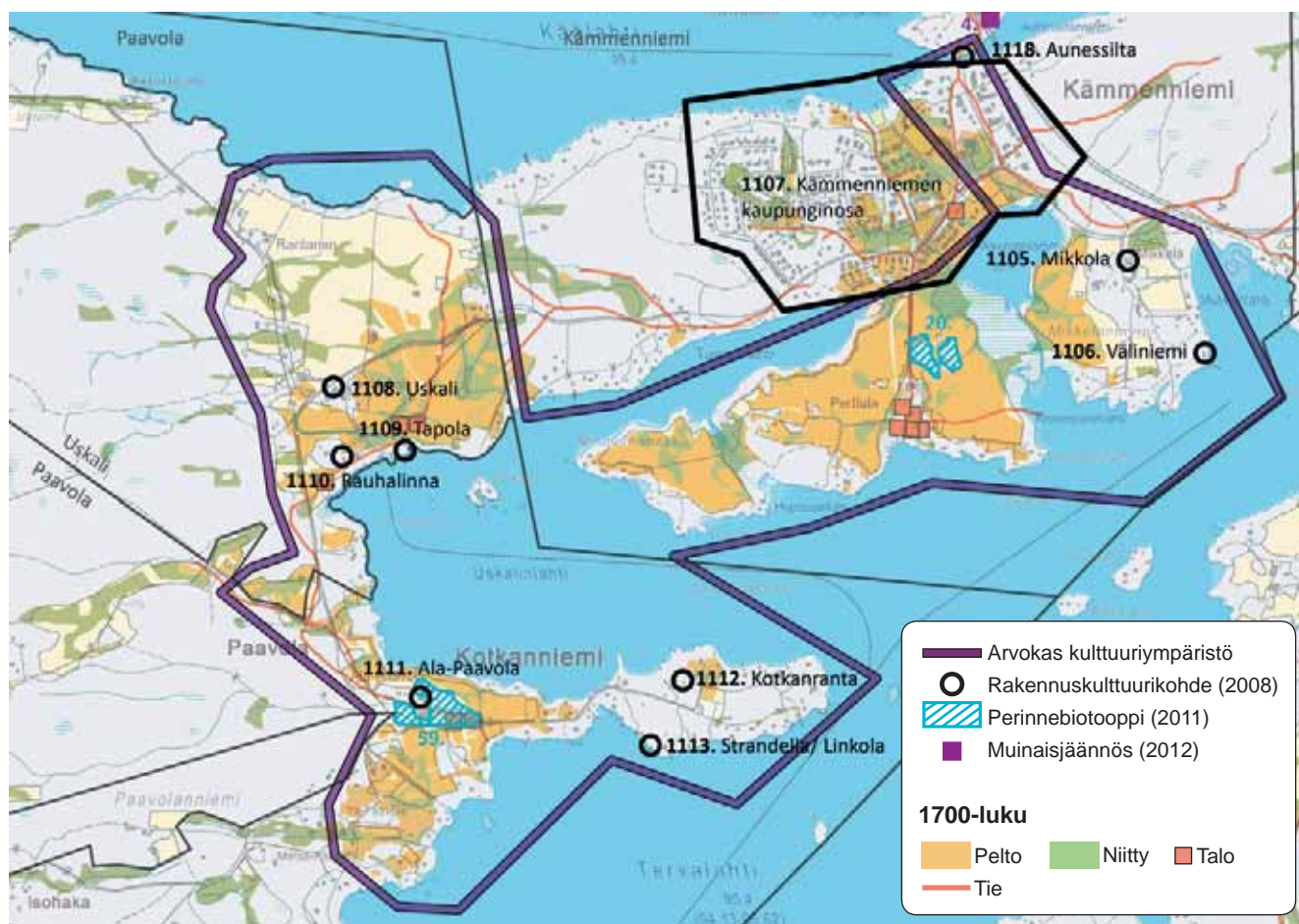
Uskalin peltoja viljellään edelleen.

Paavolantie kiemurtelee Uskalin laajojen ja tasaisten peltoaukeiden halki. Kuusivaltaiset sekametsät rajaavat peltoaluetta kauniisti. Rakennusryhmät sijaitsevat pellon ja metsän rajavyöhykkeellä. Latorakennukset sijoittuvat sopusointuisesti peltomaiseman keskelle.

Uskalista kohti etelää kuljettaessa pienet peltoaukeat vuorottelevat kuusivaltaisten metsävyöhykkeiden kanssa. Maasto muuttuu mäkisemmäksi. Sieltä täältä Paavolantieltä voi nähdä Uskalinlahden pilkkottavan. Ala-Paavolan tila sijaitsee kapean niemen länsiosan loivarinteisellä kumpareella. Tilan ympäristössä on peltojen lisäksi niittyä ja katajaisia hakamaalaikkuja. Pellot viettävät tilan molemmin puolin kohti vesistöä. Kotkanniementie mutkittlee hakamaasaarekkeiden välitse ja jatkaa avoimien viljelyalueiden läpi kohti niemen kärkeä. Tieltä avautuu hienoja näkymiä kohti pohjoista Uskalinlahtea ja eteläistä Tervalahdetta.

Niemisenokkaan kuljetaan Tapoonlahden uuden asuntoalueen läpi. Niemessä on vielä hyvin peltoja jäljellä. Alueen kumpuilevia viljelyaukeita rajaavat rantametsät. Asutus sijoittuu Perttulan luokun ottamatta rantarinteille. Sekä Niemisenokassa että Mikkolanniemessä asutus on pääasiassa kesäasutusta. Perttulan tila on nykyään Tampereen kaupungin omistuksessa. Perttulan navetta toimii alueen kulttuuritalona.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Mikkola (Raku 1105, s. 63) • **Väliniemi** (Raku 1106, s. 64) • **Kämmenniemen kaupunginosa** (Raku 1107, s. 65)
Uskali (Raku 1108, s. 67) • **Tapola** (Raku 1109, s. 68) • **Rauhalinna** (Raku 1110, s. 69) • **Ala–Paavola** (Raku 1111, s. 70)
Kotkaranta (Raku 1112, s. 71) • **Villa Strandella/Linkola** (Raku 1113, s. 72) • **Aunessilta** (Raku 1118, s. 77)

KULTTUURIMAISEMA

Kämmenniemen, Uskalin ja Paavolan kylät muodostivat kolmion, jonka kärjissä sijaitsevista kylistä oli näköyhteydet toisiinsa. Kämmenniemi oli ryhmäkylä. Alueen kautta kulki talvitieyhteys pohjoiseen, Ruovedelle.

PERINNEBIOTOOPIT

20. Perttulan keto. Alueellisesti arvokas. *Arvoperuste: kasvistollinen.*
59. Ala-Paavolan niitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET

4. Kämmenniemi, kivikautinen asuinpaikka (sijaitsee rajauksen ulkopuolella koillisessa (Aunessillansalmi))

LUONTOKOhteet: Aunessillansalmi on arvokasta lepakoaluetta.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY: Aunessilta Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristökohteeksi (akv 195 Aunessilta) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 125): ”Aunessilta on yksi pohjoismaiden korkeimmista yksiholvisista graniittisilloista.”

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (**kantatilojen näkymäyhteydet vesistöjen yli*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Kämmenniemi kuvattuna luoteesta kaakkoon. Etualalla Käälahti ja keskustan länsipuolelle sijoittuva uudempi pientaloalue, keskellä Mikkolanlammi. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

Löytänäjärven kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Jutila 702, Leppälahti 709, Saarlahti 715

Leppälahden kylä lienee saanut nimensä Leppälahden talosta (nykyistä Ylöjärven Kurua). Näsijärven länsipuolinen osa Leppälahden kylää yhdistettiin 1954 Kurun pitäjään. Teiskoon jääneestä osasta ei kylän nimeä juurikaan käytetä, vaan paikallisuus ilmaistaan esim. talojen nimien avulla.

Löytänäjärveä kutsutaan myös nimellä Leponiemenjärvi. Järven itäpuolista vuorta kutsutaan sekä Löytänävuoreksi että Leponiemenvuoreksi. Vuoren korkein huippu on nimeltään Isovuori, jonka vieressä on Vähävuori ja näiden välissä Oronnotko.

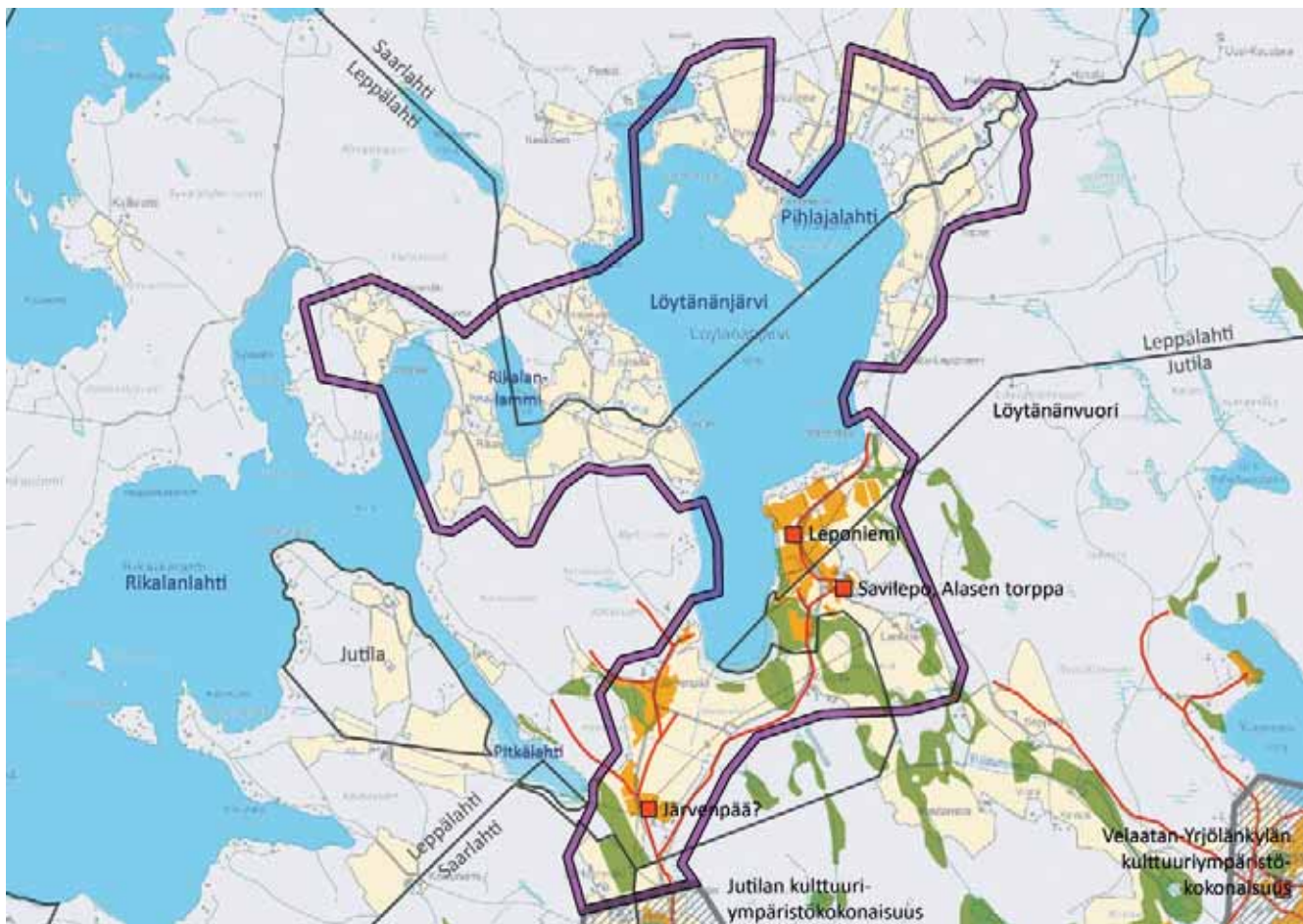
Maakirja 1540 / Jutilan kylä: Kauppila, Yrjölä, Alanen ja Ylinen • Leppälahden kylä: Rikala • Saarlahden kylän kahdesta talosta toinen oli Löytänä

1700-luku

Isojakokartta Jutila (Terälähten jakokunta) 1795 Johan Florin / 1700-luvun lopulla Jutilan kylän Järvenpää (Raku 1177 s. 142) (rek. 1867) sijaitsi Löytänäjärven pohjukun lounaispuolella, lähellä nykyisen Kapeentien ja Löytänätien tienhaaraa. Järvenpään pellot olivat talon pohjoispuolella, osittain melko etäällä talosta samoin kuin niitytkin. Löytänantie kulki Järvenpään kautta.

Jutilan kylän Alasen torppa Savilepo sijaitsi Löytänäjärven kaakkoispuolella, vanhan Kapeentien ja nykyisen Seppälänvuorentien risteyksessä. Sen ympärillä oli pieniä peltotilkkuja ja hieman laajempia rantaniittyjä Löytänäjärven rannassa.

Suomen asutuksen yleisluettelon mukaan 1700-luvun loppupuolella Saarlahden kylän Löytänä talon torppia olivat Ilvesniemi, Helmioja, Lintuniemi, Helmijoki ja Jussila.

Pelto **Niitty** **Talo** **Tie** **Arvokas kulttuuriympäristö**

Löytänäjärven kulttuuriympäristökokonaisuus

Vuoden 2011 ilmakeku Löytänäjärven ympäristöstä. Alueella on vielä hyvin jäljellä viljeltyjä pelloja. Kuva: Copyright Maanmittauslaitos 2011. Aineiston kopiointi ilman Maanmittauslaitoksen lupaa on kielletty. Sopimusnumero MML/194/0033/2010.

Löytänäjärven eteläpään pellot ovat vielä laajalti viljelyssä. Näkymä Löytänäntieltä kohti Järvenpäästä. Taustalla Löytänäjärvi ja Löytänänvuorta.

1800-luku

Isojakokartta Saarlahti/Löytänä 1800 Pehr Henrik Pelander (genom Johan Florin) / Koska isojaossa Löytänä ei kuulunut Terälahden jakokuntaan, se sai pitää kaikki sille siihen asti kuuluneet maat.

Halkomiskartta Saarlahti/Löytänä 1817 Nathan Lilius/ Löytänä jaettiin kahteen osaan halkomalla, toinen puolikas oli nimeltään Lintuniemi (rek. 1818).

Löytänen asuintontti sijaitsi jokseenkin nykyisellä paikallaan Löytänäjärven länsirannalla ja Lintuniemi sijaitsi järven pohjoisrannalla nykyisen Lintuniemi-nimisen niemen itärannalla. Asuintontteja kartalla on kaksi, nykyisen Syvälahden (rek. 1930) (Raku 1178 s. 143) kohdalla (torppa kenties, Lahdenpohja?) sekä Löytänäjärven Pihlajanlahden koillisrannalla Helmiojan torppa.

Löytänäntie johti etelästä Löytänen pihapiiriin ja jatkui siitä kohti pohjoista. Tampereelta Ruoveden ja Virtain kautta Alavudelle johtanut talvitie kulki Löytänäjärven poikki pohjois-etelä-suunnassa.

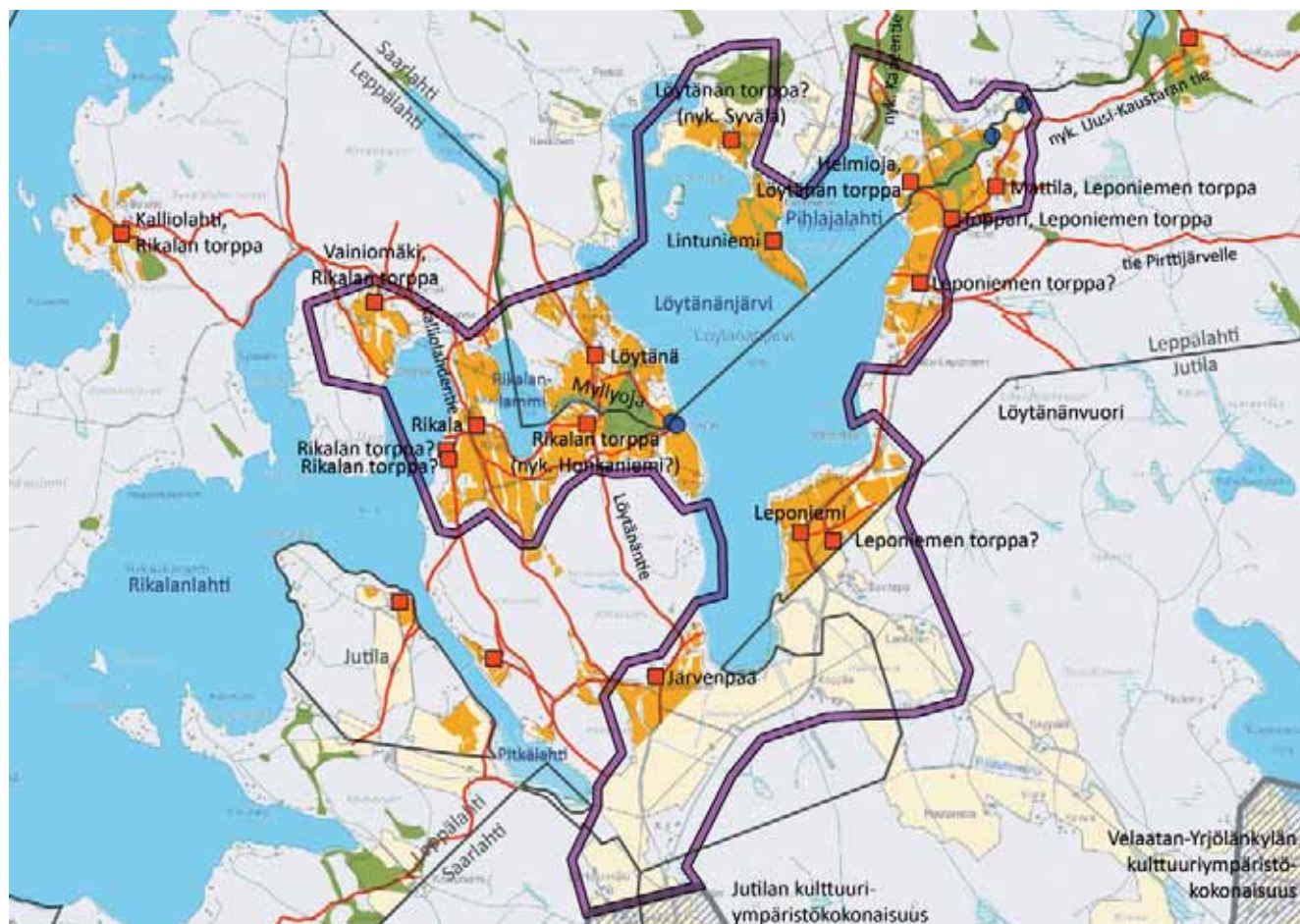
Löytänäjärvestä (+97,4) Rikalanlammiin (+95,4) (kartassa Kotojärvi) ja siitä edelleen Näsijärven Rikalanlahteen (+95,2) johtavassa

Myllyojassa oli kaksi myllyä, joista toinen oli otaksuttavasti Löytänen. Myös Kaustaranjärvestä (+109,9) Löytänäjärveen laskevassa Helmiojassa oli kaksi myllyä, joista toinen on Löytänen.

Löytänen, Lintuniemen ja Syvälahden asuintontit sekä Helmiojan torppa olivat peltojen ympäröimiä. Löytänen eteläpuolella Myllyojan rannalla oli niittyjä, samoin Lintuniemen rannoilla. Runsaasti niittyjä oli myös Syvälahden pohjoispuolella, Pihlajanlahteen laskevan ojan sekä Helmiojan rannoilla.

Henkikirjat 1835 / Saarlahden toisella Löytänen puolikkaalla (Michel Löytäne) ei ole torppia, mutta toisella (Gustaf Löytäne) oli torpat Martila, Ilvesniemi ja Helmioja sekä pitäjänsuutari Märten Sylgren.

Leppälahden neljällä Rikalalla (Rikala, Järvenpää, Leponiemi, Tolvila) oli torpat Vähä Wesassalo, Lammasniemi, Heikkilä, Kaustara, Kalliolahti, Kannisto, Wainionmäki, Riihioja, Toppari, Mattila ja Pirttijärvi.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Isojakokartta Leppälahti (Kahanpään eli Kurun jakokunta) 1861 Axel Abraham Öhmann / Leppälahden Rikala (rek. 1867) sijaitsi nykyisellä paikallaan Löytänäjärven ja Rikalanlammin välisellä kannaksella. Laajat pellot olivat talon välittömässä läheisyydessä. Tuolloinen tielinjaus poikkesi ainoastaan hieman nykyisen Kalliolahdentien linjauksesta.

1860-luvulla Järvenpään talo oli aiempaa pohjoisempaa ja lähempänä Löytänäjärven pohjukkaa. Talon eteläpuolella olivat pellot laajentuneet, osa aikaisemmille niityille. Myös 1800-luvulla Löytänäntie kulki Järvenpään kautta. Järvenpäälle kuuluva torppa (räätälin?) sijaitsi Pitkälahden koillisrannalla.

Leppälahden Leponiemi (rek. 1867), joka oli alkujaan Rikalan torppa (itsenäistyi 1813), sijaitsi Löytänäjärven kaakkoisrannalla ja sen itäpuolella oli asumus, oletettavasti torppa. Löytänäjärven

itärannalla oli kaksi asumusta ja Helmiojan tuntumassa torpat Toppari ja Mattila. Kaikkien näiden asumusten ympärillä oli melko laajat ja yhtenäiset pellot, ja niittyjä oli etenkin Helmiojen rannoilla. Leponiemellä lienee mylly sekä Löytänäjärven vastarannan Myllyojassa, että pohjoisempaa Helmiojassa.

Tiestöstä olivat olemassa nykyinen Kapeentie sekä Uusi-Kaustarantie. Tieyhteys Löytänäjärven rannasta Ala-Pirttijärven Pirttilahden rantaan oli olemassa, mutta linjaus poikkesi melkoisesti nykyisestä.

Henkikirjat 1870 / Saarlahden Löytänä torppia olivat Perkiö, Lahdenpohja ja Helmioja.

Leppälahden Rikaloiden torppia olivat 1835 torppien lisäksi Pauni, Hinkkala ja Wessalo.

Kulttuuriympäristökokonaisuuden koilliskulmassa peltoa Helmiojan ympärillä.

Kuva Löytänäjärven länsipuolelta Löytänäntietä etelään. Oikealla näkyy Rikalanlammi.

1920-luku

Maanviljelystilat: Löytänä sekä siitä muodostetut Helmijoki, Keskinen, Perkiö, Jussila ja Niemelä; Rikala ja siitä muodostetut Kalliolahti ja Vainiomäki; Leponiemi.

Huvilat: Röhkäsaari sekä Rikalasta muodostettu Lammasniemi.

Pienet asumukset: Löytänän mailla sen pihapiirin luoteispuolella; Lammasniemen lähellä; Ämmänsaarella.

Löytänän pihapiirissä oli lukuisia rakennuksia. Löytänän mailla hie-
man pientä asumusta pohjoisempana oli pienten rakennusten ryh-
mä, jonka kohdalla lukee Marttila. Lukuisia rakennuksia oli myös
Lintuniemen ja Löytänästä muodostetun Helmiojan pihapiirissä.

Leponiemi sijaitsi aiempaa pohjoisempana ja muita asumuksia on
hie-
man entistä vähemmän

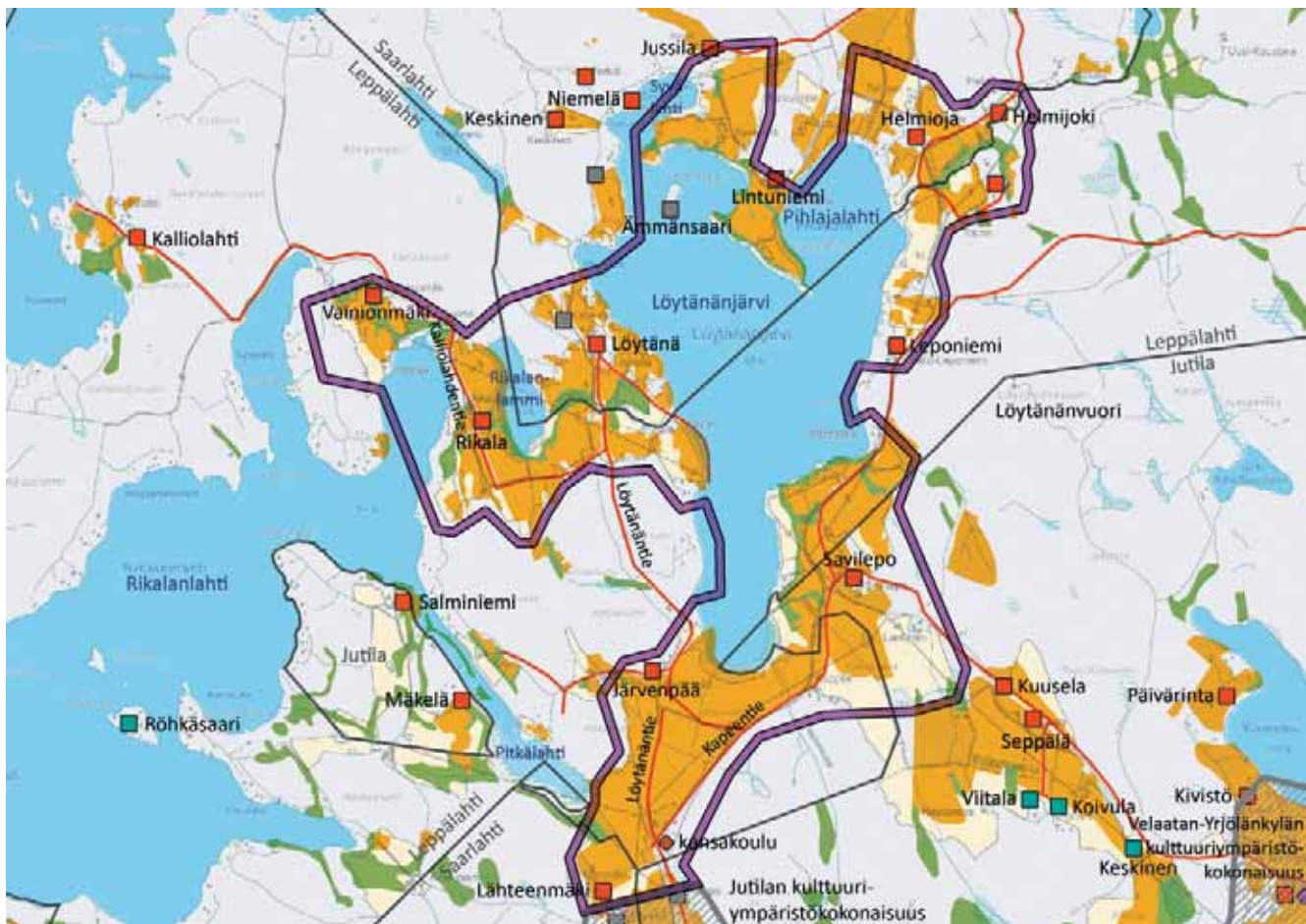
Syvälahden kohdalla oli laajat pellot, mutta ei lainkaan rakennuk-
sia. Löytänästä muodostettujen maanviljelytilojen ympäristössä

Löytänjärven luoteisrannalla oli peltoja. Rikalan talon ympärillä
olevat pellot olivat hie-
man laajentuneet ja Vainiomäen pohjois-
puolella oli uutta niittyä.

Peltoalueet varsinkin Leponiemen talon aikaisemman sijainnin ym-
pä-
rillä olivat laajentuneet. Jutilan Savilevon pellot olivat laajentu-
neet vallaten alaa entisiltä niityiltä.

Järvenpään pihapiirissä oli runsaasti rakennuksia ja sen pellot olivat
erittäin laajat ja ne käsittivät koko Kapeentien ja Löytänätien vä-
lisen alueen Löytänjärven pohjukan eteläpuolella. Vuonna 1920
Jutilan kylän Alasen ja Ylisen sekä Leppälahden Järvenpää kesken
oli tehty tilusvaihto. Järvenpää eteläpuolella oleva Jutilan kansa-
koulu (Raku 1176 s. 141) aloitti toimintansa 1929. Koulua varten oli
ostettu maa-alue Leppälahden Järvenpäältä, ns. Jutilankankaalta.

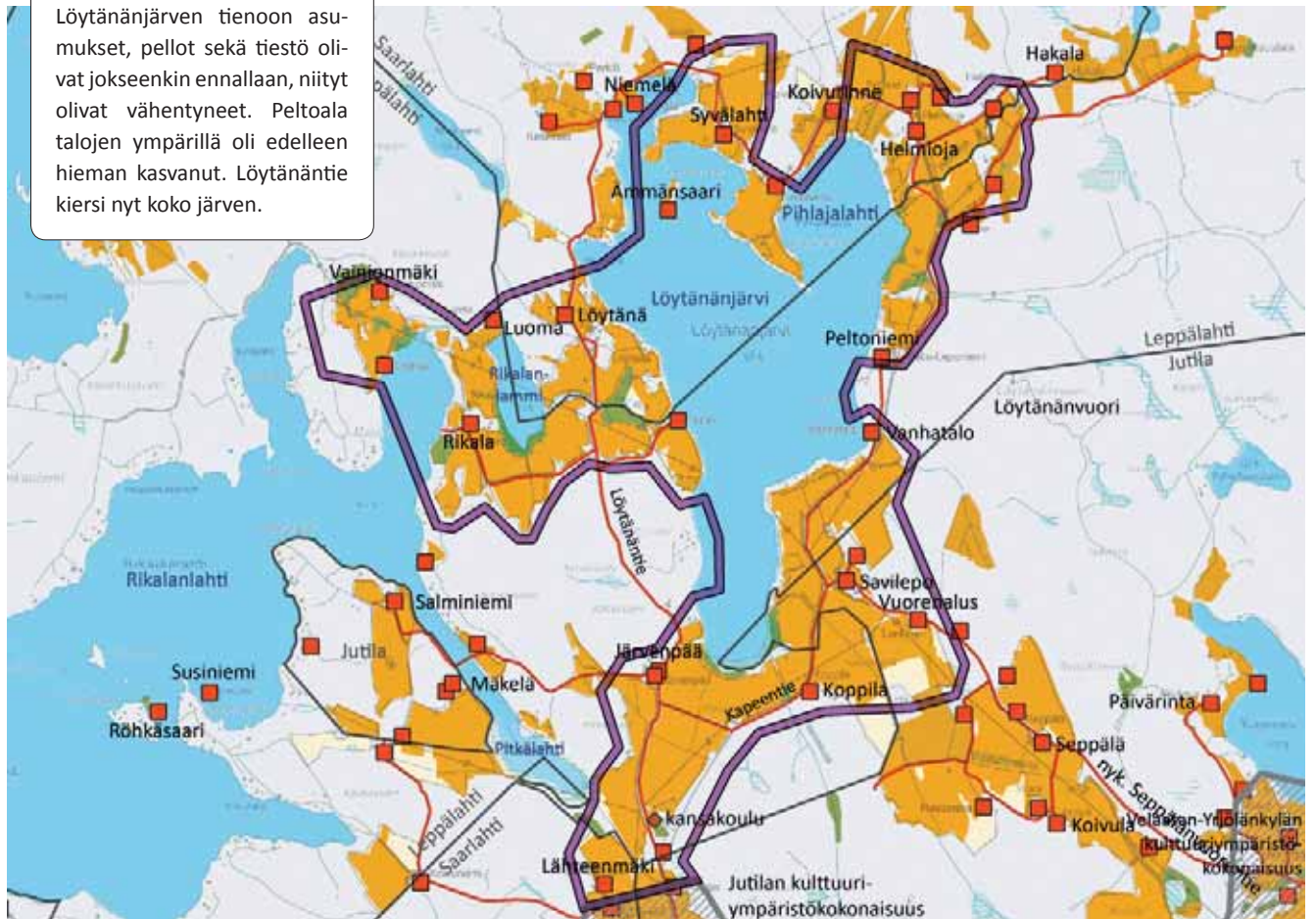
Kalliolahdentien linjaus vastasi nykyistä linjausta.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ◆ Koulu
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

Löytänjärven tienoon asu-
mukset, pellot sekä tiestö oli-
vat jokseenkin ennallaan, niityt
olivat vähentyneet. Peltoala
talojen ympärillä oli edelleen
hieman kasvanut. Löytänantie
kiersi nyt koko järven.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ◆ Koulu
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

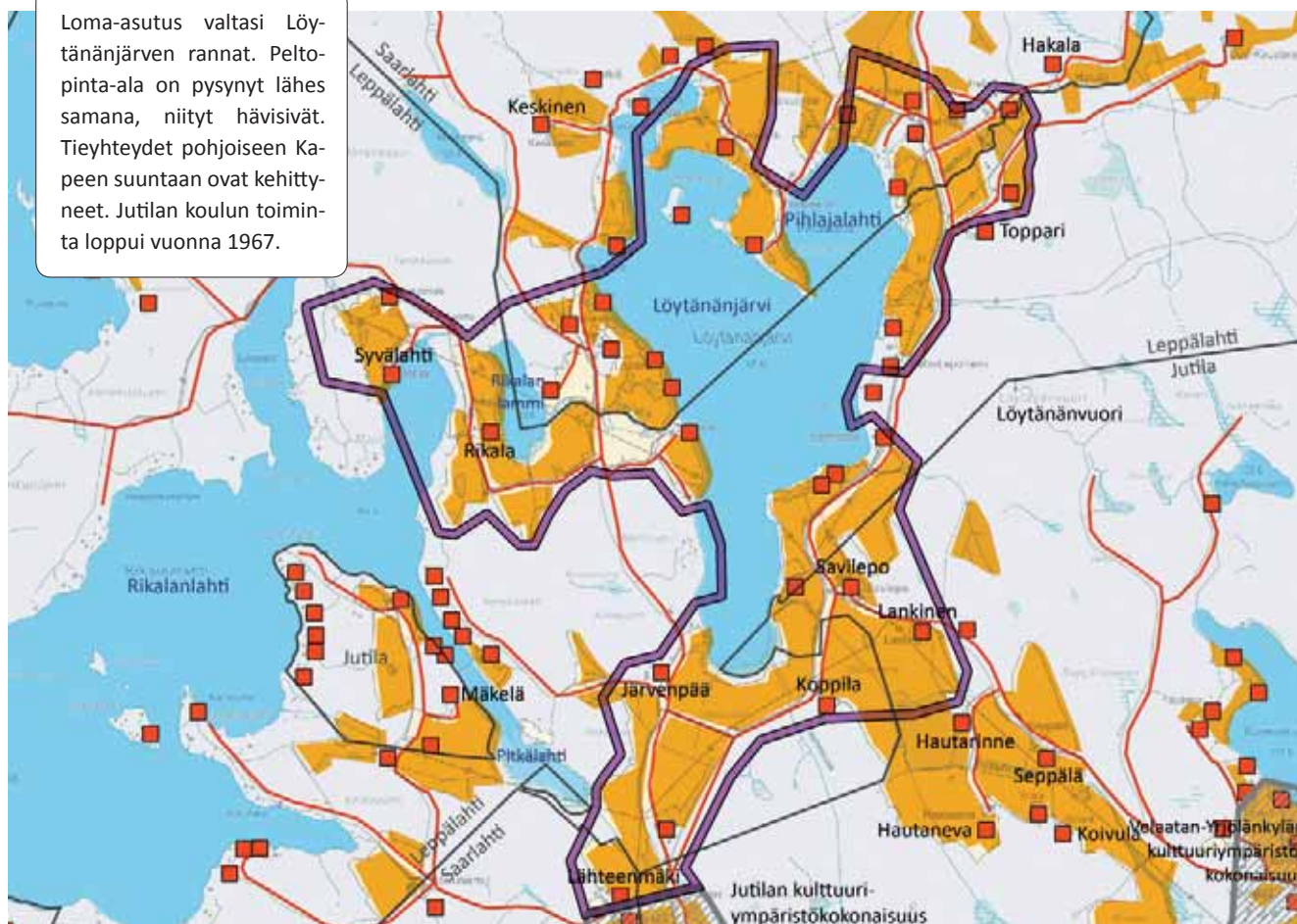
Kuva on otettu Seppälänvuorentieltä lounaaseen, kohti Kapeentietä. Hautanevanoja virtaa peltoalueen halki Löytänjärveen, jota ei näy puiden takaa kuvan oikeassa reunassa.

Näkymä Löytänantieltä kaakkoon. Löytänänvuoren profiili näkyy kuvan vasemmassa laidassa Löytänjärven etelälahden takana. Oikeassa reunassa kulkee Löytänantie kohti Kapeentietä.

1970-luku

Loma-asutus valtasi Löytänjärven rannat. Peltopinta-ala on pysynyt lähes samana, niityt hävisivät. Tieyhteydet pohjoiseen Kapeen suuntaan ovat kehittyneet. Jutilan koulun toiminta loppui vuonna 1967.

Pelto Talo Tie Arvokas kulttuuriympäristö

NYKYTILA

Löytänjärven maisemaa luonnehtivat järvi ja sen kumpuilevat rantarinteet. Järven pohjois- ja länsirannoilla pellot ovat pienehköjä ja laskeutuvat paikoin jyrkästikin kohti vesistöä. Järven eteläpäässä maasto on tasaisempaa ja viljelyaukeat laajempia. Järvenpään perinteisen ja hyvin säilyneen pihapiirin edustalta avautuvan peltomaiseman yli voi nähdä Löytänjärven pilkottavan rantapuuston seasta.

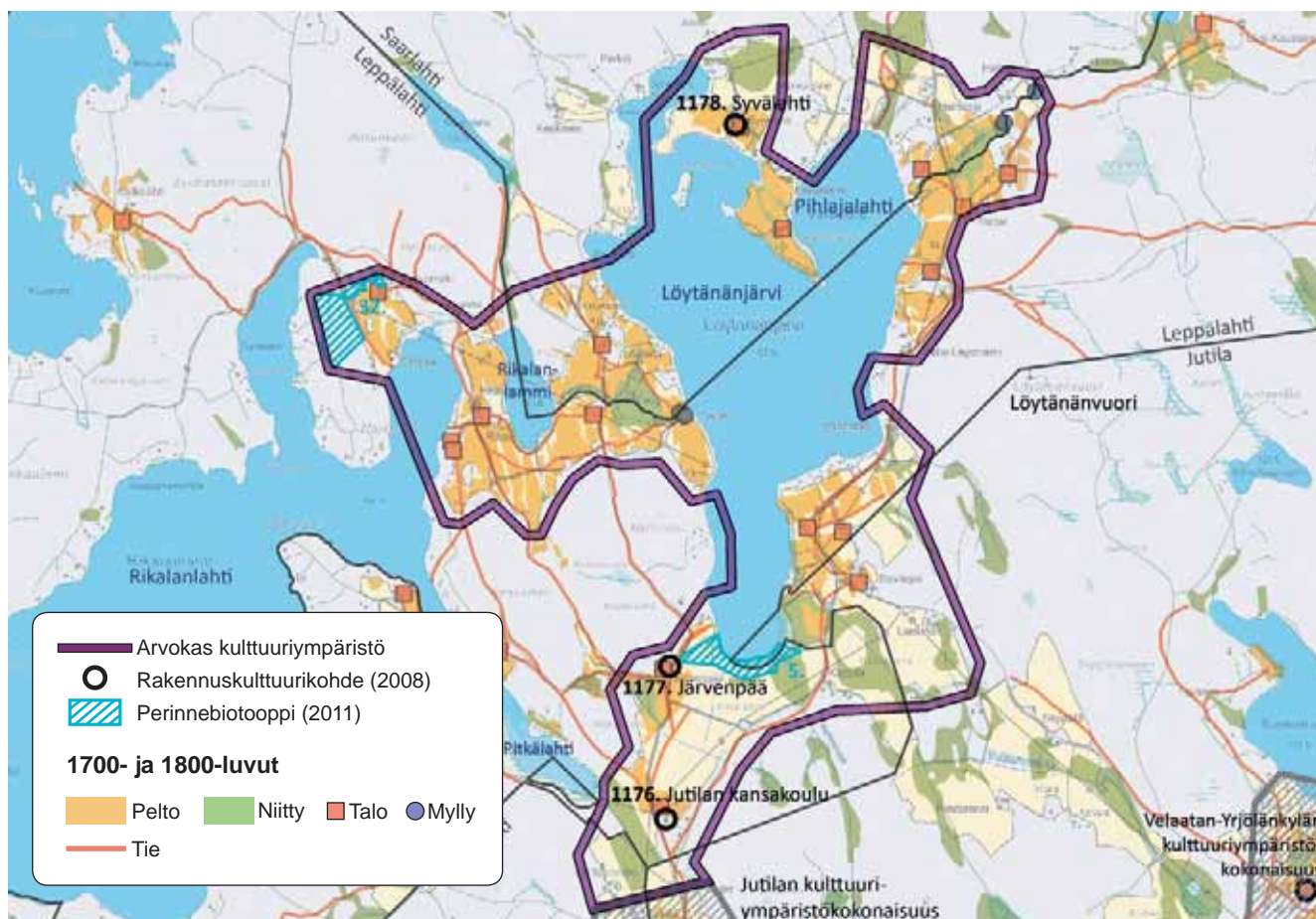
Alueen vanhempi rakennuskanta sijaitsee perinteisesti metsän reunassa tai peltoja pilkkovilla metsäsaarekkeilla. Alueen runsas vapaa-ajanasutus on keskittynyt järveä ympäröiville rantarinteille. Löytänjärven ympäristön viljelymaisema jatkuu etelässä Pöllölänselän Taivallahden pohjukkaan asti.

Järvenpään ympäristön peltopinta-ala on pysynyt ennallaan 1950-luvusta nykypäivään. Löytänjärven pohjoispuolella, mm. Helmiojan varrella olleita peltoja sekä Rikalan peltoja on jonkin verran metsitetty 2000-luvulle tultaessa. Alueella toimii edelleen neljä maatilaa.

Peltomaisemaa Löytänjärven kaakkoiskulmalla, Seppälänvuorentieltä lounaaseen kuvattuna. Löytänjärvi jää oikealle, keskellä kulkee Kapeentie.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISSUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Jutilan kansakoulu (Raku 1176, s. 141) • Järvenpää (Raku 1177, s. 142) • Syvälahti (Raku 1178, s. 143)

KULTTUURIMAISEMA Kantatalojen pihapiirit ja niiden peltojen muodostama avoin viljelymaisema • Yhteys etelään Taivallahden suuntaan • Vanha talvitieyhteys etelästä pohjoiseen ja länteen Ylöjärven puolelle • Voimakkaat luonnonpiirteet yhdistettynä järveen ja sen kumpuileviin rantarinteisiin sekä perinteisen tyylin ja sijainnin säilyttäneisiin vanhoihin maatalarakennuksiin

PERINNEBIOTOOPIT 5. Järvenpään rantaniitty. Maakunnallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.
32. Vainionmäen laitumet. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 186) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 122): Alue on rakennusteollisesti ja maisemallisesti merkittävä.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (*Näkymäyhteydet erityisesti Löytänjärveltä etelään kohti Jutilaa).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Nurmin kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Nurmi 505

Nurmi on Aitolahden vanhinta asutusaluetta, ensimmäiset talot lienee rakennettu jo 1300-luvulla. Kylä ulottuu Maurinkylästä Sorilanjokeen. Kylän aikaisempi nimi oli Tanttankylä. Koska kylän alue on kauttaaltaan tasaista ja melkein pelkkää peltoa ja nurmea, se lienee vaikuttanut kylän nimeen. Viitteitä siitä, että Nurmin kyläkeskus sijaitsi ennen isojakoa Kovapään nykyisen riihen länsipuolelta alas Juopolahden rantaan johtaneen ”kylänraitin” varrella antaa Kuninkaan kartasto.

Maakirja 1540 / Juopo eli Markula (Juopo/Aitolahden työväentalo Raku 1032, s. 44) • Kovapää (Raku 1033, s. 45) • Kokki (Saarentaka eli vanha Kokki Raku 1031, s. 43) • Ketara (Ketara/Kirjatoimi ja Adventtikirkko Raku 1035, s. 47) • Mikkola (Niemi-Mikkola Raku 1026, s. 38) • Nattari (Raku 1034, s. 46) • Nivari eli Antila, joka 1570-luvulla yhdistettiin Ketaraan • Kovapää, Kokki, Ketara ja Nivari kuuluivat kaikki Antiloille. Ne on mahdollisesti kaikki aikoinaan erotettu samannimisestä kantatilasta.

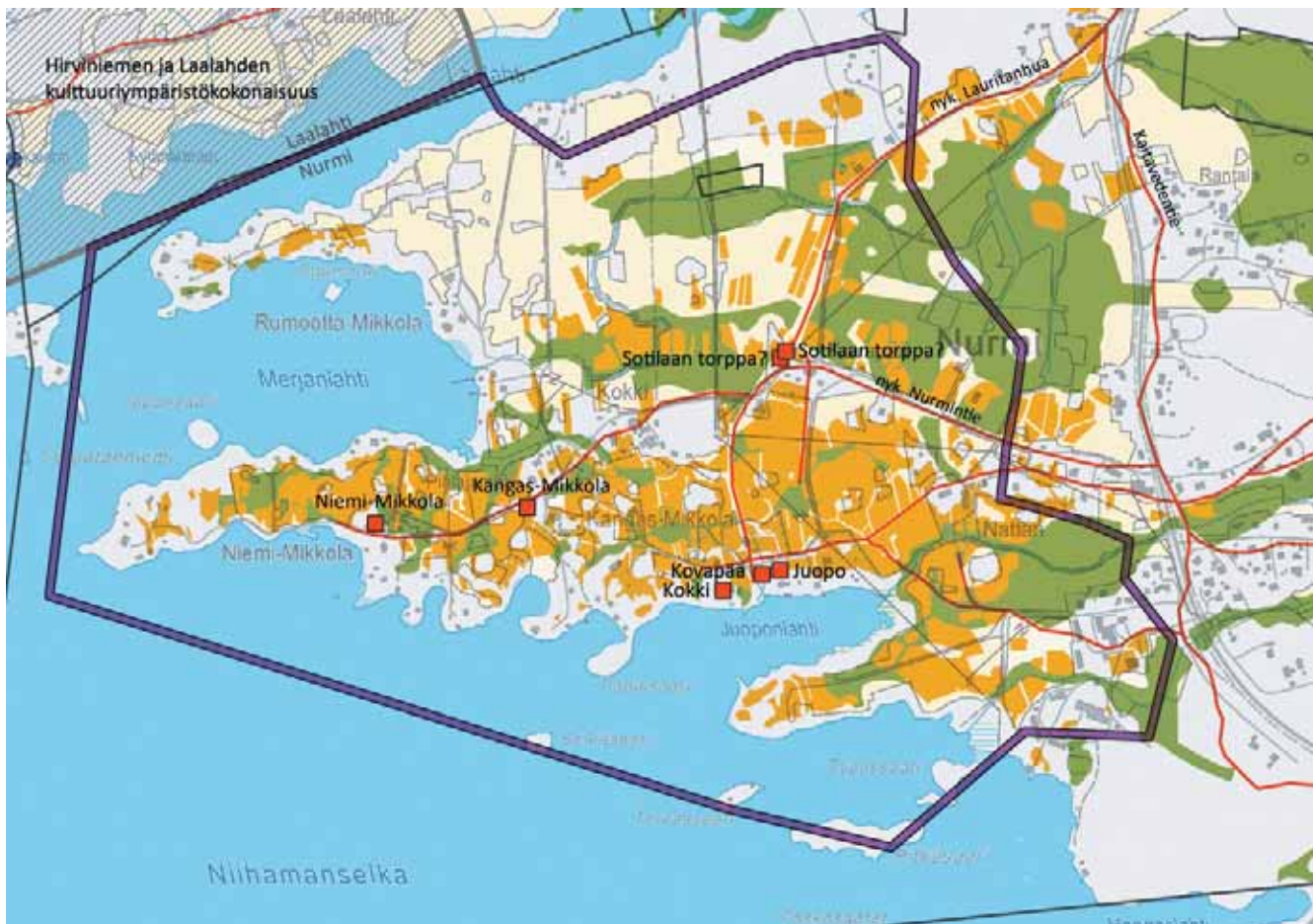
1700-luku

Isojako Nurmin kylä 1792 Johan Florin (kuoli 1796), työn jatkoi loppuun 1807 Nathan Lilius / Juopo, Kovapää ja Kokki muodostivat tiiviin ryhmäkylän Juoponlahden rantamaisemissa. Isojaossa Nattari ja Mikkola olivat jo muuttaneet edemmäksi, ja Ketara siirtyi kolmen vuoden kuluessa järven rantaan. Nattarin, Mikkoloiden ja Ketaran talojen sijaintia ei ole esitetty kartalla. Eli jakotoimituksen jälkeen vanhalle kyläalueelle jäi vain puolet taloista.

Isojaossa saivat osuutensa myös kaksi Nurmen sotilasta, Matti Stå, joka oli Kovapään, Nattarin ja Juopon ruutumies sekä Mikkolan ja Ketaran sotamies Matti Nurmelin. Nurmen liinankutoja Erkki Erkinpoika oli 1773 saanut luvan perustaa torpan kylän yhteismaalle.

Isojakokartalla oli kylän omien talojen peltojen ja niittyjen lisäksi myös muutamia Palon, Sorilan ja Laalahden talojen ulkoniittyjä, lähinnä Teiskoon johtavan maantien itäpuolella. Tuolloin nykyinen Olkahinen kuului Ketaralle ja Aitovuori Nattarille.

Maantie Teiskoon ja Ruovedelle noudatti Nurmin kohdalla lähes nykyisen Kaitavedentien linjausta. Nurmintien, Kovapäätien ja Lauritanhuan solmukohdassa ovat sijainneet sotamiesten maat. Juoponlahden rannassa sijaitsevaan ryhmäkylään on kulkenut idästä kaksi reittiä, toinen Nurmintien eteläpuolella ja toinen Ketaran kohdalta. Ryhmäkylän rannasta alkoi talvitie. Kumpuilevien ja alavien savimaiden pellot sijoittuvat pääosin Nurmintien ja rannan väliin.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talot ■ Tie ■ Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

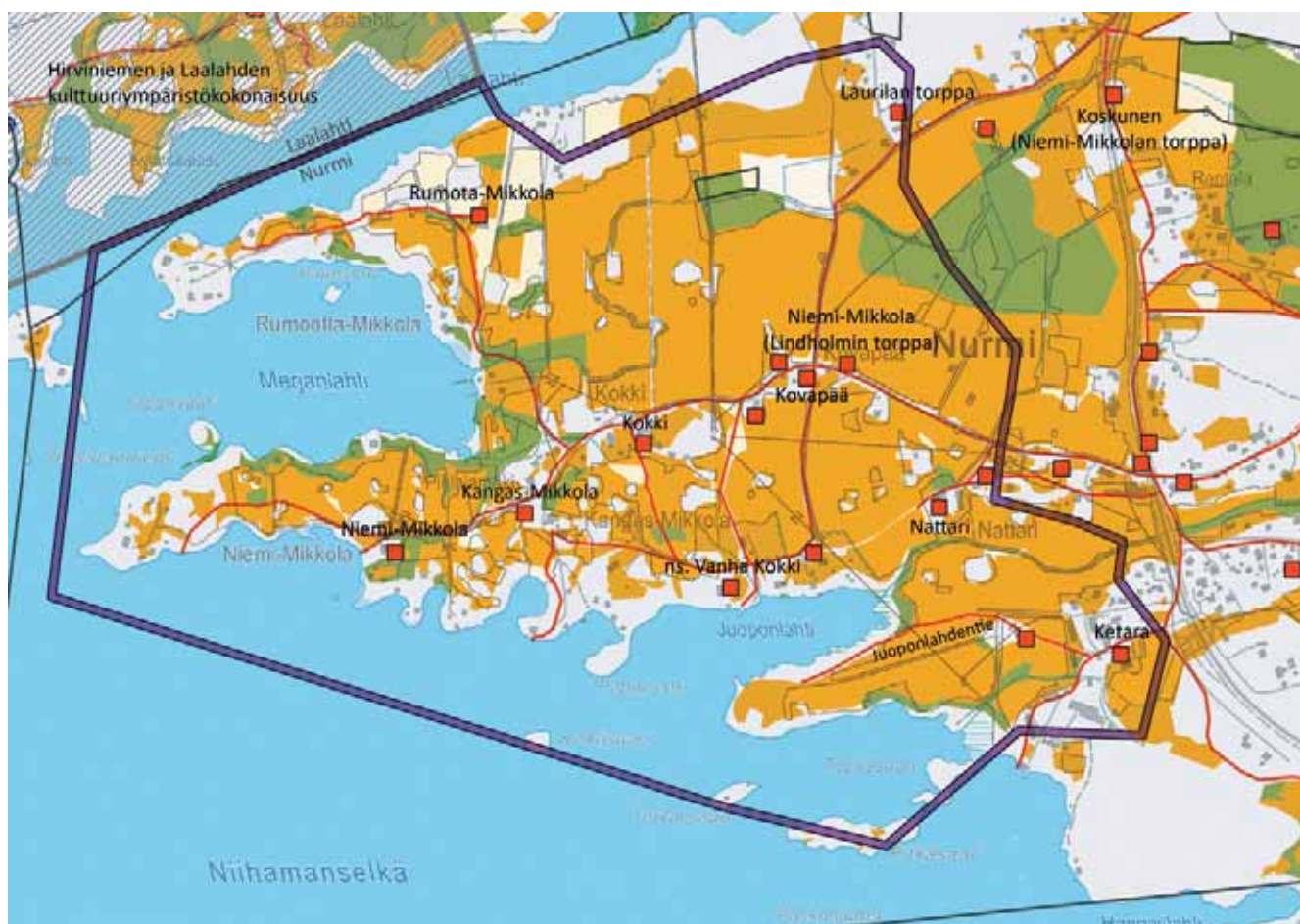
Pyykkiselitys isojaon rajoista sekä kartta Nurmen kylän yhteisistä sotilastiluksista 1862 Axel Abraham Öhmann

Karttoja ja asiakirjoja Mikkoloiden maista 1890–1891 Carl Reinhold Ladau / Tuolloin torppien tontit sijaitsivat seuraavasti: Teiskoon vievän maantie varressa oli Koskunen, Nurmintien varressa lähellä nykyistä Kovapäästä oli Lindholm, Rumotaniemessä oli Rumotta ja Wellataniemessä Wirtanen.

Nurmin Mikkolan halkomiskartta 1897 Johan Gottfrid Bruno Bastman

Nurmin isojaon täydennyskartta 1899–1910 Toivo Borgenström / Juoponlahdentie johtaa nyt Ketaran tilalla aivan niemen kärkeen, eikä enää nimensä mukaiselle kantatilalle. Juoponlahden yhteisrannassa on laivalaituri.

Pellot ovat levittäytyneet jo lähes koko Nurmin kylän ydinalueelle: peltopinta-ala on kasvanut ja ylittää jo selvästi niittyjen pinta-alan läntisessä Nurmessa. Sorilanjokeen rajautuvassa Nurmin pohjoisosassa on enää kapea metsäinen vyöhyke. Maantien itäpuolella on metsien ja niittyjen lisäksi jonkin verran peltota ja kaskimaita.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelystilat: M1: Rumola-Mikkola (Rumootta-Mikkola Raku 1029, s. 41), M2: Kangas-Mikkola (Kangas-Mikkola ja Aalto Raku 1027, s. 39), M3: Pihlajamäki (Pihlajamäki Raku 1028, s. 40), Aromäki, Kokki (Kokki Raku 1030, s. 42), Kovapää, Laurila, Jokela, Nattari, Ketara, Mäkelä ja Lintumäki.

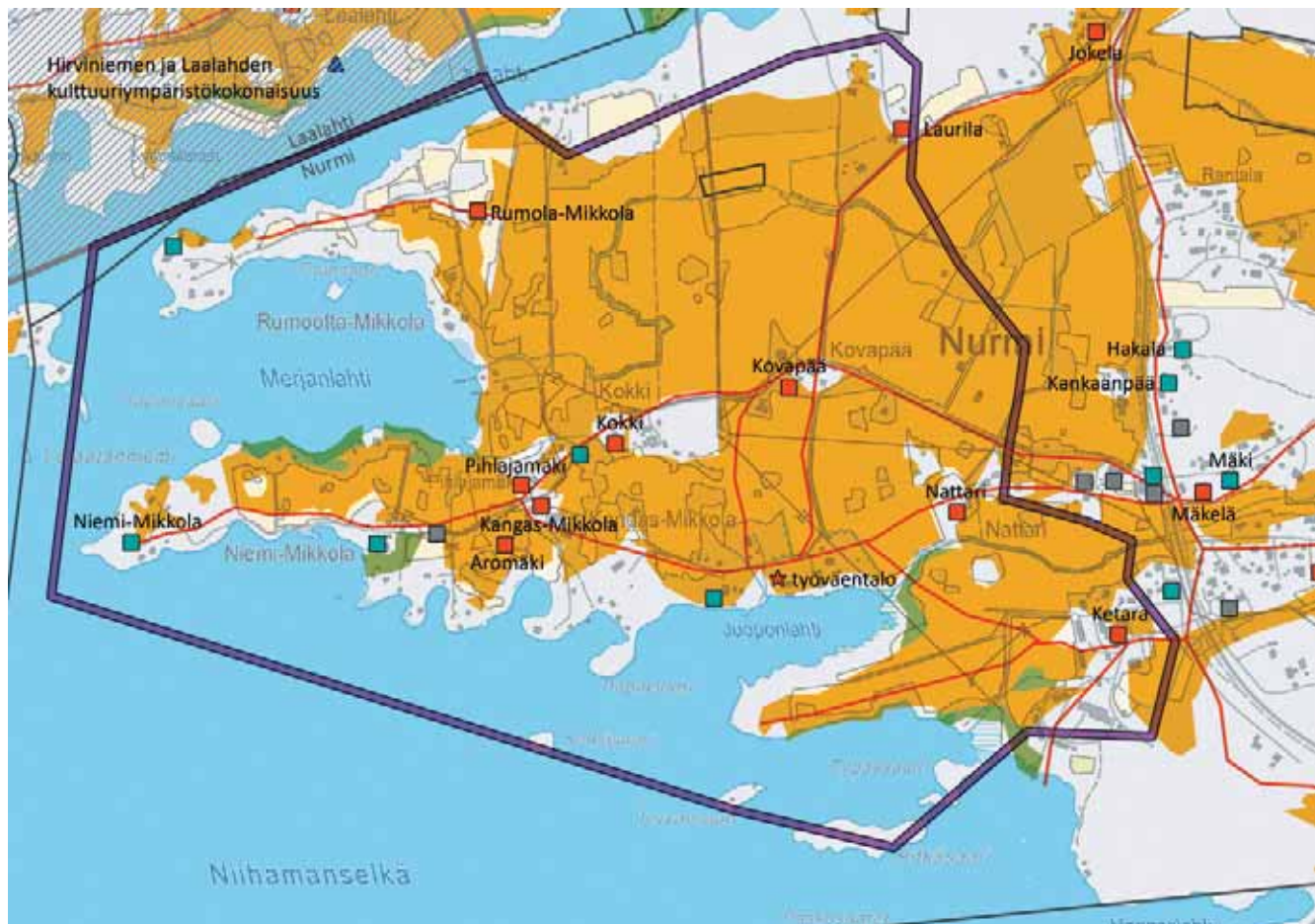
Pienet asumukset: 8 kpl.

Huvilat: 12 kpl, mm. Niemi-Mikkola, Welataniemi, Rumottoniemi (Charpantier/Pellas Raku 1024, s. 36), Aalto, Saarenkanta, Työväentalo, Nurminen, Mäki, Kankaanpää ja Hakala.

Rämpsäälä sijaitsee kaukana koillisessa Harviojärven rannalla. Huvila-merkintä saattaa tarkoittaa myös kauppaa tai koulua.

Monet tiet on esitetty polkuina, ja esim. Rumootta-Mikkolaan ei ole lainkaan yhteyttä.

Peltopinta-ala on kasvanut ja ylittää jo selvästi niittyjen pinta-alan itäisessä Nurmessa.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ★ Työväentalo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

Asuinrakennukset ovat lisääntyneet. Niittyjä on enää vain vähän.

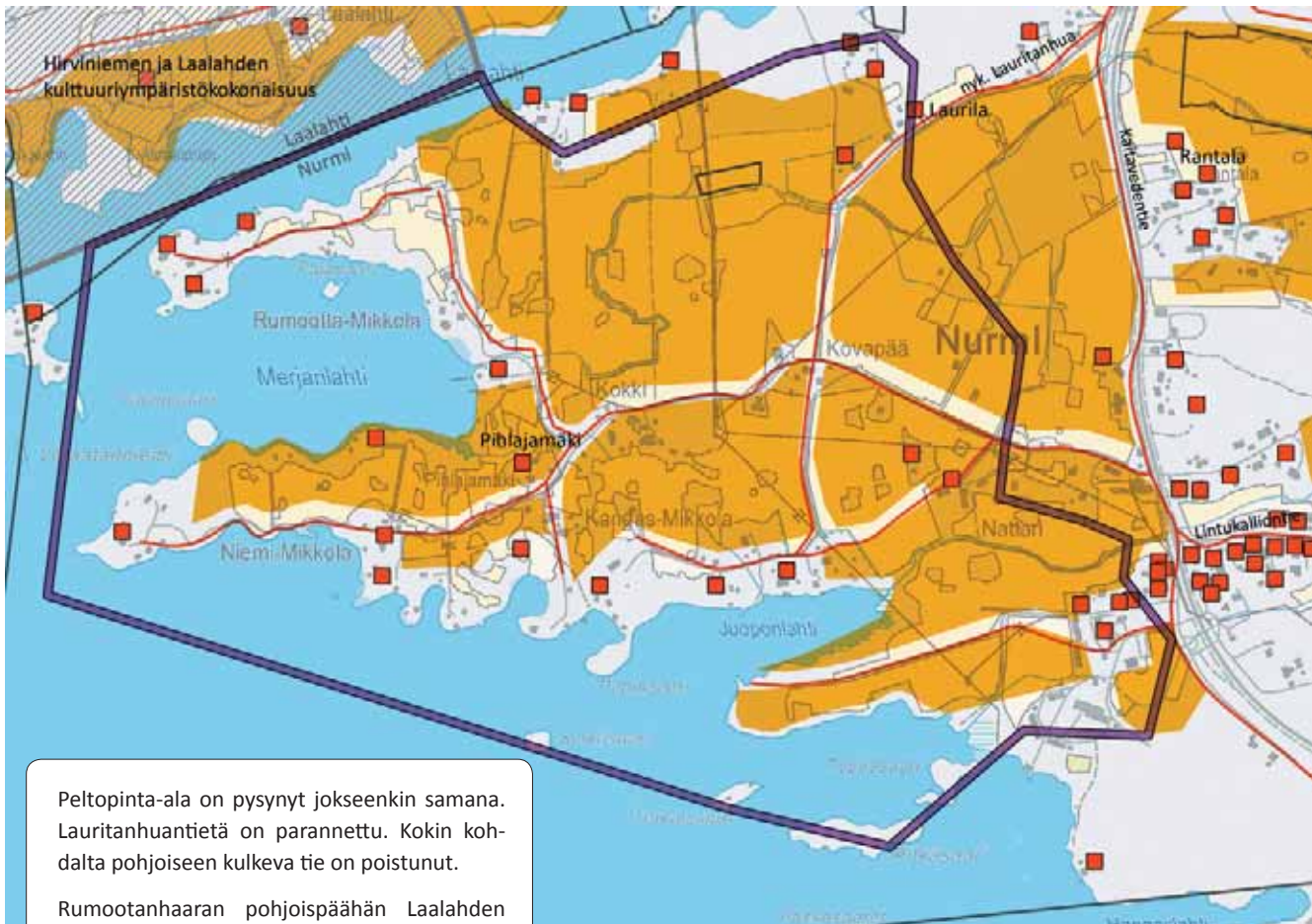
Uusina tieyhteyksinä ovat Rumootanhaara sekä Kokin kohdalta suoraan pohjoiseen johtava tie. Myös Ruovedelle johtavan maantien itäpuolella on uusia teitä: Salosentie ja Heinontie, sekä nykyisen Valontien liittymän kohdalta myös tie itään, pellon reunaan noudatellen.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ★ Työväentalo
 — Tie
— Arvokas kulttuuriympäristö

Kaitavedentie halkoo Nurmin laajoja viljelyaukeita. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

Peltopinta-ala on pysynyt jokseenkin samana. Lauritanhuantietä on parannettu. Kokin kohdalta pohjoiseen kulkeva tie on poistunut.

Rumootanhaaran pohjoispäähän Laalahden rannalle on tullut lisää loma-asutusta.

Adventtikirkon kustannusliike Kirjatoimi rakennutti 1960-luvulla toimitalon ja kaksi rivitaloa vanhoille Ketaran maille. Adventtikirkon kirkkorakennus alueelle valmistui vuonna 1972.

■ Pelto ■ Talo — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö

NYKYTILA

Nurmintien varren vanhat talouskeskukset, Mikkolat, Kokki, Kovapää ja Nattari, muodostavat helminauhamaisen, perinteisen kylänraitin. Nurmin uudempi ympärivuotinen asutus on sijoittunut Kaitavedentien itäpuolelle, lähinnä Lintukalliontien, Salosentien, Heinontien ja Rauhalanhalmeen varteen sekä pohjoisessa Lauritanhuan tuntumaan. Vapaa-ajan asutus on sijoittunut lähelle rantoja. Kylän yhteisranta on edelleen Juoponlahden rannalla. Kaupalliset palvelut ovat sijoittuneet Kaitavedentien varteen ja julkiset palvelut naapurikylään, Sorilaan. Etelä-Nurmissa, entisellä Ketaran, nykyisellä Aitorannan tilalla, toimii kristillinen koulu ja vanhainkoti.

Tiestö perustuu jo 1700-luvun lopulla muovautuneeseen reitistöön. Nurmin länsiosassa on laaja yhtenäinen peltoalue, jota täplittävät pienet kasvillisuusaarekkeet. Rantaviiva on rikkonainen Näsjärvelle työntyvine, puustoa kasvavine niemekkeineen ja lahtineen.

Ketaranniemen viljelymaisema.

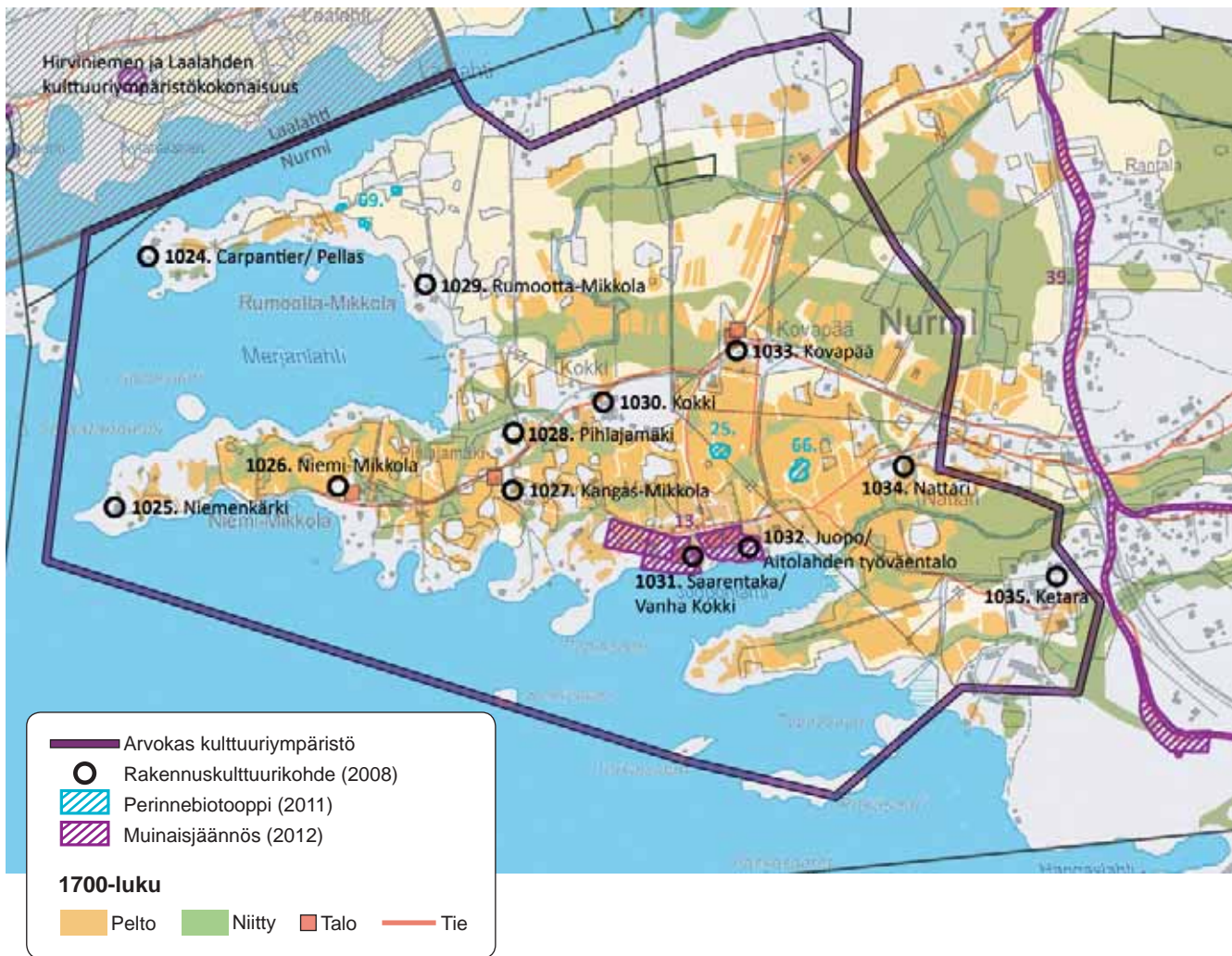

Nurmin alueella on vielä runsaasti viljelyssä olevia peltoalueita.

Velaatanniemi 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Niemenkärki (Raku 1025, s. 37) Charpentier/Pellas 1024, s. 36 • Niemi-Mikkola (Raku 1026, s. 38) • Kangas-Mikkola ja Aalto (Raku 1027, s. 39) • Pihlajamäki (Raku 1028, s. 40) • Rumootta-Mikkola (Raku 1029, s. 41) • Kokki (Raku 1030, s. 42) • Saarentaka eli vanha Kokki (Raku 1031, s. 43) • Juopo / Aitolahden työväentalo (Raku 1032, s. 44) • Kovapää (Raku 1033, s. 45) • Nattari (Raku 1034, s. 46) • Ketara (Raku 1035, s. 47)

KULTTUURIMAISEMA Juoponlahden rannan ryhmäkylä ja kylän rannasta lähtenyt vanha talvitie • Kantatalojen pihapiirit ja niiden peltojen muodostama avoin viljelymaisema • Nurmintien varren helminauhmainen, perinteinen kyläraitti • 1700-luvulle perustuva tiestö

PERINNEBIOTOOPIT 25. Kangas-Mikkolan keto. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.
66. Nattarin keto. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.
69. Rumootta Mikkolan niityt. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET 13. Nurmi, historiallinen kylätontti • 39. Messukylä-Ruovesi-tie, historiallinen tielinja (sijaitsee rajauksen ulkopuolella idässä)

LUONTOKOHTTEET: Velaatanniemi on suotuisaa aluetta lepakoille • Juoponlahden eteläisellä niemellä kasvaa arvokkaita rantalajeja

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 190) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 124): Alue muodostaa rakennushistorian, kulttuurihistorian ja maisemallisten arvojensa vuoksi merkittävän kulttuuriympäristön.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein.
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Nurmin vanhan ryhmäkylän paikka Juoponlahden pohjoisrannalla.

Padustaipeleen ja Taulaniemen kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Padustaipale 712

Taulaniemi on Näsijärven suuri niemi. Nimen arvellaan johtuneen runsaista koivuista, joissa oli tauloja. Kansanomaisessa käytössä ovat nimet Taulakylä ja Taulaniemi.

Padustaipaleen rinnakkaisnimi on Padusta; sen arvellaan olleen liikamaa, joka meni isojaossa valtiolle. Iso-Taulaniemi olisi mahdollisesti hankkinut alueen omistusoikeuden. Taipale tarkoittaa etappia, leväyhdyspaikkaa. Aikoinaan pirkkalaiset kulkivat Padus-

tan läpi veromatallaan Lappiin; myöhemmin länsiteiskolaiset ovat pysähtyneet siellä kirkkomatallaan.

Maakirja 1540 / Padustaipaleen kylässä oli Taulaniemi ja kaksi Toijalaa, jotka pian kuitenkin yhdistyivät, sekä Lörpys, joka hävisi parissakymmenessä vuodessa. Toijalaa isännöi seppä Jaakko Erkinpoika Toijanen 1621–58. Poukka merkittiin maakirjaan 1544.

1700-luku

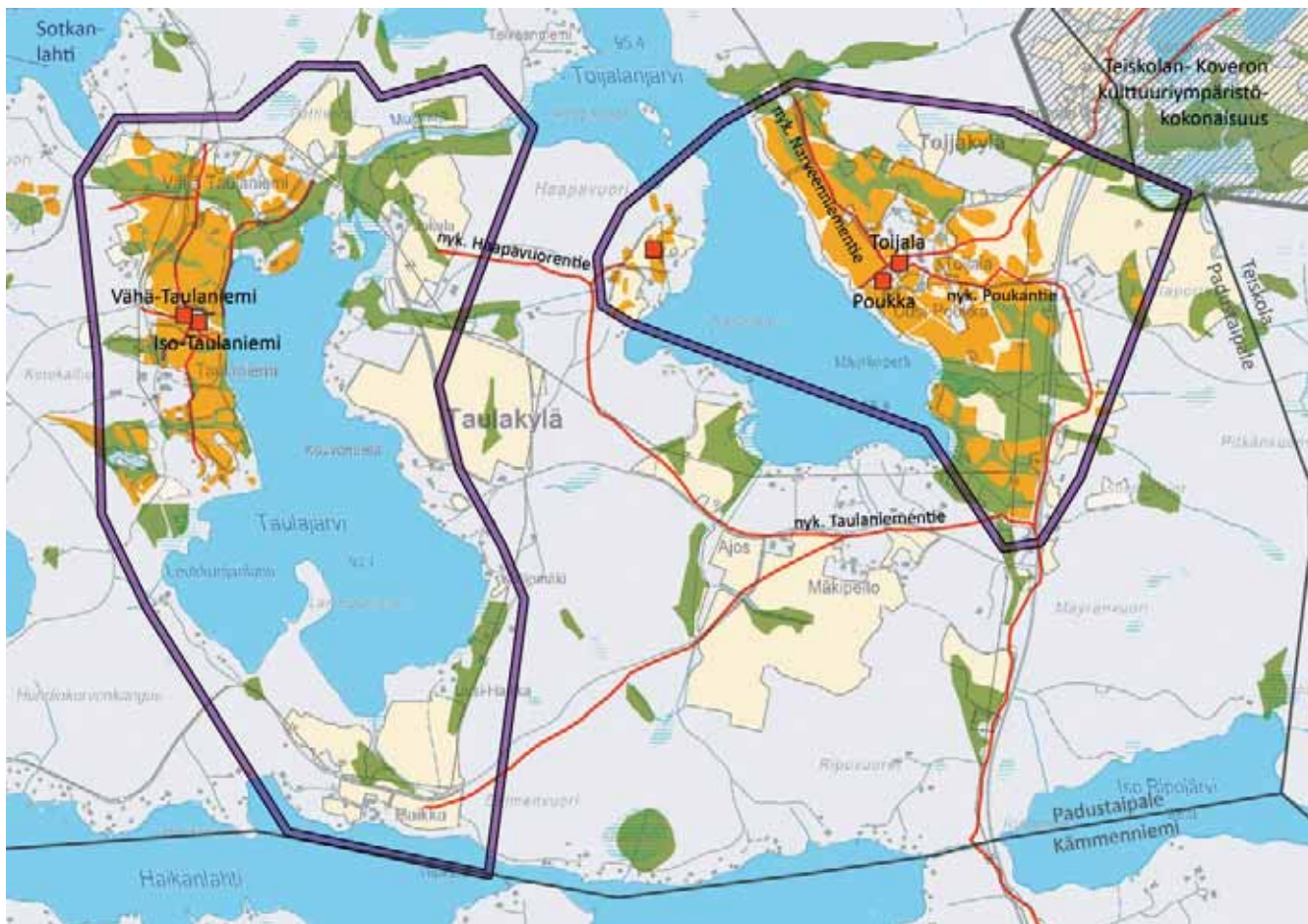
Isojakokartta 1783 P. Bergius / Toijalan (rek. 1793) ja Poukan (rek. 1793) talot. Toijalan kohdalla oli 1763 pöytäkirjaan merkitty, että metsänkasvu oli vallan pysähtynyt. Toijalan kautta kulki Alavudelta Virtain ja Ruoveden kautta Tampereelle johtanut talvitie.

Isojakokartoilla Toijalan (Raku 1148 s. 110) ja Poukan asuintontit sijaitsivat jokseenkin nykyisten tilojen Toijala ja Poukanranta kohdalla. Pellot keskittyivät talojen välittömään läheisyyteen ja niityt sijaitsivat kauempana.

Tielinjaus noudatteli nykyisten Poukantien sekä sen jälkeen rannassa Narveenniementien linjauksia.

Toijalanjärven vastarannan niemessä oli asuintontti peltoineen. Sinne johtava tie noudatteli osittain nykyistä Taulaniementietä, myös nykyisen Haapavuorentien tapaan oli tieyhteys länteen. Myös Haikan suuntaan johti tie jo 1700-luvun lopun kartoilla, ja 1800-luvun puolessa välissä Haikan (Raku 1146 s. 108) kohdalla oli asuintontti peltoineen ja niittyjä tien molemmin puolin.

Taulaniemien ratsutila jaettiin veljesten kesken 1758. Taulaniemi oli isojakokartoilla kahdessa osassa Taulajärven länsirannan tuntumassa lähellä nykyistä Taulaniementien ja Taulasalontien risteystä. Toisen talon pellot ja niityt sijoittuvat asuintonttien pohjoispuolelle ja toisen eteläpuolelle. Tonteilta oli tieyhteys sekä pohjoiseen että etelään. Taulaniemessä oli kestiekivi 1668–1768.

Pelto Niitty Talo Tie Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

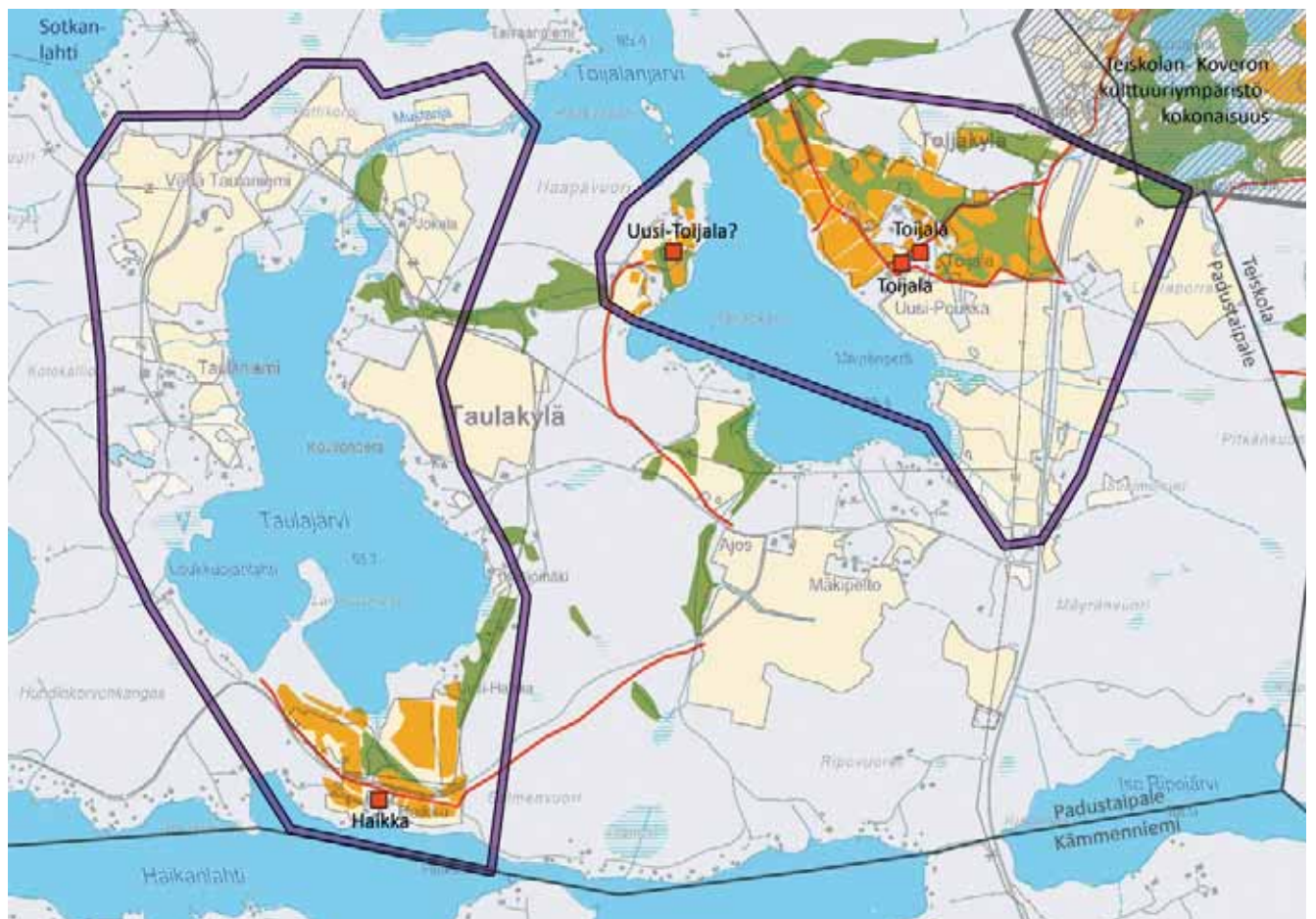
Kartta Poukan talosta erotetusta kansakoulupalstasta 1870 A. Öhman

Kartta Iso–Taulaniemen ja Padustan tilusten lohkomisesta 1890 C. R. Ladau

Kartta Vähä-Taulaniemen halkomisesta 1896 J. Bastman

Henkikirjat 1835 / Toijaloilla (Toijala ja Haikka) ei mainittu torppia mutta tuolloin siellä oli pitäjänräättäli Henric Hastman • Poukalla oli Mäyrä-niminen torppa • Vähä–Taulaniemellä oli torppa Myllymäki • Iso–Taulaniemellä ja Padustalla oli torpat Siuko ja Siukola sekä pitäjänräättäli Johan Blomsson.

Henkikirjat 1870 / Poukalla oli Mäyrä-niminen torppa • Toista Taulaniemeä omisti tamperelainen leipuri Josef Palmqvist ja sen torppia olivat Moisio, Myllymäki ja Jokela • Toista Taulaniemen puolikasta ja Padustaa omisti tamperelainen karvari N. Hellsten ja sen torppia olivat Loukoja ja Siukola, lisäksi oli pitäjänräättäli Gustaf Ståhlman • Poukka siirtyi Teiskolan kartanon omistukseen 1820 • Haikka erosi Toijalasta 1853; se oli luovutettu Toijalan talon tyttärelle 1792. Toijalassa oli kievari vielä 1876 • Ida Öhmanilla oli 1880-luvulla puoti Padustaipaleella

Pelto
 Niitty
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

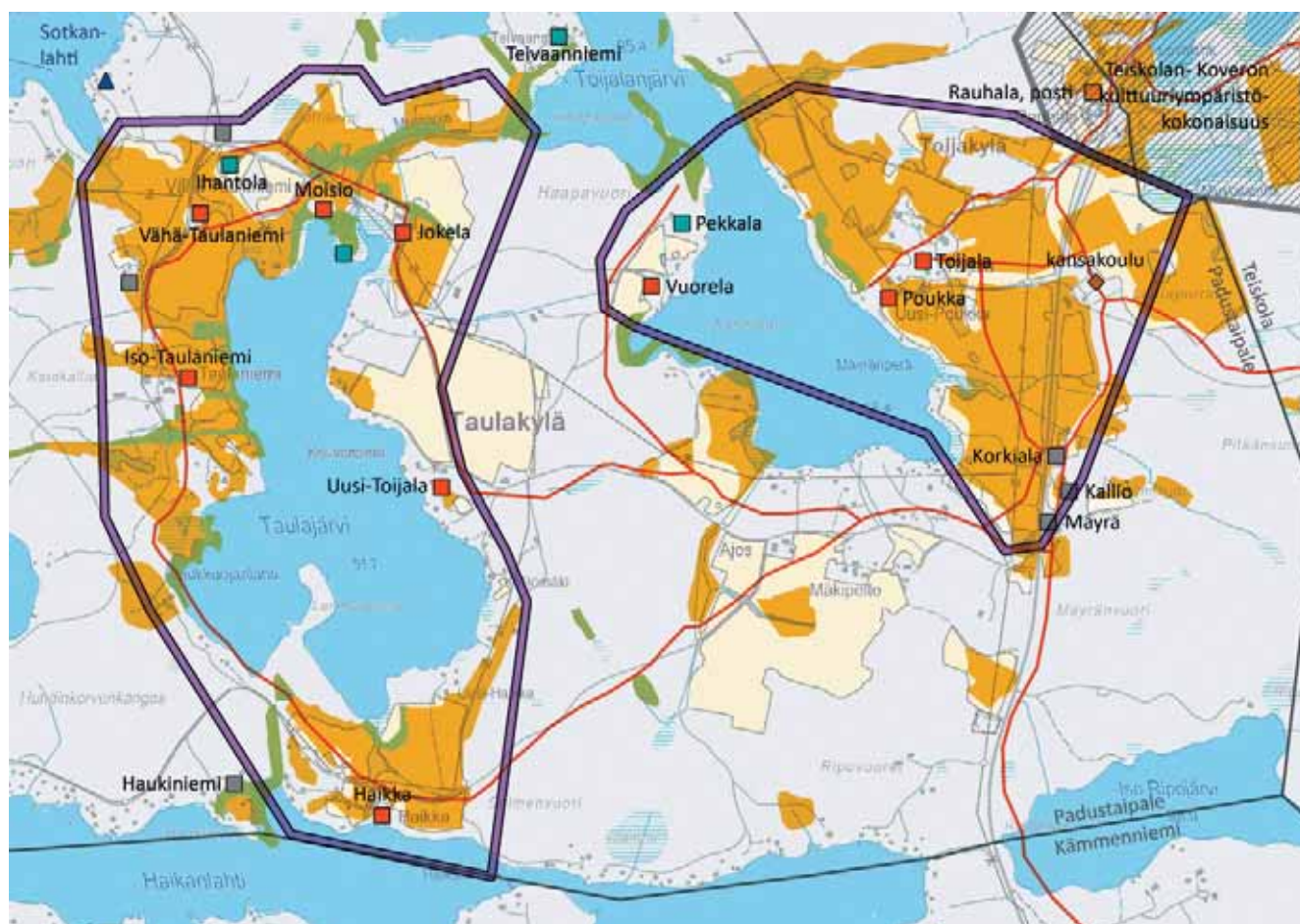
Maanviljelytilat: Toijala ja siitä muodostetut Haikka • Uusi-Toijala ja Vuorela • Poukka • Taulaniemien mailla Jokela ja Moisio.

Huvilat: Toijalasta muodostettu Teivaanniemi (Teivoonniemi) Toijalanjärven rannalla • Taulaniemien mailla Ihantola, Sotkanlahden rannalla 1 kpl • Padustasta muodostettu Vilponen • Poukasta muodostettu Huuttava on karttaan merkitty Pekkalkaksi

Pienet asumukset: Poukan mailla, maantien itäpuolella Mäyrä, Kallio ja Korkiala • Taulaniemien mailla 3 kpl, joista yksi Haukiniemi.

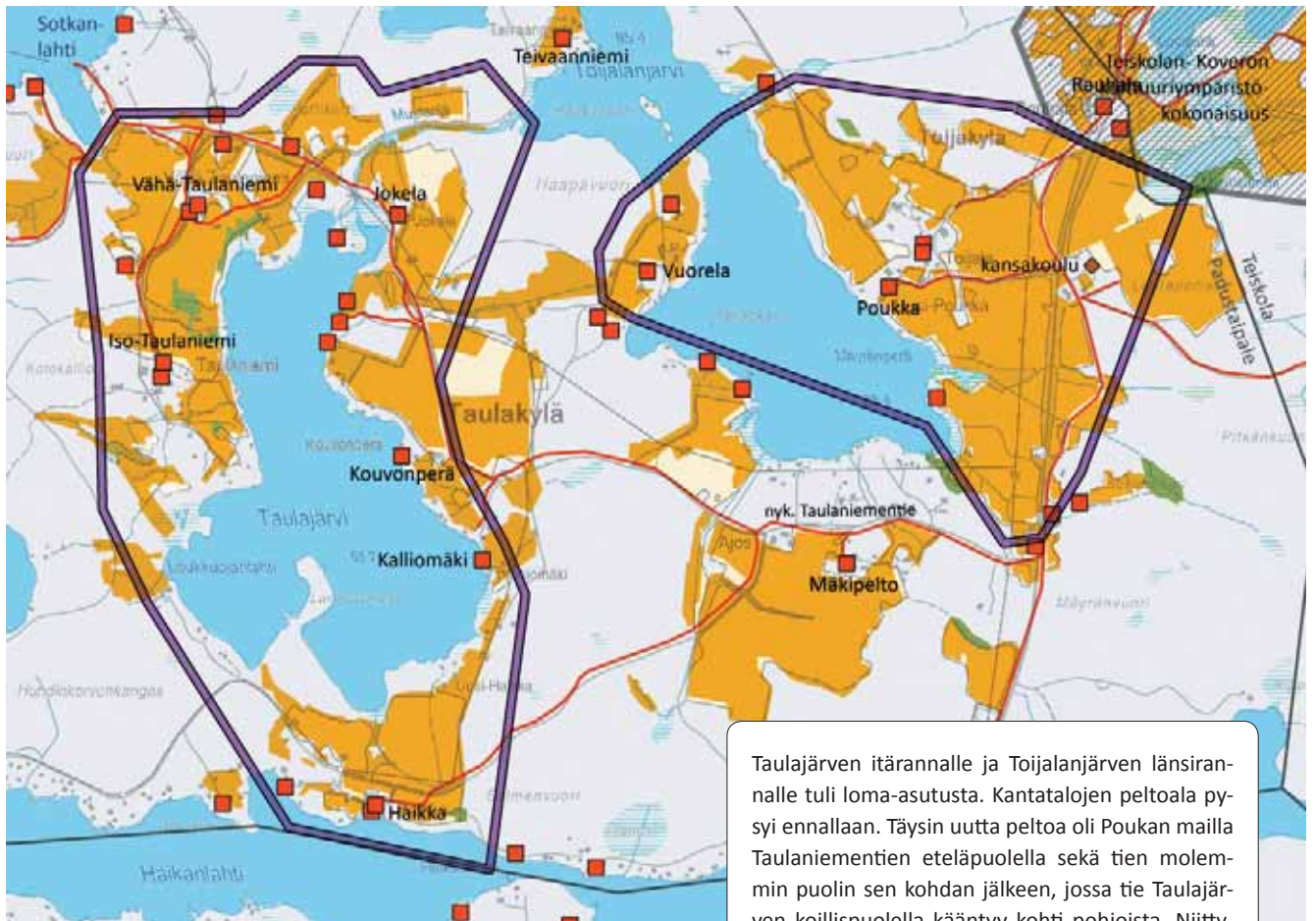
Kansakoulu sijaitsi Terälahdentien itäpuolella • postina oli hieman pohjoisempaan, tien länsipuolella sijaitseva Rauhala niminen tila • Sekä Iso-Taulaniemen (Raku 1147 s. 109) että Vähä-Taulaniemen kohdalla on karttaan piirretty pienten rakennusten ryhmä • Laivalaituri oli sekä Sotkanlahdessa että Taulasalonsaareissa.

Peltoala oli kasvanut huomattavasti. Toijalan pohjoispuolella oli laajat yhtenäiset pellot, niityt olivat hävinneet. Poukan länsi- ja eteläpuolella oli laajat pellot samoin Padustaipaleen kansakoulun (Raku 1149 s. 111) ympärillä. Taulaniemien ympäristössäkin peltoala oli kasvanut niittyjen kustannuksella, samoin Haikan ympärillä. Aivan uusia peltoja oli Taulajärven pohjoispuolella Jokelan ja Moision ympäristössä sekä luoteessa Lukkovuoren eteläpuolella.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ◆ Koulu
 ▲ Laituri
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

- Pelto
- Niitty
- Talo
- Koulu
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö

Taulajärven itärannalle ja Toijalanjärven länsirannalle tuli loma-asutusta. Kantatalojen peltoala pysyi ennallaan. Täysin uutta peltoa oli Poukan mailla Taulaniementien eteläpuolella sekä tien molemmin puolin sen kohdan jälkeen, jossa tie Taulajärven koillispuolella kääntyy kohti pohjoista. Niittyjen määrä väheni. Tiestä noudatteli Taulajärven ympäristössä nykyisiä tielinjoja.

Kumpuilevaa niittymaisemaa Taulajärven pohjoispäässä.

1970-luku

NYKYTILA

Toijalanjärven ympäristössä pellot ovat edelleen viljelyksessä lähes entisessä laajuudessaan, sen sijaan Taulajärven ympäristössä peltoja on jonkin verran metsitetty. Taulaniemessä toimii edelleen Taulaniemen maatilamatkailuleirintäalue.

Taulajärven pohjoispuolen maisemaa luonnehtivat pienipiirteiset kumpareet ja niiden väleihin sijoittuvat kosteat notkelmat. Pellot viettävät järven muodostaen pitkiä näkymälinjoja. Järven itäpuolella maasto on tasaisempaa ja pellot laajempia.

Taulajärven eteläpuolella, Haikanlahden rannalla sijaitsee Haikan vanha maalaistalomiljö. Tila sijaitsee rantarinteessä, jota ympäröivät avoimet peltoalueet. Harvinainen rakennuskokonaisuus

sekä rakennusten ja peltoalueiden yhdessä muodostama kokonaisuus on yksi Teiskon mielenkiintoisimmista kulttuuriympäristöistä. Haikasta lisää luvussa 6.2.5.

Toijalanjärven kokonaisuutta luonnehtivat Terälähdentien varrella sijaitsevat laajat, kumpareiset peltoaukeat. Peltojen keskelle, Poukantiem ja Narveenniementien väliin jää kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävä Toijalan tilan laaja pihapiiri. Tilan luoteispuolella sijaitsee upea, yhä laidunnuksessa oleva hakamainen perinnebiotooppikokonaisuus. Narveenniementieltä, rantapeltojen yli aukeaa hieno näkymä Toijalanjärvelle.

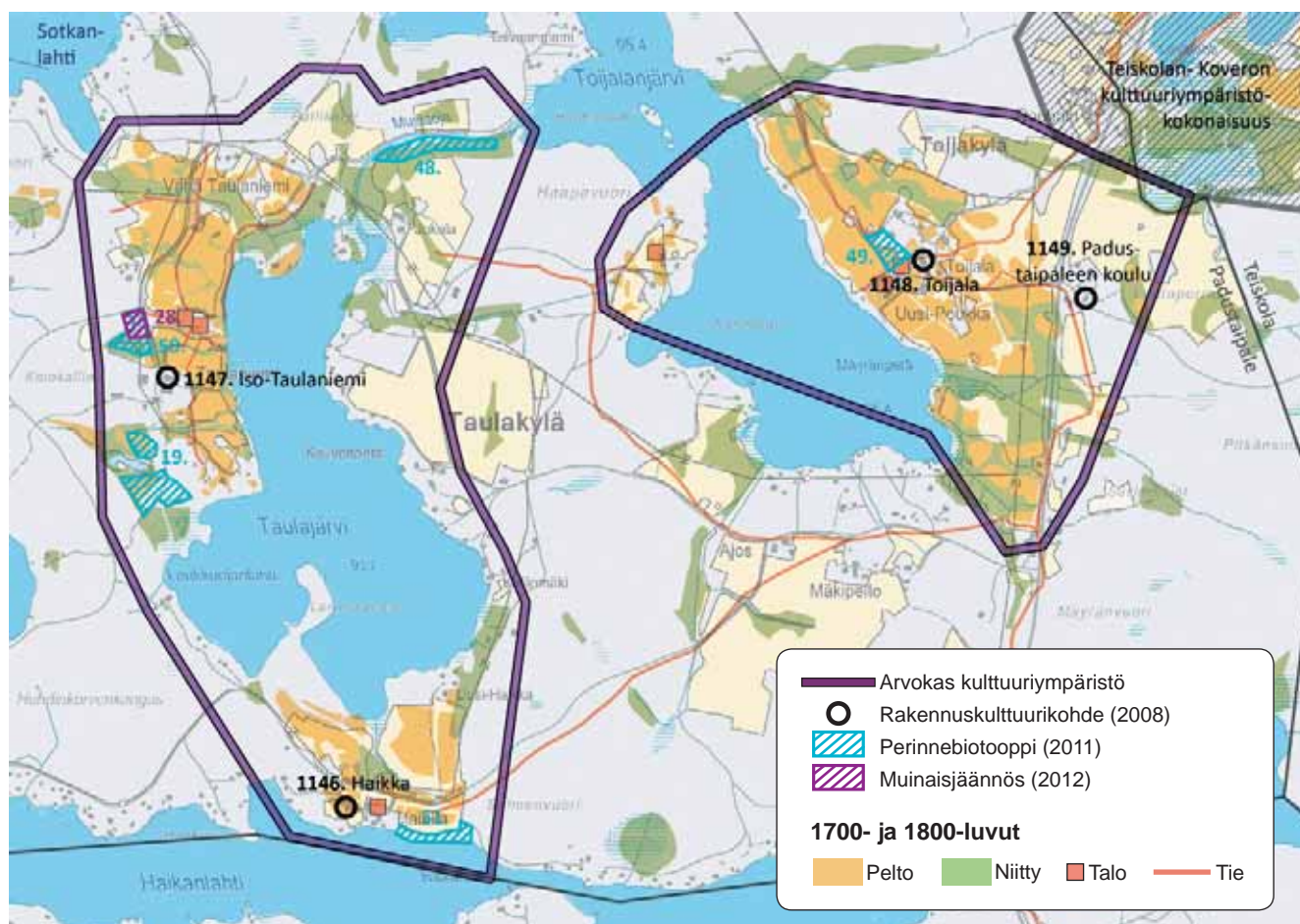

Toijalanjärven avoimia peltoalueita Terälähdentien varrella. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Taulajärven pohjoispää. Kuvan alareunassa Taulaniemen leirintäalue. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Haikka (Raku 1146, s. 108) • **Iso-Taulaniemi** (Raku 1147, s. 109) • **Toijala** (Raku 1148, s. 110)
Padustaipaleen koulu (Raku 1149, s. 111)

KULTTUURIMAISEMA

Vanhojen kantatalojen pihapiirit peltoineen • Avoimet järvelle viettävät rinnepellot, joilta aukeaa järvinäkymiä • Jäljellä olevat laidunniityt ja hakamaat • Vanha talvitieyhteys Toijalanjärven kautta etelään Tampereelle ja koilliseen Teiskon kirkolle

PERINNEBIOTOOPIT

- 19. Taulaniemen leirintäalue.** Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.
- 48. Mustaojan niitty.** Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.
- 49. Toijalan niitty.** Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen.
- 50. Taulaniemen metsälaidun.** Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.
- 51. Haikan metsälaidun.** Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja kulttuurihistoriallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET

28. Teisko Taulaniemi, historiallinen kylätontti

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 172) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 116): "Taulaniemen rakennuskanta edustaa rakennushistoriallisia arvoja ja rakennukset yhdessä ympäristön kanssa muodostavat tasapainoisen kulttuuriympäristön".

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein.
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Toijalan tilan ympäristön pellot ovat edelleen viljeltyjä.

Narveenniementieltä avautuu hienoja näkymiä Toijalanjärvelle.

Pohjankapeen kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Pohjankapee 713

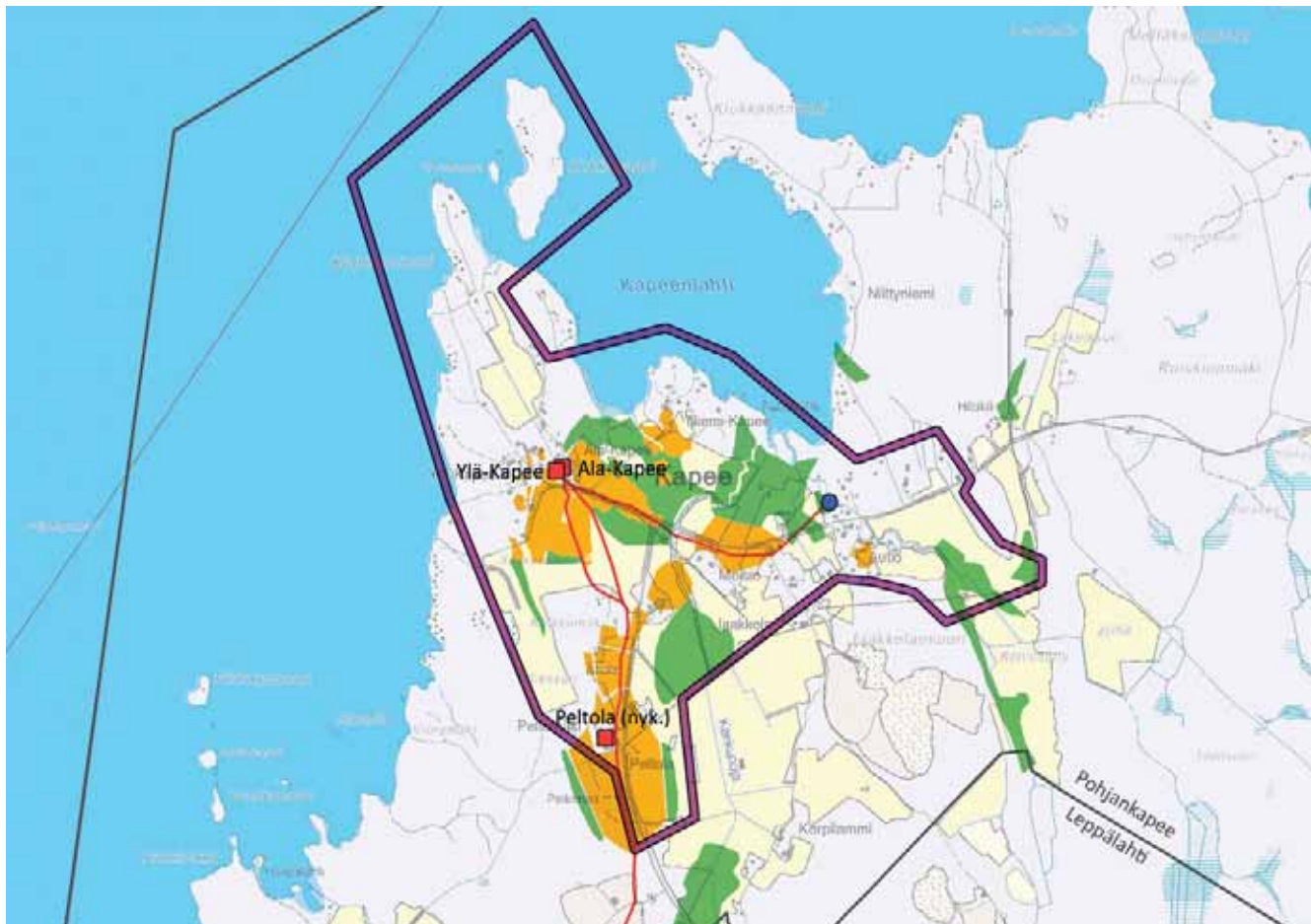
Pohjankapeen kylä, kuten koko Kuru, on kuulunut ensimmäisen maakirjan ajoista eli vuodesta 1560 alkaen, Ruoveden pitäjään (Ruoveden hallintopitäjä muodostettiin 1565). Kurulle myönnettiin kappeliseurakuntaoikeudet 1666. Kuru käynnisti itsehallintonsa 1867 alusta ja siitä lähtien Pohjankapeen kylä kuului Kurun pitäjään. Teiskoon Pohjankapeen kylä liitettiin 1954. Koko kylä on ollut

Kapeen taloa, jonka alue muodosti pitkän, kapean kiilan varsinaisen Teiskon alueelle. Kylästä on käytetty myös nimiä Kapeenkylä, Kapee ja Kave.

Vuonna 1571 oli Kapeen talo, joka jaettiin 1764 veljesten kesken; Ylä-Kapee (rek. 1799) (Raku 1179, s. 144), Antti Matinpoika ja Ala-Kapee (rek. 1799), Jooseppi Matinpoika.

1700-luku

Isojako 1776 kartoitus, 1778 toimitus, Johan Florin / Kylässä oli neljä torppaa 1795. Ylä-Kapeessa, jonka kautta kulki Alavudelta Virtain ja Ruoveden kautta Tampereelle johtanut talvitie, oli myös kestikievari.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ● Mylly — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö
■ Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

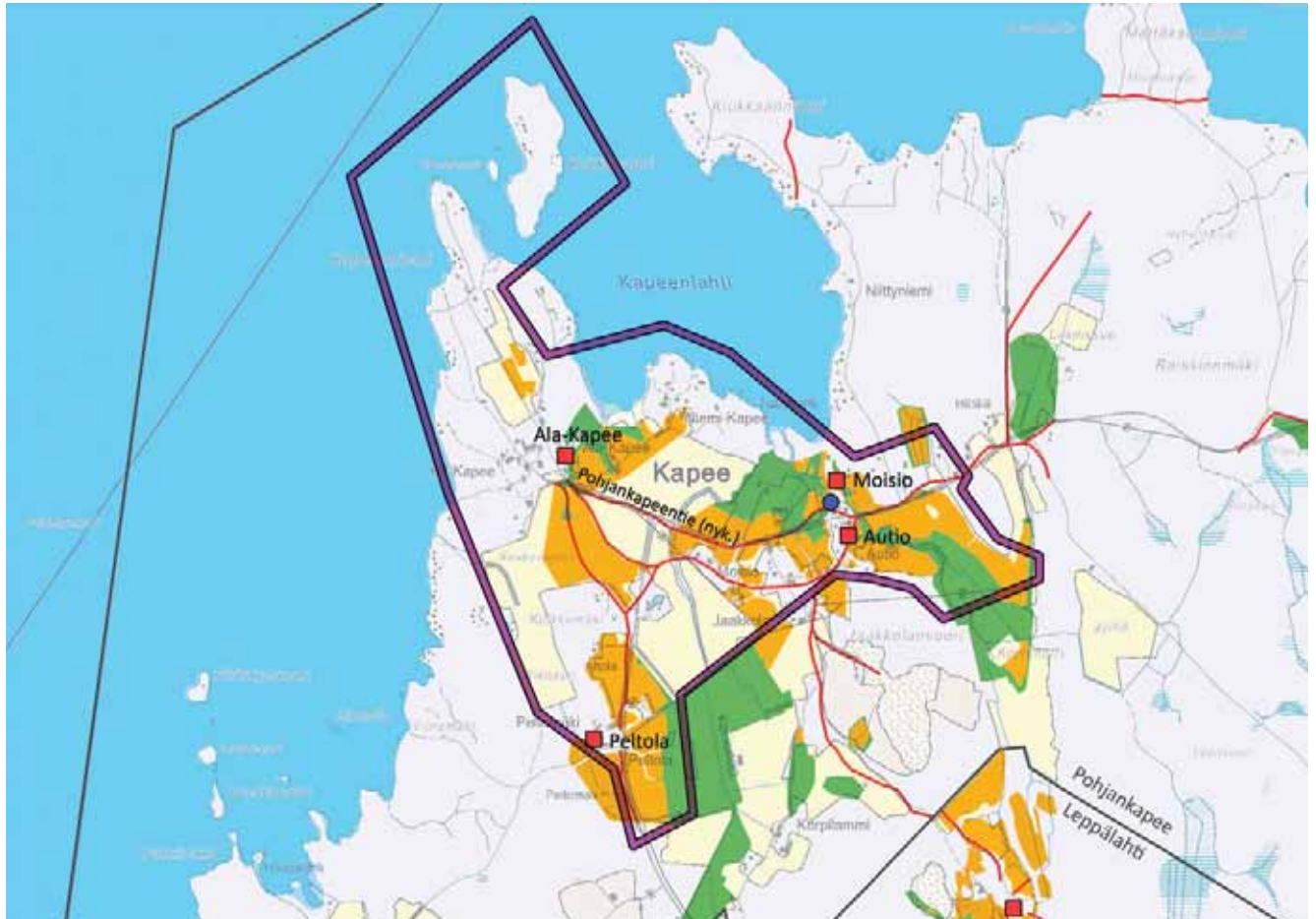
1800-luku

Ala-Kapeen tiluksien välijako 1899 kartoitus ja jyvitys, 1900 pyykitys, J. A. Berlin

Henkikirjat 1810–1870 / Kapee oli kolmessa osassa; kaksi Kapeeta sekä Hietalahti.

Torpat: Ylä-Kapee: Vänninmaja; Ala-Kapee: Moisio ja Hietalahti: Ahtiala, Kalliolahti, Koivisto, Honkaniemi, Peltomäki, Järvensivu, Haapalahti ja Autio, lisäksi oli pitäjänseppä Johan Hellfors. Torppien määrä kylässä vaihteli 10–12 välillä vuosina 1868–1917.

Pohjankapeentien linjaus poikkesi ainoastaan hieman nykyisestä. Esimerkiksi Hietalahden kohdalla, vuoden 1899 kartoilla tie kulki hieman lähempänä Rypynlahtea. Lännessä Pohjankapeentieltä lähti kaksi tietä kohti etelää, toinen Aution talon kohdalta (nyk. Letonperäntie) kohti mm. Leppälahden Tolvilaa ja toinen nykyisen Kapeentien linjausta noudatellen kohti Löytänäjärveä. Nykyinen Pirttijärventie oli tuolloin Ruoveden Muroleeseen vievä maantie. Idässä kulkevan, pohjois-etelä-suuntaisen tien linjaus poikkesi ainoastaan hieman nykyisen Muroleenkyläntien linjauksesta.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
— Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

Lähestytään Kapeen keskeisintä risteystä, Kapeentien ja Pohjankapeentien T-risteystä. Taustalla Kapeenlahti. Kapeentietä pohjoiseen.

1920-luku

Vuonna 1900 muodostettuja ja rekisteröityjä tiloja olivat: Ala-Kapee ja siitä muodostetut Autio ja Kapee • Jaakkola • Moisio • Peltola • Metsätalo • Hietalahti (Raku 1182 s. 147). Hietalahti oli suurin, seuraavana Ala-Kapee.

Myöhemmin lohkotut tilat: Ala-Kapeen mailla Koivisto (Pitkäjärven ja Vehkajärven pohjoispuolella) • Hietalahden mailla Korkeala (1922) • Honkala (Honkaniemi 1919) • Ahtiala (1942) • Seppälä (1942) • Mikkola (1942) • Ylä-Kapee ja siitä muodostetut Meuhula (1901), Järvensivu (1904) ja Vänninmaja (1920) • Haapalahti • Autiosta muodostettu Anttila • Kapeesta muodostetut Kolkkamäki ja Keskinen.

Huvilat: Idässä Vehkajärven lähellä sijaitsevat Ala-Kapeesta muodostetut Koivisto ja Mäensivu • Ala-Kapeesta muodostetusta Jaakkolasta lohkottu Vehkajärvi.

Pienet asumukset: Rypynlahden pohjukassa Töllä ja kauempana idässä Hakala.

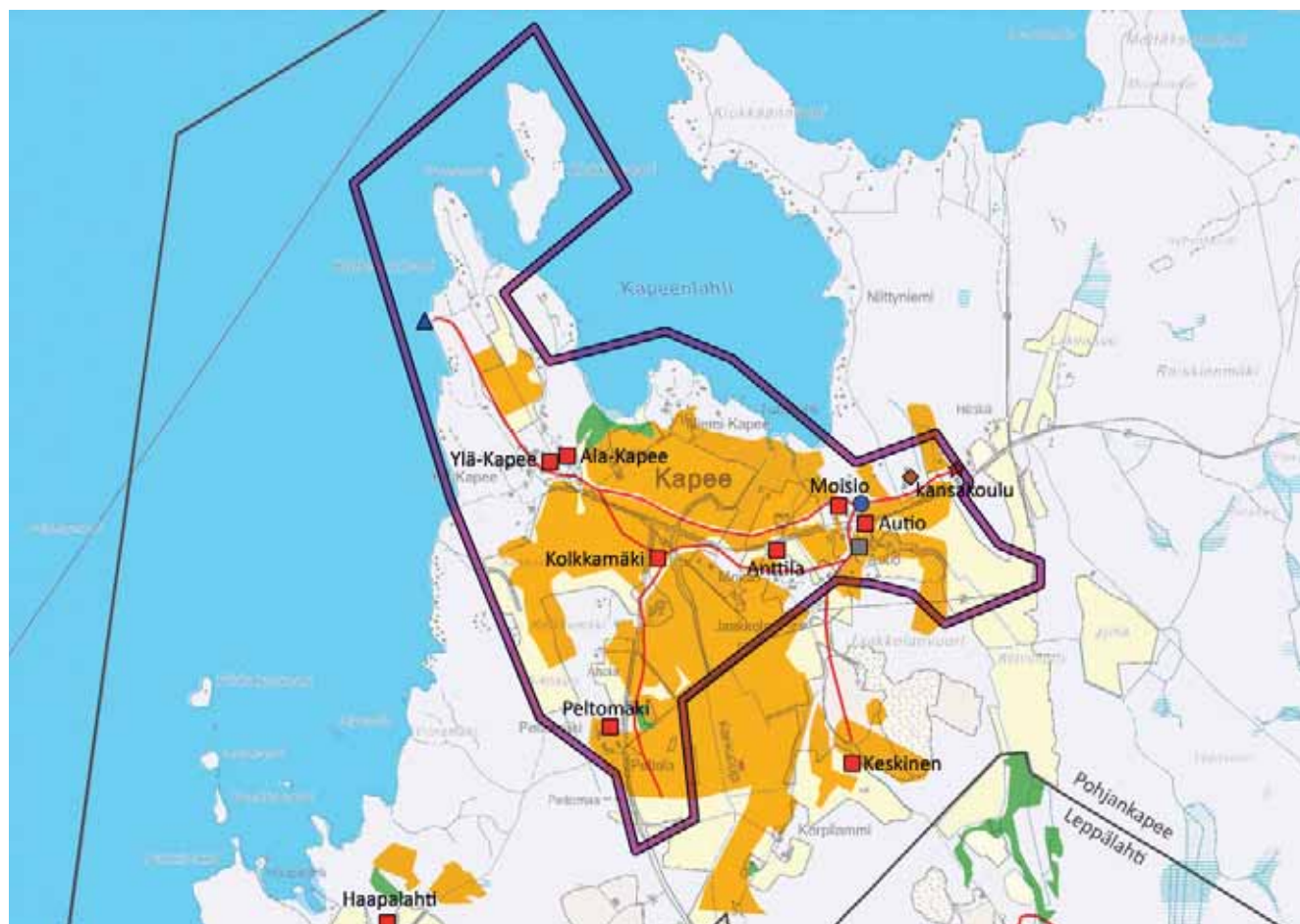
Myllyt: Läheisessä Vehkaojassa • Aution ja Moision tilojen välisessä, Autionlahteen laskevassa, ojassa.

Tilojen pellot sijaitsivat pihapiirin välittömässä läheisyydessä, samoin niityt. Peltopinta-ala on vuosisadan vaihteen jälkeen kasvanut huomattavasti

Tiestö on jokseenkin ennallaan alueella, joista on karttatiedot käytettävissä. Kapeenniemen länsirannalla on laivalaituri.

Kansakoulua varten hankittiin tonttimaata sekä Moisiolta että Autiolta. Kapeen kansakoulurakennus (Raku 1180 s. 145) valmistui 1920. Sen lähellä sijaitsi Kapeen työväentalo Myrsky (Raku 1181, s. 146).

Kirjallisten lähteiden mukaan vuosisadan vaihteessa oli Kapeentien varressa, Ylä-Kapeen mailla, kivilouhoksia ainakin Kolkkamäessä, mahdollisesti myös etelämpänä Hevosmäessä sekä Ala-Kapeen mailla Jaakkolanvuoren eteläpuolella.

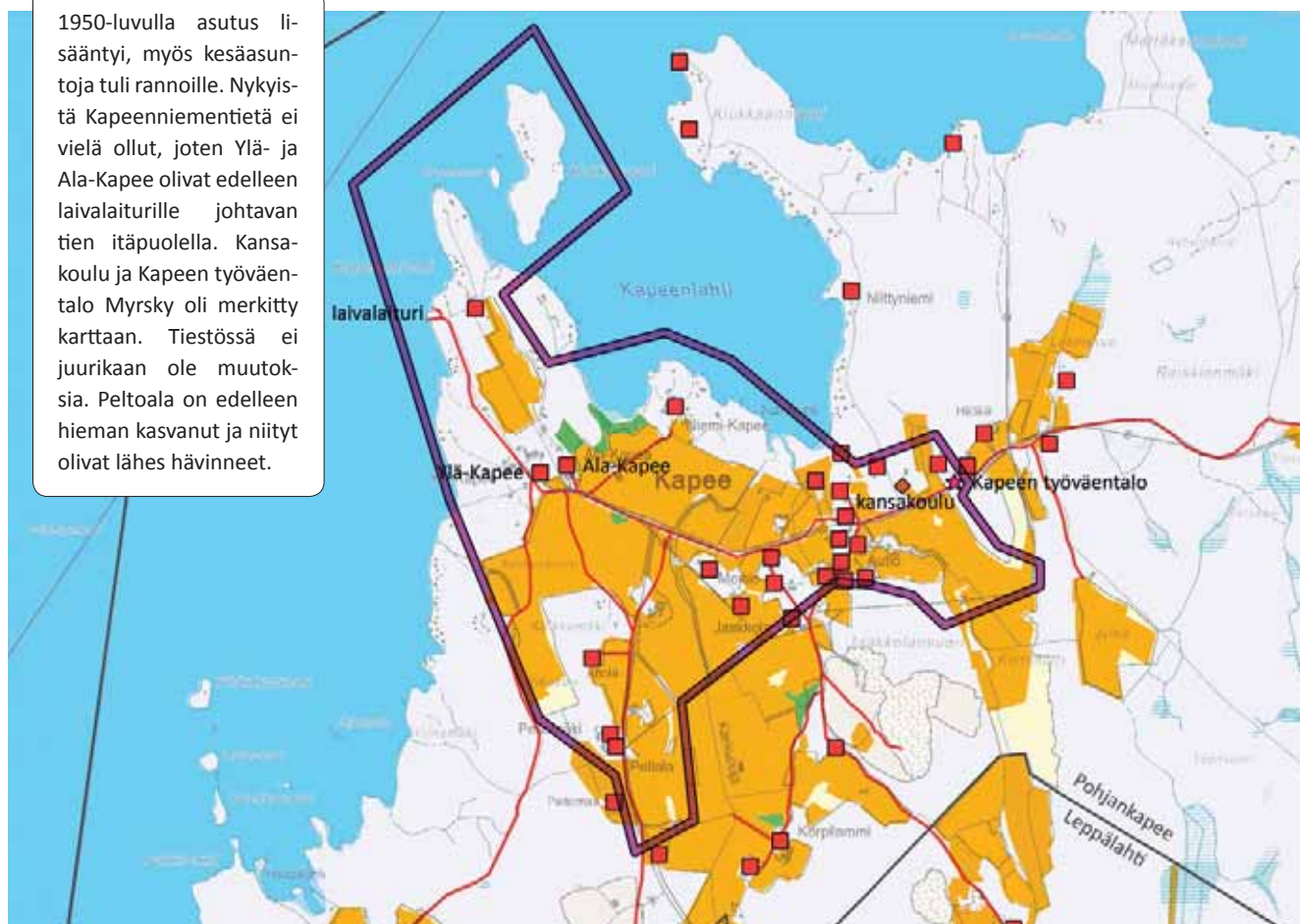

Pelto
 Niitty
 Talo
 Pieni asumus
 Koulu
 Työväentalo
 Mylly
 Laituri
 Tie

Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

1950-luku

1950-luvulla asutus lisääntyi, myös kesäasuntoja tuli rannoille. Nykyistä Kapeenniementietä ei vielä ollut, joten Ylä- ja Ala-Kapee olivat edelleen laivalaiturille johtavan tien itäpuolella. Kansakoulu ja Kapeen työväentalo Myrsky oli merkitty karttaan. Tiestössä ei juurikaan ole muutoksia. Peltoala on edelleen hieman kasvanut ja niityt olivat lähes hävinneet.

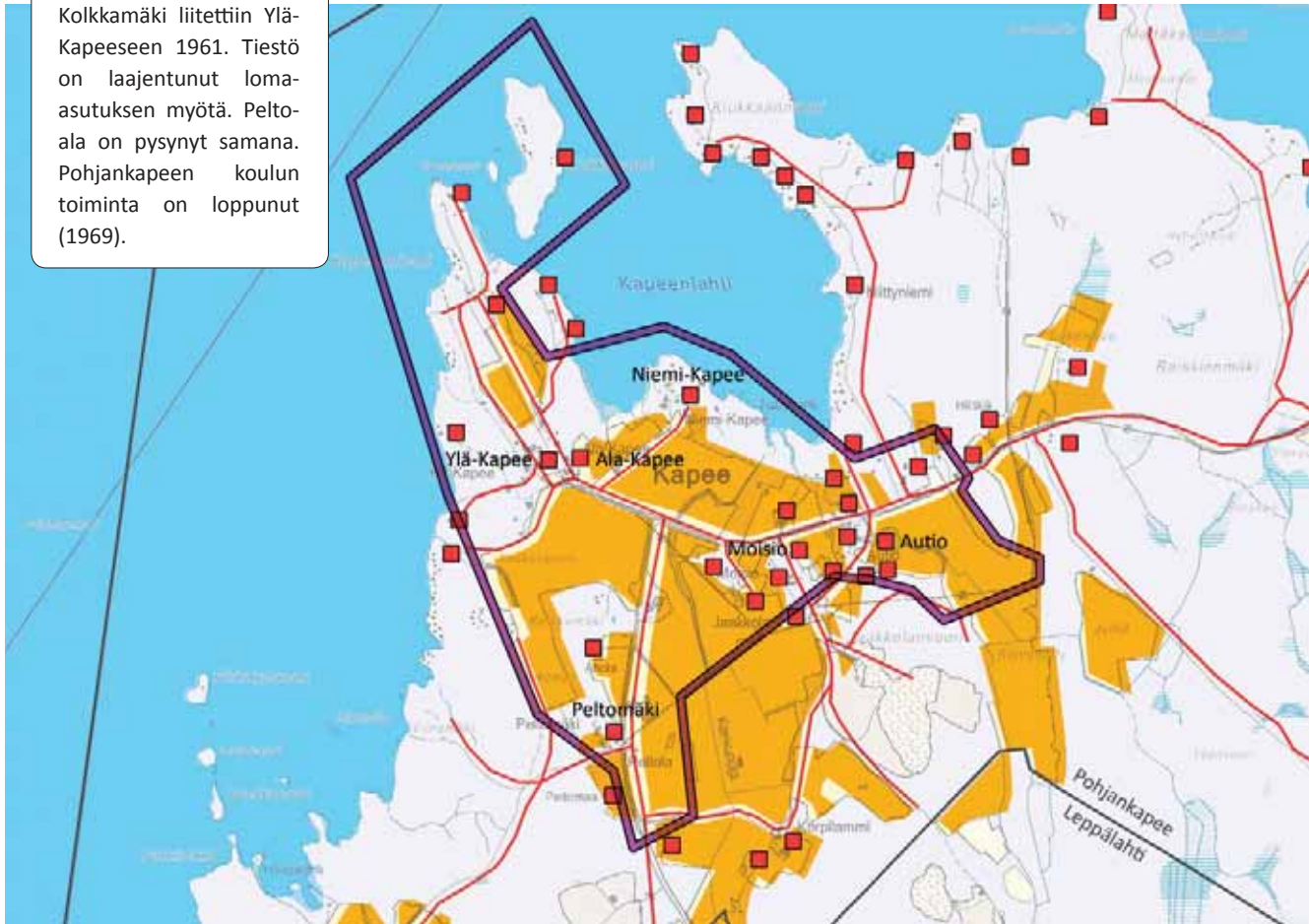
- Pelto
- Niitty
- Talo
- Koulu
- Työväentalo
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

Kapeenniementieltä peltojen yli avautuu pitkä näkymälinja Kapeenlahdelle.

1970-luku

Kolkkamäki liitettiin Ylä-Kapeeseen 1961. Tiestö on laajentunut loma-asutuksen myötä. Peltola on pysynyt samana. Pohjankapeen koulun toiminta on loppunut (1969).

■ Peltola ■ Talo — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö — Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (rajaus arvokartalla)

NYKYTILA

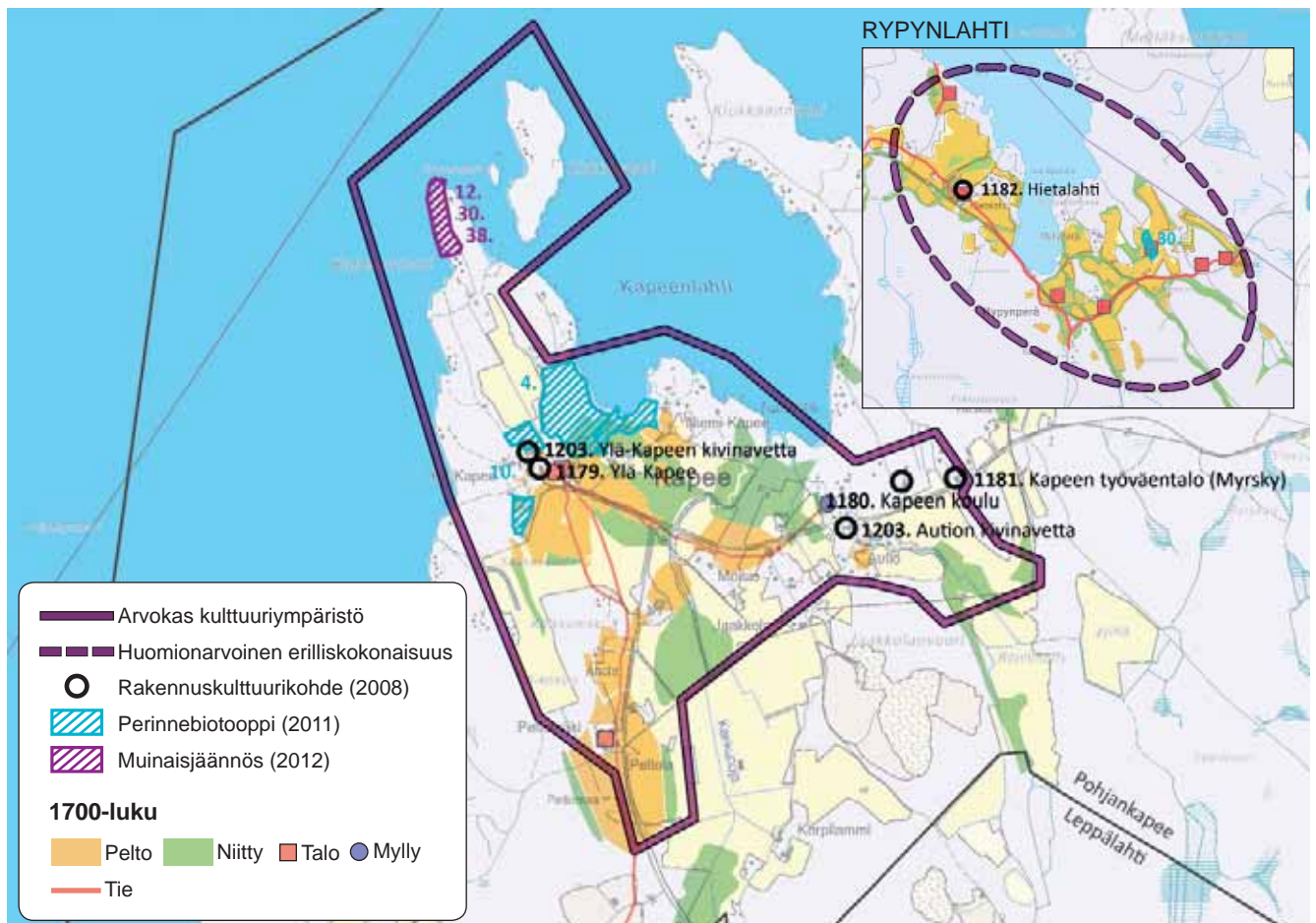
Peltoja on 2000-luvulle tultaessa metsitetty jonkin verran. Kivenlouhinta näkyy kylän etelä- ja kaakkoispuolella selkeästi ympäristöä muokkaavana tekijänä. Kapeentie on muodostanut keskeisen peltoalueen keskelle T-risteyksen, josta on hyvä näköyhteys vesistöön.

Aluekokonaisuus sijaitsee Näsijärven Kapeenlahden länsi-etelärannalla. Alueen maisema on loivapiirteistä. Kapeentieltä avautuvat pitkät näkymät tasaisten peltoalueiden yli kohti Kapeenlahtea. Peltoja rajaavat kuusivaltaiset sekametsät. Tilojen rakennukset sijaitsevat tiiviinä ryhminä metsäisten kumpareiden laella. Kapeenniemen johtava tie kulkee Ylä- ja Ala-Kapeen rakennusten välistä. Kapeenniemestä löytyneet lapinrauniot ovat peräisin pronssi- ja rautakaudelta. Kapeenlahden rannassa ja Pohjankapeentien varressa on vielä niittyjä jäljellä. Kapeenlahden rantaniityt kuuluvat arvokkaiisiin perinnebiotooppeihin. Vielä käytössä olevat laidunmaat, vanhat kivenavetat ja hirsiset ladot lisäävät alueen kulttuuri- ja luonnonmonipuolisuutta.

Pohjankapeentieltä kaakkoon voi nähdä metsän takana Jaakkolanvuoren louhimoalueen.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Ylä-Kapee (Raku 1179, s. 144) • Ylä-Kapeen kivinavetta (Raku 1203, s. 170) • Kapeen koulu (Raku 1180, s. 145) • Kapeen työväentalo / Myrsky (Raku 1181, s. 146) • Aution kivinavetta (Raku 1203, s. 170) • Hietalahti (Raku 1182, s. 147)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Monipuolinen kulttuurimaisema: pellot, niityt, laitumet ja vanhat maatarakennukset • Vanha talvitieyhteys Ruovedeltä Kapeen ja Löytänjärven kautta etelään

PERINNEBIOTOOPIT 4. Ala-Kapeen laitumet. Maakunnallisesti arvokas, päällekkäin Natura-alueen kanssa. Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.
10. Ylä-Kapeen niityt. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen.
30. Koiramoision haka. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET 12. Kapeenniemi, lapinrauniot 2 kpl • 30. Kapeenniemen kivirakenne, kiviuni/-kellari • 38. Kapeenniemen kivilouhokset, kivenlouhinnan jälkiä

LUONTOKOhteet: Kapeenlahden ranta kuuluu Suomen Natura 2000 -alueisiin.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehtoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita (*mm. vanhan talvitien oletetulla paikalla).
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä (*arvokkaiden niittyalueiden säilyttämistä tulee tukea).

Pohtolan ja Vattulan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Teiskon Pohtola 714, Vattula 721

Sisaruspohja on Paarlahden Matehisen lahti, joka on hyvin matala ja jonka rannat ovat mutaiset ja kaislikkoiset. Lahteen lienee hukkunut kaksi Ala-Pärrin talon lasta, tarinan mukaan sitä ennen muitakin.

Nimistössä lappalaisten eräajalta peräisin olevaa kerrostumaa edustavat Paarlahden lahti, Pohtolan Lapinlahti sekä Paarlahteen pistävä niemeke Vattulan Siirinnokka.

Maakirja 1540 / Vattulan kylä: kaksi tilaa Vattula ja Ylinen, josta tuli puustelli. Vuosina 1682–92 Vattulaa isännöi seppä Erkki Yrjönpöika.

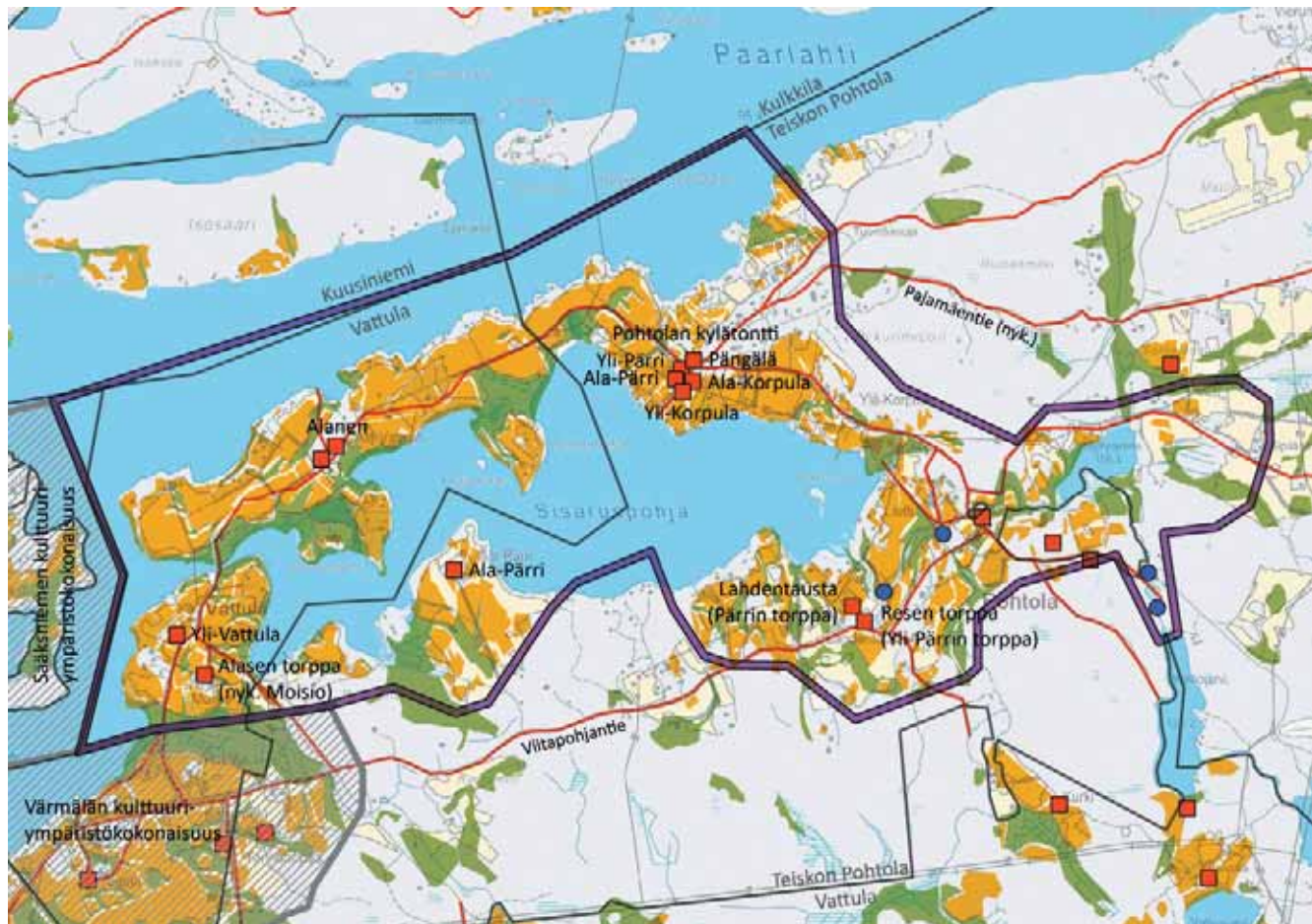
Pohtolan kylä: Korpula, Pärrri, Pängälä ja Liuttu, sekä Kauppila ja kaksi muuta tilaa, jotka jäivät lyhytikäisiksi. Hiiri, Lahti ja Otava esiintyivät muutamina vuosina 1540-luvulla.

1700-luku

Isojakokartta Pohtola 1796 Nathan Lilius / Vattulan Ylinen toimi Porin läänin jalkaväkirykmentin, Ruoveden komppanian vänrikkinä virkatalona 1718–1810 (virkatalo nro 109) ja 1821–1937 (virkatalo nro 223). Vattula jaettiin 1733.

Isojaon yhteydessä Pohtolan Pärrri jaettiin kolmeen nimettömään osaan (1/3, 1/6 ja 1/2), joista myöhemmin muodostuivat Ala-Pärrri ja Yli-Pärrri. Samoin Korpula (rek. 1798) jaettiin kahteen osaan: Korpulaan ja Ylä-Korpulaan. Tuolloin Korpuloiden torppia olivat Itälahti, Itäniemi ja Jussinniemi. 1700-luvun lopulla Liuttulla (rek. 1798) mainittiin torpat Itäniemi ja Yli-Liuttu.

Pohtolan kylätontille oli sijoittunut useampi talo. Vattulassa oli kaksi kantatilaa. Laajimmat yhtenäiset peltoalueet sijaitsivat nykyisen Viitapohjantien molemmilla puolilla. Nykyinen Viitapohjantien linjausta noudatteleva tie ulottui idässä Liuttun kohdalle. Pohtolan kylätontilta lähti tie (nykyinen Pajamaentie) koilliseen, joka haarautui siten, että molempia teitä pitkin pääsi kauemmaksi itään. Kalliojärvestä Myllylammin kautta Sisaruspohjaan laskevassa vesiuomassa oli yhteensä neljä myllyä.

Pelto Niitty Talo Mylly Tie Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

1800-luvun alussa Vattulan molemmat puoliskot joutuivat Hatanpäälle.

Isojakokartta Vattula 1853–61 A. Öhman

Henkikirjat 1835 /

Vattula: Ylisen (rek. 1861) eli Puustellin torppia olivat Ollila, Majaniemi, Sillanpää ja Loppis • Alasen (rek. 1861) eli Ala-Vattulan torppia olivat Wähäsilta, Massila, Myllyniemi, Sulunsilta, Walkjärvi ja Kurjensuo.

Pohtola: Korpuloiden torppia olivat Liimola, Alinen Suoniemi, Ylinen Suoniemi, Taipale ja Heinänen, lisäksi oli pitäjänräättäli Henric Lundgren • Pärri oli kahdessa osassa, toisella oli torppa Lahdentauusta ja toisella Niemi Pärri ja Yrjölä • Pänkälän (rek. v. 1798) torppia olivat Kuorejärvi ja Tanhuanpää, lisäksi oli pitäjänseppä Josef Jusenius • Liuttulla oli torpat Kalalahti, Hakala ja Sarkola.

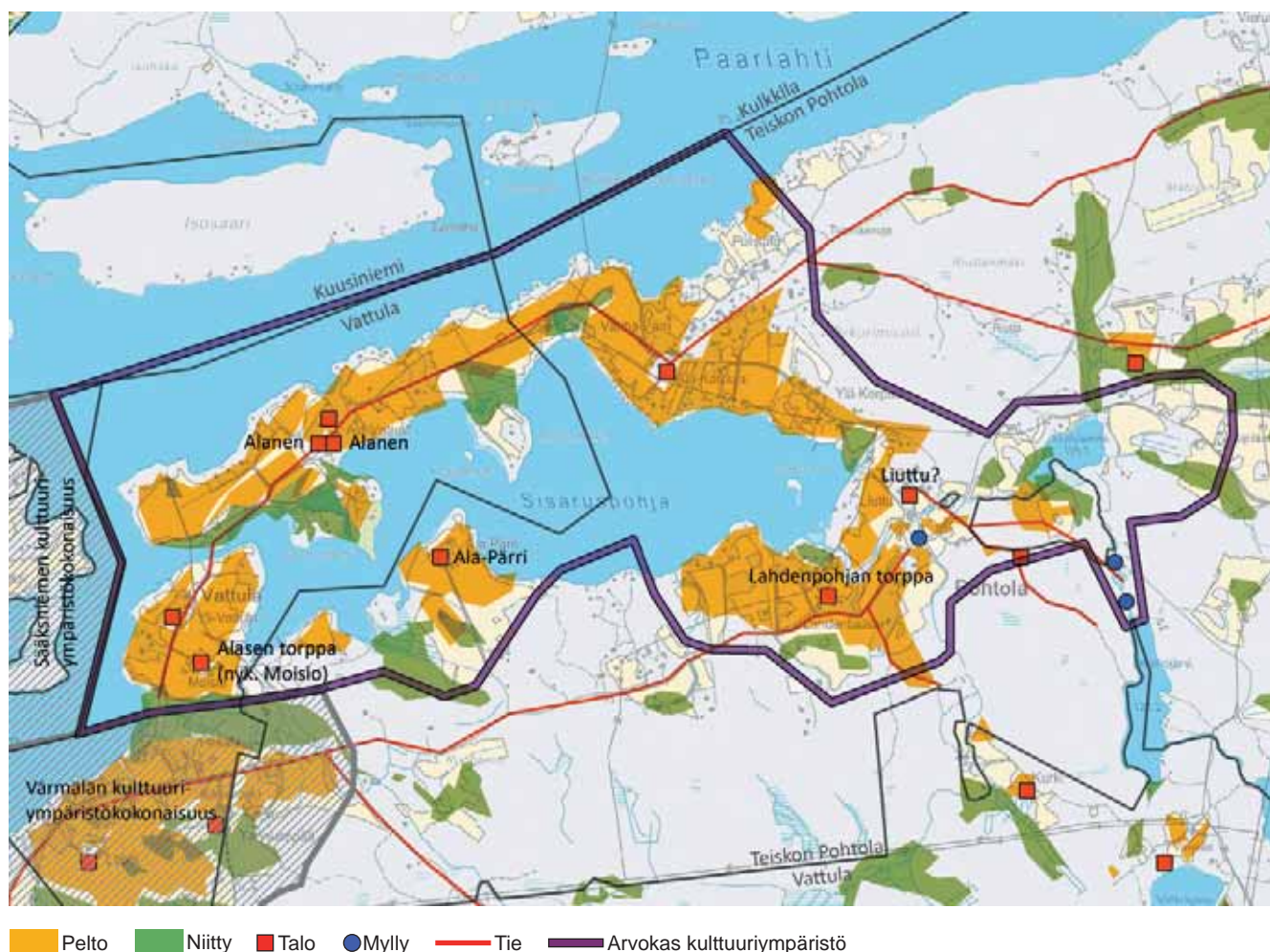
Henkikirjat 1870 /

Vattula: Ylisen torppia olivat Ollila ja Itäniemi • Alasen torppia olivat Massila, Sulunsilta, Walkjärvi ja Moisio sekä lisäksi pitäjänräättäli Johan Sarin.

Pohtola: Alasella Korpulalla oli torpat Alanen Suoniemi, Ylinen Suoniemi, Taipale, Liimola ja Heinänen • Ylisellä Korpulalla oli pitäjänräättäli Josef Björklund • Pärri oli edelleen kahdessa osassa, toisella oli torpat Lahdentauusta ja Koivuniemi sekä toisella syyntiktorppa ja Yrjölä • Pänkälän torppia olivat Kolmihaara, Kuorejärvi, Tanhuanpää ja Syväoja • Liuttulla oli torpat Kalalahti, Sarkkola ja Sipilä, lisäksi oli pitäjänräättäli Johan Lindholm.

Vattulassa räättäli Herman Stenberg avasi kaupan 1877, oltuaan ensin vuodesta 1870 lainajvästön kirjuri ja sitten seuraavasta vuodesta alkaen makasiininhoitaja.

Muita Pohtolan käsityöläisiä olivat olleet suutari Josef Ståhlman sekä suutarin oppilas Juuse Björklund. Pänkälän Koivuniemen torppari lienee tehnyt sepäntöitä.

1920-luku

Maanviljelytilat:

Vattula: Ylinen (Yli-Vattula) (Raku 1124, s. 84) ja siitä 1926 muodostettu Ollila, josta muodostettiin Lepomäki, Ritonieniemi ja Rajala • Alanen ja siitä muodostetut Hakala, Jaakkola, Valkeala, Tasala, Massila ja Sulunsilta (kartassa lukee Kurki).

Pohtola: Ala-Korpula (rek. 1906) ja siitä muodostettu Toivola (lähellä Matalajärveä) • Ylä-Korpula ja siitä muodostetut Yli-Suoniemi, Ala-Suoniemi (Kaakkolammin rannassa), Liimola • Ala-Pärri (Raku 1123, s. 83) ja siitä muodostettu Yrjölä (Pulesjärven rannalla) • Yli-Pärri (nyk. Vanha-Pärri) (Raku 1126, s. 86) ja siitä muodostetut Lahdentausta, Koivuniemi (Pulesjärven rannalla) • Pänkälä sekä siitä muodostettu Tanhuanpää • Liuttu (Raku 1129, s. 89).

Huvilat:

Vattula: Kesäranta, Moisio, Pakka.

Pohtola: Ala-Korpulasta muodostetut Mäkelä, Jussinniemi ja Heinänen • Lepistö (Suoniemen läheisyydessä) • Liimolasta muodostettu Louhisto • Ala-Pärristä muodostettu Pihlajamäki (Viitapohjantien eteläpuolella) • Yrjölästä muodostettu Herttala; Rintala.

Pienet asumukset:

Vattula: Ylisen mailla 1 kpl • Kärki • Heinäsentien eteläpuolella 1kpl

Pohtola: Yli-Suoniemen mailla 3 kpl • Taipale (Kaakkolammin rannalla) • Pitkälähti (Pulesjärven rannalla) • Ylä-Korpulan mailla 1 kpl (Syväjärven rannalla) • Ala-Pärrin mailla 1 kpl (lähellä Viitapohjantietä) ja Mooni (Viitapohjantien pohjoispuolella), Ala-Pärristä muodostettu Vähäsilta (kartassa lukee Vähä-Siltala) • Rajamäki (Tuomaanojantien varressa) • Sulunsilta (Kurjentien varressa) • Liutun mailla 3 kpl (nykyisen Viitapohjantien-Syväjärventien eteläpuolella lähellä nykyistä Myllylampea) ja 1 kpl (Viitapohjantien pohjoispuolella).

Pohtola: Yli-Pärristä muodostui 1921 Vanha-Pärri • Pänkälän torpista itsenäistyivät Tanhuanpää (1906) ja Kolmihaara (1920) • Liuttun torpista itsenäistyi Hakala (1924) • Pohtolan kalliolle, Ala-Pärrin maille, valmistui syksyksi 1906 Pohtolan kansakoulu (Raku 1127, s. 87). Koulu oli aloittanut toimintansa 1902 Liuttun talon sivurakennuksessa, ns. pytinkirakennuksessa • Liutun mailla oli mylly, Myllärin torppa sen sijaan oli Vattulan kylän puolella.

1920-luvulle tultaessa useita niittyaukeita on muutettu pelloiksi. Niittyjä on yhä ohuina kaistaleina vesistöjen reunoilla, mutta suuret niittyaukeat ovat vähentyneet. Tieverkko on säilynyt hyvin pitkälti samanlaisena. Uusia taloja on rakentunut ryhmäkylän koillispuolella, Pänkälän ja Pohtolan kansakoulun ympärille. Viitapohjantien ympäristöön on tullut useita uusia asuinpaikkoja. Kalliojärvestä, Myllylammin kautta Sisaruspohjaan laskevassa Myllyjoassa on enää kaksi myllyä.

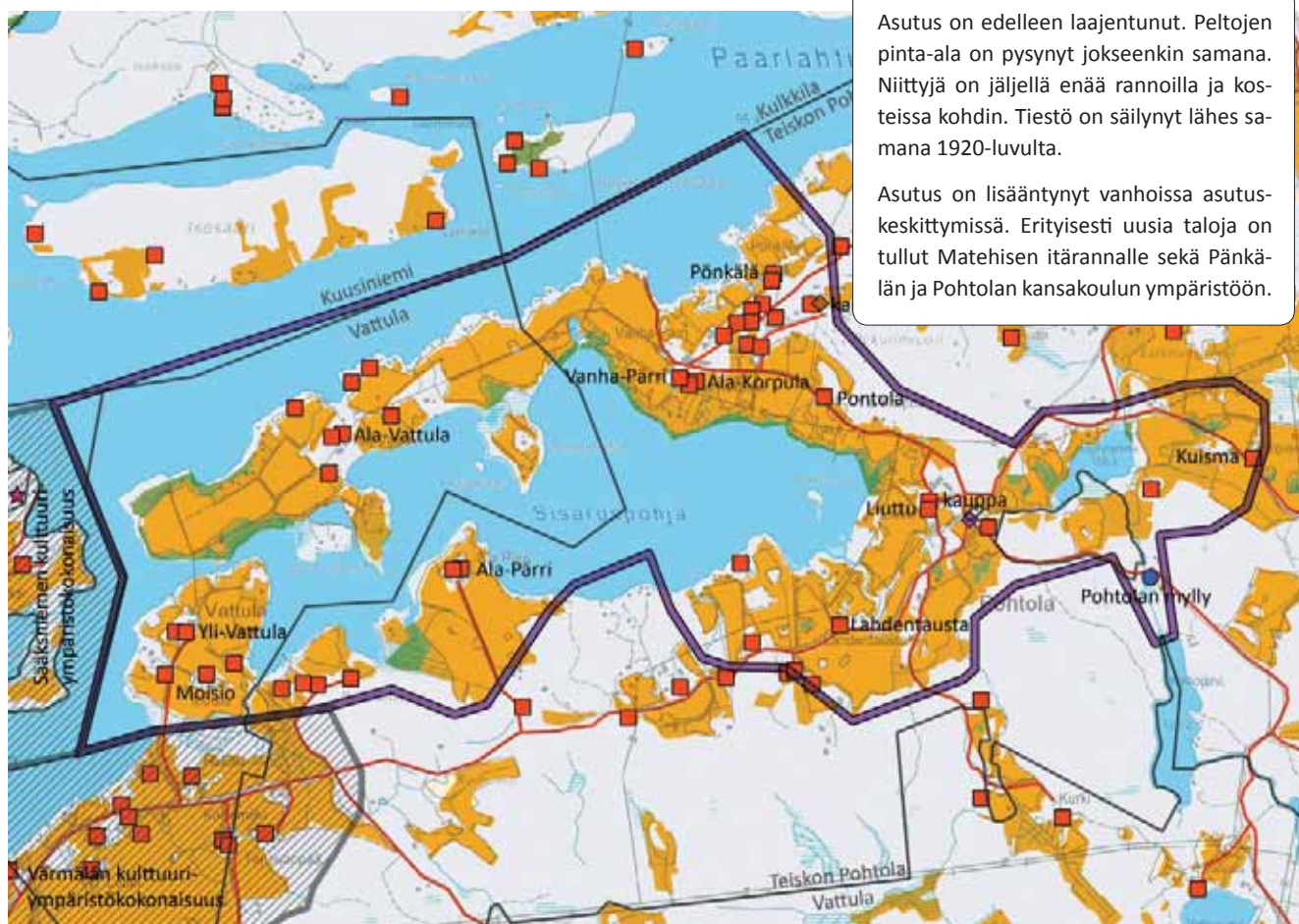

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ◆ Koulu
 ● Mylly
 ▲ Laituri
 — Tie
— Arvokas kulttuuriympäristö

Kuvan alalaidassa pilkottaa Kalliojärvi, josta vesi laskee pohjoiseen Myllylammiin ja siitä länteen kohti Sisaruspohjaa. Viitapohjantie kulkee kuvan vasemmassa ylälaudassa. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1950-luku

Asutus on edelleen laajentunut. Peltojen pinta-ala on pysynyt jokseenkin samana. Niittyjä on jäljellä enää rannoilla ja koskeissa kohdin. Tiestö on säilynyt lähes samana 1920-luvulta.

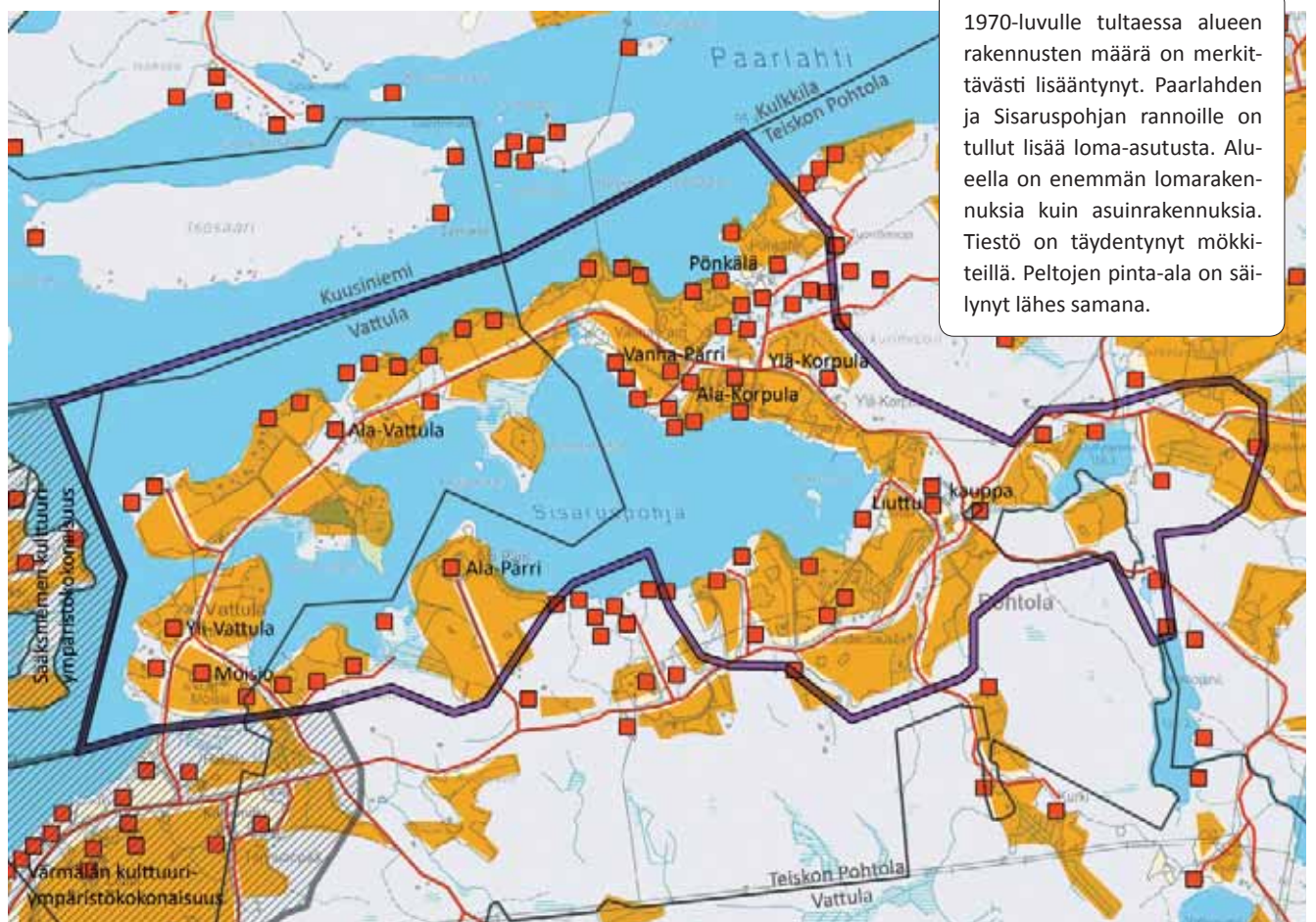
Asutus on lisääntynyt vanhoissa asutuskeskittymissä. Erityisesti uusia taloja on tullut Matehisen itärannalle sekä Pänkälän ja Pohtolan kansakoulun ympäristöön.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ◆ Koulu
 ◆ Kauppa
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Näkymä kaakkoon kohti Sisaruspohjan uimarantaa. Vasemmalla Ylä-Korpula.

1970-luku

1970-luvulle tultaessa alueen rakennusten määrä on merkittävästi lisääntynyt. Paarlahden ja Sisaruspohjan rannoille on tullut lisää loma-asutusta. Alueella on enemmän lomarakennuksia kuin asuinrakennuksia. Tiestö on täydentynyt mökki-teillä. Peltojen pinta-ala on säilynyt lähes samana.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

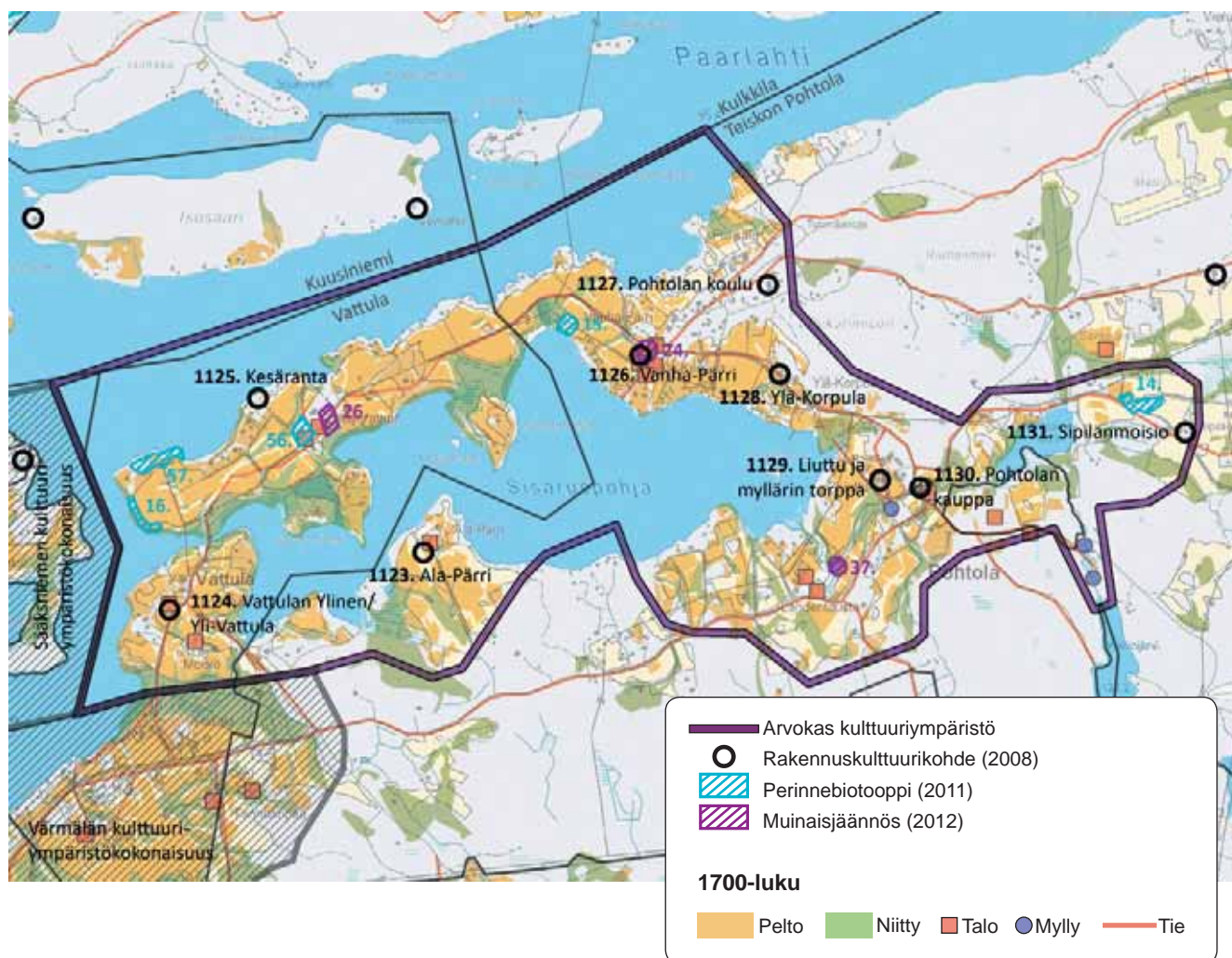
NYKYTILA

Peltojen sijainti on sama kuin jo 1700-luvulla. Peltojen pinta-ala on pienentynyt 1970-luvulta. Paarlahden etelärannalle on rakentunut lisää kesäasutusta. Alueella on edelleen muutama toimiva maatila. Toimintansa lopettaneet maatilat ovat vielä asuin- tai loma-asutokäytössä.

Alueelle on tyypillistä vesistöjen runsaus, hyvin säilynyt maatalousmaisema sekä maaston suuntautuneisuus. Alueen pellot ovat syntyneet jääkauden jälkeen muodostuneille, alaville savi- ja hie-

sualueille, tilakeskusten sijoituessa hieman muuta ympäristöä korkeammille paikoille. Alueen maisemakuvassa merkittäväksi muodostuvat kallioperän ruhjeeseen syntynyt Paarlahti sekä sen jyrkkäpiirteiset ranta-alueet. Paarlahtea on kutsuttu myös vuonoksi johtuen sen kapeasta ja pitkästä muodosta, jyrkkärantaisuudesta ja syvästä vedestä. Kokonaisuudesta tekee kauniin sen säilyneisyyden lisäksi kulttuurimaiseman sijoittuminen alueen luonnonoloja mukailleen.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Ala-Pärri (Raku 1123, s. 83) • Vattulan Ylienen (Yli-Vattula) (Raku 1124, s. 84) • Kesäranta (Raku 1125, s. 85) • Vanha-Pärri (Raku 1126, s. 86) • Pohtolan koulu (Raku 1127, s. 87) • Ylä-Korpula (Raku 1128, s. 88) • Liuttu ja myllärin torppa (Raku 1129, s. 89) • Pohtolan kauppa/Ranni (Raku 1130, s. 90) • Sipilänmoisio (Raku 1131, s. 91)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Pohtolan vanha ryhmäkylä ja sen ympäristö • Vanha talvitieyhteys Paarilahden kautta itään Orivedelle ja pohjoiseen Savonkylään ja Vehokylään

PERINNEBIOTOOPIT
 14. Sipilänmoisioin kallioketo. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.
 15. Vanha-Pärriin kallioketo. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.
 16. Ala-Vattulan rantakallioketo. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: kasvistollinen ja maisemallinen.
 56. Ala-Vattulan kallioketo. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.
 57. Ala-Vattulan rantametsälaidun. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET 24. Teisko Pohtola, historiallinen kylätontti • 26. Vattula Ylienen, kaksi erillistä historiallista talotonttia • 37. Lahdentausta, vesimyllyn paikka

LUONTOKOhteet: Alueella on tummaverkkoperhosverkostoa ja Pohtolassa lepakoita.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi (kohde 017) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 44).

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää (**erityisesti Pohtolan vanha ryhmäkylä, Vattulat ja Ala-Pärri*).
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (**Pohtolan vanhan ryhmäkylän kohdalta näkymät Sisaruspohjaan ja Paarlahteen, peltoalueiden avoimuus tilakeskusten ja Pohtolan ryhmäkylän alueilla*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Sisaruspohjan lahti. Oikeassa ylä laidassa Pohtolan historiallinen kylätontti. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Savonkylän kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Kuusniemi 707, Kämmenniemi 708, Paavola 711, Savo 716

Savon kylä on saanut nimensä talon mukaan. Ilmeisesti asukkaat tulivat aikoinaan Savosta päin.

Maakirja 1540 /Kuusniemen kylässä oli yksi tila (Alinen) ja vuodesta 1544 toinen (Ylinen), jotka yhdistyivät 1800-luvun lopulla.

Savon kylän Vanhatalo merkittiin maakirjoihin vasta 1580.

1700-luku

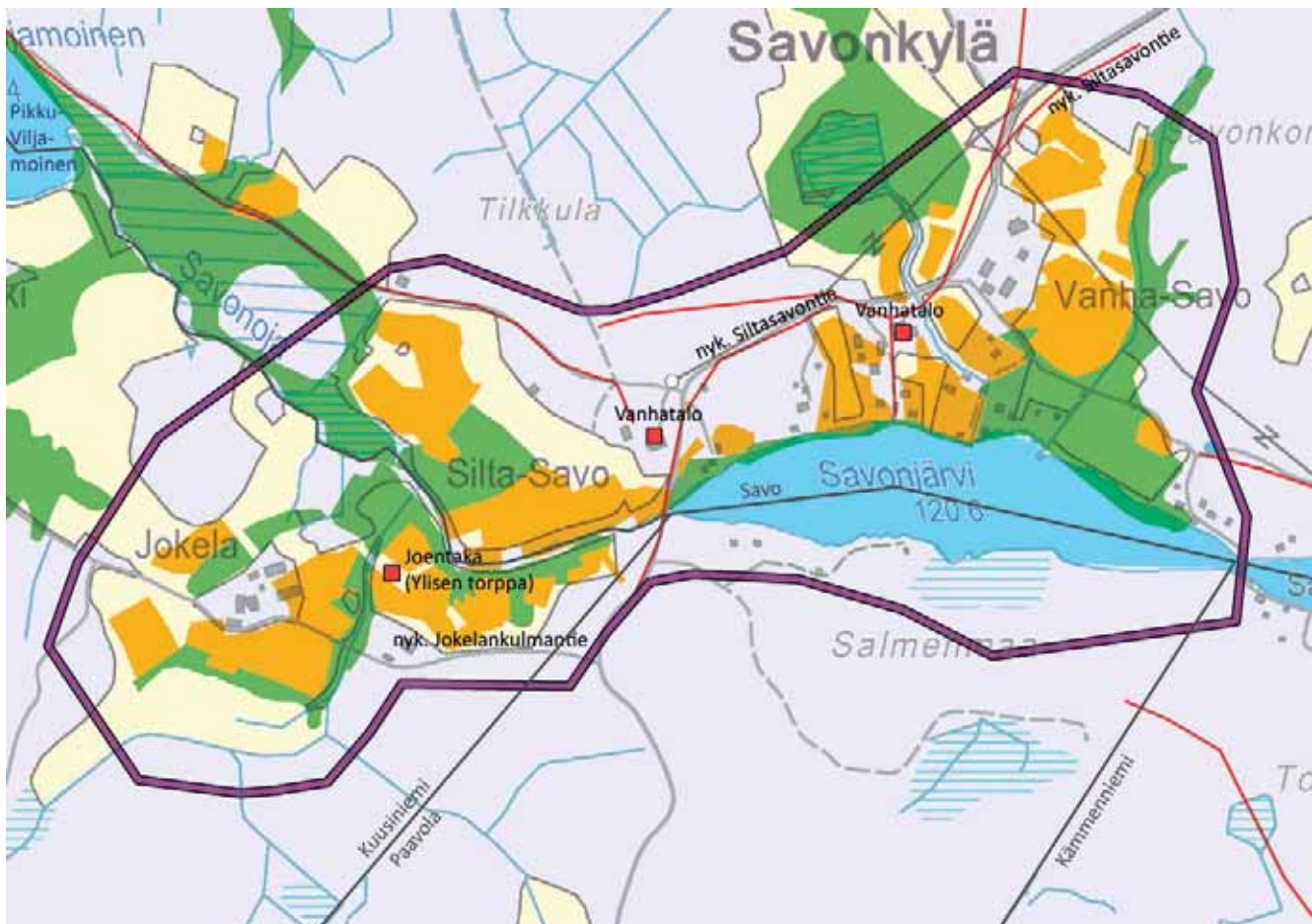
Isojakokartta Kuusniemi, ns. Paarlahden sarka 1796
Pehr Henrik Pelander / Isojaon aikaan Kuusniemen maarekisterikylässä oli kaksi tilaa Ylinen ja Alanen. Joentaka oli Ylisen torppa.

Isojakokartta Savo 1795 ja 1799 Pehr Henrik Pelander
Savo eli Vanhatalo jakaantui 1773. Isojakokartoilla Savo eli Vanhatalo oli kahdessa osassa.

Ylitaloksi 1825 rekisteröity puolikas (1898 Silta Savo) sijaitsi Savonjärven länsipäässä ja toinen puolikas Vanhatalo nimen säilyttävä (rek. 1825, 1905 Vanha Savo) puolikas sijaitsi Savonjärven pohjoispuolella.

Peltoja oli molempien talojen ympärillä sekä esim. Savonojan läheisyydessä. Niittyjä oli peltojen ympärillä ja kauempanakin.

Tielinjaus noudatti jokseenkin nykyistä Siltasavontietä. Lisäksi talojen luota lähti tie kohti Pikku-Viljamoista.

Pelto Niitty Talo Tie Arvokas kulttuuriympäristö

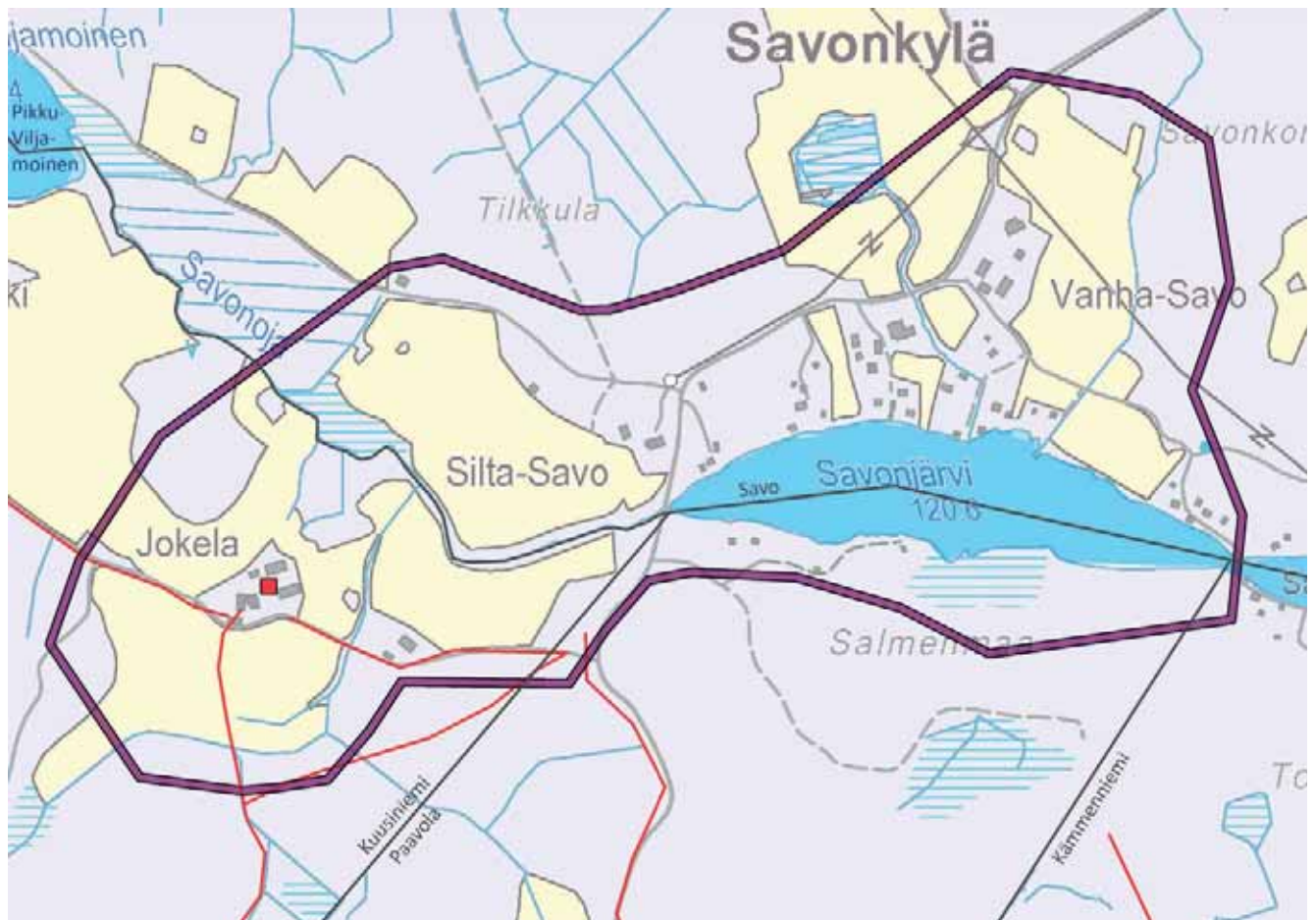
1800-luku

Henkikirjat 1835 / Joentaka lukeutuu Kuusniemien torppiin • Savo eli Vanhatalo oli kahdessa osassa, toisella oli torppa Uastaival • Savon kylän uudistila Markkula (rek. 1835) mainittiin.

Henkikirjat 1870 / Joentaka lukeutuu Kuusniemien torppiin • Toisella Savon Wanhatalolla oli torppa Uastaival eli Santala sekä pitäjänräätäli Karl S. Granlund • Savon kylän Markkulalla oli torppa

Sorala. Savon kylän käsityöläisiä olivat räätäli Matti Levaa ja myöhemmin suutari August Mansten.

Tiestö laajeni etelään: Joentaka-torpalta lähti reitti länteen noudatellen nykyisen Jokelankulmantietä sekä itään kohti Savonjärven länsiperää, josta kulki tielinjaus nykyisen Siltasavontien reittiä etelään.

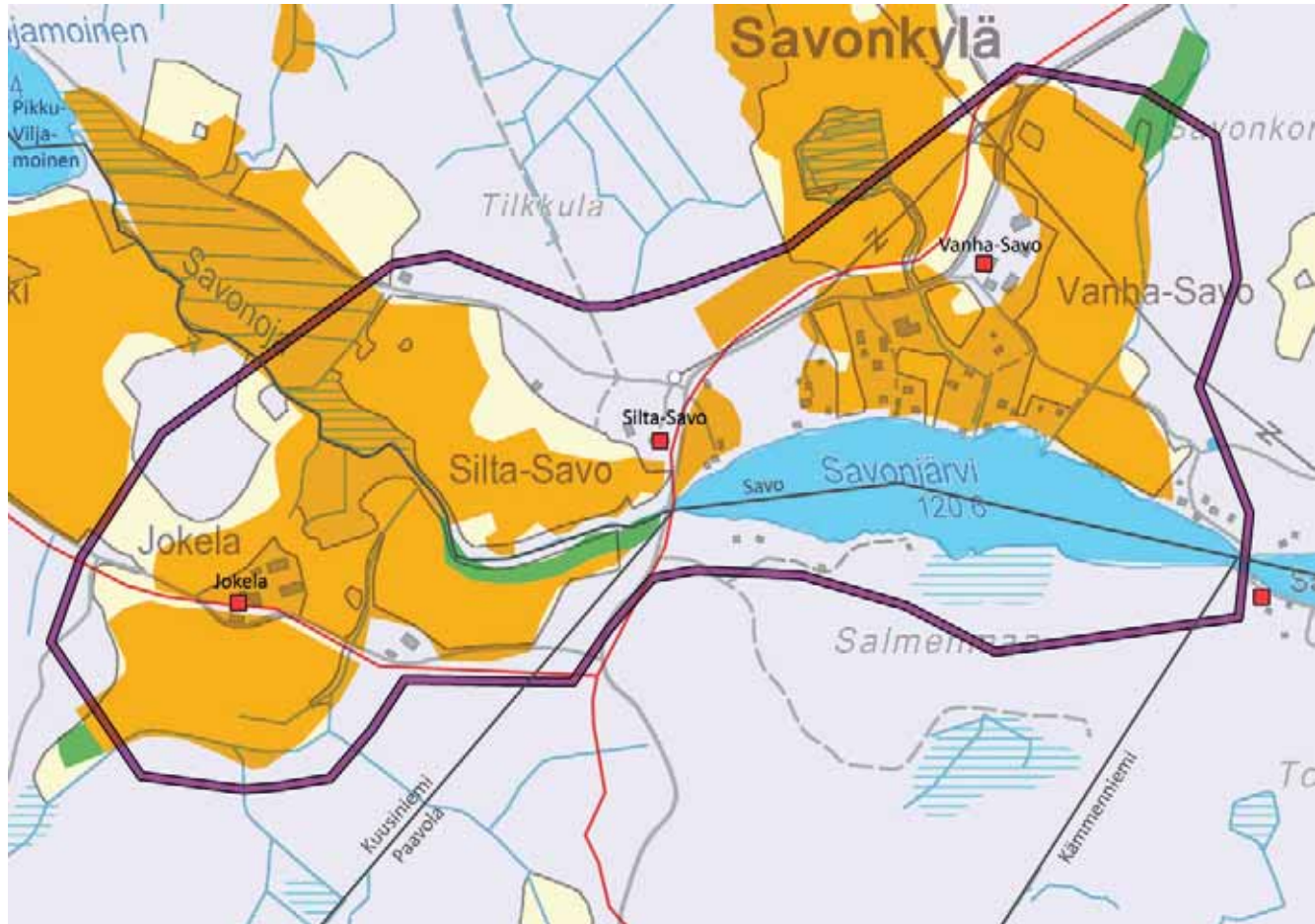

■ Talo — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat: Kuusniemen Ylisestä muodostettu Jokela • Vanha Savo ja siitä muodostettu Mäkelä • Silta-Savo ja siitä muodostettu Santala.

Peltoalueet laajenivat huomattavasti ja yhtenäistyivät pinta-alaltaan • Niittyjen määrä väheni merkittävästi • Tiestön pääreitit nousivat nykyisten Siltasavontien ja Jokelankulmantiin reittejä.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

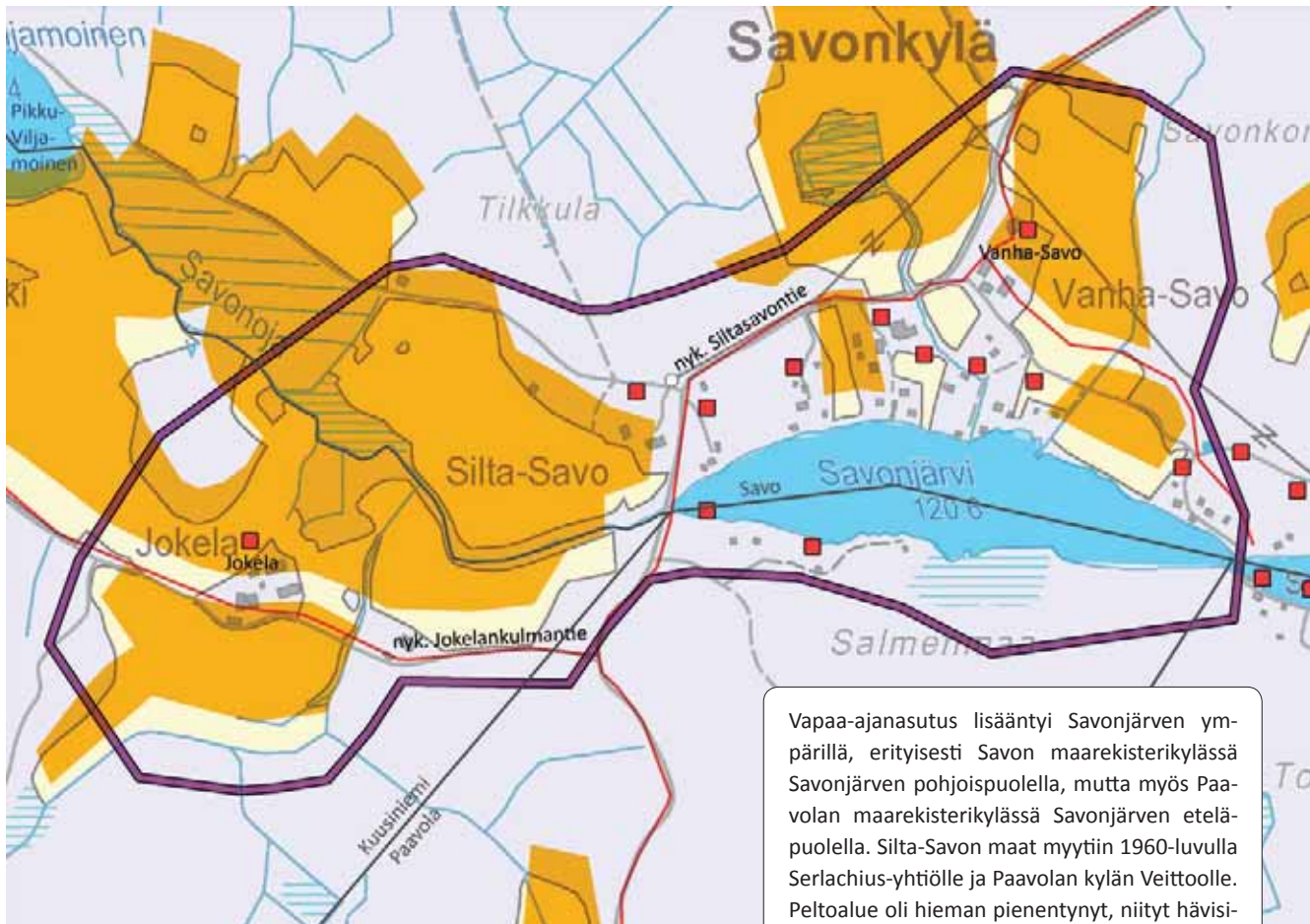
■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Rakennuskanta laajeni. Pohjoisen Savonkylän pellot laajenivat edelleen ja uusiakin alueita otettiin viljelyyn mm. Korpisuon-Ukonsuon-Savonkorven alue Sorolanojan tuntumassa lähellä Mäkelää ja Rauhalaa sekä Kortesuon alueella ja Markkulan pohjoispuolella.

Siltasavontie kulkee läpi Savonkylän. Savonjärven pohjoispuolella näkyy Vanhan Savon pihapiiri. Alueella on vielä jäljellä avointa viljelymaisemaa. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

Vapaa-ajanasutus lisääntyi Savonjärven ympärillä, erityisesti Savon maarekisterikylässä Savonjärven pohjoispuolella, mutta myös Paavolan maarekisterikylässä Savonjärven eteläpuolella. Silta-Savon maat myytiin 1960-luvulla Serlachius-yhtiölle ja Paavolan kylän Veittoolle. Peltoalue oli hieman pienentynyt, niityt hävisivät. Tiestö pysyi ennallaan.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

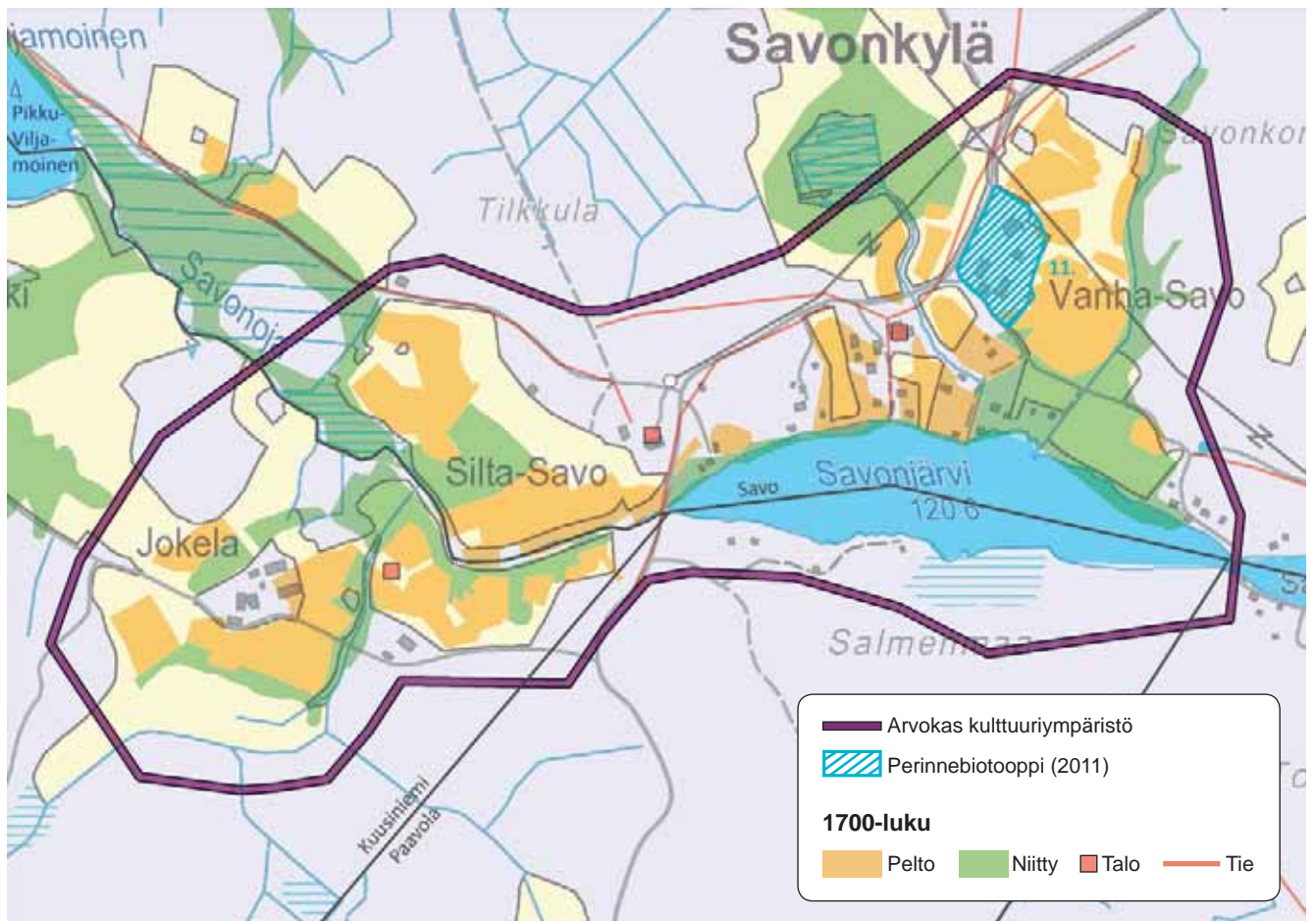
NYKYTILA

Savonkylään sukelletaan komean kuusimetsän halki, Savonjärven länsipohjukan sivuitse, mäentöyräälle nouden. Jokelan Savonojaa kohti laskevat rinnepellot jäävät länteen, metsäsaarekkeen taakse. Järven länsitöyräälle, pihapuiden katveeseen jää Silta-Savon vanha pihapiiri. Mäeltä kohti kaakkoa avautuu näkymä Savonjärvelle. Siltasavontietä edelleen kuljettaessa, pienen metsäkaistaleen jälkeen avautuvat Vanha-Savon ympärille muodostuneet peltoaukeat.

Vanha-Savon rapistuneet vanhat rakennukset seisovat tien sivun pienellä kumpareella kalliolaikkujen, niittyjen ja kotojen ympäröiminä.

Peltoalueet Vanha-Savon ja Savonojan ympärillä ovat säilyneet avoimina viljelyssä olevina alueina. Jokelankulmantien ja Siltasavontien risteuksen molemmin puolin on hakattu metsää. Alueella on vielä toimivia maatiloja.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Ei ole tiedossa.

KULTTUURIMAISEMA Vanha-Savon pihapiiri ja lähipelot sekä Savonojan varteen liittyvät peltoalueet • Vanha talvitie Vehokylästä Savonkylän kautta Paarlahlle sekä Loppisjärven ja Lauttajärven kautta Asuntilanjärvelle ja siitä Näsijärvelle

PERINNEBIOTOOPIT 11. **Vanha-Savon pihapiiri.** Alueellisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Sorilan ja Palon kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Sorila 509 ja Palo 506

Sorilan kylän aikaisempi äänneasu on ollut Sorrila, lieneekö yhteydessä Sorriin. Kylän asukkaat sorilaiset. Sorilanjoki, joka saa alkunsa Sorilanlammista eli Kulkkaanlammista, erottaa Nurmin ja Sorilan kylät toisistaan.

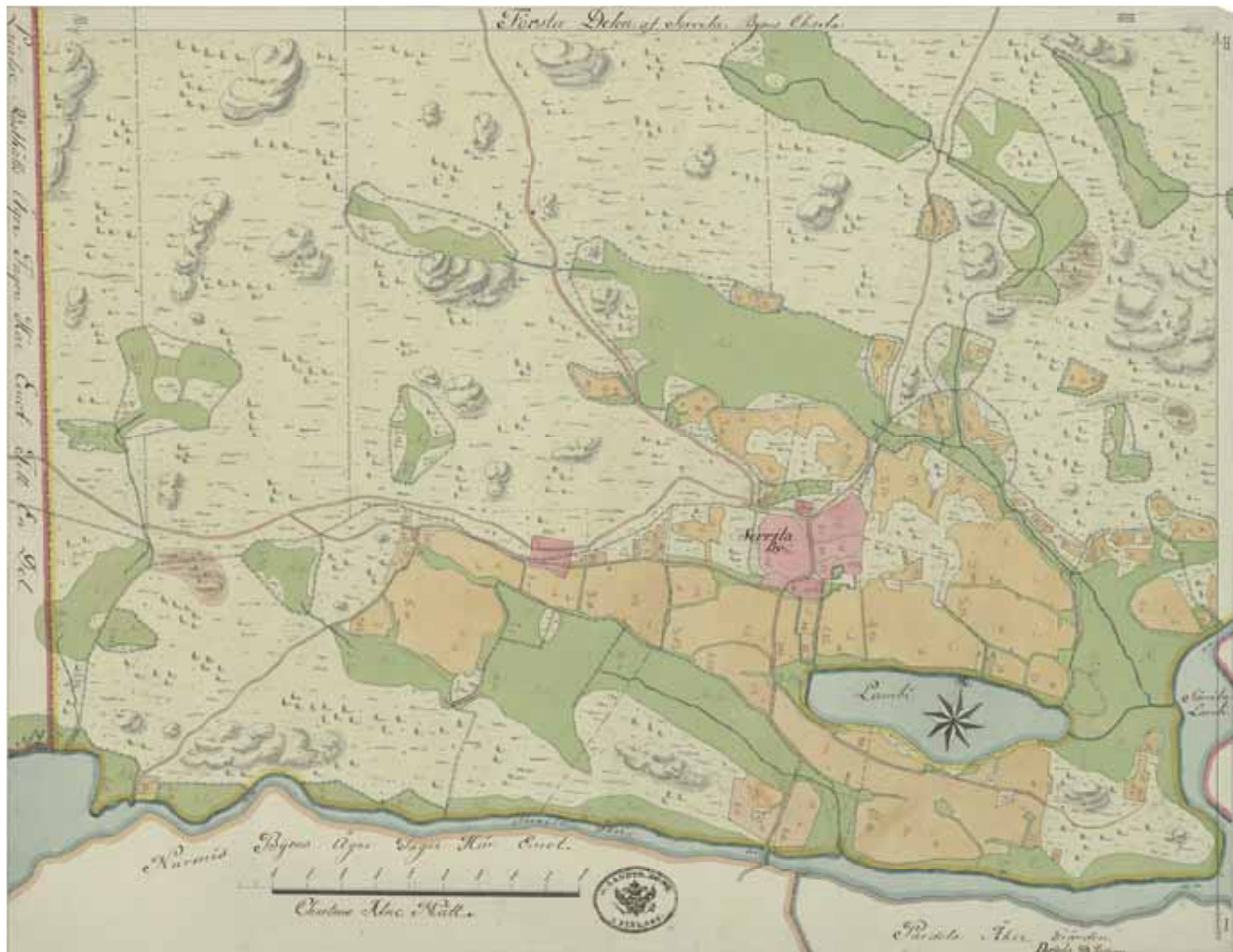
Palon kylän nimestä kulkee kahta tarinaa. Eräinä kovina nälkävuosina Kangasalan Havisevan kylästä kaksi veljestä löysi maasta herneenpalkoja ja kylää alettiin kutsua nimellä Palko. Alueella lienee poltettu ennen suuria kaskia, ja nimeä Palo on käytetty mm. kirkonkirjoissa.

Maakirja Sorila 1540 / 6 tilaa eli kaksi Juudasta, joista toista sanottiin Peukuseksi (Peukunen/Sorinrinne Raku 1041, s. 53) ja toinen hävisi pian; Pekka, joka yhdistettiin toisiin 1500-luvun lopulla ja kaksi Sorria, joista toista sanottiin myös Marttilaksi ja toinen yhdistettiin 1630-luvulla Kulkkaan kantatilaan (Kulkas ja Korpi

Raku 1042, s. 54), joka esiintyy maakirjassa vasta 1553. Sorrit pitivät Marttilaa ja Kulkasta, Olavi Juudas Peukusta ja Heikki Juudas seuraavalla vuosikymmenellä häviävää tilaa. Korpi, Rekola eli Sälli ja Utukka sisältyivät kaikki ensimmäiseen maakirjaan Sorilan kohdalla.

1553 Palon kylä muodostui, kun Sorilan takamaille raivatut tilat kasvoivat kantakylää lukuisammaksi. 7 kantatilaa: Partola, Utukka (Raku 1036, s. 48), Hempura eli Rahola, Rekola eli Sälli, Holvasti, Rentto, joka 1680-luvulla liitettiin Rekolaan sekä Niilo Raholan tila, joka hävisi jo 1550-luvulla.

1558 muodostui Partolan kylä, koska Partola (Raku 1037, s. 49) ja Holvasti sijaitsivat erillään toisista Palon tiloista. Partojen suku piti Partolaa ja Holvastia. Rahojen suvulla oli Hempuran lisäksi toinenkin lyhytikäinen tila.

Ote Sorilan isojakokartasta, Första Delen av Sorrila Byens Charta 1764, Olof Rehnström.

1700-luku

Isojakokartta Sorila 1764 Olof Rehnström / Sorilan tiiviin ryhmäkylän muodostivat Kulkas, Marttilat ja Korpi. Marttila oli 1753–1832 jaettuna kahtia (Jacob ja Michel). Ryhmäkylästä n. 400 m länteen oli Peukusen tontti. Ryhmäkylään kuuluvat pienet tontit olivat sepän pajan uusi tontti ja entisen sotilaan tontti.

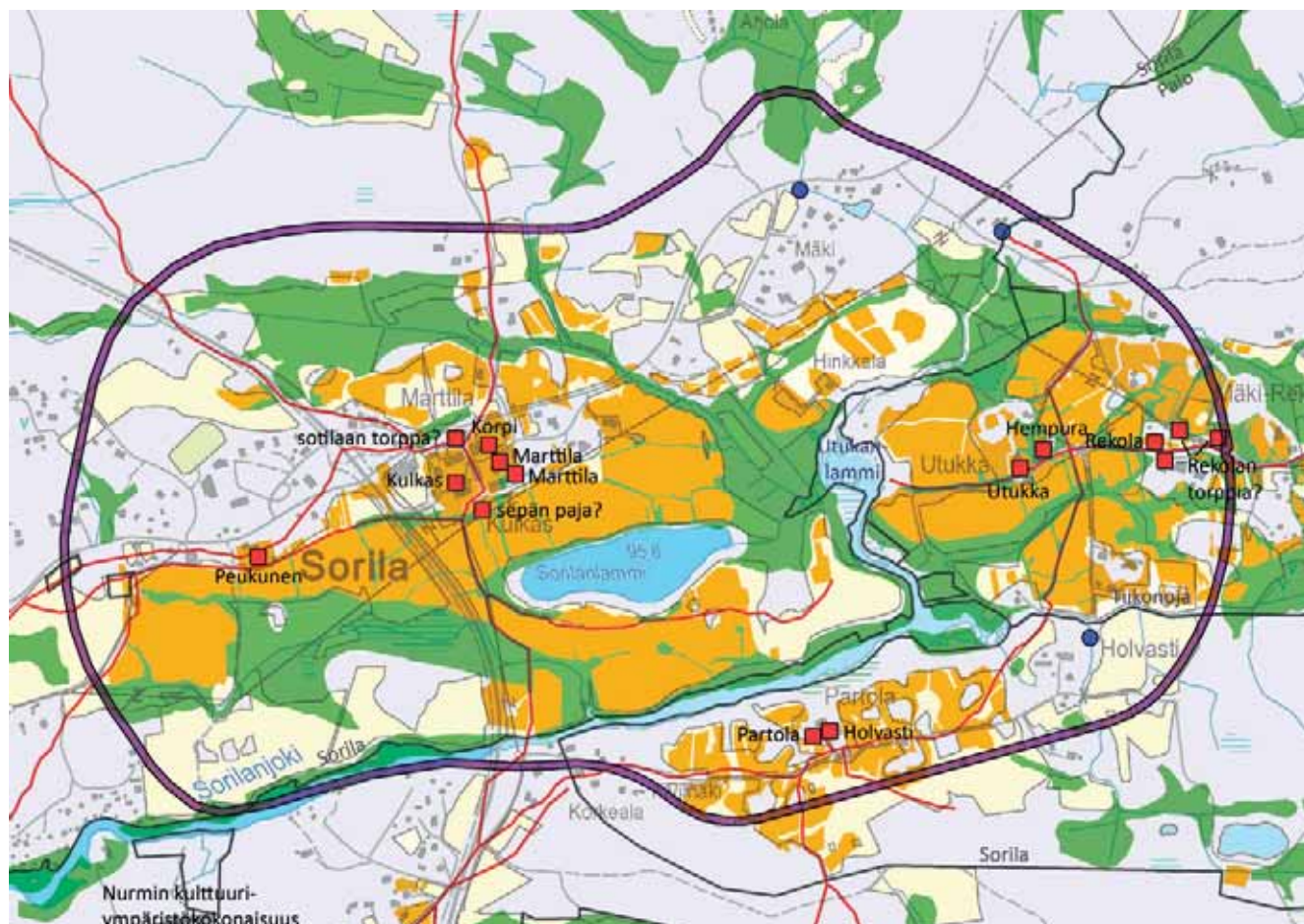
Ruovedelle johtava maantie ylitti Sorilanjoen n. 50 m idempänä kuin nykyinen Kaitavedentie ja kulki kylänraittina keskeltä Sorilan ryhmäkylää. Peurantajärveä kohti ei lähtenyt minkäänlaista tietä, vaikka kartalla oli kaksi puomyllyä tuolla suunnalla. Myös Sorilanjoen suulle oli yhteys lähes nykyisen Jokivalkamantien tapaan.

Pellot ja niityt sijoittuivat pääosin Sorilan kylän ja jokilaakson välisille lämpimille etelärinteille sekä Sorilanlammin (Lambi) ympärille. Peltoja oli myös Utukanlammin (Sorrila Lambi) suunnalla ja niittyjä lukuisien pienten ojan- ja puronvarsien ympäristöissä.

Tiluskartta Palo ja Partola 1738 Daniel Ekman / 5 kantatilaa eli Partola, Holvasti, Utukka, Hempura, Rekola sekä ilmeisesti Rentto, joka 1680-luvulla yhdistettiin Rekolaan. Tiikonojassa ja Peurantajärvestä laskevassa ojassa olevat rakennukset lienevät myllyjä.

Isojakokartta Palo 1763 Olof Rehnström / Utukka, Hempura ja Rekola olivat keskenään sarkajaossa, ja niiden kahdessa vainiossa olleet pellot jaettiin helposti kolmeksi lohkoksi. Näiden lisäksi kartalla oli kaksi tonttia, jotka ovat ilmeisesti torppia. Peurantajärvestä laskevassa ojassa oli mylly.

Isojakokartta Partola 1764 Olof Rehnström / Holvastian ja Partolan talot peltoineen ja niittyineen sekä mylly Tiikonojassa.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Mylly
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

Isojaon järjestelyistä kartta Sorila 1857 Axel Abraham Öhmann / Ryhmäkylässä olivat edelleen Kulkas, Marttila ja Korpi; näistä erillään oli Kulkkaaseen liitetty Peukunen. Ns. sotilaan tontti oli aiemmalla paikallaan, ja Peukuselta n. 300 m länteen oli pieni tontti. Aitolahden ensimmäinen kansakoulu (Sorilan koulu ja terveysasema Raku 1039, s. 51) aloitti Peukusen talon pirtissä 1892. Kulkkaan maista lohkottiin tontti koululle, joka paloi ennen käyttöönottoa. Uusi koulu aloitti toimintansa 1898. 1860-luvulla Kulkkaalla toimi kestikievari, samoin Korvella.

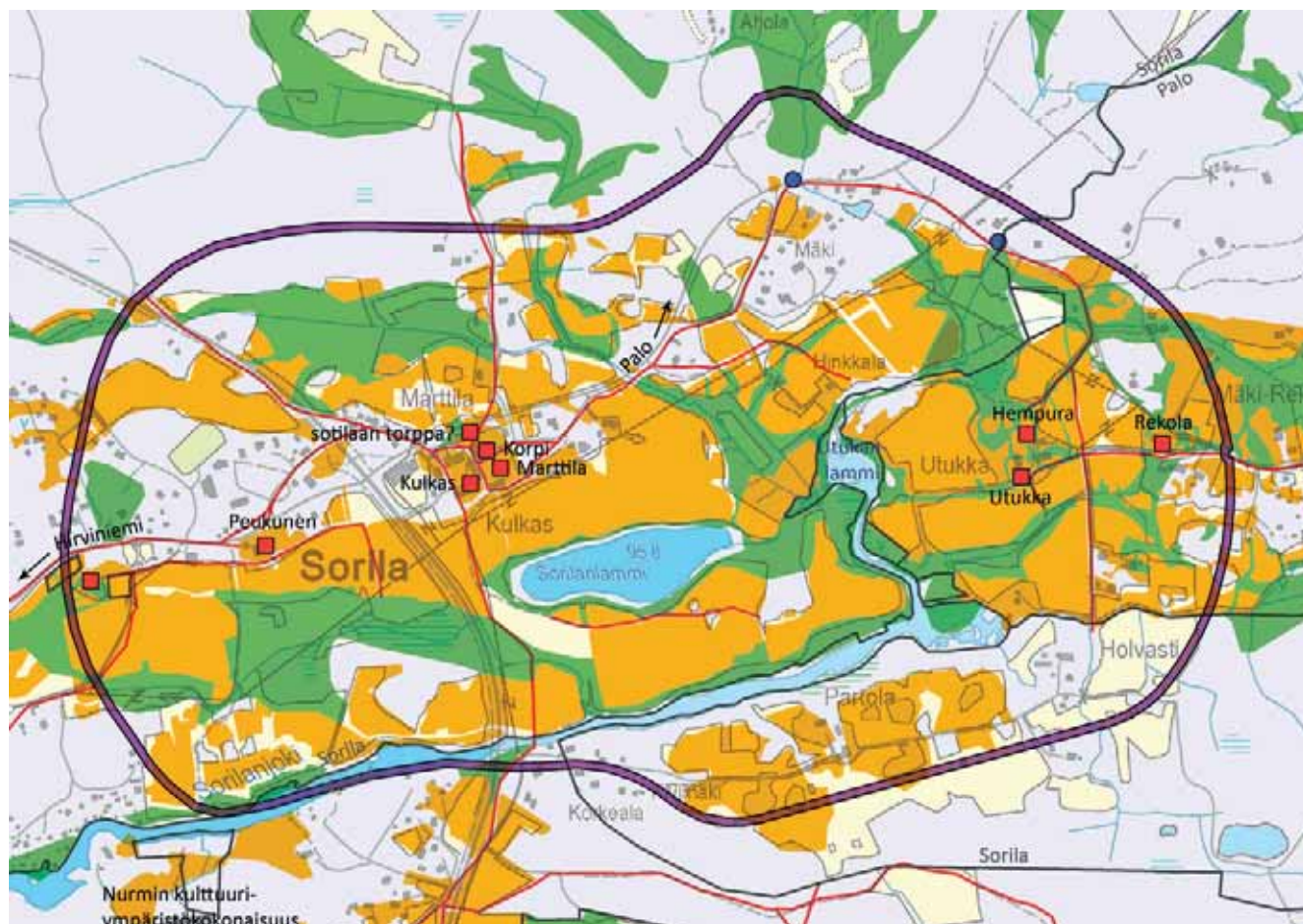
Maantie Teiskoon kulki nyt Kulkkaan tontin länsipuolelta. Laalahteen ja Hirviniemen johtanut tie noudatteli jo melko hyvin nykyisen Aitoniementien linjausta. Kulkkaan ja Marttilan tonttien eteläpuolelta lähti nyt reitti koilliseen, kohti puromyllyjä ja Palon kylän kautta kohti Peurantajärveä.

Peltopinta-ala lisääntyi osittain niittyjen kustannuksella, mutta myös raivaamisen tuloksena.

Isojaon järjestelyistä kartta Palo 1854 Axel Abraham Öhmann / Utukka, Hempura ja Rekola sekä Utukan ja Rekolan torpat, Tanhuanpää, Hakala sekä jauhomylly Peurantajärvestä laskevassa ojassa. Utukka liitettiin Hempuraan 1823.

Peltopinta-ala lisääntyi erityisen paljon koilliseen johtavien teiden varsilla ja aiempien niittyjen reunamilla. Niitytpinta-ala pysyi lähes ennallaan.

Sorilanjoen eteläpuolisesta Palon kylästä oli käytettävissä ainoastaan 1852 pitäjänkartan tiedot. Holvasti oli liitetty Partolaan 1786 ja 1860-luvulla Partolan ja Holvastian maat liitettiin Kulkkaaseen.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Mylly
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Sorila

Maanviljelystilat: Kulkas, Marttila ja siitä 1922 lohkottu Sorri, Korpi sekä Peukunen ja siitä lohkottu Perälä. Sorri oli keskellä Nurmin kylän maita maantien itäpuolella.

Huvilat: 10 kpl, mm. Peuranta, Ahola, Hinkkala, Kalliohaka ja kaksi Kuuselaa.

Pienet asumukset: 14 kpl, mm. Puustelli ja Rajala.

Ensimmäinen osuuskauppa aloitti Kulkkaan tilipirtissä, josta se 1920–30-luvulla siirtyi edemmäs mäelle uuteen rakennukseen. Myöhemmin maantien länsipuolellakin oli kauppa. Pohjois-Hämeen Tietopuolinen Karjanhoitokoulu (Karjanhoitokoulu/Sorilan päiväkotiki Raku 1040, s. 52) aloitti 1925 Kulkkaalla, jonka maille kansakoulun lähelle rakennettiin 1932 uusi rakennus karjanhoitokoulua varten.

Koilliseen johtava kunnantie kulki osuuskaupan, Kulkkaan ja Marttilan pohjoispuolelta kohti Pulesjärveä, se oli myllyn jälkeiseltä osuudeltaan merkitty poluksi.

Pellot muodostivat laajoja yhtenäisiä kokonaisuuksia. Pienehköjä niittyjä oli edelleen joenrannassa sekä kauempana pohjoisessa ja koillisessa.

Palo

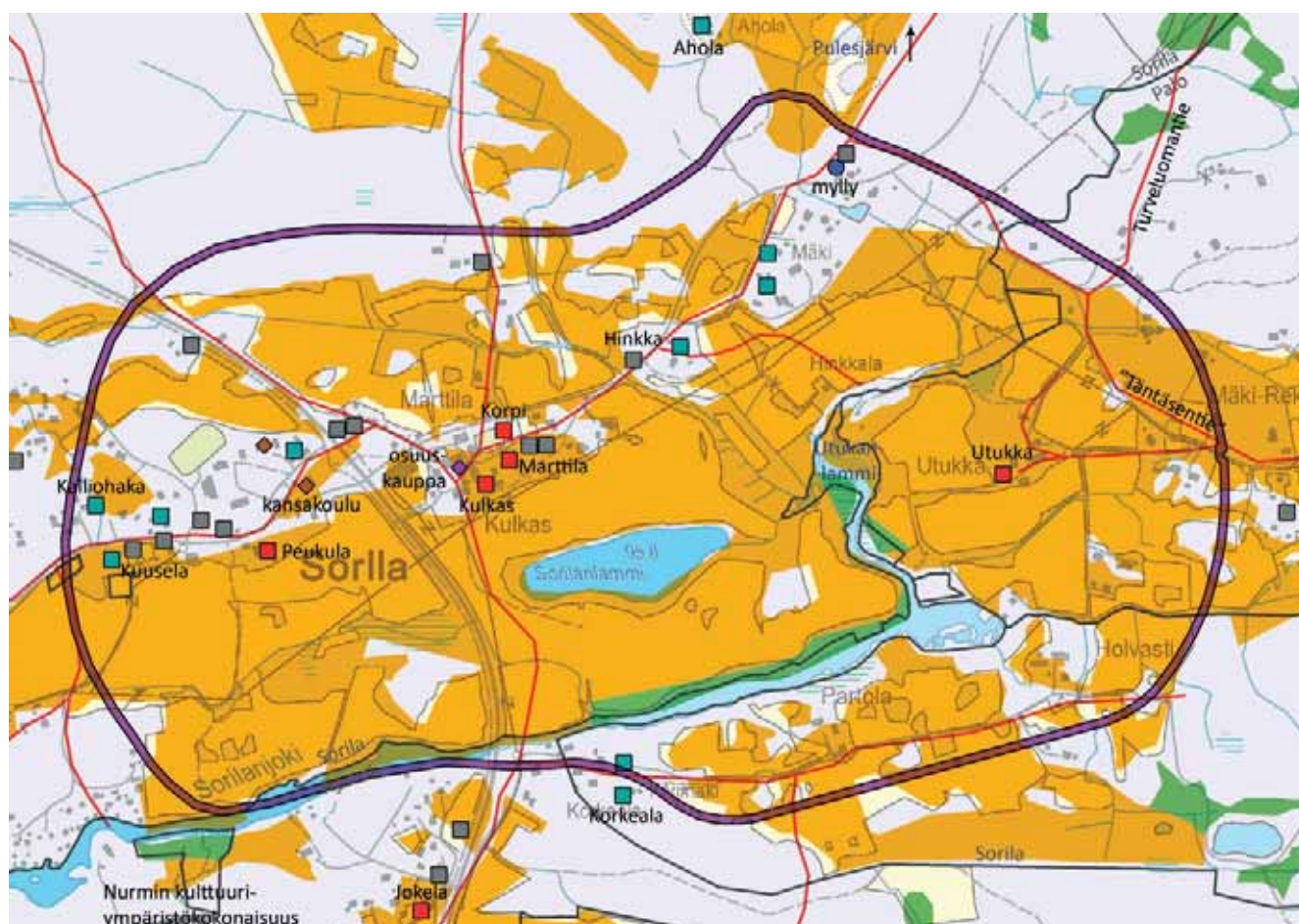
Maanviljelystilat: Utukka, Tuomisto, Turveluoma, Peräluoma ja Täntänen.

Huvilat: Lepola Peurantajärven etelärannalla, Kantapartolantien alussa Korkeala ja nimetön sekä Siltala koillisessa Harviojärven pohjoispuolella.

Pienet asumukset: 2 kpl.

Partolasta etelään johtava reitti oli merkitty poluksi. Turveluomantie jatkui kylätienä Harviojärvelle asti, ja ”Täntäsentie” Kangasalan Särkijärven ja Onkijärven kautta aina Suinulaan asti.

Lähes kaikki niityt oli otettu peltoviljelyyn, ja nyt pellot muodostivat suuria yhtenäisiä kokonaisuuksia.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ■ Pieni asutus ■ Huvila ◆ Koulu ◆ Kauppa ● Mylly — Tie
— Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

Sorila

Asuinrakennukset lisääntyivät etenkin Peurannan suunnalla, jonne sotien jälkeen nousi siirtokarjalaisille ruotsalaistaloja, ja jonne saatiin tie 1950-luvulla ja sähköt 1960-luvulla.

Vapaa-ajanasutus keskittyi Jokivalkamantien ja Jokivalkamantörmän varsille, 1950-luvulla syntyneelle alueelle, jonka paikalliset asukkaat ovat ristineet ”Rivieraksi”.

Pulesjärventie oli autotie ja Ruovesi-Teisko maantien uusi suoraviivaisempi linjaus kulki lännempänä.

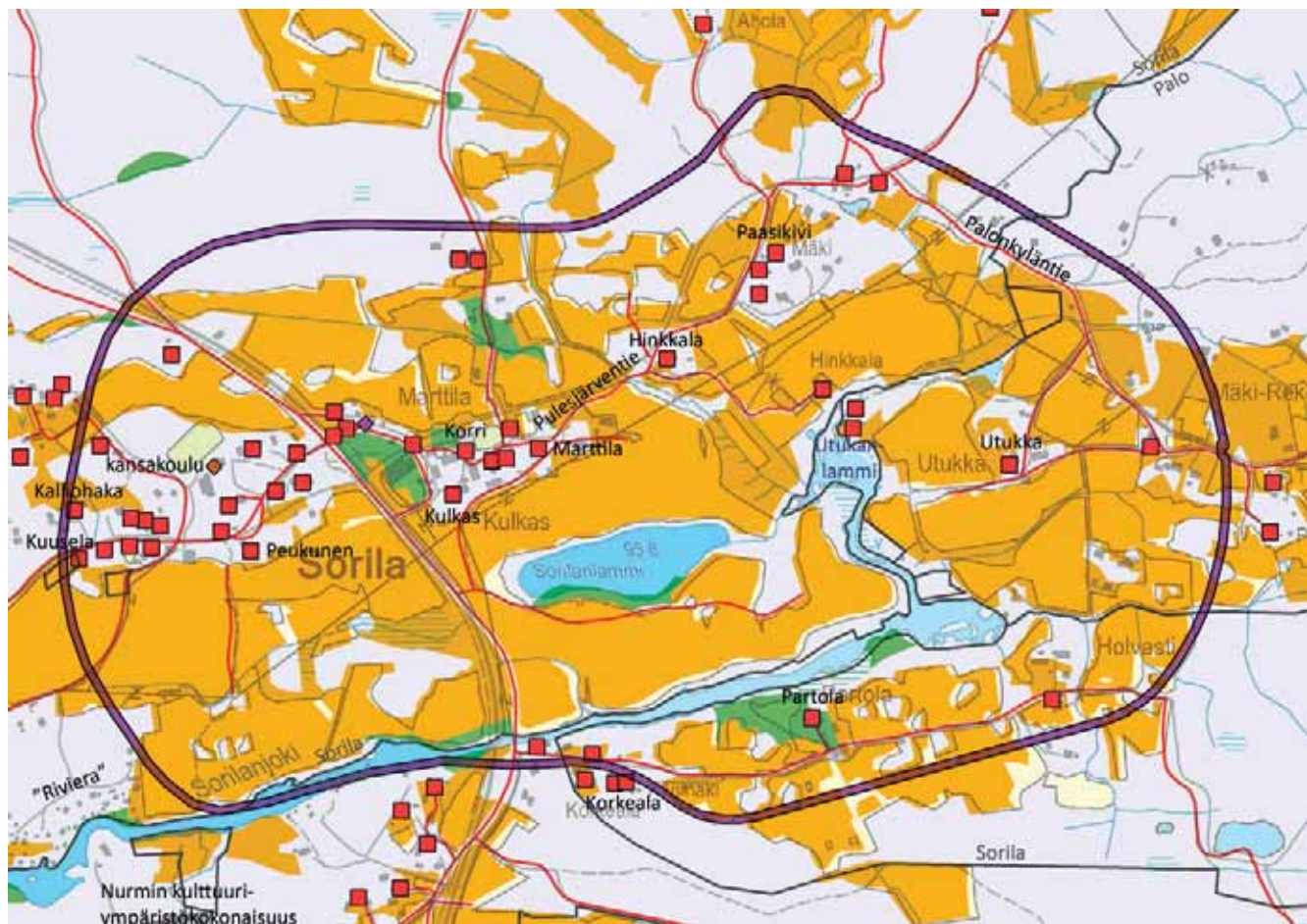
Lähes kaikki vanhat niityt oli otettu viljelykäyttöön ja uusiakin peltoja oli raivattu Pulesjärventien suunnalla.

Palo ja Partola

Palonkylätien ja Turveluomantien varressa oli muutama uusi rakennus. Partolan puolella oli jälleen rakennus Partolan kohdalla ja Korkealan lisäksi oli kolme muuta rakennusta.

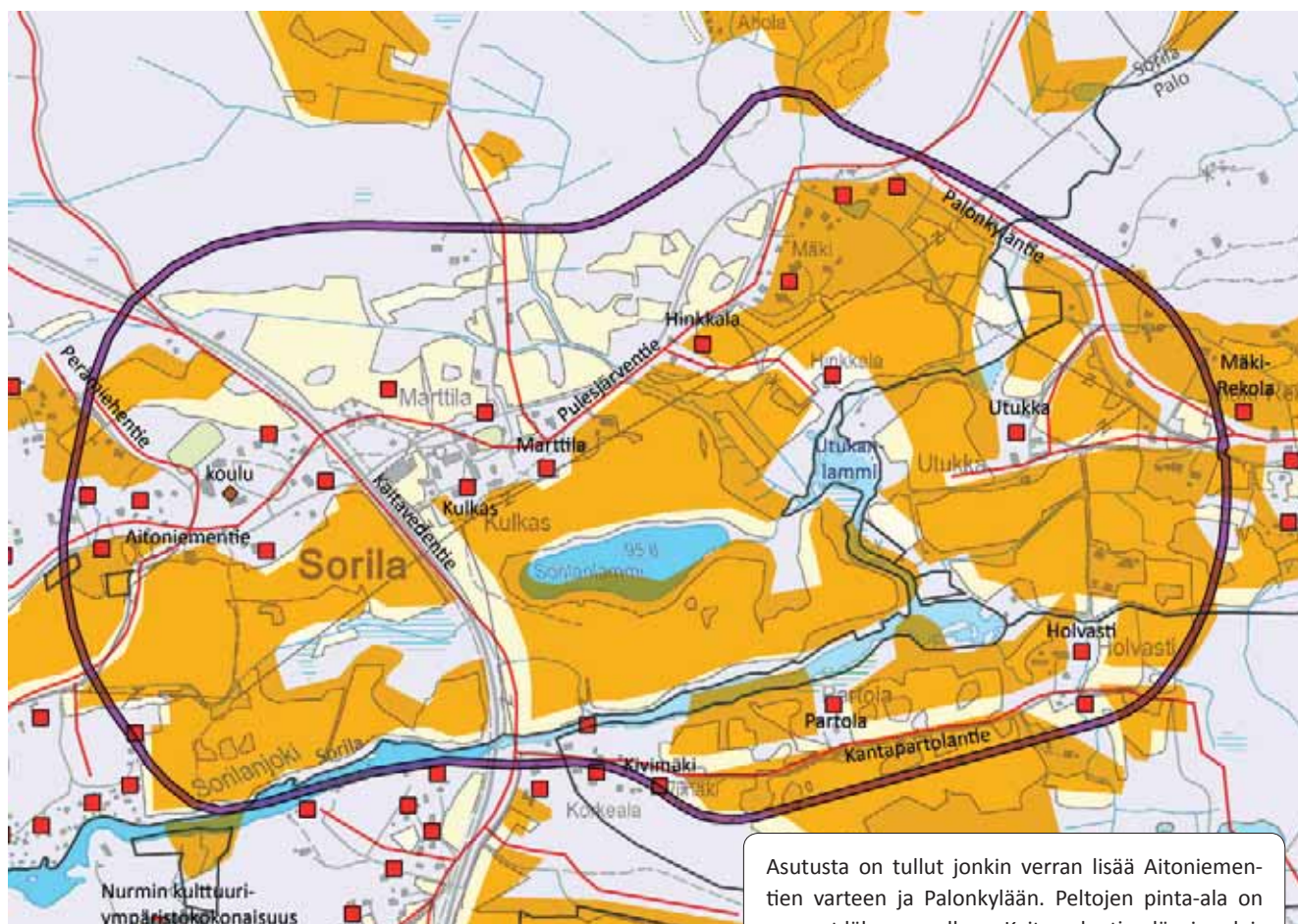
Pulesjärventie oli merkitty heikkokuntoiseksi autotieksi ja Peräluoman jälkeen Turveluomantie jatkuu polkuna kohti Harviojärveä. Palonkylätien pää haarautui Pyydysluomalle ja Täntäselle.

Loputkin niityt olivat muuttuneet pelloiksi.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Koulu
 Kauppa
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1970-luku

■ Pelto
 ■ Talo
 ◆ Koulu
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Asutusta on tullut jonkin verran lisää Aitoniementien varteen ja Palonkylään. Peltojen pinta-ala on pysynyt lähes ennallaan. Kaitavedentien länsipuoleinen niittyalue on kasvanut peltojen kustannuksella. Sorilan koululle on saatu pallokenttä. Kaitavedentietä kulkee enää yksi tieyhteys Pulesjärventielle.

NYKYTILA

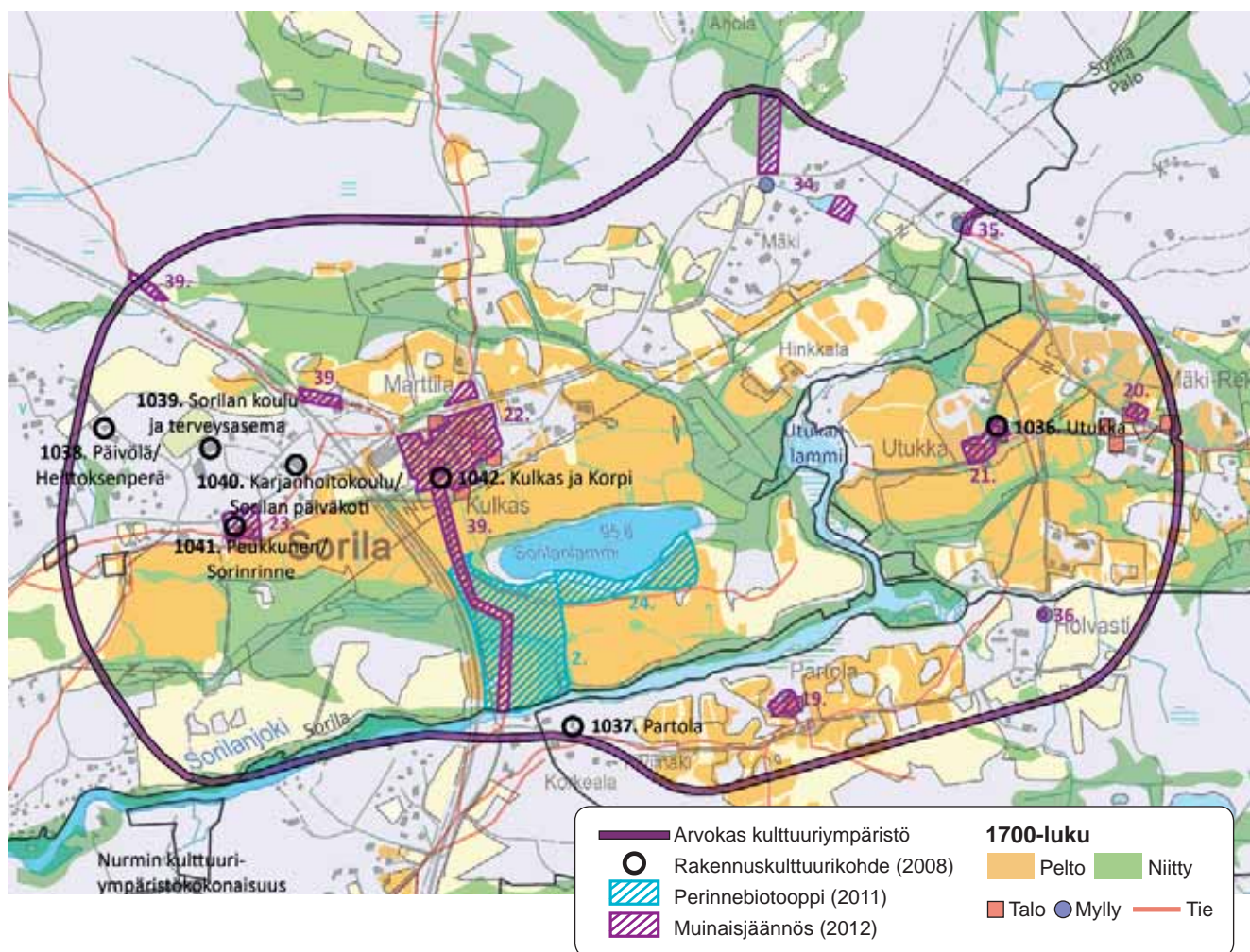
Edelleen Kulkkaan talouskeskus, Korven vanha päärakennus ja Marttilan tontti, tosin ilman päärakennustaan, sijaitsevat ikimuisoisella paikallaan ”Sorilanjäällä”. Viimeistään isojaon ajoista lähtien ovat kantatallot Kulkas, Marttila ja Korpi muodostaneet tiiviin ryhmäkylän. Myös Peukusen kantatallon paikalla asutaan yhä. Sorilan uudempi asutus on sijoittunut Pulesjärventien, Hinkkalantien, Aitoniementien, Perämäentien ja Hirsimoisientien varsille. Julkiset palvelut koulu ja päiväkotit ovat yhä Sorilan keskustassa, Kaitavedentien länsipuolella.

Sorilan kylän pellot ovat isojaon ajoista lähtien sijainneet kyläkeskuksen ympärillä ja kyläteiltä kohti jokilaaksoa laskevilla lämpimillä etelärinteillä. Peltoalueet ovat aikojen kuluessa laajentuneet ja muuttuneet entistä yhtenäisimmiksi.

Sorilan kyläkeskuksen eteläpuolella kulki aikaisemmin maantie runsaat 50 metriä idempänä kuin nykyinen Kaitavedentie. Isojaon aikaan maantie kulki keskeltä ryhmäkylää siten, että Kulkas jäi sen länsipuolelle ja Marttilat ja Korpi itäpuolelle. 1800-luvulla Kulkas, Marttila ja Korpi jäivät kaikki jo maantien itäpuolelle.

Isojaon aikaisista asuinpaikoista parhaiten samalla paikalla näihin päiviin asti säilyneitä ovat Utukka ja Partola. Rekolan kantatallon paikalla asutaan yhä. Palon kylän uudempi asutus on sijoittunut Palonkyläntien, Utukantien ja Turveluomantien varteen. Partolan puolella uudempi asutus on sijoittunut Kantapartolantien alku- ja loppupäähän. Palon kylän pellot ovat isojaon ajoista lähtien sijainneet kantatalojensa välittömässä läheisyydessä.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Utukka (Raku 1036, s. 48) • **Partola** (Raku 1037, s. 49) • **Päivölä, Heitoksenperä** (Raku 1038, s. 50)
Sorilan koulu ja terveys-asema (Raku 1039, s. 51) • **Karjanhoitokoulu/Sorilan päiväkoti** (Raku 1040, s. 52)
Peukunen/Sorinrinne (Raku 1041, s. 53) • **Kulkas ja Korpi** (Raku 1042, s. 54)

KULTTUURIMAISEMA

Sorilan ryhmäkylä Sorilanjoen laaksosta kohoavalla harjanteella ja sen näkymä Sorilanjoen sillalle Nurmista tultaessa. Sorilanlammia sekä Palon ja Partolan kantatiloja ympäröivät pellot.

PERINNEBIOTOOPIT

2. Kulkkaan laidun. Valtakunnallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

24. Sorilan haka. Alueellisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET

19. Partola (Pardola), historiallinen kylätontti • **20. Palo (Pahlo) Rentto**, historiallisen kylän talontontti • **21. Palo (Palho)**, historiallinen kylätontti • **22. Sorila (Sorrila)**, historiallinen kylätontti • **23. Sorila (Sorrila) Peukunen**, historiallisen kylän talontontti • **34. Myllylampi**, vesimyllyn paikka • **35. Myllymoisio**, vesimyllyn paikka • **36. Holvasti**, vesimyllyn paikka • **39. Messukylä-Ruovesi-tie**

LUONTOKOhteet: Alueella on tummaverkkoperhosia sekä muita niittyjen ja peltojen hyönteislajistoa. Sorilanlammin itäpäässä on arvokas kasvialue ja etelärannalla oleva katajaketo on luonnonsuojelualue.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 190) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 124): Alue muodostaa rakennushistorian, kulttuurihistorian ja maisemallisten arvojensa vuoksi merkittävän kulttuuriympäristön.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuuri-kohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (** Sorilan ryhmäkylän näkymäyhteys Sorilanlammin sekä Nurmista tultaessa Sorilanjoen ylittävälle sillalle; peltoalueiden avoimuus Sorilanlammin ympäristössä sekä Palon alueella*).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Palon aluetta vuonna 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

Vesistöreitti ja vanha tiestö kulkevat samansuuntaisesti. Sorilan vanha kylä sijaitsee Sorilanlammin pohjoispuolella, mäen etelärinteessä. Kuva on vuodelta 2010. Kuva: Lentokuva Vallas Oy.

Sääksniemen kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylä: Sääksniemi 717

Maakirja 1552 / Sääksniemen maarekisterikylän yksinäistila
Sääksi esiintyi maakirjassa vasta 1552.

1700- ja 1800-luvut

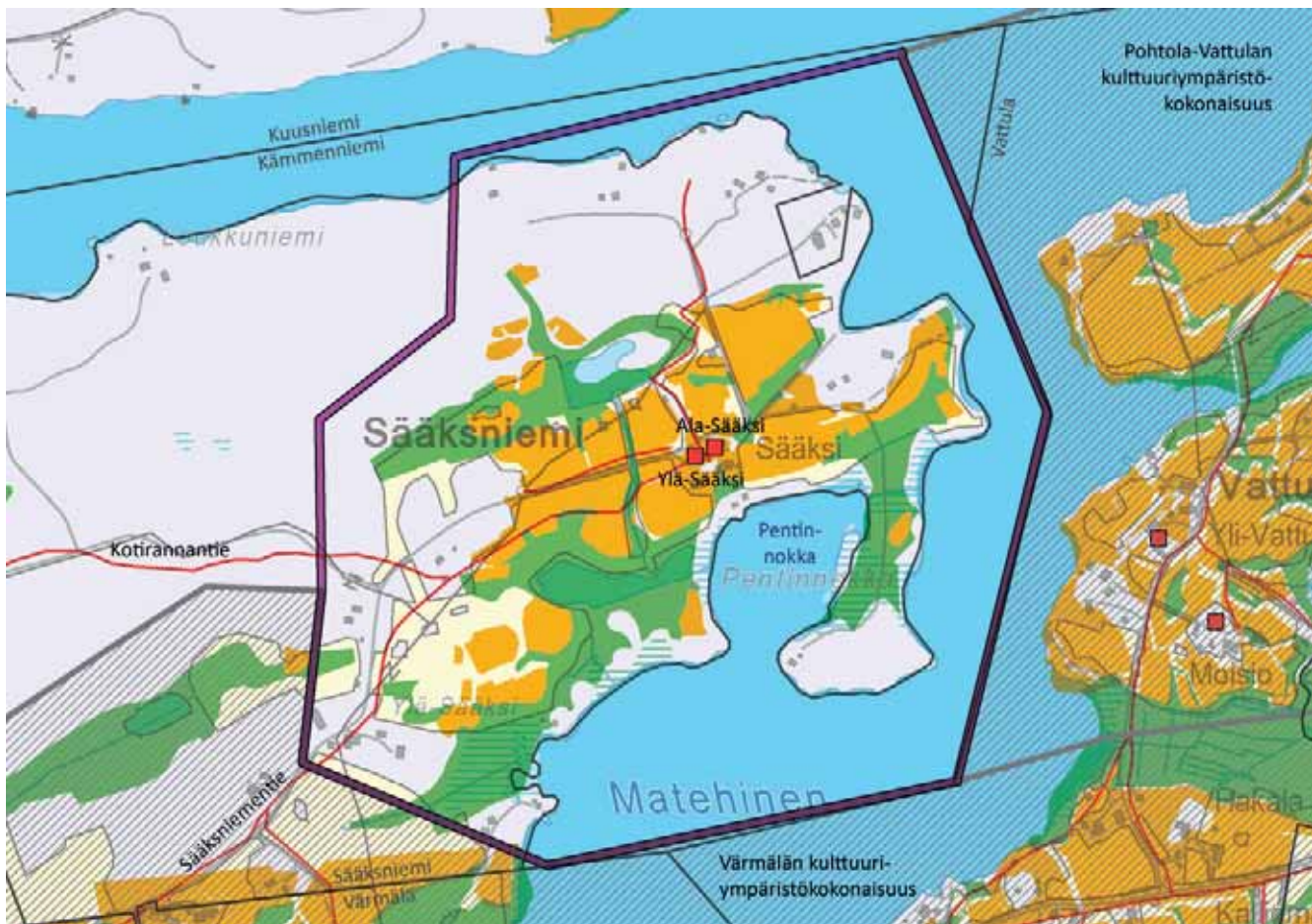
Isojakokartta 1795 Pehr Henrik Pelander / Sääksniemi oli ratsutila, joka jakaantui 1750-luvulla kahteen (rek. 1797) nimetömmään, vierekkäin sijainneeseen osaan, joista tuli Ala-Sääksi ja Ylä-Sääksi.

Isojaon aikaan asuintontit sijaitsivat vieretysten nykyisen Sääksinimisen tilan pihapiirin kohdalla. Asuintonttien ympärillä oli peltoja ja niittyjä. Tielinjat noudattelivat nykyisten Kotirannantien ja Sääksniementien linjauksia.

Henkikirjat 1835 / Sääksniemi oli kahdessa osassa, toisella oli torppa Kuivaniemi sekä lisäksi pitäjänpuuseppä Johan Salinin leski Sofia.

Henkikirjat 1870 / Sääksniemi Ylisellä ei ollut torppia, mutta Sääksniemi Alasella oli torpat Peräjärvi, Ollikka ja Murto. Toinen osa Sääksniemen kylää sijaitsi lähellä Oriveden rajaa, Peräjoen ja Peräjärven pohjoispuolella. Sääksniemen yhteydessä mainittiin räätäli Henrik Malm, ja myöhemmin seppä livari Ilmarinen.

Osat Sääksi ja Ala-Sääksi yhdistyivät uudelleen Sääksi-nimiseksi tilaksi 1800-luvun jälkipuoliskolla

Pelto Niitty Talo Tie Arvokas kulttuuriympäristö

Loivasti kumpuilevaa peltoa Matehisen rannalla.

Hevoset laiduntamassa Pentinnokkaan kulkevan tien varrella.

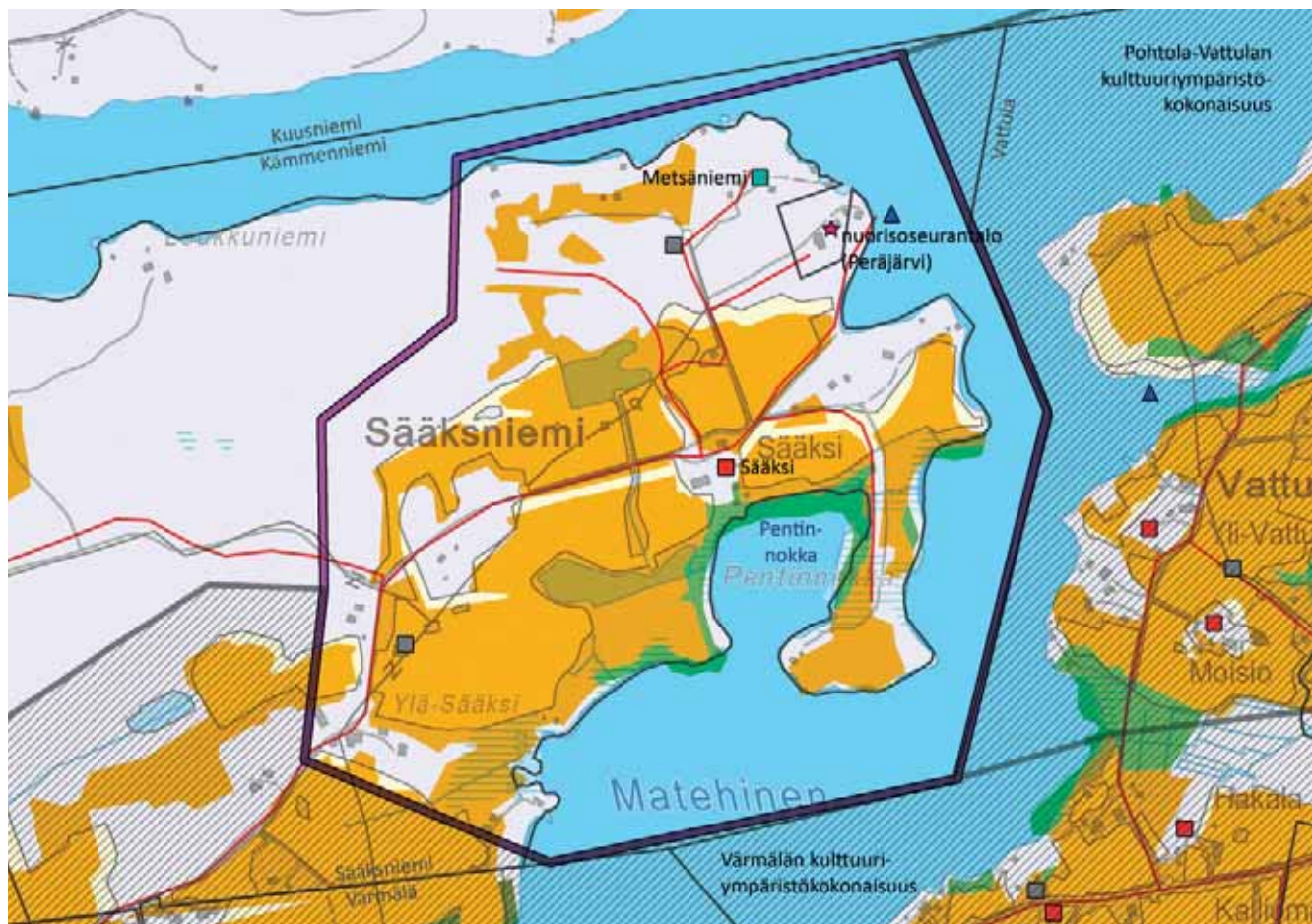
1920-luku

Maanviljelytilat: Sääksniemen kärjessä sijaitseva Sääksi (Raku 1120, s. 79).

Huvilat: Sääksniemen koilliskärjessä Sääksistä muodostettu Metsäniemi; Kaitaveden pohjoisrannalla lähellä Aunessiltaa Paavola ja Käpylä.

Pienet asumukset: Sääksin mailla Sääksniementien varressa 2 kpl; Peräjärven pohjoispuolella Järvenpää.

Sääksniemen koilliskärjessä oli Kämenniemen kylän Kahnoista muodostettu tila Peräjärvi, joka oli merkitty nuorisoseurantaloksi (Raku 1119, s. 78). Peltoalueet olivat laajentuneet huomattavasti. Niityt olivat keskittyneet Pentinnokan länsipuolelle, Matehisen lahden ympärille. Tiestö oli laajentunut Peräjärven ympäristöön ja Pentinnokkaan.

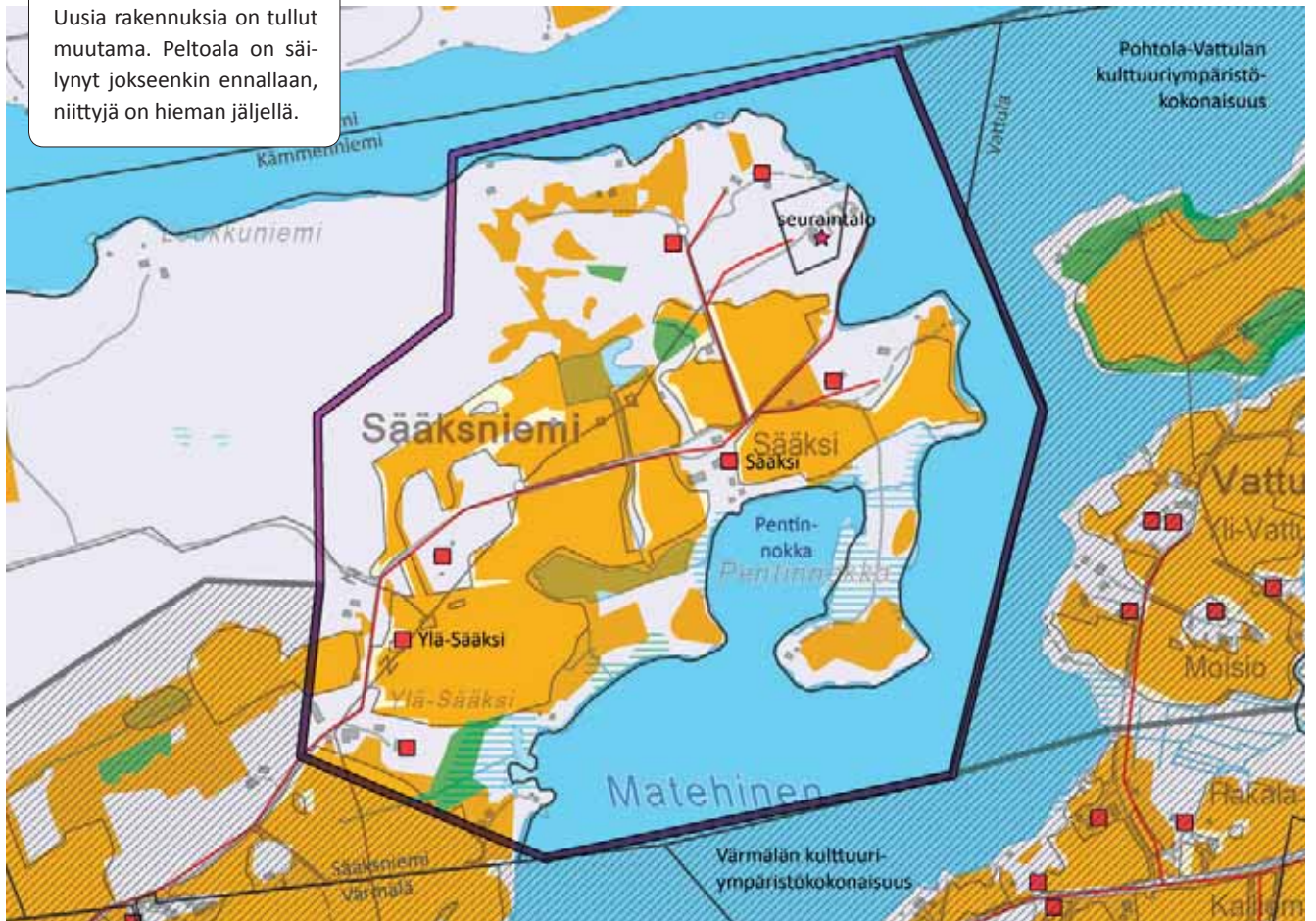
■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 ★ Nuorisoseurantalokko
 ▲ Laituri
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

Ylä-Sääksin rakennukset. Ylä-Sääksi on lohkotila, joka muodostettiin 1937. Kuva: Lentokuva Vallas Oy. 2010.

1950-luku

Uusia rakennuksia on tullut muutama. Peltoala on säilynyt jokseenkin ennallaan, niittyjä on hieman jäljellä.

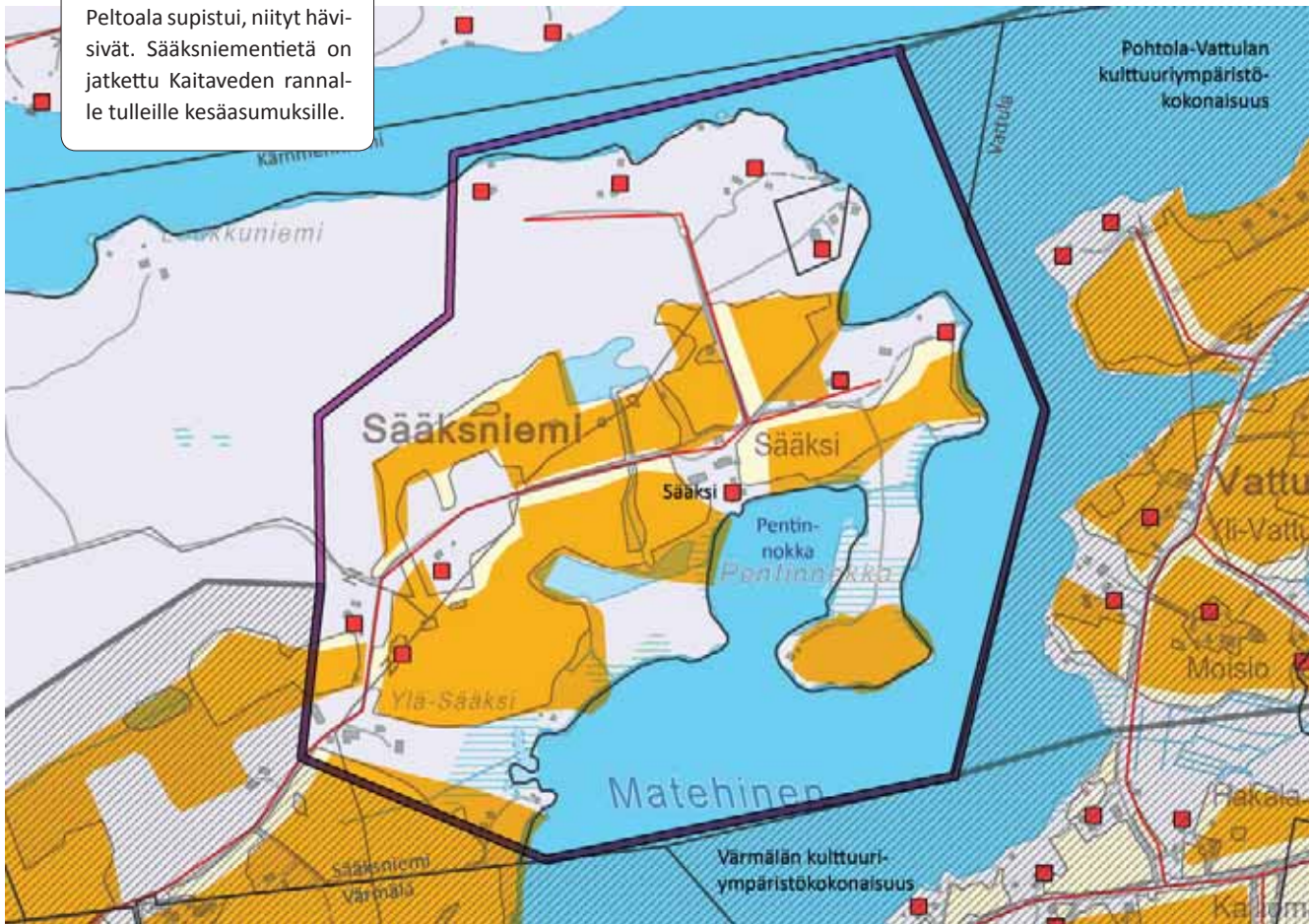
■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ★ Nuorisoseuraintalo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Sääksin tila peltoineen. Kuva: Lentokuva Vallas Oy. 2010.

1970-luku

Peltoala supistui, niityt hävisivät. Sääksniementietä on jatkettu Kaitaveden rannalle tulleille kesäasumuksille.

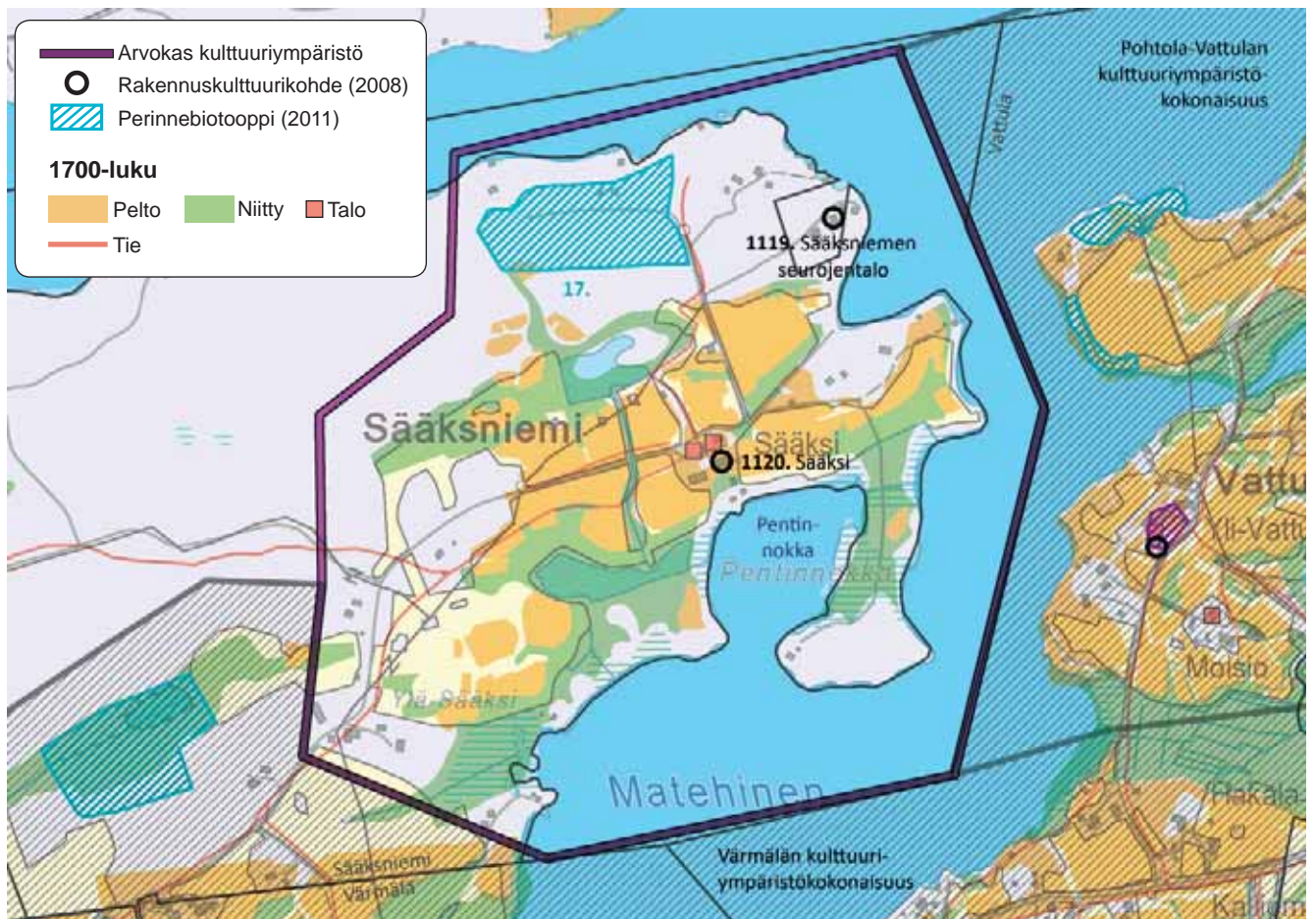
Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

NYKYTILA

Loma-asutusta on tullut lisää Sääksniemen pohjoisosiin Peltoala on supistunut jonkin verran; Pentinnokan eteläpäässä oleva peltoalue on metsitetty. Sääksniemessä on vielä muutama toimiva maatalo ja alueen pellot ovat edelleen viljelyskäytössä. Alueella on myös hevoslaidunnusta. Sääksniemen päässä sijaitsevalla seurojentalolla on historia suojeluskuntatalona. Talon lähellä on vanha suojeluskunta-aikainen ampumarata, jonka rakenteita on vielä jäljellä.

Sääksniemen maisemaa hallitsevat kumpuilevat peltoaukeat, jotka viettävät kohti Matehista. Sääksin tilan rakennukset sijaitsevat etelään viettävällä kalliokumpareella. Rinne laskeutuu kohti Matehisen suojaisaa lahdenpoukamaa. Vanhat maatilarakennukset, navetta, lato ja kanala henkivät alueen maataloushistoriaa. Sääksniementietä kuljettaessa runsas rantapuusto estää laajempien näkymien avautumista järvelle. Uudempi rakennuskanta on sijoitettu onnistuneesti laajan peltoalueen reunavyöhykkeelle, metsän puolelle.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Sääksniemen seurojentalo (Raku 1119, s. 78) • Sääksi (Raku 1120, s. 79)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Talvitie Matchisen kautta Paarlahdelle ja Näsijärven Tervalahteen.

PERINNEBIOTOOPIT 17. Sääksen metsälaidun. Alueellisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Teiskolan ja Koveron kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Kovero 704, Padustaipale 712, Teiskola 718

Isosaari eli Teiskolansaari eli Pappilansaari eli Salonsaari on ollut aikoinaan osittain saari, nyt kapealla kannaksella yhdistynyt mantereeseen. Saari, jossa on ollut Salo -niminen tila, on kuulunut Teiskolalle.

Mustalahti eli Mustalammi eli Levälaidanlammi on maatuva, letto-rantainen Kirkkojärven lahti.

Kirkkojärven Raatosaaari lienee saanut nimensä siitä, että eräs mies hukkuu jäihin saaren edustalla palatessaan markkinoilta. Hevonen pääsi saareen, mutta kuoli nälkään ja raato lojui kauan aikaa saarella. Kerrotaan myös, että saareen olisi ryssiä haudattu. Ehkä ruumiita on säilytetty saarella talviaikaan.

Maakirja 1540 / Teiskolan kylä: kaksi Teisko-nimistä tilaa sekä Lörpys eli Salo että Kaikari eli Mustaniemi, jotka kaikki 1600-luvun loppupuolella liitettiin Teiskolan kartanoksi, ja vielä Mikon tila parin vuoden kuluttua. Myöhemmin kylässä esiintyi vielä yksi lyhytikäinen tila. Teiskolan kartanon perustamisvuodeksi lasketaan 1663, jolloin ratsumestari Wolmar von Shlippenbach sai säterivapauden yhdelle lahjoitustilalleen kylässä. Teiskolan kartanon kehityksestä kts. luku 6.2.2.

Koveron kylä: Nikkilä, Junkkari eli Hulttinen, Eerola, Kentsi eli Ylijoki sekä Lörpys, joka jo muutaman vuosikymmenen jälkeen liitettiin Nikkilään. Tooti eli Anttila merkittiin maakirjoihin 1533.

Iso-Kovero muodostui 1600-luvun lopulla kaikista kylän tiloista; Nikkilä tuli kantatilaksi ja muita tiloja hoitivat lampuodit. Nikkilässä oli kestkieveari 1658. Tuomari Spofvenhjelm muodosti Koverosta 1696 rusthollin, jonka augmentteina olivat Paksula ja Taulaniemi.

Teiskolan kartanoalue lännestä päin kuvattuna. Taustalla Kirkkojärven Saunalahti. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

1700-luku

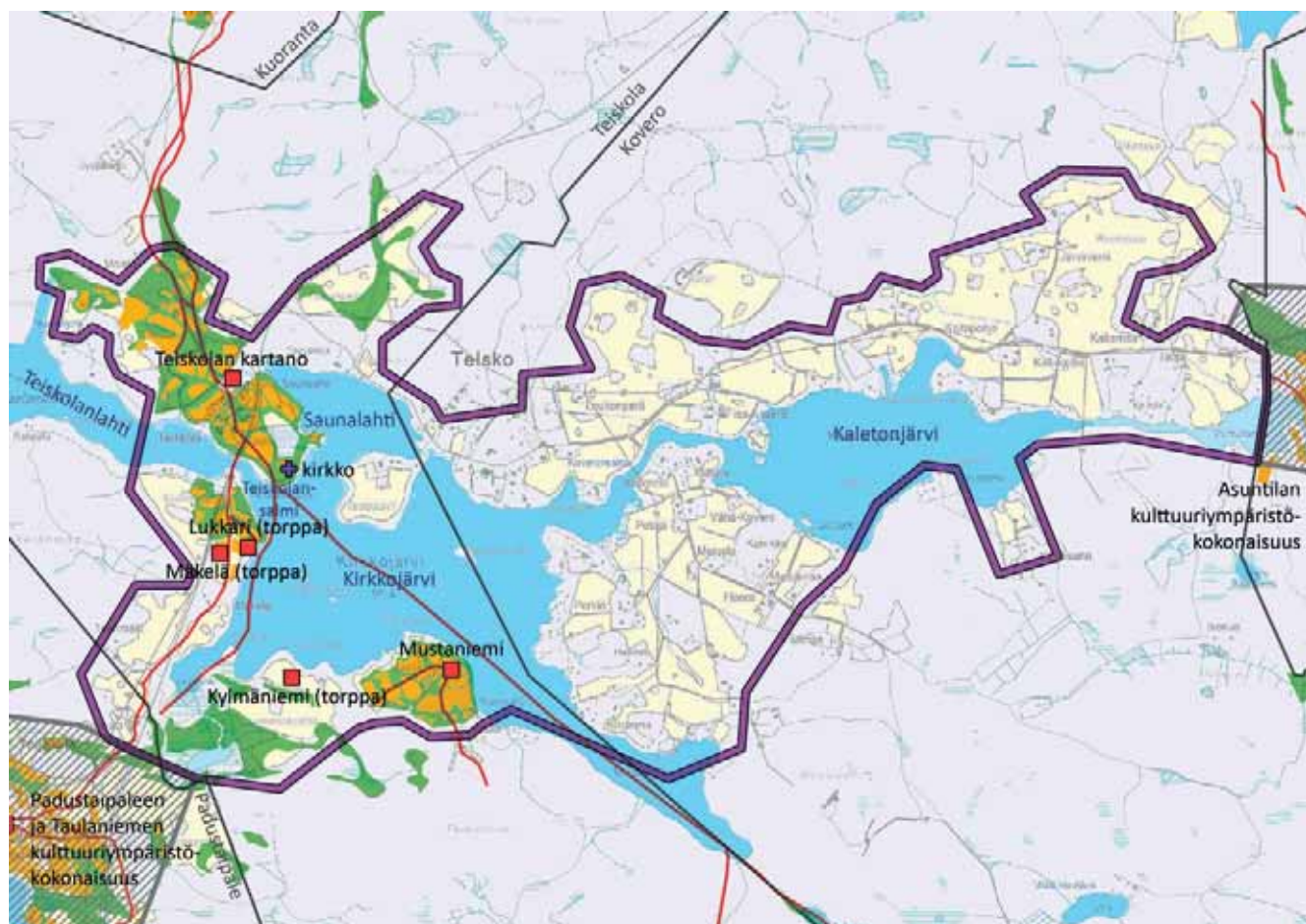
Teiskola perusti ensimmäisen torppansa 1735 ja 10 torppaa 1780-luvulla. 1730-luvulla Koverossa oli räätäli Matti Munck.

Kartta Teiskola 1759 Zachris Cronbäck / Teiskolan kartano (Raku 1152, s. 114) sijaitsi lähellä Saunalahden pohjukan rantaa, kirkko oli Myllynokan niemessä, Mäkelän torppa ja Lukkarin torppa olivat lähellä toisiaan Teiskolansalmen eteläpuolella, Kirkkojärven rannan tuntumassa.

Teiskolan peltoja oli kartanon ympärillä sekä ”kirkkoniemessä”, Teiskolantien varressa sekä Mäkelän ja Lukkarin torppien ympäristössä. Niityt reunustivat peltoja kaikkialla ja niitä oli lisäksi myös Tuovanojan ja Mustaniemen asuintontin ympäristössä. Levälaidanlahden (nyk. Levälahti), ja Levälaidanlammin (nyk. Mustalammi) läheisyydessä oli niittyjä.

Teiskolansalmen eteläpuolella maantien linjaus poikkesi hieman nykyisen Terälahdentien linjauksesta, sen sijaan Teiskolan kartanon jälkeen maantien linjaus noudatteli hyvinkin nykyistä, Kuorannan Polsoon johtavaa, Teiskolantietä, joskin sen rinnalla, itäpuolella kulki jonkin matkaa rinnakkaistie.

Koveron maarekisterikylän Koverolla (rek. 1874) oli runsaasti torppia 1750-luvulta alkaen. Koveron rusthollin Rajalaa piti 1770-luvulla rakuuna Erkki Vigilant. Vuonna 1775 Koveron ja Kalmakurjen välillä laadittiin torpparisopimus ja vuoteen 1810 mennessä Koveroilla oli jo 16 torppaa. 1800-luvun alussa Yljoen lampuotitilasta muodostui itsenäinen Vähä-Kovero

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 + Kirkko
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1800-luku

Rajankäyntikartta Kovero ja Teiskola 1815 Nathan Lilius**Henkikirjat 1835**

Teiskola: Teiskolan ja Mustaniemen torppia olivat Mäkelä, Kylmäniemi (Kuuslahden rannalla), Moisio, Touvanoja, Syvälahti (Kuuslahden rannalla), Kuuslahti, Jyväkorpi, Ilomäki, Kallionpää ja Koivisto.

Kovero: Koveron torppia olivat Salonkanta, Tikaa (Tickka), Seppälä, Uusipetäjä, Mustalahti, Kalmakurki, Rajala, Petäjärvi, Isoniemi, Kalliomäki, Tuuhola, Rantala, Kaitapohja ja Katajisto. Lisäksi olivat pitäjäsuutari Johan Sylberg, pitäjänräättäli Emanuel Ekholm ja lukkari Joseph Asp.

Kartta tiluksista Teiskola 1862 A. Öhman / Teiskolan asuintontti oli kahdessa osassa ja maantie kulki pihapiirin halki. Lounaan puoleinen tontti vastasi nykyistä asuntopihaa. Kartanon ympärille oli tullut lisää peltoja ja entiset olivat laajentuneet. Uusia peltoja oli esim. nykyisen Annilan pohjoispuolella. Maantien varrella, Teiskolan sillan eteläpuolella oli pari pienehköä rakennusta, joka olivat mahdollisesti viljamakasiineja (Raku 1151, s. 113). Myös Salosaarella, nykyisessä Isosaarella oli peltoa.

Mäkelän torppa (Raku 1150, s. 112) sijaitsi etelämpänä kuin aiemmin ja sen kohdalta johti nyt tie myös itään, nykyisen Rakuunan

metsätien tapaan paitsi, että tie johti Rajasaaren eteläpuolella olevan lahden pohjukkaan. Peltoalueet Mäkelän ympäristössä olivat laajentuneet. Nyt myös Kylmäniemen ympärillä oli peltoja ja Mustaniemen aiemmat peltotilkut muodostivat entistä yhtenäisemmän alueen. Mustaniemessä oli kaksi asuintonttia.

Teiskolan pohjoispuolella, maatien varrella olevien torppien Jyväkorpi ja Moisio ympäristössä oli peltoja, samoin nykyisen Terälähdentien varrella olevien kahden torpan (Koivisto, Touvanoja?) ympäristössä. Lisäksi Touvanojan suulla oli pieni asuintontti ja pelto. Niittyjä oli suhteellisen runsaasti ja niistä laajimmat lienevät Torparinsuon alueella. Pohjoisimman torpan, Kolmihaaran, ympärillä oli peltoja ja niittyjä.

Teiskolan kartanon jälkeen maantiestä haarautui koilliseen tie, joka noudatteli jonkin matkaa nykyisen Terälähdentien linjausta. Myös nykyisen Terälähdentien ja Teiskon kirkkotien risteyksen kohdalta haarautui itään johtava tie, jonka linjaus poikkesi hieman nykyisen Teiskon kirkkotien linjauksesta.

Isojakokartta Koveron maarekisterikylä 1864 B. S. Lindh

Isojaon aikaan Teiskon kolmas, 1788 käyttöön vihitty, kirkko sijaitsi Kirkkojärven pohjoisrannalla.

Isojakokartta Koveron maarekisterikylästä vuodelta 1864 (B. S. Lindh).

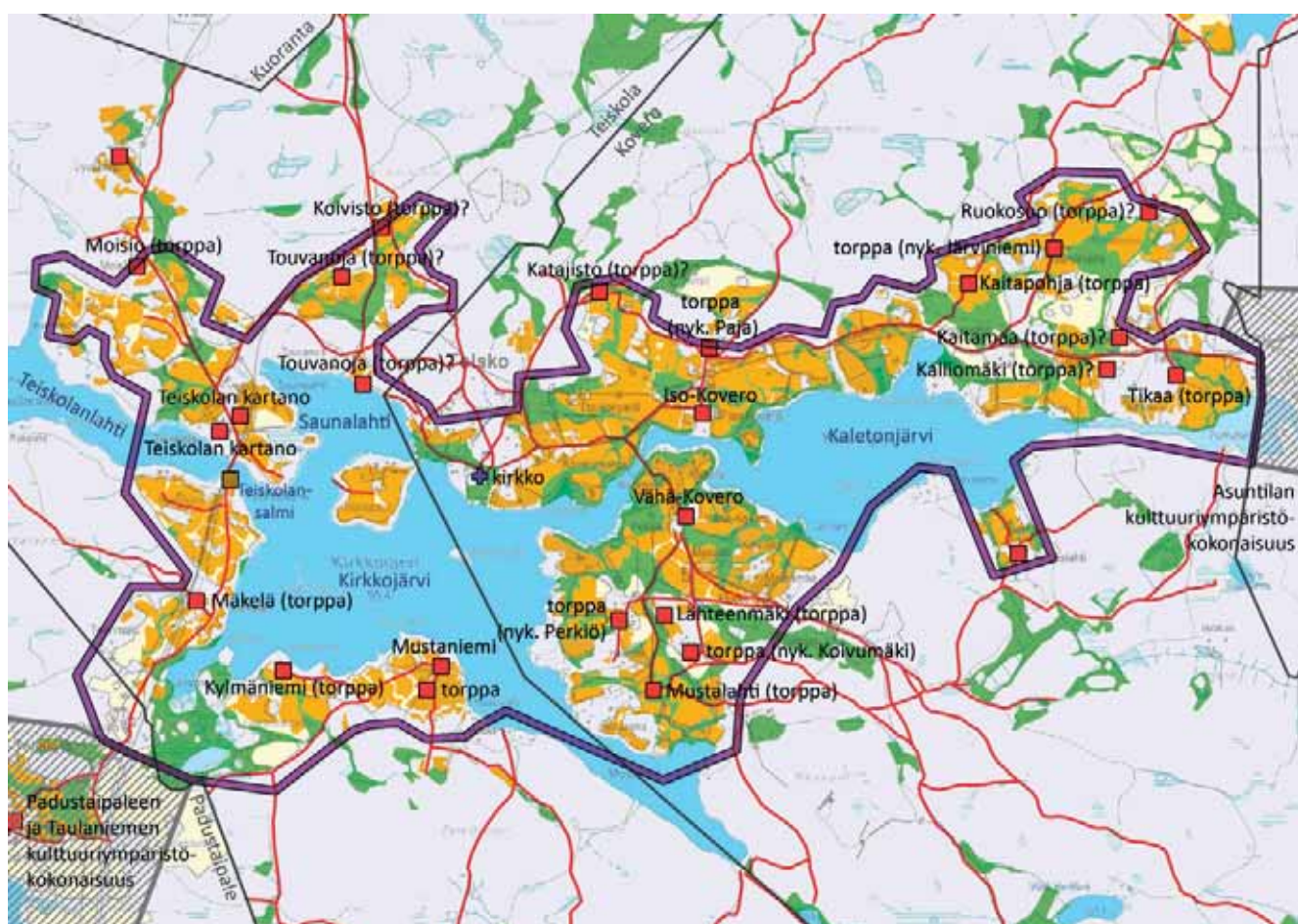
Iso-Koveron pihapiiri oli nykyisellä paikallaan. Vähä-Kovero on Kirkkojärven ja Kaletonjärven välisen salmen eteläpuolella pelto- jensa ja niittyjensä ympäröimänä. Sen eteläpuolella on yksi suu- rehko asuintontti (nyk. Perkiö) ja kaksi pienempää (Lähteenmäki ja Mustalahti?) ja yksi hyvin pieni (nyk. Koivumäki). Lisäksi idempä- nä, Kaletonjärven etelärannalla on Kirveslahden asuintontti. Aivan etelässä Kuuslahden rannalla on Rajala niminen torppa. Myös sen ympäristössä on hieman peltoja sekä niittyjä, joita on etenkin Hir- vijärvestä ja Rajajärvestä laskevien ojen varsilla. Rajaojan suulla on mylly. Kaikkia näitä ympäröivät pellot ja niityt Tielinjaus noudatte- lee Vähä-Koverontien linjausta.

Henkikirjat 1870

Teiskola: Teiskolan ja Mustaniemen torppia olivat Mäkelä, Kyl- mäniemi, Moisio, Touvanoja, Jyväkorpi, Kallionpää, Koivisto, Kol- mihaara sekä Kuuslahti, Syvälahti ja Ilomäki (Kuuslahden rannalla).

Kovero: Koveroiden torppia olivat Kalliomäki, Randala, Tikka, Tuu- hola, Petäjärvi, Uusipetäjärvi, Kalmakurki, Isoniemi, Ruokosuo, Lähteenmäki, Mustalahti, Rajala ja Kirveslahti. Lisäksi olivat lukkari Adolf Enqvist, pitäjänsuutari Henrik Enqvist ja pitäjänräättäli Karl Lindström.

Vuonna 1874 kauppaluvan saanut Ida Öhman hoiti kauppaa Mäke- län torpassa 1870-luvun loppupuolella.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Kirkko
 Lainamakasiinit
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat:

Teiskola: Teiskolasta muodostettu Kolmihaara • Teiskolan mailla Jyväkorpi, Touva, Mäkelä, Kylmäniemi, Mustaniemi, Kuuslahti, Syvälahti ja Ilomäki

Kovero: Iso-Kovero • Iso-Koverosta muodostetut Tikaa, Toinula, Kalliomäki, Järviemi sekä Petäjäjärven pohjoisrannalla sijaitseva Käärmeistö että Kalmakurkea lähellä oleva Siltala • Vähä-Koverosta muodostetut Kirveslahti, Mustanlahti, Moisio, Viljamaa, Metsola, Koivikko, Metsämaa sekä Metsä-Kovero eli Rajala • Haavisto, Rauhaniemi, Perkiö, Lähteenmäki, Koivumäki, Koivuranta, Talvitie, Kotiranta, Siltala, Lehtoranta ja Lehtomäki.

Huvilat:

Kovero: Uusi-Kovero, Vähä-Kovero

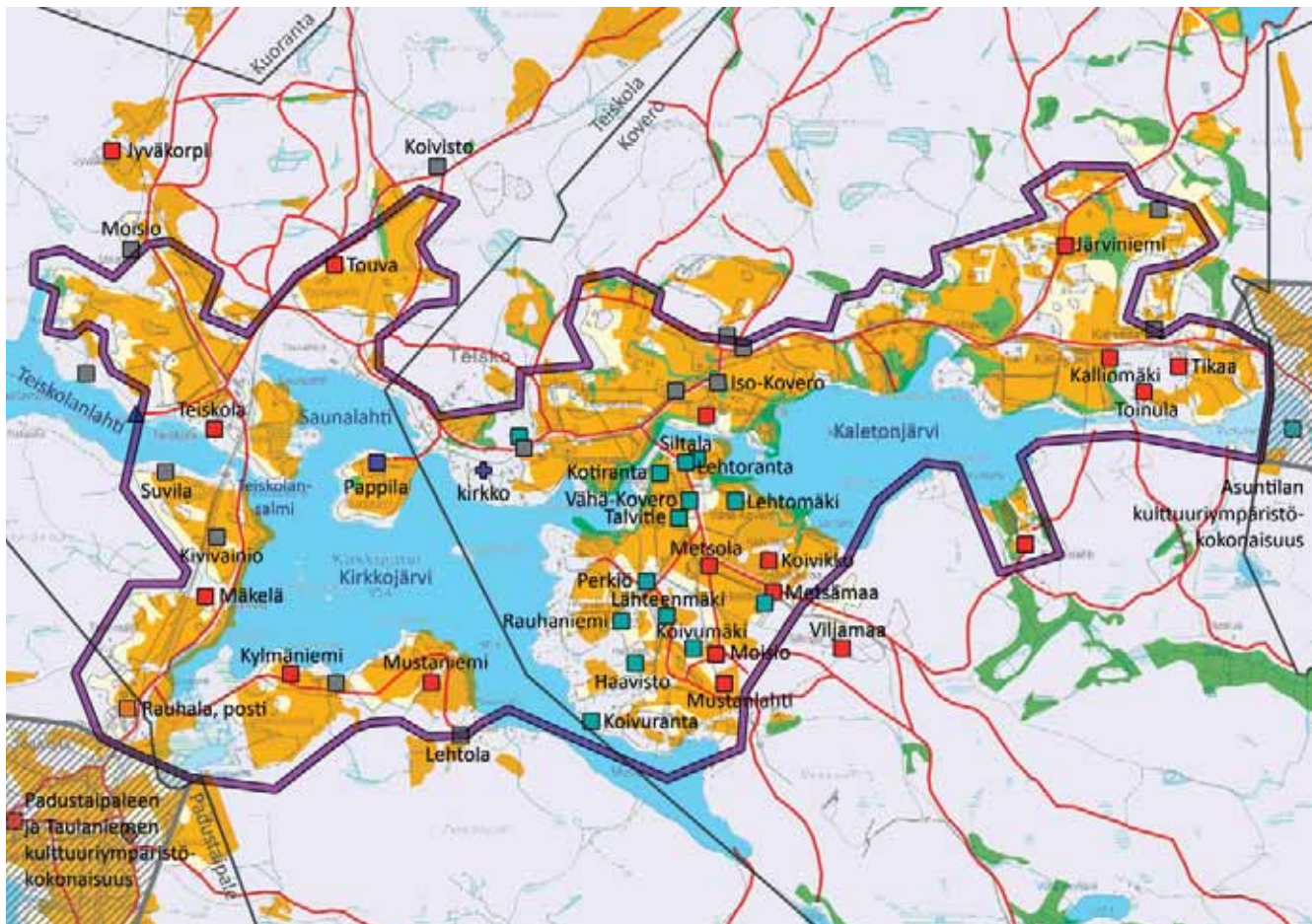
Pienet asumukset:

Teiskola: Annila, Moisio, Koivisto, Suvila, Kivivainio ja Lehtola.

Kovero: Iso-Koveron pihapiiri, Kirkkotien pohjoispuoli 3 kpl, Uusi-järvi, Toinulan mailla 2 kpl, Siltalan mailla 2 kpl.

Teiskolan ympäristössä ja Teiskolantien varressa olevat pellot olivat laajentuneet. Teiskolan rannassa oli laivalaituri ja Teiskolalle aiemmin kuuluneessa Isosaassa oli nyt Teiskon pappila (Raku 1155, s. 118). Peltoala oli kaikkialla laajentunut ja niityt olivat lähes kadonneet. Kylmäniemen eteläpuolella ja Kolmihaaran itäpuolella oli uutta peltoa. Tiestö oli jokseenkin ennallaan; nyt Teiskon kirkkotien linjaus oli nykyisen kaltainen.

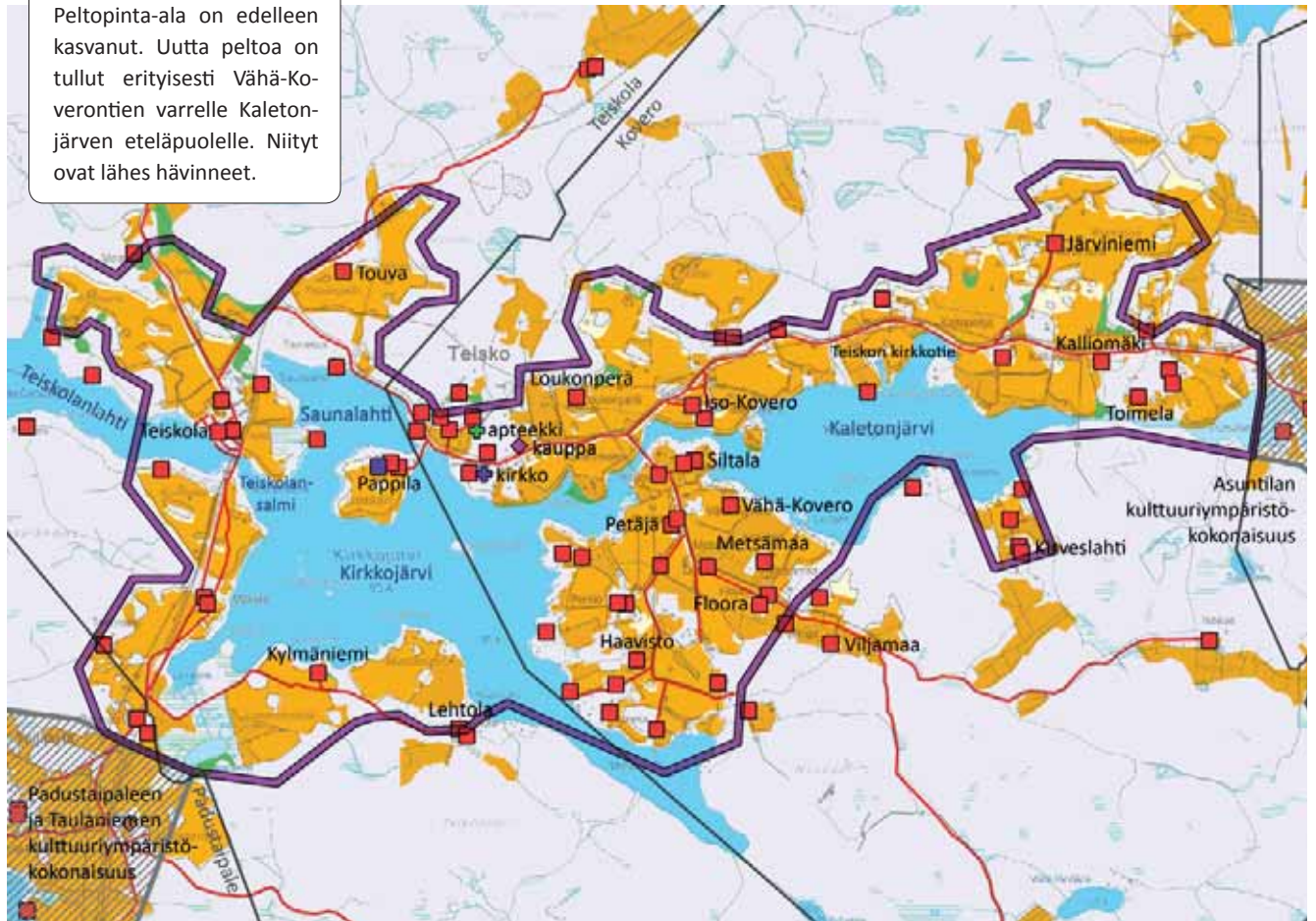
Koveron puolella peltoala on kasvanut 1920-luvulle tultaessa ja niittyjen osuus supistunut. Niittyjä on edelleen erityisesti Kaletonjärven rantamilla.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asumus
 ■ Huvila
 + Kirkko
 ■ Pappila
 ■ Posti
 Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

Peltopinta-ala on edelleen kasvanut. Uutta peltoa on tullut erityisesti Vähä-Koverontien varrelle Kaletonjärven eteläpuolelle. Niityt ovat lähes hävinneet.

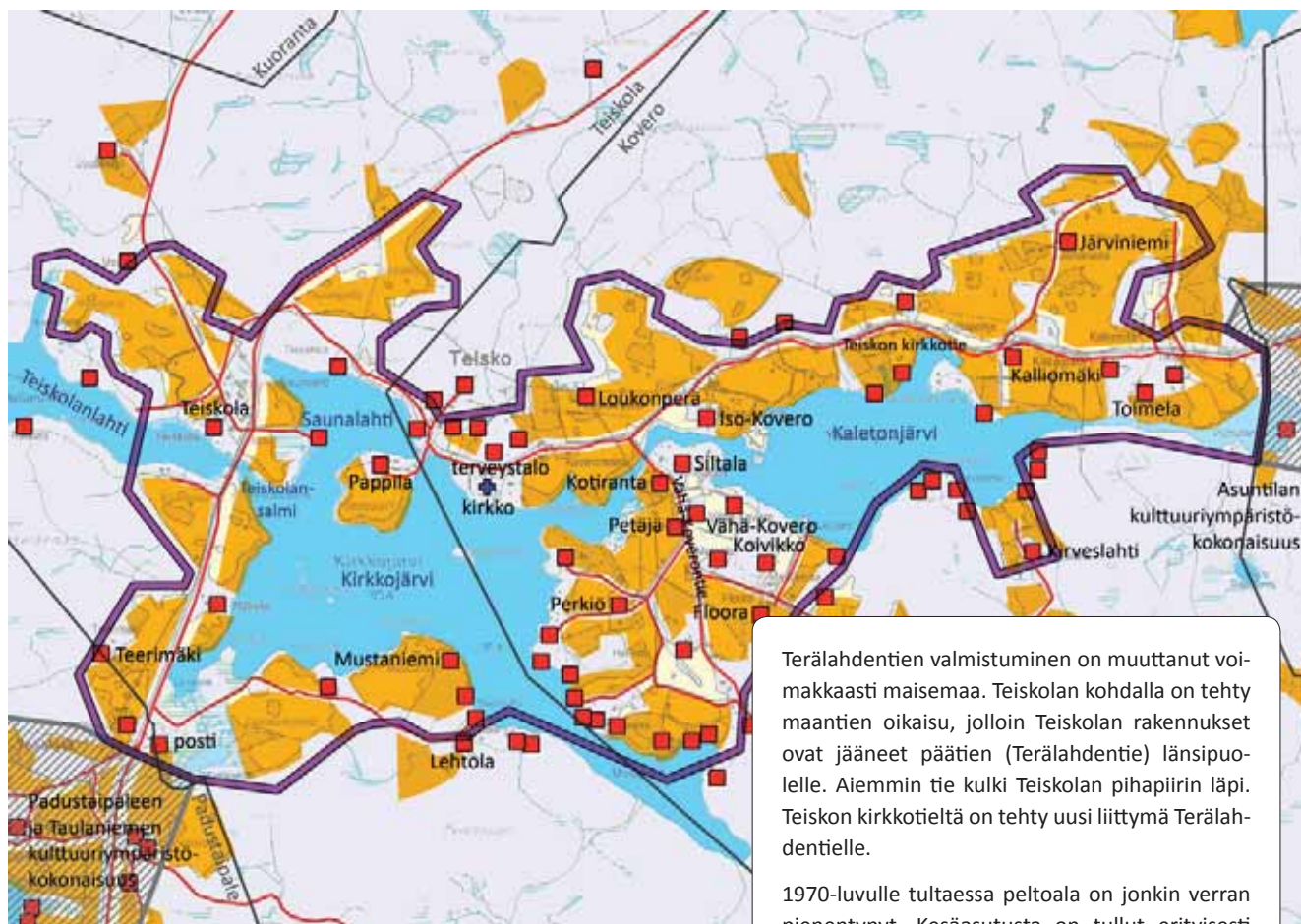

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 + Kirkko
 ■ Pappila
 + Apteekki
 ◆ Kauppa
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

Teiskolan ja Koveron kulttuuriympäristökokonaisuuden itäosa. Vasemmassa reunassa Kaletonjärvi ja oikealla Purnulampi. Teiskon kirkkotie kulkee vesialueen pohjoispuolella. Tieltä avautuu pitkiä näkymiä yli kumpuilevien peltojen kohti vesistöä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

1970-luku

Terälähdentien valmistuminen on muuttanut voimakkaasti maisemaa. Teiskolan kohdalla on tehty maantien oikaisu, jolloin Teiskolan rakennukset ovat jääneet päätien (Terälähdentie) länsipuolelle. Aiemmin tie kulki Teiskolan pihapiirin läpi. Teiskon kirkkotieltä on tehty uusi liittymä Terälähdentielle.

1970-luvulle tultaessa peltoala on jonkin verran pienentynyt. Kesäasutusta on tullut erityisesti Kaletonjärven etelärannalle ja Kirkkojärven länsirannalle. Erityisesti Teiskon kirkonkylässä ja Koveronsalmen eteläpuolella on asutus lisääntynyt.

NYKYTILA

Peltoja on jonkin verran metsitetty 1950-luvulta 2000-luvulle tultaessa esim. Kaletonjärven eteläpuolella, Koivikon, Kirveslahden ja Isosuon alueella sekä etelässä Hirvijärven lounaispuolella. Peltoala on edelleen kuitenkin huomattavan suuri. Laajimmat peltoalueet Teiskolan kartanon ja Koveronsalmen molemmin puolin ovat edelleen viljeltyjä. Uusi rakentaminen on keskittynyt Koveronsalmen eteläpuolelle ja Teiskon kirkkotien alkupäähän.

Alueen maisemakuva on monipuolinen. Vesi on peltojen ohella voimakas elementti alueella, joka sijaitsee neljän järven muodostaman ketjun rannalla: Teiskolanlahti (Näsijärvi), Kirkkojärvi, Kaletonjärvi ja Asuntilanjärvi. Järvien kumpuilevat rantarinteet ovat peltojen peitossa. Erityisen upeita näkymiä avautuu mutkittalevalta ja kapeahkolta Teiskon kirkkotieltä kohti Kirkkojärveä. Koveron kumpuilevat pellot ja Teiskon kirkkotieltä kohti eteläistä Neevuorta avautuvat laajat peltonäkymät ovat Teiskon upeimpia.

Teiskon ristikirkko on rakennettu 1780-luvulla. Kirkko sijaitsee Teiskolan ja Koveron kulttuuriympäristökokonaisuudessa keskeisellä paikalla Kirkkojärven rannassa.

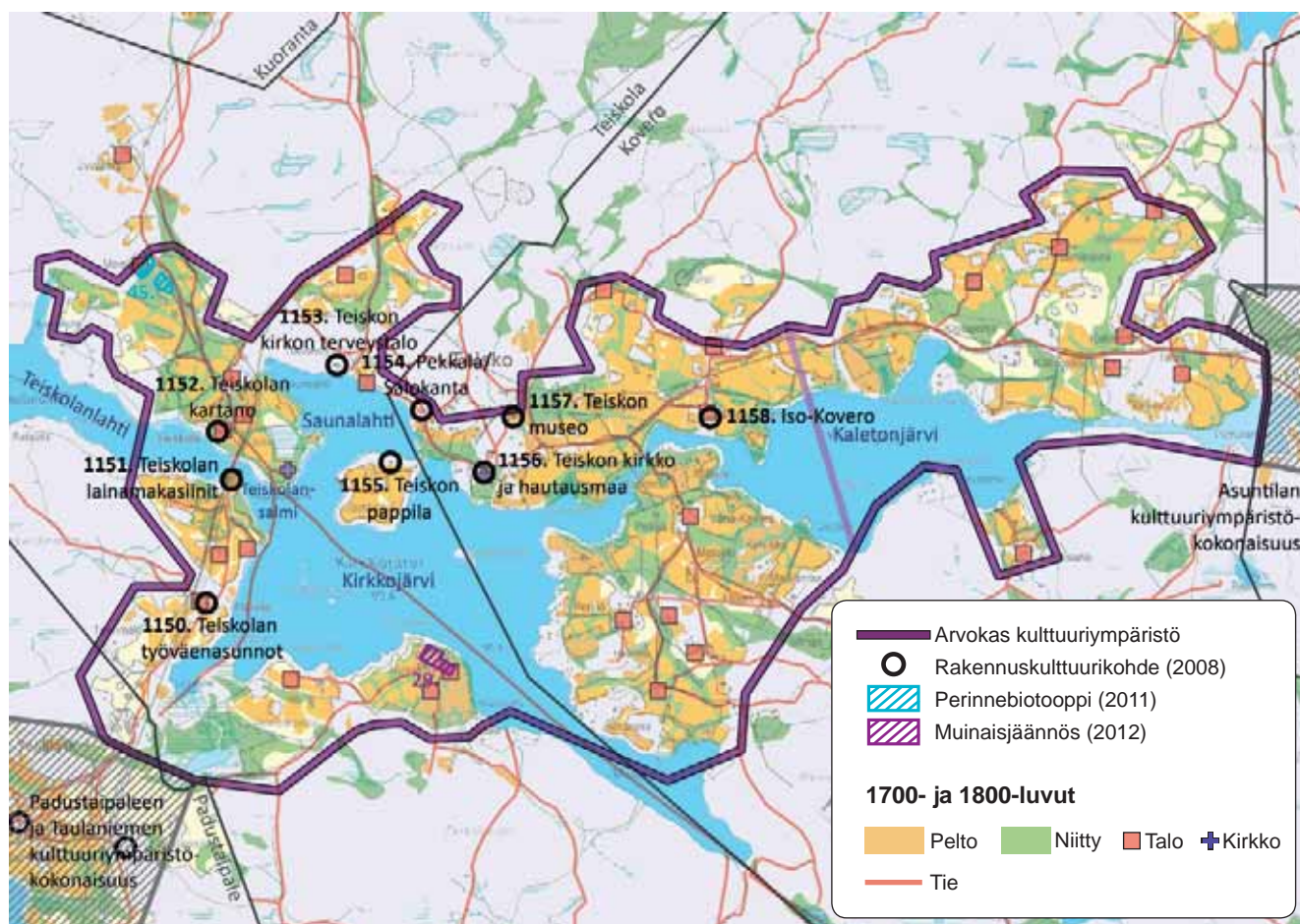

Koveronsalmen pohjoispuoli. Näkymä salmen suuntaisesti kohti itää.

Näkymä Teiskon kirkkotieltä kohti Kirkkojärveä.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Teiskolan työväenasunnot (Raku 1150, s. 112) • Teiskolan lainamaksiinit (Raku 1151, s. 113) • Teiskolan kartano (Raku 1152, s. 114) • Teiskon kirkon terveystalo (Raku 1153, s. 116) • Pekkala/Salokanta (Raku 1154, s. 117) • Teiskon pappila (Raku 1155, s. 118) • Teiskon kirkko ja hautausmaa (Raku 1156, s. 119) • Teiskon museo (Raku 1157, s. 121) • Iso-Kovero (Raku 1158, s. 122)

KULTTUURIMAISEMA Vesistön sekä kumpuilevan, avoimen viljelymaiseman muodostama hieno maisemakokonaisuus • Yksinäistalot pihapiireineen ja lähipeltoineen • Teiskolan kartanoalue, Teiskon kirkko ja pappila • Teiskon kirkkotien maisemaa mukaileva arvokas sijainti, kivisilta sekä niiden muun kulttuuriympäristön kanssa muodostama ehyt ja hyvin säilynyt kokonaisuus • Talviteiden risteyskohta: talvitiet pohjoiseen, itään ja etelään

PERINNEBIOTOOPIT 45. Iso-Moision metsälaidun. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET 29. Teisko Mustaniemi, historiallinen kylätontti

LUONTOKOhteet: Alueella on esiintynyt tummaverkkoperhosta. Lajin kannalta tärkeitä niittyjä on Levälähdentien sekä Teiskon kirkkotien ympäristössä.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY: Teiskon kirkko ja Teiskolan kartano. Pirkanmaan 1. maakuntakaava 2007/ Valtakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö: Teiskon Kirkköjärven–Kalettomanjärven kulttuurimaisema (Teiskola). Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 112): Teiskon kirkko ja Teiskolan ainutlaatuiset rakennukset muodostavat rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävän kohteen.

TOIMENPIDESUOSITUKSET: Teiskolan kartano-Teiskon kirkko ja pappila-Iso-Kovero

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein.
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

TOIMENPIDESUOSITUKSET: Kirkkojärven etelä- ja itäpuoli sekä Kaletonjärven koillisen puoleiset alueet

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Etualalla Teiskon kirkko, Isosaarella Teiskon pappila ja taustalla Teiskolan kartano. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

Terälahden kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Ahoi 700, Kiimajoki 703, Kovero 704, Kuoranta 706, Saarlahti 715

Maakirja 1540 / Terälahti luettiin omaksi kyläkseen, johon kuului kaksi taloa, Pöllölä ja Paksula (Saarlahden maarekisterikylään kuuluvia taloja). Saarlahden kylässä oli, Terälahden lahden eteläpuolella kaksi taloa, joista toisesta muodostui sittemmin Rantalan puustelli ja Heikkilän perintötala.

Kiimajoen kylässä oli tuolloin kaksi taloa, niistä toisesta eli Kiimajoen talosta tuli sittemmin Mattila ja Vähä-Mattila.

Koveron kylän Iso-Kovero muodostui 1600-luvulla kylän kaikista tiloista ja Vähä-Kovero 1800-luvun alussa Ylijoen lamputtilasta.

Ahoi kylän toinen talo oli Kuitunen.

1700-luku

Isojaossa (1759–1819) Terälahden jakokuntaan kuului 14 osakasta (taloa) viidestä eri kylästä (Ahoi, Kiimajoki, Kuoranta, Saarlahti ja Jutla) ja jakokunnalle kuului myös suuri Ilvesjoen yhteismaa Koillis-Teiskossa.

Halkomiskartta Kiimajoki, Kiimajoen talo 1784 Johan Florin / Mattilan asuintontti sijaitsi Mattilanlammin ja Peukusen salmen välisellä kannaksella. Toinen Mattilalle kuuluva asuintontti oli nykyisen Kapeentien varressa ja sen läheisyydessä oli toinen, pienempi asuintontti, oletettavasti sille kuulunut torppa, Mikkola.

Mattilan asuintonttien ja teiden ympäristössä oli peltoja ja niittyjä.

Kapeentien linjausta noudatteleva tie johti kohti Saarlahden Pöllölää ja Paksulaa sekä Jutilan kylän Alasta ja Ylistä. Mattilan kohdalla tuolta tieltä haarautui tie, joka kiersi Mattilanlammen.

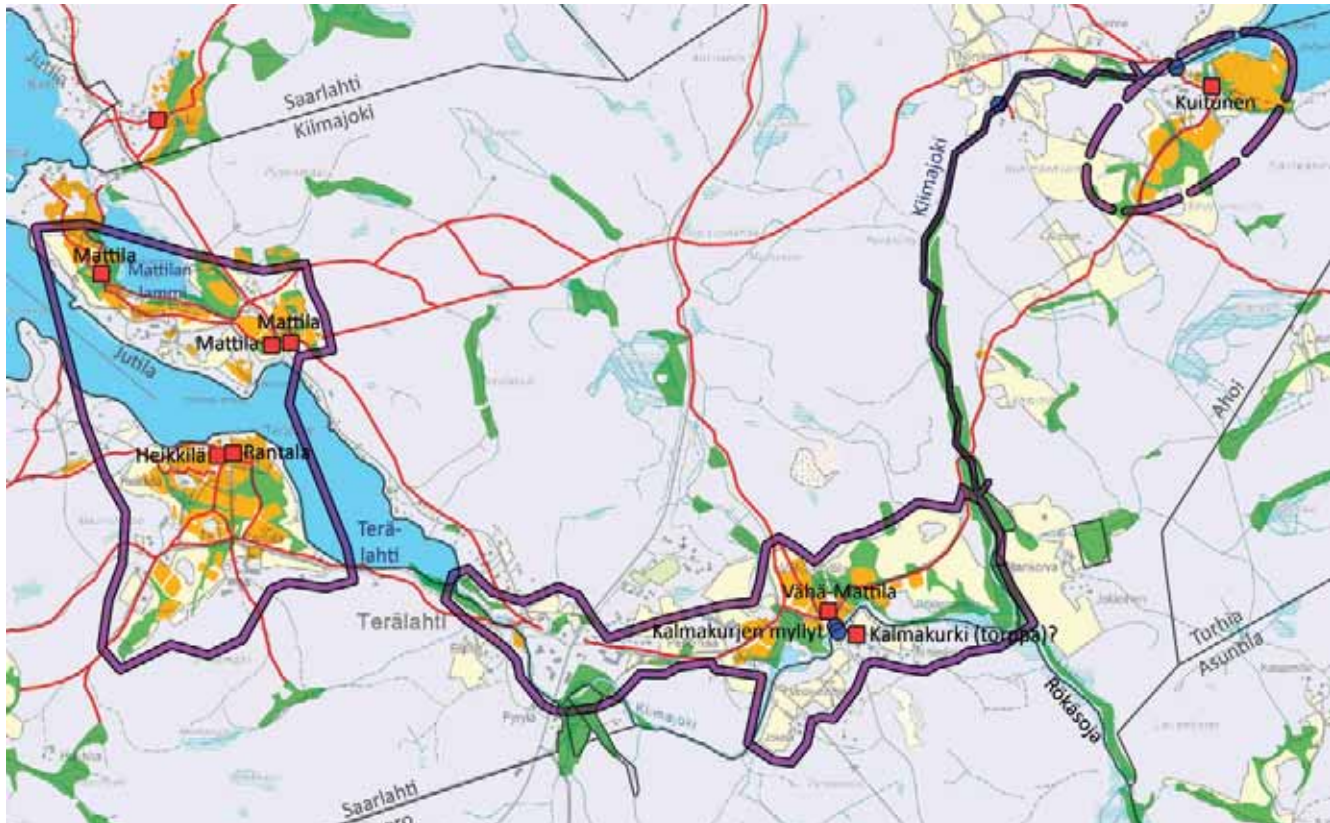
Vähä-Mattila sijaitsi nykyisellä paikallaan lähellä Kalmakurjen myllyä (Raku 1170 s. 135). Sen pellot sijaitsivat talon lähiympäristössä sekä Ruovedelle johtavan maantien ja Kiimajoentien varressa.

Vuosina 1718-1810 Saarlahden Rantala oli Porin läänin jalkaväkirykmentin, Ruoveden komppanian, kersantin virkatalo nro 111.

Niittyjä oli peltojen reunamilla sekä Myllylammin ja Kiimajoen rantamilla.

Isojakokartta Saarlahti, Heikkilä ja Rantala (Terälahden jakokunta) 1795 Johan Florin / Heikkilä (rek. 1819) (Raku 1164, s. 129) ja Rantalan puustelli (Raku 1165, s. 130) sijaitsivat vieretysten Terälahden etelärannalla, nykyisen Huuttavantien päässä. Huuttavantien tielinjausta ei tuolloin ollut, vaan päätieltä (nyk. Kuorannantie) taloille johti kaksi erillistä reittiä. Talojen pellot ja niityt sijaitsivat talojen välittömässä läheisyydessä.

Mittakartta Ahoi, Kuitunen 1795 Pehr Henrik Pelander / Kuitusen talo sijaitsi hieman lähempänä Velaatanjärven rantaan kuin nykyään. Kuitusentien tapaan tuolloinkin tie johti talon pihaan ja siitä edelleen Kiimajoen rantaan ja edelleen luoteeseen kohti Kurjenlahtea. Kuitusen pellot sijaitsivat talon ja järvenrannan välissä sekä etelämpänä Kuitusentien molemmin puolin. Peltojen reunamilla ja kauempana Kiimajoen varressa oli niittyjä.

Legend for the map:
Pelto (Yellow square)
Niitty (Green square)
Talo (Red square)
Mylly (Blue circle)
Tie (Red line)
Arvokas kulttuuriympäristö (Purple outline)
Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (Uusi-Kovero arvokartalla) (Dark purple outline)
Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä (Double-headed purple arrow)

1800-luku

Kiimajoen kylän Kiimajoen talon osat oli 1819 rekisteröity vielä nimettöminä.

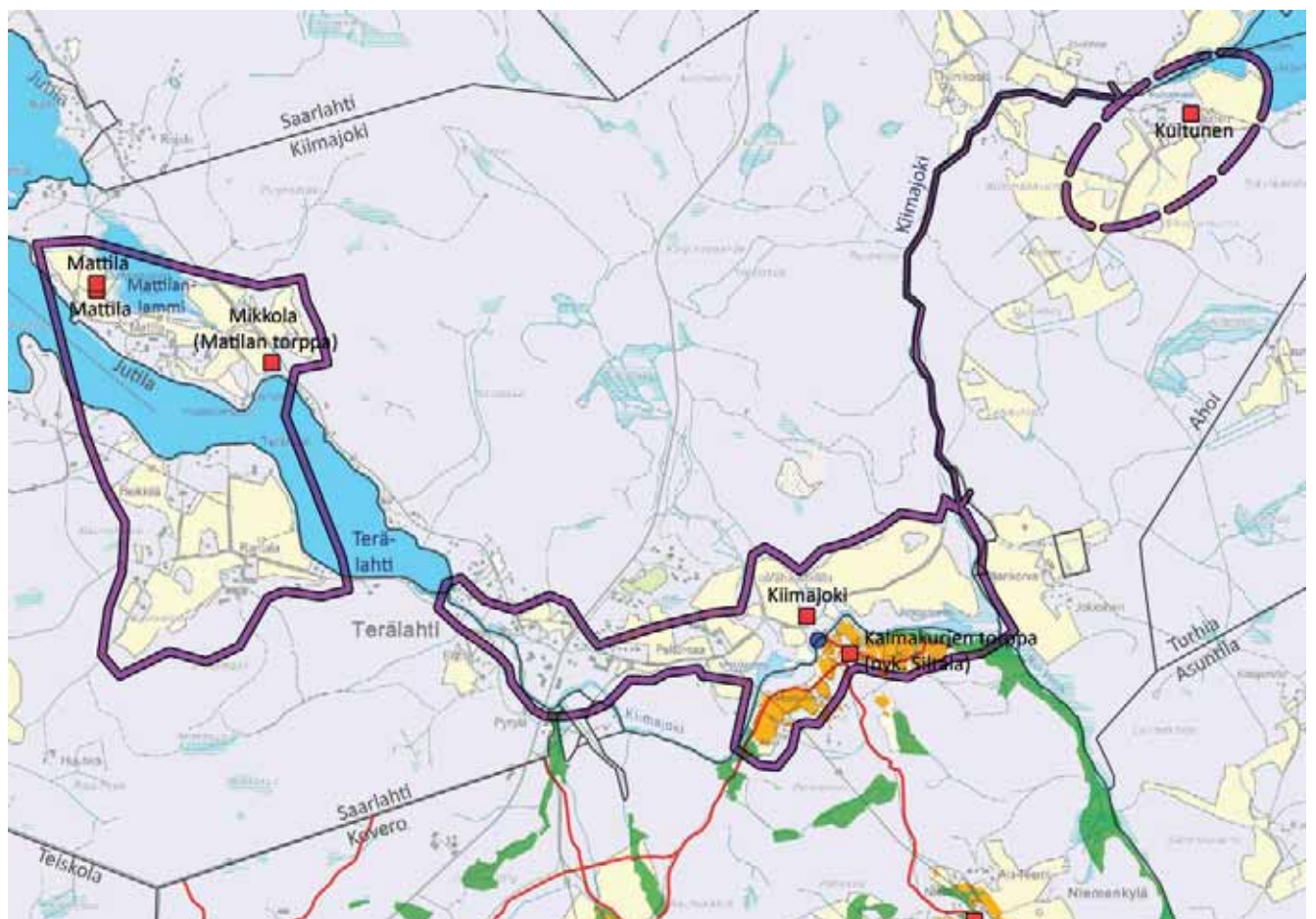
Henkikirjat 1835 / Kiimajoen kylän Mattilan ja Vähä-Mattilan torppia olivat Pienisilta, Mikkola, Heikkilä, Koskenniemi, Ahoniemi, Tervalahdi, Särkkä ja Jokisärkkä, lisäksi olivat pitäjänseppä Erik Smäll ja Henni Tranberg (liinankutoja?).

Saarlahden kylän Heikkilällä (rek. 1819) oli torppa Huila sekä pitäjänsuutari Carl Stenroos. Vuosina 1810-1839 Rantalan (rek. 1819) virkatalossa asui vänrikki Jakob Johan Roth, joka v. 1812 ylennettiin luutnantiksi. Vuodesta 1822 lähtien se oli virkatalo nro 224.

Ahoin Kuitusen torppia olivat Niinimäki, Kantola ja Jokioinen. Suomen asutuksen yleisluettelo 1800-1809 tuntee myös torpat Niinikoski ja Sillankorva.

Kartta Koveron maarekisterikylästä 1863 B. R. Lindh / Peltoja oli Kiimajoen eteläpuolella, Rökäslammin ja Myllylammin välisellä alueella, sekä etelämpänä Tuuholan torpan (nyk. Niemikyliä) ympäristössä sekä Petäjäjärven etelä- ja pohjoisrannoilla olevien torppien, Petäjäjärvi ja Uusi Petäjäjärvi, ympäristössä. Niittyjä oli paljon Sahronojan, Rökäsojan ja Kiimajoen sekä muiden pienempien Kiimajokeen laskevien ojien rannoilla ja kosteissa painanteissa. Kiimajoessa oli kaksi myllyä Kalmakurjen kohdalla.

Henkikirjat 1870 / Kiimajoen kylän Mattilan ja Vähä-Mattilan torppia olivat Pienisilta, Koskenniemi, Ahoniemi ja Särkkä • Saarlahden kylän Heikkilän torppia olivat Saari, Kivioja ja Hakala, ja edelleen pitäjänsuutari Carl Stenroos. Rantalan torppia olivat Malmi ja Mäntylä • Ahoin Kuitusen torppa oli Jokioinen ja jauhomylly Kalmakurki • Kiimajoen kylän Vähä-Mattilaan asettui kauppias Kalle Helin 1878. Kalle Helin nuorempi siirsi kaupan Peltomaalle • Saarlahden Heikkilässä oli talvikievari 1884 ja myöhemmin Heikkilä ja Rantala vuorottelivat kestiekievarina.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ● Mylly
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (Uusi-Kovero arvokartalla)

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1920-luku

Maanviljelytilat: Kiimajoen kylän Mattila (Raku 1172, s. 136), ja siitä muodostettu Terälahti (Terälahden pohjukan tuntumassa), Vähä-Mattila (kartassa Vähätalo), Peltomaa sekä Peltomaasta muodostettu Koivumäki (Kiimajoen Myllylammin pohjoispuolella) • Saarlahden kylän Heikkilä; Koivula • Koveron kylän Vähä-Koverosta muodostettu Siltala (Kiimajoen etelä- ja itäpuolella, Kalmakurjen kohdalla) • Ahoen kylän Kuitunen

Huvilat: Saarlahden kylän Heikkilästä muodostettu Vironmäki sekä Niemi (Pöllölänselän suulla); Maurikallio ja Laurila; Rantalasta muodostetusta uudesta kantatilasta Mantereesta lohkottu Jussila.

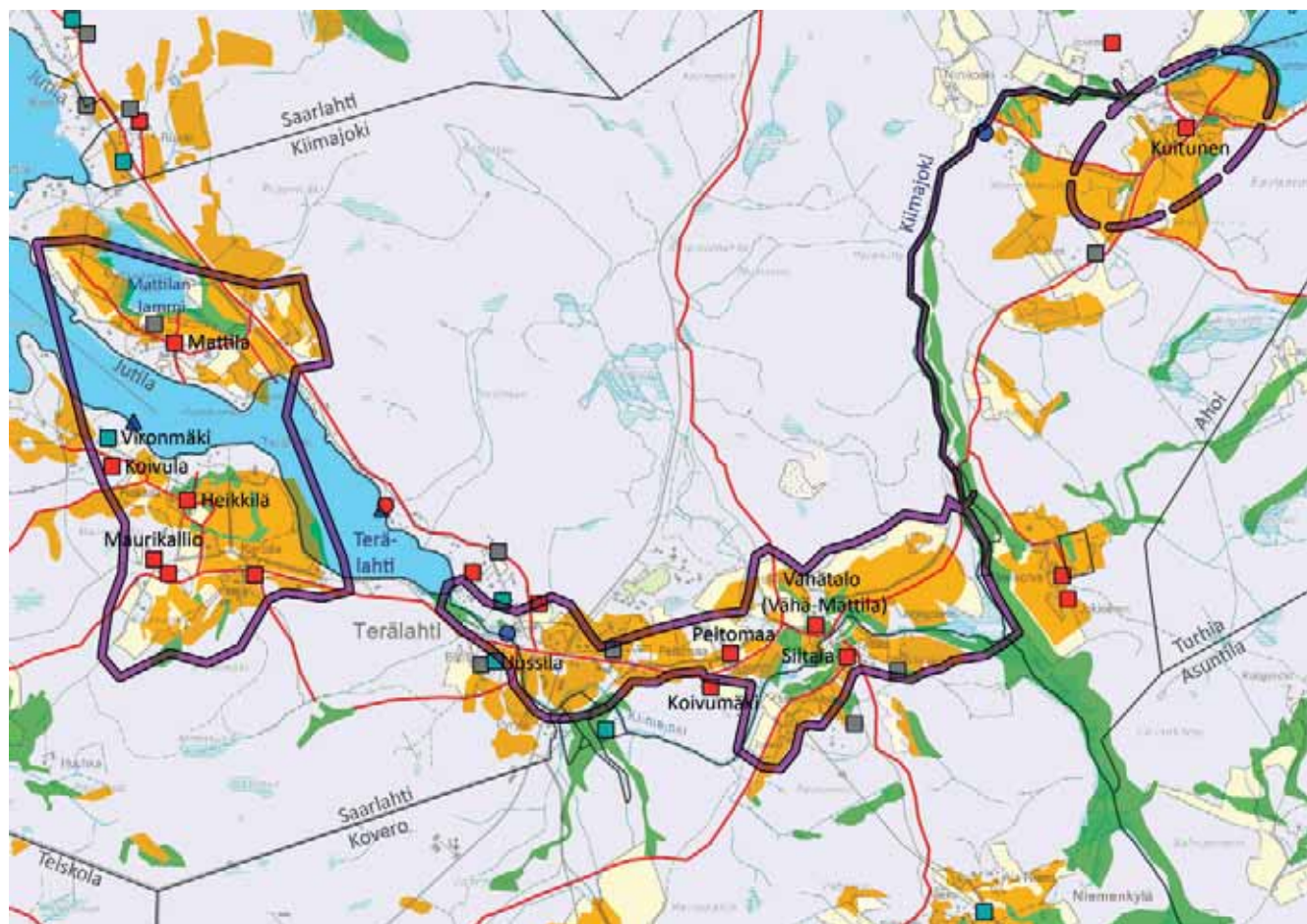
Pienet asumukset: Kiimajoen kylän Mattilan lähellä 1 kpl • Saarlahden kylän Rantalasta muodostettu Pinni • Koveron kylän Vähä-Koverosta muodostetun Siltalan lähistöllä 2 kpl (molemmat oletettavasti ovat, edelleen myöhemmin 30-luvulla Siltalasta lohkotut, Moskurinmäki ja Riihimäki) • Ahoen Kuitusesta lohkottu Allonen

Vasta 1921 Kiimajoen kylän Iso-Kiimajoeksi kutsuttu osa (75%) rekisteröitiin nimellä Mattila, ja 1911 Vähä-Kiimajoeksi kutsuttu osa (25%) rekisteröitiin nimellä Vähä-Mattila. Mattilasta muodostettu Terälahden mylly, saha, sähkölaitos ja verstaas (Raku 1169, s. 134) sijaitsivat aivan Terälahden lahden pohjukassa. Mattilasta muodostetun Meijerin rannassa oli laivalaituri. Mattiloiden pellot olivat laajentuneet.

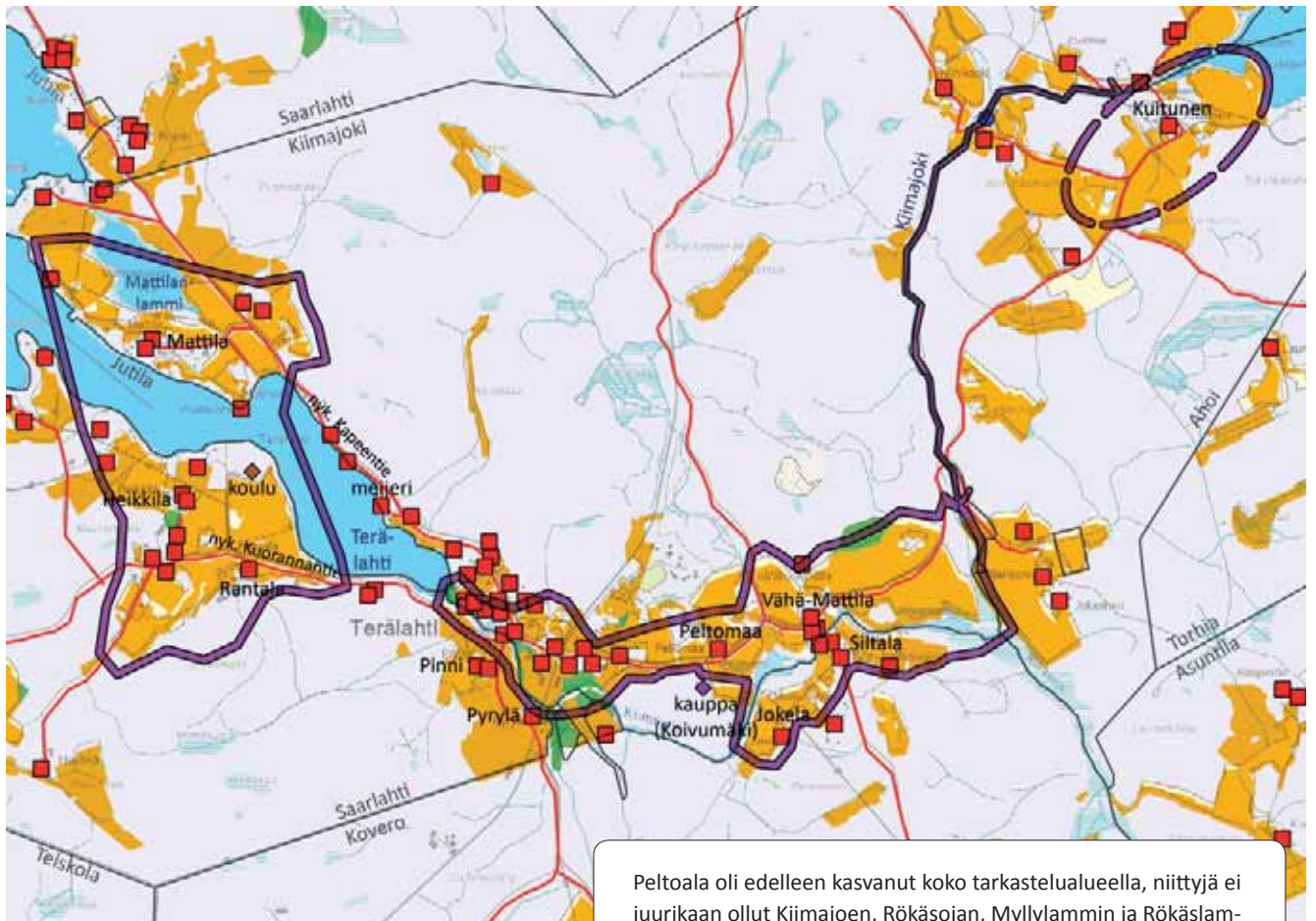
Saarlahden Rantalala toimi kestiekievarina 1930-luvun alkuun asti.

Koveron kylän peltoalueet olivat laajentuneet, myös niittyjä oli runsaasti.

Ahoen Kuitusen pellot olivat laajentuneet, niityt olivat jääneet peltojen alle ja hävinneet. Aivan uusia, laajoja peltoalueita oli Kuitusesta lohkotun Allonen-nimisen pienen asumuksen pohjoispuolella, Niinimäenvainion alueella ja Sikosuonvainion alueilla sekä etelässä Sillankorva- ja Jokioinen-nimisten maanviljelytilojen maille. Hieman pienempiä uusia peltoja oli Niinikosken myllyn pohjoispuolella sekä Uusiniityn ja Lehminiityn alueilla.

1950-luku

- Pelto
- Niitty
- Talo
- Koulu
- Kauppa
- Mylly
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus (Uusi-Kovero arvokartalla)
- Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

Peltoala oli edelleen kasvanut koko tarkastelualueella, niittyjä ei juurikaan ollut Kiimajoen, Rökäsojan, Myllylammin ja Rökäslamin rantaniittyjä lukuun ottamatta.

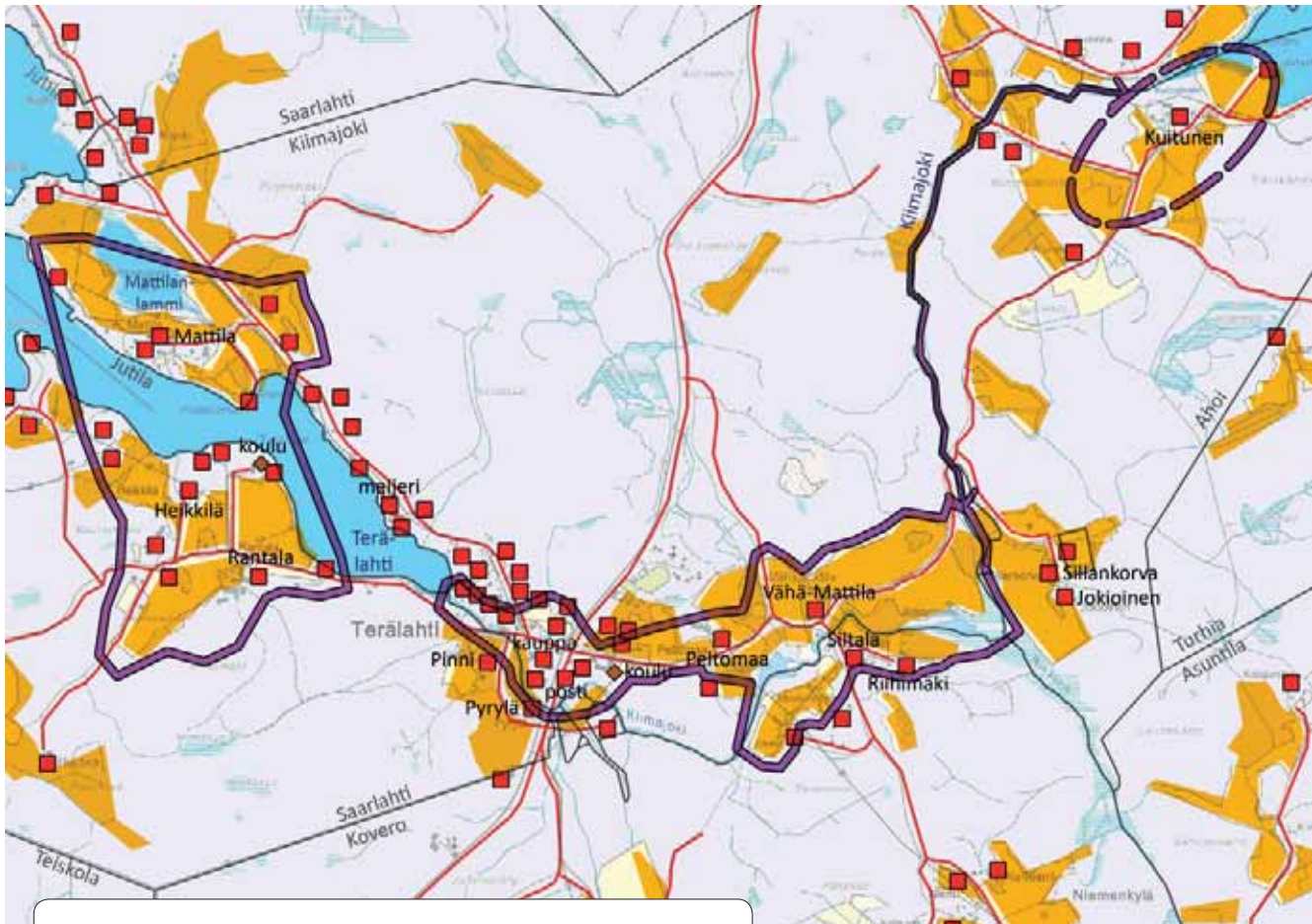
Terälähdän kansakoulu (Raku 1166, s. 131) sijaitsi nykyisen Huuttavantien päässä, Terälän Seuratalo (Raku 1167, s. 132) oli nykyisen päiväkotikiinteistön nimenä ja Koivumäki nimisessä talossa, Niemikyläntien varrella, toimi kauppa. Kauppa oli 1800-luvun lopulla toiminut Vähä-Mattilan talossa ja sitten Peltomaalla. Teiskon Kauppa Oy:n (Raku 1168, s. 133) 1930 valmistunut toimitalo oli myös merkitty karttaan.

ALUEEN TIESTÖ

Jo 1750 pienempien maanteiden joukkoon luettu maantie Messukylän Takahuhdista Ruoveden Jäminkipohjaan kulki Terälähdän kyläkeskuksen kautta. Sen linjaus noudatteli nykyistä Kuorannantietä ja Niemikyläntietä lähes Vähä-Mattilalle asti. Vähä-Mattilan länsipuolitse maantie jatkui suoraan kohti pohjoista. Kiimajoen ylittävä silta oli Terä(s)kosken kohdalla, aivan kuten tänäkin päivänä. Nykyisistä väylistä Kuorannantie, Kapeentie, Niemikyläntie, Kiimajoentie ja Petääjärventie olivat olemassa jo 1700-luvun loppupuolella ja

1800-luvun alkupuolella. Petääjärventie jatkui 1800-luvun loppupuolelta aina 1950-luvulle asti nykyisestä Terälähdentien liittymästä pohjoista kohti siten, että se kiersi Terälähdän kyläkeskuksen länsipuolelta, ja liittyi Terälähdän sahan kulmalla muihin väyliin. Suurimmat reitit Teräskoskelta etelään, mm. Teiskon kirkolle ja Asuntilaan, kulkivat Tuhkurinjärven ja Petääjärven sivuitse. Vähä-Mattilan ja Kalmakurjen kohdalta oli tieyhteys myös Niemikylän kautta Asuntilan Myllykylään ja Lauttajärvelle.

1970-luku

Peltopinta-ala on pienentynyt, erityisesti nykyisen Terälahden kylätaajaman ympäristössä. Pellot ovat saaneet väistyä asutuksen tieltä. Taajamaan on rakennettu uusi yhteiskoulu sekä kaupparakennus. Keskustan eteläpuolelle, Terälahdentien varteen on noussut terveystalo. Keskustan pohjoispuolella on pallokenttä. Niemenkyläntietä on parannettu ja jatkettu Teiskon kirkkotielle asti. Niityt ovat lähes hävinneet.

- Pelto
- Talo
- Koulu
- Kauppa
- Posti
- Mylly
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus
- Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

NYKYTILA

1970-luvulta tähän päivään tultaessa uutta peltoa on tullut edelleen Petäjäjärven pohjoispuolelle sekä Kilpi-Kuituselle. Toisaalta aiempia peltoja on metsitetty erityisesti sekä nykyisen Terälahden kylätaajaman etelä- että pohjoispuolella. Heikkilän länsipuolella ja Pättönokan läheisyydessä on peltoja metsitetty samoin etelässä nykyisen Rajainsuon alueella. Peltoja on metsitetty myös tarkastelualueen koillisosissa, lähellä Kilpi-Kuitusen uusia peltoja. Toimivia maatiloja on alueella kolme.

Huuttavansalmen eteläpuolella sijaitsevalla alueella Heikkilän ja Rantalalan kantatilojen vanhat rakennukset ja hyvin säilyneet pihipiirit muodostavat perinteistä maanviljelysmaisemaa. Avoimet peltoalueet laskeutuvat kumpuillaan kohti järvenrantaa. Vanhat kuusivaltaiset sekametsät rajaavat hienosti avointa maisematilaa.

Terälahden pohjukassa sijaitsevan Terälahden myllyn paikalla on toiminut saha, mylly, sähkölaitos ja verstaas. Alueen maisemassa keskeiseen asemaan nousee Kiimajoki ja sen kivikkoiset kosket sekä joen pohjoispuolella osittain veden päällä sijaitseva punainen myllyrakennus. Myllyrakennuksen vierestä kulkeva kylätie ylittää kosken vanhaa holvikaarista kivisiltaa pitkin. Kaunis myllyalue kertoo hienosti tarinaa Terälahden vanhasta kylähistoriasta.

Kalmakurjen myllyn kulttuuriympäristökokonaisuus muodostuu Kalmakurjen koskesta ja sen partaalla olevasta vanhasta myllyalueesta harmaine rakennuksineen. Kiimajoki syöksyy myllyn kohdalla kivikkoisen kosken läpi ja laskee eteläiseen viljelys- ja laaksoon jatkaakseen matkaa rauhallisesti meanderoiden matalien ruohikkoalueiden läpi kohti Terälahden kylätaajamaa. Jokilaaksoa kehystävät Vähä-Mattilan ja Siltalan tilat laakson ylärinteillä.

Terälähdän keskusta. Näkymä idästä kohti Näsijärven Terälahtea. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

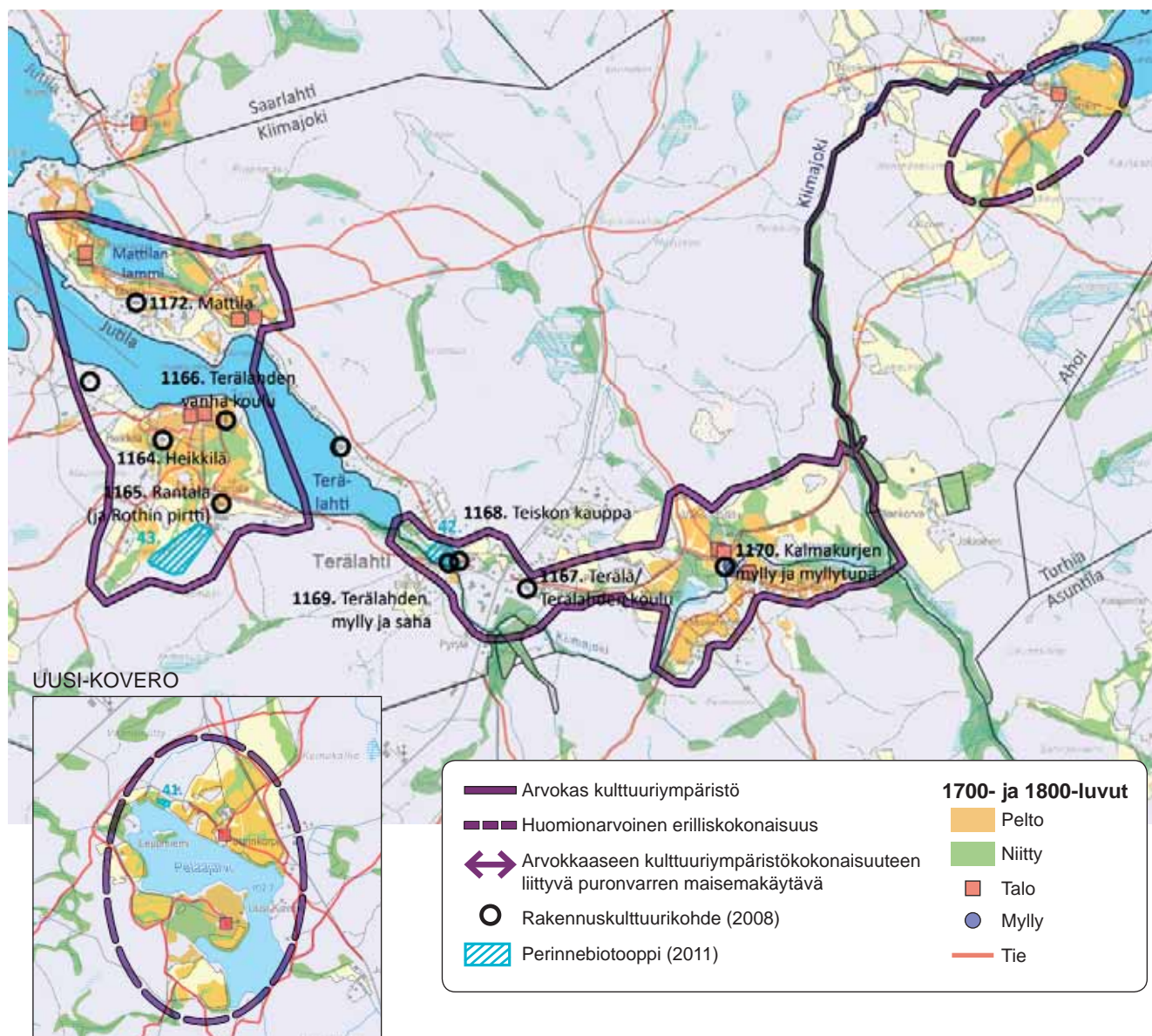

Näkymä vastarannalle Terälähdän pohjoisrannan matonpesupaikalta.

Kiimajoessa on viisi koskea, joista parhaasta sijaitsee Kalmakurjen mylly.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Heikkilä (Raku 1164, s. 129) • **Rantalan (ja Rothin pirtti)** (Raku 1165, s. 130) • **Terälahden vanha koulu** (Raku 1166, s. 131) • **Terälä /Terälahden koulu** (Raku 1167, s. 132) • **Teiskon kauppa** (Raku 1168, s. 133) • **Terälahden mylly ja saha** (Raku 1169, s. 134) • **Kalmakurjen mylly ja myllytupa** (Raku 1170, s. 135) • **Mattila** (Raku 1172, s. 136)

KULTTUURIMAISEMA

Kantatilat ja niitä ympäröivät avoimet pellot ja yhteys vesistöön • Kalmakurjen myllyn ympärille muodostunut kokonaisuus • Terälahden myllyn ympäristö • Vanha talvitie Siltalan kautta pohjoiseen Velaatanjärvelle ja Kaanaahan sekä etelään Kaletonjärvelle

PERINNEBIOTOOPIT

42. Teräkosken myllyn niitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*
43. Rantalan niitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen.*

MUNAISJÄÄNNÖKSET

Ei ole tiedossa.

LUONTOKOHTTEET: Rökäslampi ja Myllylammi sekä Petääjärvestä Kiimajokeen laskevan puron varret ovat arvokkaita kasvillisuusalueita. Kiimajoen varrella on arvokkaita lepakoalueita.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää (* erityisesti *Mattila sekä Heikkilä ja Rantala*).
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita (* *hienovaraista maisemien avaamista voisi toteuttaa soveltuvien osin Kapeentietä kohti Rantalalan maanviljelysmaisemaa*).
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

TOIMENPIDESUOSITUKSET: Kalmakurjen myllyn ja Terälahden myllyn ympäristö

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää (* *Kalmakurjen mylly tulisi kunnostaa*).
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuuri-kohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein.
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Terälahden keskustaa lännestä päin kuvattuna. Kuva: Aero-Kuva Oy 2008.

Ukaanjärven, Likolahden, Ukaanpohjan ja Frantsinlammin kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Kiimajoki 703, Tuhria 719

Ukaa (epävirallinen nimi) on kylä, joka sijaitsee Ukaanjärven ympärillä. Alueella vanhaa asutusta, nimi voi viitata lappalaisiin. Nimi esiintyy eri muodoissa eri yhteyksissä, esim. Uasjärvi tai Uesjärvi.

Maakirja 1540 / Kiimajoen kylä: Kiimajoki ja Nalli, jotka molemmat jakaantuivat 1700-luvulla. Sorri mainittiin maakirjassa ensimmäisen kerran 1566.

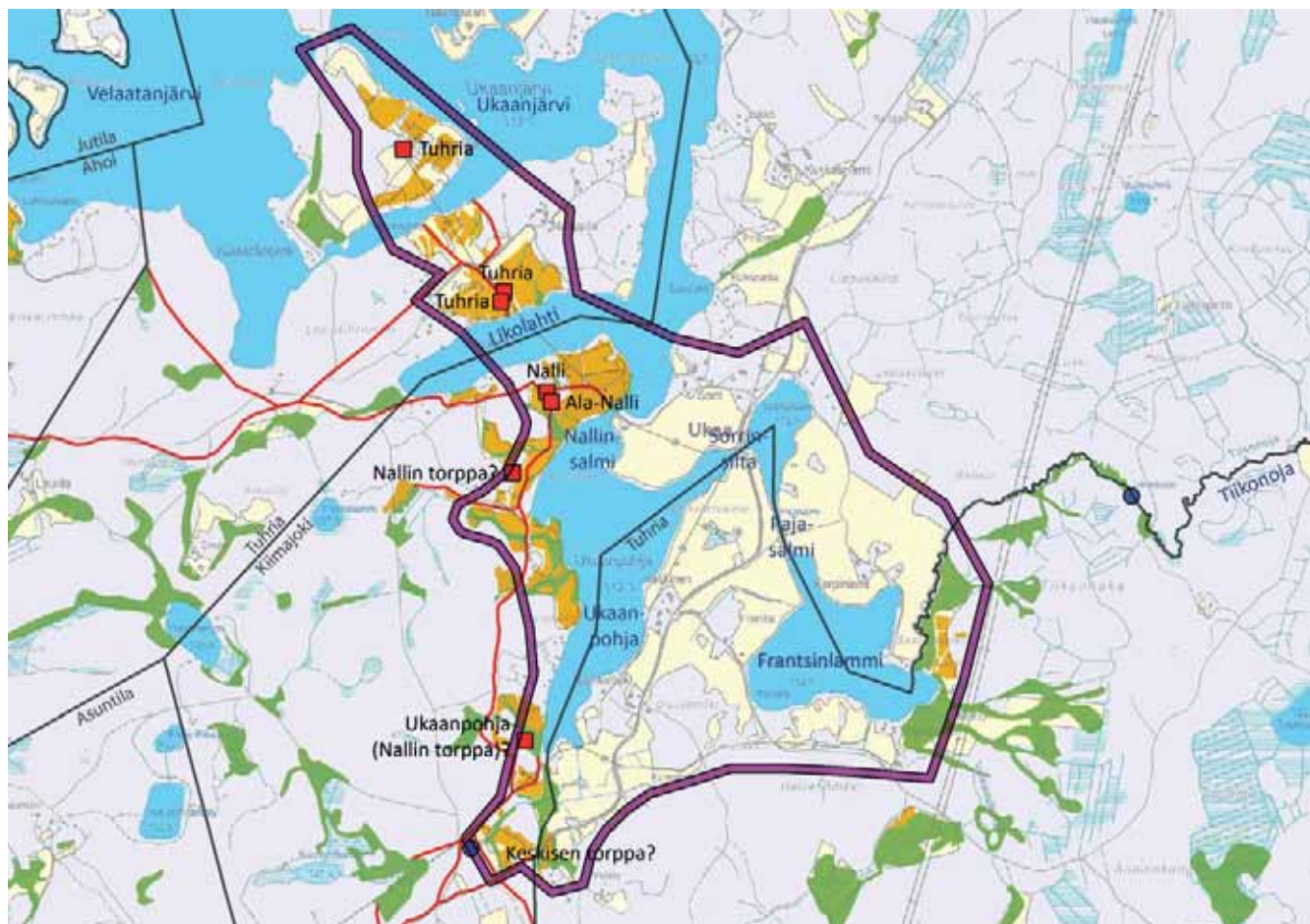
Tuhrian kylä: Frantsi ja Naapila eli Iso-Tuhria, joista kummastakin erosi kaksi osaa 1700-luvulla. Vuonna 1682 Tuhrialle oli tullut vävyksi seppä, josta syystä, oletettavasti, talon puolikas sai sittemmin nimen Seppälä.

1700-luku

Tiluskartta Kiimajoen kylän Nalli sekä Tuhrian Naapila eli Iso-Tuhria 1761 Zachris Cronbäck

Isojakokartta Tuhrian kylän Naapilasta eli Iso-Tuhriasta 1792 Johan Florin / Naapila oli aluksi 1795 kolmessa osassa ja jokaisen kolmen Naapilan osan nimi oli Tuhria (kaikki kolme rek. 1795).

Isojakokartta Kiimajoen Nallin ja Ala-Nallin taloista (rek. 1799) 1797 Nathan Lilius / Taloilte johti tie lännestä (nykyinen Kiimajoentie) ja itään kuljettaessa ylitettiin Nallinsalmi. Etelään johtavan tien varrella oli Nalleille kuuluneita torppia peltoineen.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ● Mylly — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö

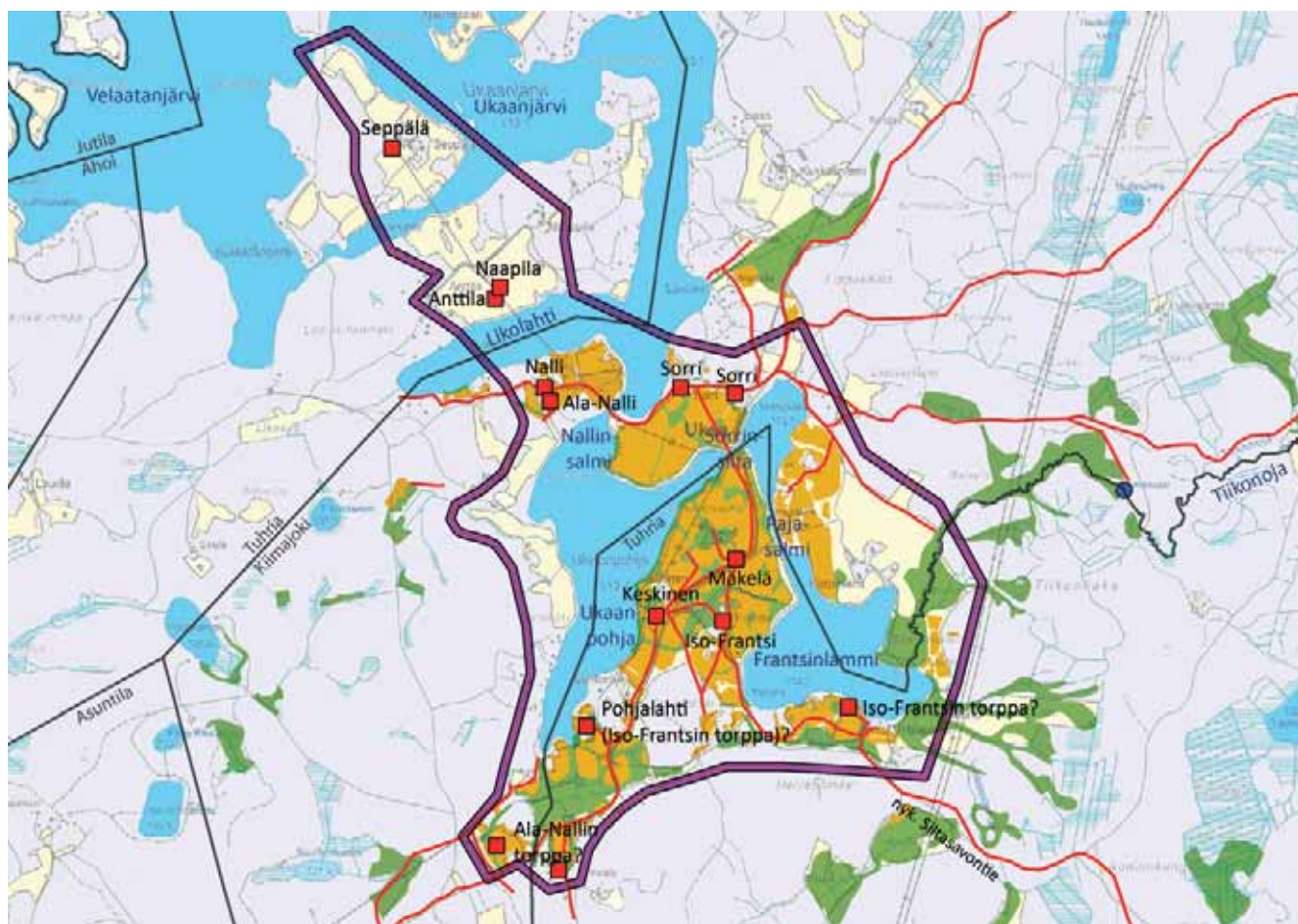
1800-luku

Henkikirjat 1835 / Nallien torppia olivat Ukaanpohja, Loppinen, Särkiniemi, Lähtenmäki ja Pohjalahti. Nallissa oli myös pitäjänsuutari Matti Lindgren • Sorrilla oli Nituniemi-niminen torppa sekä pitäjänsuutari Johan Adolf Sillman • Knaapiloilla oli torppia, yhdellä oli Riihiniitty-niminen torppa ja toisella mainittiin pitäjänsuutari Henrik Alm • Frantsi on kahdessa osassa, toisen torppia ovat Pohjalahti ja Mattila ja toisen Andila ja Joenniemi, lisäksi mainitaan pitäjänseppä Thomas Helander

Isojakokartta Tuhrian kylän Frantsista 1846 Nathan Lilius / Frantsi oli kolmessa osassa (rek. 1848): Iso-Frantsi (50%), Mäkelä (25%) ja Keskinen (25%). Frantsinlammin etelärannalla oli Iso-Frantsille kuuluva asuintontti, mahdollisesti torppa. Nykyistä Siltasavontietä vastaava tie teki mutkan tämän asumuksen kohdalla lähempänä rantaa. Toinen oletettavasti Iso-Frantsille kuuluva torppa oli nykyistä Teiskon kirkkotietä vastaavan tien länsipuolella, Ukaanpohjan pohjukan tuntumassa. Keskinen (Raku 1201, s. 168) ja Mäkelä olivat lähellä Iso-Frantsia. Tuon aikainen Sorriin silta sijaitsi n. 40 metriä nykyisestä sillasta lounaaseen.

Isojakokartta Kiimajoen Sorrista 1860 A. Öhman / Sorrin (rek. 1863) talo oli kahdessa osassa. Talot olivat Nallinsalmen itäpuolella. Sorrien peltoja sijaitsi talojen lähiympäristö lisäksi myös Pajasalmen itäpuolella ja Heikinkallion pohjoispuolella. Sorrilla oli kaksi myllyä Frantsinlampeen laskevassa Tiikonojassa.

Henkikirjat 1870 / 1870-luvulla Yli-Nallin torppia olivat Loppinen (Raku 1202, s. 169) ja Kukkasniemi ja Ala-Nallin Pohjala ja Erkkilä sekä myöhemmin vielä Lukko • Sorrin torppia olivat Järvenpää ja Niittuniemi. Järvenpää sijaitsi Vehokylän eteläpuolella ja Niittuniemi Pehuanaution eteläpuolella • Naapila oli edelleen kolmessa osassa 1870, yhdellä niistä on Riihiniitty- ja toisella Saarenmaa- ja Naurissaari-nimiset torpat. Naurissaaren torpassa oli pitäjänsuutari Karl Helenius • Frantsi oli kolmessa osassa ja yhdellä niistä oli torppa Andila

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ● Mylly
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat: Kiimajoen Nalli, Kukkasniemi Ukaanjärven itärannalla; Sorri ja siitä muodostettu Korpiniemi (Frantsinlammen rannalla) • Tuhrian Iso-Frantsi ja Keskinen • Tuhrian Naapila ja Anttila; Seppälästä muodostettu Naurissaari

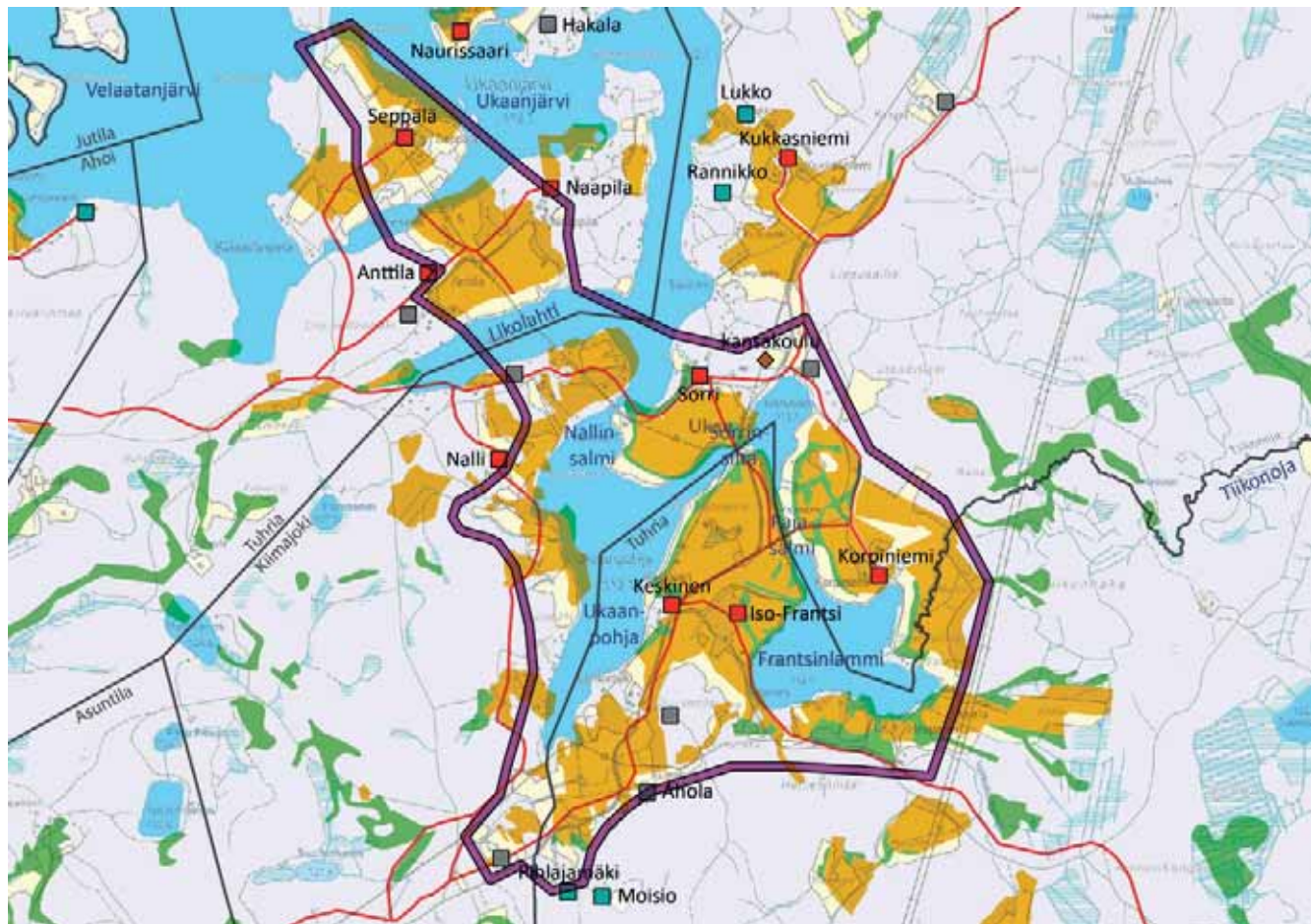
Huvilat: Kiimajoen Lukko (Ukaanjärven itärannalla) • Tuhrian Keskisestä muodostetut Pihlajamäki ja Moisio (etelämpänä Teiskon Kirkkotien tuntumassa)

Pienet asumukset: Kiimajoen Leppimäki (Likolahden rannalla) sekä Rajanotko (Ukaanpohjan eteläpuolella) • Tuhrian Keskisestä muodostettu Ahola sekä toinen nimetön pieni asutus; Keskisen tilalla Rajala (lähellä Loppisjärveä) • Tuhrian Anttilan mailla 1 kpl; Seppälän mailla Hakala

Nalli oli lähes nykyisellä paikallaan. Peltopinta-ala lisääntyi hieman. Sorri sekä Sorrista muodostettu Ukaan kansakoulu (Raku 1198, s. 165) sijaitsivat jokseenkin vanhoilla sijoillaan. Korpiniemen pellot ulottuivat Tiikonojan rantaan asti.

Tuhrian Mäkelän tilalla ei ollut rakennuksia. Iso-Frantsista muodostettu Valkeejärvi oli melko kaukana kaakossa Siltasavontien varrella. Peltoala oli selvästi kasvanut ja niitytkin olivat enimmäkseen rantaniittyjä myös Tiikonojan rantamilla. Frantsinlammen koillispuolella, samoin kuin nykyisen Siltasavontien eteläpuolella, oli uutta peltoa mutta edelleen myös niittyjä.

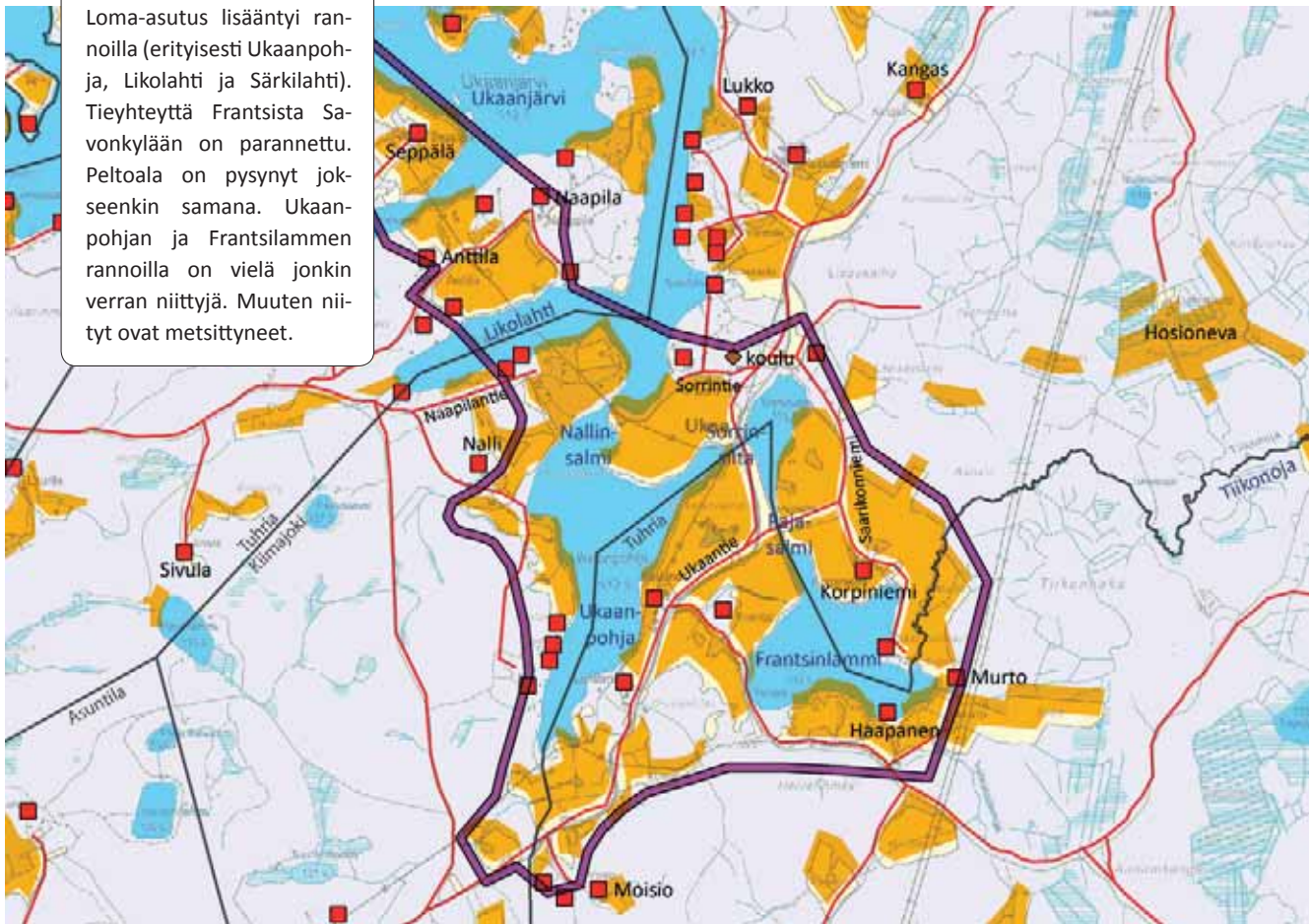
Vasta vuosina 1917 ja 1925 Naapilan osat merkittiin maarekisteriin erinimisinä eli Naapila (Raku 1199, s. 166) (25%), Anttila (25%) ja Seppälä (Raku1200, s. 167) (50%). Naapila ja Anttila olivat siirtyneet kauemmas toisistaan; Anttila sijaitsi tien länsipuolella.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Pieni asutus
 Huvila
 Koulu
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1970-luku

Loma-asutus lisääntyi rannoilla (erityisesti Ukaanpohja, Likolahti ja Särkilahti). Tienyhteyttä Frantsista Savonkylään on parannettu. Peltoala on pysynyt jokseenkin samana. Ukaanpohjan ja Frantsinlammin rannoilla on vielä jonkin verran niittyjä. Muuten niityt ovat metsittyneet.

■ Pelto
 ■ Talo
 ◆ Koulu
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

NYKYTILA

Rantojen loma-asutus on lisääntynyt. Sorrin, Korpiniemen ja Frantsin peltojen ydinalueet ovat sitä vastoin edelleen viljeltyinä. Naapilantieltä, Ukaantieltä, Sorrintieltä ja Saarikonniemeltä on hyvät näköyhteydet avoimille viljelyksille ja vesistöille.

Metsitettyjä/metsittyneitä alueita sijaitsee Naapilan alueilla, Nallin alueella runsaasti, Hosionevan pellolla, Tapionlammin koillispuolella, Niittyniemen eteläpuolella sekä Särkijärven länsi- ja etelärannoilla.

Ukaan maiseman keskeisin elementti on Ukaajärvi. Ukaajärvi koostuu useiden kapeiden salmien yhdistämistä pikkujärvistä. Maisema muodostuu lähes mosaiikkimaiseksi vesien, peltojen ja metsien

vuorotteluksi. Alueen itäisimpiä osia luonnehtivat laajat, avoimet peltoalueet, joilta avautuu pitkiä näkymiä. Ukaanjärven länsipuolella peltoalueet ovat pienialaisempia ja niitä ympäröivät metsät estävät laajempien näkymien avautumista. Vanhat maanviljelystilat sijaitsevat alueelle tyypillisesti kumpareiden lakialueella ja katseilta niitä suojaavat pihapiirin vanha puusto. Selvimmin maisemassa erottuvat Keskisen, Frantsin, Sorrin ja Korpiniemen talot. Myös Nallin rakennukset näkyvät Ukaanpohjan yli Ukaantielle. Ukaan kulttuuriympäristökokonaisuudesta mielenkiintoisen tekee laajojen viljelysten sijoittuminen polveilevan vesistön ympärille. Alue on säilyttänyt hyvin luonteensa uudempien asumusten sijoituksessa metsäisille ranta-alueille.

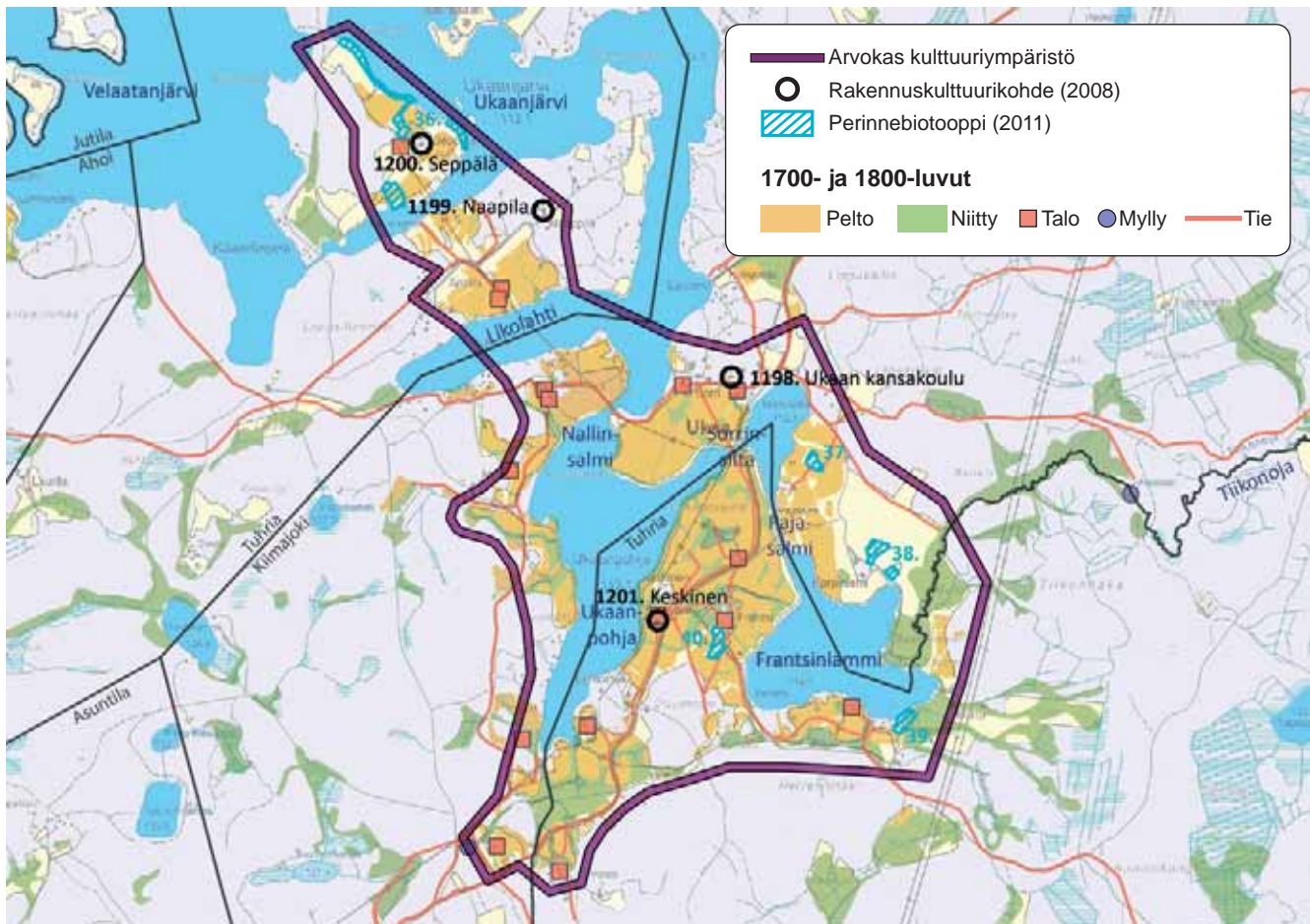

Tuhrin kylän Frantsin isojakokartta, Nathan Lilius 1846. A=iso-Frantsi (rek. 1848), B=Mäkelä (rek. 1848), C=Keskinen (rek. 1848).

Kuva Muorinpellon ja Pariladonvainion yli Ukaanpohjaan päin 1930-luvulta. Kuva Jarmo Louhimon ja Katri Haimilan kotiarkisto.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Ukaan kansakoulu (Raku 1198, s. 165) • **Naapila** (Raku 1199, s. 166) • **Seppälä** (Raku 1200, s. 167)
Keskinen (Raku 1201, s. 168) • **Loppinen** (Raku 1202, s. 169)

KULTTUURIMAISEMA

Sirpalemaisena vesistöalueen lomassa olevat yhteneväiset viljelyalueet. Seppälän, Anttilan, Keskinen, Frantsin ja Haapasen pihapiirit ja avoimet peltoalueet. Avoimet alueet Lapinsalmen ja Likolahden välissä (rikkonaisessa maastossa 1700-luvulla kuljettiin vuoroin maata, vuoroin vesistöä pitkin) • Vanha talvitie Ukaajärveltä pohjoiseen Vehonkylään ja etelään Pirttijärven ja Lauttajärven kautta Kulkukilaa Paarlahden rannalle.

PERINNEBIOTOOPIT

36. Seppälän haka. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*
37. Ukaan Martinlahden keto. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen.*

38. Korpiniemen haka. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen.*

39. Frantsinlammi, Haapasen rantaniitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.*

40. Frantsin niitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET

Ei ole tiedossa.

LUONTOKOhteet: Rajauksen eteläkärjessä tummaverkkoperhoselle soveltuva niittyalue.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (*Ukaan koululta, Teiskon kirkkotieltä, Naapilantieltä).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Nallinsalmi, Sorrin sillalta koilliseen.

Vehokylän kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Asuntila 701, Kiimajoki 703

Kansanomaisessa käytössä vehokyläläiset ovat Vehoniemen kylästä samannimisen talon mukaan.

Maakirja 1540 / Ahoin kylässä oli kaksi tilaa, Kuitunen ja Knuuttila. Kurjenlahti muodostui 1560-luvulla ja Pehunautio (1665 Raku 1197, s. 164).

Asuntilan kylässä oli kaksi tilaa, joista toisesta, Alasesta tuli sittemmin kappalaistila. Ylinen jaettiin v. 1758.

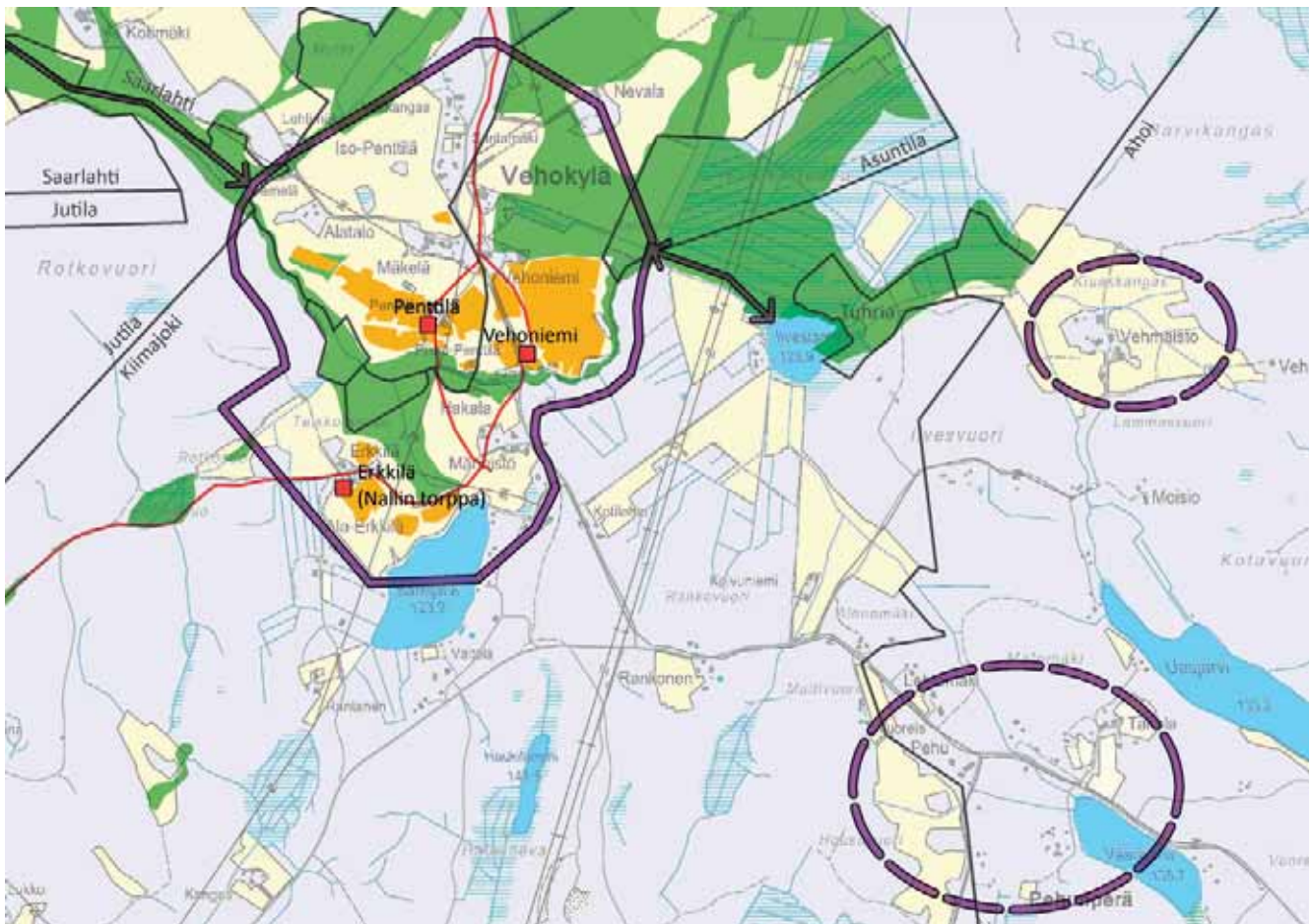
Kiimajoen kylässä oli Kiimajoen tila ja Nalli, jotka molemmat 1700-luvulla jakaantuivat. Sorri ilmestyi maakirjoihin miespolvea myöhemmin.

1700-luku

Kartta ja asiakirjat Asuntilan kylän sekä Kiimajoen kylän Nallin ja Vehoniemen talojen Ilvesjoen ulkopalstasta 1788–99 Nathanael Lilius / Jo isojaon aikaan Mesukylän Takahuhdista Aitolahti-Teiskon kautta Ruoveden Jäminkipohjaan johtaneelta tieltä haarautui Yrjölänkylän pohjoispuolelta tie, joka lopulta johti Vehokylään asti (Etelä-Arolan tie–Moottorikeskuksentie–Vehokyläntie). Isojaon aikaan Ilvesjoenmutkan Vehokylässä, Kiimajoen maarekisterikylässä, nykyisen Vehoniemen (rek. 1885) (Raku 1196, s. 163) eteläpuolella oli asuintontti, jonne johti tie pohjoisesta, ja jonka pohjoispuolella oli melko suuri pelto ja pellon pohjoispuolella erittäin laajalti niittyjä. Peltojen kohdalla oli teksti Wehoniemi.

Asuntilan maarekisterikylään kuuluva Penttilä (rek. 1799) (Raku 1195, s. 162) lienee alkuaan ollut Asuntilan kylän Alasen eli Pappilan torppa. Myös Penttilään johti tie pohjoisesta ja senkin ympärillä oli peltoja ja erittäin laajat niittyalueet pohjoisempana.

Wehoniemestä ja Penttilästä oli yhteys Ilvesjoen eteläpuolen kautta Ukaanpohjan rantaan. Tien varressa, Särkijärven luoteispuolella, sijaitsi Kiimajoen kylän Nallin torppa Erkkilä. Särkijärven koillispuolella oli Kiimajoen kylän Sorrin torppa Järvenpää. Erkkilän ja Järvenpään ympäristöissäkin oli pieniä peltoja.

■ Pelto ■ Niitty ■ Talo — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö — Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

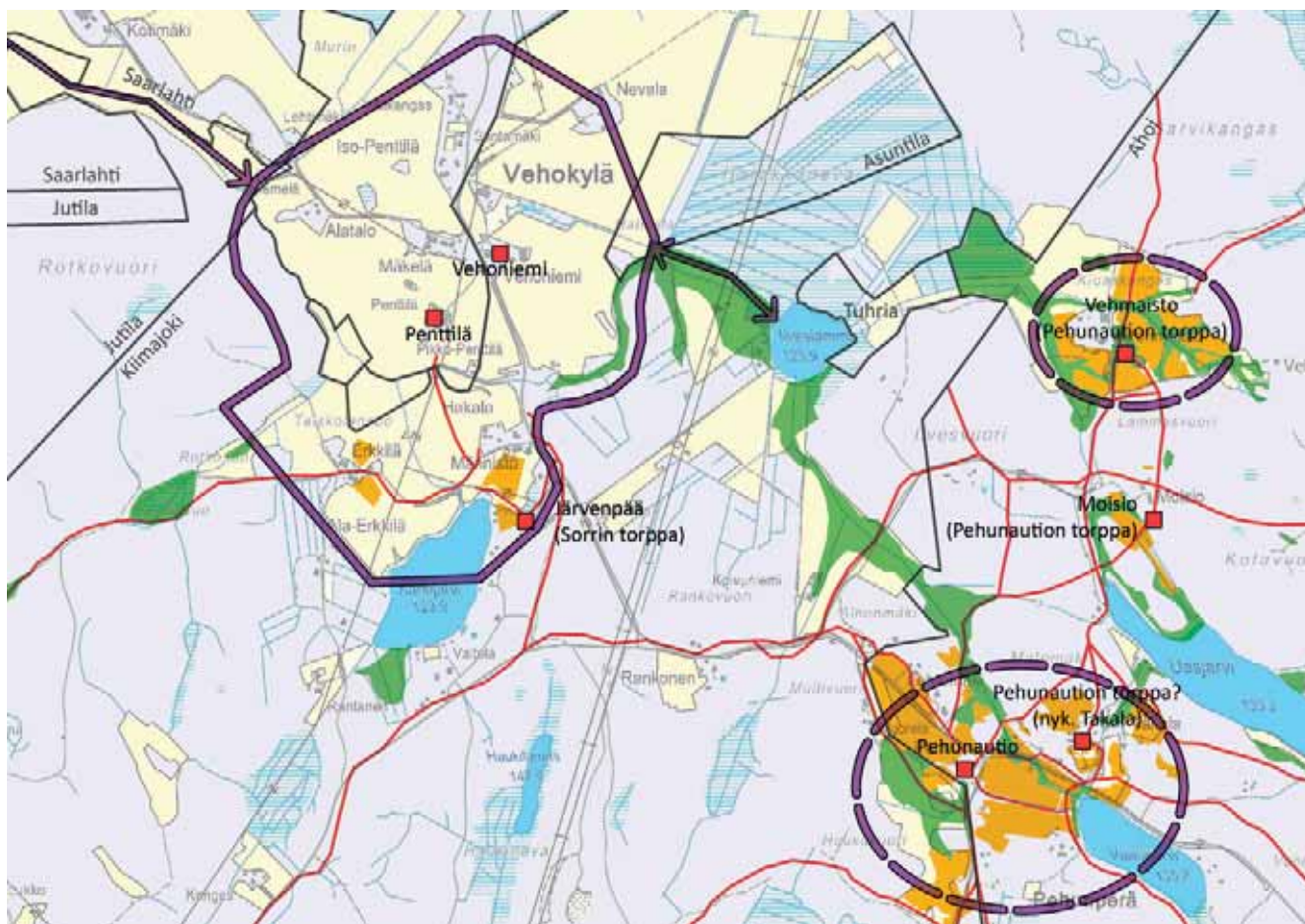
↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1800-luku

Isojakokartta Ahoi 1860 Axel Abraham Öhmann / Ahoin kylän Pehunaution alueen isojakokartat olivat 1860-luvulta. Tuolin talon pohjois- ja itäpuolella oli peltoa ja pohjoispuolella myös niittyä. Lähimpänä Pehunautiota oli torppa, jonka nimi on nykyisin Takala. Torpat Vehmaisto ja Moisio olivat hieman etäämmällä. Niillekin oli tieyhteys ja niiden ympärillä oli peltoja ja niittyjä. Kahilaniemi mainitaan torppana Suomen asutuksen yleisluettelossa 1780–1809.

Henkikirjat 1835 / Ahoin Pehunaution torppia olivat Vehmais, Koski ja Pitkäjärvi.

Henkikirjat 1870 / Ahoin Pehunaution torppia olivat Kylmä, Rajala, Vehmaa, Vehmaisto, Moisio sekä kruunutorpat Koski ja Rautajoki.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1920-luku

Maanviljelytilat: Kiimajoen Vehoniemi, Mäkelä, Penttilä, Syvälä ja Erkkilä • Ahojn Pehunautio, Järvenperä, Viiala, Takala, Moisio, Vehmaisto ja Kylmäla

Huvilat: Kiimajoen Järvenpää, Kiimajonen Nallista muodostettu Hakala sekä Pikku-Penttilä

Pienet asumukset: Valtionpuiston alueella Koskela, Rautajoki ja Rajala

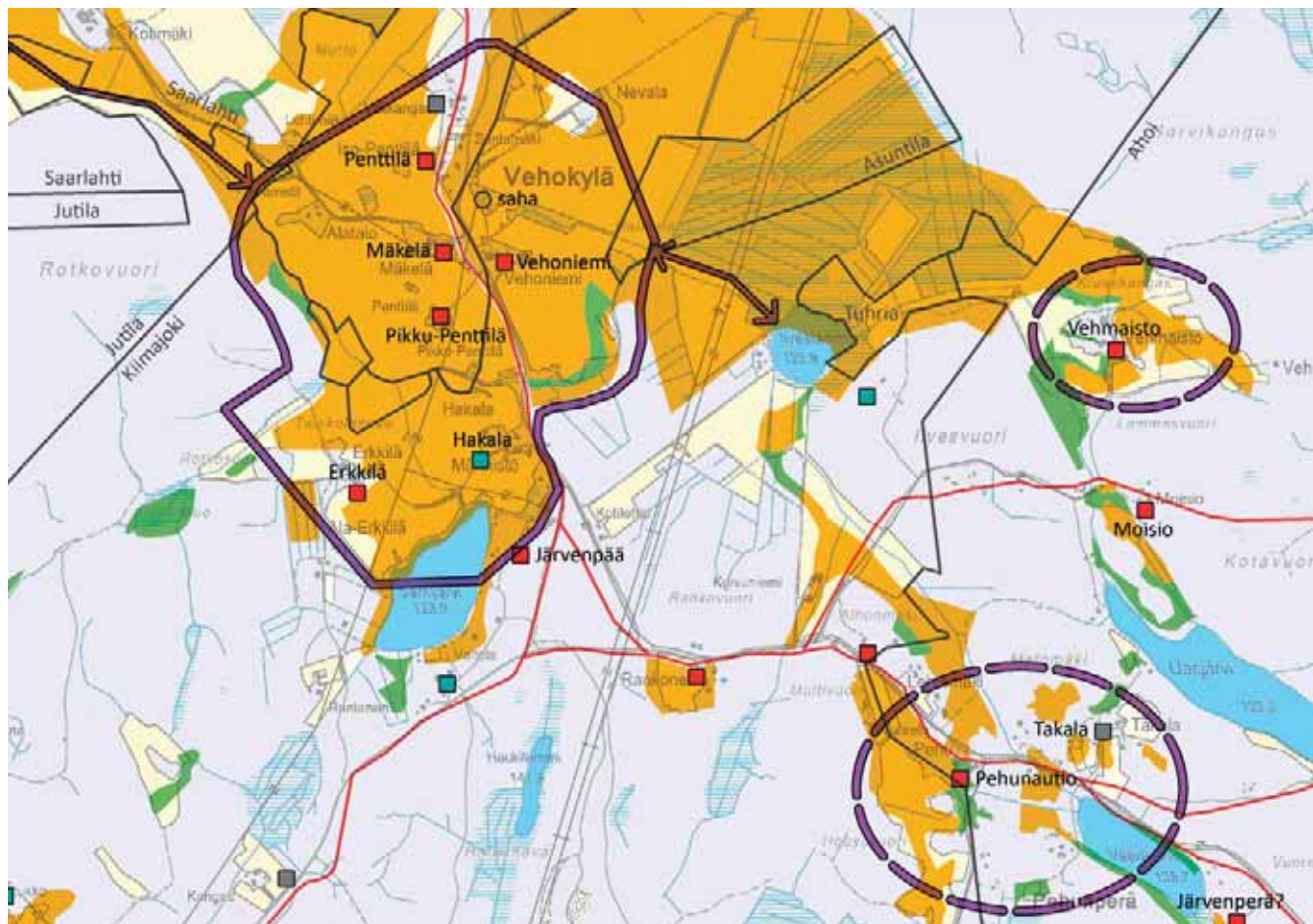
Täysin uutta peltoa oli Vehokylän itä- ja koillispuolella. Vehokylän niityt olivat jääneet erittäin laajaksi ja yhtenäiseksi kasvaneen peltoalueen alle.

Karttaan oli merkitty myös Vehoniemen saha. Vehoniemessä oli ollut kauppa pitkiä aikoja, 1920-luvulla jopa kaksikin.

Niittyjä oli muutettu pelloiksi Pehunaution pohjoispuolella ja entisten torppien ympärillä. Vehmaiston pohjoispuolella oli täysin uutta peltoa.

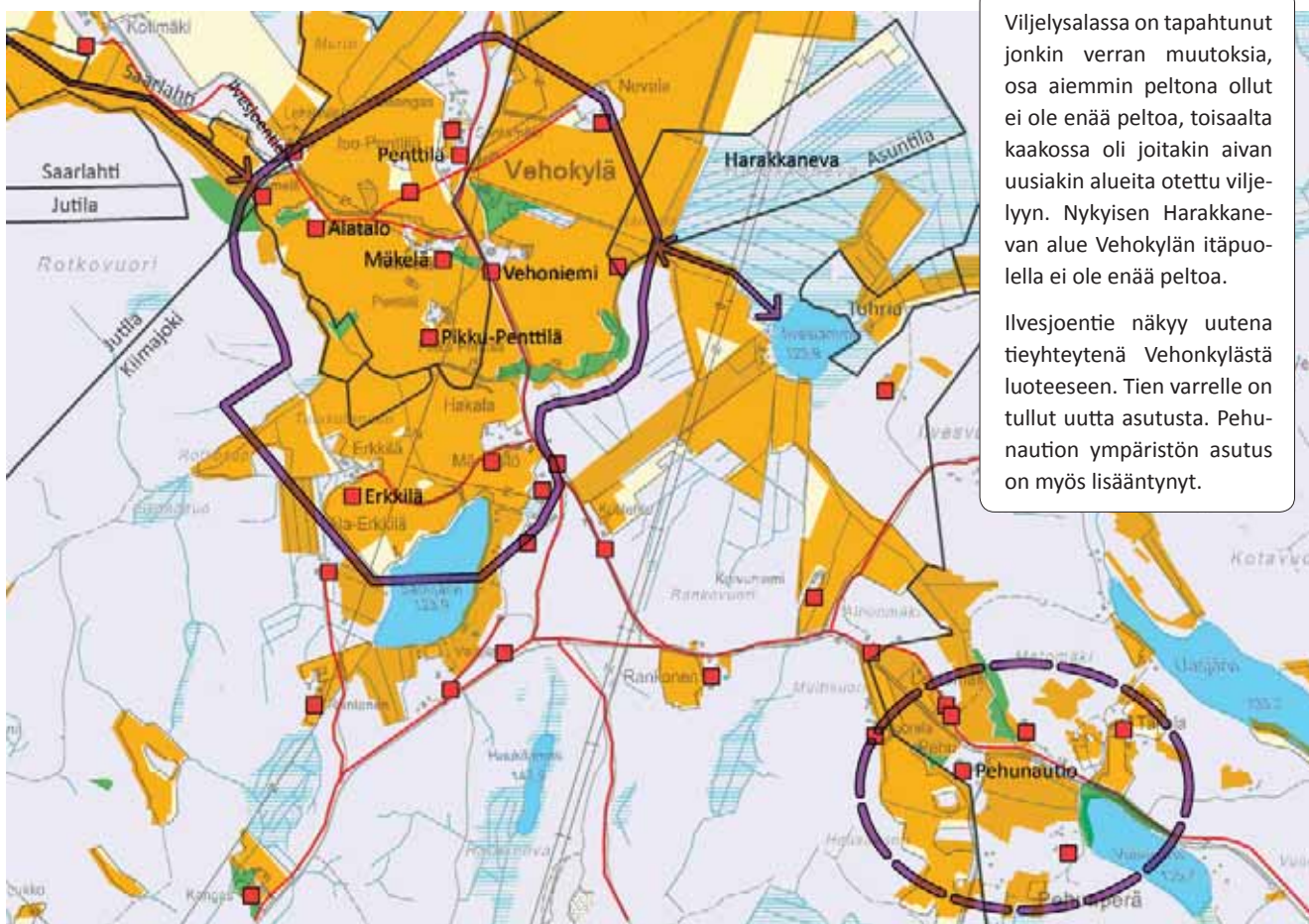
Tieyhteys Ukaanpohjan rantaan Vehokylästä lounaaseen on hävinnyt 1920-luvun kartalta.

Asutus on lisääntynyt erityisesti nykyisten Vehokyläntien ja Ukaan tien varsilla.

- Pelto
- Niitty
- Talo
- Pieni asumus
- Huvila
- Saha
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö
- Huomionarvoinen erilliskokonaisuus
- Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

1950-luku

Viljelysalassa on tapahtunut jonkin verran muutoksia, osa aiemmin peltona ollut ei ole enää peltoa, toisaalta kaakossa oli joitakin aivan uusiakin alueita otettu viljelyyn. Nykyisen Harakkanevan alue Vehokylän itäpuolella ei ole enää peltoa.

Ilvesjoentie näkyy uutena tieyhteytenä Vehonkylästä luoteeseen. Tien varrelle on tullut uutta asutusta. Pehunaution ympäristön asutus on myös lisääntynyt.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
 - - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

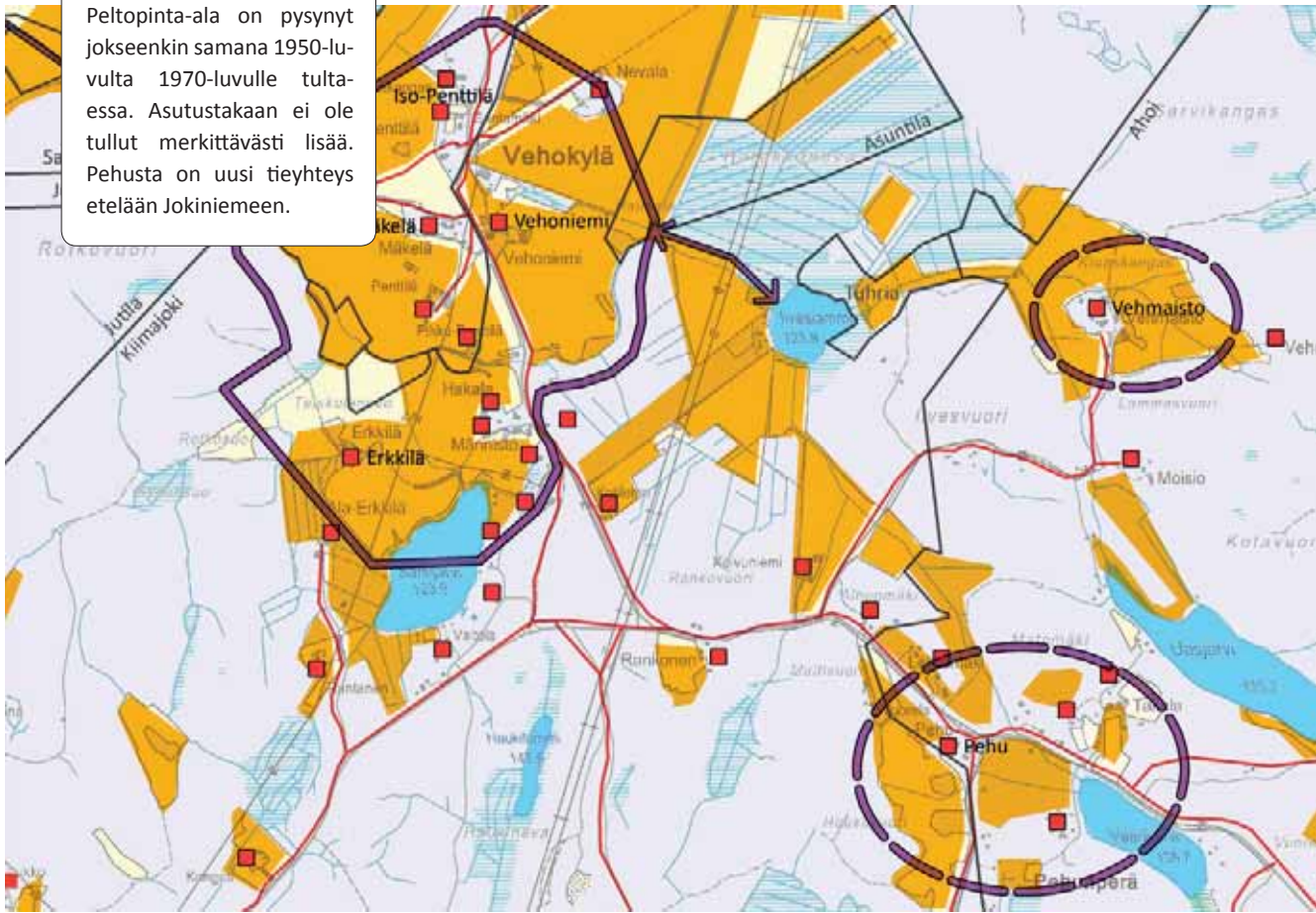
Ilvesjoentietä, Alatalon kohdalta kaakkoon eli kohti Ilvesjoen uoma, joka kulkee niin alhaalla maastossa, ettei sitä näy.

Vehokyläntien varressa sijaitsevan Hakalan eteläpuolelta avautuva näkymä länsilounaaseen. Vasemmassa reunassa siintää Särkijärvi.

1970-luku

Peltopinta-ala on pysynyt jokseenkin samana 1950-luvulta 1970-luvulle tultaessa. Asutustakaan ei ole tullut merkittävästi lisää. Pehusta on uusi tieyhteys etelään Jokiniemeen.

■ Pelto
 ■ Talo
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö
 - - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus
↔ Arvokkaaseen kulttuuriympäristökokonaisuuteen liittyvä puronvarren maisemakäytävä

NYKYTILA

Vehokylätietä ympäröi yhä selkeä viljelysalue.

Alueen peltoja on metsitetty kuten Pehunaution ja Moision ympäristössä. Uuttakin peltoa on raivattu Ilvesjoentien pohjoispuolelle. Tiestössä on tapahtunut hämmästyttävän vähän muutoksia aikojen kuluessa. Ilveslammin rannalle on tullut kesäasutusta. Ukaantien varsi ja Pehunaution ympäristö ovat saaneet uusia asukkaita.

Vehokylän arvokas kulttuuriympäristökokonaisuus koostuu Vehokyläntien varrella sijaitsevasta kyläkeskuksesta sekä erilliskokonaisuuksista Pehunperä ja Vehmaisto.

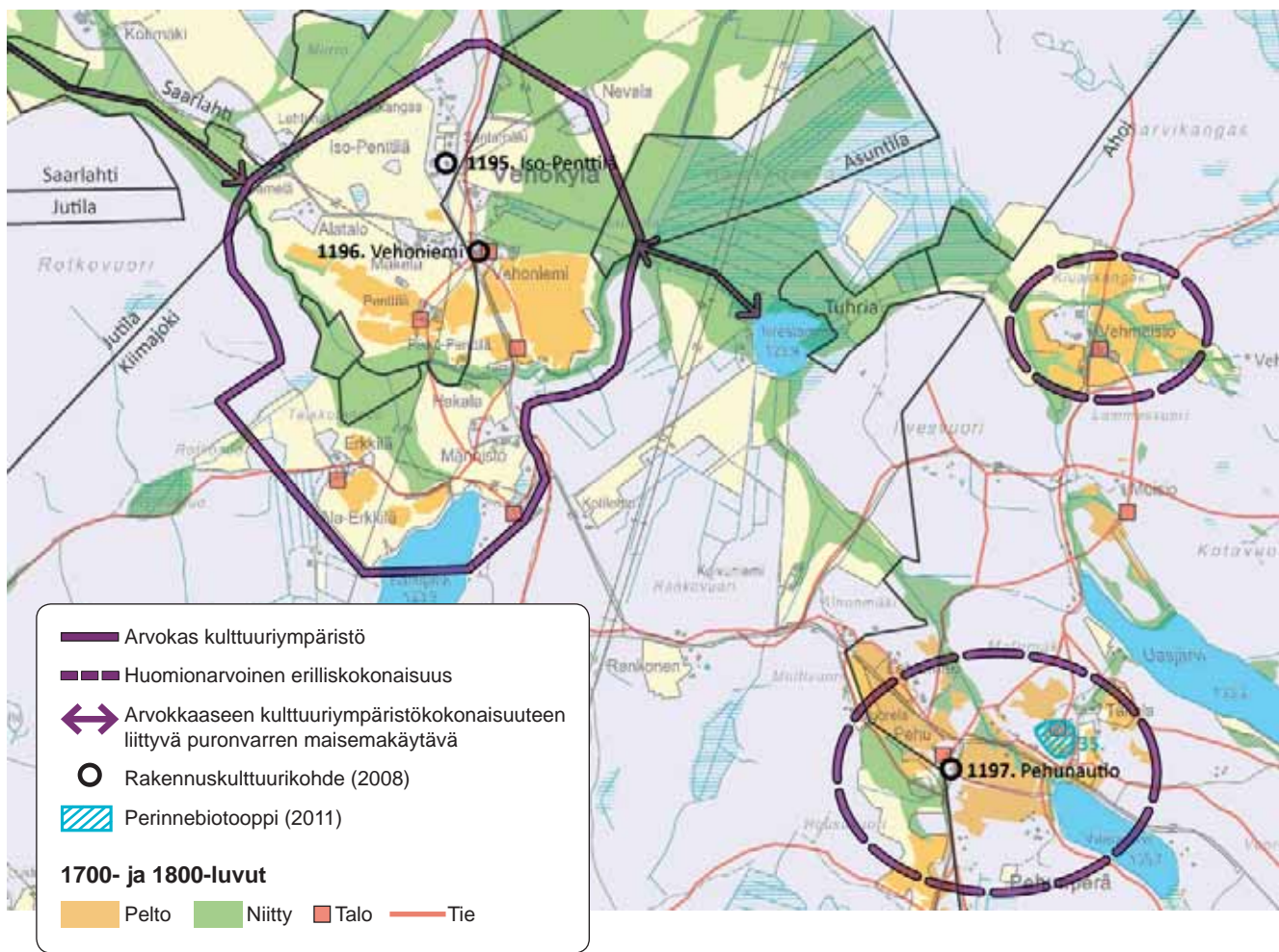
Vehokylän kulttuurimaisemasta erityisen tekee alueen sijainti Sisä-Suomen reunamuodostumaan liittyvän deltamuodostuman eteläpuolisella alueella. Kyläkeskus sijaitsee matalahkolla pitkittäisharjulla, jonka kapeasta eteläkärjestä maasto laskee kohti Ilvesjokea. Harjua ympäröivät laajat peltoaukeat ovat syntyneet jäätikön sulamisvesien kasaamaan alavaan hietamaastoon.

Ilvesjoen laaksossa avautuu laajoja ja pitkiä näkymiä Vehokyläntien molemmiin puolin sijaitseville peltoaukeille. Laaksosta pohjoista kohti noustessa maisema muuttuu mäntyiseksi harjumaiseksi, jossa kylätie loivasti mutkittelee. Rakennukset sijaitsevat nauhamaisesti kylätien varrella.

Näkymä Ilvesjoenuomaan ja sitä ympäröiville peltoalueille Vehokyläntietä pohjoiseen päin mentäessä.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Iso-Penttilä (Raku 1195, s. 162) • Vehoniemi (Raku 1196, s. 163) Pehunautio • (Raku 1197, s. 164)

KULTTUURIMAISEMA Yksinäistalon pihapiiri lähipeltoineen • Kylämäinen luonne ja rakennusten sijainti nauhamaisesti Vehokyläntien varrella • Vanha talvitie Vehokylästä etelään Ukaajärven, Pirttijärven ja Lauttajärven kautta Kulkkilaan Paarlahden rannalle

PERINNEBIOTOOPIT 35. Takalan niitty. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET Ei ole tiedossa.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehtoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää (*erityisesti Ilvesjoen laaksosta harjun pohjoisosiin).
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä (*Vehokyläntien varressa voisi hyödyntää rakenteen nauhamaisuutta mahdollisuuksien mukaan).

Velaatan ja Yrjölänkylän kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Ahoi 700, Jutila 702

Velaatta on kylä Pohjois-Teiskossa (ei virallinen nimi). Suuri osa Velaattaa kuuluu virallisesti Ahoiin kylään. Nimi merkinnee vene-paikkaa.

Maakirja 1540 / Ahoiin kylän kantatalo Knuutila sekä kantatalo Kurjenlahti 1566 (Raku 1186, s. 152). Jutilan kylän kantatalot Kauppila ja Yrjölä.

1700-luku

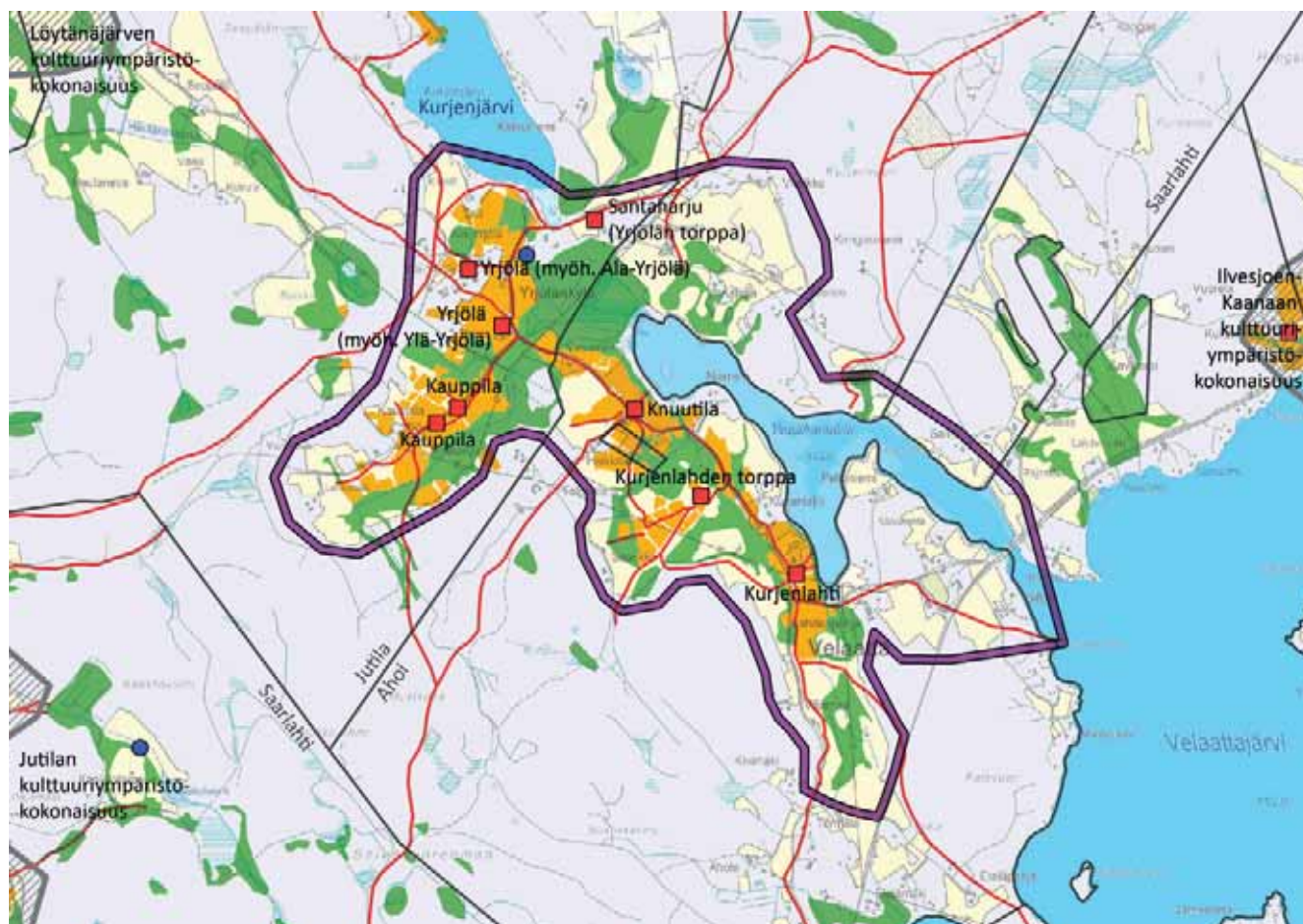
Isojakokartat Ahoiin maarekisterikylä 1795 Johan Florin / 1700- ja 1800-luvulla Knuutila (rek. 1817) sijaitsi maantien varressa nykyisen Tolppalantien risteuksen kohdalla Welaatanlahden rannan puolella. Talo oli täysin peltojensa ympäröimä. Niittyjä oli eteläisten peltojen lähellä sekä Welaatanlahden pohjukan rannoilla. Knuutilan kohdalla Etelä-Arolan tieltä kääntyi jo isojaon aikaan tie lounaaseen nykyisen Tolppalantien tapaan, samoin Etelä-Arolan tieltä on johtanut tie kohti Saarikkoa. Isojakokartassa Knuutilan torppien Kangasniemi, Saricko ja Hieta luokse johtaa jo tie.

Kurjenlahti sai isojaossa pitää kaikki sille siihen asti kuuluneet maat.

Isojakokartat Jutilan maarekisterikylä 1795 Johan Florin / Vuosina 1644-74 Kauppilassa on isäntänä ollut seppä

Mikko Matinpoika. Isojakokartoilla Kauppila (Raku 1184 s. 150) tai sen kaksi nimetöntä osaa (rek. 1817) sijaitsivat nykyisen Kauppilantien varressa, hieman nykyisestä Kauppilasta koilliseen. Tilat on myöhemmin 1800-luvun loppupuolella jälleen yhdistetty. Kauppilan vanhimmat pellot sijaitsivat talojen lähiympäristössä, nykyisen Kauppilantien molemmin puolin. Niittyjä on peltojen kaakkoispuolella Nuutilanlahteen laskevan ojan varressa.

Yrjölän kantatalo on v. 1740 jaettu kahteen nimettömään osaan, jotka on myöhemmin nimetty Ala- ja Ylä-Yrjöläksi (molemmat rek.1817). Eniten peltoa 1700-luvulla on nykyisen, Ala-Yrjölästä muodostetun, Vanhakylä nimisen tilan ympärillä Etelä-Arolan tien ja Kauppilantien risteyksessä. Peltojen ympärillä on erittäin runsaasti niittyjä. 1700-luvulla Ylä-Yrjölä (Raku 1183 s. 149) on mäen päällä ja nykyisen Ala-Yrjölän kohdalla on mylly.

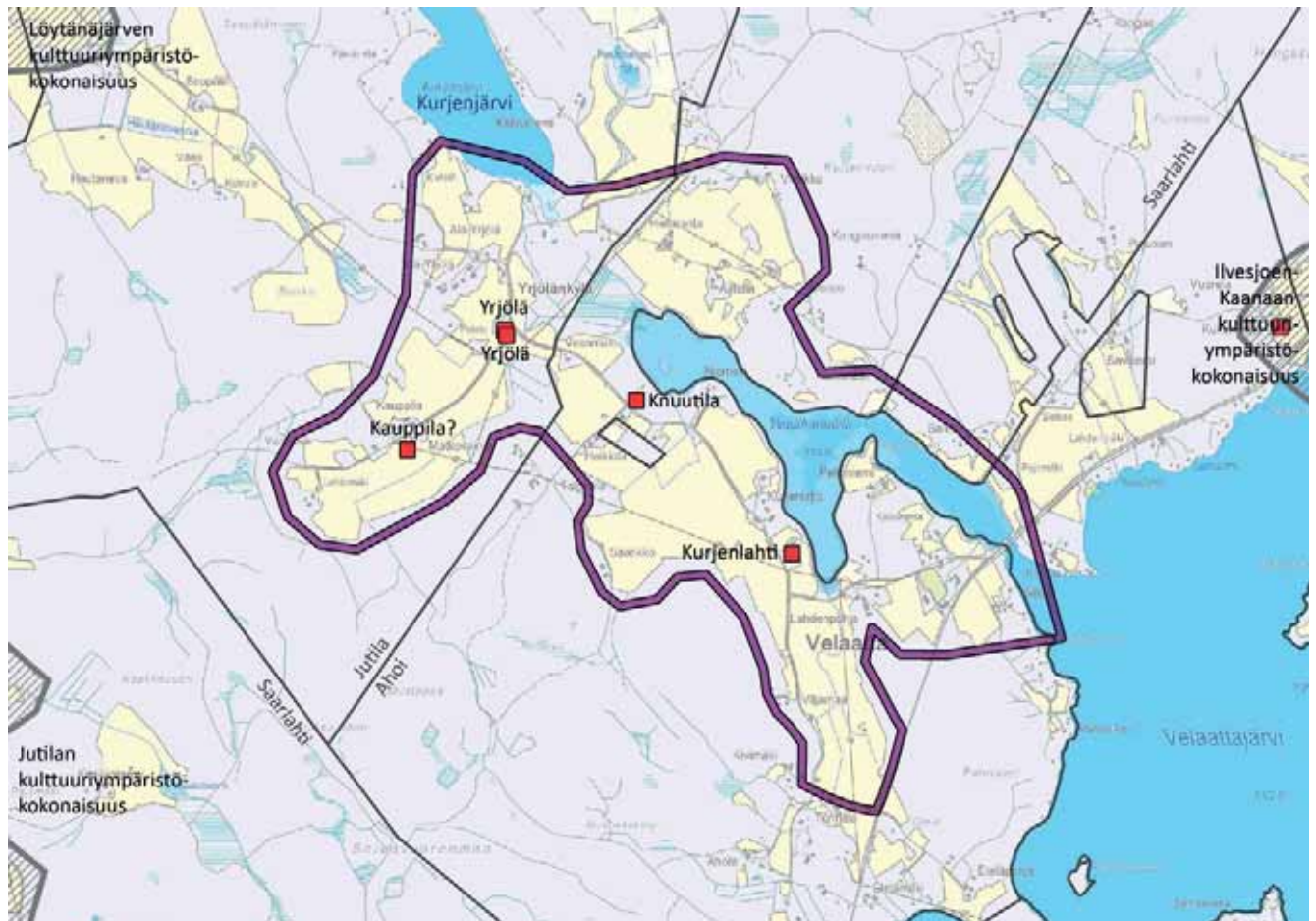
1800-luku

Suomen asutuksen yleisluettelo 1800–1809 / Seppä Heinrich Vidgren asui Hietala-nimisessä torpassa.

Henkikirjat 1835 / Knuutilan torppia olivat Kangasniemi, Sarricko ja Hieta sekä pitäjänseppä H. Widegren ja pitäjänsuutari Eric Färdig. Kurjenlahden torppia olivat Tanhuansuu ja Majaniemi.

Henkikirjat 1870 / Knuutilan torppina mainitaan Hietaranta, Aatola, Stenbacka ja Kangasniemi. Kurjenlahden torppia olivat Ete-lä ja Majaniemi.

Vuosien 1835 ja 1870 henkikirjoissa Yrjölänkylässä mainitaan poikkeuksellisen runsaasti käsityöammattien harjoittajia. Kauppilassa mainitaan pitäjänseppä Elias Granlund, toisella Yrjölällä pitäjän-räätälit Matts Linden ja Johan Sohlgren ja toisella pitäjänräätäli Josua Asp. Lisäksi Teiskon kappalaisen Berndt Fredrik Gaddin leski avasi Teiskon ensimmäisen kaupan v. 1865 Jutilan Kauppilaan. Ala-Yrjölässä on ollut talvikievari 1880-luvulla ja v. 1897 suutari Anton Grönroos avasi kaupan Ala-Yrjölän mailla. Yrjölöitten torppia ovat olleet Kankaanpää, Santaharju, Tanhuanpää, Luoma, Mouhisto ja Seppälä.

■ Talo — Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Maanviljelytilat: Aatola, Kangasniemi, Hietaranta (Kurjenlahden pohjoispuoli), Hietämäki, Kurjenlahti, Ala-Yrjölä, Koivuniemi (Kurjenjärven rannassa), Ylä-Yrjölä, Seppälä

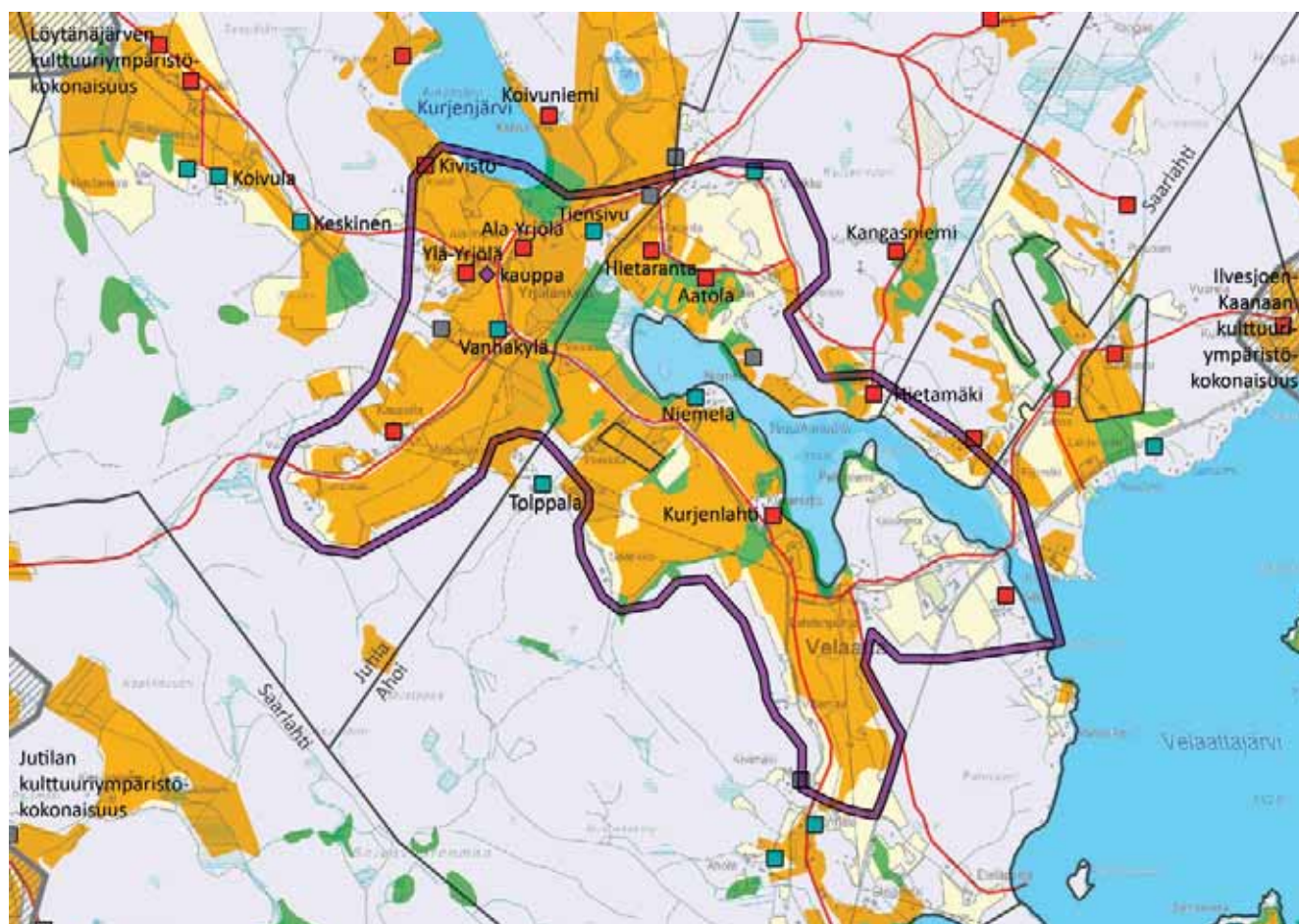
Huvilat: Niemelä, Tolppala, Vanhakylä, Kivistö, Tiensivu, Viitala, Koivula, Keskinen

Pienet asumukset: Kurjenlahden pohjoisranta, Etelä-Arolan tien varsi (Kurjenlahden pohjoispuoli); 2 kpl, Vanhakylän länsipuoli, Eteläjärven luoteispuoli (Etelä-Arolan tien varsi)

Kauppa: Voiman kauppa Seppälänvuorentien ja Etelä-Arolan tien risteyksessä

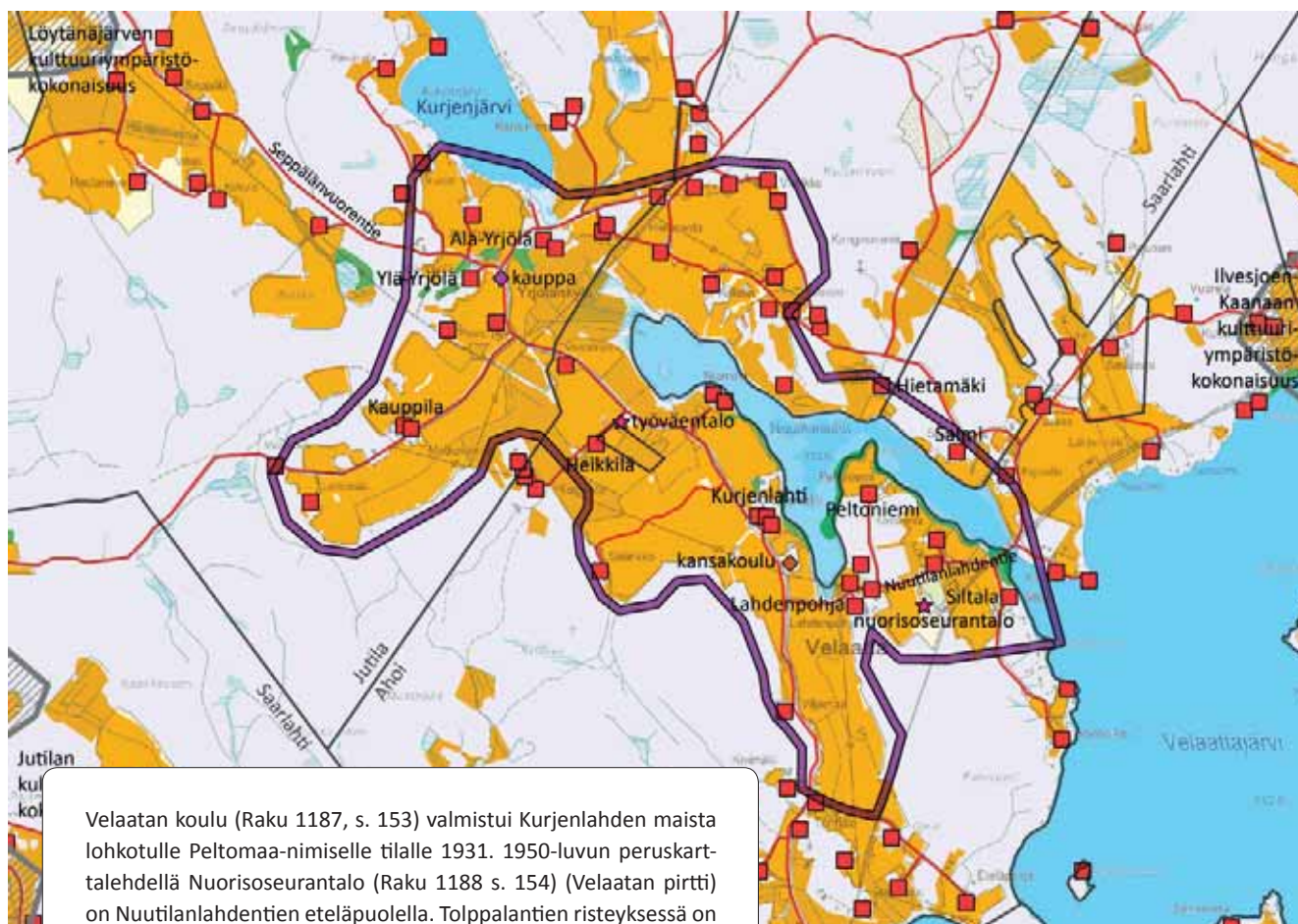
1920-luvulle tultaessa sekä Knuutilan että Kurjenlahden peltoala on kasvanut huomattavasti. Peltoala ei ole jättänyt alleen ainoastaan entisiä niittyjä, vaan mukana on myös täysin uusia alueita. Niittyjä on edelleen jonkin verran Kurjenlahden rannoilla ja pohjukassa. Yrjöläskylän vanhimmat peltoalueet ovat varsinkin 1920-luvulle tultaessa laajentuneet merkittävästi ja niityt ovat lähes hävinneet. Eniten täysin uutta peltoa on Seppälänvuorentien varressa sekä Kurjenjärven länsi- ja itäpuolella.

Vuonna 1905 Ala-Yrjölästä maista lohkottiin Yrjöläns kansakoulu niminen tila (Santaharju) koulua varten, koulu kuitenkin paloi hyvin pian.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 ■ Pieni asutus
 ■ Huvila
 ◆ Kauppa
 — Tie
 — Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

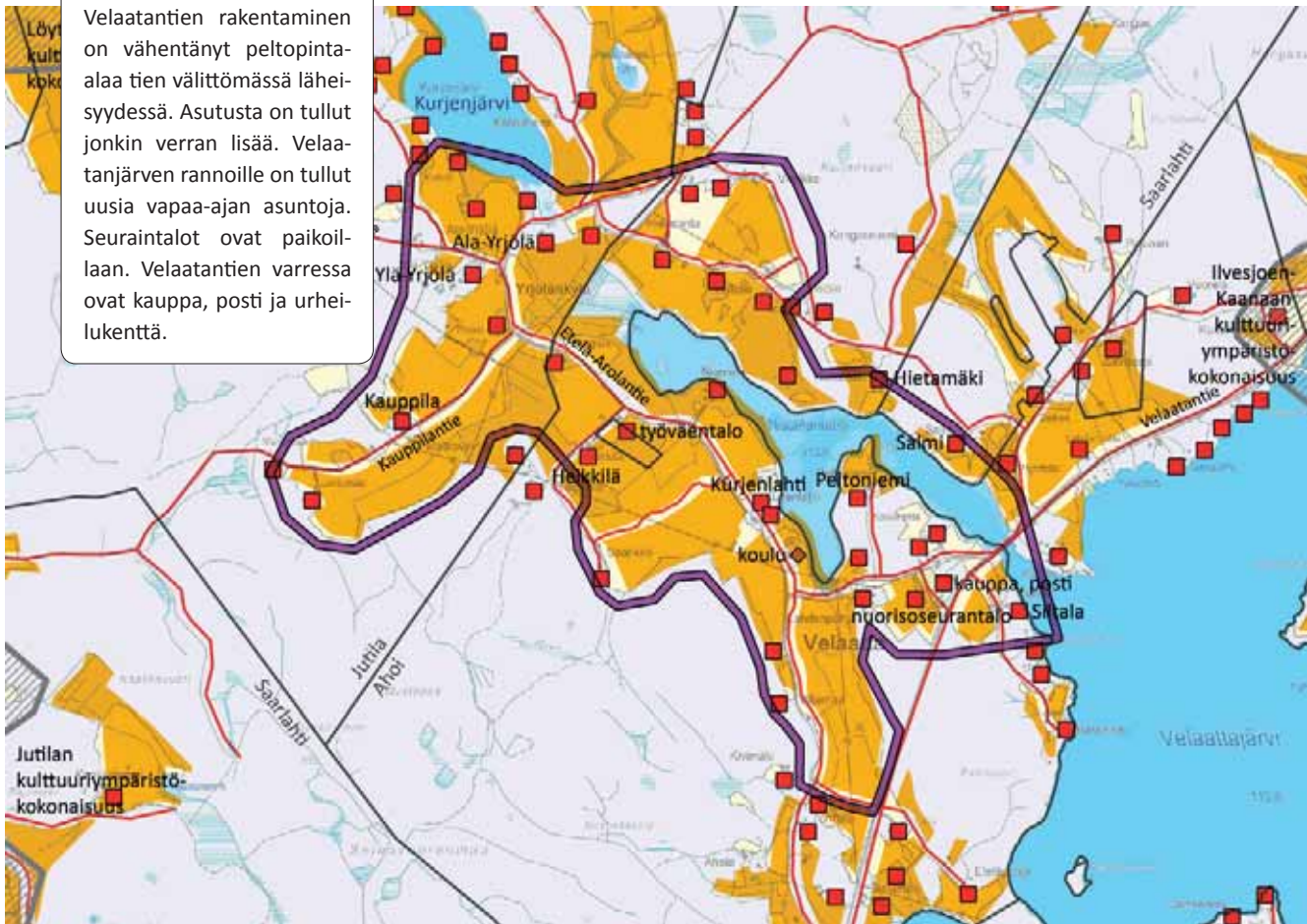
Velaatan koulu (Raku 1187, s. 153) valmistui Kurjenlahden maista lohkotulle Peltomaa-nimiselle tilalle 1931. 1950-luvun peruskarttalehdellä Nuorisoseurantalo (Raku 1188 s. 154) (Velaatan pirtti) on Nuutilanlahdentien eteläpuolella. Tolppalantien risteyksessä on Velaatan työväentalo (Raku 1185 s. 151).

1950-luvulla pellot muodostavat entistä laajempia kokonaisuuksia ja täysin uusia peltotilkkuja on Nuutilanlahdentien molemmin puolin sekä Kurjenlahden pohjoispuolella kulkevan Hietarannan tien pohjoispuolella. Seppälänvuorentien varren peltoala on edelleen jatkanut kasvuaan, Kurjenjärven ympäristön peltopinta-ala on jonkin verran kutistunut. Kauppilan talon ympäristön pellot ovat entisessä laajuudessaan. Jäljellä olevat niityt ovat kapeita ranta-niitykaistaleita.

- Pelto
- Niitty
- Talo
- Koulu
- Kauppa
- Työväentalo
- Nuorisoseurantalo
- Tie
- Arvokas kulttuuriympäristö

1970-luku

Velaatantien rakentaminen on vähentänyt peltopinta-alaa tien välittömässä läheisyydessä. Asutusta on tullut jonkin verran lisää. Velaatanjärven rannoille on tullut uusia vapaa-ajan asuntoja. Seuraintalot ovat paikoillaan. Velaatantien varressa ovat kauppa, posti ja urheilukenttä.

Pelto
 Talo
 Koulu
 Kauppa, posti
 Työväentalo
 Nuorisoseuratalo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

TIESTÖ

Alueen kaikki merkittävät tielinjat kuten Etelä-Arolan tie, Kauppilantie ja Seppälänvuorentie ovat olemassa jo isojakokartoilla. Tosin Kauppilantiellä on aluksi ollut myös kilpaileva linjaus, joka on kulkenut hieman nykyistä linjasta pohjoisempaan. Etelä-Arolan tien linjaushan noudattelee jo 1750-luvulla pienempien maanteiden

joukkoon luetun Messukylän Takahuhdista Ruoveden Jäminkipohjaan johtaneen maantien linjasta. Tuo maantie esiintyy jo Hannun Hannunpojan 1600-luvun keskivaiheilla laatimilla Ylä-Satakunnan kihlakunnan kartoilla.

NYKYTILA

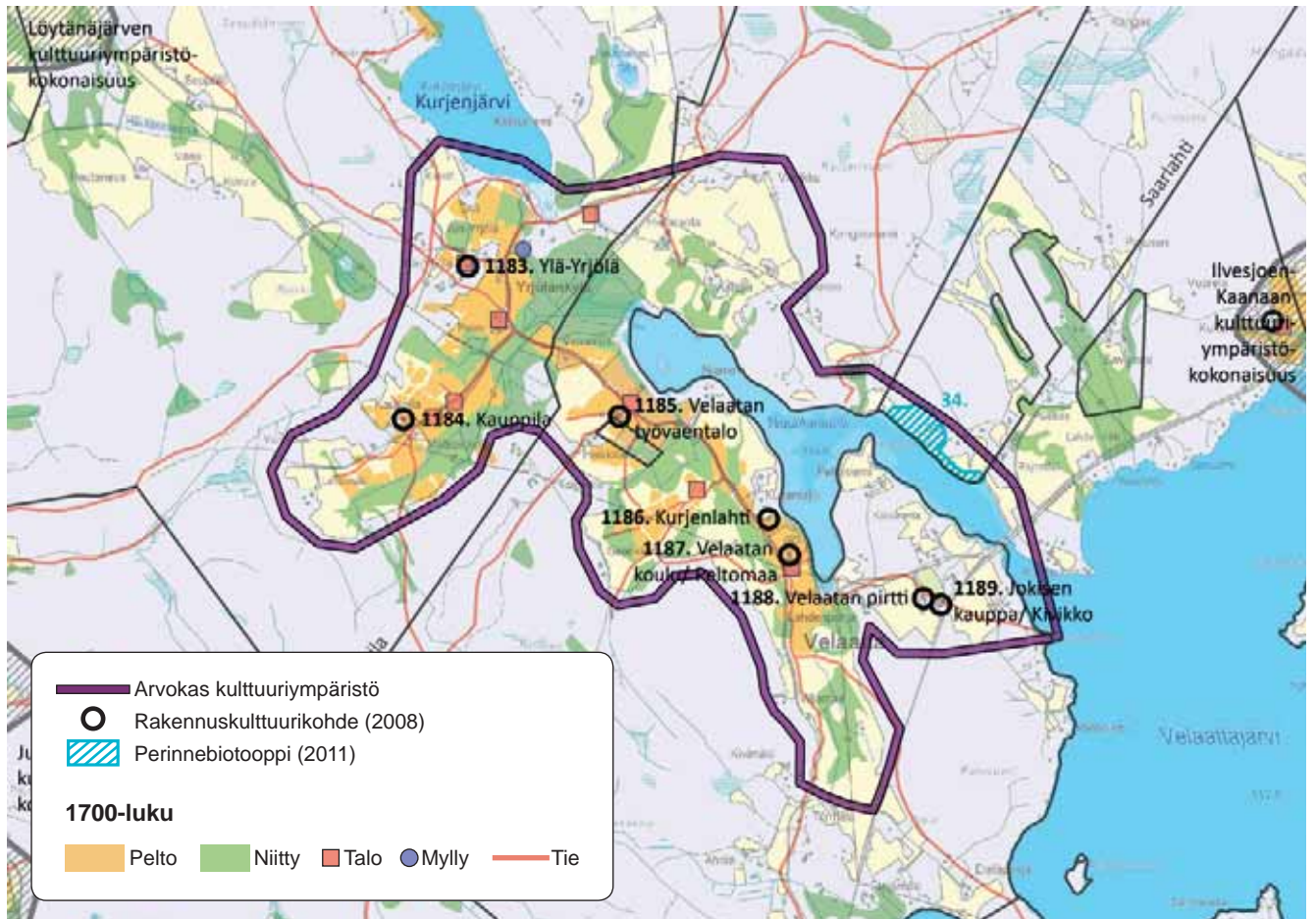
Yhä tänäkin päivänä Etelä-Arolan tien varressa on runsaasti peltoja. Niemelän kohdalla sekä Nuutilanlahden pohjukassa peltoja on metsitetty. Eteläjärven länsipuolen pellot kasvavat kokonaan metsää. Kurjenlahden pelloilla laiduntaa ylämaankarjaa. Alueella on vielä useita toimivia maatiloja.

Etelä-Arolan tien varrella, aluekokonaisuuden eteläosassa peltoaukeat ovat laajoja ja sijaitsevat suhteellisen tasaisessa maastossa. Pitkät peltoaukeat avaavat laajoja näkymiä Etelä-Arolan tien molemmin puolin. Vanhempi rakentaminen on sijoittunut lähelle tietä pihapiirin vanhan puuston suojaan mäen töyräälle tai rinteeseen. Yrjöläskylään kuljettaessa matkalla voi nähdä vielä joitakin laidun-

alueita tien molemmin puolin. Yrjöläskylä sijoittuu kauniisti ympäristöönsä korkeammalle mäentöyräälle. Yrjöläskylästä koilliseen kuljettaessa Kurjenjärvi alkaa pilkistää peltojen yli, rantapuuston välistä. Ala-Yrjölä vanhan kivinavetan kivijalka on jäänyt unohdukseen ruohikon keskelle.

Hietarannantien varrella on vielä laajoja peltoalueita. Tien eteläpuoliset pellot viettävät kohti reheväkasvustoista, pitkää ja kapeaa Nuutilanlahtea. Velaatantie ylittää Velaatanjärven Nuutilanlahden ja Velaatanjärven yhtymäkohdassa. Tieltä avautuu pitkät näkymät molemmille järville.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Ylä-Yrjölä (Raku 1183., s.149) • Kauppila (Raku 1184., s. 150) • Velaatan työväentalo (Raku 1185., s. 151) • Kurjenlahti (Raku 1186., s. 152) • Velaatan koulu / Peltomaa (Raku 1187., s. 153) • Velaatan pirtti (Raku 1188., s. 154) • Jokisen kauppa / Kivikko (Raku 1189., s. 154)

KULTTUURIMAISEMA

Kantatalojen pihapiirit ja niiden peltojen muodostama avoin viljelymaisema • Jäljellä olevat laidunalueet • Yrjöläskylän ympäristö • Vanha talvitie Kaanaasta Velaattajärven kautta Kirkkojärvelle

PERINNEBIOTOOPIT

34. Salmen metsälaidun ja rantaniitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET

Ei ole tiedossa.

LUONTOKOhteet: Nuutilanlahti on arvokas lintujärvi.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi (kohde 181). Mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 121): Rakennushistoriallisesti merkittävä maisemakokonaisuus.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita.
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Viitapohjan kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät: Kuusniemi 707, Kämmenniemi 708, Männistö 710, Paavola 711, Pohtola 714, Savo 716

Viitapohja on Paarlahden itäpään alueen virallinen nimi. Suurin osa aluetta kuuluu Männistön ja Savon kylään, osa alueista kuuluu Teiskon muihin kyliin. Viitapohjan suurimman talon nimi on Viitaniemi. Alueella oli aikoinaan torppariasutusta (Paavolan, Kämmenniemen ja Savon kylää).

Maakirja 1540 / Männistön kylää ei ollut vielä ensimmäisen maakirjan aikaan, eikä Männistöä mainittu kantatilaluettelossa-kaan sillä se oli kruunun uudistila.

Savon kylän Viitaniemi (Raku 1133 s. 93) merkittiin maakirjoihin vasta 1580.

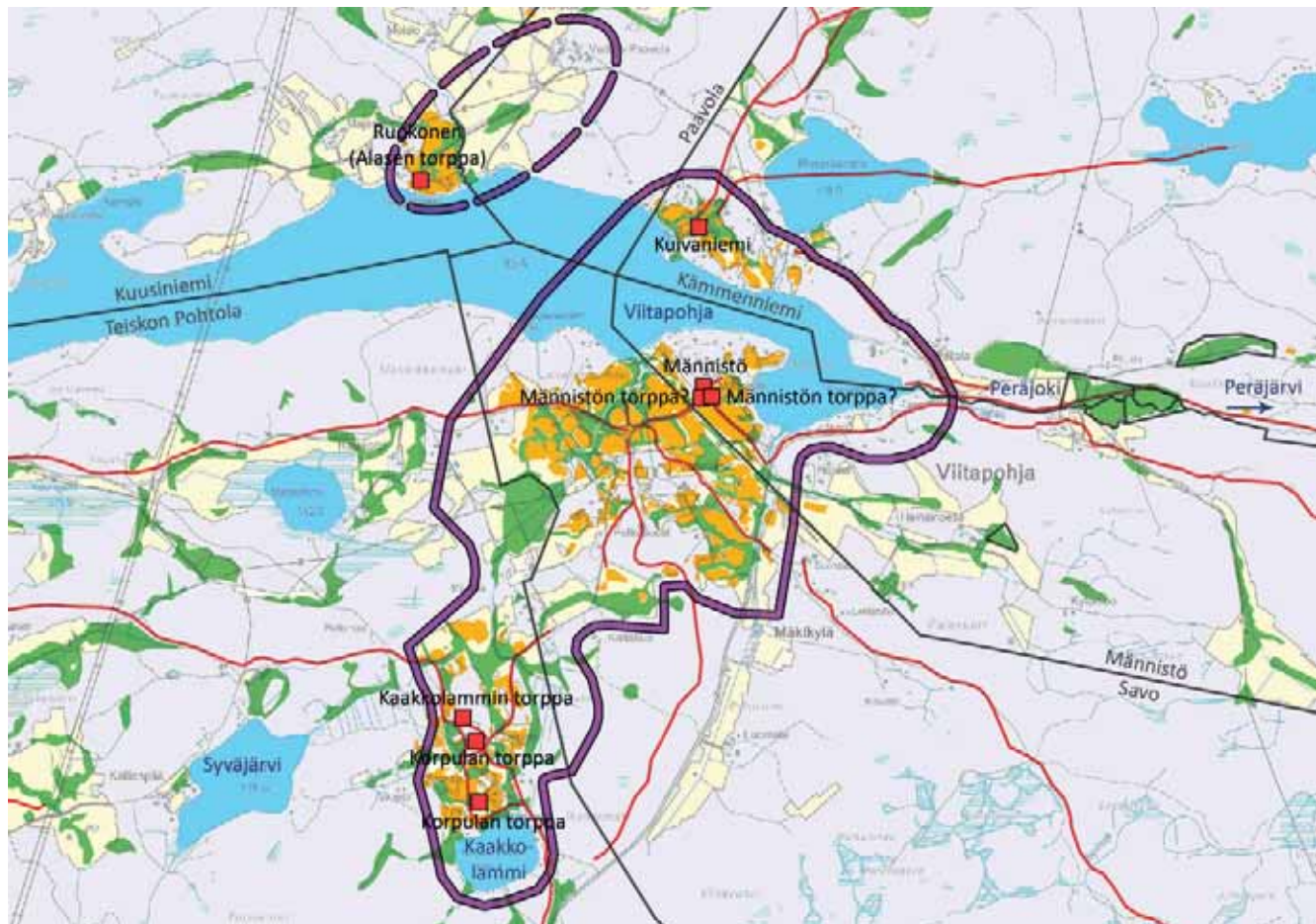
1700-luku

Isojakokartta Kämmenniemen ns. Paarlahden sarka 1795–97 Pehr Henrik Pelander / Paarlahden saralla Kuivaniemen torpan ympäristössä oli peltoja.

Isojakokartta Männistö 1779 Johan Florin / Männistön niemessä oli kolme asuintonttia. Tuolloin Männistöllä (rek. 1788) oli torpat Joentausta ja Kirjavainen. Kartalla esitettiin Peräjoen ja Peräjärven eteläpuolella kohti Orivettä kulkenut tie.

Isojakokartta Savo 1795 ja 1799 Pehr Henrik Pelander

Viitaniemi oli kahdessa osassa 1760–1856. Teiskon pitäjän suutari Tuomas Mikonpoika solmi torpparisopimuksen 1795 Viitaniemen kanssa.

■ Peltö ■ Niitty ■ Talo — Tie — Arvokas kulttuuriympäristö - - - Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

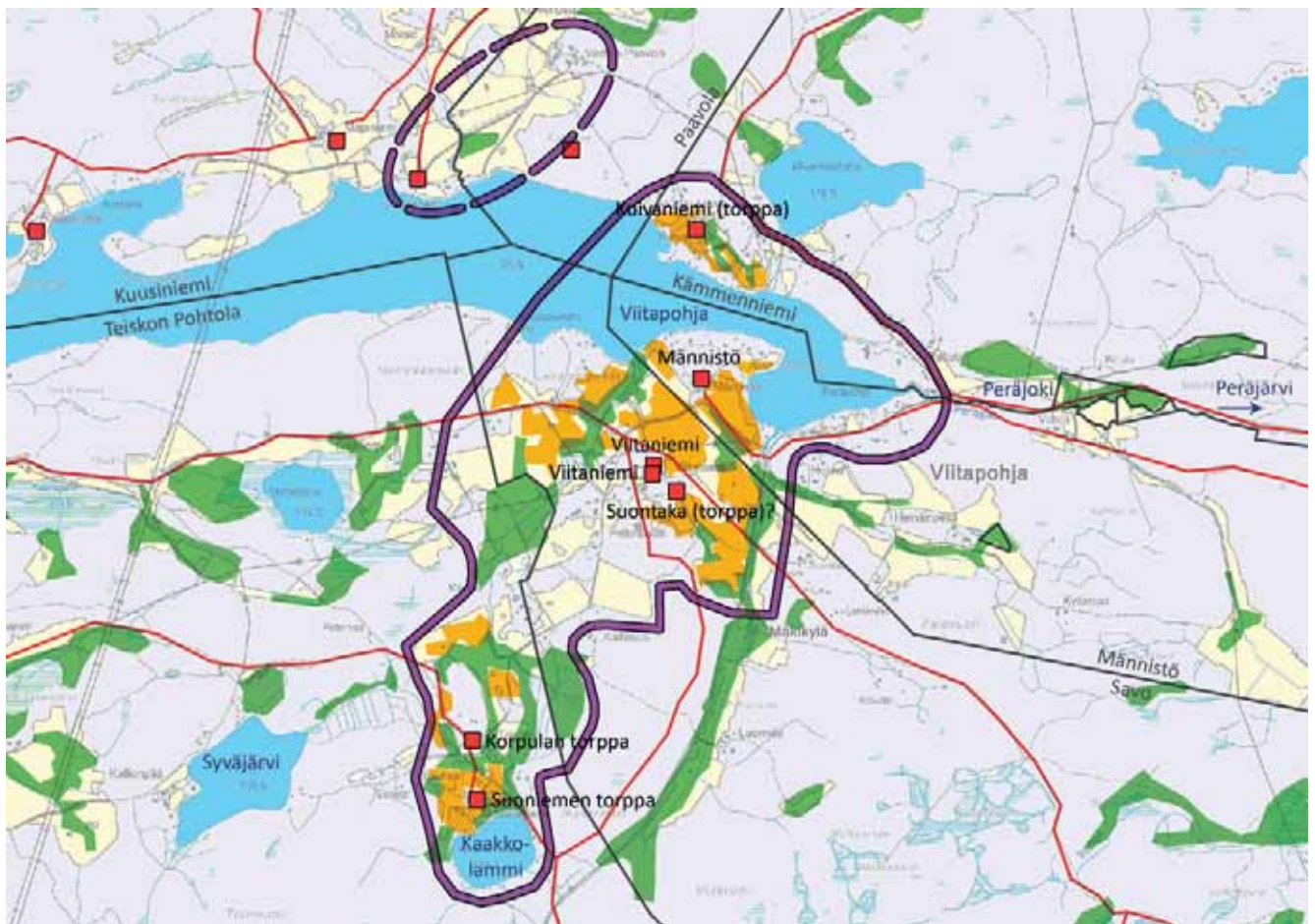
1800-luku

Männistö oli halottu kahteen nimettömään osaan (2/3 ja 1/3) 1815, mutta osat yhdistettiin myöhemmin.

Isojakokartta Savo 1813 ja 1825 Nathan Lilius / Viitaniemeä ryhdyttiin 1850-luvulla hoitamaan voimaperäisesti muonamiesten avulla. Viitaniemestä tuli kartano 1855, jolloin Idman osti sen.

Henkikirjat 1835 / Männistö oli vielä kahdessa osassa • toisella Viitaniemellä oli torppa Ihanaketo ja toisella torpat Ahola, Raiskio, Siltanen ja Suontaka.

Henkikirjat 1870 / Kämmenniemen Perttulan torppiin lukeutui mm. Kuivaniemi • Männistö oli jälleen yhtenä ja tuolloin sillä mainittiin torppa Tervajoki (rek. 1932) • Savon kylän Viitaniemen torppia olivat Peltola, Irjala, Raiskio, Siltanen ja Suontaka.

■ Pelto
 ■ Niitty
 ■ Talo
 — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1920-luku

Maanviljelytilat: Männistö (Raku 1135 s. 95); Viitaniemi; Pietilästä 1922 muodostettu Rantala (Vaavunjärven rannassa).

Huvilat: Raiskio, Rauhala sekä Männistön huvila aivan niemen kärjessä; Kämenniemen Kahnan mailla Palttala.

Pienet asumukset: 4 kpl Kaakkolammintien varressa, lähellä Viitaniemeä sekä 1 kpl Männistön lähellä; Veitto–Paavolan mailla 3 kpl (rannan tuntumassa).

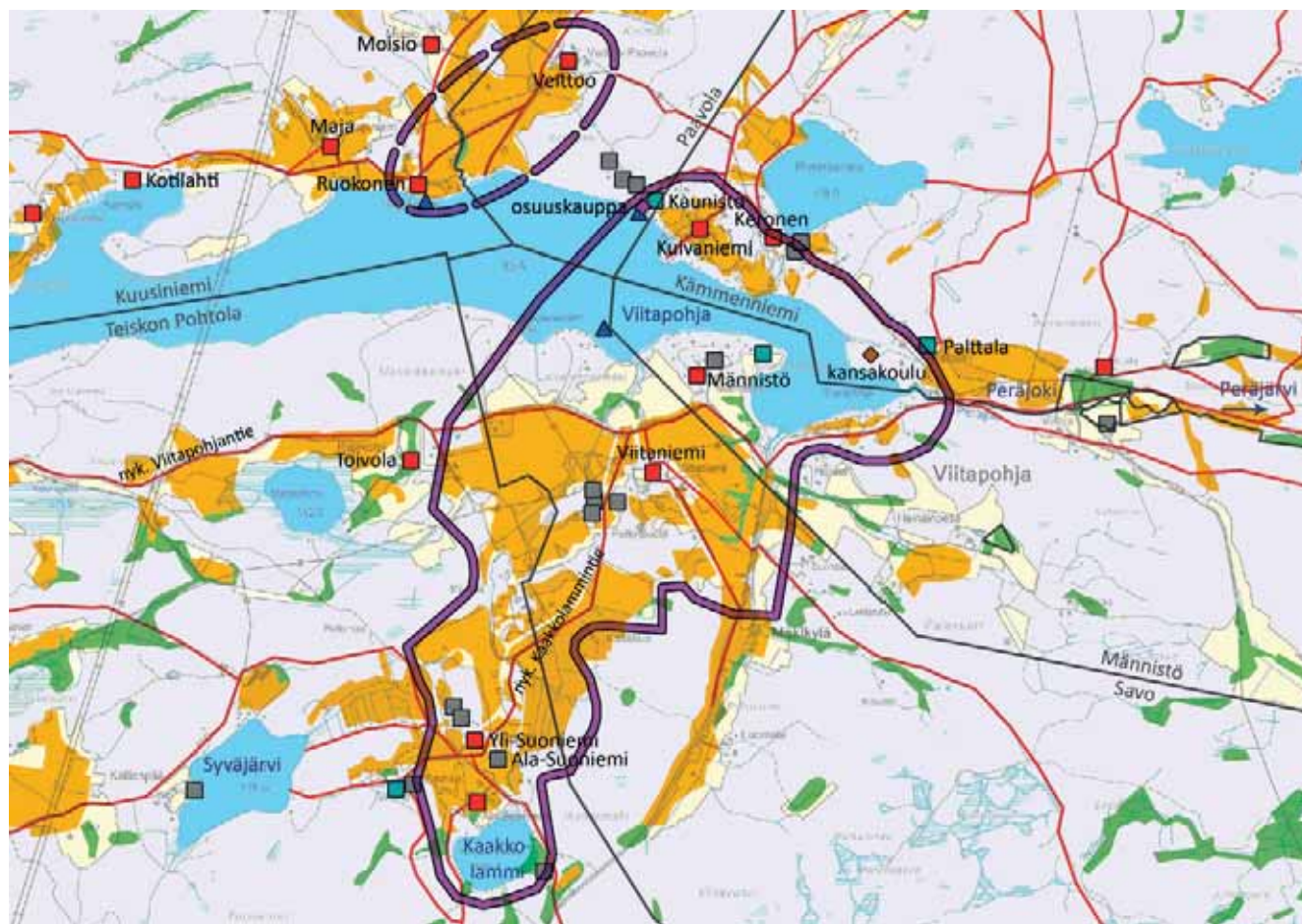
Viitaniemen kaksi puolikasta oli rekisteröity 1815–1943 nimillä Jussila ja Pietilä. Jussila ja Pietilä yhdistettiin uudestaan Viitaniemen tilaan 1943. 1900-luvun alussa Viitaniemen omisti insinööri Hugo Mäklin.

Niityt oli raivattu pelloiksi ja peltoala oli muutenkin lisääntynyt nykyisen Viitaniementien ja Kaakkolammin välisellä alueella.

Viitaniemen ohitse kulki tieyhteys Kaakkolammin ranta-alueille. Viitaniemen mailla Paarlahden rannassa oli laivalaituri.

Paarlahden pohjoispuolella Viitapohjan koulu (Raku 1136, s. 97) aloitti toimintansa 1911. Viitapohjan osuuskauppa vuokrasi Veitto–Paavolan tilasta palstan kaupan rakentamista varten 1900-luvun alussa. Kauppa liittyi vastaperustettuun osuusliike Voimaan 1918. Osuuskaupan rannassa oli laivalaituri.

Asutus lisääntyi ja uusia peltoja raivattiin, mm. Kuivaniemen maille. Veitto–Paavolan ympäristössä oli laajat pellot. Veitto–Paavolasta kulki tieyhteydet sekä itään Viitapohjan suuntaan että länteen Kulkkilan suuntaan.

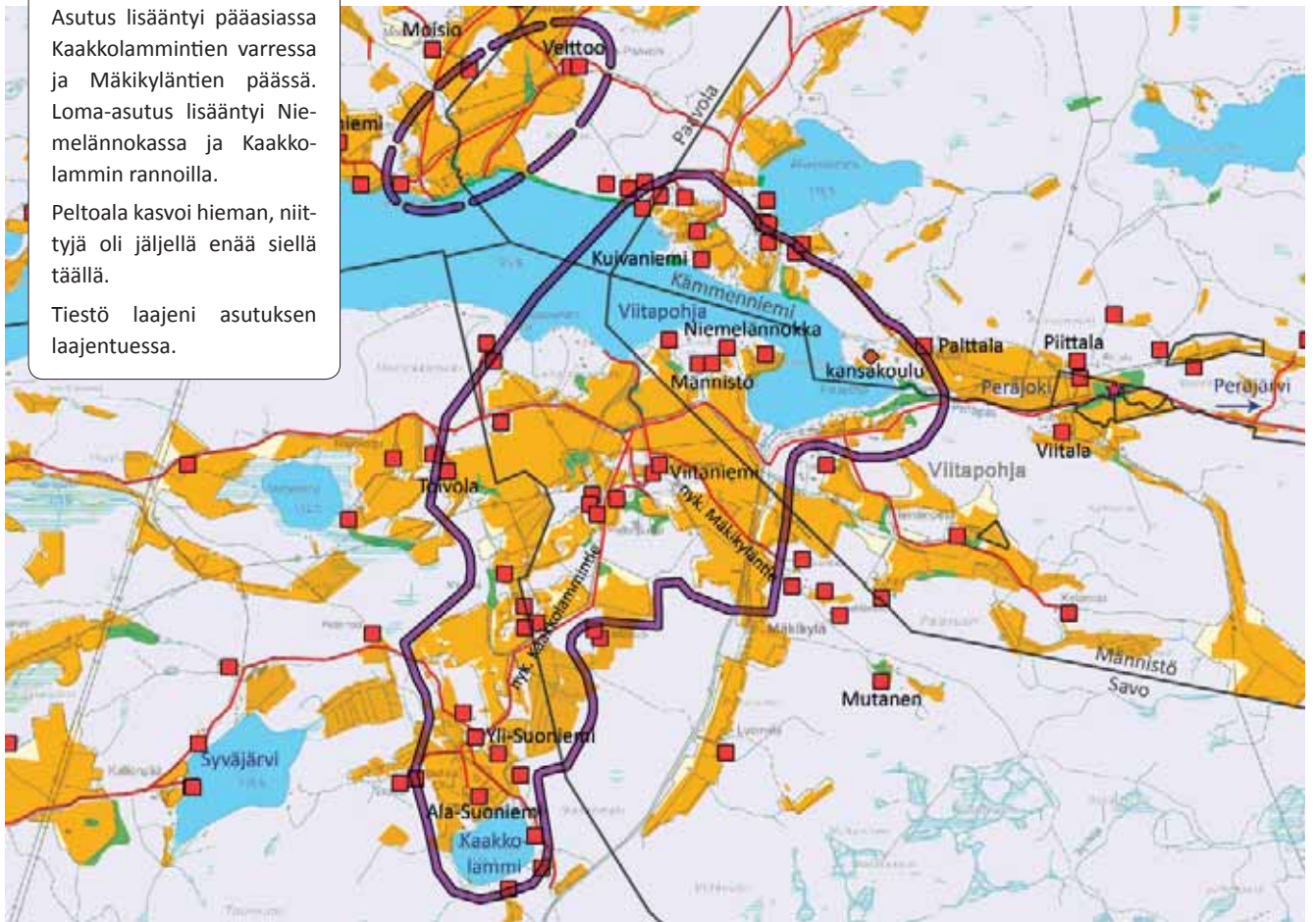
■ Pelto ■ Niitty ■ Talo ■ Pieni asumus ■ Huvila ◆ Koulu ◆ Kauppa ▲ Laituri — Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1950-luku

Asutus lisääntyi pääasiassa Kaakkolammintien varressa ja Mäkikyläntien päässä. Loma-asutus lisääntyi Niemelännokassa ja Kaakkolammin rannoilla.

Peltoala kasvoi hieman, niittyjä oli jäljellä enää siellä täällä.

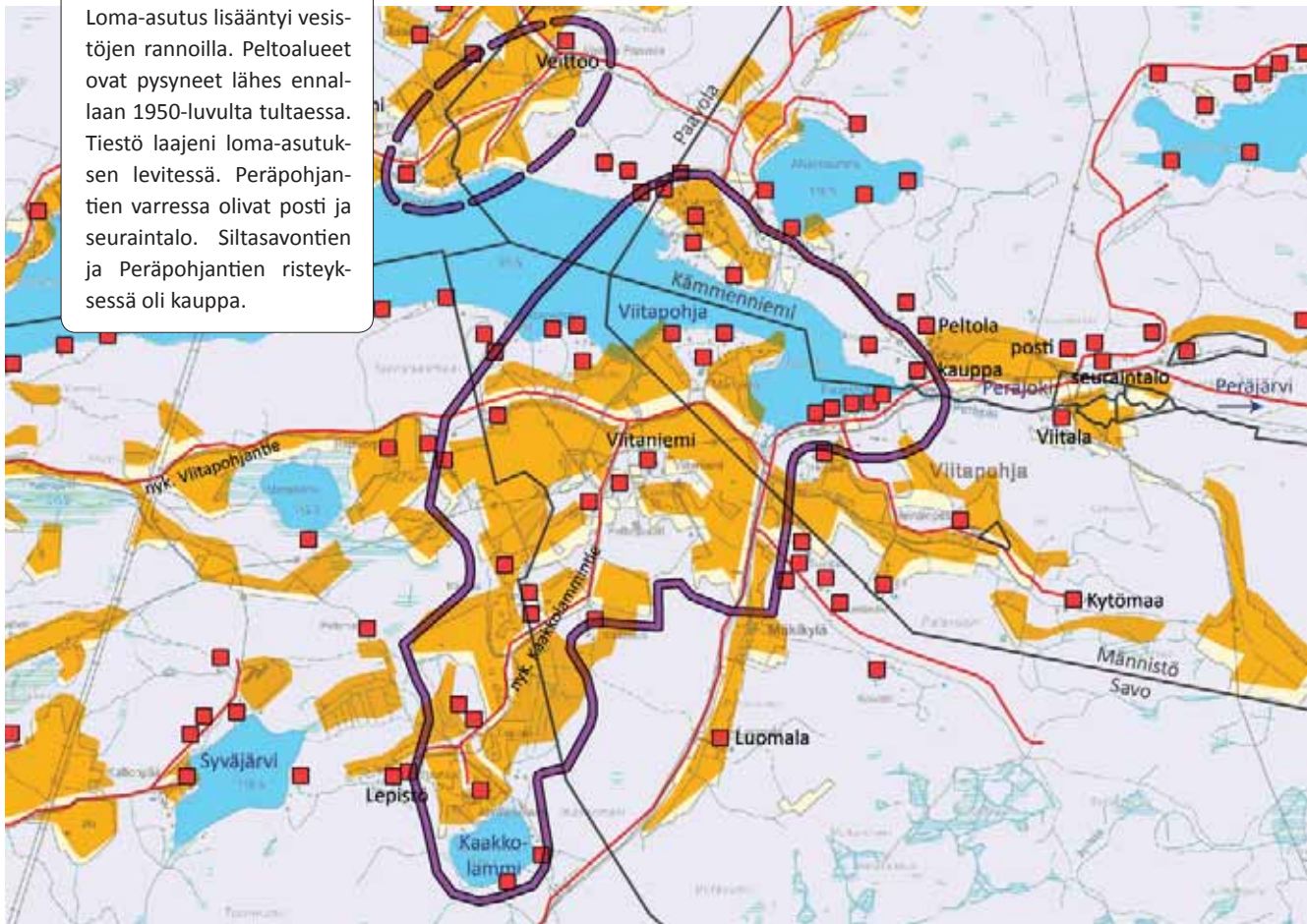
Tiestö laajeni asutuksen laajentuessa.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Koulu
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

1970-luku

Loma-asutus lisääntyi vesistöjen rannoilla. Peltoalueet ovat pysyneet lähes ennallaan 1950-luvulta tultaessa. Tiestö laajeni loma-asutuksen levitessä. Peräpohjantien varressa olivat posti ja seuraintalo. Siltasavontien ja Peräpohjantien risteyksessä oli kauppa.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö
 Huomionarvoinen erilliskokonaisuus

NYKYTILA

Asutus on laajentunut vähäisessä määrin. Alueella on vielä toimivia maatiloja. Laajimmat avoimet viljelymaisemat sijaitsevat Viitapohjantien ja Kaakkolamintien varsilla. Kaakkolammin pohjoispuolella ja Peräpohjantien varsilla peltoalueet ovat vähentyneet. Paarlahden rannalle on tullut lisää vapaa-ajanasuntoja.

Viitapohjan alue on osa maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Aluekokonaisuuden maisemassa keskiöön sijoittuu Näsjärven kapea ja voimakasrantainen Paarlahti, jonka rinteet laskeutuvat jyrkästi kohti vesipintaa. Lahden pohjukan rantarinteilla

vaihtelevat avoimet viljelyaukeat ja kuusivaltaiset rinnemetsät. Viitaniemen ja Männistön kohdalla maisema on kumpuilevaa viljelymaisemaa, jossa Viitapohjantie kauniisti mutkittellee kumpareelta toiselle. Peltoaukeita kehystävät kauempana näkyvät kuusivaltaiset metsäkumpareet. Sieltä täältä Viitapohjantien varrelta kimmeltää Paarlahden vedenpinta. Peräpohjaan tultaessa maisema muuttuu jylhemmäksi. Rinteet laskevat jyrkempinä kohti Paarlahtea ja alueen yleisilme on metsäisempi. Siltasavontien korkeimmilta kohdilta avautuu hienoja järvinäkymiä.

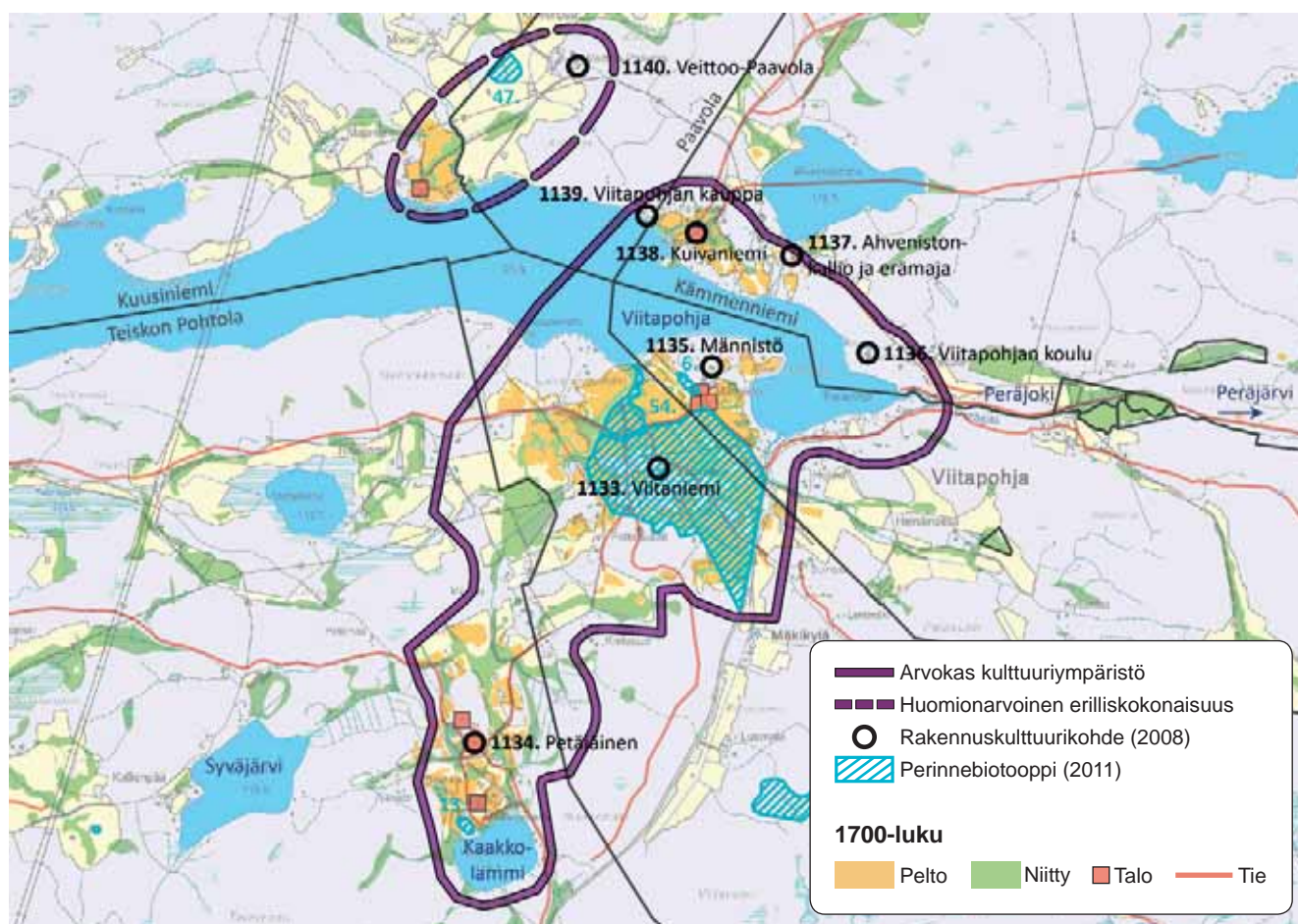

Paarlahden Peräpohja. Pellot levittäytyvät molemmin puolin Viitapohjantietä. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Viitapohjan kulttuuriympäristökokonaisuuden eteläosissa on vanhoja peltoaukeita metsitetty. Vasemmassa yläreunassa Matalajärvi. Kuva: Lentokuva Vallas Oy 2010.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI

Viitaniemi (Raku 1133, s. 93) • Petäjäinen (Raku 1134, s. 94) • Männistö (Raku 1135, s. 95)

Viitapohjan koulu (Raku 1136, s. 97) • Ahvenistokallio ja Erämaja (Raku 1137, s. 98)

Kuivaniemi (Raku 1138, s. 99) • Viitapohjan kauppa (Raku 1139, s. 100) • Veittoo–Paavola (Raku 1140, s. 101)

KULTTUURIMAISEMA

Kantatilojen talot pihapiireineen ja lähipeltoineen. Kaakkolammin pohjoispuolinen, entisten torppien alue peltoineen • Hieno yhdistelmä ainutlaatuista luonnonympäristöä ja hyvin säilynyttä maatalousmaisemaa • Vanha talvitie Paarlahden kautta itään Orivedelle ja pohjoiseen Savonkylään

PERINNEBIOTOOPIT

6. Männistön kallioketo. Maakunnallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen, maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

13. Kaakkolammin kallioketo. Alueellisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.

47. Veittoo-Paavolan haka. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: lajistollinen ja maisemallinen.

54. Viitaniemen niityt. Paikallisesti arvokas. Arvoperuste: maisemallinen ja kulttuurihistoriallinen.

MUINAISJÄÄNNÖKSET

Ei ole tiedossa.

LUONTOKOhteet: Tummaverkkoperhosverkosto ulottuu Viitapohjan alueelle, pääosin alueen eteläosassa puronvarsia pitkin. Niityt ovat arvokkaita hyönteisalueita ja tärkeitä myös tummaverkkoperhosille; niityjen uhkana on metsittyminen. Alueella on lepakoita.

Kohde mainittu seuraavissa selvityksissä: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi (kohde 017): Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaille maisema-alueilla alueiden suunnittelussa, rakentamisessa ja käytössä tulee vaalia maisema-alueen tai maisemanähtävyyden kokonaisuuden, erityspiirteiden ja luonnon- ja kulttuuriperinnön säilymistä. Mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 44): Maakunnallisesti arvokas maisema-alue.

TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde kestää muutosta vain kulttuuriympäristön ehdoilla

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Näkymien avaamista kasvillisuutta karsimalla tulee harkita (**Männistön kohdalla Paarlaldelle niin itään kuin luoteeseenkin. Siltasavontieltä Peräpohjan yli kohti Männistöä. Näkymät Viitapohjantieltä kohti Paarlahtea*).
- Uuden rakentamisen tulee sijoittua vanhaan tapaan pihapiiriin tai maisemarakenteen reunoille kuten pellon ja metsän rajavyöhykkeeseen. Uudesta rakentamisesta ei saisi tulla maisemaa hallitsevaa elementtiä.

Paarlahti.

Värmälän kulttuuriympäristökokonaisuus

Maarekisterikylät:Värmälä 722

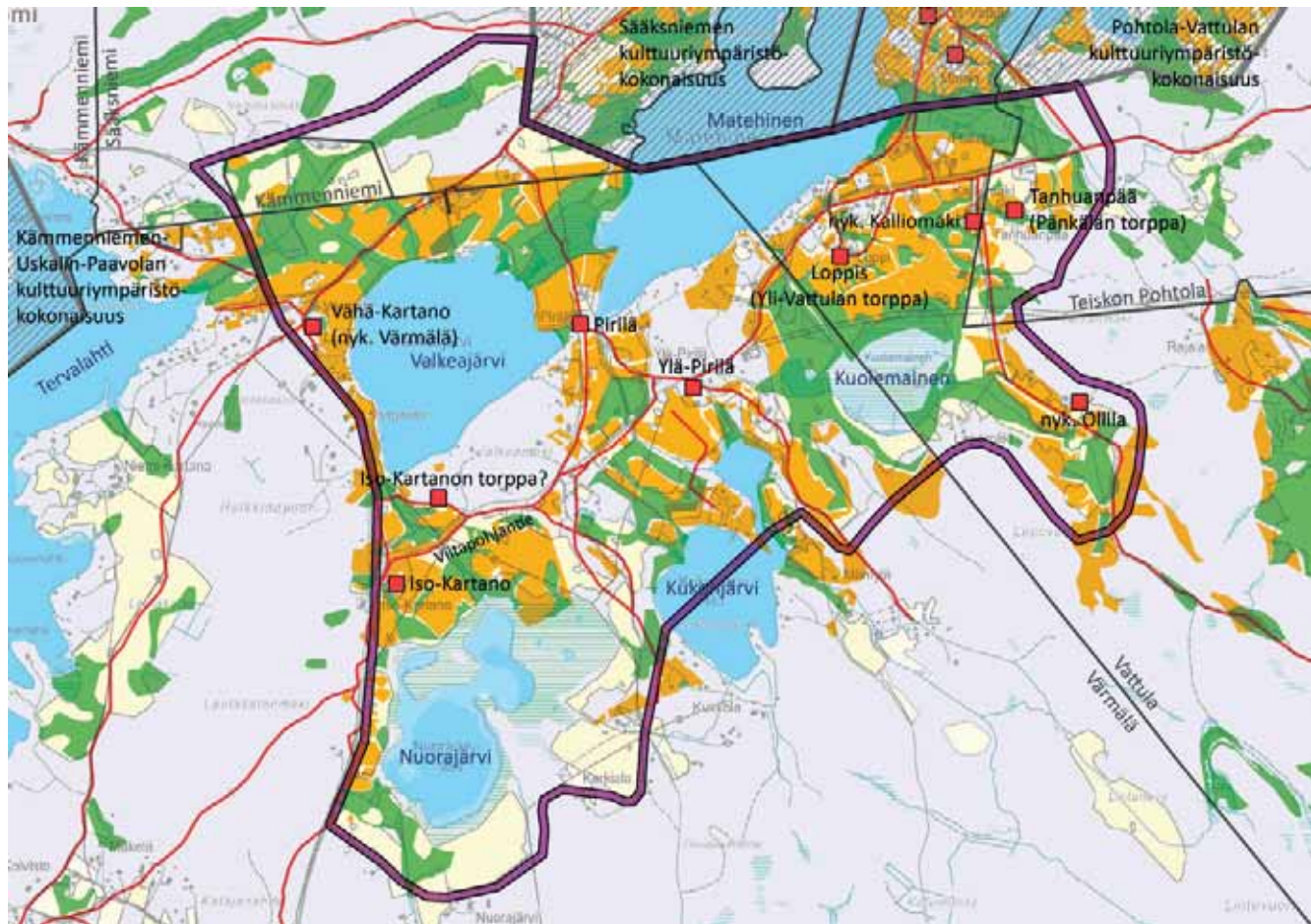
Värmälä on Teiskon eteläisin kylä. Nimen alkuperästä ei ole tietoa. Maakirjassa muodossa 1540 Wermelä.

Ensimmäinen maakirja 1540 / Värmälässä oli neljä tilaa, joista yksi hävisi heti, kaksi liittyi Värmälän rustholliksi ja yhdestä tuli Pirilä.

1700-luku

Värmälän isojakokartta 1786 Johan Florin / Kartano eli Värmälä oli jakaantuneena kahdeksi nimettömäksi tilaksi. Toinen puolisko nimettiin myöhemmin (rek. 1908) Iso-Kartanoksi (40%) (lisäksi Eerola 10%) ja toinen puolisko jakaantui edelleen 1823 kahdeksi nimettömäksi, joista myöhemmin (rek. 1910) muodostuivat Vähä-Kartano (25%, nyk. Värmälä I) ja Niemi-Kartano (25%).

Isojakokartoilla toinen Kartanon eli Värmälän tuolloin nimettömästä osasta sijaitsi Walkejärven länsirannalla (sittemmin Vähä-Kartano, nyk. Värmälä) ja toinen nykyisen Iso-Kartanon kohdalla. Iso-Kartanon mailla, Viitapohjantien ja Valkeajärven etelärannan välissä, oli pienempi asuintontti, oletettavasti torppa.

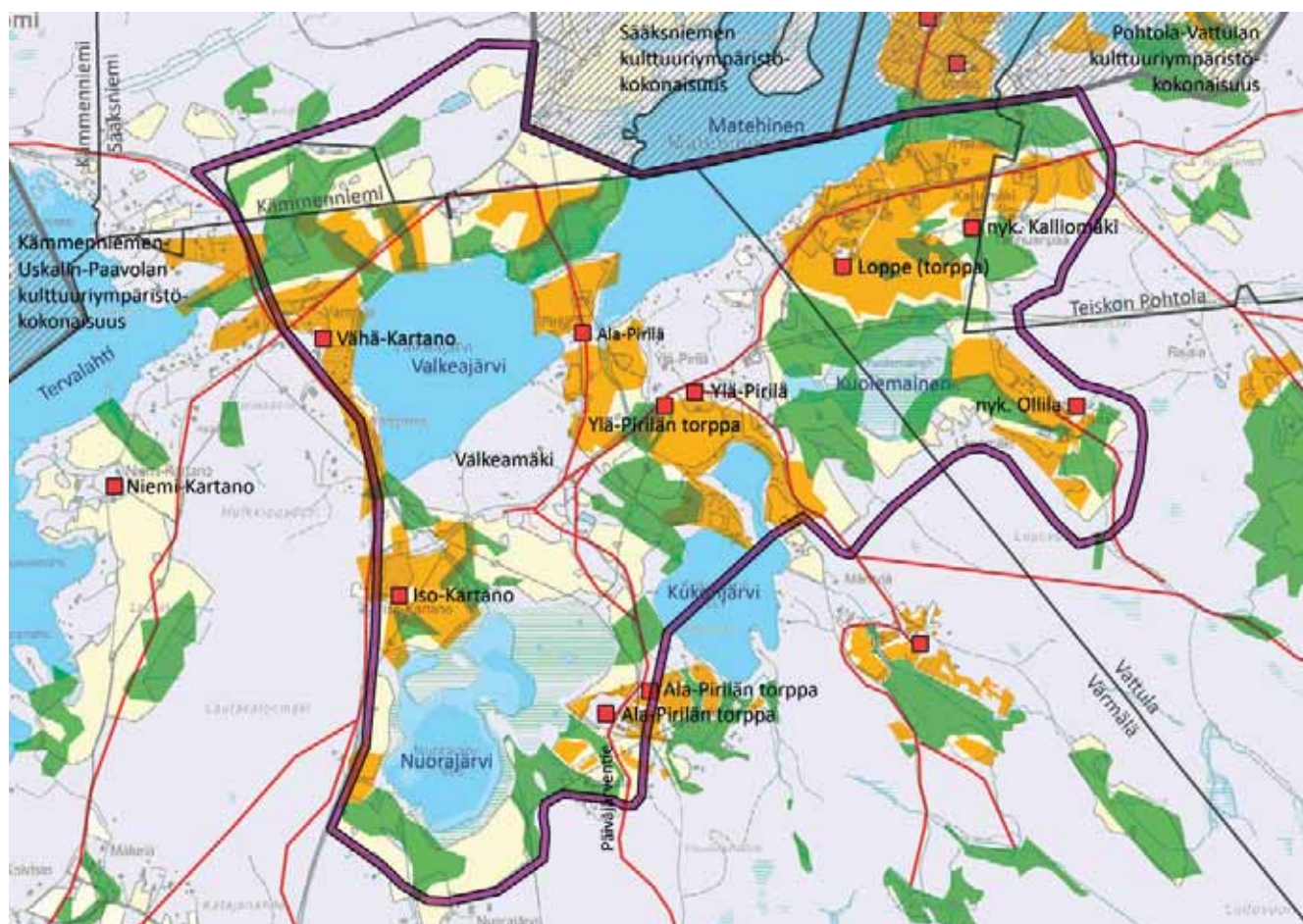
1800-luku

Värmälän kylän Pirilän talon karttoja 1831 Nathan Lilius, 1846 ja 1849 Gustaf Jernström / Nuorajärven ja Kukonjärven eteläpuolella, Päiväjärventien molemmin puolin, oli 1830-luvun kartassa pienet asuintontit, jotka olivat oletettavasti Pirilöiden torppia. Pirilä jakaantui 1849 Ala–Piriläksi (nyk. Pirilä) ja Ylä–Piriläksi. Alueen tiestö oli lähes yhteneväinen nykytiedon kanssa. Ainoastaan Ala– ja Ylä–Pirilän välinen tie puuttuu nykyisin. Valkeajärven ympärillä oli peltoja ja niittyjä nykyisen Korkeamäen kohtaa lukuun ottamatta. Nuorajärven ja Kukonjärven pohjoisen puoleisilla rannoilla oli peltoja ja niittyjä.

Henkikirjat 1835 / Kartano eli Värmälä oli kolmessa osassa, yhdellä oli torpat Vormisto ja Kolu, toisella torpat Mäkelä, Tervakivi ja Rajala sekä kolmannella torpat Katajapohja, Kolu ja kaksi Kantolaa (Elias ja Henrik) sekä lisäksi pitäjänsuutari Erik Lindström • Pirilän torppia olivat Koskue, Korkeaniemi, Kukkola, Lintusalo ja Mäyrä.

Henkikirjat 1870 / Kartano eli Värmälä oli edelleen kolmessa osassa, yhdellä oli torpat Vormisto ja Kolu sekä pitäjänsuutari Erik Lindström, toisella torpat Tervakivi, Pispala ja Rajala sekä kolmannella torpat Katajapohja, Moisio, Kolu ja Kantola • Pirilän Alasen torppia olivat Ivana, Hietanen, Salimäki ja Korkeaniemi, lisäksi on pitäjänräättäli Herman Stenberg • Pirilän Ylisen torppia olivat Kukola ja Lintusalo

Värmälän käsityöläisiä olivat olleet mm. nahkuri Herman Lehtonen sekä puuseppä Matti Orava(inen). Pirilän torpan poika Markus Birkman valmistui aikanaan papiksi. Kämenniemen kievari siirrettiin 1910 Värmälän Karimaaalle, tällöin ei enää myöskään tarvittu Polson kievaria.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1920-luku

Alkuperäisen Kartanon eli Värmälän puolikas, tai oikeammin 40% siitä, rekisteröitiin 1908 nimellä Iso-Kartano samalla kun 10% siitä rekisteröitiin nimellä Eerola. Kaksi alkuperäisen Kartanon eli Värmälän nimetöntä neljäsosaa yhdistettiin ja jaettiin uudelleen 1910 Vähä-Kartanoksi (nyk. Värmälä) ja Niemi-Kartanoksi. Vähä-Kartanosta muodostettiin Kansakoulu-niminen tila.

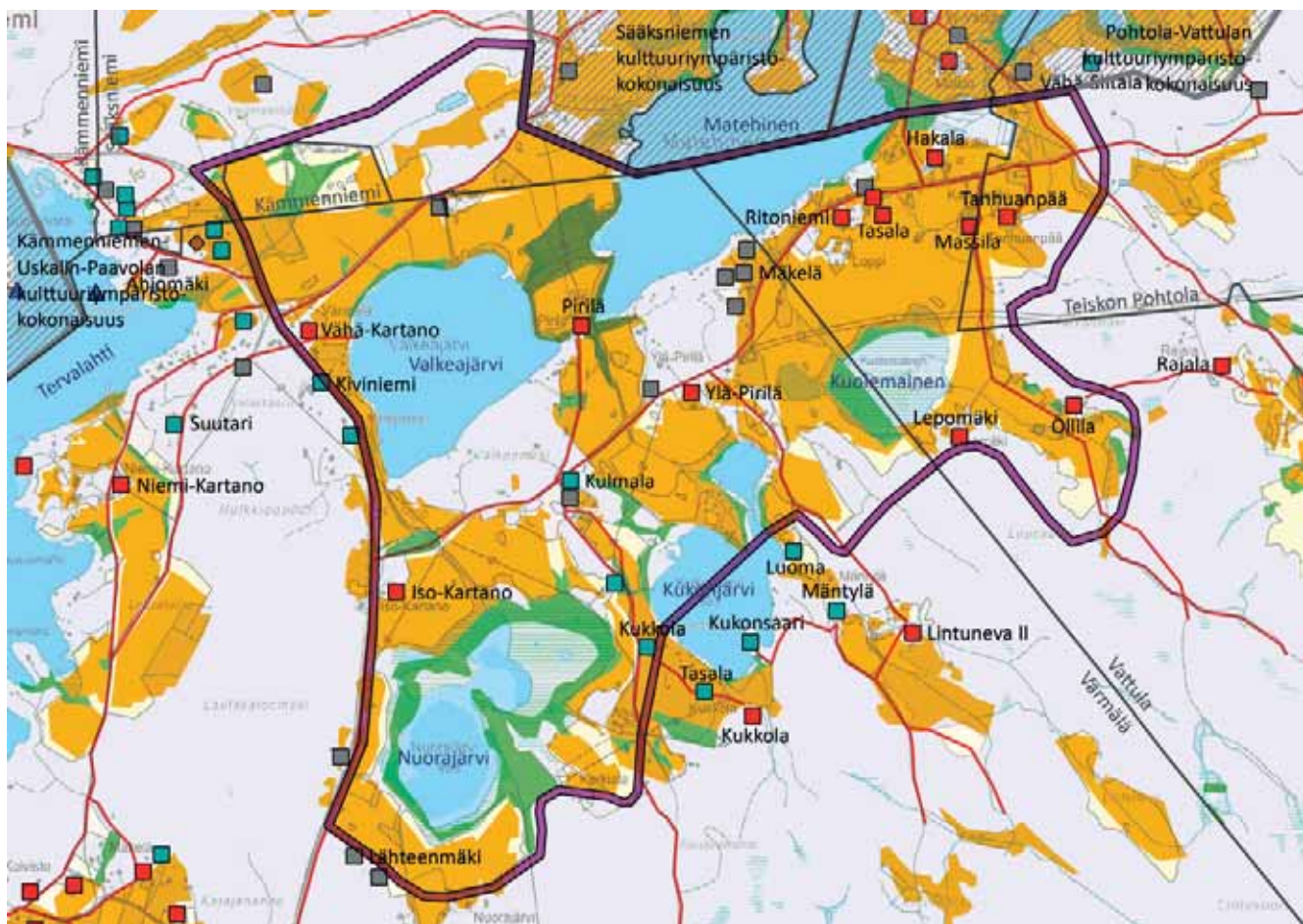
Maanviljelytilat: Iso-Kartano • Vähä-Kartano (Raku 1121, s. 80) ja siitä muodostetut Tuomisto, Mäkelä ja Koivisto • Hormiston Niittymaa • Niemi-Kartano • Ala-Pirilä (lukee Pirilä) (Raku 1122, s. 82) • Ylä-Pirilä ja siitä muodostetut Kukkola ja Lintuneva II.

Huvilat: Kiviniemi (suuren maantien varressa) • Keskinen (ete-lämpänä) ja sen lähellä Viitanen • Vähä-Kartanosta muodostettu Saramäki, jonka naapurissa Lounakallio • Niemi-Kartanosta muo-

dostetun Tervalahden tilalla 1 kpl • Suutari • Tervakivestä muodostetuilla tiloilla Vernamo ja Tervakivi I molemmilla 1 kpl • Ala-Pirilästä muodostetut Kulmala ja Mäki • Ylä-Pirilästä muodostetut Mäntylä, Kukonsaari, Kukkola I, Kukkola sekä siitä muodostettu Tasala sekä lisäksi Luoma.

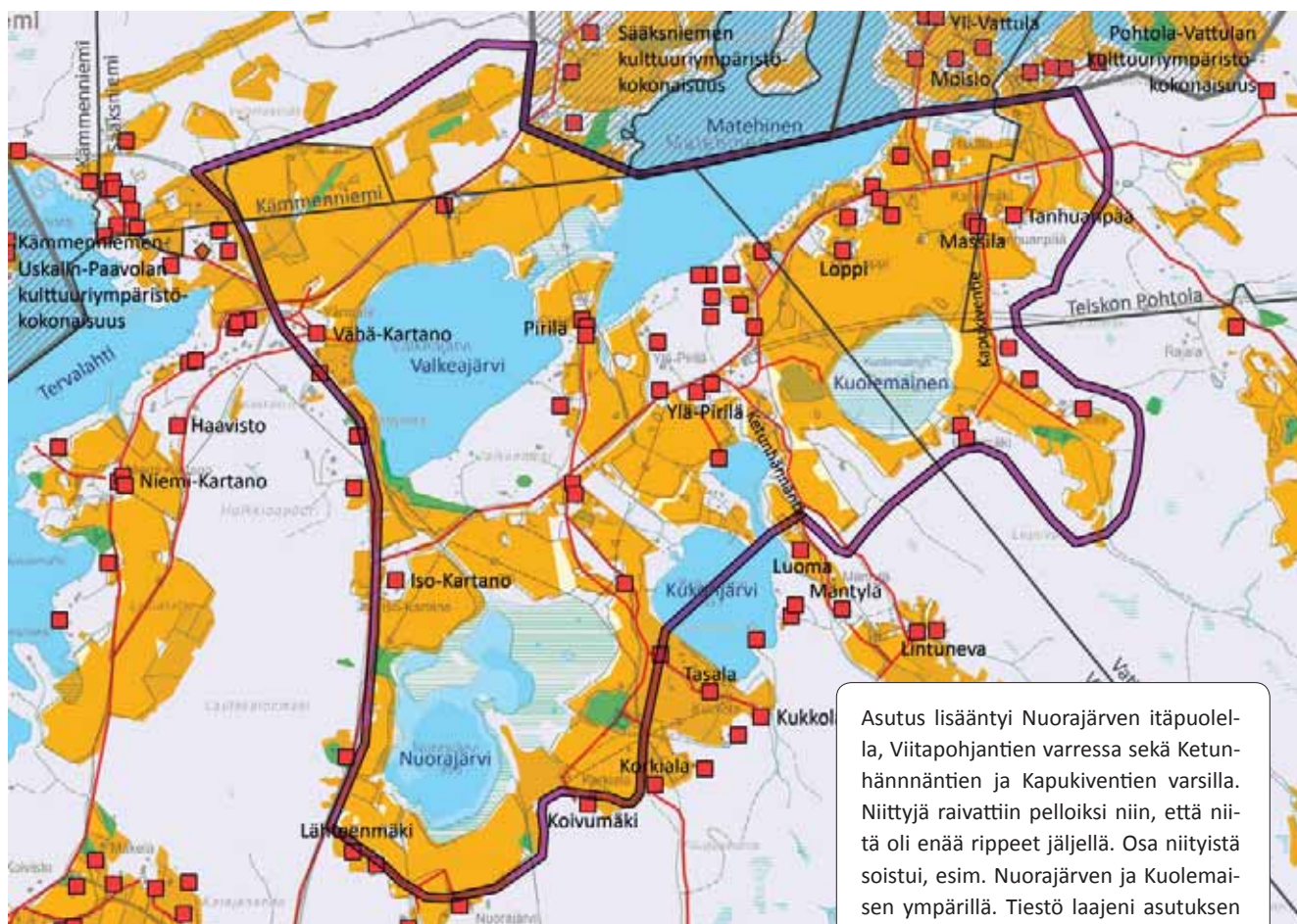
Pienet asumukset: Iso-Kartanon mailla muutama kpl, joista yksi Lähteenmäki • Vähä-Kartanosta muodostettu Kärki (Näsijärven Syvälahden rannalla) • Heikkilällä joitakin • Hormistolla useita • Ahjomäki (Tervalahden lähellä) • Kulmalan lähellä 1 kpl.

Peltoala oli kasvanut 1920-luvulle tultaessa, niittyä oli oikeastaan ainoastaan lasketun Nuorajärven rantamilla. Niemi-Kartanon ympäristössäkin oli nyt laajat pellot.

Pelto
 Niitty
 Talo
 Pieni asumus
 Huvila
 Koulu
 Laituri
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

1950-luku

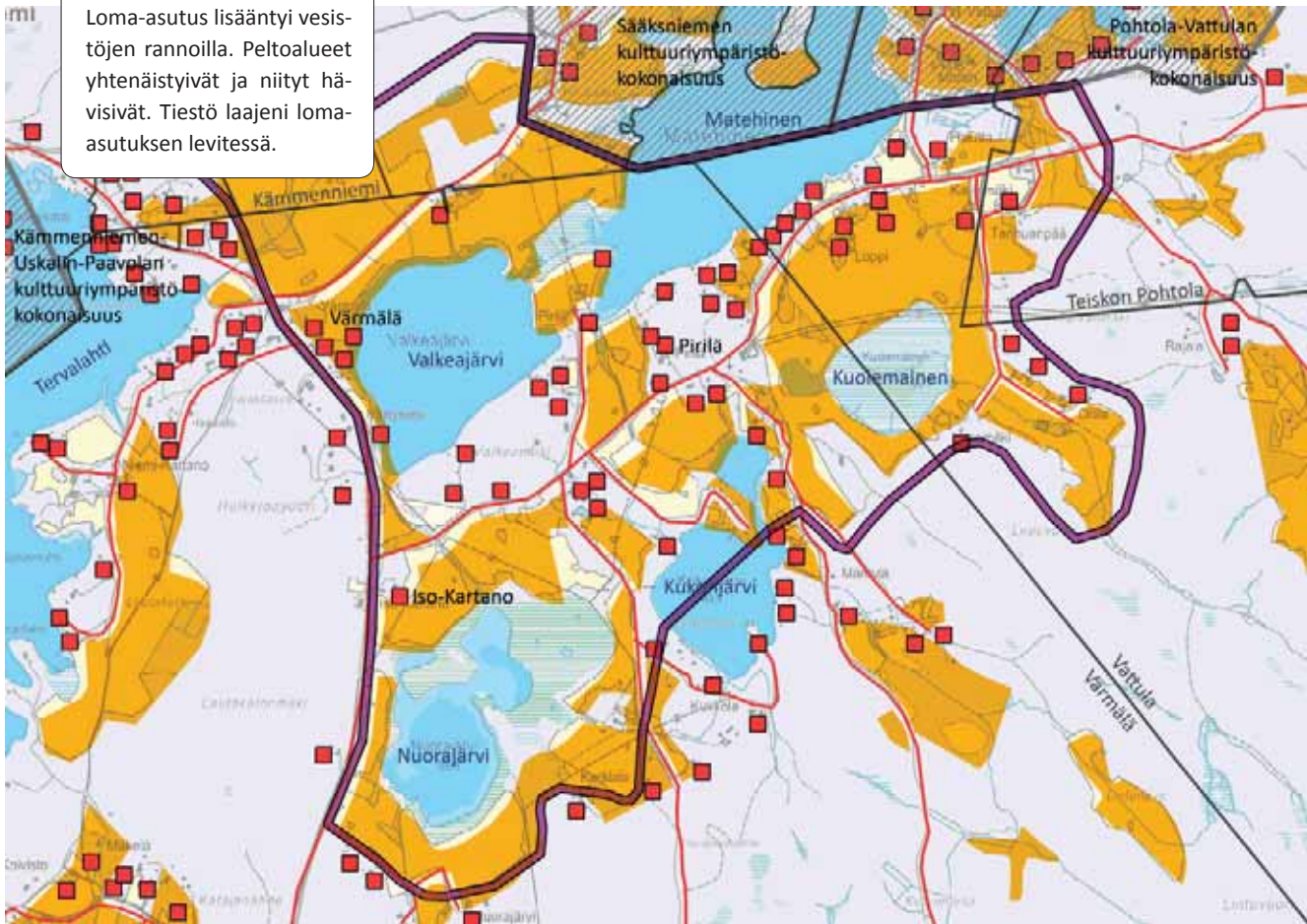

Pelto
 Niitty
 Talo
 Koulu
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

Asutus lisääntyi Nuorajärven itäpuolella, Viitapohjantien varressa sekä Ketunhännäntien ja Kapukiventien varsilla. Niittyjä raivattiin pelloiksi niin, että niitä oli enää rippeet jäljellä. Osa niityistä soistui, esim. Nuorajärven ja Kuolemaisjärven ympärillä. Tiestö laajeni asutuksen laajentuessa.

1970-luku

Loma-asutus lisääntyi vesistöjen rannoilla. Peltoalueet yhtenäistyivät ja niityt hävisivät. Tiestö laajeni loma-asutuksen levitessä.

Pelto
 Talo
 Tie
 Arvokas kulttuuriympäristö

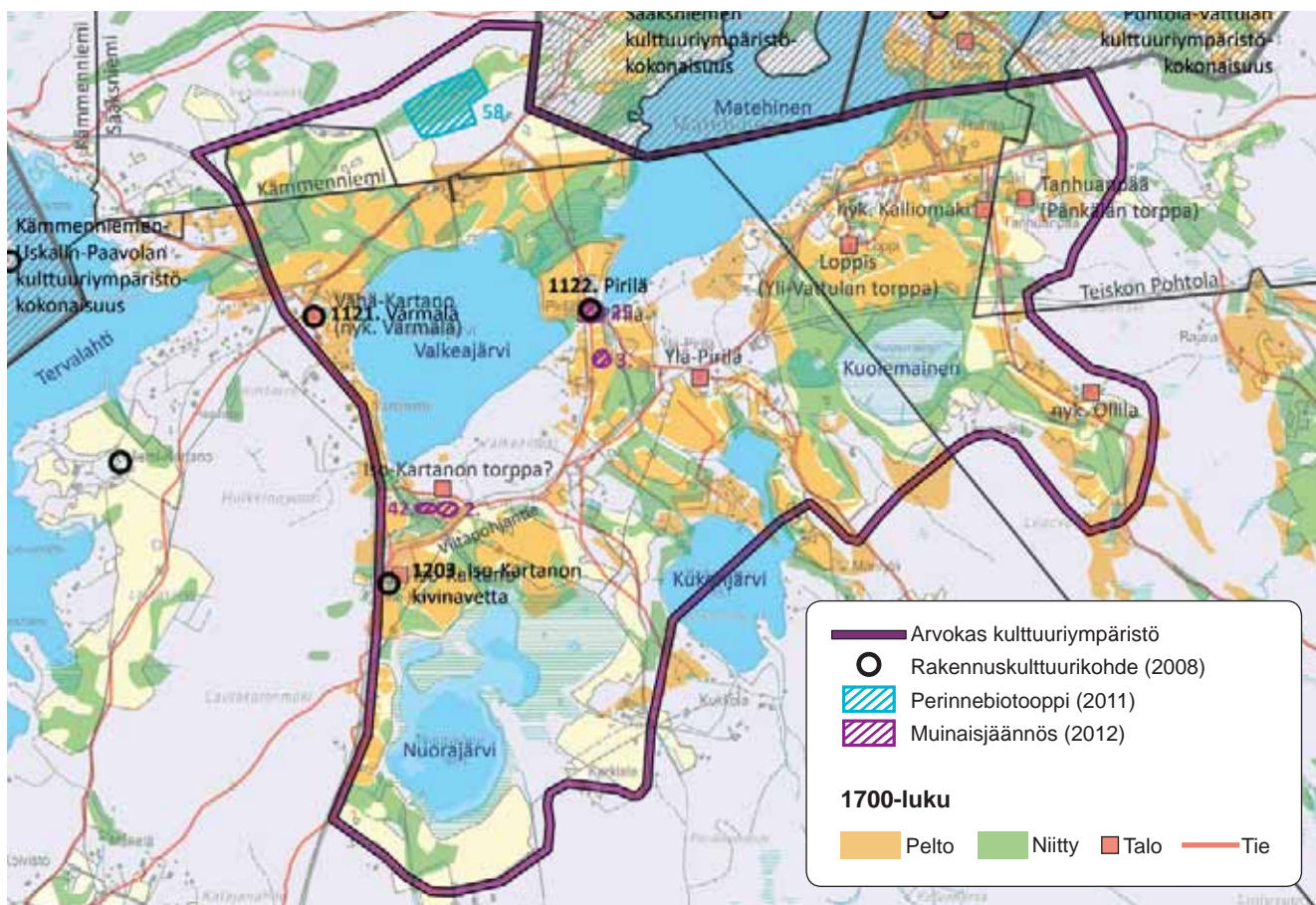
NYKYTILA

Värmälän aluekokonaisuuden maisemaa luonnehtivat laajat, avoimet peltoalueet, jotka sijaitsevat maisemarakenteen laaksopaikoissa. Laajimmat peltoaukeat avautuvat Viitapohjantien eteläpuolella. Peltojen yli avautuu hyvin pitkiä näkymiä kohti etelässä sijaitsevaa kuusivaltaista selännealuetta. Maasto on loivasti kumpuilevaa. Ojanvarsipuusto mutkittaa avoimen peltomaiseman keskellä. Rakennusryhmät sijoittuvat pihapuuston suojaan kumpareiden lakialueille. Rungas vapaa-ajanasutus sijaitsee Matehisen ja Kukkajärven rantarinteilla. Veden voi nähdä pilkottavan rantapuuston välistä kohdassa, jossa Viitapohjantie koukkaa läheltä Matehisen rantaa. Värmälän maiseman tekee mie-

lenkiintoiseksi laajojen peltoaukeiden ja puustoisten mäentöyräiden vuorottelu sekä rakennusten sijoittuminen kauniisti avoimen maiseman reunavyöhykkeelle.

Alueen parhaat rakennuspaikat vakiinnuttivat asemansa jo isoajan aikoina: Värmälä, Pirilät, Iso-Kartano sekä näiden torpat. Isoajan aikaiset pellot ovat pysyneet avoimena viljelymaisemana. Tiestön pääsuunnat ovat muodostuneet myös viimeistään 1700-luvulla. Nuorajärvi ja Kuolemainen ovat kutistuneet vesipinta-alaltaan rantojen soistuessa. Alueella on edelleen useampi toimiva maatila.

Arvot

ARVOKKAAN KULTTUURIYMPÄRISTÖKOKONAISUUDEN PERUSTELUT

RAKENNUSKULTTUURI Värmlä ja Mäntylä (Raku 1121, s. 80) • Pirilä (Raku 1122, s. 82) • Iso-Kartanon kivinavetta (Raku 1203, s. 170)

KULTTUURIMAISEMA Kantatolat pihapiireineen ja lähipeltoineen sekä niiden yhteydet vesistöihin • Vanha talvitie: Tervalahdi-Valkeajärvi-Matehinen-Paarlahdi

PERINNEBIOTOOPIT 58. Ylä-Sääksin niitty. Paikallisesti arvokas. *Arvoperuste: maisemallinen ja lajistollinen.*

MUINAISJÄÄNNÖKSET 2. Iso-Kartano, kivikautinen asuinpaikka • 3. Piriläntie E, kivikautinen asuinpaikka • 25. Värmlä Pirilä, historiallinen talotontti • 42. Valkeamäki, kivirakenteet

LUONTOKOhteet: Nuorajärvi on luonnonsuojelualue, Natura-alue, arvokas kasvialue ja kuuluu valtakunnalliseen lintuvesiensuojeluohjelmaan. Värmlän– Vattulan–Pohtolan alueella on tummaverkkoperhoselle verkosto, joka sisältää kulkureittejä ja soveliaita alueita.

KOHDE MAINITTU SEURAAVISSA SELVITYKSISSÄ: Merkitty Pirkanmaan 1. maakuntakaavaan maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi (kohde 017) sekä mainittu teoksessa Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt 2006 (s. 44): maakunnallisesti arvokas maisema-alue.

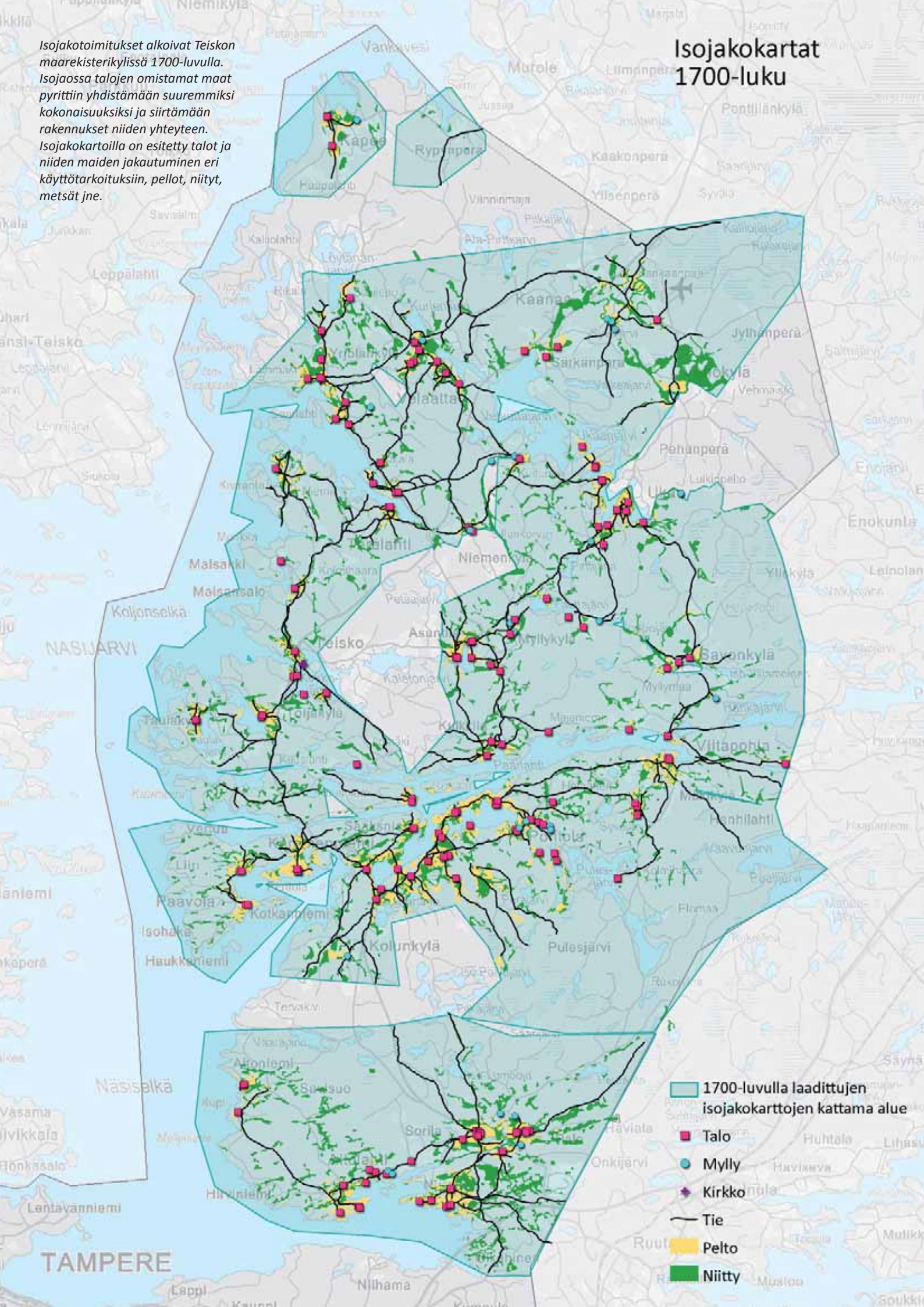
TOIMENPIDESUOSITUKSET

Alue/kohde ei kestä huomattavaa muutosta ominaispiirteiden muuttumatta merkittävästi

- Alueen arvokas rakennuskanta sekä vanhan kulttuurimaiseman rakenne ja mittakaava tulee säilyttää.
- Viljelymaiseman yhteys tilakeskukseen tulee säilyttää.
- Rakennuskulttuurikohteiden ja maisemaelementtien näkyvyyttä (historialliset näkymät) ja maisematilojen avoimuutta ylläpidetään ja mahdollisesti ennallistetaan maisemanhoidollisin toimenpitein (*kantatilojen yhteydet vesistöihin).
- Uudisrakentamisen sijoittaminen ja rakentamistapa vaativat alueella erityistä harkintaa kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Uusien rakennuspaikkojen tulee liittyä luontevasti jo oleviin pihapiireihin tai sijoittua maisemarakenteen reunoille, jotta kulttuurimaiseman ominaispiirteet ja jatkuvuus voidaan säilyttää. Rakentamistapa tulee sovittaa olemassa olevaan perinteiseen/arvokkaaseen rakennuskantaan.

Isojakotoimitukset alkoivat Teiskon maarekisterikylissä 1700-luvulla. Isojaossa talojen omistamat maat pyrittiin yhdistämään suuremmiksi kokonaisuuksiksi ja siirtämään rakennukset niiden yhteyteen. Isojakokartoilla on esitetty talot ja niiden maiden jakautuminen eri käyttötarkoituksiin, pellot, niityt, metsät jne.

Isojakokartat 1700-luku

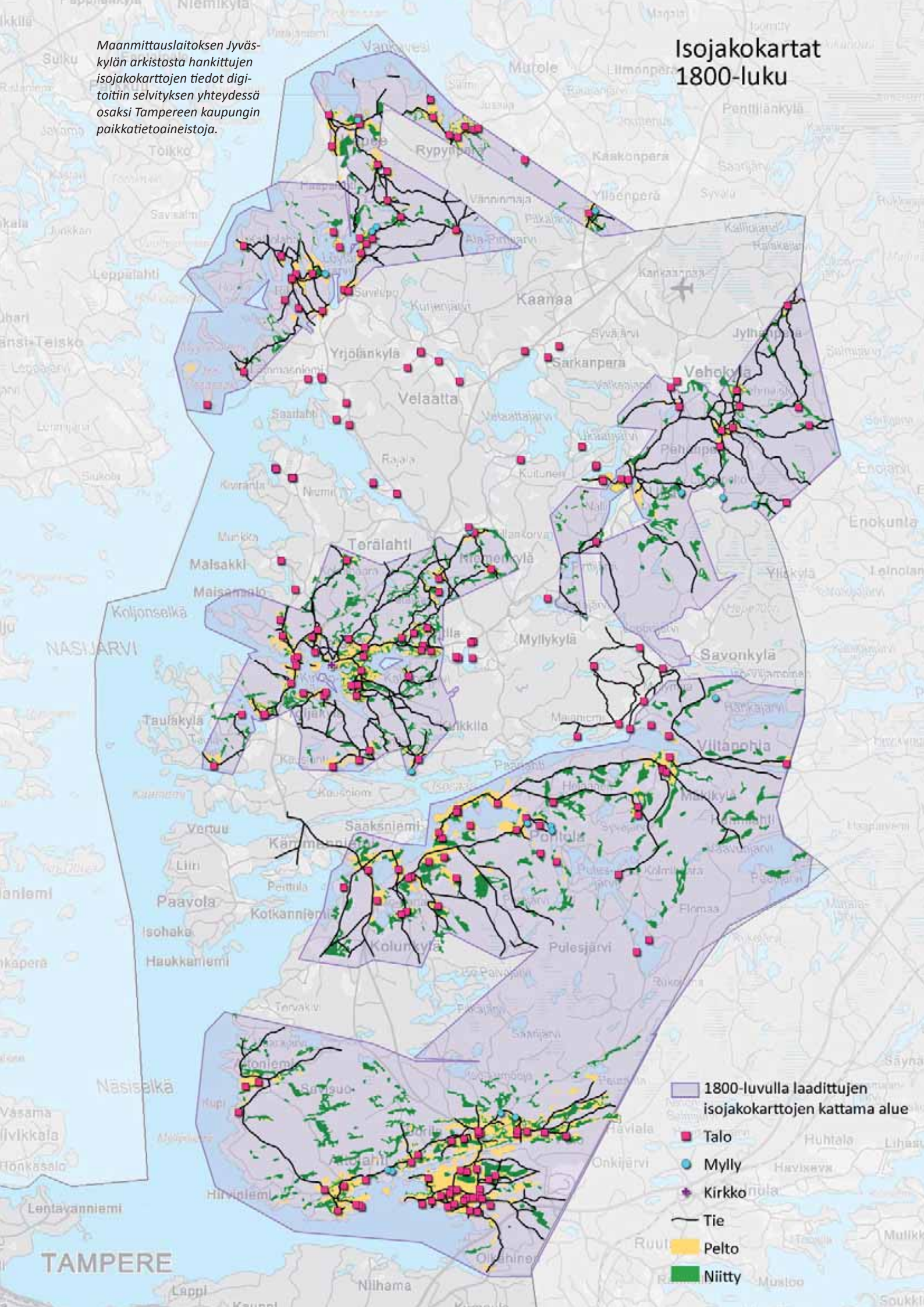

- 1700-luvulla laadittujen isojakokarttojen kattama alue
- Talo
- Mylly
- Kirkko
- Tie
- Pelto
- Niitty

TAMPERE

Isojakokartat 1800-luku

Maanmittauslaitoksen Jyväskylän arkistosta hankittujen isojakokarttojen tiedot digitoitiin selvityksen yhteydessä osaksi Tampereen kaupungin paikkatietoaineistoa.

10 Johtopäätökset

Kulttuuriympäristö pysyy kunnossa, kun sitä hoidetaan: viljellään, laidunnetaan ja asutaan. Maaseutumaisen alueiden taantuva väestökehitys ja yleisesti taantuva talouskehitys ovat uhkia kulttuuriympäristölle -uusia investointeja tehdään varovaisesti ja uutta rakennetaan vähän. Maisema ja rakennukset voivat pahimmillaan jäädä ilman käyttäjiä. Vastuu kulttuuriympäristöjen säilyttämisestä tuleville sukupolville kuuluu kuitenkin meille kaikille, ei pelkästään kulttuuriympäristöissä asuville tai toimiville tahoille. Viljelyalueet ja niihin sijoitettu työpanos sekä kulttuuriympäristöjen rakennuskanta ovat osa kansallisvarallisuuttamme. Tätä sijoitusta tulisi vaalia ja kehittää, jotta sen arvo säilyy.

Tämän selvityksen laadinnan yhteydessä on noussut esiin monenlaisia **kehittämistarpeita**, joista seuraavassa keskeisimmät:

- Asukkaat ovat toivoneet keskustelutilaisuuksissa, että viljelyalueiden alue ei häviäisi. Tarvitaan tietoa siitä, miten maisemanhoito organisoidaan ja toteutetaan sekä voiko siihen hakea taloudellista tukea.
- Pohjoinen suuralue kaipaisi strategisen vision siitä, miten alueen kulttuuriympäristöt voivat toimia osana Tampereen kehittämistä: imago, identiteetti, itsearvostus, vetovoima, matkailu, biotalous.

- Alueelle tulisi luoda maisemalliset kehittämisvyöhykkeet mm. matkailun imagotyön ja kulttuuriympäristöjen hoidon ohjauksen tarpeisiin.

- Kulttuuriympäristökohteiden tilaa tulisi seurata ja raportoida

- Rakennusten uusiokäyttömahdollisuuksia tulisi selvittää.

Tärkeitä maankäyttöön **liittyviä näkökulmia**, joita tulisi tutkia tarkemmin:

- Yleiskaavoituksen kulttuuriympäristöjä koskevien kaavamääräysten ja -merkintöjen kehittämistarpeet.

- Vaikutusten arvioinnin problematiikkaa kulttuuriympäristöjen näkökulmasta.

- Arvokkaan rakennuskannan lisäinventoinnit ja kaikkien arvokkaiksi inventoitujen kohteiden saattaminen yhteiseen tietokantaan: huvilat (huviloita on purettu, koska niitä ei suojaa mikään), modernin ajan arvokas rakennuskanta ja Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuuriraportista puuttuvat kohteet.

Aitolahden ja Teiskon alueen kulttuuriympäristöselvitys nostaa esiin alueen arvokkaita kulttuuriympäristökokonaisuuksia sekä esittelee kokonaisuuksiin liittyvät arvotekijät. Arvojen tunnistamisen lisäksi tulisi miettiä, miksi näitä arvoja halutaan vaalia ja mitä toimenpiteitä vaaliminen vaatii.

Kulttuuriympäristöohjelmat on todettu hyväksi tavaksi koota yhteen alueen asukkaita, toimijoita sekä muita kulttuuriympäristöistä kiinnostuneita tahoja muodostamaan yhteinen tahtotila alueen kulttuuriympäristöarvojen vaalimiseksi ja kehittämiseksi. Kulttuuriympäristöohjelmat toimivat parhaimmillaan käsikirjoina, joissa on määritelty eri toimijoiden tehtävät kulttuuriympäristön erityispiirteiden ja arvojen säilyttämiseksi. Asukkailla, maanomistajilla ja muilla alueen toimijoilla on keskeinen rooli ympäristön hoidossa ja kehittämisessä. Heidän näkemyksiään tulee kuunnella ja heille tulee antaa tietoa sekä alueen arvoista että niiden hoitoon liittyvistä mahdollisuuksista. Kulttuuriympäristöohjelman laatiminen olisi Tampereellakin kulttuuriympäristöselvitystä seuraava luonnollinen kehityskäsi.

Kulttuuriympäristö voi kehittyä ja muuttua ja silti säilyttää arvokkaat piirteensä. Kulttuuriympäristön hyvä hoito ja ylläpito nostavat ympäristön arvoa ja lisäävät kiinnostusta sitä kohtaan. Arvokkaita kulttuuriympäristöjä ei tulisi museoida vaan kehittämisen ja vaalimisen näkökulmien tulisi olla tasapainossa.

Biotalousella tarkoitetaan tuotantoa, jossa hyödynnetään luonnosta saatavia uusiutuvia materiaaleja ja kehitetään niihin liittyviä innovaatioita ja teknologioita. Biotalous kehittyminen vaatii tutkijoiden lisäksi elävää maaseutua. Aitolahti-Teiskon alueella on valtava potentiaali biotalousraaka-aineittana.

Lähteet ja liitteet

(käytetyt lähteet luvuittain)

4. Selvitysalue

Arajärvi, Kirsti. Messukylän-Teiskon-Aitolahden historia. Tampere: Tampereen kaupunki, Teiskon ja Aitolahden kunnat, 1954.

Kun Kapeesta tuli osa Teiskoa. Kapeen maa- ja kotitalousseura. <<http://www.teisko.fi/kapee/kurusta.htm>>, luettu 6.2.2012.

Mökkönen Teemu. Historiallinen paikkatieto. Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista. Suomen ympäristö 34/2006, Ympäristöministeriö, 2006.

1300-1500-luvun Pirkanmaa oli Ylä-Satakuntaa. Pirkanmaan liitto. <<http://www.pirkanmaa.fi/historia-ylasata.html>>, luettu 6.2.2012.

Rakennettu kulttuuriympäristö, valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16 (1993). Museovirasto, ympäristöministeriö.

Rasila, Viljo. Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarja, osa 4. Tampere: Pirkanmaan liitto, 1993.

Rautamäki, Maija. Tampere: "Maiseमारakenne". Teoksessa Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.). Maaseudun kulttuuri-maisemat. Suomen ympäristö 87. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto. Helsinki: Suomen ympäristökeskus, Maatalouden tutkimuskeskus, 1997.

Uuden ympärivuotisen asutuksen ekotase. Suunnittelukeskus Oy. Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitusyksikön julkaisuja 4/1999.

5. Luonnon tarjoamat lähtökohdat

GTK, digitaalinen kallioperäkartta 1:200 000, 2009.

Ilmatieteen laitos, ilmastotilastot, vertailukausi 1971-2000. <<http://ilmatieteenlaitos.fi/ilmastollinen-vertailukausi>>, Luettu 1.2.2012.

Kerasalo, Juha & **Pirinen**, Pentti. Suomen maakuntien ilmasto. Ilmatieteen laitos 2009

Kukkonen, Marjatta & **Mäkilä**, Markku & **Grundström**, Ale & **Juntunen**, Risto. Tampereen kartta-alueen maaperä. Maaperäkartta 1:20 000 Selitys, Lehti 2123 09. Geologian tutkimuskeskus 1989.

Leinonen, Matti & **Kahelin**, Reijo & **Oja**, Kirsti. Pirkanmaan luonto. Pirkanmaan kotiseutusarja, osa 1. Pirkanmaan maakuntaliiton julkaisuja 61. Tampere: Pirkanmaan maakuntaliitto, 1987.

Matisto, Arvo. Suomen geologinen kartta 1:100 000, Kallioperäkartan selitykset, 2123 Tampere, Tampereen kartta-alueen kallioperä. Espoo: Geologinen tutkimuslaitos, 1977.

Matisto, Arvo ja **Virkkala**, Kalevi. Tampereen seudun geologia. Tampereen tieteellisen rahaston julkaisuja, 2. Porvoo; Helsinki: WSOY, 1964.

Pirkanmaan 1. maakuntakaava, kaavakartta ja selustus. Pirkanmaan liiton julkaisuja A 43. Tampere: Pirkanmaan liitto, 2008.

Suomen geomorfologinen yleiskartta 1:1 000 000. Suomen maantieteellinen seura 1979. <<http://www.geography.fi>> Luettu 23.10.2013.

6. Eri aikojen jäljet ja 9. Arvokkaat kulttuuriympäristöt/aluekortit

Agricola – Suomen historiaverkko. (2011) Turun yliopisto; historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. <<http://agricola.utu.fi/>>, Luettu 9.3.2012.

Aitta, Seppo. Siltojemme historia. Helsinki: Suomen Rakennusinsinöörien Liitto RIL, 2004.

Alajoki, Jaana. Aitolahti – matkalla kaupunkiin. Tampereen kaupunginosat –julkaisusarja, V. Tampere: Tampereen kaupunki, Kanta-Aitolahden asukas yhdistys, 1994.

Alanen, Timo & **Kepsu**, Saulo. Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 505. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1989.

Arajärvi, Kirsti. Messukylän-Teiskon-Aitolahden historia. Tampere: Tampereen kaupunki, Teiskon ja Aitolahden kunnat, 1954.

Arajärvi, Kirsti. Teiskon satavuotinen kunnallishistoria 1865-1971. Teiskon sotaveteraanit, 1979.

Arkistolaitoksen arkisto. Senaatin kartastot saatavilla verkossa. 10.9.2009. <<http://www.arkisto.fi/fi/news/154/358/Senaatin-kartastot-saatavilla-verkossa/>>. Luettu 27.2.2012.

Bremer, Aarne. Ilmavoimien osallistuminen Suomen vapaussotaan v. 1918. Helsinki: Otava, 1934.

Forsius-Nummela, Johanna. Maaseutumaisema ja sen kulttuurihistorialliset arvot. Teoksessa Luostarinen, Matti ja Yli-Viikari, Anja. Maaseudun kulttuurimaisemat. Suomen Ympäristö, 87. Helsinki/Jokioinen: Suomen ympäristökeskus/Maatalouden tutkimuskeskus, 1997, ss. 64-70.

Gauffin, Merja. Aunessillan värikkäitä syntyvaiheita Tampereen Teiskossa. Tampere wanhoissa postikorteissa. Vanhoja Tampere-aiheisia postikortteja, kertomuksia, historiaa. 2011. <<http://tamperewanhatpostikortit.wordpress.com/tag/kaitaveden-silta/>>. Luettu 27.6.2012.

Grahn, Tiina. Metsien rakennukset – työn ja vapaa-ajan tukikohdat. Rakennusperintö-www-sivusto, ympäristöministeriö ja Museovirasto, 2008. <http://www.rakennusperinto.fi/rakennusperintomme/artikkelit/fi_FI/Metsienrakennukset/>, luettu 19.10.2012.

Heikki Rantatupa. Historialliset kartat. <<http://www.vanhakartta.fi/>>. Luettu 8.1.2014.

Helamaa, Erkki. 40-luku, korsujen ja jälleenrakentamisen vuosikymmen. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 1983.

Hinnerichsen, Miia & Luoto, Kalle. Suunnitelma kulttuuriympäristön inventoinnin toteuttamiseksi. Pirkanmaan 2. Vaihemaakuntakaava – liikenne ja logistiikka. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo, 2011.

Järvinen, Seppo (toim.). Sodan vuodet. Teiskolaiskompanian vaiheita vuosilta 1939–1945. Teisko: Teiskon Sotaveteraanit, 2003.

Kalmbergin kartasto. Kalmbergin kartasto 1854–56, RIII, list 8. Heikki Rantatupa, historialliset kartat –portaali. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/6901/URN_NBN_fi_jyu-2007802.pdf>. Luettu 27.2.2012.

Kalmbergin kartasto. Esittelyteksti. Heikki Rantatupa, historialliset kartat –portaali. <<http://www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat/sotilaskartat/kalmbergin-kartasto>>. Luettu 27.2.2012.

Kammonen, Kaisu. Tyypitalosta talopakettiin. Selvitys suomalaisen pientalotuotannon historiasta, nykytilasta, tulevaisuuden mahdollisuuksista ja kehitystarpeista. Diplomityö, Tampereen teknillinen yliopisto, Arkkitehtuurin laitos, Asuntosuunnittelu, julkaisu 4. Tampere: Tampereen teknillinen yliopisto, 2012.

Kartanon mailla. Axel Tammelaenderin valokuvia Teiskolasta. Museokeskus Vapriikin www-sivut. <<http://www.tampere.fi/ekstrat/vapriikki/teiskola/teiskola.htm>>, luettu 21.9.2012.

Kivimäki, Kaarina. Ympäristö- ja maisemaselvitykset yleiskaavoituksessa. Kaavoitusosaston julkaisuja 2/1999. Tampere: Tampereen kaupungin ympäristötoimi, 1999.

Koskela, Terhi & Petäjästä, Leena & Selby, Ashley. Pellonmetsityksen vaikutuksista maaseudun kehitykseen. Metsätieteen aikakauskirja 4/2002, 643-646. <<http://www.metla.fi/aikakauskirja/full/ff02/ff024643.pdf>>, luettu 14.1.2013.

Kurri, Miikka. Kesäasumisen kulttuurihistoriaa – viikonloppumajoja ja kakkoskoteja. Rakennusperintö-www-sivusto, ympäristöministeriö ja Museovirasto, 2010. <http://www.rakennusperinto.fi/rakennusperintomme/artikkelit/fi_FI/kesaasunnot/>, luettu 19.10.2012.

Laitinen, Erkki. Vanhan Ruoveden historia III 5:1, Kurun historia 1867-1918. Kuru: Kurun kunta, 1988.

Laitinen, Erkki. Vanhan Ruoveden historia III 5:2, Kurun historia 1919-1985. Kuru: Kurun kunta, 1992.

Liimatainen, Kirsi. Tiehallinnon museotiet ja –sillat. Museokohdeselvitys. Tiehallinnon sisäisiä julkaisuja 11/2007. Tampere: Tiehallinto, 2007. <http://alk.tiehallinto.fi/julkaisut/pdf2/4000555-vtieh_museotiet_ja_sillat.pdf>. Luettu 27.6.2012.

Lounatuori, Irma. Jokamiehen oikeus kesäkotiin. Rakennusperintö-www-sivusto, ympäristöministeriö ja Museovirasto, 2010. <http://www.rakennusperinto.fi/rakennusperintomme/artikkelit/fi_FI/kesamokit/>, luettu 19.10.2012.

Luoto, Kalle. Pirkanmaan historiallisesti merkittävät tiet. Karttaselvitys. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö, 2011.

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto. Senaatin kartasto, Rivit XIX-XX, lehdet 24, 25 Tampere. 1912 vuoden mittaus. <<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1163823>>. Luettu 27.2.2012.

Maanmittauslaitos. Vanhat painetut kartat –portaali. <<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>>

Masonen, Jaakko & Hänninen, Mauno. Hämeen tiepiirin historia. Kärrytestä tiepolitiikkaan. Tampere: Tielaitos, Hämeen tiepiiri, 1991.

Museovirasto. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY 2009. <<http://www.rky.fi/>>

Mäenpää, Jussi. Teiskon Virta Osakeyhtiö 1933–1973. Teisko: Teiskon Virta Oy, 1973.

Niemelä, Jari. Meinattiin tehä – näitäkin on Tampereelle ehrotettu. Tampere: Tampere-Seura ry, 2012.

Niukkanen, Kirsi. Rintamamiestalo kulttuuriperintönä. Icomos 2/2009, Suomen osaston jäsentiedote. <http://www.icomos.fi/media/ICOMOS_2_2009_koko_lehti.pdf>. Luettu 7.5.2012.

Masonen, Jaakko & Hänninen, Mauno. Hämeen tiepiirin historia. Kärrytestä tiepolitiikkaan. Tampere: Tielaitos, Hämeen tiepiiri, 1991.

Paukkunen, Leo. Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa. Jyväskylän yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden tutkimuskeskuksen tutkimuksia A5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1989.

Pirkanmaan kivivarojen ja –teollisuuden kehittämisselvitys. Tampereen Seutukaavaliiton julkaisu B 155. Tampere: Tampereen Seutukaavaliitto, 1987.

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt (2006). Pirkanmaan liiton julkaisu B 97.

Purhonen, Ilkka. Uitto-opas. Järvi-Suomen Uittoyhdistyksen ja Metsäteho Oy:n projektisivut. <http://www.metsateho.fi/files/metsateho/uitto_opas/start.html>, luettu 23.8.2012.

Rasila, Viljo. Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarja, osa 4. Tampere: Pirkanmaan liitto, 1993.

Salonen Tarja-Leena (1988) Teiskon talvitiet. Yleiskaavaosasto By/2/1988. Tampere: Tampereen kaupunki, 1988.

Siirtokarjalaisten tie, osa III. Turku: Nyky-Karjala, 1970.

Siirtokarjalaisten tie, osa IV. Turku: Nyky-Karjala, 1971.

Suomen maatilat 2. osa, Hämeen lääni. Porvoo: WSOY, 1931.

Suomen pienviljelijät, osa 2 Hämeen lääni. Turku: Turunmaan kirjankustantajat, 1967.

Suuri maatilakirja V, Häme. Helsinki: Kustannustuote, 1964.

Tampereen evankelisuterilaisen seurakunnan www-sivut. Teiskon kirkko. <http://www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tamperella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkot/teiskon_kirkko>. Luettu 28.8.2013

Tampereen Ilmailuyhdistyksen historiaa. Osmo Toiviainen. 22.3.2012. <<http://tiy.fi/content/tiyn-historiaa>>, luettu 22.3.2012.

Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu. Tampere: Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto, By/3/1985.

Teiskon kirkko ja Teiskolan kartano. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY 2009. Museovirasto. <http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1249>, luettu 21.9.2012.

Tietoa Suomen esihistoriasta. 2011. Museovirasto. 23.2.2012. <http://www.nba.fi/fi/kansallismuseo/opetus/opetuspaketit/esihistoria/tietoa_esihistoriasta>.

Valanto, Juhani. Höyrylaivojen historia kiehtoo / Visuvesi-höyryhinaaja – 20 vuotta talkootyöt. Teisko-Aitolahti lehti nro 38 / 20.09.2007, s 3.

Valanto, Juhani. Näsijärven huvila-asutus ja laivaliikenne. Teoksessa Salminen, Tapio (toim.). Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia, 11. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XVI. Tampere: Tampereen historiallinen seura, 2001, ss. 32-88.

Valanto, Juhani. Herrasväen kesäretkiä Näsijärvellä sata vuotta sitten. Teoksessa Saloniemä, Marjo-Riitta (toim.); Jaatinen, Toimi et al (julkaisutyöryhmä). Herrasväen kesäretki: kesänviettoa Tampereen seudulla sata vuotta sitten. Tampereen museoiden julkaisuja, 32. Tampere: Tampereen museot, 1994, ss. 6-19.

7. Perinnebiotoopit

Aitoaho, Hanna. Maisemahistoriaselvitys, Viitapohja ja Sisaruspohja. Tampere: Tampereen kaupunki, Yhdyskuntapalvelut, Kaavoitusyksikkö, 2004.

Haaranen, Tarja; **Partanen**, Hannele & **Tarvainen**, Aila. Luonnon ja maiseman monimuotoisuus, Perinnebiotoopit. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö, 2007.

Kangasniemi, Päivi. Teiskon maiseman- ja luonnonhoidon yleissuunnitelma. Keski-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen julkaisuja 7/2010. Jyväskylä: Keski-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, 2010.

Kivimäki, Kati; **Rönman** Tuija; **Korte**, Kari & **Torniainen**, Saija. Nurmi-Sorilan ja Tarastenjärven osayleiskaavat, Ympäristö- ja maisemaselvitys 6.6.2008. Tampere: Tampereen kaupunki, Suunnittelupalvelut, 2008.

Korte, Kari & **Kosonen**, Lasse. Tampereen arvokkaat luontokohteet 2003. Ympäristövalvonnan julkaisuja 4/2003. Tampere: Tampereen kaupunki, 2003.

Kosonen, Lasse. Tampereen luonnonsuojeluohjelma 2012–2020. Käsikirjoitus. Tampere: Tampereen kaupunki, ympäristönsuojeluyksikkö, 2012.

Liedenpohja-Ruuhijärvi, Maritta; **Kääntönen**, Leena; **Schultz**, Tiina; **Krogerus**, Kirsti & **Palokoski**, Marita. Pirkanmaan perinnemaisemat. – Alueelliset ympäristöjulkaisut 125. Tampere: Pirkanmaan ympäristökeskus, 1999.

Meriluoto, Markku & **Soininen**, Timo. Metsäluonnon arvokkaat elinympäristöt. Helsinki: Metsälehti Kustannus, 1998.

Nummi, Ulla-Kristiina. Nurmi-Sorilan osayleiskaava, Aitolahden kulttuuri-ympäristöinventointi 09.05.2006. Tampere: Tampereen kaupunki, Suunnittelupalvelut, Yleiskaavoitus, 2006.

Palmolahti, Eeva. Tampereen kaupungin maaseutuohjelma 2020. Tampere: Tampereen kaupunki, kaupunkikehitysryhmä, Kestävä yhdyskunta –yksikkö, 2011.

Raunio, Anne; **Schulman**, Anna & **Kontula**, Tytti (toim.). Suomen luontotyyppien uhanalaisuus, Osa 2: Luontotyyppien kuvaukset. Suomen ympäristö 8/2008. Helsinki: Suomen ympäristökeskus, 2008.

8. Muinaisjäännökset

Arajärvi, Kirsti 1954: Messukylän – Teiskon – Aitolahden historia I. Tampere.

Jussila, Timo 2002: Pirkanmaan historiallisen ajan muinaisjäännökset. (Mikroliitti Oy.) Julkaisematon kenttäyökertomus. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikön arkisto.

Jussila, Timo & **Kriiska**, Aivar 2006: Pyyntikulttuurin asuinpaikkojen rantasidonnaisuus. Uusia näkökulmia Suomen ja Viron kivi- ja varhaismetallikautisten asuinpaikkojen sijoittumiseen. Arkeologipäivät 2005. Suomen Arkeologinen Seura. Helsinki.

Muinaismuistolaki 295/1963

Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999

Niukkanen, Marianna 2009: Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, Tunnistaminen ja suojelu. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3.

Saarenheimo, Juhani 1974: Vanhan Pirkkalan historia. Tampere.

SALAVA Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuvaatimukset (Luonnos Museoviraston ohjeesta 2012)

Salo, Unto 1988: Tampereen esihistoria. Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua. Tampere.

Salo, Unto 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Hämeen käräjät I. Hämeenlinna.

Poutiainen, Hannu 2008: Kipinäaita ja rännihauta – kaksi historiallisen ajan muinaisjäännöstyyppiä Pirkanmaalta. Pirkanmaan alta. Arkeologisia tutkimuksia 9. Pirkanmaan maakuntamuseo. Tampere.

Taivainen, Jouni 2008: Kaskiprojektin tutkimuksia Lempäälän Toritussa. Pirkanmaan alta. Arkeologisia tutkimuksia 9. Pirkanmaan maakuntamuseo. Tampere.

Käsitteet

Antikainen & Uusitalo & Ventola / Maisema ja Ympäristö Oy. Viheralueiden käsitteistöt. Kaavoitus- ja rakennusosasto, selvityksiä 10. Helsinki: Ympäristöministeriö, 1992.

Hämäläinen kulttuuriympäristö, käsitteistö. 2003. Hämeen liitto. Luettu 15.2.2012. <<http://www.hameenliitto.fi/default.asp?docId=24455>>.

Huovila, Marja et al. Sukututkimuksen käsikirja. Helsinki: WSOY, 2009.

Lähdesmäki, Ulla & **Palokoski**, Marita (toim.). Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset, osa I. Pirkanmaan liiton julkaisu B 93 / Tampereen museoiden julkaisuja 86. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö ja Pirkanmaan liitto, 2005.

Markkola, Pirjo (toim.). Suomen maatalouden historia, osa III. Suurten muutosten aika, jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.

Mäkelä, Miinu (toim.). Elämää kulttuuriympäristössä: opas maanomistajalle. Tampereen museoiden julkaisuja 82. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo, 2005.

Panu, Jorma. Maisemarakenteen ja taajamarakenteen yhteensovittaminen. Suomen ympäristö 264. Helsinki: Ympäristöministeriö, alueidenkäytön osasto, 1998.

Rakennusperintö. Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä. (2011) Ympäristöministeriö ja Museovirasto. <http://www.rakennusperinto.fi/muuta_sisaltoa/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/>. Luettu 15.2.2012.

Rasila, Viljo et al. Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Rautamäki, Maija. Maisemarakenne. Teoksessa Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.). Maaseudun kulttuurimaisemat. Suomen ympäristö 87. Helsinki: Suomen ympäristökeskus / Jokioinen: Maatalouden tutkimuskeskus, 1997, 13-22.

Saarenheimo, Juhani. Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenne ennen teollistumista. Teoksessa Jaakkola, Jouko (toim.). Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XIII. Tampere: Tampereen historiallinen seura, 1984, ss. 27-49.

Sadeniemi, Matti (toim.). Nykysuomen sanakirja. Toinen osa J-K/Kolmas osa L-N. 15.painos. Helsinki: WSOY, 2002.

Tampereen kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys. Tampereen kaupunki / Suunnittelupalvelut / Selvitykset ja arvioinnit. Tampereen kaupunki, 2008.

Teivas, Eija & **Tulonen**, Annu. Nokian kulttuuriympäristöohjelma. Alueelliset ympäristöjulkaisut, 225. Tampere: Pirkanmaan ympäristökeskus, 2001.

Ympäristösanasto. Ympäristöalan keskeiset käsitteet ja termit. Tekniikan sanastokeskus TSK 27. Jyväskylä: Gummerus, 1998.

KULTTUURIYMPÄRISTÖÖN LIITTYVIÄ KÄSITTEITÄ

ARVO JA MERKITTÄVYYS

Rakennetun kulttuuriympäristön ja kulttuurimaiseman arvoa määriteltäessä puhutaan mm. historiallisista, rakennushistoriallisista, arkkitehtonisista, rakennusteknisistä, taiteellisista ja maisemallisista arvoista. Kohteen arvon määrittämisessä (arkikielessä myös arvottaminen) käytetään vakiintuneita kriteerejä. Alueiden ja kohteiden hoito ja suojele perustuu tunnistettuihin arvoihin ja niiden valtakunnalliseen, maakunnalliseen tai paikalliseen merkittävyyteen. (Rakennusperintö, 2011)

HISTORIALLINEN KERROKSISUUS

Alueen tai kohteen ominaispiirre, kun alueella tai kohteessa on näkyvissä / koettavissa eri aikakausien rakenteita, materiaaleja, tyylipiirteitä, tms., jotka ilmentävät rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta. (Rakennusperintö, 2011)

INVENTOINTI

Inventointi on järjestelmällistä tiedon hankintaa ja tallentamista maisemasta, rakennetusta ympäristöstä, muinaisjäänöksistä tai perinnebiotoopeista. Siinä kerätään, järjestetään ja tuotetaan tietoa esim. kulttuuriympäristön nykytilasta ja siihen johtaneista syistä. Inventointi jakautuu tiedon kokoamiseen esim. kirjallisuudesta, rekistereistä ja muusta arkistoaineistosta, sen täydentämiseen maastotarkastusten pohjalta ja tulosten raportointiin. (Rakennusperintö, 2011)

KIINTEÄ MUINAISJÄÄNNÖS

Kiinteä muinaisjäänös on yhteinen nimi maaperässä ja vesistöissä säilyneistä ihmisen jäljistä 10 000 vuoden ajalta. Kiinteitä muinaisjäänöksiä voivat olla mm. asuinpaikat, työvälineiden valmistuspaikat, kalmistot, uhri- ja rituaalipaikat, muinaislinnat ja puolustusvarustukset. Kiinteät muinaisjäänökset ovat konkreettisia, näkyviä muistoja yhteiseksi historiaksi muuttuneista tapahtumista. (Pirkanmaan kiinteät muinaisjäänökset, 2005)

KRITEERI

Seikka tai ominaisuus, jonka perusteella jokin voidaan erottaa muista; ratkaiseva tunnusmerkki. Rakennusten ja rakennetun kulttuuriympäristön määrittelyssä käytetään kriteereinä mm. tyyppisyyttä, harvinaisuutta, monipuolisuutta (kulttuurihistorialliset kerrokset), säilyneisyyttä ja alkuperäisyyttä. (Rakennusperintö, 2011)

KULTTUURIHISTORIA

Ihmisyhteisön henkisten, aineellisten ja sosiaalisten käytäntöjen sekä maailmanhahmottamisen historiaa. (Mäkelä, 2005)

KULTTUURIMAISEMA

Kokonaisuus, joka on syntynyt ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksesta. Voidaan erottaa maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena kaupunki- eli urbaani maisema (tai taajamien rakennettu kulttuuriympäristö). Maaseudun viljely- ja asumusmaisemaan on tallentunut suuri määrä ainutlaatuisia kulttuuriperintöä. Kulttuu-

rimaiseman perusta on viljelymaisemassa ja sen avoimuudessa; se on aina alueellinen ja ajallinen kokonaisuus. (Kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys, 2008) Käsite ei sisällä arvovarausta. Yleisesti kulttuurimaisemaan liitetään positiivinen arvovaraus, esim. viljelylaakso. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003)

KULTTUURIPERINTÖ

Ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntynyt henkinen ja aineellinen perintö. Aineellinen kulttuuriperintö voi olla irtainta (esim. kirjat ja esineet) tai kiinteää (esim. rakennusperintö). (Rakennusperintö, 2011)

KULTTUURIYMPÄRISTÖ

Kulttuuriympäristö on tulos ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta. Se on koko ajan muuttuva kokonaisuus, johon jokainen sukupolvi jättää omat jälkensä. Koostuu neljästä eri elementistä:

- 1) rakennetusta ympäristöstä (rakennukset, rakennelmat, pihapiirit, puistot, kadut, tiet, sillat, kanavat),
- 2) kulttuurimaisemasta (maisema, joka on syntynyt luonnon ja ihmisen vuorovaikutuksesta)
- 3) perinnemaisemista (perinnebiotoopit, rakennettu perinnemaisema) ja
- 4) arkeologisesta perinnöstä (maassa säilyneet jäljet entisajan ihmisten asumisesta ja toiminnasta).

Arvokkailla kulttuuriympäristöillä tarkoitetaan arvokkaita rakennettuja ympäristöjä, joko yksittäisiä rakennuksia tai laajempia rakennettuja kokonaisuuksia ympäröivine alueineen ja maisemineen. Kulttuuriympäristön arvo perustuu sen ajalliseen ja alueelliseen kerrostuneisuuteen, joka ilmentää kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen muutoksia.

Asukkailla on merkittävä rooli kulttuuriympäristön vaalimisessa, sillä viime kädessä juuri he huolehtivat rakennusten kunnossapidosta sekä ympäristön ja maiseman hoidosta. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003; Mäkelä, 2005; Teivas & Tulonen, 2001)

SELVITYS

Alueen tai kohteen historian, ominaisuuksien, toiminnan tai fyysisten piirteiden muutosten kuvaamista ja selvittämistä mm. maastokäynnein ja arkistolähteisiin perustuen. Selvitys sisältää yleensä johtopäätöksiä ja yhteenvedoja alueiden tai kohteiden arvosta (esim. maisemaselvitys, rakennushistoriallinen selvitys, kaavojen edellyttämät selvitykset). (Rakennusperintö, 2011)

MAISEMAAN LIITTYVIÄ KÄSITTEITÄ

LUONNONMAISEMA

Kirjaimellisesti tarkoittaa aluetta, johon ihminen ei ole toiminnallaan vaikuttanut. Koska tässä merkityksessä luonnonmaisemaa ei Suomessa enää ole, on käsite puhekielessä vakiintunut tarkoittamaan yleensä metsä- ja järviolueita sekä muita rakentamattomia alueita. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003)

Liite 1 (2/4)

Käsitteistö

MAAKUNNALLISESTI ARVOKAS MAISEMA-ALUE

Arvokas (kulttuuri)maisemakokonaisuus on yleensä laaja viljelysmaisema, esim. jokilaakso- tai rantaviljelys reuna-metsineen, vesistöineen ja asumuksineen. Kokonaisuus on maakunnallisesti tai paikallisesti omaleimainen ja antaa kuvan maakunnan erikoislaadusta, luonnonoloista ja kulttuurihistoriasta. Maisematyöryhmän mietintö (66/1992) Arvokkaat maisema-alueet esittelee 171 maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Maakuntien liitot ovat tehneet täydentäviä maakunnallisia maisemaselvityksiä. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003)

MAISEMA

Jonkin paikan luontotekijöistä, niiden geomorfologisista, ekologisista ja kulttuurihistoriallisista ominaisuuksista sekä niiden välisestä vuorovaikutuksesta muodostuva, jatkuvan muutosprosessin alainen kokonaisuus. Maisemaan liittyy myös mielikuvia sekä henkisiä ja esteettisiä käsityksiä. Arkikielessä maisemalla tarkoitetaan usein maiseman silmin havaittavaa ilmiötä. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003; Panu 1998)

MAISEMAKUVA

Maiseman muutosprosessin jonkin vaiheen näkyvä ilmenemismuoto. (Panu, 1998)

MAISEMANHOITO

Yleiskäsite. Tarkittaa maiseman säilyttämiseksi ja kehittämiseksi tarvittavaa tutkimus- ja selvitystoimintaa, suunnittelua sekä hallinnon toimenpiteitä. Samaa kuin maiseman vaaliminen (kts. MRL 39 § ja 54 §/yleiskaavan ja asemakaavan sisältövaatimukset). Viittaa konkreettisiin maisemahoitotoihin, esim. vesakon raivaukseen. (Tampereen Kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys, 2008)

MAISEMAN SIETOKYKY

Kuinka paljon maisemarakenne, maisemakuva tai erilliset maiseman perustekijät voivat muuttua menettämättä ominaispiirteitään. (Rakennusperintö, 2011)

MAISEMANSUOJELU

Yleiskäsite. On osa luonnon- ja ympäristönsuojelua. Sisältää luonnon- ja kulttuurimaisemien maisemanhoidon, maiseman entisöinnin, maiseman säilyttämisen ennallaan sekä pilaantuneen maiseman parantamisen. (Antikainen et al., 1992; Ympäristösanasto, 1998)

MAISEMARAKENNE

Maastorakenteen sekä siinä toimivien luonnonprosessien ja kulttuuriprosessien muodostama dynaaminen kokonaisuus, jonka perusosia ovat maasto, eloton luonto (kallio- ja maaperä, vesi, ilmasto) ja elollinen luonto (eläimet, kasvit) sekä kulttuurisysteemit (ihmisen kehittämät ympäristöt). (Panu, 1998; Rautamäki, 1997)

MAISEMATILA

Maiseman perustekijät ja niiden keskinäiset suhteet muodostavat maisematilan. Ne voivat olla selkeitä ja rajautuneita tilakokonaisuuksia tai laajoja ja rajautumattomia avoimia alueita. Maisematilat voivat muodostaa tilasarjoja. (Rakennusperintö, 2011)

MAISEMAVAURIO

Maisemarakenteen ominaispiirteet tai maisemakuvan laatu heikentyy jonkin tapahtuman tai toimenpiteen seurauksena. Vauriot voivat olla pysyviä, tai korjautuvat joko itseksensä tai maisemoinnin avulla. (Rakennusperintö, 2011)

PERINNEBIOTOOPPI

Perinteisen maatalouden, niiton ja laidunnuksen muokkaama alue. Perinnebiotooppeja ovat niityt, kedot, ahot, hakamaat ja metsälaitumet sekä kaskimetsät. Sisältävät aina arvokasta, jopa uhanalaista kasvillisuutta. (Teivas & Tulonen, 2001)

PERINNEMAISEMA

Perinteisten elinkeinojen ja maankäyttötapojen muovaama alue, jonka historialliset piirteet ovat säilyneet. Laaja käsite, joka jakautuu

- 1) rakennettuihin perinnemaisemiin (maiseman käyttöön liittyvät rakenteet, rakennelmat, aidat ja ladot; esim. talonpoikaiset pihapiirit ja vanhat liikenneväylät maisemineen; myös kiinteät muinaisjäänökset) ja
- 2) perinnebiotooppeihin (esim. niityt, kedot, kaskimetsät).

Perinnemaisema on laajempi käsite kuin perinnebiotooppi. Perinnemaisemaan voi kuulua sellaisia laidunnettuja, perinteisen näköisiä alueita, jotka ovat historiallisesti tai maisemakuvallisesti arvokkaita. Käsitteet kulttuurimaisema ja perinnemaisema ovat osin päällekkäiset, perinnemaisema on usein melko pienialainen ja osa laajaa kulttuurimaisemaa. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003; Rakennusperintö, 2011)

RAKENNETTUUN YMPÄRISTÖÖN LIITTYVIÄ KÄSITTEITÄ

MAAKUNNALLISESTI MERKITTÄVÄ RAKENNETTU KULTTUURIYMPÄRISTÖ

Sisältää maakunnallisesti tärkeiksi katsottuja ominaispiirteitä ja arvoja. Maakunnalliset selvitykset tekee yleensä maakuntakaavoitusta varten maakunnan liitto yhteistyössä Museoviraston, maakuntamuseon, muiden asiantuntijatahojen sekä elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen kanssa. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003)

MUSEOTIE

Käsite liittyy tiehallinnon alaisen Tiemuseon toimintaan. Tiehallinto on valinnut 56 säilytettävää museotietä ja –siltaa, jotka ovat esimerkkejä tieliikenteen kehityksestä ja erityispiirteistä. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003)

RAKENNETTU KULTTUURIYMPÄRISTÖ

Käsite viittaa sekä konkreettisesti rakennettuun ympäristöön että maankäytön ja rakentamisen historiaan ja tapaan, jolla se on syntynyt. Rakennettu kulttuuriympäristö muodostuu yhdyskuntarakenteesta, rakennuksista sisä- ja ulkotiloihin, pihoista, puistoista sekä erilaisista rakenteista (kuten esim. kadut tai kanavat). (Rakennusperintö, 2011)

RAKENNUSPERINTÖ

Rakennusperintö on pääsääntöisesti synonyymi rakennetulle kulttuuriympäristölle. Se on edellisten sukupolvien aikana syntyneitä rakennettua ympäristöä, jota vaalitaan, hoidetaan ja säilytetään tuleville sukupolville. (Hämäläinen kulttuuriympäristö, 2003; Rakennusperintö, 2011)

ASUTUSHISTORIAAN LIITTYVIÄ KÄSITTEITÄ**AUGMENTTI**

Lisä- tai aputila, joka maksoi maaveronsa sellaiselle ratsutilalle, jonka vero ja siten myös verohuojennus jäi niin pieneksi, että se ei vastannut ratsumiehen ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia. (Rasila et al., 2003)

HENKIKIRJA

Henkikirjaan merkittiin henkirahaa maksaneet. Luettelointia alettiin pitää 1630-luvulla ja niiden laatimista jatkettiin vuoteen 1989. Verona henkiraha poistui 1924. Toisinaan henkikirjoja kutsutaan manttaaliluetteloiksi, koska henkikirjoista käytettiin aluksi useita rinnakkaisia ja alueellisesti eroavia nimityksiä, kuten "Mantalslängd". Henkirahaa perittiin työikäisiltä; ajan myötä verosta vapautettiin mm. aateliset, yliopiston professorit, ylioppilaat, koululaiset sekä armeijan päällystö, alipäällystö ja miehistö palvelusaikanaan. (Huovila et al., 2009)

ISOJAKO

Jakob Faggot kehitti isojaon vastauksena sarkajaan ongelmiin. Isojakoasetuksia annettiin kolme 1750-70-lukujen kuluessa. Jakotoimitukset alkoivat toisen isojakoasetuksen 1757 jälkeen. Isojako koski kylän viljelys-, metsä- ja laidunmaita. Kunkin tilan maat kerättiin yhteen tai mahdollisimman pieneen lukuun määrääloja. Maanjako tehtiin maanlaadun mukaan: hyvää viljelymaata sai vähemmän ja huonoa enemmän. Muutoin jakoperuste oli manttaali. Yhteisestä maasta erotettiin tarvittavat maapohja-alat teille, valtaojille ja muille kaikkien käyttämille alueille; näin muodostuivat nk. yhteismaat. Ylijäänyt pelto- ja metsämaa tuli kruunun omistukseen. (Huovila et al., 2009)

JAKOKUNTA

Maunu Eerikinpojan maanlaki 1300-luvun puolivälistä sekä kuningas Kristofferin maanlaki 1442 edellyttivät kyläalueiden ympäröimistä rajoilla. Kylästä muodostui metsänomistusyhteisöjä eli jakokuntia. Jakokunnan yhteiskäytössä olevassa kylänmetsässä laidunnettiin karjaa ja kerättiin polttopuut. (Rasila et al., 2003) Kaikki saman jakotoimituksen (esim. isojako) alaiset talot ja tilukset. (Nykysuomen sanakirja, 2002)

KANTATALO

Kantatalot ovat taloja, joista alueen asutus on peräisin. (Nykysuomen sanakirja, 2002) Koska varhaisimmat tilatiedot ovat maakirjoista 1500-luvun alkupuolelta, pidetään maakirjassa esiintyneitä taloja kylän kantataloina. Aikaisemmasta tilanteesta ei yleensä ole saatavilla luotettavia tietoja.

LAMPUOTI

Lampuoti vuokrasi itselleen koko tilan, ja sijoittui arvoasteikossa talollisten ja torppareiden väliin. Koska vuokrattavia tiloja oli vähän, pysytteli lampuotien määrä vähäisenä. Keskiajalla erityisesti kirkko vuokrasi tilojaan, myöhemmin suuret kartanot. Lampuoti ei maksanut veroja valtiolle vaan tilan omistajalle, joka oli vapaa valtion veroista. 1800-luvulla upseerinpuustellit muuttuivat kruununpuusteilleiksi, ja näitä saattoivat vuokrata myös säätyläiset. (Huovila et al., 2009)

MAAKIRJA

Luettelo maanhallintaan perustuneen pääveron maksajista. Veron kerääminen aloitettiin 1530-luvulla ja lopetettiin 1924. Tarkemmat ohjeet maakirjojen laadinnasta annettiin 1689: maakirjan tuli sisältää pitäjittäin ja kylittäin kaikkien talojen veroluovut, asukkaat, nimet ja veroluonnnot. Vaikeiden elinolojen aikana tila saattoi olla verotuksellisesti autio, vaikka siellä asuttiin. Kun otti autiotilan viljeltäväkseen, veroista saattoi saada vapaa-vuosia, sillä kesti jonkin aikaa saattaa tila veronmaksukykyiseksi. Tilanumerointi otettiin käyttöön pääsin 1720-30-luvuilla. Maakirjan korvasi 1895 maarekisteri, jonka seuraaja on kiinteistörekisteri. (Huovila et al., 2009)

MANTTAALI

Ruots. Mantal = miesluku. Maatilan veroluku, jonka perusteella aiemmin määrättiin tiluksen maavero ja jolla vieläkin on merkitystä jakoperusteena. Tilan kantokyvyn mittana manttaali kuvasi tilan suhteellista suuruutta. Kun talo jaettiin, manttaaliluku ositettiin. Manttaalivero lakkautui vasta 1920-luvulla. (Markkola, 2004; Nykysuomen sanakirja, 2002)

MÄKITUPA(LAISET)

Aikaisemmin puhuttiin itsellisistä (ruots. husmen, löse karlar), jotka saivat toimeentulonsa maataloudesta, mutta eivät olleet säännöllisessä vuosipalveluksessa kuten piit ja rengit. He laidunsivat vähäistä karjaansa kyläyhteisömailla ja monet asuivat talonpoikien luona. Itselliset eivät maksaneet käyttämästään maasta veroa. 1600-luvulta on tietoja kylän maalla, tonttialueen tuntumassa, sijainneista itsellisten omista asuinrakennuksista. (Saarenheimo)

Maatilan alueella oleva vuokra-asumus, johon kuului pieni viljelyala. Viljelymaan vähäisyyden vuoksi mäkitupalaiset olivat arvoasteikossa torppareiden alapuolella. Järjestelmä oli käytössä 1700-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkupuolelle. Asunnon vastineeksi mäkitupalaiset tekivät töitä tilalle päivittäin eli taksvärkinä. Saivat oikeuden lunastaa asumansa tilat nk. torpparilain 1918 myötä. (Huovila et al., 2009)

REDUKTIO

Aatelisten läänitysten eli lahjoitettujen tilojen peruuttaminen eli palauttaminen kruunulle, koska valtio tarvitsi rahaa=verotuloja. Neljännes lahjoituskirjoista peruutettiin 1655. Ruotsin kuningas Kaarle XI ajoi 1680, 1682 ja 1686 valtiopäivillä läpi laajemmat päätökset veronluovutusten peruutuksesta eli ns. ison reduktion. Talonpoikien

Liite 1 (4/4)

Käsitteistö

enemmistö muuttui aatelin alustalaisista kruunun vuokraajiksi tai kruunulle verovelvollisiksi maanomistajiksi. (Rasila et al., 2003)

RUSTHOLLI

Ratsutila, jonka omistaja oli talonpoika tai säätyläinen (aateliset, virkamiehet, sotilaat ja papit). Rusthollari eli ratsutilallinen varusti miehen ja ratsun Ruotsin armeijan palvelukseen ja sai vastapalveluksena verovapauksia ja/tai maata. Järjestelmä syntyi 1600-luvulla kun Ruotsi oli mukana useissa sodissa. Uudistukset levisivät maaseudulle yleensä rusthollien kautta. Jos rusthollin omisti aatelinen, siitä tuli kartano. (Huovila et al., 2009; Saarenheimo, 1984)

RÄLSSI

Alun perin kruunun veroista ja väenotosta vapautettu tila, jonka aatelinen omisti, mutta jota talonpoika vuokraajana viljeli. Myöhemmin vaadittiin pieniä osia maaverosta ja sotamiehiä väenotoissa. 1600-luvun lopulla rälssitiloilla oli samat velvollisuudet ylläpitää ruotusotamiestä kuin kruunun- ja perintötiloilla. Rälssisäteri oli aatelisen asumakartano, joka oli vapautettu maaverosta, ratsupalvelusta ja kaikista muista veroluonteisista ratituksista. (Rasila et al., 2003)

SÄTERI

Aatelisen asumakartano. Säteriratsutila oli aatelisen tai muun säätyläisen asumakartano, joka oli verovapaa, mutta varusti ratsumiehen. (Rasila et al., 2003)

TORPPA

Torppa oli vuokraviljelmä, johon kuului asunto, pelto-ala sekä tarvittavat talousrakennukset. Torppari maksoi vuokran tilanosastaan päätilalle ensisijaisesti päivätöillä. Sosiaalisesti torpparit muodostivat tilattoman väestön ylimmän ryhmän, jonka toimeentulo oli turvatumpi kuin palkallaan elävän maataloustyöväen.

Torpparilaitoksen juuret ovat 1600-luvun kartanoiden työvoimapulassa: aatelistolla oli erioikeus perustaa torppia, jotka maksoivat vuokran rahana, luontoissuorituksina (esim. viljana) tai päivätöitä eli taksvärkinä.

1700-luvulla alkoi väestön suuri kasvu. Hallituksen uudisraivausta suosineen politiikan merkittävin tulos oli torpparilaitoksen synty. Talonpojat saivat ottaa perintötiloilleen torppareita 1743 lähtien. 1757 säännöksellä kruununlalliset saivat oikeuden perustaa torppia. Torppia voitiin perustaa melkein minne tahansa. Tämä antoi tilattomille mahdollisuuden omaan tilaan.

1800-luvun alussa torppareita oli noin 20 000 ja 1800-luvun lopulla noin 70 000. Tilattomien asema oli heikko, koska heillä ei ollut irtisanomissuojaa vuokranantajan häätöä vastaan. Tilanne parani, kun nk. torpparilain 1918 myötä tilattomat saivat oikeuden lunastaa vuokra-alueensa. (Huovila et al., 2009; Markkola, 2004; Saarenheimo, 1984)

Maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristön merkitys on kasvanut; tämä näkyy erityisesti Valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa ja Maankäyttö- ja rakennuslaissa. Seuraavassa on poimintoja kulttuuriympäristöön liittyvistä laeista lakien voimaantulon mukaan aikajärjestyksessä.

Vesilain (27.5.2011/587) mukaan vesi- tai maa-alueella toteutettava toimenpide tai rakennelman käyttäminen vaatii viranomaisen luvan, mikäli vesitaloushanke vähentää luonnon kauneutta, ympäristön viihtyisyyttä tai kulttuuriarvoja tai vesistön soveltuvuutta virkistyskäyttöön (luku 3, 2 §)

Laki rakennusperinnön suojelemisesta (4.6.2010/498) turvaa rakennetun kulttuuriympäristön ajallista ja alueellista monimuotoisuutta, vaalii sen ominaisuutta ja erityispiirteitä sekä edistää rakennetun kulttuuriympäristön kulttuurisesti kestävä hoitoa ja käyttöä (1 §). Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä, rakennettuja alueita, rakennuksen osaa, kiinteää sisustusta tai muuta rakentamalla tai istuttamalla muodostettua aluetta (3 §).

Kulttuuriympäristön vaalimiseen liittyviä kansainvälisiä sopimuksia on useita. Euroopan neuvosto: Eurooppalainen maisemayleissopimus eli **Firenzen sopimus** (Laki Eurooppalaisen maisemayleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta 25.11.2005/922), Eurooppalainen yleissopimus arkeologisen perinnön suojelusta eli **Maltan sopimus** (SopS 26/1995), Euroopan rakennustaiteellisen perinnön suojelua koskeva yleissopimus eli **Granadan sopimus** (SopS 10/1992) sekä kulttuuriperinnön yhteiskunnallista arvoa ja merkitystä käsittelevä **Faron puiteyleissopimus** 2005 (tähän Suomi ei ole toistaiseksi liittynyt). **Unescon yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi** (SopS 19/1987) sekä **yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta** aseellisen selkkauksen sattuessa (Sops 93/1994) ovat YK:n alaisia sopimuksia.

Maantielaissa (23.6.2005/503) todetaan, että maantieverkon kehittämisessä ja kunnossapidossa huomiota on kiinnitettävä mm. siihen, että maantieverkon ja liikenteen ympäristölle aiheuttamat haitat jäävät mahdollisimman vähäisiksi (3 §). Rakentamisessa on otettava erityisesti huomioon myös ympäristönäkökohdat (13 §, 2 momentti).

Ns. **Sova-lain** mukaisesti viranomaisella on velvollisuus selvittää ja arvioida valmistelemissä suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutukset, jos niiden toteuttaminen voi vaikuttaa merkittävästi mm. yhdyskuntarakenteeseen, rakennettuun ympäristöön, maisemaan, kau-

punkikuvaan ja kulttuuriperintöön (Laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (8.4.2005/200), 2 §).

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (Valtioneuvoston päätös 30.11.2000/tarkistus 1.3.2009) mukaisesti alueidenkäytöllä edistetään kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön sekä niiden alueellisesti vaihtelevan luonteen säilymistä. Alueidenkäytössä on lisäksi varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Suunnittelun lähtökohtana tulee olla viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit. Näistä inventoinneista Museoviraston laatima inventointi Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY 2009) korvaa valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa mainitun vuoden 1993 inventoinnin (Valtioneuvoston päätös 22.12.2009). Huomioon tulee ottaa kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevat kansainvälisten sopimusten velvoitteet sekä valtioneuvoston päätökset.

Maatalouden ympäristötukijärjestelmän avulla pyritään vähentämään maatalouden aiheuttamaa ympäristökuormitusta sekä edistämään luonnon monimuotoisuuden suojelua ja maisemanhoitoa. Liittyminen Ympäristötukiohjelmaan on maanviljelijälle vapaaehtoista. Tukehtojen mukaan viljelymaisema tai viljelemätön pelto on säilytettävä avoimena, asuin- ja tuotantorakennusten ympäristöt on pidettävä siisteinä ja hoidettuina, luonnon monimuotoisuuskohteita on ylläpidettävä, eikä maisemallisesti arvokkaita peltoja saa metsittää. (Maaja metsätalousministeriön asetus ympäristötuen perus- ja lisätoimenpiteistä sekä maatalouden ympäristötuen koulutukseen liittyvästä tuesta (30.6.2000/646), 13 §)

Ympäristönsuojelulaki (4.2.2000/86) on maaperän, veden ja ilman pilaantumisen torjunnan yleislaki, jonka tarkoituksena on koota kaikki ympäristönsuojelua koskevat säännökset samaan lakiin. Lain tavoitteena on ehkäistä ympäristön pilaantumista, jonka seurauksena aiheutuu esim. ympäristön yleisen viihtyisyyden tai erityisten kulttuuriarvojen vähentymistä (3 §).

Suomen perustuslain (11.6.1999/731) (20 §) mukaan vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon.

Maankäyttö- ja rakennuslaissa (5.2.1999/132) alueiden käytön suunnittelun tavoitteena on vuorovaikutteiseen suunnitteluun ja riittävään vaikutusten arviointiin perustuen edistää mm. rakennetun ympäristön kauneutta ja kulttuuriarvojen vaalimista sekä luonnon monimuotoisuuden ja muiden luonnonarvojen säilymistä (5 §). Rakennettua ympäristöä, maisemaa ja luonnonvaroja

Liite 2 (2/2)

Kulttuuriympäristö ja lainsäädäntö

tulee vaalia (39 ja 54 §). Rakentamisessa, rakennuksen korjaus- ja muutostyössä ja muita toimenpiteitä suoritettaessa on huolehdittava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella (118§).

Luonnonsuojelulain (20.12.1996/1096) tavoitteena on luonnon monimuotoisuuden ylläpitäminen, luonnonkauneuden ja maisema-arvojen vaaliminen sekä luonnonvarojen ja luonnonympäristön kestävä käytön tukeminen. Maisema-alue voidaan perustaa luonnon- tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisten arvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi (32 §).

Metsälaila (12.12.1996/1093) edistetään metsien kestävä käyttöä ja turvataan niiden monimuotoisuutta. Esim. hakkuukohteissa, joilla on erityistä merkitystä metsän monimuotoisuuden säilyttämisen, maiseman tai metsän monikäytön kannalta, voidaan hakkuu tehdä kohteen erityisluonteen edellyttämällä tavalla. (6 ja 10 §)

Laki ympäristövaikutusten arviointimenettelystä (10.6.1994/468) varmistaa, että ympäristövaikutukset selvitetään riittävällä tarkkuudella silloin, kun hanke aiheuttaa merkittäviä ympäristövaikutuksia tai kansainväliset sopimukset edellyttävät arviointia (4 §).

Asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta (14.6.1985/480) pyrkii säilyttämään kansallista kulttuuriperintöä suojelemalla kulttuurikehitykseen tai historiaan liittyviä valtion omistamia rakennuksia, jne (kts. Laki rakennusperinnön suojelemisesta) sillä lisäyksellä, että nyt mukana on myös rakennukseen liittyvä puisto (1 ja 2 §)

Maa-aineslain (24.7.1981/555) 3 § toteaa maa-aineksen ottamisen kielletyksi, jos siitä aiheutuu haittoja maisemakuvalle, luonnon kauneusarvoille ja erikoisille luonnonesiintymille tai se aiheuttaa huomattavia tai laajalle ulottuvia muutoksia luonnonsuhteissa tai vaarantaa tärkeitä pohjavesialueita.

Muinaismuistolain (17.6.1963/295) mukaisesti kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Ilman lain nojalla annettua lupaa on kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen kielletty. (1 §)

Rikoslain (19.12.1889/39) luonnonsuojelurikokseen syyllistyvä hävittää tai turmelee Luonnonsuojelulaissa tai sen nojalla suojeltavaksi tai rauhoitetuksi säädetyn tai toimenpidekieltoon määrätyn luonnonalueen, eläimen, kasvin tai muun luontoon kuuluvan kohteen. Rakennussuojelurikokseen syyllistyvä hävittää, turmelee tai peittää rakennettuun ympäristöön kuuluvan, maa-käyttö- ja rakennuslain nojalla suojellun kohteen tai muinaismuistolaissa tarkoitetun kiinteän muinaisjäännöksen. (48 luku, 5 §)

Kirkkolaki (26.11.1993/1054) suojelee kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelis-luterilaiset kirkolliset rakennukset. Kirkollisia rakennuksia ovat kirkot ja kellopölyt, siunaus- ja hautakappelit sekä hautausmaalla olevat niihin rinnastettavat rakennukset. Suojelu kohdistuu myös rakennuksen kiinteään sisustukseen, siihen liittyviin maalauksiin ja taideteoksiin sekä piha-alueeseen (14. luku 2 §).

Kulttuuriympäristöihin liittyviä sopimuksia, ohjelmia ja strategioita

Kuntien vastuu maankäytön suunnittelussa ja ympäristön hoidossa on kasvanut. Kunnilla on tärkeä rooli yleisen ilmapiirin muodos-tumiselle kulttuuriympäristöjä arvostavaan suuntaan. Valtakunnallisten ja maakunnallisten kult-tuuriympäristöselvitysten lisäksi kunnalla on hyvä olla omaa inventointitietoa arvokkaista kulttuuriympäristöistä. Tietoa tarvitaan sekä suojelupäätösten pohjaksi että alueiden yleiseen kehittämiseen.

Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä (5.1.1995) vaalii kulttuurimaisemien säilymistä kehittämällä ja tukemalla niiden maisemanhoitoa. Periaatepäätös sisältää 156 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta, jotka ovat edustava otos maan eri osille luonteenomaisista maisemallisista piirteistä. Päätöksessä todetaan, että maisema-alueiden arvojen säilyttäminen edellyttää, että maaseudun perinteiset elinkeinot ja asutus pidetään elinvoimaisena. Tarvittavina toimenpiteinä nähdään mm. perinnebiotooppien hoidon tukeminen, avointen viljelymaisemien säilyttäminen, rakennuskannan ylläpito, maisema-alueiden huomioiminen maankäytön suunnittelussa, tiedotus ja neuvonta sekä hallinnon yhteistyö.

Valtioneuvosto teki periaatepäätöksen ensimmäisestä **valtakunnallisesta kulttuuriympäristöstrategiasta** vuonna 2014. Kulttuuriympäristöstrategiassa esitellään kolme päätaavoitetta: vuonna 2020 kulttuuriympäristön vaaliminen ja kehittäminen nähdään voimavarana ja uusien mahdollisuuksien antajana yhteiskunnassa. Kulttuuriympäristön suunnitelmallinen hoito edistää kestävä kehitystä ja kulttuuriympäristöhallinto toimii sekä valtakunnallisesti että alueellisesti hyvin tukien muita toimijoita. Strategiassa on määritelty myös tarkemmat toimenpiteet näiden edellä mainittujen kolmen päätaavoitteen alle. Toimenpiteistä laaditaan ympäristöministeriön johdolla tarkempi toimeenpanosuunnitelma.

Valtioneuvoston arkkitehtuuripoliittisella ohjelmalla (1998) asetetaan tavoitteet julkisen vallan arkkitehtuuria edistäville toimenpiteille. Ohjelmassa todetaan mm. että vastuu kulttuuriperinnöstä edellyttää, että olemassa olevan rakennuskannan sekä lähiympäristöjen kulttuuristen ja esteettisten arvojen säilyttämiseen kiinnitetään entistä enemmän huomiota. Ympäristön ajallinen kerroksellisuus nähdään identiteettiä luovana ominaisuutena ja siksi tärkeänä rakentamisessa ja rakennusperinnön hoidossa.

Rakennusperintöstrategiassa (2001) esitellään suomalaista rakennusperintöä, sen tilaa sekä rakennusperinnön hoidon välineistöä. Strategiassa todetaan maaseudun kulttuurimaiseman rakennuksineen muodostavan merkittävän osan rakennusperintöämme. Rakennusperintöstrategian yhtenä tavoitteena on, että rakennusperintöä vaalitaan sen kulttuurisen merkityksen ohella kansallisen ja paikallisen omaleimaisuuden ja identiteetin vahvistajana sekä voimavarana alueiden välisessä kilpailussa.

Korjausrakentamisen strategia 2007–2017 määrittelee linjaukset rakennetun ympäristön ylläpidon ja korjaamisen kehittämiseksi. Strategian lähtökohtana on rakennetun ympäristön laadun merkitys ihmisten hyvinvoinnille sekä rakennuskannan arvo keskeisenä osana kansallisvarallisuutta. Strategia jakautuu neljään päälinjaan: Rakennusten kunnossapito- ja korjauskulttuurin synnyttäminen ja vakiinnuttaminen, korjausrakentamisen prosessien ja ohjausvälineiden kehittäminen, korjausrakentamisen osaamisen lisääminen ja resurssien turvaaminen sekä korjausrakentamisen tietotarpeiden tyydyttäminen.

Pirkanmaan ympäristöohjelma 2011–2016 sisältämän strategiaosan tavoitteet ulottuvat 2030 asti. Muutoshaasteisiin on kirjattu mm. kulttuuriympäristön monipuolisuuden ja arvojen säilyminen, maaseutualueiden ominaispiirteiden säilyvyys sekä kulttuuriympäristöjen vaaliminen osana laadukkaan elinympäristön luomista. Toimenpiteinä mainitaan Pirkanmaan kulttuuriympäristöohjelman laatiminen, kulttuuriympäristöalueiden suunnittelumerkintöjen kehittäminen ja päivittäminen, Adoptoi monumentti –ohjelman toteuttaminen arkeologian ja rakennetun perinnön osalta, korjausrakentamisen neuvontapalveluiden ylläpito ja laajentaminen sekä avustusmahdollisuuksien hyödyntäminen arvoalueiden selvityksissä, tutkimuksissa ja kunnossapidossa. Luonnon monimuotoisuuden köyhtyminen pysäytetään uhanalaisimmista luontotyypeissä kuten perinneympäristöissä mm. niitolla ja laidunnuksella sekä lisätään maatalouden ympäristötuen erityistukien käyttöä luonnon monimuotoisuuden hoidossa. Koululaisille ja päiväkotia käyville luodaan mahdollisuus tutustua oman kunnan ja maakunnan luonto- ja kulttuuriympäristökohteisiin.

Tiehallinnon ympäristöohjelman 2010 yhtenä päämääränä on eheytyvä yhdyskuntarakenne ja kulttuuriympäristön arvojen säilyminen. Tiehankkeiden suunnittelussa otetaan huomioon kulttuurihistoriallisesti arvokkaat rakennukset ja ympäristöt. Liikenteen tarpeet pyritään soveltamaan vanhan asuinympäristön ja teiden mittakaavaan ympäristön arvoja kunnioittaen. Samoin vältetään uusien tiehankkeiden suunnittelussa kiinteisiin muinaisjäänöksiin, perinnemaisemiin tai kulttuurimaisemakokonaisuuksiin kajoavia linjauksia. Tiehallinto valmistelee parhaillaan uutta ympäristöohjelmaa.

Tampereen kaupungin maaseutuohjelma 2020 selvittää Aitolehden ja Teiskon mahdollisuuksia, vahvuuksia ja erityispiirteitä sekä nostaa alueen näkyville tasavertaisena ympäristönä kaupungin muiden alueiden kanssa. Kehittämislinjauksissa kulttuuriympäristöä koskevia tavoitteita ovat mm. kulttuuriympäristöohjelman laatiminen alueelle sekä maanomistajien, asukkaiden ja yhdistysten kannustaminen maaseudun perinne- ja kulttuurimaisemien hoitoon ja ylläpitoon.

Liite 3 (2/2)

Kulttuuriympäristöihin liittyviä sopimuksia, ohjelmia ja strategioita

Tampereen kaupungin rakennusjärjestyksellä (2014) annetaan paikallisista oloista johtuvia määräyksiä ja ohjeita, joilla ohjataan maankäyttöä ja rakentamista Tampereen kaupungissa. Rakennusjärjestyksessä todetaan, että uudet rakennuspaikat on sijoitettava maisemarakennetta kunnioittaen siten, että vältetään merkittävien ekologisten tai maisemallisten kokonaisuuksien pirstomista (esim. lakialueet, perinnebiotoopit ja laajat peltoaukiot) (5§). Rakennukset ja tontin käyttö on suunniteltava siten, että paikan kasvillisuus, pinnanmuodot sekä luonnon- ja maisema-arvot mahdollisuuksien mukaan säilyvät (11 §).

Tampereen kaupungin ympäristöpolitiikka 2020:den yhtenä tavoitetilana on uhanalaisten luontotyyppien ja uhanalaisten lajien sekä maaseutualueiden perinnebiotooppien säilymisen turvaaminen. Vuoteen 2020 luotavana tavoitteena on turvata kulttuuriympäristöjen luonnon monimuotoisuus kunnostamalla ja hoitamalla niitä pitkäjänteisesti luonnon arvot huomioon ottaen.

KULTTUURIYMPÄRISTÖIHIN LIITTYVIÄ SUUNNITELMIA

Pirkanmaan 1. maakuntakaavan (valtioneuvosto vahvistanut 29.3.2007) mukaan laadukasta elinympäristöä tulee vaalia ja kehittää mm. sijoittamalla uudet rakentamisalueet niin, että maisemalliset peruselementit säilyvät, säilyttämällä ja hyödyntämällä Pirkanmaan monipuolinen luonto ja maisemalliset sekä hoitamalla Pirkanmaan valtakunnallisesti merkittäviä maisema-alueita ja arvokkaita kulttuuriympäristöjä. Valmistella on Pirkanmaan maakuntakaava 2040.

Tampereen kaupunkiseudun kunnat – Tampere, Kangasala, Lempäälä, Nokia, Orivesi, Pirkkala, Vesilahti ja Ylöjärvi – ovat laatineet yhdessä kaupunkiseudun **rakennesuunnitelma 2040:n**. Suunnitelmassa kuvataan linjaratkaisut, jotka koskevat asumista, keskustojen kehittämistä, työpaikka-alueita, vihervestoa ja liikennejärjestelmää. Suunnitelma perustuu arvioon, jonka mukaan kaupunkiseudulla on 480 000 asukasta vuonna

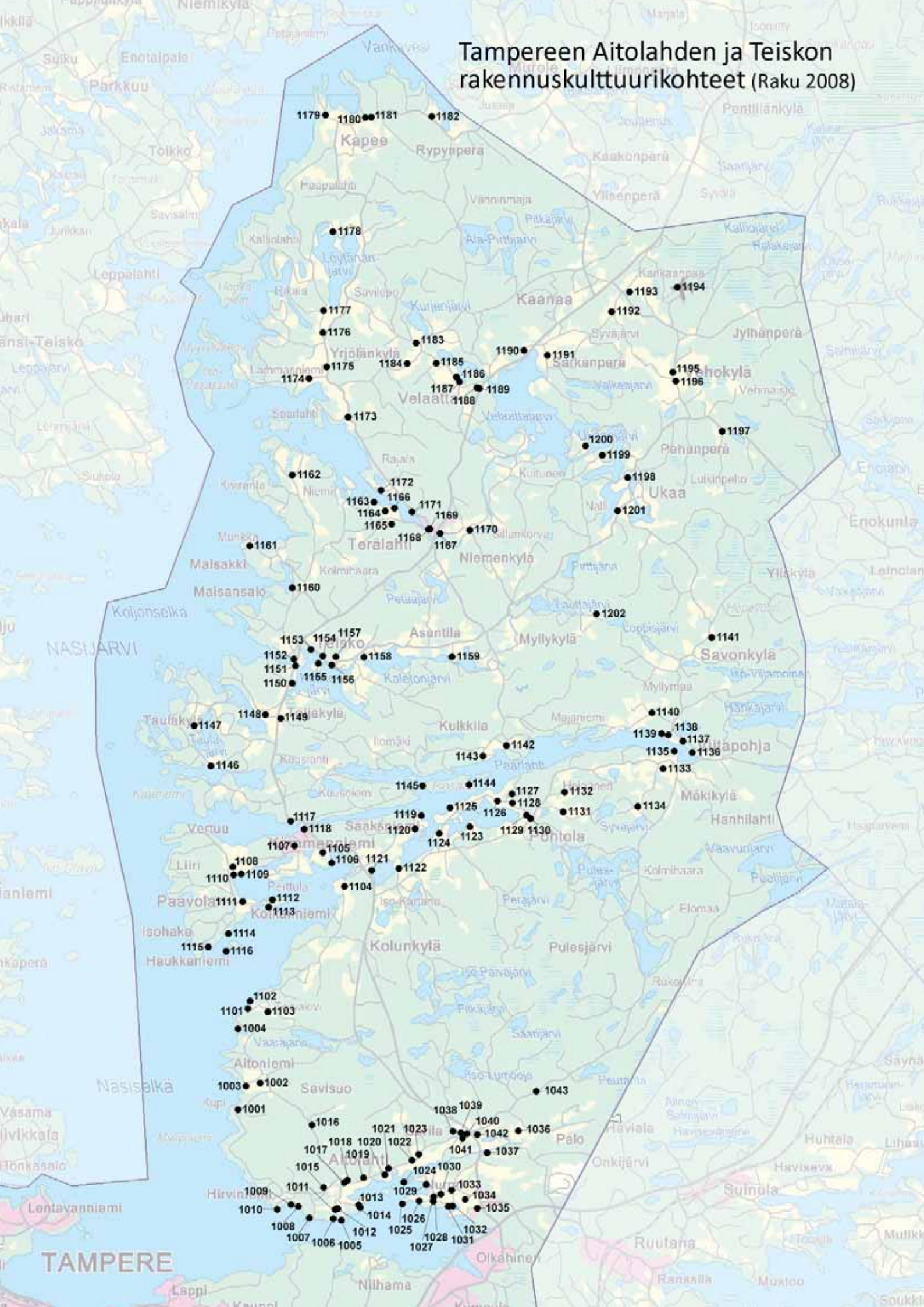
2040. Kaupunkiseudun tavoite on mm. varautua väestön kasvuun, tiivistää yhdyskuntarakennetta, kehittää keskuksia sekä parantaa asuin ympäristön laatua ja monipuolisuutta. Nurmi-Sorila on mainittu yhtenä tulevaisuuden asumisen painopistealueena.

Tampereen kaupungin hanke **Silta – The Bridge** (1997-99) tutki ympäristötietoisien yhteissuunnittelun toteuttamistapoja. Hankkeen pilottina oli Aitolahti-Teisko ja keskeisimpiä tavoitteita oli asukkaiden ottaminen mukaan suunnitteluun. Hankkeen myötä käynnistyi Aitolahti-Teisko –Strategian valmistelu. Vuonna 2001 valmistunut, ohjeellinen strategia koostui kyläsuunnittelusta, strategiatyöstä ja alueen vesihuollon yleissuunnittelusta. Kyläyhdistykset ja –toimikunnat tekivät suunnitelmat pääasiassa omin voimin kyläkyselyihin tukeutuen. Mukana olivat Kapeen, Kaanaa-Velaatan, Terälahden, Ukaa-Asuntilan, Teiskon kirkonseudun, Viitapohjan, Pohtola-Vattulan, Värmälän, Aitoniemi-Hirviniemen eli Ranta-Aitolahden, Kanta-Aitolahden ja Palonkylän kylät. Silta-hankkeen jälkeen perustettujen Aitolahti-Teisko –työryhmän ja kyläfoorumien toiminta oli aktiivisimmillaan 2000-luvun alussa.

Pohtolan ja Vattulan kylien maisemanhoitosuunnitelma on tehty vuonna 1998. Suunnitelmassa on kattavasti kuvattu kyläalueen luonnon ja rakennetun ympäristön kohteet ja esitetty toimenpiteitä maiseman hoitamiseksi. Maisemanhoitosuunnitelmaa toteutetaan vuosittain kyläkokouksen valitsemilla hankkeilla ja talkookohteilla.

Pirkanmaaseutu ry hallinnoi ylismaakunnallista **Kylä kyllä** –projektia 2004-05. Hankkeella kartoitettiin uusia metodeja kylien ympäristön ja maankäytön suunnitteluun. Kohdekyliin tehtiin eritasoisia ympäristö- ja maankäyttösuunnitelmia yhteistyössä asukkaiden kanssa. Suunnitelluissa pyrittiin lisäämään kylien elinvoimaisuutta ja ympäristön viihtyisyyttä sekä turvaamaan kulttuurimaisemien säilyminen yhteiskunnallisessa muutospaineessa. Suunnitelmien aiheina olivat mm. uudet rakennuspaikat, tieturvallisuus, maisemanhoitosuunnitelmat sekä kylän yhteisalueiden suunnitelmat.

Tampereen Aitolahden ja Teiskon rakennuskulttuurikohteet (Raku 2008)

Tie kiemurtelee maastonmuotoja mukaillen, pellot laskevat kumpuillaan kohti järvenrantaa. Peltojen yli, rantapuuston lomasta kimmeltää järvenpinta. Peltojen keskellä mäentöyräällä, pihapuiden varjossa seisoo pihapiiri, jossa eri aikakauden talot elävät sulassa sovussa keskenään. Olemme keskellä kulttuurimaisemaa. Kuinka tämä kulttuurimaisema on saanut alkunsa ja mitä tarinoita ja tapahtumia sen historiaan liittyy?

Tämä teos on katsaus Aitolahden ja Teiskon alueen kulttuurimaisemiin, niiden syntyyn, kehitykseen ja nykytilaan. Teoksessa esitellään alueen merkittävimmät kulttuuriympäristökokonaisuudet ja niihin liittyvät arvotekijät.

Aitolahden ja Teiskon arvokkaat kulttuuriympäristöt ovat osa alueen paikallishistoriaa, joka on synnyttämässä alueen identiteettiä ja juurruttamassa asukkaita lähiympäristöönsä. Tieto arvokkaista kulttuurimaisemista toivottavasti edistää omalta osaltaan näiden arvokkaiden alueiden säilymistä myös tuleville sukupolville.

